

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Dīghanikāye

Sīlakkhandhavaggaṭīkā

Ganthārambhakathāvaṇṇanā

Samvaṇṇanārambhe (1.0001) ratanattayavandanā samvaṇṇetabbassa dhammassa pabhavanissayavisuddhipaṭivedanatthaṃ, taṃ pana dhammasamvaṇṇanāsu viññūnaṃ bahumānuppādanatthaṃ, taṃ sammadeva tesam uggahadhāraṇādikkamaladdhabbāya sammāpaṭipattiyā sabbahitasukhanipphādanatthaṃ. Atha vā maṅgalabhāvato, sabbakiriyāsu pubbakiccabhāvato, paṇḍitehi sammācaritabhāvato, āyatim paresam diṭṭhānugati-āpajjanato ca samvaṇṇanāyaṃ ratanattayapaṇāmakiriyā. Atha vā ratanattayapaṇāmakaraṇaṃ pūjanīyapūjāpuññavisesanibbattanatthaṃ, taṃ attano yathāladdhasampattinimittakassa kammassa balānuppādanatthaṃ, antarā ca tassa asaṅkocanatthaṃ, tadubhayaṃ anantarāyena aṭṭhakathāya parisamāpanatthaṃ. Idameva ca payojanaṃ ācariyena idhādhippetam. Tathā hi vakkhati- “iti me pasannamatino ...pe... tassānubhāvenā”ti. Vatthuttayapūjā hi niratisayapuññakkhettasambuddhiyā aparimeyyappabhāvo puññātisayoti bahuvidhantarāyepi lokasannivāse antarāyanibandhanasakalasaṃkilesavidhamaṃsanāya pahoti, bhayādi-upaddavañca nivāreti. Yathāha-

“Pūjārahe pūjayato, buddhe yadi va sāvake”ti-ādi (dha. pa. 1.195; apa. 1.10.1), tathā-

“Ye bhikkhave buddhe pasannā, agge te pasannā. Agge kho pana pasannānaṃ aggo vipāko hoti”ti-ādi (a. ni. 4.34; itivu. 90).

“Buddhoti (1.0002) kittayantassa, kāye bhavati yā pīti;

varameva hi sā pīti, kaṣiṇenapi jambudīpassa.

dhammoti ...pe... saṅghoti ...pe... dīpassā”ti. (dī. ni. aṭṭha. 1.6);

Tathā-

“Yasmiṃ, mahānāma, samaye ariyasāvako tathāgataṃ anussarati, nevassa tasmim samaye rāgapariyuṭṭhitam cittam hoti, na dosa ...pe... na mohapariyuṭṭhitam cittam hoti”ti-ādi (a. ni. 6.10; 11.11),

“Araññe rukkhāmūle vā ...pe...

bhayaṃ vā chambhitattam vā,

lomamaṃso na hessati”ti. (saṃ. ni. 1.249) ca

Tattha yassa vatthuttayassa vandanaṃ kattukāmo, tassa guṇātisayayogasanda-

ssanattamaṃ **“karuṇāsītalahaḍayan”**ti-ādinā gāthattayamāha. Guṇātisayayogena hi vandanārahabhāvo, vandanārahe ca katā vandanā yathādhippetappayojanam sādhetīti. Tattha yassā desanāya samvaṇṇanam kattukāmo, sā na vinayadesanā viya karuṇāppadhānā, nāpi abhidhammadesanā viya paññāppadhānā, atha kho karuṇāpaññāppadhānāti tadubhayappadhānameva tāva sammāsambuddhassa thomanam kātuṃ taṃmūlakattā sesaratanānam **“karuṇāsītalahaḍayan”**ti-ādi vuttaṃ.

Tattha kiratīti karuṇā, paradukkham vikkhipati, apanetīti attho. Atha vā kiṇātīti karuṇā, paradukkhe sati kāruṇikam hiṃsati, vibādhatīti attho, paradukkhe sati sādhuṇam kampanam hadayakhedaṃ karotīti vā karuṇā. Atha vā kamiti sukham, taṃ rundhatīti karuṇā. Esā hi paradukkhāpanayanakāmatālakkaṇā, attasukhanirapekkhatāya kāruṇikānam sukham rundhati vibandhatīti. Karuṇāya sītalam karuṇāsītalam, karuṇāsītalam hadayam assāti karuṇāsītalahaḍayo, taṃ **karuṇāsītalahaḍayam**. Tattha kiñcāpi paresam hitopasamhārasukhādi-aparihānicchanasabhāvātāya, byāpādāratīnam ujuvipaccanīkatāya ca sattasantānagatasantāpavicchedanā-kārappavattiyā mettāmutitānampi cittasītalabhāvakāraṇatā upalabbhati, tathāpi (1.0 dukkhāpanayanākārappavattiyā parūpatāpāsahanarasā avihimsābhūtā karuṇā visesena bhagavato cittassa citta-passaddhi viya sītībhāvanimittanti vuttaṃ **“karuṇāsītalahaḍayan”**ti. Karuṇāmukhena vā mettāmutitānampi hadayasītalabhāvakāraṇatā vuttāti daṭṭhabbam.

Atha vā asādhāraṇaññānavisesanibandhanabhūtā sātīsayam niravasesaṅca sabbaññutaññānam viya savīsayabyāpitāya mahākaruṇābhāvam upagatā karuṇāva bhagavato atīsayena hadayasītalabhāvahetūti āha **“karuṇāsītalahaḍayan”**ti. Atha vā satīpi mettāmutitānam sātīsaye hadayasītībhāvanibandhanatte sakalabuddhaguṇavisesakāraṇatāya tāsampi kāraṇanti karuṇāva bhagavato hadayasītalabhāvakāraṇam vuttā. Karuṇānidānā hi sabbepi buddhaguṇā. Karuṇānubhāvānībbāpiyamānasamśāradukkhasantāpassa hi bhagavato paradukkhāpanayanakāmatāya anekānīpi asaṅkheyyāni kappānam akīlantarūpasseva niravasesabuddhakaradhammasambharaṇānīyatassa samadhīgatadhammādhīpateyyassa ca sannīhītesupī sattasaṅkhārasamupanītahadayūpatāpanīmittesu na īsakampī citta-sītībhāvassaññāthattamahosīti. Etasmiṅca atthavīkappe tīsupī avatthāsu bhagavato karuṇā saṅgahītīti daṭṭhabbam.

Pajānātīti paññā, yathāsabhāvam pakārehi paṭivījjhatīti attho. Paññāva ñeyyāvaraṇappahānato pakārehi dhammasabhāvāvajotanaṭṭhena pajjototi paññāpajjoto, savāsanappahānato visesena hataṃ samuggahātītam vihataṃ, paññāpajjotena vihataṃ paññāpajjotavīhataṃ. Mūyanti tena, sayam vā mūyhati, mohanamattameva vā tantī moho, avījjā, sveva vīsayasabhāvapaṭīcchādanato andhakārasarīkkhatāya tamo vīyātī tamo, paññāpajjotavīhato mohatamo etassātī paññāpajjotavīhata mohatamo, taṃ **paññāpajjotavīhata mohatamaṃ**. Sabbesampi hi khīṇāsavānam satīpi paññāpajjotena avījjāndhakārassa vīhatabhāve saddhādhiputtēhi viya dīṭṭhipattānam sāvakehi, paccekasambuddhēhi ca savāsanappahānena sammāsambuddhānam kīlesappahānassa vīseso vījjatīti sātīsayena avījjāppahā-

nena bhagavantam thomento āha “**paññāpajjotavihatamohataman**” ti.

Atha (1.0004) vā antarena paropadesam attano santāne accantam avijjāndhakā-ravigamassa nibbattitattā, tattha ca sabbaññutāya, balesu ca vasībhāvassa samadhigatattā, parasantatiyañca dhammadesanātisayānubhāvena sammadeva tassa pavattitattā bhagavāva visesato mohatamavigamena thometabboti āha “**paññāpajjotavihatamohataman**” ti. Imasmiñca atthavikappe “**paññāpajjoto**” ti padena bhagavato paṭivedhapaññā viya desanāpaññāpi sāmāññaniddesena ekasesanayena vā saṅgahitāti daṭṭhabbam.

Atha vā bhagavato ñāṇassa ñeyyapariyantikattā sakalañeyyadhammasabhāvā-bodhanasamatthena anāvaraṇañāṇasañkhātena paññāpajjotena sabbañeyyadhammasabhāvachchādakassa mohandhakārassa vidhamitattā anaññasādhāraṇo bhagavato mohatamavināsoti katvā vuttam “**paññāpajjotavihatamohataman**” ti. Ettha ca mohatamavidhamanante adhigatattā anāvaraṇañāṇam kāraṇūpacārena sakasantāne mohatamavidhamanam daṭṭhabbam. Abhinīhārasampattiyā savāsana-nappahānameva hi kilesānam “ñeyyāvaraṇappahānan” ti, parasantāne pana mohatamavidhamanassa kāraṇabhāvato anāvaraṇañāṇam “mohatamavidhaman” ti vuccatīti.

Kim pana kāraṇam avijjāviggāto yeveko pahānasampattivaseṇa bhagavato thomanānimittam gayhati, na pana sātisayaniravasesakilesappahānanti? Tappahānavacaneneva tadekaṭṭhatāya sakalasaṃkilesagaṇasamuggahātajotitabhāvato. Na hi so tādiso kilesa atthi, yo niravasesa-avijjāppahānena na pahiyatīti. Atha vā vijjā viya sakalakusaladhammasamuppattiyā niravasesākusaladhammanibbattiyā, saṃsārappavattiyā ca avijjā padhānakāraṇanti tabbigghātavacanena sakalasaṃkilesagaṇasamuggāto vuttoyeva hotīti vuttam “**paññāpajjotavihatamohataman**” ti.

Narā ca amarā ca narāmarā, saha narāmarehīti sanarāmaro, sanarāmaro ca so loko cāti sanarāmaraloko, tassa garuti sanarāmaralokagaru, tam **sanarāmaralokagarum**. Etena devamanussānam viya tadavasitṭhasattānampi yathāraham guṇavisesāvahato bhagavato upakāritam (1.0005) dasseti. Na cettha padhānāpadhānabhāvo codetabbo. Añño hi saddakkamo, añño atthakkamo. Edisesu hi samāsapadesu padhānampi appadhānam viya niddisīyati yathā- “sarājikāya parisāyā” ti (apa. aṭṭha. 1.82). Kāmañcettha sattasañkhārabhājanavasena tividho loko, garubhāvassa pana adhippetattā garukaraṇasamatthasseva yujjanato sattalokassavasena attho gahetabbo. So hi lokiyanti ettha puññapāpāni tabbipāko cāti “loko” ti vuccati. Amaraggahaṇena cettha upapattidevā adhippetā.

Atha vā samūhattho loka-saddo samudāyavasena lokiyati paññāpīyatīti. Saha narehīti sanarā, sanarā ca te amarā ceti sanarāmarā, tesam lokoti sanarāmaralokoti purimanayeneva yojetabbam. Amara-saddena cettha visuddhidevāpi saṅgahanti. Te hi maraṇābhāvato paramatthato amarā. Narāmarānaṃyeva ca gahaṇam ukkaṭṭhaniddesavasena, yathā- “sathā devamanussānan” ti (dī. ni. 1.157). Tathā hi sabbānatthapariharaṇapubbaṅgamāya niravasesahitasukhavidhānatapparāya niratisayāya payogasampattiyā sadevamanussāya pajāya accanupakāritāya, aparimitanirupamappabhāvaguṇavisesasamaṅgitāya ca sabbasa-

ttuttamo bhagavā aparimāṇāsu lokadhātūsu aparimāṇānaṃ sattānaṃ uttamaṃ gāravatṭhānaṃ, tena vuttaṃ- “**sanarāmaralokagaruṇ**” ti.

Sobhanaṃ gataṃ gamanaṃ etassāti **sugato**. Bhagavato hi veneyyajanupasaṅkamaṇaṃ ekantena tesam hitasukhanipphādanato sobhanaṃ, tathā lakkaṇānubyañjana (dī. ni. 2.33; 3.198-200; ma. ni. 2.385, 386) paṭimaṇḍitarūpakāyatāyadutavilambita- khalitānukaḍḍhananippīlanukkuṭīkakuṭīlākulatādidosarahitaṃ vilāsitarājahaṃsavasabhavāraṇamigarājagamanaṃ kāyagamanaṃ ñāṇagamanañca vipulanimmalakaruṇāsativīriyādiguṇavisesasahitamabhinīhārato yāva mahābodhi anavajjatāya sobhanamevāti.

Atha vā sayambuññaṇena sakalampi lokaṃ pariññābhisamayavasena pariḷānanto ñāṇena sammā gato avagatoti **sugato**. Tathā lokasamudayaṃ (1.0006) pahānābhisamayavasena pajahanto anuppattidhammataṃ āpādentō sammā gato atītōti **sugato**. Lokanīrodhaṃ nibbānaṃ sacchikiriyābhisamayavasena sammā gato adhigatoti **sugato**. Lokanīrodhagāminipaṭipadaṃ bhāvanābhisamayavasena sammā gato paṭipannoti **sugato**. Sotāpattimaggena ye kilesā pahīnā, te kilesa na puneti, na pacceṭi, na paccāgacchatīti **sugatoti**-ādinā nayena ayamatto vibhāvetabbo. Atha vā sundaraṃ ṭhānaṃ sammāsambodhiṃ nibbānameva vā gato adhigatoti **sugato**. Yasmā vā bhūtaṃ tacchaṃ atthasañhitaṃ vineyyānaṃ yathārahaṃ kālayuttameva ca dhammaṃ bhāsatī, tasmā sammā gadatīti **sugato**, da-kārassa ta-kāraṃ katvā. Iti sobhanagamanaṭādīhi sugato, taṃ **sugataṃ**.

Puññapāpakammehi upapajjanavasena gantabbato gatiyo, upapattibhavavisesā. Tā pana nirayādivasena pañcavidhā, tāhi sakalassāpi bhavagāmikammaṃsa ariyamaggādhigamena avipākārahabhāvakaraṇena nivattitattā bhagavā pañcahipi gatīhi suṭṭhu mutto viṣaṃyuttoti āha- “**gativimuttan**” ti. Etena bhagavato katthacipi gatiyā apariyāpannataṃ dasseti, yato bhagavā “devātidevo” ti vuccati, tenevāha-

“Yena devūpapatyassa, gandhabbo vā vihaṅgamo;
yakkhattaṃ yena gaccheyyaṃ, manussattañca abbaje;
te mayhaṃ āsavā khīṇā, viddhastā vinaḷīkatā” ti. (a. ni. 4.36);

yeva suppahīnattā natthi bhagavato gatipariyāpannatāti accantameva bhagavā sabbabhavayonigativinñāṇaṭṭhitisattāvāsasattanikāyehi suparimutto, taṃ **gativimuttaṃ**. **Vandeti** namāmi, thomemīti vā attho.

Atha vā **gativimuttanti** anupādisesanibbānadhātuppattiyā bhagavantam thometi. Ettha hi dvīhākārehi bhagavato thomanā veditabbā- attahitasampattito, parahitapaṭipattito ca. Tesu attahitasampatti anāvaraṇañāṇādhigamato, savāsānānaṃ sabbesaṃ kilesānaṃ accantappahānato, anupādisesanibbānappattito ca veditabbā. Parahitapaṭipatti lābhasakkārādinirapekkhacittassa (1.0007) sabbadukkhanīyānikadhammadesanāto, viruddhesupi niccaṃ hitajjhāsayato, ñāṇaparipākakālāgamanato ca. Sā panettha āsayato payogato ca duvidhā parahitapaṭipatti, tividhā ca attahitasampatti pakāsītā hoti. Kathaṃ? “Karuṇāsītalahadayan”ti etena āsayato parahitapaṭipatti, sammā gadanatthena sugata-saddena payogato parahitapaṭipatti, “paññāpajjotavihatamohatamaṃ gativimuttan”ti etehi catusaccapaṭivedhatthena ca sugata-saddena tividhāpi attahitasampatti, avasiṭṭhena, “paññāpajjotavihatamohataman”ti etena ca sabbāpi attahitasampattiparahitapaṭipatti pakāsītā hotīti.

Atha vā tīhākārehi bhagavato thomanā veditabbā- hetuto, phalato, upakārato ca. Tattha **hetu** mahākaruṇā, sā paṭhamapadena nidassitā. **Phalaṃ** catubbidhaṃ-ñāṇasampadā, pahānasampadā, ānubhāvasampadā, rūpakāyasampadā cāti. Tāsu ñāṇappahānasampadā duttiyapadena saccapaṭivedhatthena ca sugata-saddena pakāsītā honti. Ānubhāvasampadā tatiyapadena, rūpakāyasampadā yathāvuttakāyagamanasobhanatthena sugata-saddena, lakkhaṇānubyañjanapāripūriyā (dī. ni. 2.33; 3.198-200; ma. ni. 2.385-386) vinā tadabhāvato. **Upakāro** antaraṃ abāhiraṃ karitvā tividhayānamukhena vimuttidhammadesanā, so sammā gadanatthena sugata-saddena pakāsito hotīti veditabbaṃ.

Tattha “karuṇāsītalahadayan”ti etena sammāsambodhiyā mūlaṃ dasseti. Mahākaruṇāsañcoditamānaso hi bhagavā saṃsārapaṅkato sattānaṃ samuddharaṇatthaṃ katābhinihāro anupubbena pāramiyo pūretvā anuttaraṃ sammāsambodhiṃ adhigatoti karuṇā sammāsambodhiyā mūlaṃ. “Paññāpajjotavihatamohataman”ti etena sammāsambodhiṃ dasseti. Anāvaraṇañāṇapadaṭṭhānañhi maggañāṇaṃ, maggañāṇapadaṭṭhānañca anāvaraṇañāṇaṃ “sammāsambodhi”ti vuccatīti. Sammā gadanatthena sugata-saddena sammāsambodhiyā paṭipattiṃ dasseti, līnuddhaccapaṭiṭṭhānāyūhanakāmasukhallikkattakilamathānuyoga- sassatucchedābhinivesādi-antadvayarahitāya karuṇāpaññāpariggahitāya (1.0008) majjhimāya paṭipattiyā pakāsanato sugata-saddassa. Itarehi sammāsambodhiyā padhānāppadhānabhedam payojanaṃ dasseti. Saṃsāramahogho sattanāraṇaṅcetta padhānaṃ payojanaṃ, tadāññamappadhānaṃ. Tesu padhānena parahitappaṭipattiṃ dasseti, itarena attahitasampattiṃ, tadubhayena attahitāya paṭipannādisu (pu. pa. 24, 173) catūsu puggalesu bhagavato catutthapuggalabhāvaṃ dasseti. Tena ca anuttaradakkhiṇeyyabhāvaṃ uttamavandanīyabhāvaṃ, attano ca vandanakiriyāya khettaṅgatabhāvaṃ dasseti.

Ettha ca karuṇāggahaṇena lokiyesu mahaggatabhāvappattāsādhāraṇaguṇadīpanato bhagavato sabbalokiyaguṇasampatti dassitā hoti, paññāggahaṇena sabbaññutaññāṇapadaṭṭhānamaggañāṇadīpanato sabbalokuttaraguṇasampatti. Tadu-bhayaggahaṇasiddho hi attho “sanarāmaralokagaruṇ”ti-ādinā vipaṅciyatīti. Karuṇāggahaṇena ca upagamaṇaṃ nirupakkilesaṃ dasseti, paññāggahaṇena apagamaṇaṃ. Tathā karuṇāggahaṇena lokasamaññānurūpaṃ bhagavato pavattiṃ dasseti, lokavohāraṇavisayattā karuṇāya, paññāggahaṇena samaññāyānavidhāvanaṃ. Sabhāvānavabodhena hi dhammānaṃ samaññaṃ atidhāvitvā sattādīparāmasanaṃ hotīti. Tathā karuṇāggahaṇena mahākaruṇāsamāpattivihāraṃ dasseti, paññāggahaṇena tīsu kālesu appaṭihataññaṃ, catusaccaññaṃ, catuppaṭisa-mbhidaññaṃ, catuvessārajaññaṃ. Karuṇāggahaṇena mahākaruṇāsamāpattiññaṇassa gahitattā sesāsādhāraṇaññaṇāni, cha abhiññā, aṭṭhasu parisāsu (ma. ni. 1. 151) akampanaññaṇāni, dasa balāni, cuddasa buddhaññaṇāni, soḷasa ñāṇacariyā, aṭṭhārasa buddhadhammā, (dī. ni. aṭṭha. 3.305; vibha. mūla. ṭī. ganthārambhavaṇṇanāya) catucattārīsa ñāṇavatthūni, (saṃ. ni. 2.34) sattasattati ñāṇavatthūnīti (saṃ. ni. 2.34) evamādīnaṃ anekesaṃ paññāppabhedānaṃ vasena ñāṇacāraṃ dasseti.

Tathā karuṇāggahaṇena caraṇasampattiṃ, paññāggahaṇena vijjāsampattiṃ. Karuṇāggahaṇena sattādhipatitā, paññāggahaṇena dhammādhipatitā. Karuṇāggahaṇena lokanāthabhāvo, paññāggahaṇena attanāthabhāvo. Tathā karuṇāggahaṇena pubbakāribhāvo, paññāggahaṇena kataññutā (1.0009). Tathā karuṇāggahaṇena aparantapatā, paññāggahaṇena anattantapatā. Karuṇāggahaṇena vā buddhakaradhammasiddhi, paññāggahaṇena buddhabhāvasiddhi. Tathā karuṇāggahaṇena paresaṃ tāraṇaṃ, paññāggahaṇena sayamaṃ tāraṇaṃ. Tathā karuṇāggahaṇena sabbasattesu anuggahacittatā, paññāggahaṇena sabbadhammesu virattacittatā dassitā hoti. Sabbesañca buddhaguṇānaṃ karuṇā ādi, tannidānabhāvato. Paññā pariyoṣānaṃ, tato uttarikaraṇīyābhāvato. Iti ādīpariyoṣānadassanena sabbe buddhaguṇā dassitā honti. Tathā karuṇāggahaṇena silakkhandhapubbaṅgamo samādhikkhandho dassito hoti. Karuṇānidānañhi silaṃ, tato pāṇātipātādiviratippavattito, sā ca jhānattayasampayoginīti. Paññāvacaṇena paññākkhandho. Silāñca sabbabuddhaguṇānamādi, samādhī majjhe, paññā pariyoṣānanti. Evampi ādimajjhapariyoṣānakalyāṇā sabbe buddhaguṇā dassitā honti, nayato dassitattā. Eso eva hi niravasesato buddhaguṇānaṃ dassanupāyo, yadidaṃ naya-ggāhaṇaṃ. Aññathā ko nāma samattho bhagavato guṇe anupadaṃ niravasesato dassetuṃ. Tenevāha-

“Buddhopi buddhassa bhaṇeyya vaṇṇaṃ,
kappampi ce aññaṃabhāsamaṇo;
khīyetha kappo ciradīghamantare,
vaṇṇo na khīyetha tathāgatassā”ti. (dī. ni. aṭṭha. 1.304; dī. ni. aṭṭha. 3.141; ma. ni. aṭṭha. 3.425, udā. aṭṭha. 53; bu. vaṃ. aṭṭha. 4.4; cariyā. aṭṭha. nidānaka-thāyaṃ, pakiṇṇakakathāyaṃ; apa. aṭṭha. 2.6.20);

Teneva ca āyasmatā sārīputtattherenāpi buddhaguṇaparicchedanaṃ pati anu-

yuttena “no hetam bhante”ti (dī. ni. 2.145) paṭikkhipitvā, “api ca me bhante dhammanvayo vidito”ti (dī. ni. 2.146) vuttaṃ.

Evaṃ saṅkhepena sakalasabbaññuguṇehi bhagavantam abhithavitvā idāni saddhammaṃ thometuṃ “**buddhopi**”ti-ādimāha. Tatha **buddhoti** kattuniddeso. **Buddhabhāvanti** kammaniddeso. **Bhāvetvā, sacchikatvā**ti ca pubbakālakiriyāniddeso. **Yanti** aniyamato kammaniddeso. **Upagatoti** aparakālakiriyāniddeso. **Vandeti** kiriyāniddeso, **tanti** (1.0010) niyamaṃ. **Dhammanti** vandanakiriyāya kammaniddeso. **Gatamalam, anuttaranti** ca tabbisesanaṃ.

Tatha buddha-saddassa tāva “bujhitā saccānīti buddho, bodhetā pajāyāti buddho”ti-ādinā (mahāni. 192; cūḷani. 95-97; paṭi. ma. 1.162) niddesanayena attho veditabbo. Atha vā savāsanāya aññāṇaniddāya accantavigamato, buddhiyā vā vikasitabhāvato buddhavāti **buddho**, jāgaraṇavikasanatthavasena. Atha vā kassacipi ñeyyadhammassa anavabuddhassa abhāvena ñeyyavisesassa kamma-bhāvena aggahaṇato kammavacanicchāya abhāvena avagamanatthavaseneva kattuniddeso labbhatīti buddhavāti buddho, yathā “dikkhito na dadāti”ti, atthato pana pāramitāparibhāvito sayambhūñāṇena saha vāsanāya vihatavidhastaniravasesakilesa mahākaruṇāsabbaññutaññāṇādi-aparimeyya guṇagaṇādhāro khandhasantāno buddho. Yathāha-

“Buddhoti yo so bhagavā sayambhū anācariyako pubbe ananussutesu dhammesu sāmam saccāni abhisambujjhi, tatha ca sabbaññutaṃ patto, balesu ca vasībhāvan”ti (mahāni. 192; cūḷani. 95-97; paṭi. ma. 1.162).

Api-saddo sambhāvane, tena “evaṃ guṇavisesayutto sopi nāma bhagavā”ti vakkhamānaguṇe dhamme sambhāvanaṃ dīpeti. **Buddhabhāvanti** sammāsa-mbodhiṃ. **Bhāvetvā**ti uppādetvā, vaḍḍhetvā ca. **Sacchikatvā**ti paccakkham katvā. **Upagatoti** patto, adhigatoti attho, etassa “buddhabhāvan”ti etena sambandho. **Gatamalanti** vigatamalam, niddosanti attho. **Vandeti** paṇamāmi, thomemi vā. **Anuttaranti** uttararahitaṃ, lokuttaranti attho. **Dhammanti** yathānusiṭṭham paṭipajjamāne apāyato ca, saṃsārato ca apatamāne katvā dhārayatīti dhammo.

Ayañhettha saṅkhepattho- evaṃ vividhaguṇasamannāgato buddhopi bhagavā yaṃ ariyasaṅkhātam dhammaṃ bhāvetvā, phalanibbānasaṅkhātam pana sacchikatvā anuttaram sammāsambodhiṃ adhigato, tametaṃ buddhānampi buddhabhāvahetubhūtam sabbadosamalarahitaṃ attano uttaritarābhāvena anuttaram paṭivedhasaddhammaṃ namāmiti. Pariyattisaddhammassāpi tappakāsanattā idha saṅgaho daṭṭhabbo. Atha (1.0011) vā “abhidhammanayasamuddam bhāvetvā adhigacchi, tiṇi piṭakāni sammasi”ti ca aṭṭhakathāyaṃ vuttattā pariyattidhammassāpi sacchikiriyāsammasanapariyāyo labbhatīti sopi idha vutto yevāti daṭṭhabbo. Tathā “yaṃ dhammaṃ bhāvetvā, sacchikatvā”ti ca vuttattā buddhakaradhamma-bhūtāhi pāramitāhi saha pubbabhāge adhisīlasikkhādayopi idha dhamma-saddena saṅgahitāti veditabbā. Tāpi hi vigatapaṭipakkhatāya vigatamalā, anaññasādhāraṇatāya anuttarā cāti. Tathā hi sattānaṃ sakalavaṭṭadukkhanissaraṇāya kata-mahābhinihāro mahākaruṇādhivāsapesalajjhāsayo paññāvisesapariyodātanimma-lānaṃ dānadamasaññamādīnaṃ uttamadhammānaṃ satahassādhikāni

kappānaṃ cattāri asaṅkheyyāni sakkaccaṃ nirantaraṃ niravasesaṃ bhāvanāpa-
ccakkhakaṇṇehi kammādīsu adhigatavasābhāvo, acchariyācinteyyamahānu-
bhāvo, adhisīla-adhicittānaṃ paramukkaṃsapāramippatto bhagavā paccayākāre
catuvīsatiakoṭṭisatasahassamukhena mahāvajirañāṇaṃ pesetvā anuttaraṃ sammā-
sambodhiṃ abhisambuddhoti.

Ettha ca “bhāvetvā”ti etena vijjāsampadāya dhammaṃ thometi, ‘sacchikatvā’ti
etena vimuttisampadāya. Tathā paṭhamena jhānasampadāya, dutiyena vimokkha-
sampadāya. Paṭhamena vā samādhisampadāya, dutiyena samāpattisampadāya.
Atha vā paṭhamena khayañāṇabhāvena, dutiyena anuppādañāṇabhāvena. Puri-
mena vā vijjūpamatāya, dutiyena vajirūpamatāya. Purimena vā virāgasampattiyā,
dutyena nirodhasampattiyā. Tathā paṭhamena niyyānabhāvena, dutiyena nissara-
ṇabhāvena. Paṭhamena vā hetubhāvena, dutiyena asaṅkhatabhāvena. Paṭha-
mena vā dassanabhāvena, dutiyena vivekabhāvena. Paṭhamena vā adhipatibhā-
vena, dutiyena amatabhāvena dhammaṃ thometi. Atha vā “yaṃ dhammaṃ
bhāvetvā buddhabhāvaṃ upagato”ti etena svākkhātātāya dhammaṃ thometi,
“sacchikatvā”ti etena sandiṭṭhikatāya. Tathā purimena akālikatāya, pacchimena
ehipassikatāya. Purimena vā opaneyyikatāya, pacchimena paccattaṃ veditabba-
tāya dhammaṃ thometi.

“Gatamalan”ti iminā saṃkilesābhāvadīpanena dhammassa parisuddhataṃ
dasseti, “anuttaran”ti etena aññassa viṣiṭṭhassa abhāvadīpanena vipulaparipu-
ṇṇataṃ. Paṭhamena vā pahānasampadaṃ dhammassa dasseti, dutiyena pabhā-
vasampadaṃ. Bhāvetabbatāya vā dhammassa gatamalabhāvo yojetabbo (1.0012).
Bhāvanāguṇena hi so dosānaṃ samugghātako hotīti. Sacchikātabbabhāvena anu-
ttarabhāvo yojetabbo. Sacchikiriyānibbattito hi taduttarikaṇṇiyābhāvato anañña-
sādhāraṇatāya anuttaroti. Tathā “bhāvetvā”ti etena saha pubbabhāgasilādīhi
sekkhā sīlasamādhipaññākkhandhā dassitā honti, “sacchikatvā”ti etena saha asa-
ṅkhatāya dhātuyā asekkhā sīlasamādhipaññākkhandhā dassitā hontīti.

Evaṃ saṅkhepeneva sabbadhammaguṇehi saddhammaṃ abhitthavitvā, idāni
ariyaṅghaṃ thometuṃ “**sugatassā**”ti-ādimāha. Tattha **sugatassā**ti sambandha-
niddeso, tassa “puttānan”ti etena

sambandho. **Orasānanti** puttavisesanaṃ. **Mārasenamathanānanti** orasaputtabhāve kāraṇaniddeso, tena kilesappahānameva bhagavato orasaputtabhāvākāraṇaṃ anujānātīti dasseti. **Aṭṭhannanti** gaṇanaparicchedaniddeso, tena ca satipi tesam sattavisesabhāvena anekasatasahassasaṅkhyabhāve imaṃ gaṇanaparicchedaṃ nātivattantīti dasseti, maggaṭṭhaphalaṭṭhabhāvānativattanato. **Samūhanti** samudāyaniddeso. **Ariyasaṅghanti** guṇavisiṭṭhasaṅghātabhāvaniddeso, tena asatipi ariyapuggalānaṃ kāyasāmaggiyaṃ ariyasaṅghabhāvaṃ dasseti, diṭṭhisīlasāmaññaena saṃhatabhāvato. Tattha urasi bhavā jātā, saṃvaddhā ca orasā. Yathā hi sattānaṃ orasaputtā attajātātāya pitusantakassa dāyajassa visesena bhāgino honti, evametepi ariyapuggalā sammāsambuddhassa savanante ariyāya jātiyā jātātāya bhagavato santakassa vimuttisukhassa, ariyadhammaratanassa ca ekantabhāginoti orasā viya **orasā**. Atha vā bhagavato dhammadesanānubhāvena ariyabhūmiṃ okkamamānā, okkantā ca ariyasāvaka bhagavato urovāyāmajanitābhijātātāya nippariyāyena “orasaputtā”ti vattabbaṃ arahanti. Sāvakehi pavattiyamānāpi hi dhammadesanā bhagavato “dhammadesanā” icceva vuccati, taṃmūlakattā, lakkhaṇādivisesābhāvato ca.

Yadipi ariyasāvakaṇaṃ ariyamaggādhigamasamaye bhagavato viya tadantarāyakaraṇatthaṃ devaputtamāro, māravāhinī vā na ekantena apasādeti, tehi pana apasādetabbatāya kāraṇe vimathite tepi vimathitā (1.0013) eva nāma hontīti āha- “**mārasenamathanānan**”ti. Imasmiṃ panatthe ‘māramārasenamathanānan’ti vattabbe “mārasenamathanānan”ti ekadesasarūpekaseso katoti daṭṭhabbaṃ. Atha vā khandhābhisaṅkhāramārānaṃ viya devaputtamārassāpi guṇamāraṇe saḥāyabhāvūpagamanato kilesabalakāyo “senā”ti vuccati. Yathāha- “kāma te paṭhamā senā”ti-ādi (su. ni. 438; mahāni. 28, 68; cūḷani. 47). Sā ca tehi diyaḍḍhasahassabhedā, anantabhedā vā kilesavāhinī satidhammavicayavīriyasamathādi-guṇapaharaṇehi odhiso vimathitā, vihatā, viddhastā cāti **mārasenamathanā**, ariyasāvaka. Etena tesam bhagavato anujātaputtataṃ dasseti.

Ārakattā kilesehi, anaye na iriyanato, aye ca iriyanato ariyā, niruttinayena. Atha vā sadevakena lokena “saraṇan”ti araṇīyato upagantabbato, upagatānañca tadatthasiddhito ariyā, ariyānaṃ saṅghoti ariyasaṅgho, ariyo ca so, saṅgho cāti vā ariyasaṅgho, taṃ **ariyasaṅghaṃ**. Bhagavato aparabhāge buddhadhammaratanānampi samadhigamo saṅgharatanādhīnoti assa ariyasaṅghassa bahūpakārataṃ dassetuṃ idheva “**sirasā vande**”ti vuttanti daṭṭhabbaṃ.

Ettha ca “sugatassa orasānaṃ puttānan”ti etena ariyasaṅghassa pabhavasampadaṃ dasseti, “mārasenamathanānan”ti etena pahānasampadaṃ, sakalasaṃkilesappahānadīpanato. “Aṭṭhannampi samūhan”ti etena ñāṇasampadaṃ, maggaṭṭhaphalaṭṭhabhāvādīpanato. “Ariyasaṅghan”ti etena pabhavasampadaṃ dasseti, sabbasaṅghānaṃ aggabhāvādīpanato. Atha vā “sugatassa orasānaṃ puttānan”ti ariyasaṅghassa visuddhanissayabhāvādīpanaṃ, “mārasenamathanānan”ti sammā-ujuñāyasāmīcippaṭipannabhāvādīpanaṃ, “aṭṭhannampi samūhan”ti āhuneyyādibhāvādīpanaṃ, “ariyasaṅghan”ti anuttarapuññakkhettabhāvādīpanaṃ. Tathā “sugatassa orasānaṃ puttānan”ti etena ariyasaṅghassa lokuttarasaraṇaga-

manasabbhāvaṃ dīpeti. Lokuttarasaraṇagamanena hi te bhagavato orasaputtā jātā. “Mārasenamathanāna”ti etena abhinīhārasampadāsiddhaṃ pubbabhāge sammāpaṭipattiṃ dasseti. Katābhinihārā hi sammā paṭipannā māraṃ, māraparisam vā abhivijjanti. “Aṭṭhannampi samūhan”ti etena (1.0014) viddhastavipakkhe sekkhāsekkhadhamme dasseti, puggalādhiṭṭhānena maggaphaladhammānaṃ pakāsītā. “Ariyasaṅghan”ti aggadakkhiṇeyyabhāvaṃ dasseti. Saraṇagamaṇā ca sāvakaṇaṃ sabbaguṇānamādi, sapubbabhāgappaṭipadā sekkhā silakkhandhādayo majjhe, asekkhā silakkhandhādayo pariyoṣānanti ādimajjhapariyoṣānakalyāṇā saṅkhepato sabbe ariyasaṅghaguṇā pakāsītā honti.

Evaṃ gāthāttayena saṅkhepato sakalaguṇasaṅkittanamukhena ratanattayassa paṇāmaṃ katvā, idāni taṃ nipaccakāraṃ yathādhippete payojane pariṇāmento “**iti me**”ti-ādimāha. Tattha ratijananaṭṭhena **ratanam**, buddhadhammasaṅghā. Tesaṅhi “itipi so bhagavā”ti-ādinā yathābhūtaguṇe āvajjantassa amatādhiḡamahe-tubhūtaṃ anappakaṃ pītipāmojjaṃ uppajjati. Yathāha-

“Yasmiṃ, mahānāma, samaye ariyasāvako tathāgataṃ anussarati, nevassa tasmīṃ samaye rāgapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti, na dosapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti, na mohapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti, ujugatamevassa tasmīṃ samaye cittaṃ hoti tathāgataṃ ārabba. Ujugatacitto kho pana, mahānāma, ariyasāvako labhati atthavedaṃ, labhati dhammavedaṃ, labhati dhammūpasamḡhitaṃ pāmojjaṃ, pamuditassa pīti jāyati”ti-ādi (a. ni. 6.10; a. ni. 11.11).

Cittikatādibhāvo vā ratanaṭṭho. Vuttaṅghetaṃ-

“Cittikataṃ mahagghaṅca, atulaṃ dullabhadassanaṃ;

anomasattaparibhogaṃ, ratanaṃ tena vuccati”ti. (khu. pā. aṭṭha. 6.3; dī. ni. aṭṭha. 2.33; su. ni. aṭṭha. 1.226; mahāni. aṭṭha. 50);

Cittikatabhāvādayo ca anaṅṅasādhāraṇā buddhādīsu eva labbhantīti. Vandanaṃ **vandanāmayam**, yathā “dānamayaṃ, silamayan”ti (dī. ni. 3.305; itivu. 60; netti. 34). Vandanaṃ cettha kāyavācācittehi tiṇṇaṃ ratanaṃ guṇaninnatā, thomanā vā. Pujjabhavaphalanibbattanato **puṅṅam**, attano santānaṃ puṅṅātīti vā. **Suvihatantarāyoti** suṭṭhu vihatantarāyo, etena attano pasādasampattiyā, rattanattayassa (1.0015) ca khettabhāvasampattiyā taṃ puṅṅam atthappakāsanassa upa-ghātaka-upaddavānaṃ vihanane samatthanti dasseti. **Hutvā**ti pubbakālakiriyā, tassa “atthaṃ pakāsayissāmī”ti etena sambandho. **Tassā**ti yaṃ ratanattayavandanāmayam puṅṅam, tassa. **Ānubhāvenā**ti balena.

Evaṃ ratanattayassa nipaccakāraṇe payojanaṃ dassetvā, idāni yassā dhammadesanāya atthaṃ saṃvaṇṇetukāmo, tassā tāva guṇābhittavanavasena upaṅṅāpanatthaṃ “**dīghassā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **dīghasuttaṅkitassā**ti dīghappamāṇasuttalakhitassa, etena “dīgho”ti ayaṃ imassa āgamassa atthānugatā samaṅṅātīti dasseti. Nanu ca suttāniyeva āgamo, kassa pana suttehi aṅkananti? Sacca-metaṃ paramatthato, suttāni pana upādāyapaṅṅatto āgamo. Yathā hi atthabyañjanasamudāye “suttan”ti vohāro, evaṃ suttasamudāye “āgamo”ti vohāro. Paṭiccasamuppādādinipuṅṅatthasabbhāvato **nipuṅṅassa**. Āgamissanti ettha, etena, etasmā vā attatthaparattādayoti āgamo, āgamo ca so varo cāti **āgamavaro**, āgamasamma-

tehi vā varoti **āgamavaro**, tassa. Buddhānaṃ anubuddhā **buddhānubuddhā**, buddhānaṃ saccapaṭivedhaṃ anugamma paṭividdhasaccā aggasāvakaḍḍayo ariyā. Tehi atthasaṃvaṇṇanāvasena, guṇasaṃvaṇṇanāvasena ca saṃvaṇṇitassa. Atha vā buddhā ca anubuddhā ca **buddhānubuddhā**ti yojetabbaṃ. Sammāsambuddheneva hi tiṇṇampi piṭakānaṃ atthavaṇṇanākkamo bhāsito, yā “pakiṇṇakadesanā”ti vuccati, tato saṅgāyanādivasena sāvakehīti ācariyā vadanti.

Saddhāvahaguṇassāti buddhādīsu pasādāvahasampattikassa. Ayañhi āgamo brahmajālādīsu (dī. ni. 1.5-7, 26-28) sīladiṭṭhādīnaṃ anavasesaniddesādivasena, mahāpadānādīsu (dī. ni. 2.3-5) purimabuddhānampi guṇaniddesādivasena, pāthikasuttādīsu (dī. ni. 3.3,4) titthiye nimadditvā appaṭivattiyasīhanāda nadanādivasena, anuttariyasuttādīsu (a. ni. 6.8) ca visesato buddhaguṇavibhāvanena ratanattaye sātisaṃyappasādaṃ āvahati. Saṃvaṇṇanāsu cāyaṃ ācariyassa pakati, yā taṃtaṃsaṃvaṇṇanāsu ādito tassa tassa saṃvaṇṇetabbassa dhammassa visesaṃguṇakittanena thomanā. Tathā hi **papañcasūdanīsāratthappakāsinīmanorathapūraṇīsu atthasālīnī**ādīsu ca yathākkamaṃ “paravādamathanassa ñāṇappabhedajananassa (1.0016) dhammakathikapuṅgavānaṃ vicittappaṭibhānananassa tassa gambhīrañāṇehi ogāḷhassa abhiṇhaso nānāyavicittassa abhidhammassā”ti-ādīnā thomanā katā.

Attho kathīyati etāyāti atthakathā, sā eva **aṭṭhakathā**, ttha-kārassa **ṭṭha**-kāraṃ katvā, yathā “dukkhassa piḷanaṭṭho”ti (paṭi. ma. 2.8). **Ādito** ti-ādīmi paṭhamasaṅgītiyaṃ. Chaḷabhiññatāya paramena cittavasībhāvena samannāgatattā, jhānādīsu pañcavidhavasitāsabbhāvato **ca vasino**, therā mahākassapādayo. Tesam **satehi pañcahi**. **Yāti** yā aṭṭhakathā. **Saṅgītā**ti atthaṃ pakāsetuṃ yuttaṭṭhāne “ayaṃ etassa attho, ayaṃ etassa attho”ti saṅgahetvā vuttā. **Anusaṅgītā** ca yasattherādīhi **pacchāpi** dutiyatatiyasaṅgītīsu, iminā attano saṃvaṇṇanāya āgamanasuddhiṃ dasseti.

Sīhassa lānato gahaṇato **sīhaḷo**, sīhakumāro. Taṃvaṃsajātātāya tambapaṇṇidīpe khattiyānaṃ, tesam nivāsātāya tambapaṇṇidīpassa ca sīhaḷabhāvo vedītabbo. **Ābhatā**ti jambudīpato ānītā. **Athāti** pacchā. Aparabhāge hi asaṅkaratthaṃ sīhaḷabhāsāya aṭṭhakathā ṭṭhapitāti. Tenassa mūlaṭṭhakathā sabbasādhāraṇā na hotīti idaṃ atthappakāsaṃ ekantena karaṇīyanti dasseti. Tenevāha- “**dīpavāsīnamatthāyā**”ti. Tattha **dīpavāsīnanti** jambudīpavāsīnaṃ. **Dīpavāsīnanti** vā sīhaḷadīpavāsīnaṃ atthāya sīhaḷabhāsāya ṭṭhapitāti yojanā.

Apanetvānāti kañcukasadisam sīhaḷabhāsam apanetvā. **Tatoti** aṭṭhakathāto. **Ahanti** attānaṃ niddisati. **Manoramaṃ bhāsanti** māgadhabhāsam. Sā hi sabhāvaniruttibhūtā paṇḍitānaṃ manam ramayatīti. Tenevāha- “**tantinayānucchavikan**”ti, pāḷigatiyā anulomikaṃ pāḷibhāsāyānuvidhāyininti attho. **Vigatadosanti** asabhāvaniruttibhāsantararahaṃ.

Samayaṃ avilomentoti siddhantaṃ avirodhento, etena atthadosābhāvamāha. Aviruddhattā eva hi theravādāpi idha pakāsiyissanti. **Theravaṃsapadīpānanti** thirehi sīlakkhandhādīhi samannāgatattā therā, mahākassapādayo. Tehi āgatā ācariyaparamparā theravaṃso, tappariyāpannā (1.0017) hutvā āgamādhigamasa-

mpannattā paññāpajjotena tassa samujjalanato **theravaṃsapadīpā**, mahāvihāravā-sino therā, tesam. Vividhehi ākārehi nicchīyatīti vinicchayo, gaṇṭhiṭṭhānesu khīla-maddanākārena pavattā vimaticchedakathā. Suṭṭhu nipuṇo saṅho vinicchayo etesanti **sunipuṇavinicchayā**. Atha vā vinicchīnotīti vinicchayo, yathāvuttavisayaṃ ṇāṇaṃ. Suṭṭhu nipuṇo cheko vinicchayo etesanti **sunipuṇavinicchayā**, etena mahākassapāditheraparamparābhato, tatoyeva ca aviparīto saṅhasukhumo mahāvihāravāsīnaṃ vinicchayoti tassa pamāṇabhūtaṃ dasseti.

Sujanassa cāti ca-saddo sampiṇḍanatto, tena na kevalaṃ jambudīpavāsīna-meva atthāya, atha kho sādhujanatosanattañcāti dasseti, tena ca tambapaṇṇidī-pavāsīnampi atthāyāti ayamatto siddho hoti, uggahaṇḍisukaratāya tesampi bahupakārattā. **Ciraṭṭhitatthanti** ciraṭṭhiti-atthaṃ, cirakālaṭṭhitiyāti attho. Idañhi atthappakāsaṇaṃ aviparītabyañjanasunikkehappa atthasunayassa ca upāyabhā-vato saddhammassa ciraṭṭhitiyā saṃvattati. Vuttañhetam bhagavatā-

“Dveme, bhikkhave, dhammā saddhammassa ṭhitiyā asammosāya anantara-dhānāya saṃvattanti. Katame dve? Sunikkhattaṅca padabyañjanaṃ, attho ca sunīto”ti (a. ni. 2.21).

Yaṃ atthavaṇṇanaṃ kattukāmo, tassā mahattaṃ pariharituṃ “**sīlakathā**”ti-ādi vuttaṃ. Tenevāha- “**na taṃ idha vicārayissāmi**”ti. Atha vā yaṃ atṭhakathaṃ kattu-kāmo, tadekadesabhāvena visuddhimaggo ca gahetabboti kathikānaṃ upadesaṃ karonto tattha vicāritadhamme uddesavasena dasseti “**sīlakathā**”ti-ādinā. Tattha **sīlakathā**ti

cārittavārittādivasena sīlavitthārakathā. **Dhutadhammāti** piṇḍapātikaṅgādayo (visuddhi. 1.22; theragā. aṭṭha. 2.845, 849) terasa kilesadhunanakadhammā. **Kammaṭṭhānāni sabbānīti** pāḷiyaṃ āgatāni aṭṭhatim̐sa, aṭṭhakathāyaṃ dveti nirava-
sesāni yogakammassa bhāvanāya pavattiṭṭhānāni. **Cariyāvidhānasahitoti** rāgaca-
ritādīnaṃ sabhāvādividhānena sahito. **Jhānāni** cattāri rūpāvacarajjhānāni, **samāpa-
ttiyo** (1.0018) catasso arūpasamāpattiyo. Aṭṭhapi vā paṭiladdhamattāni **jhānāni**,
samāpajjanavasībhāvappattiyā **samāpattiyo**. **Jhānāni** vā rūpārūpāvacarajjhānāni,
samāpattiyo phalasangāhānānirodhasamāpattiyo.

Lokiyalokuttarabhedā cha abhiññāyo **sabbā abhiññāyo**. Nāṇavibhaṅgādīsu āga-
tanayena ekavidhādīnā paññāya saṅkaletvā sampiṇḍetvā nicchayo **paññāsaṅkala-
nanicchayo**.

Paccayadhammānaṃ hetādīnaṃ paccayuppannadhammānaṃ hetupaccayādi-
bhāvo paccayākāro, tassa desanā **paccayākāradesanā**, paṭiccasamuppādaka-
thāti attho. Sā pana ghanavinibbhogassa sudukkaratāya saṅhasukhumā, nikāya-
ntaraladdhisāṅkararahitā, ekattanayādisahitā ca tattha vicāritāti āha- “**suparisu-
ddhanipuṇanayā**” ti. Paṭisambhidādīsu āgatanayaṃ avissajjetvāva vicāritattā **avimu-
ttatanti maggā**.

Iti pana sabbanti iti-saddo parisamāpane, **pana**-saddo vacanālaṅkāre, etaṃ
sabbanti attho. **Idhāti** imissā aṭṭhakathāyaṃ. **Na vicārayissāmi**, punaruttibhāvatoti
adhippāyo.

Idāni tasseva avicāraṇassa ekantakāraṇaṃ niddhārento “**majjhe visuddhimaggo**”-
ti-ādimāha. Tattha “**majjhe ṭhatvā**” ti etena majjhebhāvadīpanena visesato
catunnaṃ āgamānaṃ sādharmaṇaṭṭhakathā visuddhimaggo, na sumaṅgalavilāsi-
nī-ādayo viya asādharmaṇaṭṭhakathāti dasseti. “Visesato” ti idaṃ vinayābhidhammā-
nampi visuddhimaggo yathārahaṃ atthavaṇṇanā hoti yevāti katvā vuttaṃ.

Icevāti iti eva. **Tampīti** visuddhimaggampi. **Etāyāti** sumaṅgalavilāsinīyā. Ettha
ca “sīhaḷadīpaṃ ābhatā” ti-ādinā atthappakāsanassa nimittaṃ dasseti, “dīpavāsīna-
matthāya, sujanassa ca tuṭṭhatthaṃ, ciraṭṭhitatthaṃca dhammassā” ti etena payo-
janaṃ, avasiṭṭhena karaṇappakāraṃ. Sīlakathādīnaṃ avicāraṇampi hi idha kara-
ṇappakāro evāti.

Ganthārambhakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Nidānakathāvaṇṇanā

Vibhāgavantānaṃ (1.0019) sabhāvavibhāvanaṃ vibhāgadassanavaseneva
hotīti paṭhamaṃ tāva vaggasuttavasena vibhāgaṃ dassetuṃ “**tattha dīghāgamo
nāmā**” ti-ādimāha. Tattha **tatthāti** “dīghassa āgamavarassa atthaṃ pakāsayissā-
mī” ti yadidaṃ vuttaṃ, tasmīṃ vacane. Yassa atthaṃ pakāsayissāmīti paṭiññātaṃ,
so **dīghāgamo nāma** vaggasuttavasena evaṃ vibhāgoti attho. Atha vā **tatthāti**
“dīghāgamaniṣṣitamatthan” ti etasmīṃ vacane. Yo dīghāgamo vutto, so vaggādiva-

sena edisoti attho. Attano saṃvaṇṇanāya paṭhamamahāsaṅgītiyaṃ nikkhittānukkameneva pavattabhāvadassanattamaṃ “**tassa vaggesu ...pe... vuttaṃ nidānamādi**”ti āha. Kasmā pana catūsu āgamesu dīghāgamo paṭhamaṃ saṅgīto, tattha ca sīlakkhandhavaggo ādito nikkhitto, tasmīṅca brahmajālanti? Nāyamanuyogo katthacipi na pavattati, api ca saddhāvahaguṇato dīghanikāyo paṭhamaṃ saṅgīto. Saddhā hi kusalahammānaṃ bījaṃ. Yathāha- “saddhā bījaṃ tapo vuṭṭhī”ti, (saṃ. ni. 1.197; su. ni. 77) saddhāvahaguṇatā cassa dassitāyeva. Kiṅca katipayasuttasaṅgahato, appaparimāṇato ca gahaṇadhāraṇādisukhato. Tathāhesa catuttiṃsasuttasaṅgaho catusaṭṭhibhāṇavāraparimāṇo ca. Sīlakathābhāhullato pana sīlakkhandhavaggo paṭhamaṃ nikkhitto. Sīlañhi sāsanaassa ādi, sīlapatiṭṭhānattā sabbaguṇānaṃ. Tenevāha- “tasmā tiha, tvaṃ bhikkhu, ādimeva visodhehi kusalesu dhammesu. Ko cādi kusalānaṃ dhammānaṃ? Sīlañca suvisuddhan”ti-ādi (saṃ. ni. 5.395). Etena cassa vaggassa anvatthasaññatā vuttā hoti. Diṭṭhiviniveṭhanakathābhāvato pana suttantapiṭakassa niravasesadiṭṭhivibhājanāṃ brahmajālaṃ paṭhamaṃ nikkhittanti daṭṭhabbaṃ. Tepiṭake hi buddhavacane brahmajālasadisamaṃ diṭṭhigatāni niggumbaṃ nijjaṭaṃ katvā vibhattasuttaṃ natthīti.

Paṭhamamahāsaṅgītikathāvaṇṇanā

Yassā paṭhamamahāsaṅgītiyaṃ nikkhittānukkamena saṃvaṇṇanaṃ kattukāmo, taṃ, tassā ca tanti-āruḥhāya idha vacane kāraṇaṃ dassento “**paṭhamamahāsaṅgīti ...pe... veditabbā**”ti āha. Tattha yathāpaccayaṃ tattha tattha desitattā (1.0020), paññattattā ca vippakiṇṇānaṃ dhammavinayānaṃ saṅgahetvā gāyanaṃ kathanāṃ saṅgīti, etena taṃtaṃsikkhāpadānaṃ suttānañca ādipariyosānesu, antarantarā ca sambandhavasena ṭhapitaṃ saṅgītikāravacanaṃ saṅgahitaṃ hoti. Mahāvisayattā, pūjanīyattā ca mahatī saṅgīti mahāsaṅgīti, paṭhamā mahāsaṅgīti paṭhamamahāsaṅgīti, tassā pavattikālo paṭhamamahāsaṅgītikālo, tasmīṃ **paṭhamamahāsaṅgītikāle. Nidānanti** ca desanaṃ desakālādivasena aviditaṃ viditaṃ katvā nidassetīti nidānaṃ. Sattānaṃ dassanānuttariyasaraṇādipaṭilābhahetubhūtāsu vijjamānāsūpi aññāsū bhagavato kiriyāsu “buddho bodheyyan”ti (bu. vaṃ. aṭṭha. ratanacaṅkamanakaṇḍavaṇṇanā; cariyā. uddhānagāthāvaṇṇanā) paṭiññāya anulomato veneyyānaṃ maggaphalappattīnaṃ hetubhūtā kiriyā nippariyāyena buddhakiccanti āha- “**dhammacakkappavattanañhi ādiṃ katvā**”ti. Tattha saddhindriyādidhammoyeva pavattanaṭṭhena cakkanti **dhammacakkaṃ**. Atha vā cakkanti āṇā, dhammato anapetattā dhammañca taṃ cakkañcāti **dhammacakkaṃ**, dhammena ñāyena cakkantipi **dhammacakkaṃ**. Yathāha-

“Dhammañca pavatteti cakkañcāti dhammacakkaṃ, cakkañca pavatteti dhammañcāti dhammacakkaṃ, dhammena pavatteti dhammacakkaṃ, dhammacariyāya pavatteti dhammacakkaṃ”ti-ādi (paṭi. ma. 2, 39, 41).

“**Katabuddhacicca**”ti etena buddhakattabbassa kassacipi asesitabhāvaṃ dasseti. Nanu ca sāvakehi vinītāpi vineyyā bhagavatāyeva vinītā honti, yato sāvakaḥsitamaṃ suttaṃ “buddhavacanaṃ”ti vuccati, sāvakaḥvineyyā ca na tāva vinītāti?

Nāyaṃ doso tesam vinayanupāyassa sāvakesu ṭhapitattā. Tenevāha-

“Na tāvāhaṃ, pāpima, parinibbāyissāmi, yāva me bhikkhū na sāvakā bhavi-
ssanti viyattā vinitā visāradā bahussutā dhammadharā ...pe... uppannaṃ para-
ppavādaṃ saha dhammena suniggahitaṃ niggahetvā sappāṭihāriyaṃ
dhammaṃ desessan”ti-ādi (dī. ni. 2.168; saṃ. ni. 5.822; udā. 51).

“**Kusinārāyan**”ti-ādi bhagavato parinibbutadesakālavisesadassanaṃ “aparini-
bbuto bhagavā”ti gāhassa micchābhāvadassanatthaṃ, loke jātasaṃvaddhabhāva-
dassanatthañca (1.0021). Tathā hi manussabhāvassa supākaṭakaraṇatthaṃ
mahābodhisattā carimabhava dārapariggahādīnipi karontīti. Upādiyate kammakile-
sehīti upādi, vipākakkhandhā kaṭattā ca rūpaṃ. So pana upādi kilesābhisaṅkhāra-
māranimmathanena nibbānappattiyaṃ anossaṭṭho, idha khandhamaccumāra-
nimmathanena ossaṭṭho nissesitoti ayaṃ **anupādisesā**, nibbānadhātu. **Nibbānadhā-**
tūti cettha nibbutimattaṃ adhippettaṃ, itthambhūtalakkhaṇe cāyaṃ karaṇaniddeso.
“Dhātubhājanadivase”ti idaṃ na “sannipatitānan”ti etassa visesanaṃ, ussāhajana-
nassa pana visesanaṃ, “dhātubhājanadivase bhikkhūnaṃ ussāhaṃ janesī”ti.
Dhātubhājanadivasato hi purimapurimataradivasesu bhikkhū samāgatāti. Atha vā
dhātubhājanadivase **sannipatitānaṃ** kāyasāmaggivasena sahitānanti attho.
Saṅghassa thero **saṅghatthero**, so pana saṅgho kiṃ parimāṇānanti āha-
“**sattannaṃ bhikkhusatasahassānan**”ti. Niccasāpekkhatāya hi edisesu samāso
hotiyeva, yathā- “devadattassa garukulan”ti.

Āyasmā mahākassapo puna dullabhabhāvaṃ maññamāno bhikkhūnaṃ
ussāhaṃ janesīti sambandho. “Dhātubhājanadivase sannipatitānan”ti idaṃ
“bhikkhūnaṃ ussāhaṃ janesī”ti ettha “bhikkhūnan”ti imināpi padena sambandha-
nīyaṃ. Subhaddena vuḍḍhapabbajitena vuttavacanamanussarantoti sambandho.
Tattha **anussaranto** dhammasaṃvegavasenāti adhippāyo. “Saddhammaṃ antara-
dhāpeyyuṃ saṅgāyeyyaṃ ...pe... ciraṭṭhitikaṃ tassa kimaññaṃ āṇaṇyaṃ bhavi-
ssati”ti etesaṃ padānaṃ “iti cintayanto”ti etena sambandho. Tathā “yañcāhan”ti
etassa “anuggahito pasamsito”ti etena sambandho. **Yaṃ pāpabhikkhūti** ettha
yanti nipātamattaṃ, kāraṇaniddeso vā, yena kāraṇena antaradhāpeyyuṃ, tadetaṃ
kāraṇaṃ vijjatīti attho, **addhaniyanti** addhānamaggagāmi, addhānakkhamanti
attho.

Yañcāhanti ettha **yanti** yasmā, yena kāraṇenāti vuttaṃ hoti, kiriyāparāmasanaṃ
vā etaṃ, tena “anuggahito pasamsito”ti ettha anuggaṇhanaṃ pasamsanañca
parāmasati. “**Cīvare sādharmaṇaparibhogenā**”ti ettha “attanā samasamaṭṭhapane-
nā”ti idha attanā-saddaṃ ānetvā cīvare attanā (1.0022) sādharmaṇaparibhogenāti
yojetabbaṃ. Yassa yena hi sambandho dūraṭṭhampi ca tassa tanti atha vā bhaga-
vatā cīvare sādharmaṇaparibhogena bhagavatā anuggahitoti yojaniyaṃ, etassāpi
hi karaṇaniddesassa sahayogakattutthajotakattasambhavato. **Yāvadeti** yāvadeva,
yattakaṃ kālaṃ, yattake vā samāpattivihāre, abhiññāvihāre vā ākaṅkhanto viha-
rāmi ceva voharāmi ca, tathā kassapopīti attho. Idañca navānupubbavivahāra-
bhiññabhāvasāmaññaena thutimattaṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ. Na hi āyasmā mahāka-
ssapo bhagavā viya devasikaṃ catuvīsatiakoṭisatasahassasaṅkhyā samāpattiyo

samāpajjati, yamakapāṭihāriyādivasena vā abhiññāyo vaḷañjetīti. Tenevāha-
“navānupubbavihārachaḷabhiññāppabhede”ti. **Tassa kimaññaṃ āṇaṇyaṃ bhavi-
ssati**, aññatra dhammavinayasaṅgāyanāti adhippāyo. “**Nanu maṃ bhagavā**”ti-ā-
dinā vuttamevatthaṃ upamāvasena vibhāveti.

Tato paranti tato bhikkhūnaṃ ussāhajananato parato. **Pure adhammo dīpatīti**
apināma dibbati, yāva adhammo dhammaṃ paṭibāhituṃ samattho hoti, tato pure-
taramevāti attho. Āsanne anicchite hi ayaṃ pure-saddo. **Dīpatīti** ca dīpissati.
Puresaddasanniyogena hi anāgatatthe ayaṃ vattamānappayogo, yathā- “purā
vassati devo”ti.

“**Sakalanavaṅgasatthusāsanapariyattidhare ...pe... ekūnapañcasate pariggahe-
sī**”ti etena sukkhavipassakakhīṇāsavapariyantānaṃ yathāvuttapuggalānaṃ
satipi āgamādhigamasabbhāve saha paṭisambhidāhi pana tevijjādiguṇayuttānaṃ
āgamādhigamasampattiyā ukkaṃsagatatā saṅgītiyā bahupakārataṃ dasseti. **Idaṃ
vuttaṃ** saṅgītikkhandaḥ, (pārā. 437) **apaccakkaṃ nāma natthi** paṇḍappava-
ttibhāvato, samantapāsādikāyaṃ pana “asammukhā paṭiggahitaṃ nāma natthi”ti
(pārā. aṭṭha. paṭhamamahāsaṅgītikathā) vuttaṃ, taṃ “dve sahasāni bhikkhuto”ti
vuttampi bhagavato santike paṭiggahitamevāti katvā vuttaṃ. **Caturāsītisahasā-
nīti** dhammakkhandaḥ sandhāyāha. **Pavattinoti** paṇḍāni. Ānandattherassa nava-
ppāyāya parisāya vibbhamanena mahākassapatthero evamāha- “**na vāyaṃ kumā-
rako mattamaññāsī**”ti. Tattha **mattanti** pamāṇaṃ. Chandā āgamaṃ viyāti pada-
vibhāgo. “**Kiñcāpi sekkho**”ti idaṃ (1.0023) na sekkhānaṃ agatigamanasabbhā-
vena vuttaṃ, asekkhānameva pana uccinitattāti daṭṭhabbaṃ. Paṭhamamagge-
neva hi cattāri agatigamanāni pahīyantīti. “**Abhabbo chandā ...pe... agatiṃ gantun**”-
ti ca dhammasaṅgītiyā tassa yogyabhāvadassanena vijjamānaguṇakathanaṃ.
Pariyattoti adhīto.

Gāvo caranti etthāti gocaro, gocaro viya **gocaro**, bhikkhācaraṇaṭṭhānaṃ. **Visa-
bhāgapuggalo** subhaddasaddiso. **Sattipañjaranti** sattikhaggādihatthehi purisehi
mallarājūnaṃ bhagavato

dhātu-ārakkhakarāṇaṃ sandhāyāha. **Taṃ palibodhaṃ chinditvā taṃ karaṇīyaṃ karotūti** saṅgāhakena chinditabbaṃ chinditvā ekantakarāṇīyaṃ karotūti attho. **Mahājananti** bahujanāṃ. **Gandhakuṭiṃ vanditvā** paribhogacetiyabhāvatoti adhippāyo. **Yathā tanti** yathā aññopi yathāvuttasabhāvo, evanti attho. **Samvejesīti** “nanu bhagavatā paṭikacceva akkhātaṃ- ‘sabbeheva piyehi manāpehi nānābhāvo vinābhāvo”ti-ādinā (dī. ni. 2.183; saṃ. ni. 5.379; a. ni. 10.48; cūḷava. 437) saṃvegaṃ janesi. **Ussannadhātukanti** upacitadosaṃ. **Bhesajjamattāti** appakaṃ bhesajjaṃ. Appattho hi ayaṃ mattā-saddo, “mattāsukhapariccāgo”ti-ādīsu (dha. pa. 290) viya. **Dutiyadivaseti** devatāya saṃvejitadivasato, jetavanavihāraṃ pavitṭhadivasato vā dutiyadivase. Āṇava cakkāṃ **āṇācakkāṃ**.

Etadagganti eso aggo. Liṅgavipallāseṇa hi ayaṃ niddeso. **Yadidanti** ca yo ayaṃ, yadidaṃ khandhapañcakanti vā yojetabbaṃ. “Paṭhamaṃ āvuso upāli pārājikaṃ kattha paññattan”ti kasmā vuttaṃ, nanu tassa saṅgītiyā purimakāle paṭhama-bhāvo na yuttoti? No na yutto, bhagavatā paññattānukkamena pātimokkhuddesānukkamena ca paṭhamabhāvassa siddhattā. Yebhuyyena hi tiṇi piṭakāni bhagavato dharamānakāle ṭhitānukkameneva saṅgītāni, visesato vinayābhidhammapiṭakānīti daṭṭhabbaṃ. **“Vatthumpi pucchi”**ti-ādi ‘kattha paññattan’ti-ādinā dassitena saha tadavasiṭṭhampi saṅgahetvā dassanavasena vuttaṃ. **Paṭhamapārājiketi** paṭhamapārājikapāliyaṃ (pārā. 24), tenevāha- **“na hi tathāgatā ekabyañjanampi niratthakaṃ vadanti”** ti.

Jātakādike (1.0024) khuddakanikāyapariyāpanne, yebhuyyena ca dhammaniddesabhūte tādise abhidhammapiṭake saṅgaṇhituṃ yuttaṃ, na pana dīghanikāyādippakāre suttantapiṭake, nāpi paññattiniddesabhūte vinayapiṭaketi dīghabhāṇakā “jātakādīnaṃ abhidhammapiṭake saṅgaho”ti vadanti. Cariyāpiṭakabuddhavaṃsānañcettha aggahaṇaṃ, jātakagatikattā. Majjhimabhāṇakā pana “aṭṭhuppattivasena desitānaṃ jātakādīnaṃ yathānulomadesanābhāvato tādise suttantapiṭake saṅgaho yutto, na pana sabhāvadhammaniddesabhūte yathādhammasāsane abhidhammapiṭake”ti jātakādīnaṃ suttantapiṭakapariyāpannataṃ kathayanti. Tattha ca yuttaṃ vicāretvā gahetabbaṃ.

Evam nimittapayojanakāladesakārakakaraṇappakārehi paṭhamaṃ saṅgītiṃ dassetvā idāni tattha vavatthāpitasiddhesu dhammavinayesu nānappakārakosallatthaṃ ekavidhādibhede dassetuṃ **“evametan”**ti-ādimāha. Tattha **vimuttirasanti** vimuttiguṇaṃ, vimuttisampattikaṃ vā, aggaphalanipphādanato, vimuttikiccaṃ vā, kilesānaṃ accantaṃ vimuttisampādanato. Keci pana “vimutti-assādan”ti vadanti.

Kiñcāpi avisesena sabbampi buddhavacanaṃ kilesavinayanena vinayo, yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjamāne apāyapatanādito dhāraṇena dhammo, idhādhippete pana dhammavinaye niddhāretuṃ **“tattha vinayapiṭakan”**ti-ādimāha. **Avasesaṃ buddhavacanaṃ dhammo**, khandhādivasena sabhāvadhammadesanābhāhullato. Atha vā yadipi dhammoyeva vinayopi, pariyattiyādibhāvato, vinayasaddasannidhāne pana bhinnādhikaraṇabhāvena payutto dhamma-saddo vinayatantividhuraṃ tantim dipeti yathā “puññañāṇasambhārā, gobalibaddhan”ti ca.

“Anekajātiśamsāraṇ”ti ayaṃ gāthā bhagavatā attano sabbaññutañāṇapada-

ṭṭhānaṃ arahattappattiṃ paccavekkhantena ekūnavīsatiṃmassa paccavekkhaṇāñā-
ṇassa anantaraṃ bhāsitaṃ. Tenāha “**idaṃ paṭhamabuddhavacanaṃ**” ti. Idaṃ kira
sabbabuddhehi avijahitaṃ udānaṃ. Ayamassa saṅkhepattho- ahaṃ imassa atta-
bhāvagehassa kāraṃ taṇhāvaḍḍhakaṃ **gavesanto** Yena ñāṇena taṃ daṭṭhuṃ
sakkā, tassa bodhiñāṇassatthāya dīpaṅkarapādamūle katābhinihāro (1.0025)
ettakaṃ kālaṃ **anekajāṭisaṃsāraṃ** anekajāṭisatasahasasāṅkhyāṃ saṃsāra-
vaṭṭaṃ **anibbisāṃ** taṃ ñāṇaṃ avindanto alabhantoyeva **sandhāvissaṃ** saṃsariṃ.
Yasmā jarāvyādhimaraṇamissatāya **jāti** nāmesā punappunaṃ upagantuṃ **dukkhā**,
Na ca sā tasmīṃ adiṭṭhe nivattati, tasmā taṃ gavesanto sandhāvissanti attho.
Diṭṭhosīti idāni mayā sabbaññutañāṇaṃ paṭivijjhantena diṭṭho asi. **Puna gehanti**
puna imaṃ attabhāvasaṅkhātaṃ mama gehaṃ. **Na kāhasi** na karissasi. Tava
sabbā Avasesākilesa **phāsukā** mayā **bhaggā**. Imassa tayā katassa attabhāvage-
hassa **kūṭaṃ** Avijjāsaṅkhātaṃ kaṇṇikamaṇḍalaṃ **visaṅkhataṃ** viddhaṃsitāṃ. **Visa-**
ṅkhāraṃ nibbānaṃ āramaṇakaraṇavasena **gataṃ** anupaviṭṭhaṃ idāni mama
cittaṃ, ahañca taṇhānaṃ khayasaṅkhātaṃ arahattamaggaṃ **ajjhagā** adhigato
pattosmīti. Ayaṃ manasā pavattitadhammānamādi. “**Yadā have pātubhavanti**
dhammā” ti (udā. 1, 2, 3) ayaṃ pana vācāya pavattitadhammānaṃ ādīti vadanti.
Antojappanavasena kira bhagavā “anekajāṭisaṃsāraṃ” ti-ādimāha (dha. pa. 153)
“**Pāṭipadadivase**” ti idaṃ “sabbaññubhāvappattassā” ti na etena sambandhitabbaṃ,
“paccavekkhantassa uppannā” ti etena pana sambandhitabbaṃ. Visākhapuṇṇa-
māyameva hi bhagavā paccūsasamaye sabbaññutaṃ pattoti.

Vayadhammāti aniccalakkhaṇamukhena dukkhānattalakkhaṇampi saṅkhā-
rānaṃ vibhāveti “yadaniccaṃ taṃ dukkhaṃ, yaṃ dukkhaṃ tadanattā” ti (saṃ. ni. 3.
15; paṭi. ma. 2.10) vacanato. Lakkhaṇattayavibhāvananayeneva ca tadāra-
mmaṇaṃ vipassanaṃ dassento sabbatitthiyānaṃ avisayabhūtaṃ buddhāveṇikaṃ
catusaccakammaṭṭhānādhiṭṭhānaṃ aviparītaṃ nibbānagāminippaṭipadaṃ pakāse-
tīti daṭṭhabbaṃ. Idāni tattha sammāpaṭipattiyaṃ niyojeti “**appamādena sampādehā**”
ti. Atha vā “**vayadhammā saṅkhārā**” ti etena saṅkhepena saṃvejetvā “**appamā-**
dena sampādehā” ti saṅkhepeneva niravasesaṃ sammāpaṭipattiṃ dasseti. Appa-
mādapadañhi sikkhāttayasaṅgahitaṃ kevalaparipuṇṇaṃ sāsanaṃ pariyādiyitvā
tiṭṭhatīti.

Paṭhamasaṅgītiyaṃ asaṅgītaṃ saṅgītikkhandaṃ kathāvatthuppakaraṇādi.
Keci pana “subhasuttampi (dī. ni. 1.444) paṭhamasaṅgītiyaṃ asaṅgītaṃ” ti vadanti,
taṃ pana na yujjati. Paṭhamasaṅgītito (1.0026) puretameva hi āyasmatā āna-
ndena jetavane viharantena subhassa māṇavassa bhāsitanti.

Daḥikammasithilīkaraṇappayojanā yathākkamaṃ pakatisāvajjapaṇṇattisāva-
jjesu sikkhāpadesu. **Tenāti** vividhanayattādinā. **Etanti** vividhavisesanayattāti gāthā-
vacanaṃ. **Etassāti** vinayassa.

Attatthaparathādibhedeti yo taṃ suttaṃ sajjhāyati, suṇāti, vāceti, cinteti, deseti
ca, suttena saṅgahito silādi-attho tassāpi hoti, tena parassa sādhetabbato para-
ssāpi hotīti, tadubhayaṃ taṃ suttaṃ **sūceti** dīpeti. Tathā diṭṭhadhammikasamparā-
yikaṃ lokiyalokuttarañcāti evamādibhede atthe **ādi**-saddena saṅgaṇhāti. **A-**

saddo cāyaṃ hitapariyāyavacanaṃ, na bhāsitatthavacanaṃ, yadi siyā, suttaṃ attanopi bhāsitatthaṃ sūceti, parassāpīti ayamattho vutto siyā. Suttena ca yo attho pakāsito so tasseva hotīti, na tena parattho sūcito hoti, tena sūcetabbassa paratthassa nivattetabbassa abhāvā atthagahaṇaṅca na kattabbaṃ. Attatthaparattavinimuttassa bhāsitatthassa abhāvā ādiggaḥaṇaṅca na kattabbaṃ. Tasmā yathāvuttassa hitapariyāyassa atthassa sutte asambhavato suddhārassa puggalassa vasena attatthaparattā vuttā.

Atha vā suttaṃ anapekkhitvā ye attatthādayo atthappabhedā vuttā “na haññadattatthipasaṃsalābhā”ti etassa padassa niddese (mahāni. 63; cūḷani. 85) “attattho, parattho, ubhayattho, diṭṭhadhammiko attho, samparāyiko attho, uttāno attho, gambhīro attho, gūḷho attho, paṭicchanno attho, neyyo attho, nīto attho, anavajjo attho, nikkilesa attho, vodāno attho, paramattho”ti te suttaṃ sūcetīti attho. Imasmiṃ atthavikappe **attha**-saddo bhāsitatthapariyāyopi hoti. Ettha hi purimakā pañca atthappabhedā hitapariyāyā, tato pare cha bhāsitatthabhedā, pacchimakā pana ubhayasabhāvā. Tattha duradhigamatāya vibhāvane aladdhagādho **gambhīro**. Na vivaṭo **gūḷho**. Mūludakādayo viya paṃsunā akkharasannivesādinā tirohito **paṭicchanno** (1.0027). Niddhāretvā ñāpetabbo **neyyo**. Yathārutavasena veditabbo **nīto**. **Anavajjanikkilesavodānā** pariyaṃvasena vuttā, kusalavipākakiriyā-dhammavasena vā. **Paramattho** nibbānaṃ, dhammānaṃ aviparītasabhāvo eva vā. Atha vā “attanā ca appiccho hoti”ti attatthaṃ, “appicchākathaṅca paresaṃ kattā hoti”ti paratthaṃ sūceti. Evaṃ “attanā ca paṇātipātā paṭivirato hoti”ti-ādi (a. ni. 4.99, 265) suddhāni yojetabbāni. Vinayābhidhammehi ca visesetvā sutta-saddassa attho vattabbo. Tasmā veneyyajjhāsaya vasappavattāya desanāya attahitaparattatādīni sātīsaṃ pakāsītāni hoti tapparabhāvato, na āṇādhhammasabhāvavasa-ppavattāyāti idameva ca “**atthānaṃ sūcanato suttaṃ**”ti vuttaṃ.

Sutte ca āṇādhhammasabhāvā ca veneyyajjhāsayaṃ anuvattanti, na vinayābhidhammesu viya veneyyajjhāsayaṃ āṇādhhammasabhāve. Tasmā veneyyānaṃ ekantahitapaṭilābhasaṃvattanikā suddhādesanā hotīti “**suvuttā cetthā**”ti-ādi vuttaṃ. **Pasavatīti** phalati. “**Suttānā**”ti etassa atthaṃ pakāsetuṃ “**suṭṭhu ca ne tāyati**”ti vuttaṃ. Attatthādividhānesu ca suddhassa paṃṇabhāvo, attatthādīnaṅca saṅgāhakkatthaṃ yojetabbaṃ tadatthappakāsanapadhānattā suddhassa. Vinayābhidhammehi visesanaṅca yojetabbaṃ. **Etanti** “atthānaṃ sūcanato”ti-ādikāṃ atthavacanaṃ. **Eta-ssāti** suddhassa.

Abhikkamantīti ettha **abhi**-saddo kamanakiriyāya vuddhibhāvaṃ atirekataṃ dīpeti, **abhiññātā abhilakkhitāti** ettha ñāṇalakkhaṇakiriyānaṃ supākaṭatāvīsaṃ, **abhikkantenāti** ettha kantiyā adhikattaṃ visiṭṭhatanti yuttaṃ kiriyāvisesakattā upasaggassa. **Abhirājā abhivinayeti** pana pūjītaparicchīnesu rājavinayesu **a-saddo pavattatīti** kathametaṃ yujjeyyāti? Pūjanaparicchīdanakiriyādīpanato, tāhi ca kiriyāhi rājavinayānaṃ yuttattā. Ettha hi atimālādīsū atī-saddo viya, **abhi-saddo yathā saha sādhanena kiriyāṃ vadatīti** abhirāja-abhivinaya-saddā siddhā, evaṃ abhidhammasadde **abhi-saddo saha sādhanena vuḍḍhiyādīkiriyāṃ dīpetīti** ayamattho dassitoti daṭṭhabbo.

Bhāvanāpharaṇavuḍḍhīhi (1.0028) **vuḍḍhimantopi dhammā vuttā. Ārammaṇā-dīhīti** ārammaṇasampayuttakammadvārapaṭipadādīhi. **Avisiṭṭhanti** aññamaññavi-siṭṭhesu vinayasuttābhidhammesu avisiṭṭhaṃ samānaṃ. Taṃ piṭakasaddanti attho. **Yathāvuttenāti** “evaṃ duvidhatthenā”ti-ādinā vuttappakārena.

Kathetabbānaṃ atthānaṃ desakāyattena āṇādividhinā atisaṃjjanāṃ pabodhanaṃ **desanā**. Sāsitabbapuggalagatena yathāparādhādisāsitabbabhāvena anu-sāsanāṃ vinayanaṃ **sāsanāṃ**. Kathetabbassa saṃvarāsaṃvarādino atthassa kathanāṃ vacanapaṭibaddhatākaraṇaṃ **kathā**. Kathiyati vā etthāti **kathā**. Saṃvarā-saṃvarassa kathā **saṃvarāsaṃvarakathā**. Esa nayo itaresupi. **Bheda**-saddo viṣuṃ viṣuṃ yojetabbo “desanābhedaṃ sāsanaḥbhedaṃ kathābhedaṃca yathā-raham paridīpaye”ti. **Bhedanti** ca nānattanti attho. Sikkhā ca pahānāni ca gambhī-rabhāvo ca **sikkhāppahānagambhīrabhāvaṃ**, tañca paridīpaye. Ettha **yathāti** upā-rambhanissaraṇadhammakosarakkhaṇahetupariyāpuṇaṃ suppaṭipatti duppaṭi-pattīti etehi pakārehi. Āṇaṃ paṇetuṃ arahatīti **āṇāraho** sammāsambuddhattā. Vohāraparamatthānampi sabbhāvato āha **āṇābhūllatoti**. Ito paresupi eseva nayo. **Pacurāparādhā** seyyasakādayo. **Ajjhāsayo** āsayova atthato diṭṭhi, ñāṇaṃca. Vutta-ñcetaṃ-

“Sassatucchedadiṭṭhi ca, khanti cevānulomike;

yathābhūtañca yaṃ ñāṇaṃ, etaṃ āsayasadditan”ti. (visuddhi. ṭī. 1.136);

Anusayā kāmarāgabhavarāgadiṭṭhipaṭighavicikicchāmānāvijjāvasena satta anā-gatā kilesā, atītā paccuppannā ca tatheva vuccanti. Na hi kālabhedena dhammānaṃ sabbhāvabhedo atthīti. **Cariyāti** cha mūlacariyā, antarabhedena ane-kavidhā, saṃsaggavasena tesatṭhi honti. Te pana

amhehi **asammohantaradhānasuttaṭīkāyaṃ** vibhāgato dassitā, atthikehi tato gahe-
tabbā. Atha vā **cariyā**ti caritaṃ, taṃ sucaritaduccaritavasena duvidhaṃ. **Adhimutti**
nāma sattānaṃ pubbaparicayavasena abhiruci, sā duvidhā hīnapañītabhedena.
Ghanavinibbhogābhāvato diṭṭhimānataṅhāvasena “**ahaṃ mamā**”ti **saññino**.
Mahanto saṃvaro **asaṃvaro**. Buddhi-attho hi aya’makāro yathā “asekkhā
dhammā”ti (dha. sa. 11).

Tīsupi (1.0029) **cetesu ete dhammatthadesanā paṭivedhā** Ti ettha tanti-attho
tantidesanā tanti-atthapaṭivedho ca tantivisayā hontīti vinayapiṭakādīnaṃ atthade-
sanāpaṭivedhādharabhāvo yutto, piṭakāni pana tanti yevāti tesam dhammādhāra-
bhāvo kathaṃ yujjeyyāti? Tantisamudāyassa avayavatantiyā ādhārabhāvato. Ava-
yavassa hi samudāyo ādhārabhāvena vuccati, yathā- “rukke sākā”ti. Dhammā-
dīnañca dukkhogāhabhāvato tehi vinayādayo gambhīrāti vinayādīnañca catu-
bbidho gambhīrabhāvo vutto. Tasmā dhammādayo eva dukkhogāhattā gambhīrā,
na vinayādayoti na codetabbametaṃ samukhena, visayavisayīmukhena ca vinayā-
dīnaṃyeva gambhīrabhāvassa vuttattā. Dhammo hi vinayādayo, tesam visayo
attho, dhammatthavisayā ca desanāpaṭivedhoti. Tattha paṭivedhassa dukkarabhā-
vato dhammatthānaṃ, desanāñāṇassa dukkarabhāvato desanāya ca dukkhogāha-
bhāvo veditabbo, paṭivedhassa pana uppādetuṃ asakkuṇeyyattā, tabbisayañāṇu-
ppattiyā ca dukkarabhāvato dukkhogāhattā veditabbā.

“**Hetumhi ñāṇaṃ dhammapaṭisambhidā**”ti etena vacanena dhammassa hetu-
bhāvo kathaṃ ñātabboti? “**Dhammapaṭisambhidā**”ti etassa samāsapadassa ava-
yavapadatthaṃ dassentena “**hetumhi ñāṇaṃ**”ti vuttattā. “Dhamme paṭisambhidā”-
ti ettha hi “dhamme”ti etassa atthaṃ dassentena “hetumhī”ti vuttaṃ, “paṭisambhi-
dā”ti etassa ca atthaṃ dassentena “ñāṇaṃ”ti. Tasmā hetudhamma-saddā ekatthā,
ñāṇapaṭisambhidā-saddā cāti imamatthaṃ vadantena sādhitto dhammassa hetu-
bhāvo, atthassa hetuphalabhāvo ca evameva daṭṭhabbo.

Yathādhammanti cettha **dhamma**-Saddo hetuṃ hetuphalañca sabbaṃ saṅga-
ṇhāti. Sabhāvavācako hesa, na pariyaṭṭhetubhāvavācako, tasmā **yathādha-**
mmanti yo yo avijjāsaṅkhārādiddhammo, tasmim tasminti attho. Dhammānurūpaṃ
vā **yathādhammaṃ**. Desanāpi hi paṭivedho viya aviparitasavisayavibhāvanato
dhammānurūpaṃ pavattati, yato ‘aviparītābhilāpo’ti vuccati. **Dhammābhilāpoti**
atthabyañjanako aviparītābhilāpo, etena “tatra dhammaniruttābhilāpe ñāṇaṃ niru-
ttipaṭisambhidā”ti (vibha. 718) ettha vuttaṃ sabhāvadhammaniruttiṃ dasseti,
saddasabhāvattā desanāya. Tathā hi niruttipaṭisambhidāya (1.0030) parittāra-
mmaṇādibhāvo **paṭisambhidāvibhaṅgapāliyaṃ** (vibha. 749) vutto. Aṭṭhakathā-
yañca “taṃ sabhāvaniruttiṃ saddaṃ ārammaṇaṃ katvā”ti-ādīnā (vibha. aṭṭha.
642) saddārammaṇatā dassitā. “Imassa atthassa ayaṃ saddo vācako”ti vacanava-
canīye vavatthapetvā taṃtaṃvacanīya vibhāvanavasena pavattito hi saddo desa-
nāti. “**Anulomādivasena vā kathanan**”ti etena tassā dhammaniruttiyā abhilāpaṃ
kathanaṃ tassa vacanassa pavattanaṃ dasseti. “**Adhippāyo**”ti etena “desanāti
paññatti”ti etaṃ vacanaṃ dhammaniruttābhilāpaṃ sandhāya vuttaṃ, na tabbini-
muttaṃ paññattiṃ sandhāyāti dasseti.

Nanu ca “dhammo tanti”ti imasmim pakkhe dhammassa saddasabhāvattā dhammadesanānaṃ viseso na siyāti? Na, tesam tesam atthānaṃ bodhakabhāvena ñāto, uggahaṇādivasena ca pubbe vavatthāpito saddappabandho dhammo, pacchā paresam avabodhanattham pavattito tadatthappakāsako saddo desanāti. Atha vā yathāvuttasaddasamuṭṭhāpako cittuppādo desanā, musāvādādayo viya. “Vacanassa pavattanan”ti ca yathāvuttacittuppādavasena yujjati. So hi vacanaṃ pavatteti, tañca tena pavattiyati desiyati. “So ca lokiyalokuttaro”ti evaṃ vuttaṃ abhisamayaṃ yena pakārena abhisameti, yaṃ abhisameti, yo ca tassa sabhāvo, tehi pākaṭam kātum **“visayato asammohato ca atthānurūpaṃ dhammesū”** ti-ādimāha. Tattha hi visayato atthādi-anurūpaṃ dhammādīsu avabodho avijjādiddhammasaṅkhārādi-atthataadubhayapaññāpanārammaṇo **lokiyo abhisamayo**, asammohato atthādi-anurūpaṃ dhammādīsu avabodho nibbānārammaṇo maggasampayutto yathāvuttadhammatthapaññattīsu sammohaviddhamṣano **lokuttaro abhisamayoti**. Abhisamayato aññampi paṭivedhattham dassetuṃ **“tesam tesam vā”** ti-ādimāha. ‘Paṭivedhanaṃ paṭivedho’ti iminā hi vacanatthena abhisamayo, ‘paṭivijjhīyatīti paṭivedho’ti iminā taṃtaṃrūpādiddhammānaṃ aviparītasabhāvo ca “paṭivedho”ti vuccatīti.

Yathāvuttehi dhammādīhi piṭakānaṃ gambhīrabhāvaṃ dassetuṃ **“idāni yasmā etesu piṭakesū”** ti-ādimāha. **Yo cetthāti** etesu taṃtaṃpiṭakagatesu dhammādīsu yo paṭivedho, etesu ca piṭakesu tesam tesam dhammānaṃ yo aviparītasabhāvoti yojetabbaṃ. Dukkhogāhatā ca avijjāsaṅkhārādīnaṃ (1.0031) dhammatthānaṃ duppaṭivijjhatāya, tesam paññāpanassa dukkarabhāvato taṃdesanāya, paṭivedhanasaṅkhātassa paṭivedhassa uppādanavisayikaraṇānaṃ asakkuṇeyyattā, aviparītasabhāvasaṅkhātassa paṭivedhassa duviññeyyatāya eva veditabbā.

Yanti yaṃ pariyattiduggahaṇaṃ sandhāya vuttaṃ. **Atthanti** bhāsitattham, payo-
janatthañca. **Na upaparikkhantīti** na vicārenti. **Na nijjhānaṃ khamantīti** nijjhāna-
paññaṃ nakkhamanti, nijjhāyitvā paññāya disvā rocetvā gahetabbā na hontīti
adhippāyo. **Itīti** evaṃ etāya pariyattiyā. **Vādappamokkhānisamsā** attano upari
parehi āropitavādassa niggahassa pamokkhappayojanā hutvā dhammaṃ pariyā-
puṇanti, **vādappamokkhā** vā nindāpamokkhā. **Yassa catthāyāti** yassa ca sīlādipū-
raṇassa anupādāvimokkhassa vā atthāya **dhammaṃ pariyāpuṇanti** ñāyena pariyā-
puṇantīti adhippāyo. **Assāti** assa dhammassa. **Nānubhontīti** na vindanti. Tesam
te dhammā duggahitattā upārambhamānadabbamakkhapalāsādihetubhāvena
dīgharattam ahitāya dukkhāya saṃvattanti. Bhaṇḍāgāre niyutto bhaṇḍāgāriko,
bhaṇḍāgāriko viya bhaṇḍāgāriko, dhammaratanānupālako. Aññattham anape-
kkhitvā bhaṇḍāgārikasseva sato pariyatti **bhaṇḍāgārikapariyatti**.

“Tāsaṃyevā” ti avadhāraṇaṃ pāpuṇitabbānaṃ chaḷabhiññācatuppaṭisambhidā-
dīnaṃ vinaye pabhedavacanābhāvaṃ sandhāya vuttaṃ. **Verañjakaṇḍe** (pārā. 12)
hi tisso vijjāva vibhattā. Dutiye pana **“tāsaṃyevā”** ti avadhāraṇaṃ catasso paṭisa-
mbhidā apekkhitvā kataṃ, na tisso vijjā. Tā hi chasu abhiññāsu antogadhāti sutte
vibhattā yevāti.

Duggahitam gaṇhāti, “tathāhaṃ bhagavatā dhammaṃ desitaṃ ājānāmi, yathā

tadevidam viññāṇaṃ sandhāvati saṃsarati anaññaṃ”ti-ādinā (ma. ni. 1.396). **Dhammacintanti** dhammasabhāvavicāraṇaṃ, “cittuppādamatteneva dānaṃ hoti, sayameva cittaṃ attano ārammaṇaṃ hoti, sabbaṃ cittaṃ asabhāvadhammārammaṇaṃ”ti ca evamādi. **Tesanti** tesam piṭakānaṃ.

Etanti etaṃ buddhavacanaṃ. Atthānulomato **anulomiko**. Anulomikataṃyeva vibhāvetuṃ “**kasmā panā**”ti-ādi vuttaṃ. **Ekanikāyampīti** ekasamūhampi (1.0032). Poṇikā cikkhallikā ca khattiyā, tesam nivāso **poṇikanikāyo cikkhallikanikāyo** ca.

Navappabhedanti ettha kathaṃ navappabhedam? Sagāthakañhi suttaṃ geyyaṃ, niggāthakañca suttaṃ veyyākaraṇaṃ, tadubhayavinimuttañca suttaṃ udānādivisesasaññārahitaṃ natthi, yaṃ suttaṅgaṃ siyā, maṅgalasuttādīnañca (khu. pā. 5.2; su. ni. 225) suttaṅgasaṅgaho na siyā, gāthābhāvato, dhammapadādīnaṃ viya, geyyaṅgasaṅgaho vā siyā, sagāthakattā, sagāthavaggassa viya, tathā ubhatovibhaṅgādīsu sagāthakappadesānanti? Vuccate-

“Suttanti sāmāññavidhi, visesavidhayo pare;

sanimittā niruḥhattā sahatāññena nāññato”. (sārattha. ṭi. 1paṭhamamahāsaṅgītikathāvaṇṇanā);

Sabbassāpi hi buddhavacanaṃ **suttanti** ayaṃ **sāmāññavidhi**. Tenevāha āyasmā mahākaccāno nettiyaṃ- “navavidhasuttantapariyeṭṭhī”ti (netti. saṅgahavāra). “Ettakaṃ tassa bhagavato suttagataṃ suttapariyāpannaṃ (pāci. 255, 1242), sakavāde pañcasuttasatānī”ti (dha. sa. aṭṭha. nidānakathā; kathā. aṭṭha. nidānakathā) evamādi ca etassa atthassa sādhaṃ.

Visesavidhayo pare sanimittā tadekadessesu geyyādayo visesavidhayo tena tena nimittena patiṭṭhitā. Tathā hi geyyassa sagāthakattaṃ tabbhāvanimittaṃ. Lokepi hi sasilokaṃ sagāthakaṃ (netti. aṭṭha. 13) cuṇṇiyaganthaṃ ‘geyyaṃ’ti vadanti. Gāthāvirahe pana sati puccham katvā vissajjanabhāvo veyyākaraṇassa tabbhāvanimittaṃ. Pucchāvissajjanañhi ‘byākaraṇaṃ’ti vuccati, byākaraṇameva veyyākaraṇaṃ. Evaṃ sante sagāthakādīnampi puccham katvā vissajjanavasena pavattānaṃ veyyākaraṇabhāvo āpajjati? Nāpajjati, geyyādisaññānaṃ anokāsa- bhāvato, ‘gāthāvirahe sati’ti visesitattā ca. Tathā hi dhammapadādīsu kevalaṃ gāthābandhesu, sagāthakattepi somanassaññāmayikagāthāyuttesu, ‘vuttañhetan’ti-ādivacanasambandhesu, abbhutadhammapaṭisaṃyuttesu ca suttavisesesu yathākkamaṃ gāthā-udāna-itivuttaka-abbhutadhammasaññā patiṭṭhitā, tathā satipi (1.0033) gāthābandhabhāve bhagavato atītāsu jātīsu cariyānubhāvappakā- sakesu jātakasaññā, satipi pañhāvissajjanabhāve, sagāthakatte ca kesuci sutta- ntesu vedassa labhāpanato vedallasaññā patiṭṭhitāti evaṃ tena tena sagāthakattā- dinā nimittena tesu tesu suttavisesesu geyyādisaññā patiṭṭhitāti visesavidhayo suttaṅgato pare geyyādayo. Yaṃ panettha geyyaṅgādinimittarahitaṃ, taṃ suttaṅgaṃ visesasaññāparihārena sāmāññasaññāya pavattanatoti. Nanu ca sagā- thakaṃ suttaṃ geyyaṃ, niggāthakaṃ suttaṃ veyyākaraṇanti suttaṅgaṃ na sambhavatīti codanā tadavatthā vāti? Na tadavatthā, sodhitattā. Sodhitañhi pubbe gāthāvirahe sati pucchāvissajjanabhāvo veyyākaraṇassa tabbhāvanimittanti.

Yañca vuttaṃ- “gāthābhāvato maṅgalasuttādīnaṃ (khu. pā. 5.1, 2, 3) suttaṅga-

saṅgaho na siyā”ti, taṃ na, **niruḷhattā**. Niruḷho hi maṅgalasuttādīnaṃ suttabhāvo. Na hi tāni dhammapadabuddhavaṃsādayo viya gāthābhāvena paññātāni, atha kho suttabhāvena. Teneva hi aṭṭhakathāyaṃ “suttanāmaṅkaṇ”ti nāmaggaṇaṃ katam. Yañca pana vuttaṃ- “sagāthakattā geyyaṅgasaṅgaho siyā”ti, tadapi natthi, yasmā **sahatāñña**. Saha gāthāhīti hi sagāthakaṃ. Sahabhāvo nāma atthato añña hoti, na ca maṅgalasuttādīsū kathāvinimutto koci suttapadeso atthi, yo ‘saha gāthāhī’ti vucceyya, na ca samudāyo nāma koci atthi, yadapi vuttaṃ- “ubhatovibhaṅgādīsū sagāthakappadesānaṃ geyyaṅgasaṅgaho siyā”ti tadapi na, aññato. Añña eva hi tā gāthā jātakādipariyāpannattā. Ato na tāhi ubhatovibhaṅgādīnaṃ geyyaṅgabhāvoti. Evaṃ suttādīnaṃ aṅgānaṃ aññamaññaṅkaṇābhāvo veditabbo.

“Ayaṃ dhammo ...pe... ayaṃ vinayo, imāni caturāsīti dhammakkhandaṃ saṅgāyanta mahākassapappamukhena vasigaṇena anekacchariyapātubhāvapaṭimaṇḍitāya saṅgītiyā imassa dīghāgamassa paṭhamamajjhimbuddhavaṃsādībhaṅgānaṃ vavathāpitoti dasseti, “**evametam abhedato**”ti-ādīna.

Nidānakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Brahmajālasuttavaṇṇanā

Paribbājakathāvaṇṇanā

Evaṃ (1.0034) paṭhamamahāsaṅgītiṃ dassetvā yadatthaṃ sā idha dassitā, idāni taṃ nigamanavasena dassetuṃ “**imissā**”ti-ādīmāha.

1. Ettāvatā ca brahmajālassa sādharmaṇato bāhiraṇidānaṃ dassetvā idāni abhantaranidānaṃ saṃvaṇṇetuṃ “**tattha evan**”ti-ādi vuttaṃ. Atha vā chahi ākārehi saṃvaṇṇanā kātabbā

sambandhato padato padavibhāgato padatthato anuyogato parihārato cāti. Tattha **sambandho** nāma desanāsambandho. Yaṃ lokiyā “ummugghāto”ti vadanti. So pana pāḷiyā nidānapāḷivasena, nidānapāḷiyā pana saṅgītivasena veditabboti paṭhamamahāsaṅgītiṃ dassentena nidānapāḷiyā sambandhassa dassitattā padādivasena saṃvaṇṇanaṃ karonto “**evanti nipātapadan**”ti-ādimāha. “**Meti-ādīnī**”ti ettha antarā-sadda-ca-saddānaṃ nipātapadabhāvo, vattabbo, na vā vattabbo tesamṃ nayaggahaṇena gahitattā, tadavasitṭhānaṃ āpaṭi-saddānaṃ ādi-saddena saṅgaṇhanato. “**Padavibhāgo**”ti padānaṃ viseso, na pana padaviggaho. Atha vā padāni ca padavibhāgo ca **padavibhāgo**, padaviggaho ca padavibhāgo ca **padavibhāgoti** vā ekasesavasena padapadaviggahāpi padavibhāga saddena vuttāti veditabbaṃ. Tattha padaviggaho “bhikkhūnaṃ saṅgho”ti-ādibhedesu padesu daṭṭhabbo.

Atthatoti padatthato. Taṃ pana padatthaṃ atthuddhārakkamena paṭhamamṃ evaṃ-saddassa dassento “**evaṃsaddo tāvā**”ti-ādimāha. **Avadhāraṇādī**ti ettha **ādi-saddena** idamatthapucchāparimāṇādi-atthānaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Tathā hi “evaṃgatāni, evaṃvidho, evamākāro”ti-ādīsu idaṃ-saddassa atthe evaṃ-saddo. Gata-saddo hi pakārapariyāyo, tathā vidhākāra-saddā ca. Tathā hi vidhayuttagata-sadde lokiyā pakāratthe vadanti. “Evaṃ nu kho, na nu kho, kiṃ nu kho, kathaṃ nu kho”ti, “evaṃ su te sunhātā suvilittā kappitakesamassu, āmuttamālābharaṇā odā-tavatthavasanā pañcahi (1.0035) kāmagaṇehi samappitā samaṅgībhūtā paricārenti, seyyathāpi tvaṃ etarahi sācariyakoti? No hidaṃ bho gotamā”ti ca ādīsu pucchāyaṃ. “Evaṃ lahuparivattaṃ, evaṃ āyupariyanto”ti ca ādīsu parimāṇe. Nanu ca “evaṃ nu kho, evaṃ su te, evaṃ āyupariyanto”ti ettha evaṃ-saddena pucchānākāraparimāṇākārānaṃ vuttattā ākārattho eva evaṃ-saddo ti? Na, visesa-sabbhāvato. Ākāramattavācako hettha ākāratthoti adhippeto, yathā “evaṃ byākhotti-ādīsu pana na ākāravisesavācako evañca katvā “evaṃ jātena maccenā”ti-ādīni upamādisu udāharaṇāni upapannāni honti. Tathā hi “yathāpi ...pe... bahun”ti? Ettha puppharāsīṭṭhāniyato manussupapattisappurisūpanissayasaddhammasavanayonisomanasikārabhogasampatti-ādidānādipuññakiriyāhetusamudāyato sobhā-sugandhatādiguṇayogato mālāguṇasadiyo pahūtā puññakiriyā maritabbasabhāvatāya maccena sattena kattabbāti joditattā puppharāsīmālāguṇāva upamā, tesamṃ upamākāro yathā-saddena aniyamato vuttoti evaṃ-saddo upamākāranigamanatthoti vattumṃ yuttaṃ. So pana upamākāro niyamamāno atthato upamāva hotīti āha “**upamāyaṃ āgato**”ti.

Tathā **evaṃ** iminā ākārena “**abhikkamitabban**”ti-ādinā upadisiyamānāya samaṇasārubbāya ākappasampattiyā yo tattha upadisanākāro, so atthato upadesoyevāti vuttaṃ “**evaṃ te ...pe... upadese**”ti. Tathā **evametaṃ bhagavā, evametaṃ sugatā**ti ettha ca bhagavatā yathāvuttamatthaṃ aviparītato jānantehi kataṃ tattha saṃvijjamānaguṇānaṃ pakārehi haṃsanaṃ udaggaṭākaraṇaṃ **sampahaṃsanaṃ**, yo tattha sampahaṃsanākāroti yojetabbaṃ. **Evamevaṃ panāyanti** ettha garahaṇākāroti yojetabbaṃ. So ca garahaṇākāro “vasalī”ti-ādi khuṃsanasaddasannidhānato idha evaṃ-saddena pakāsītōti viññāyati. Yathā (1.0036) cettha, evaṃ upamā-

kārādayopi upamādivasena vuttānaṃ puppharāsi-ādisaddānaṃ sannidhānatoti daṭṭhabbaṃ. **Evañca vadehī**ti “yathāhaṃ vadāmi, evaṃ samaṇaṃ ānandaṃ vadehī”ti vadanākāro idāni vattabbo evaṃ-saddena nidassīyatīti nidassanatto vutto. **Evaṃ noti** etthāpi tesāṃ yathāvuttadhammānaṃ ahitadukkhāvahabhāve sanniṭṭhānajanatthaṃ anumattiggahaṇavasena “saṃvattanti, no vā, kathaṃ vā ettha hotī”ti pucchāya katāya “evaṃ no ettha hotī”ti vuttattā tadākārasanniṭṭhānaṃ evaṃ-saddena vibhāvitanti viññāyati, so pana tesāṃ dhammānaṃ ahitāya dukkhāya saṃvattanākāro niyamiyamāno avadhāraṇatto hotīti āha “**evaṃ no ettha hotīti ādisu avadhāraṇe**”ti. **Evaṃ bhanteti** pana dhammassa sādhukaṃ savanamanasikāre sanniyojitehi bhikkhūhi attano tatta ṭhitabhāvassa paṭijānavasena vuttattā ettha evaṃ-saddo vacanasampañchanatto vutto, tena evaṃ bhante, sādhu bhante, suṭṭhu bhanteti vuttaṃ hoti.

Nānāyanipuṇanti ekattanānatta-abyāpāra-evaṃdhammatāsaṅkhātā, nandiyāvaṭṭa tipukkhalasīhavikkīḷita-aṅkusadisālocanasāṅkhātā vā ādhārādibhedavasena nānāvidhā nayā nānāyā, nayā vā pāḷigatiyo, tā ca paññatti-anupaññatti-ādivasena saṃkilebhāgiyādilokiyāditadubhayavomissatādivasena kusalādivasena khandhādivasena saṅghādivasena samayavimuttādivasena ṭhapanādivasena kusalamūlādivasena tikapaṭṭhānādivasena ca nānappakārāti nānāyā, tehi nipuṇaṃ saṅhasukhumanti nānāyanipuṇaṃ. Āsayova ajjhāsayo, te ca sassatādibhedena, tatta ca apparajakkhatādivasena anekā, attajjhāsayaḍayo eva vā samuṭṭhānaṃ uppattihetu etassāti **anekajjhāsayasamuṭṭhānaṃ. Atthabyañjanasampannanti** atthabyañjanaparipuṇaṃ upanetabbābhāvato, saṅkāsanapakāsana-vivaraṇavibhajana-uttānīkaraṇapaññattivāsena chahi atthapadehi, akkharapada-byañjanākāraniruttiniddesavasena chahi byañjanapadehi ca samannāgatanti vā attho daṭṭhabbo.

Vividhapāṭihāriyanti ettha pāṭihāriyapadassa vacanatthaṃ “paṭipakkhaharaṇato rāgādikilesāpanayanato pāṭihāriyan”ti vadanti. Bhagavato pana paṭipakkhā rāgāḍayo na santi, ye haritabbā. Puthujjanānampi vigatūpakkilese (1.0037) aṭṭhaguṇasamannāgate citte hatapaṭipakkhe iddhividhaṃ pavattati, tasmā tatta pavattavohārena ca na sakkā idha “pāṭihāriyan”ti vattum. Sace pana mahākāruṇikassa bhagavato veneyyagatā ca kilesā paṭipakkhā, tesāṃ haraṇato “pāṭihāriyan”ti vuttaṃ, evaṃ sati yuttametam. Atha vā bhagavato ca sāsanaṃ ca paṭipakkhā titthiyā, tesāṃ haraṇato **pāṭihāriyaṃ**. Te hi diṭṭhiharaṇavasena, diṭṭhippakāsane asamatthabhāvena ca iddhi-ādesanānusāsanihi haritā apanītā hontīti. “**Paṭi**”ti vā ayaṃ saddo “pacchā”ti etassa atthaṃ bodheti “tasmīṃ paṭipaviṭṭhamhi, añño āgañchi brāhmaṇo”ti-ādisu viya, tasmā samāhite citte, vigatūpakkilese ca katakiccena pacchā haritabbam pavattetabbanti paṭihāriyam, attano vā upakkilesesu catutthajjhānamaggehi haritesu pacchā haraṇam paṭihāriyam. Iddhi-ādesanānusāsaniyo ca vigatūpakkilesena, katakiccena ca sattahitattaṃ puna pavattetabbā, haritesu ca attano upakkilesesu parasattānaṃ upakkilesaharaṇāni hontīti paṭihāriyāni bhavanti. Paṭihāriyameva **pāṭihāriyam**. Paṭihāriye vā iddhi-ādesanānusāsani-samudāye bhavaṃ ekekaṃ “**pāṭihāriyan**”ti vuccati. Paṭihāriyam vā catuttha-

jjhānaṃ maggo ca paṭipakkhaharaṇato, tattha jātaṃ, tasmim̐ vā nimittabhūte, tato vā āgatanti **pāṭihāriyaṃ**. Tassa pana iddhi-ādibhedena visayabhedena ca bahuvi-dhassa bhagavato desanāya labbhamānattā āha “vividhapāṭihāriyan” ti.

Na aññathāti bhagavato sammukhā sutākārato na aññathāti attho, na pana bhagavato desitākārato. Acinteyyānubhāvā hi bhagavato desanā. Evañca katvā “sabbappakārena ko samattho viññātun” ti idaṃ vacanaṃ samatthitaṃ hoti. Dhāra-ṇabaladassanañca na virujjhati sutākārāvirajjhanassa adhippetattā. Na hettha atthantaratāparihāro dvinnampi atthānaṃ ekavisayattā, itarathā thero bhagavato desanāya sabbathā paṭiggahaṇe samattho asamattho cāti āpajjeyyāti.

“Yo paro na hoti, so attā” ti evaṃ vuttāya niyakajjhattasañkhātāya sasantatiyaṃ vattanato tividhopi me-saddo kiñcāpi ekasmim̐yeva (1.0038) atthe dissati, karaṇa-sampadānasāminiddesavasena pana vijjamānabhedam̐ sandhāyāha “**me-saddo tisu atthesu dissati**” ti.

Kiñcāpi upasaggo kiriyaṃ viseseti, jotakabhāvato pana satipi tasmim̐ su-saddo eva taṃ tamattham̐ anuvadati anupasaggassa suta-saddassa atthud-dhāre sa-upasaggassa gahaṇam̐ na virujjhatīti dassento “**sa-upasaggo ca anupa-saggo cā**” ti āha. **Assāti** suta-saddassa. Kammabhāvasādhanāni idha suta-sadde sambhavanti vuttam̐ “**upadhāritanti vā upadhāraṇanti vā attho**” ti. **Mayāti atthe satīti** yadā mesaddassa kattivasena karaṇaniddeso, tadāti attho. **Mamāti atthe satīti** yadā sambandhavasena sāminiddeso, tadā.

Sutasaddasannidhāne payuttena evaṃsaddena savanakiriyājotakena bhavita-bbanti vuttam̐ “**evanti sotaviññāṇādiviññāṇakiccanidassanan**” ti. **Ādi-saddena** sampaṭicchanādīnaṃ pañcadvārikaviññāṇānaṃ tadabhinihaṭṭānañca manodvārika-viññāṇānaṃ gahaṇam̐ veditabbaṃ. Sabbesampi vākyānaṃ evakāratthasahitattā “**sutan**” ti etassa sutam̐ evāti ayamattho labbhatīti āha “**assavanabhāvapaṭikkhe-pato**” ti, etena avadhāraṇena nirākataṃ dasseti. Yathā ca sutam̐ sutam̐ evāti niyame-tabbaṃ, taṃ sammā sutam̐ hotīti āha “**anūnādhikāviparītaggahaṇanidassanan**” ti. Atha vā “saddantarathāpohanavasena saddo attham̐ vadati” ti **sutanti** asutam̐ na hotīti ayametassa atthoti vuttam̐ “**assavanabhāvapaṭikkhe-pato**” ti, iminā diṭṭhādivi-nivattanaṃ karoti. Idaṃ vuttam̐ hoti. Na idaṃ mayā diṭṭham̐, na sayambhuñṇeṇa sacchikataṃ, atha kho sutam̐, tañca kho sammadevāti. Tenevāha “anūnādhikāvi-parītaggahaṇanidassanan” ti. Avadhāraṇatthe vā evaṃ-sadde ayaṃ atthayojanā kariyatīti tadapekkhassa suta-saddassa ayamattho vutto “**assavanabhāvapaṭikkhe-pato**” ti. Teneva āha “anūnādhikāviparītaggahaṇanidassanan” ti. Savanasaddo cettha kammam̐ veditabbo suyyatīti.

Evaṃ savanahetusuṇantapuggalasavanavisesavasena padattayassa ekena pakārena atthayojanam̐ dassetvā idāni pakārantarehipi taṃ dassetuṃ “**tathā evan**”-ti-ādi vuttam̐. Tattha **tassāti** yā sā bhagavato sammukhā dhammassavanākārena pavattā manodvāravīññānavīthi, tassā. Sā hi nānappakārena (1.0039) ārammaṇe pavattituṃ samatthā. Tathā ca vuttam̐ “**sotadvārānusārenā**” ti. **Nānappakārenāti** vakkhamānānaṃ anakavihitānaṃ byañjanatthaggahaṇānānākārena, etena imissā yojanāya ākārattho evaṃ-saddo gahitoti dīpeti. **Pavattibhāvappakāsananti** pava-

ttiyā atthibhāvappakāsanam. “**Sutanti dhammappakāsanam**” ti yasmim ārammaṇe vuttappakārā viññāṇavīthi nānappakārena pavattā, tassa dhammattā vuttam, na sutasaddassa dhammatthattā. Vuttassevatthassa pākaṭikaraṇam “**ayañhetthā-**” ti-ādi. Tattha **viññāṇavīthiyāti** karaṇatthe karaṇavacanam. **Mayāti** katthu-atthe.

“**Evanti niddisitabbappakāsanam**” ti nidassanattham evam-saddam gahetvā vuttam nidassetabbassa niddisitabbattābhāvābhāvato, tena evam-saddena sakalampi suttam paccāmaṭṭhanti dasseti. Suta-saddassa kiriyāsaddattā, savanakiriyāya ca sādharmaṇaviññāṇappabandhapaṭibaddhattā tattha ca puggalavohāroti vuttam “**sutanti puggalakiccappakāsanam**” ti. Na hi puggalavohārarahite dhammapabandhe savanakiriyā labbhatīti.

“**Yassa cittasantānassā**” ti-ādipi ākārathameva evam-saddam gahetvā purimajojanāya aññathā atthayojanam dassetum vuttam. Tattha **ākārapaññattīti** upādāpaññatti eva, dhammānam pavatti-ākārupādānavasena tathā vuttā. “**Sutanti visa-**
yaniddeso” ti sotabbabhūto dhammo savanakiriyākattupuggalassa savanakiriyāvasena pavattiṭṭhānanti katvā vuttam. Cittasantānavinimuttassa paramatthato kassaci kattu abhāvepi saddavohārena buddhiparikappitabhedavacanicchāya cittasantānato aññam viya taṃsamaṅgiṃ katvā vuttam “**cittasantānena taṃsama-**
ṅgino” ti. Savanakiriyāvisayopi sotabbadhammo savanakiriyāvasena pavattacittasantānassa idha paramatthato kattubhāvato, savanavasena cittappavattiyā eva vā savanakiriyābhāvato taṃkiriyākattu ca visayo hotīti katvā vuttam “**taṃsamaṅgino**
kattu visaye” ti. Sutākārassa ca therassa sammānicchitabhāvato āha “**gahaṇasa-**
nniṭṭhānan” ti, etena vā avadhāraṇattham evam-saddam gahetvā ayaṃ atthayo-
janā katāti daṭṭhabbam.

Pubbe (1.0040) sutānam nānāvihitānam suttasaṅkhātānam atthabyañjanānam upadhāritarūpassa ākārassa nidassanassa avadhāraṇassa vā pakāsanasabhāvo evam-saddoti tadākārādi-upadhāraṇassa

puggalapaññattiyā upādānabhūdadhammappabandhabyāpāratāya vuttaṃ **“evanti puggalakiccaniddeso”** ti. Savanakiriyā pana puggalavādinopi viññāṇanirapekkhā natthīti visesato viññāṇabyāpāroti āha **“sutanti viññāṇakiccaniddeso”** ti. Meti saddappavattiyā ekanteneva sattavisayattā, viññāṇakiccassa ca tattheva samodahitabbato **“meti ubhayakiccayuttapuggalaniddeso”** ti vuttaṃ. Avijjamānapaññattivi-
jjamānapaññattisabhāvā yathākkamaṃ evaṃ-sadda suta-saddānaṃ atthāti te tathārūpapaññatti-upādānabyāpārabhāvena dassento āha **“evanti puggalakiccani-
ddeso. Sutanti viññāṇakiccaniddeso”** ti. Ettha ca karaṇakiriyākattukammavisesa-
ppakāsanavasena puggalabyāpāvisayapuggalabyāpāranidassanavasena gahaṇā-
kāragāhakatabbisayavisesaniddesavasena kattukaraṇa byāpārakattuniddesava-
sena ca dutiyādayo catasso atthayojanā dassitāti daṭṭhabbaṃ.

Sabbassāpi saddādhigamanīyassa atthassa paññattimukheneva paṭipajjita-
bbattā, sabbapaññattinañca vijjamānādivasena chasu paññattibhedesu antoga-
dhattā tesu “evan” ti-ādīnaṃ paññattīnaṃ sarūpaṃ niddhārento āha **“evanti ca
meti cā”** ti-ādi. Tattha evanti ca meti ca vuccamānassa atthassa ākāradīno,
dhammānañca asallakkaṇabhāvato avijjamānapaññattibhāvoti āha **“saccikaṭṭha-
paramatthavasena avijjamānapaññatti”** ti. Tattha **saccikaṭṭhaparamatthavasena** ti
bhūtattha-uttamatthavasena. Idaṃ vuttaṃ hotiyo māyāmarīci-ādayo viya abhū-
tattho, anussavādīhi gahetabbo viya anuttamattho ca na hoti, so rūpasaddādisa-
bhāvo ruppanānubhavanādisabhāvo vā attho “saccikaṭṭho, paramattha cā” ti
vuccati, na tathā evaṃ meti padānamatthoti, etamevatthaṃ pākaṭataraṃ kātuṃ
“kiñhettha tan” ti-ādi vuttaṃ. **Sutanti** pana saddāyatanaṃ sandhāyāha **“vijjamāna-
paññatti”** ti. Teneva hi **“yañhi tamettha sotena upaladdhan”** ti vuttaṃ, “sotadvārānu-
sārena upaladdhan” ti pana vutte atthabyañjanādisabbaṃ labbhati. **Taṃ taṃ upā-
dāya vattabbatoti** sotapathaṃ āgate dhamme upādāya tesam upadhāritākāradīno
paccāmasanavasena “evan” ti, sasantatipariyāpanne khandhe upādāya “me” ti (1.004
vattabbattāti attho. Diṭṭhādisabhāvarahite saddāyatane pavattamānopi sutavohāro
“dutiyaṃ tatiyan” ti-ādiko viya paṭhamādīni diṭṭhamutaviññāte apekkhitvā pavattoti
āha **“diṭṭhādīni upanidhāya vattabbato”** ti. Asutaṃ na hotīti hi “sutan” ti pakāsito
yamatthoti.

Attanā paṭividdhā suttassa pakāravisesā “evan” ti therena paccāmaṭṭhāti āha
“asammohaṃ dīpeti” ti. **“Nānappakārapaṭivedhasamattho hoti”** ti etena vakkhamā-
nassa suttassa nānappakārataṃ duppaṭivijjhatañca dasseti. **“Sutassa asa-
mmosaṃ dīpeti”** ti sutākārassa yāthāvato dassiyamānattā vuttaṃ. **Asammohenā** ti
sammohābhāvena, paññāya eva vā savanakālasambhūtāya taduttarakālapaññā-
siddhi, evaṃ **asammosenā** ti etthāpi vattabbaṃ. Byañjanānaṃ paṭivijjhitabbo
ākāro nātigambhīro, yathāsutadhāraṇameva tattha karaṇīyanti satiyā byāpāro
adhiko, paññā tattha guṇibhūtāti vuttaṃ **“paññāpubbaṅgamāyā”** ti-ādi paññāya
pubbaṅgamāti katvā. Pubbaṅgamatā cettha padhānabhāvo “manopubbaṅgamā”-
ti-ādīsu viya, pubbaṅgamatāya vā cakkhuvīññāṇādīsu āvajjanādīnaṃ viya appa-
dhānante paññā pubbaṅgamā etissāti ayampi attho yujjati, evaṃ **“satipubbaṅgamā-
yā”** ti etthāpi vuttanayānusārena yathāsambhavamattho veditabbo. **Atthabyañjana-**

sampannassāti atthabyañjanaparipuṇṇassa, saṅkāsanapakāsanavivaraṇavibhajana-uttānīkaraṇapaññattivāsena chahi atthapadehi, akkharapadabyañjanākāraniruttiniddesavasena chahi byañjanapadehi ca samannāgatassāti vā attho daṭṭhabbo.

Yonisomanasikāraṃ dīpetiti evaṃ-saddena vuccamānānaṃ ākāranidassanāvadhāraṇatthānaṃ aviparītasaddhammavisayattāti adhippāyo. **“Avikkhepaṃ dīpeti”**ti **“brahmajālaṃ kattha bhāsitaṃ”**ti-ādi pucchāvasena pakaraṇappattassa vakkhamānassa suttassa savanaṃ samādhānamantarena na sambhavatīti katvā vuttaṃ. **“Vikkhittacittassā”**ti-ādi tassevatthassa samatthanavasena vuttaṃ. **Sabbasampattiyā**ti atthabyañjanadesakapayojanādisampattiyā. Aviparītasaddhammavisayehi viya ākāranidassanāvadhāraṇatthehi yonisomanasikāraṃ, saddhammassavanena viya ca avikkhepassa yathā yonisomanasikārena (1.0042) phalabhūtena attasammāpaṇidhipubbekatapuññatānaṃ siddhi vuttā tadavinābhāvato, evaṃ avikkhepena phalabhūtena kāraṇabhūtānaṃ saddhammassavanasappurisūpanissayānaṃ siddhi dassetabbā siyā assutavato, sappurisūpanissayarahitassa ca tadabhāvato.

“Na hi vikkhittacitto”ti-ādinā samatthanavacanena pana avikkhepena kāraṇabhūtena sappurisūpanissayena ca phalabhūtassa saddhammassavanassa siddhi dassitā. Ayaṃ panettha adhippāyo yutto siyāsaddhammassavanasappurisūpanissayā na ekantena avikkhepassa kāraṇaṃ bāhiraṅgattā, avikkhepo pana sappurisūpanissayo viya saddhammassavanassa ekantakāraṇanti. Evampi avikkhepena sappurisūpanissayasiddhijotanā na samatthitāva, no na samatthitā vikkhittacittānaṃ sappurisapayirupāsanābhāvassa atthasiddhattā. Ettha ca purimaṃ phalena kāraṇassa siddhidassanaṃ nadīpūrena viya upari vuṭṭhisabbhāvassa, dutiyaṃ kāraṇena phalassa siddhidassanaṃ daṭṭhabbaṃ ekantena vassinā viya meghavuṭṭhānena vuṭṭhippavattiyā.

Bhagavato vacanassa atthabyañjanapabhedaparicchedavasena sakalāsānasampatti-ogāhanākāro niravasesaparahitapāripūrikāraṇanti vuttaṃ **“evaṃ bhaddako ākāro”**ti. Yasmā na hotīti sambandho. **Pacchimacakkadvayasampattinti** attasammāpaṇidhipubbekatapuññatāsaṅkhātāṃ guṇadvayaṃ. Aparāparaṃ vuttiyā cettha cakkabhāvo, caranti etehi sattā sampattibhavesūti vā. Ye sandhāya vuttaṃ **“cattārimāni bhikkhave cakkāni, yehi samannāgatānaṃ devamanussānaṃ catucakkaṃ vattatī”**ti-ādi. Purimapacchimabhāvo cettha desanākkamavasena daṭṭhabbo. **Pacchimacakkadvayasiddhiyā**ti pacchimacakkadvayassa atthitāya. Sammāpaṇihitatto pubbe ca katapuñño suddhāsayo hoti tadasuddhihetūnaṃ kilesānaṃ dūrībhāvatoti āha **“āsayasuddhi siddhā hotī”**ti. Tathā hi vuttaṃ **“sammāpaṇihitaṃ cittaṃ, seyyaso naṃ tato kare”**ti, **“katapuññosi tvaṃ ānanda, padhānaṃ anuyuñja khippaṃ hohisi anāsavoti ca. Tenevāha “āsayasuddhiyā adhigamabyattisiddhi”**ti. **Payogasuddhiyā**ti yonisomanasikārapubbaṅgamaṃ dhammassavanapayogassa visadabhāvena. Tathā cāha **“āgamabyattisiddhi”**ti. Sabbassa vā kāyavacīpayogassa (1.0043) niddosabhāvena. Parisuddhakāyavacīpayogo hi vippaṭṭisārābhāvato avikkhittacitto pariyattiyāṃ visārado hotīti.

“Nānappakārapaṭivedhadīpakenā”ti-ādinā atthabyañjanesu therassa e-

sadda suta-saddānaṃ asammoḥāsammosadīpanato catuṇṅgapaṭisaṃbhidāvasena atthayojanaṃ dasseti. Tattha “**sotabbappabhedapaṭivedhadīpakenā**” ti etena ayaṃ suta-saddo evaṃ-saddasannidhānato, vakkhamānāpekkhāya vā sāmāññeneva sotabbadhammavisesaṃ āmasatīti dasseti. Manoditṭhikaraṇāpariyattidhammānaṃ anupekkhanasuppaṭivedhā visesato manasikārapaṭibaddhāti te vuttanayena yonisomanasikāradīpakena evaṃ-saddena yojetvā, savanadhāraṇavacīparicayā pariyattidhammānaṃ visesena sotāvadhānapaṭibaddhāti te avikkhepadīpakena suta-saddena yojetvā dassento sāsanasampattiyā dhammassavane ussāhaṃ janeti. Tattha dhammāti pariyattidhammā. **Manasānupekkhitāti** “idha sīlaṃ kathitaṃ, idha samādhi, idha paññā, ettakā ettha anusandhiyo” ti-ādinā nayena manasā anupekkhitā. **Diṭṭhiyā suppaṭividdhāti** nijjhānakkhantibhūtāya, ñātapariññāsaṅkhātāya vā diṭṭhiyā tattha tattha vuttarūpārūpadhamme “iti rūpaṃ, ettakaṃ rūpan” ti-ādinā suṭṭhu vavatthapetvā paṭividdhā.

“**Sakalena vacanenā**” ti pubbe tīhi padehi visuṃ visuṃ yojitattā vuttaṃ. **Asappurisabhūminti** akataññutaṃ “idhekacco pāpabhikkhu tathāgatappaveditaṃ dhammavinayaṃ pariyāpuṇitvā attano dahatī” ti evaṃ vuttaṃ anariyavohārāvattaṃ. Sā eva anariyavohārāvattā **asaddhammo**. Nanu ca ānandattherassa “mamedāṃ vacanan” ti adhimānassa, mahākassapattherādīnañca tadāsaṅkāya abhāvato asappurisabhūmisamatikkamādivacanaṃ niratthakaṃ ti? Nayidaṃ evaṃ “evaṃ me sutan” ti vadantena ayampi attho vibhāvitoti dassanato. Keci pana “devatānaṃ parivitakkāpekkhaṃ tathāvacananti edisī codanā anavakāsā” ti vadanti. Tasmīṃ kira khaṇe ekaccānaṃ devatānaṃ evaṃ cetaso parivitakko udapādi “tathāgato ca parinibbuto, ayañca āyasmā desanākusalo, idāni dhammaṃ deseti, sakyakulappa-suto tathāgatassa bhātā cūḷapituputto, kiṃ nu kho sayaṃ sacchikata dhammaṃ deseti, udāhu bhagavatoyeva vacanaṃ yathāsutan” ti. Evaṃ (1.0044) tadāsaṅkita-ppakārato asappurisabhūmisamokkamādito atikkamādi vibhāvanti. **Attano adahantoti** “mame tan” ti attani aṭṭhapento. **Appetīti** nidasseti. Diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthesu yathārahaṃ satte netīti netti, dhammoyeva netti **dhammanetti**.

Daḷhataraniviṭṭhā vicikicchā **kaṅkhā**. Nāti saṃsappanaṃ matibhedamattaṃ **vimati**. **Assaddhiyaṃ vināseti** bhagavato desitattā, sammukhā cassa paṭiggahitattā, khalitaduruttādiggahaṇadosābhāvato ca. Ettha ca paṭhamādayo tisso atthayojanā ākāraḍi-atthesu aggahitavisesameva evaṃ-saddaṃ gahetvā dassitā, tato parā tisso ākāratthameva evaṃ-saddaṃ gahetvā vibhāvitā. Pacchimā pana tisso yathākkamaṃ ākārattham nidassanattam avadhāraṇatthañca evaṃ-saddaṃ gahetvā yojitāti daṭṭhabbaṃ.

Eka-saddo aññaseṭṭhāsahāyasaṅkhyadīsu dissati. Tathāhesa “sassato attā ca loko ca, idameva saccaṃ moghamaññanti ittheke abhivadanti” ti-ādīsu aññatthe dissati, “cetaso ekodibhāvan” ti-ādīsu seṭṭhatthe, “eko vūpakaṭṭho” ti-ādīsu asahāye, “ekova kho bhikkhave khaṇo ca samayo ca brahmacariyavāsāyā” ti-ādīsu saṅkhyayaṃ, idhāpi saṅkhyayanti dassento āha “**ekanti gaṇanaparicchedaniddeso**” ti. **Kālañca samayañcāti** yuttakālañca paccayasāmaggiñca. **Khaṇoti** okāso. Tathāgatuppādādiko hi maggabrahmacariyassa okāso tappaccayapaṭilābhahetuttā.

Khaṇo eva ca **samayo**. Yo “khaṇo”ti ca “samayo”ti ca vuccati, so eko vāti hi attho. **Mahāsamayoti** mahāsamūho. **Samayopi khoti** sikkhāpadapūraṇassa hetupi. **Samayappavādaketi** diṭṭhippavādake. Tattha hi nisinnā titthiyā attano attano samayaṃ pavadantīti. **Atthābhisamayāti** hitapaṭilābhā. Abhisametabboti abhisamayo, abhisamayo atthoti **abhisamayaṭṭhoti** piḷana ādīni abhisametabbabhāvena ekībhāvaṃ upanetvā vuttāni. Abhisamayassa vā paṭivedhassa (1.0045) visayabhūtabhāvo **abhisamayaṭṭhoti** tāneva tathā ekattena vuttāni. Tattha **piḷanaṃ** dukkhasaccassa taṃ samaṅgīno hiṃsanaṃ avipphārikatākaraṇaṃ. **Santāpo**dukkhadukkhatādivasena santāpanaṃ paridahaṇaṃ.

Tattha sahakārikāraṇaṃ sannijja sameti samavetīti **samayo**, samavāyo. Sameti samāgacchati maggabrahmacariyametta tadādhārapuggalehīti **samayo**, Khaṇo. Sameti ettha, etenava saṃgacchati satto, sabhāvadhammo vā sahaṅgā-dīhi, uppādādīhi vāti **samayo**, kālo. Dhammappavattimattatāya atthato abhūtopi hi kālo dhammappavattiyā adhikaraṇaṃ, karaṇaṃ viya ca kappanāmettasiddhena rūpena voharīyatīti. Samaṃ, saha vā avayavānaṃ ayaṇaṃ pavatti avatṭhānanti **samayo**, samūho, yathā “samudāyo”ti. Avayavasahāvatṭhānameva hi samūhoti. Avasesapaccayānaṃ samāgame eti phalaṃ etasmā uppajjati pavattati cāti **samayo**, hetu yathā “samudayo”ti. Sameti saṃyojanabhāvato sambandho eti attano visaye pavattati, daḷhaggahaṇabhāvato vā saṃyuttā ayanti pavattanti sattā yathābhini-vesaṃ etenāti **samayo**, diṭṭhi. Diṭṭhisamyojanena hi sattā ativiya bajjhantīti. Samiti saṅgati samodhānanti **samayo**, paṭilābho. Samassa yānaṃ, sammā vā yānaṃ apagamoti **samayo**, pahānaṃ. Abhimukhaṃ ñāṇena etabbo abhisametabboti abhisamayo, dhammānaṃ aviparīto sabhāvo. Abhimukhabhāvena sammā eti gacchati bujjhatīti abhisamayo, dhammānaṃ yathābhūtasabhāvāvabodho. Evaṃ tasmim̐ tasmim̐ atthe samaya-saddassa pavatti veditabbā. Samaya-saddassa atthuddhāre abhisamaya-saddassa udāharaṇaṃ vuttanayeneva veditabbaṃ. **Assāti** samaya-saddassa. **Kālo attho** samavāyādīnaṃ atthānaṃ idha asambhāvato desadesakaparisānaṃ viya suttassa nidānabhāvena kālassa apadisitabbato ca.

sena niyametvāti āha “**tattha kiñcāpī**” ti-ādi. Utusamvaccharādivasena niyamaṃ akatvā samaya-saddassa vacane ayampi guṇo laddho hotīti dassento “**ye vā ime**” ti-ādimāha. Sāmaññajotanā hi visese avatiṭṭhatīti. Tattha **diṭṭhadhammasukhavihārasamayo** devasikaṃ (1.0046) jhānasamāpattīhi vītināmanakālo, visesato sattasattāhāni. **Pakāsāti** dasasahasilokadhātuyā pakampana-obhāsapātubhāvādīhi pākaṭā. Yathāvuttappabhedesuyeva samayesu ekadesaṃ pakārantarehi saṅga-hetvā dassetuṃ “**yo cāyan**” ti-ādimāha. Tathā hi ñāṇakiccasamayo attahitapaṭipattisamayo ca **abhisambodhisamayo**. Ariyatunḥibhāvasamayo **diṭṭhadhammasukhavihārasamayo**. Karuṇākiccaparahitapaṭipattidhammikathāsamayo **desanāsama-yeva**.

Karaṇavacanena niddeso kato yathāti sambandho. **Tatthā** Ti abhidhammavina-yesu. **Tathāti** bhummakaraṇehi. **Adhikaraṇattha** ādhārattho. Bhāvo nāma kiriyā, kiriyāya kiriyantaralakkhaṇaṃ **bhāvenabhāvalakkhaṇaṃ**. Tattha yathā kālo sabhā-vadhammaparicchinno sayam paramatthato avijjamānopi ādhārabhāvena paññāto taṅkhaṇappavattānaṃ tato pubbe parato ca abhāvato “pubbaṇhe jāto, sāyanhe gacchatī” ti, ca ādīsu, samūho ca avayavavinimutto avijjamānopi kappanā-mattasiddho avayavānaṃ ādhārabhāvena paññāpiyati “rukkhe sākhā, yavarā-siyaṃ sambhūto” ti-ādīsu, evaṃ idhāpīti dassento āha “**adhikaraṇañhi ...pe... dhammānan**” ti. Yasmiṃ kāle, dhammapuñje vā kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti, tasmīṃyeva kāle, dhammapuñje ca phassādayopi hotīti ayañhi tattha attho. Yathā ca gāvīsu duyhamānāsu gato, duddhāsu āgatoti dohanakiri-yāya gamanakiriyā lakkhiyati, evaṃ idhāpi “yasmiṃ samaye, tasmīṃ samaye” ti ca vutte satīti ayamattho viññāyamāno eva hoti padatthassa sattāviraḥābhavatoti samayassa sattākiriyāya cittassa uppādakiriyā, phassādīnaṃ bhavanakiriyā ca lakkhiyati. **Yasmiṃ samayeti** yasmiṃ navame khaṇe, yonisomanasikārādihe-tumhi, paccayasamavāye vā sati kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti, tasmīṃyeva khaṇe, hetumhi, paccayasamavāye ca sati phassādayopi hotīti ubha-yattha samaya-sadde bhummaniddeso kato lakkhaṇabhūtabhāvayuttoti dassento āha “**khaṇa ...pe... lakkhiyati**” ti.

Hetu-attho karaṇattho ca sambhavati “annena vasati, ajjhenena vasati, phara-sunā chindati, kudālena khaṇatī” ti-ādīsu viya. Vītikkamañhi sutvā bhikkhusaṅghaṃ sannipātāpetvā otiṇṇavatthukaṃ puggalaṃ paṭipucchitvā, vigarahitvā (1.0047) ca taṃ taṃ vatthuṃ otiṇṇakālaṃ anatikkamitvā teneva kālena sikkhāpadāni pañña-pento bhagavā viharati sikkhāpadapaññattihetuñca apekkhamāno tatiyapārājikā-dīsu viyāti.

Accantameva ārambhato paṭṭhāya yāva desanāniṭṭhānaṃ parahitapaṭipattisa-ṅkhātena **karuṇāvihārena**. **Tadatthajotanatthanti** accantasam-yogathajotanatthaṃ. **Upayogavacananiddeso kato** yathā “māsaṃ ajjhetī” ti.

Porāṇāti aṭṭhakathācariyā. **Abhilāpamattabhedoti** vacanamattena viseso. Tena suttavinayesu vibhattibyatayo katoti dasseti.

Seṭṭhanti seṭṭhavācakaṃ vacanaṃ seṭṭhanti vuttaṃ seṭṭhaguṇasahacaraṇato.

Tathā **uttamanti** etthāpi. **Gāravayuttoti** garubhāvayutto garuṇayogato, garukaraṇārahatāya vā **gāravayutto**.

Vuttoyeva na pana idha vattabbo visuddhimaggassa imissā aṭṭhakathāya ekadesabhāvatoti adhippāyo.

Apica bhage vani, vamīti vā bhagavā, bhage silādiguṇe vani bhaji sevi, te vā vineyyasantānesu “kathaṃ nu kho uppajjeyyun”ti vani yāci patthayīti bhagavā, bhagaṃ vā sirim, issariyaṃ, yasañca vami khelapiṇḍaṃ viya chaḍḍayīti bhagavā. Tathā hi bhagavā hatthagataṃ sirim, catuddīpissariyaṃ, cakkavattisampattisannissayañca sattaratanasamujjalaṃ yasaṃ anapekkho pariccajīti. Atha vā bhāni nāma nakkhattāni, tehi samaṃ gacchanti pavattantīti bhagā, sineruyugandharādigatā bhājanalokasobhā. Te bhagavā vami tappaṭibaddhachandarāgappahānena pajahatīti evampi bhage vamīti bhagavā.

“**Dhammasarīraṃ paccakkaṃ karotī**”ti “yo vo ānanda mayā dhammo ca vinayo ca desito paññatto, so vo mamaccayena satthā”ti vacanato dhammassa satthubhāvapariyāyo vijjatīti katvā vuttaṃ.

Vajirasaṅghātasamānakāyo (1.0048) Parehi abhejjasarīrattā. Na hi bhagavato rūpakāye kenaci antarāyo sakkā kātunti. **Desanāsampattiṃ niddisati** vakkhamānassa sakalasuttassa “evan”ti niddisanato. **Sāvakasampattiṃ** niddisati paṭisambhidāppattena pañcasu ṭhānesu bhagavatā etadagge ṭhapitena mayā mahāsāvakena suttaṃ, tañca kho mayāva suttaṃ, na anussavitaṃ, na paramparābhatanti imassatthassa dīpanato. **Kālasampattiṃ** niddisati “bhagavā”ti padassa sannidhāne payuttassa samaya-saddassa kālassa buddhuppādapaṭimaṇḍitabhāvadīpanato. Buddhuppādaparamā hi kālasampadā. Tenetaṃ vuccati-

“Kappakasāye kaliyuge, buddhuppādo aho mahacchariyaṃ;
hutāvahamajjhe jātaṃ, samuditamakaraṇamavindan”ti.

Bhagavāti desakasampattiṃ niddisati guṇavisitṭhasattuttamagāravādhivacanato.

Vijjantarikāyāti vijjuniccharaṇakkhaṇe. **Antaratoti** hadaye. **Antarāti** ārabha nippattinaṃ vemajjhe. **Antarikāyāti** antarāle. Ettha ca “tadantaraṃ ko jāneyya, etesaṃ antarā kappā, gaṇanāto asaṅkhiyā, antarantarā kathaṃ opātetī”ti ca ādisu viya kāraṇavemajjhesu vattamānā antarā-saddā eva udāharitabbā siyumaṃ, na pana cittakhaṇavivaresu vattamānā antarantarikā-saddā. Antarā-saddassa hi ayaṃ atthuddhāroti. Ayaṃ panettha adhippāyo siyā- yesu atthesu antarā-saddo vattati, tesu antarasaddopi vattatīti samānatthattā antarā-saddatthe vattamāno antasaddo udāhaṭo, antarā-saddo eva vā “yassantarato”ti ettha gāthāsukhatthaṃ rassaṃ katvā vuttoti daṭṭhabbaṃ. Antarā-saddo eva pana ika-saddena padaṃ vaḍḍhetvā “antarikā”ti vuttoti evamettha udāharaṇodāharitabbānaṃ virodhābhāvo daṭṭhabbo. **Ayojiyamāne upayogavacanamaṃ na pāpuṇāti** sāmivacanassa pasaṅge antarā-saddayogena upayogavacanassa icchitattā. Tenevāha “**antarāsaddena yuttattā upayogavacanamaṃ katan**”ti.

“Niyato (1.0049) sambodhiparāyaṇo, aṭṭhānametaṃ bhikkhave anavakāso, yaṃ ditṭhisampanno puggalo sañcicca pāṇaṃ jīvitā voropeyya, “netamaṃ ṭhānaṃ vijjati”

ti-ādivacanato diṭṭhisīlānaṃ niyatasabhāvattā sotāpannāpi aññamaññaṃ diṭṭhisīla-sāmaññaena saṃhatā, pageva sakadāgāmi-ādayo. “Tathārūpāya diṭṭhiyā diṭṭhisāmaññaṃgato viharati, tathārūpesu sīlesu sīlasāmaññaṃgato viharati”ti vacanato puthujjanānampi diṭṭhisīlasāmaññaena saṃhatabhāvo labbhatiyeva.

Suppiyopi khoti ettha **kho**-saddo avadhāraṇattho “assosi kho”ti-ādīsu viya. Tena addhānamaggapaṭipanno ahoṣiyeva, nāssa maggapaṭipattiyā koci antarāyo ahoṣīti ayamattho dīpito hoti. **Tatrāti** vā kālassa paṭiniddeso. Sopi hi “ekaṃ samayan”ti pubbe adhikato. Yañhi samayaṃ bhagavā antarā rājagahañca nāḷandañca addhānamaggapaṭipanno, tasmimyeva samaye suppiyopi taṃ maggaṃ paṭipanno avaṇṇaṃ bhāsati, brahmadatto ca vaṇṇaṃ bhāsati. Pariyāyati parivattatīti **pariyāyo**, vāro. Pariyāyati desetabbamatthaṃ paṭipādetīti **pariyāyo**, desanā. Pariyāyati attano phalaṃ pariggahetvā pavattatīti **pariyāyo**, kāraṇanti evaṃ pariyāya-saddassa vārādīsu pavatti veditabbā. **Kāraṇenāti** kāraṇapatirūpakena. Tathā hi vakkhati “akāraṇameva kāraṇanti vatvā”ti. Kasmā panettha “avaṇṇaṃ bhāsati”ti, “vaṇṇaṃ bhāsati”ti ca vattamānakālaniddeso kato, nanu saṅgītikālato so avaṇṇavaṇṇānaṃ bhāsitaḷo atītoti? Saccametam, “addhānamaggapaṭipanno hotī”ti ettha hoti-saddo viya atītakālattho bhāsati-saddo ca daṭṭhabbo. Atha vā yasmim kāle tehi avaṇṇo vaṇṇo ca bhāsiyati, taṃ apekkhitvā evaṃ vuttaṃ. Evañca katvā “tatrāti kālassa paṭiniddeso”ti idañca vacanaṃ samatthitaṃ hoti.

Akāraṇanti ayuttim, anupapattinti attho. Na hi arasarūpatādayo dosā bhagavati saṃvijjanti, dhammasaṅghānañca durakkhātaduppaṭipannatādayoti. **Akāraṇanti** vā yuttakāraṇarahitaṃ, paṭiññāmatanti adhippāyo (1.0050). Imasmiñca atthe **kāraṇanti vatvāti** kāraṇaṃ vāti vatvāti attho. Arasarūpādīnañcetta jātivuḍḍhesu abhivādanādisāmicikammākaraṇaṃ **kāraṇaṃ**, tathā uttarimanussadhammālamariyāññadassanābhāvassa sundarikāmaguṇādinavabodho, saṃsārassa ādikoṭiyā apaññāyanapaṭiññā, abyākatavatthubyākaraṇanti evamādayo, tathā asabbaññutādīnaṃ kamāvabodhādayo yathārahaṃ niddhāretabbā. **Tathā tathāti** jātivuḍḍhānaṃ anabhivādanādi-ākārena.

Avaṇṇaṃ bhāsamānoti avaṇṇaṃbhāsanahetu. Hetu-attho hi ayaṃ māna-saddo. **Anayabyasanaṃ pāpuṇissati** ekantamahāsāvajjattā ratanattayopavādassa. Tenevāha-

“Yo nindiyaṃ pasamsati,
taṃ vā nindati yo pasamsiyo;
vicināti mukhena so kaliṃ,
kalinā tena sukhaṃ na vindati”ti.

“Amhākaṃ ācariyo”ti-ādinā brahmadattassa saṃveguppattim, attano ācariye kāruññappavattiñca dassetvā kiñcāpi antevāsina ācariyassa anukūlena bhavitabbaṃ, ayaṃ pana paṇḍitajātikattā na edisesu taṃ anuvattatīti, idāni tassa kammassakataññāṇappavattim dassento “**ācariye kho panā**”ti-ādīmāha. **Vaṇṇaṃ bhāsituṃ āraddho** “apināmāyaṃ ettakenāpi ratanattayāvaṇṇato orameyyā”ti. Vaṇṇiyatīti **vaṇṇo**, guṇo. Vaṇṇanaṃ guṇasaṅkittananti **vaṇṇo**, pasamsā. **Samññū-**
ḷhāti ganthitā, nibandhitāti attho. Atitthena pakkhando dhammakathikoti na

vattabbo aparimāṇaguṇattā buddhādīnaṃ, niravasesānañca tesam idha pakā-
sanaṃ pāḷisaṃvaṇṇanāyeva sampajjati. **Anussavādī**ti ettha **ādi**-saddena ākāra-
parivitakkadiṭṭhiniijjhānakkhantiyo saṅgaṇhāti. **Attano thāmena vaṇṇaṃ abhāsi**,
Na pana buddhādīnaṃ guṇānurūpanti adhippāyo. Asaṅkhyayyāparimitappabhedā
hi buddhādīnaṃ guṇā. Vuttañhetam-

“Buddhopi (1.0051) buddhassa bhaṇeyya vaṇṇaṃ,
kappampi ce aññamabhāsamāno;
khīyetha kappo ciradīghamantare,
vaṇṇo na khīyetha tathāgatassā”ti.

Idhāpi vakkhati “appamattakaṃ kho panetan”ti-ādi.

Iti ha teti ettha **itī**ti vuttappakāraparāmasanaṃ. **Ha**-kāro nipātamattanti āha “**evaṃ
te**”ti.

Iriyāpathānubandhanena anubandhā honti, na pana sammāpaṭipatti-anuba-
ndhanenāti adhippāyo. **Tasmiṃ kāle**Ti yasmiṃ saṃvacchare utumhi māse
pakkhe vā bhagavā taṃ addhānamaggaṃ paṭipanno, tasmiṃ kāle. Teneva hi kiri-
yāvicchedadassanavasena “rājagahe piṇḍāya carati”ti vattamānakālaniddeso
kato. **Soti evaṃ rājagahe vasamāno bhagavā. Taṃ divasanti yaṃ**

divasaṃ addhānamaggapaṭipanno, taṃ divasaṃ. **Taṃ addhānaṃ paṭipanno** nāḷa-
ndāyaṃ veneyyānaṃ vividha hitasukhanipphattiṃ ākaṅkhamāno imissā ca aṭṭhu-
ppattiyā tividhasīlālaṅkataṃ nānāvidhakuhanalapanādemicchājivavidhamaṃsanaṃ
dvāsaṭṭhiditṭhijālaviniveṭhanaṃ dasasahassilokadhātupakampanaṃ brahmajālasu-
ttantaṃ desessāmīti. Ettāvatā “kasmā pana bhagavā taṃ addhānaṃ paṭipanno”ti
codanā visodhitā hoti. “Kasmā ca suppiyo anubandho”ti ayaṃ pana codanā
“bhagavato taṃ maggaṃ paṭipannabhāvaṃ ajānanto”ti etena visodhitā hoti. Na
hi so bhagavantaṃ daṭṭhumeva icchatīti. Tenevāha “**sace pana jāneyya, nānuba-
ndheyā**”ti.

Nīlapītalohitodātamañjiṭṭhapabhassaravasena “**chabbaṇṇarasmiyo. “Samantā
asītihaṭṭhappamāṇe**”ti tāsāṃ rasmīnaṃ pakatiyā pavattiṭṭhānavasena vuttaṃ.
“**Tasmiṃ kira samaye**”ti ca tasmīṃ addhānagamanaṃsamaye buddhasiriyā anigū-
hitabhāvadassanattamaṃ vuttaṃ. Na hi tadā tassā nigūhane pakkusāti-abhigama-
nādīsu viya kiṅcīpi kāraṇaṃ atthīti. **Ratanāveḷaṃ** ratanavaṭṭamaṃsakaṃ. **Cīnapitṭha-
cuṇṇaṃ** sindhanacuṇṇaṃ.

Byāmapabhāparikkhepavilāsini (1.0052) ca **assa** bhagavato **lakkhaṇamālā**ti
mahāpurisalakkhaṇāni aññamaññapaṭibaddhattā evamāha. Dvattiṃsāya canda-
maṇḍalānaṃ mālā kenaci ganthetvā ṭhapitā yadi siyāti parikkappanavasena
“**ganthetvā ṭhapitadvattiṃsacandamālāyā**”ti. Siriṃ abhibhavanti ivāti sambandho.
Esa nayo **sūriyamālāyā**ti-ādīsupi. **Mahātherāti** mahāsāvake sandhāyāha. Evaṃ
gacchantaṃ bhagavantaṃ bhikkhū ca disvā atha attano parisāṃ avalokesīti
sambandho. “**Yasmā panesā**”ti-ādina “kasmā ca so ratanattayassa avaṇṇaṃ
bhāsati”ti codanaṃ visodheti. **Itīti** evaṃ, vuttappakārenāti attho. **Imehi dvīhīti** lābha-
parivārahāniṃ nigamanavasena dasseti. Bhagavato virodhānunayābhāvavīmaṃ-
sanattamaṃ ete avaṇṇaṃ vaṇṇaṅca bhāsantīti apare. “Mārena anvāvitṭhā evaṃ
karontī”ti ca vadanti.

2. Ambalaṭṭhikāya avidūre bhavattā uyyānaṃ **ambalaṭṭhikā** yathā “varuṇāna-
gamaṃ, godāgāmo”ti. Keci pana “**ambalaṭṭhikā**ti yathāvuttanayeneva ekagāmo”ti
vadanti. Tesaṃ mate **ambalaṭṭhikāyanti** samīpatthe bhummavacanaṃ. **Rājāgā-
rakaṃ** vessavaṇamaḥārājadevāyatananti eke. **Bahuparissayoti** bahupaddavo.
“**Saddhiṃ antevāsinaṃ brahmadattena māṇavenā**”ti **vuttaṃ** Sīhaḷaṭṭhakathāyaṃ.
Taṅca kho pāḷi āruḷhavaseneva, na pana tadā suppiyassa parisāya abhāvato.
Kasmā panettha brahmadattoyeva pāḷi āruḷho, na suppiyassa parisāti? Payo-
janābhāvato. Yathā cetamaṃ, evaṃ aññampi edisaṃ payo-
janābhāvato saṅgītikārehi na saṅgahitanti daṭṭhabbaṃ. Keci pana “**vuttanti**
pāḷiyaṃ vuttan”ti vadanti, taṃ na yujjati pāḷi-āruḷhavasena pāḷiyaṃ
vuttanti āpajjanato. Tasmā yathāvuttanayenevettha attho gahetabbo.
Parivāretvā nisinna hotīti sambandho.

3. **Kathādharmoti** kathāsabhāvo, **kathādharmo** upaparikkhāvidhīti keci. Nīya-
tīti nayo, attho. Saddasattamaṃ anugato nayo **saddanayo**. Tattha hi anabhiṅhavu-
ttike acchariya-saddo icchito. Tenevāha “**andhassa pabbatārohaṇaṃ viyā**”ti.
Accharāyogganti acchariyanti niruttinayo (1.0053), so pana yasmā porāṇaṭṭhaka-
thāyaṃ āgato, tasmā āha “**aṭṭhakathānayo**ti. Yāvañcidaṃ suppaṭividditāti

sambandho, tassa yattakam suṭṭhu paṭividditā, taṃ ettakanti na sakkā amhehi paṭi-vijjhitaṃ, akkhātaṃ vāti attho. Tenevāha “**tena suppaṭividditatāya appameyyataṃ dasseti**” ti.

Pakatatthapaṭiniddeso taṃ-saddoti tassa “bhagavatā”ti-ādīhi padehi samānā-dhikaraṇabhāvena vuttassa yena abhisambuddhabhāvena bhagavā pakato supā-kaṭo ca hoti, taṃ abhisambuddhabhāvaṃ saddhiṃ āgamanapaṭipadāya atthabhā-vena dassento “**yo so ...pe... abhisambuddho**”ti āha. Satipi ñāṇadassana-sa-ddānaṃ idha paññāvevacanabhāve tena tena visesena nesam savisayavisesa-ppavattidassanattaṃ asādhāraṇañāṇavisesavasena vijjattayavasena vijjābhiññā-nāvaraṇavasena sabbaññutaññāṇamaṃsacakkhavasena paṭivedhadesanāññā-vasena ca tadattaṃ yojetvā dassento “**tesam tesan**”ti-ādīmāha. Tattha **āsayānu-sayaṃ jānatā**āsayānusayañāṇena. **Sabbañneyyadhammaṃ passatā** sabbaññutā-nāvaraṇañāṇehi.

Pubbenivāsādīhīti pubbenivāsāsavakkhayañāṇehi. **Paṭivedhapaññāyā**ti ariya-maggapaññāya. **Arīnanti** kilesārīnaṃ, pañcavidhamārānaṃ vā, sāsanapaccatti-kānaṃ vā aññatitthiyānaṃ, tesam hananaṃ pāṭihāriyehi abhibhavanaṃ, appaṭi-bhānatākaraṇaṃ, ajjupekkhanañca. Kesivinayasuttañcettha nidassanaṃ.

Tathā ṭhānāṭhānādīni **jānatā**, yathākammūpage satte **passatā**, savāsanānaṃ āsavānaṃ khīṇattā **arahatā**, abhiññeyyādibhede dhamme abhiññeyyādito aviparī-tāvabodhato **sammāsambuddhena**. Atha vā tisu kālesu appaṭihataññāṇatāya **jānatā**, tiṇṇampi kammānaṃ ñāṇānuparivattito nisammakāritāya **passatā**, davādīnampi abhāvasādhikāya pahānasampadāya **arahatā**, chandādīnaṃ ahānihetubhūtāya aparikkhayapaṭibhānasādhikāya sabbaññutāya **sammāsambuddhenā**ti evaṃ dasabalaṭṭhārasāveṇikabuddhadhammehipi yojanā veditabbā.

Yadipi (1.0054) hīnakalyāṇabhedena duvidhāva adhimutti pāḷiyaṃ vuttā, pava-tti-ākāravasena pana anekabhedabhinnāti āha “**nānādhimuttikatā**”ti. Sā pana adhimutti ajjhāsayaḍhātu, tadapi tathā tathā dassanaṃ khamanaṃ rocanañcāti āha “**nānājjhāsayatā ...pe... rucitā**”ti. **Nānādhimuttikataññāṇenā**ti cettha sabbaññu-taññāṇaṃ adhippetam, na dasabalaññāṇanti āha “**sabbaññutaññāṇenā**”ti. **Iti ha meti** ettha evaṃ-saddattho **iti-saddo**, **ha-kāro** nipātamattaṃ saralopo ca katoti dassetuṃ vuttaṃ “**evaṃ ime**”ti.

4. Arahattamaggena samugghātaṃ kataṃ, yato “natthi abyāvaṭamaṇo”ti buddhadhammesu vuccati. **Vitināmetvā** phalasaṃpattīhi. **Nivāsetvā** vihāranivāsa-naparivattanavasena. “**Kadāci ekako**”ti-ādī tesam tesam vineyyānaṃ vinayanānu-kūlaṃ bhagavato upasaṅkamadassanaṃ. Pādanikkhepasamaye bhūmiyā sama-bhāvāpatti suppaṭiṭṭhitapādatāya nissandaphalaṃ, na iddhinimmānaṃ. “**Ṭhapita-matte dakkhiṇapāde**”ti buddhānaṃ sabbadakkhiṇatāya vuttaṃ. **Arahatte** paṭiṭṭha-hantīti sambandho.

Dullabhā sampattīti satipi manussatapaṭilābhe patirūpadesavāsa-indriyāveka-llasaddhāpaṭilābhādayo guṇā dullabhāti attho. **Cātumahārājikabhavananti** cātuma-hārājikadevaloke suññavimānāni gacchantīti attho. Esa nayo **tāvatiṃsabhavanā**-dīsupi. **Kālayuttanti** imissā velāya imassa evaṃ vattabbanti taṃtaṃkālānurūpaṃ.

Samayayuttanti tasseva vevacanaṃ, aṭṭhuppatti-anurūpaṃ vā. Atha vā **samayayuttanti** hetūdāharaṇasahitaṃ. Kālena sāpadesaṅhi bhagavā dhammaṃ deseti. **Utum gaṇhapeti**, na pana malaṃ pakkhāletīti adhippāyo. Na hi bhagavato kāye rajojallaṃ upalimpati.

Kilāsubhāvo kilamatho. Sīhaseyyaṃ kappeti sarīrassa kilāsubhāvamocana-tthanti yojetabbaṃ. “**Buddhacakkhunā lokam voloketi**”ti idaṃ pacchimayāme bhagavato bahula-āciṇṇavasena vuttaṃ. Appekadā avasiṭṭhabalañāṇehi sabbaññutañāṇena ca bhagavā tamatthaṃ sādhetīti. “Ime diṭṭhiṭṭhānā”ti-ādidesanā **sīhanādo**. Tesam “vedanāpaccayā taṇhā” ti-ādinā **paccayākāram samodhānetvā**. “**Sinerum (1.0055) ukkhipanto viya nabham paharanto viya cā**”ti idaṃ brahmajāla-desanāya anaññasādhāraṇattā sudukkaratādassanattaṃ vuttaṃ. **Etanti** “yena, tenā”ti etaṃ padadvayaṃ. **Yenāti** vā hetumhi karaṇavacanaṃ, **yena** Kāraṇena **so** maṇḍalamālo upasaṅkamitabbo, **tena** kāraṇena upasaṅkamīti attho, kāraṇaṃ pana “ime bhikkhū”ti-ādinā aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ-eva. **Kaṭṭhanti** nisīdanayogyaṃ dārukhandhaṃ.

Purimoti “katamāya nu bhavathā”ti evaṃ vutto attho. **Kā ca pana voti** ettha **ca**-saddo byatireke. Tena yathāpucchitāya kathāya vakkhamānaṃ vippekatabhāvaṃ joteti. **Pana**-saddo vacanālaṅkāro. Yāya hi kathāya te bhikkhū sannisinnā, sā eva antarākathābhūtā vippekataṃ visesena puna pucchīyatīti. **Aññāti** antarāsaddassa atthamāha. Aññatthe hi ayaṃ antarā-saddo “bhūmantaraṃ samayantaran”ti-ādīsū viya. **Antarāti** vā vemajjheti attho. Nanu ca tehi bhikkhūhi sā kathā yathādhīppāyaṃ “iti ha me”ti-ādinā niṭṭhapitā yevāti? Na niṭṭhāpitā bhagavato upasaṅkama-
nena upacchinnattā. Yadi hi bhagavā tasmim khaṇe na upasaṅkameyya bhiyyopi tappaṭibaddhāyeva kathā pavatteyyuṃ, bhagavato upasaṅkama-
nena pana na pavattesuṃ. Tenevāha **ayaṃ kho ...pe... anuppatto**”ti. Kasmā panettha dhamma-
vinayasaṅgahe kariyamāne nidānavacanaṃ, nanu bhagavato vacanameva saṅga-
hetabbanti? Vuccatedesanāya ṭhiti-asammosasaddheyyabhāvasampādanattaṃ. Kāla-
desadesakavattudhammapaṭiggāhakapaṭibaddhā hi desanā ciraṭṭhitikā hoti,
asammosadhammā saddheyyā ca. Desakālakattusotunimittehi upanibandho viya
vohāravinicchayo, teneva cāyasmātā mahākassapena “brahmajālaṃ āvuso
ānanda kattha bhāsitaṃ”ti-ādinā desādīpucchāsū katāsū tāsāṃ vissajjanaṃ karo-
ntena dhammaḥhaṇḍāgārikena nidānaṃ bhāsitanti tayidamāha “**kāla ...pe...
nidānaṃ bhāsitaṃ**”ti.

Apica satthusiddhiyā nidānavacanaṃ. Tathāgatassa hi bhagavato pubbaracanā-
numānāgamatakkābhāvato sammāsambuddhattasiddhi. Sammāsambuddhabhā-
vena hissa pubbaracanādīnaṃ abhāvo sabbattha appaṭihatañāṇacāratāya, eka-
ppamāṇattā (1.0056) ca ñeyyadhammesu. Tathā ācariyamuṭṭhidhammacchari-
yasatthusāvakānurodhābhāvato khīṇāsavattasiddhi. Khīṇā savatāya hissa ācariya-
muṭṭhi-ādīnaṃ abhāvo, visuddhā ca parānuggahappavatti. Iti desakadosabhū-
tānaṃ diṭṭhicārittasampattidūsakānaṃ avijjātaṇhānaṃ abhāvasūcakehi, ñāṇappa-
hānasampadābhi byañjanakehi ca sambuddhavisuddhabhāvehi purimavesāraja-
dvayasiddhi, tato eva ca antarāyikaniyyānikadhammesu sammohābhāvasiddhito

pacchimavesārajjadvayasiddhīti bhagavato catuvesārajjasamannāgamo, attahita-parahitappaṭipatti ca pakāsitā hoti nidānavacanena sampattaparisāya ajjhāsayā-nurūpaṃ ṭhānuppattikappaṭibhānena dhammadesanādīpanato, “jānatā passatā”-ti-ādi vacanato ca. Tena vuttaṃ “satthusiddhiyā nidānavacanan”ti.

Tathā satthusiddhiyā nidānavacanaṃ. Nāṇakarūṇāpariggahitasabbakiriyassa hi bhagavato natthi niratthikā pavatti, attahitatthā vā, tasmā paresaṃyeva atthāya pavattasabbakiriyassa sammāsambuddhassa sakalampi kāyavacīmanokammaṃ satthubhūtaṃ, na kabyaracanādisāsanabhūtaṃ. Tena vuttaṃ “satthusiddhiyā nidānavacanan”ti. Apica satthuno pamāṇabhūtātāvibhāvanena sāsanassa pamāṇabhāvasiddhiyā nidānavacanaṃ. “Bhagavatā”ti hi iminā tathāgatassa guṇavisi-ṭṭhasattuttamādibhāvadīpanena, “jānatā”ti-ādinā āsayānusayañāṇādīpayogadīpanena ca ayamatto sādhitō hoti. Idamettha nidānavacanapayojanassa mukhamattadassanaṃ. Ko hi samatto buddhānubuddhena dhammabhaṇḍāgārikena bhāsitassa nidānassa payojanāni niravasesato vibhāvetunti.

Nidānavañṇanā niṭṭhitā.

5. Nikkhittassāti desitassa. Desanāpi hi desetabbassa silādi-atthassa vineyyasantaṇesu nikkhipanato “nikkhepo”ti vuccati. Tattha yathā anekasata-anekasahassa-bhedānīpi suttantāni saṃkilesabhāgiyādisāsanappaṭṭhānanayena soḷasavidhataṃ nātivattanti, evaṃ attajjhāsayādisuttanikkhepavasena catubbidhabhāvanti āha “**cattāro suttanikkhepā**”ti. Kāmañcetta attajjhāsayassa, aṭṭhuppattiyā ca parajjhāsayapucchāhi (1.0057) saddhiṃ saṃsaggabhedo sambhavati ajjhāsayapucchānu-sandhisabbhāvato, attajjhāsayā-aṭṭhuppattīnaṃ pana aññamaññaṃ saṃsaggo natthīti nayidha niravaseso vitthāranayo sambhavati, tasmā “cattāro suttanikkhepā”ti vuttaṃ. Atha vā yadipi aṭṭhuppattiyā ajjhāsayena siyā saṃsaggabhedo, tadantogadhattā pana sesanikkhepānaṃ mūlanikkhepavasena cattārova dassitāti daṭṭhabbaṃ.

So panāyaṃ suttanikkhepo sāmāññabhāvato paṭhamāṃ vicāretabbo, tasmim vicārite yassā aṭṭhuppattiyā idaṃ suttaṃ nikkhittaṃ, tassā vibhāgavasena “mamaṃ vā bhikkhave”ti-ādinā (dī. ni. 1.5, 6), “appamattakaṃ kho panetan”ti-ādinā (dī. ni. 1.7), “atthi bhikkhave”ti-ādinā (dī. ni. 1.28) ca pavattānaṃ suttānaṃ suttapadesānaṃ vaṇṇanā vuccamānā taṃtaṃ-anusandhidassanasukhatāya suviññeyyā hotīti āha “**suttanikkhepaṃ vicāretvā vuccamānā pākaṭā hotī**” ti.

“**Suttanikkhepā**”ti-ādīsu nikkhipanaṃ nikkhepo, suttassa nikkhepo suttassa kathanāṃ **suttanikkhepo**, suttadesanāti attho. Nikkhipiyatīti vā nikkhepo, suttaṃ-veva nikkhepo **suttanikkhepo**. Attano ajjhāsayo attajjhāsayo, so assa atthi suttadesanākāraṇabhūtoti **attajjhāsayo**. Attano ajjhāsayo etassāti vā **attajjhāsayo**. **Parajjhāsayoti** etthāpi eseva nayo. Pucchāya vaso pucchāvaso, so etassa atthīti **pucchavasiko**. Araṇiyato attho, suttadesanāya vatthu. Atthassa uppatti atthuppatti, atthuppattiyeva aṭṭhuppatti, sā etassa atthīti **aṭṭhuppattiko**. Atha vā nikkhipiyati suttaṃ etenāti **suttanikkhepo**, attajjhāsayādi eva. Etasmim pana atthavikappe attano ajjhāsayo **attajjhāsayo**, paresaṃ ajjhāsayo **parajjhāsayo**, pucchīyatīti pucchā, pucchītabbo attho. Sotabbavasappavattaṃ dhammappaṭiggāhakānaṃ vacanaṃ pucchāvasikā, tadeva nikkhepasaddāpekkhāya pullīngavasena vuttaṃ “**pucchāvasiko**” ti. Tathā aṭṭhuppattiyeva “**aṭṭhuppattiko**” ti evampettha attho veditabbo.

Ettha ca paresaṃ indriyaparipākādikāraṇanirapekkhatā attajjhāsayassa visuṃ nikkhepabhāvo yutto. Tenevāha “**kevalaṃ attano ajjhāsayeneva katheti**” ti. Parajjhāsayapucchāvasikānaṃ pana paresaṃ ajjhāsayapucchānaṃ (1.0058) desanā-nimittabhūtānaṃ uppattiyāṃ pavattitānaṃ kathaṃ aṭṭhuppattiyāṃ anavarodho, pucchāvasika-aṭṭhuppattikānaṃ vā parajjhāsayānurodhena pavattitadesanattā kathaṃ parajjhāsaye anavarodhoti na codetabbamaṃ. Paresaṃhi abhinīhārapapucchādivinimuttasseva suttadesanākāraṇuppādassa aṭṭhuppattibhāvena gahitattā parajjhāsayapucchāvasikānaṃ visuṃ gahaṇaṃ. Tathā hi dhammadāyādasuttādīnaṃ (ma. ni. 1.29) āmisuppādādidesanānimittaṃ “aṭṭhuppatti”ti vuccati. Paresaṃ pucchāṃ vinā ajjhāsayameva nimittaṃ katvā desito parajjhāsayo, pucchāvasena desito pucchāvasikoti pākaṭo yamatthoti. **Attano ajjhāsayeneva kathesi** dhammatantiṭṭhapanatthanti daṭṭhabbaṃ. **Sammappadhānasuttantahāra-koti** anupubbena niddiṭṭhānaṃ saṃyuttake sammappadhānapaṭisaṃyuttānaṃ suttānaṃ āvaḷi, tathā **iddhipādahāra-kādi**. **Vimutti-paripācaniyā dhammā** saddhindriyādayo. **Abhinīhāranti** paṇidhānaṃ.

Vaṇṇāvaṇṇeti ettha “acchariyaṃ āvuso”ti-ādinā bhikkhusaṅghena vutto vaṇṇopi saṅgahito, taṃ pana aṭṭhuppattiṃ katvā “atthi bhikkhave aññe ca dhammā”ti-ādinā upari desanaṃ ārabhissatīti. “Mamaṃ vā bhikkhave pare vaṇṇaṃ bhāseyyun”ti imissā desanāya brahmadattena vuttavaṇṇo aṭṭhuppattīti katvā vuttaṃ “**antevāsī vaṇṇaṃ. Iti imaṃ vaṇṇāvaṇṇaṃ aṭṭhuppattiṃ katvā**” ti. **Vā-saddo** upamānasamuccayasamśayavavassaggapadapūraṇavikappādīsu bahūsu atthesu dissati. Tathā hesa “paṇḍito vāpi tena so”ti-ādīsu (dha. pa. 63) upamāne dissati, sadisabhāveti attho. “Taṃ vāpi dhīrā muni vedayanti”ti-ādīsu (su. ni. 203) samuccaye, “ke vā ime, kassa vā”ti-ādīsu (pārā. 296) samśaye, “ayaṃ vā imesaṃ

samaṇabrāhmaṇānaṃ sabbabālo sabbamūḷho”ti-ādīsu vavassagge, “na vāyaṃ kumārako mattamaññāsī”ti-ādīsu (saṃ. ni. 2.154) padapūraṇe, “ye hi keci bhikkhave samaṇā vā brāhmaṇā vā”ti-ādīsu (ma. ni. 1.170) vikappe, idhāyaṃ vika-ppeyevāti dassento āha “**vā-saddo vikappanatto**”ti. **Para-saddo** attheva aññatthe “ahañceva kho pana dhammaṃ deseyyaṃ, pare ca me na ājāneyyūn”ti-ādīsu (dī. ni. 2.64, 65; ma. ni. 1.281; ma. ni. 2.223; saṃ. ni. 1.172; mahāva. 4, 8) atthi adhike (1.0059) “indriyaparopariyattañāṇan”ti-ādīsu (paṭi. ma. mātikā 68, 1.111) atthi pacchābhāge “parato āgamissati”ti-ādīsu. Atthi paccaṇikabhāve “uppannaṃ parapavādaṃ saha dhammena suniggahitaṃ niggahetvā”ti-ādīsu (dī. ni. 2.168). Idhāpi paccaṇikabhāveti dassento āha “**pareti paṭiviruddhā**”ti.

Idisesupīti ettha **pi-saddo** sambhāvane, tena ratanattayanimitampi akusalacittappavatti na kātabbā, pageva vaṭṭāmisalokāmisanimittanti dasseti. Sabhāvadhammato aññassa kattu-abhāvajotanattaṃ āhanatīti kattu-atthe āghātasaddaṃ dasseti, tattha **āhanatīti** hiṃsati vibādhati, upatāpeti cāti attho. Āhanati etena, āhananamattaṃ vā **āghātoti** karaṇabhāvattāpi sambhavantiyeva. Evaṃ avayavabhedanena āghāta-saddassa atthaṃ vatvā idāni tattha pariyāyenapi atthaṃ dassento “**kopassetam adhivacanan**”ti āha. Ayañca nayo “**appaccayo anabhiraddhī**”ti-ādīsupi yathāsambhavaṃ vattabbo. **Appatītā honti tenāti** pākāṭapariyāyena appaccaya-saddassa atthadassanaṃ, taṃmukhena pana na paccehi tenāti **appaccayoti** daṭṭhabbaṃ. **Abhirādhayatīti** sādhayati. **Dvīhīti** āghāta-anabhiraddhipadehi. **Ekenāti** appaccayapadena. **Sesānanti** saññāviññāṇakkhandhānaṃ, saññāviññāṇa-avasitṭhasaṅkhārakkhandhasaṅkhātānaṃ vā. **Karaṇanti** uppādanaṃ. Āghātādīnañhi pavattiyā paccayasamavāyanaṃ idha “karaṇan”ti vuttaṃ, taṃ pana atthato uppādanameva. Anuppādanañhi sandhāya bhagavatā “na karaṇiyā”ti vuttanti. **Paṭikkhittameva** ekuppādekavatthukekārammaṇekanirodhabhāvato.

Tatthāti tasmim manopadose. **Tumhanti** “tumhākan”ti iminā samānattho eko saddo “yathā amhākan”ti iminā samānattho “amhan”ti ayaṃ saddo. Yathāha, “tasmā hi amhaṃ daharā na miyyare”ti (jā. 1.9.93, 99). “**Antarāyo**”ti idaṃ manopadosassa akaraṇiyatāya kāraṇavacanaṃ. Yasmā tumhākaṃyeva ca bhavyeva tena kopādinā paṭhamajjhānādīnaṃ antarāyo, tasmā te kopādipariyāyena vuttā āghātādayo na karaṇiyāti attho. Tena nāhaṃ “sabbaññū”ti issarabhāvena tumhe tato nivāremi, atha kho iminā nāma kāraṇenāti dasseti. Taṃ pana kāraṇavacanaṃ (1.0060) yasmā ādīnavavibhāvanaṃ hoti, tasmā āha “**ādīnavaṃ dassento**”ti. “**Api nu tumhe**”ti-ādīnā manopadoso na kālantarabhāvinoyeva hitasukhassa antarāyaka-ro, atha kho taṅkhaṇappavattirahassapi hitasukhassa antarāyakaroti manopadose ādīnavaṃ daḷhataraṃ katvā dasseti. **Yesam kesañci** “pare”ti-ādīsu viya na paṭiviruddhānaṃyevāti attho. Tenevāha “**kupito**”ti-ādi.

Andhatamanti andhabhāvakarataṃ. **Yanti** yattha. Bhummatthe hi etaṃ paccattavacanaṃ. Yasmim kāle kodho sahate naraṃ, andhatamaṃ tadā hotīti sambandho. **Yanti** vā kāraṇavacanaṃ, yasmā kodho uppajjamāno naraṃ abhibhavati, tasmā andhatamaṃ tadā hoti, yadā kodhoti attho yaṃtaṃsaddānaṃ ekanta-sambandhibhāvato. Atha vā **yanti** kiriyāya parāmasanaṃ. **Kodho sahateti** yadetaṃ

kodhassa sahanam abhibhavanam, etam andhakaratamabhavananti attho. Atha va yam naram kodho sahate abhibhavati, tassa andhatamam tadā hoti, tato ca kuddho attham na jānāti, kuddho dhammam na passatīti. **Antaratoti** abbhantarato, cittato vā.

“**Idañcidañca kāraṇan**”ti iminā sabbaññū eva amhākam sathā aviparītadhammadesanattā, svākkhāto dhammo ekantaniyyānikattā, suppaṭipanno saṅgho saṅkilesarahitattāti imamattham dasseti. “**Idañcidañca kāraṇan**”ti etena ca “na sabbaññū”ti-ādivacanam abhūtam atacchanti nibbeṭhitam hoti. **Dutiyaṃ padanti** “atacchan”ti padaṃ. **Paṭhamassāti** “abhūtan”ti padassa. **Catutthañcāti** “na ca panetaṃ amhesu saṃvijjati”ti padaṃ. **Tatiyassāti** “natthi cetam amhesū”ti padassa. **Avaṇṇeyevāti** kāraṇapatirūpakaṃ vatvā dosapatiṭṭhāpanavasena nindane eva. **Na sabbatthāti** kevalam akkosanakhumṣanavambhanādīsu na eka-ntena nibbeṭhanam kātabbanti attho. Vuttamevattham “**yadi hī**”ti-ādinā pākaṭam katvā dasseti.

6. Ānandanti pamodanti **etena** dhammena taṃsamaṅgino sattāti ānanda-saddassa karaṇatthataṃ dasseti. Sobhanam mano assāti sumano, sobhanam vā mano sumano, tassa bhāvo somanassanti tadaññadhammānampi sampayuttānam somanassabhāvo āpajjati? Nāpajjati ruḥhīsaddattā (1.0061) yathā “paṅkajan”ti dassento “**cetasikasukhassetam adhivacanan**”ti āha. Ubbilayatīti ubbilam, bhindati purimāvatthāya visesaṃ āpajjati attho. Ubbilameva ubbilāvitam, tassa bhāvo **ubbilāvitattam**. Yāya uppannāya kāyacittam vātapūritabhastā viya uddhumāyanākārappattam hoti, tassā gehassitāya odaggiyapītiyā etam adhivacanam. Tenevāha “**uddhaccāvahāyā**”ti-ādi. Idhāpi “kiñcāpi tesam bhikkhūnam ubbilāvitameva natthi, atha kho āyatim kulaputtānam edisesupi ṭhānesu akusaluppattim paṭisedhento dhammanettim ṭhapeti”ti, “**dvīhi padehi saṅkhārakkhandho, ekena vedanākkhandho vutto**”ti ettha “tesam vasena sesānampi sampayuttadhammānam karaṇam paṭikkhittamevā”ti ca aṭṭhakathāyaṃ, “**pi-saddo sambhāvane**”ti-ādinā idha ca vuttanayena attho yathāsambhavam veditabbo. “**Tumhamyevassa tena antarāyo**”ti etthāpi “antarāyoti idan”ti-ādinā heṭṭhā avaṇṇapakke vuttanayena attho veditabbo.

Kasmā panetanti ca vakkhamānaṃyeva attham manasi katvā codeti. Ācariyo “**saccam vaṇṇitan**”ti tamattham paṭijānitvā “**taṃ pana nekkhammanissitan**”ti-ādinā pariharati. Tattha **etanti** ānandādīnam akaraṇiyatāvacanam. Nanu bhagavatā vaṇṇitanti sambandho. **Kasiṇenāti** kasiṇatāya sakalabhāvena. Keci pana “**jambudīpassāti** karaṇe sāmivacanan”ti vadanti, tesam matena kasiṇajambudīpa-saddānam samānādhikaraṇabhāvo daṭṭhabbo. **Tasmāti** yasmā gehassitapītisomanassam jhānādīnam antarāyakaram, tasmā. Vuttañhetam bhagavatā “somanassam pāham devānam inda duvidhena vadāmi sevitabbampi asevitabbampī”ti (dī. ni. 2.359). “**Ayañhī**”ti-ādi yena sampayuttā pīti antarāyakarī, taṃ dassanattham vuttaṃ. Tattha “idañhi lobhasahagataṃ pītisomanassan”ti vattabbaṃ siyā, pītiggaḥaṇena pana somanassampi gahitameva hoti somanassarahitāya pītiyā abhāvatoṭi pītiyeva gahitāti daṭṭhabbaṃ. Atha vā sevitabbāsevitabbavibhāgavacananato

somanassassa pākaṭo antarāyakarabhāvo, na tathā pītiyāti pītiyeva lobhasahagattena (1.0062) visesetvā vuttā. “**Luddho atthan**” ti-ādigāthānaṃ “kuddho atthan” ti-ādi gāthāsu viya attho daṭṭhabbo.

“Mamaṃ vā bhikkhave pare vaṇṇaṃ bhāseyyuṃ, dhammassa vā vaṇṇaṃ bhāseyyuṃ, saṅghassa vā vaṇṇaṃ bhāseyyuṃ, tatra ce tumhe assatha ānandino sumanā ubbilāvitā, api nu tumhe paresaṃ subhāsitaḍḍubbhāsitaṃ ājāneyyāthāti. No hetamaṃ bhante” ti ayaṃ **tatiyavāro**, so desanākāle nīharitvā desetabbapuggalābhāvato desanāya anāgatopi tadatthasambhavato atthato āgatoyevāti daṭṭhabbo yathā taṃ kathāvatthupakaraṇaṃ vitthāravasenāti adhippāyo. “**Atthato āgato yevā**” ti etena saṃvaṇṇanākāle tathā bujjanakasattānaṃ vasena so vāro ānetvā vattabboti dasseti. “**Yatheva hī**” ti-ādinā tamevatthasambhavaṃ vibhāveti. **Vuttanayenā** ti “tatra tumhehīti tasmim vaṇṇe tumhehī” ti-ādinā, “dutiyaṃ padaṃ paṭhamassa padassa, catutthaṅca tatiyassa vevacanan” ti-ādinā ca vuttanayena.

Cūlasīlavaṇṇanā

7. Nivatto amūlakattā vissajjetabbatābhāvato. **Anuvattatiyeva** vissajjetabbatāya adhikatabhāvato. **Anusandhiṃ dassessati** “atthi bhikkhave” ti-ādinā. Oranti vā aparabhāgo “orato bhogaṃ, oraṃ pāraṇ” ti-ādīsu viya. Atha vā heṭṭhā-attho **ora**-saddo “oraṃ āgamanāya ye paccayā, te orambhāgiyāni saṃyojanāni” ti-ādīsu viya. Sīlañhi samādhipaññāyo apekkhitvā aparabhāgo, heṭṭhābhūtaṅca hotīti. **Sīlamattakanti** ettha **matta**-saddo appakattho vā “bhesajjamattā” ti-ādīsu (dī. ni. 1.447) viya. Visesanivatti-attho vā “avitakkavicāramattā dhammā (dha. sa. tikamātikā 6), manomattā dhātu manodhātū” ti ca ādīsu viya.

“Appamattakaṃ, oramattakan”ti padadvayena sāmāññato vuttoyeva hi attho sīlamattakanti visesavasena vutto. Atha vā sīlenapi tadekadesasseva saṅghaṇatthaṃ (1.0063) appakatthavācako, visesanivatti-attho eva vā “sīlamattakan”ti ettha **matta**-saddo vutto. Tathā hi indriyasamvarapaccayasannissitasīlāni idha desanaṃ anāruḥhāni. Na hi tāni pātimokkha-ājīvapārisuddhisīlāni viya sabbaputhujjanesu pākaṭānīti. “**Ussāhaṃ katvā**”ti etena “**vadamāno**”ti ettha satti-atthaṃ māna-saddaṃ dasseti.

Alaṅkaraṇaṃ vibhūsaṇaṃ **alaṅkāro**, kuṇḍalādīpasādhaṇaṃ vā. Uṇaṭṭhānapūraṇaṃ **maṇḍanaṃ**. **Maṇḍaneti** maṇḍanaḥetu. Atha vā maṇḍatīti maṇḍano, maṇḍanajātiko puriso. Bahuvacanaṭṭhe ca idaṃ ekavacanaṃ, maṇḍanasīlesūti attho. **Paripūrakārīti** ettha **iti**-saddo ādi-attho, pakārattho vā, tena sakalampi sīlathomana suttaṃ dasseti. **Candananti** candanasahacaraṇato candanagandho, tathā **tagarā**-dīsūpi. **Satañca gandhoti** ettha gandho viyāti gandhoti vutto sīlanibandhanaṃ thutiḥoso. Sīlañhi kittiyā nimittaṃ. Yathāha “sīlavato sīlasampannaṃ kalyāṇo kitti-saddo abbhuggacchatī”ti (dī. ni. 2.150; a. ni. 5.213; mahāva. 285). **Pavāyatīti** pakāsati. Gandhāva **gandhajātā**.

“Appakaṃ bahukaṃ”ti idaṃ pārāpāraṃ viya aññamaññaṃ upanidhāya vuccatīti āha “**upariḅuṇe upanidhāyā**”ti. **Sīlañhīti** ettha **hi**-saddo hetu-attho, tena idaṃ dasseti “yasmā sīlaṃ kiñcāpi paṭiṭṭhābhāvena samādhissa bahukāraṃ, pabhāvādiguṇavisese paṇassa upanidhāya kalampi na upeti, tathā samādhī ca paññāyā”ti. Tenevāha “**tasmā**”ti-ādi. Idāni “kathan”ti pucchitvā samādhissa ānubhāvaṃ vitthārato vibhāveti. “**Abhi ...pe... mūle**”ti idaṃ yamakapāṭihāriyassa supākaṭābhāvadassanaṭṭhaṃ, aññehi bodhimūlañāṭisamāgamādīsū katapāṭihāriyehi visesanaṭṭhañca vuttaṃ. Yamakapāṭihāriyakaraṇatthāya hi bhagavato citte uppanne tadanucchavikaṃ ṭhānaṃ icchitabbanti ratanamaṇḍapādi sakkassa devarañño āṇāya vissakammunā nimmitanti vadanti, bhagavatāva nimmitanti apare. “Yo koci evarūpaṃ pāṭihāriyaṃ kātuṃ samattho atthi ce, āgacchatū”ti codanāsadi-sattā vuttaṃ “**attādānaparidīpanan**”ti. Tattha **attādānaṃ** anuyogo, titthiyānaṃ tathā (1.0064) kātuṃ asamatthattā, “karissāmā”ti pubbe uṭṭhitattā **titthiyaparimaddanaṃ**.

Uparimakāyatoti-ādi paṭisambhidāmagge (paṭi. ma. 1.116).

Tatthāyaṃ pāliseso-

“Heṭṭhimakāyato aggikkhandho pavattati, uparimakāyato udakadhārā pavattati. Puratthimakāyato aggi, pacchimakāyato udakaṃ. Pacchimakāyato aggi, puratthimakāyato udakaṃ. Dakkhiṇa-akkhito aggi, vāma-akkhito udakaṃ. Vāma-akkhito aggi, dakkhiṇa-akkhito udakaṃ. Dakkhiṇakaṇṇasotato aggi, vāmakaṇṇasotato udakaṃ. Vāmakaṇṇasotato aggi, dakkhiṇakaṇṇasotato udakaṃ. Dakkhiṇanāsikāsotato aggi, vāmanāsikāsotato udakaṃ. Vāmanāsikāsotato aggi, dakkhiṇanāsikāsotato udakaṃ. Dakkhiṇa-aṃsakūṭato aggi, vāma-aṃsakūṭato udakaṃ. Vāma-aṃsakūṭato aggi, dakkhiṇa-aṃsakūṭato udakaṃ. Dakkhiṇahatthato aggi, vāmahatthato udakaṃ. Vāmahatthato aggi, dakkhiṇahatthato udakaṃ. Dakkhiṇapassato aggi, vāmapassato udakaṃ.

Vāmapassato aggi, dakkhiṇapassato udakaṃ. Dakkhiṇapādato aggi, vāmapādato udakaṃ. Vāmapādato aggi, dakkhiṇapādato udakaṃ. Aṅgulaṅgulehi aggi, aṅgulantarikāhi udakaṃ. Aṅgulantarikāhi aggi, aṅgulaṅgulehi udakaṃ. Ekekalomato aggi, ekekalomato udakaṃ. Lomakūpato lomakūpato aggikkhandho pavattati, lomakūpato lomakūpato udakadhārā pavattati”ti (paṭi. ma. 1.116).

Aṭṭhakathāyaṃ pana “ekekalomakūpato”ti āgataṃ.

“**Channaṃ vaṇṇānanti ādinayappavattan**”ti etthāpi nīlānaṃ pītakānaṃ lohita-kānaṃ odātānaṃ mañjiṭṭhānaṃ pabhassarānanti ayaṃ pāḷiseso. “**Suvaṇṇavaṇṇā rasmiyo**”ti idaṃ tāsāṃ yebhuyyatāya vuttaṃ. **Vitthāretabbanti** etthāpi (1.0065) “sathā tiṭṭhati, nimmito caṅkamati vā nisīdati vā seyyaṃ vā kappeti”ti-ādinā catūsu iriyāpathesu ekekamūlakā satthivasena cattāro, nimmitavasena cattāroti sabbeva aṭṭha vāre vitthāretabbaṃ.

Madhupāyāsanti madhusittaṃ pāyāsaṃ. Attā mitto majjhatto verīti catūsu sīma-sambhedavasena **caturaṅgasamannāgataṃ mettākammaṭṭhānaṃ**. “Caturaṅgasamannāgatan”ti idaṃ pana “vīriyādhiṭṭhānan”ti etenāpi yojetabbaṃ. Tattha “kāmaṃ taco ca nhāru cā”ti-ādipāḷi (ma. ni. 2.184; saṃ. ni. 2.22; a. ni. 2.5; a. ni. 8.13; mahāni. 196) vasena caturaṅgasamannāgatatā veditabbā. “Kicchaṃ vatāyaṃ loko āpanno”ti-ādinā (dī. ni. 2.57; saṃ. ni. 2.4) jarāmaraṇamukhena **paccayākāre ṇāṇaṃ otāretvā. Ānāpānacatutthajjhānanti** etthāpi “sabbabuddhānaṃ āciṇṇan”ti padaṃ vibhattivipariṇāmaṃ katvā yojetabbaṃ. Tampi hi sabbabuddhānaṃ āciṇṇamevāti vadanti. Chattimsakoṭisatasahassamukhena mahāvajiraṇāṇagabbhaṃ gaṇhāpento **vipassanaṃ vadḍhetvā**. Dvattimsadoṇagaṇhanappamāṇaṃ kuṇḍaṃ **kolambo**. Daribhāgo **kandaro**. Cakkavāḷapādesu mahāsamuddo **cakkavāḷamahāsamuddo**.

“**Duve puthujjanā**”ti-ādi puthujjane labbhamānavibhāgadassanattaṃ vuttaṃ, na mūlapariyāyavaṇṇanādīsu viya puthujjanavisesaniddhāraṇattaṃ. Sabbopi hi puthujjano bhagavato upari guṇe vibhāvetuṃ na sakkoti, tiṭṭhatu puthujjano, sāva-kapaccekabuddhānampi avisayā buddhaguṇā. Tathā hi vakkhati “sotāpannā-ti-ādi (dī. ni. aṭṭha. 1.8). Vācuggatakaraṇaṃ **uggaho**. Atthaparipucchanaṃ **paripucchā**. Aṭṭhakathāvasena atthassa savanaṃ **savanaṃ**. Byañjanatthānaṃ sunikkhepasudassanena dhammassa pariharaṇaṃ **dhāraṇaṃ**. Evaṃ sutadhātaparicitānaṃ manasānupekkhanaṃ **paccavekkhanaṃ**. Bahūnaṃ nānappakārānaṃ kilesānaṃ sakkāyadiṭṭhiyā ca avihatattā tā janenti, tāhi vā janitāti **puthujjanā**. Avighāta-meva vā **jana**-saddo vadati. **Puthu sathārānaṃ mukhullokikāti** ettha puthū janā satthupaṭiñṇā etesanti **puthujjanāti** vacanattho. **Puthu ...pe... avuṭṭhitā**Ti ettha Janetabbā, jāyanti vā etthāti janā, gatiyo. Puthū janā etesanti **puthujjanā**. Ito pare jāyanti etehīti janā, abhisāṅkhārādayo. Te etesaṃ puthū vijjantīti **puthujjanā**. Abhisāṅkharaṇādi attho eva vā **jana**-saddo daṭṭhabbo. Kāmarāgabhavarāgadiṭṭhi-avijjā **oghā**. Rāgaggi-ādayo (1.0066) **santāpā**. Teyeva, sabbepi vā kilesā **pariḷāhā**. **Puthu pañcasu kāmaguṇesu rattāti** ettha jāyatīti jano, rāgo gedhoti evaṃ ādiko. Puthu jano etesanti **puthujjanā**, puthūsu vā janā jātā rattāti evaṃ rāgādi-attho eva vā **jana**-saddo daṭṭhabbo. **Palibuddhāti** sambuddhā, upaddutā vā. “**Puthūnaṃ gaṇanapa-**

thamatitānan” ti-ādinā puthū janā **puthujjanā**ti dasseti.

Yehi guṇavisesehi nimittabhūtehi bhagavati **tathāgata**-saddo pavatto, taṃdassanattamaṃ “**aṭṭhahi kāraṇehi bhagavā tathāgato**” ti-ādimāha. Guṇanemittakāneva hi bhagavato sabbāni nāmāni. Yathāha-

“Asaṅkhyeyyāni nāmāni, saguṇena mahesino;

guṇena nāmamuddheyyaṃ, api nāmasahassato” ti. (dha. sa. aṭṭha. 1313; udā. aṭṭha. 53; paṭi. ma. aṭṭha. 1.1.76);

Tathā āgatoti ettha ākāranīyamanavasena opammasampañipādanattho **tathā**-Saddo. Sāmaññajotanāya visesāvattānato paṭipadāgamanattho **āgata**-saddo, na ñāṇagamanattho “tathalakkhaṇaṃ āgato” ti-ādīsu (dī. ni. aṭṭha. 1.7; ma. ni. aṭṭha. 1.12; saṃ. ni. aṭṭha. 2.4.78; a. ni. aṭṭha. 1.1.170; udā. aṭṭha. 18; paṭi. ma. aṭṭha. 1.1.37; theragā. aṭṭha. 1.3; itivu. aṭṭha. 38; mahāni. aṭṭha. 14) viya, nāpi kāyagamanādi-attho “āgato kho mahāsamaṇo, māgadhānaṃ giribbajan” ti-ādīsu (mahāva. 62) viya. Tattha yadākāranīyamanavasena opammasampañipādanattho tathā-saddo, taṃ karuṇāpadhānattā mahākaruṇāmukhena purimabuddhānaṃ āgamanapaṭipadaṃ udāharaṇavasena sāmaññato dassento yaṃtaṃsaddānaṃ ekantasambandhabhāvato “**yathā sabbaloka ...pe... āgatā**” ti āha. Taṃ pana paṭipadaṃ mahāpadānasuttādīsu (dī. ni. 2.4) sambahulaniddesena supākaṭānaṃ āsannānañca vipassī-ādīnaṃ channaṃ sammāsambuddhānaṃ vasena nidassento “**yathā vipassī bhagavā**” ti-ādimāha. Tattha **yena abhinīhārenā**ti manussatāliṅgasampannānihetusattāradassanapabbajjā-abhiññādiguṇasampatti-adhikārachandānaṃ vasena aṭṭhaṅgasamannāgatena kāyappaṇidhānamahāpaṇidhānena (1.0067). Sabbesañhi buddhānaṃ kāyappaṇidhānaṃ imināva abhinīhārena samijjhatīti. Evaṃ mahābhinihāravasena “tathāgato” ti padassa atthaṃ dassetvā idāni pāramīpūraṇavasena dassetuṃ “**yathā vipassī bhagavā ...pe... kassapo bhagavā dāna-pāramiṃ pūretvā**” ti-ādimāha.

Ettha ca suttantikānaṃ mahābodhiyānapaṭipadāya kosallajananatthaṃ pāramīsu ayaṃ vitthārakathā- kā panetā pāramiyo? Kenatṭhena pāramiyo? Katividhā cetā? Ko tāsamaṃ kamo? Kāni lakkhaṇarasapaccupaṭṭhānapadaṭṭhānāni? Ko paccayo? Ko saṃkilesa? Kiṃ vodānaṃ? Ko paṭipakkho? Kā paṭipatti? Ko vibhāgo? Ko saṅgaho? Ko sampādanūpāyo? Kittakena kālena sampādanaṃ? Ko ānisaṃso? Kiṃ cetāsaṃ phalanti?

Tatridaṃ vissajjanaṃ- **kā panetā pāramiyoti**. Taṇhāmānādīhi anupahatā karuṇūpāyakosallapariggahitā dānādayo guṇā pāramiyo.

Kenatṭhena pāramiyoti dānasīlādiguṇavisesayogena sattuttamatāya paramā mahāsattā bodhisattā, tesamaṃ bhāvo, kammaṃ vā pāramī, dānādikiriyā. Atha vā paratīti paramo, dānādiguṇānaṃ pūraṅko pālako ca bodhisatto. Paramassa ayaṃ, paramassa vā bhāvo, kammaṃ vā pāramī, dānādikiriyāva. Atha vā paramaṃ sattaṃ attani mavati bandhati guṇavisesayogena, paramaṃ vā adhikāraṃ majjati sujhati saṃkilesamalato, paramaṃ vā seṭṭhaṃ nibbānaṃ visesena mayati gacchati, paramaṃ vā lokaṃ pamāṇabhūtena ñāṇavisesena idhalokaṃ viya munāti paricchindati, paramaṃ vā ativiya sīlādiguṇagaṇaṃ attano santāne minoti pakkhipati, paramaṃ vā atta-

bhūtato dhammakāyato aññaṃ, paṭipakkhaṃ vā tadanatthakaraṃ kilesacora-
gaṇaṃ mināti hiṃsatīti paramo, mahāsatto. “Paramassa ayan”ti-ādi vuttanaye-
neva yojetabbaṃ. Pāre vā nibbāne majjati sujjhati satte ca sodheti, tattha vā satte
mavati bandhati yojeti, taṃ vā mayati gacchati gameti ca, munāti vā taṃ (1.0068)
yāthāvato, tattha vā satte minoti pakkhipati, kilesāriṃ vā sattānaṃ tattha mināti
hiṃsatīti pāramī, mahāpuriso. Tassa bhāvo, kammaṃ vā pāramitā, dānādikiriyāva.
Iminā nayena pāramīnaṃ saddattho veditabbo.

Katividhāti saṅkhepato dasavidhā, tā pana **pāḷiyaṃ** sarūpato āgatāyeva.
Yathāha-

“Vicinanto tadā dakkhiṃ, paṭhamaṃ dānapāramin”ti-ādi (bu. vaṃ. 116).

Yathā cāha-

“Kati nu kho bhante buddhakārakā dhammā? Dasa kho sārīputta buddhakā-
rakā dhammā. Katame dasa? Dānaṃ kho sārīputta buddhakārako dhammo,
sīlaṃ nekkhammaṃ paññā vīriyaṃ khanti saccamadhiṭṭhānaṃ mettā upekkhā
buddhakārako dhammo, ime kho sārīputta dasa buddhakārakā dhammāti. Ida-
mavoca bhagavā, idaṃ vatvāna sugato athāparaṃ etadavoca satthā-

‘Dānaṃ sīlañca nekkhammaṃ, paññā vīriyena pañcamaṃ;

khanti saccaṃ adhiṭṭhānaṃ, mettupekkhāti te dasā'ti”.

Keci pana “chabbidhā”ti vadanti, taṃ etāsaṃ saṅgahavasena vuttaṃ. So pana saṅgaho parato āvibhavissati.

Ko tāsam kamoti ettha kamo nāma desanākkamo, so ca paṭhamasamādānahe-tuko, samādānaṃ pavicayahetukaṃ, iti yathā ādimhi pavicitā samādinna ca, tathā desitā. Tattha ca dānaṃ sīlassa bahūpakāraṃ sukarañcāti taṃ ādimhi vuttaṃ. Dānaṃ sīlapariggahitaṃ mahapphalaṃ hoti mahānisaṃsanti dānānantaraṃ sīlaṃ vuttaṃ. Sīlaṃ nekkhammapariggahitaṃ, nekkhammaṃ paññāpariggahitaṃ, paññā vīriyapariggahitā, vīriyaṃ khantipariggahitaṃ, khanti saccapariggahitā, saccaṃ adhiṭṭhānapariggahitaṃ, adhiṭṭhānaṃ mettāpariggahitaṃ, mettā upekkhā-pariggahitā mahapphalā hoti mahānisaṃsāti mettānantaraṃ upekkhā vuttā. Upekkhā pana karuṇāpariggahitā, karuṇā ca upekkhāpariggahitāti veditabbā. Kathaṃ pana mahākāruṇikā bodhisattā sattesu upekkhā hontīti? Upekkhitabba-yuttesu kañci kālaṃ upekkhā (1.0069) honti, na pana sabbattha, sabbadā cāti keci. Apare pana na sattesu upekkhā, sattakatesu pana vipakāresu upekkhā hontīti.

Aparo nayo- pacurajanesupi pavattiyā sabbasattasādhāraṇattā, appaphalattā, sukarattā ca ādimhi **dānaṃ** vuttaṃ. Silenadāyakaṇṭhākasuddhito, parānu-ggahaṃ vatvā parapiḷānivattivacanato, kiriyadhammaṃ vatvā akiriyadhammavaca-nato, bhogasampattihetuṃ vatvā bhavasampattihetuvacanato ca dānassa ana-ntaraṃ **sīlaṃ** vuttaṃ. Nekkhammena sīlasampattisiddhito, kāyavacīsucaritaṃ vatvā manosucaritavacanato, visuddhasīlassa sukheveva jhānasamijjhanato, kammāparādhappahānena payogasuddhiṃ vatvā kilesāparādhappahānena āsa-yasuddhivacanato, vitikkamappahānena cittassa pariyuṭṭhānappahānavacanato ca sīlassa anantaraṃ **nekkhammaṃ** vuttaṃ. Paññāya nekkhammassa siddhipari-suddhito, jhānābhāve paññābhāvavacanato. Samādhipadaṭṭhānā hi paññā, paññā-paccupaṭṭhāno ca samādhi. Samathanimittaṃ vatvā upekkhānimittavacanato, parahitajjhānena parahitakaraṇūpāyakosallavacanato ca nekkhammassa ana-ntaraṃ **paññā** vuttā. Vīriyārambhena paññākkiccasiddhito, sattaṣuññatādhammani-jjhānakkhantiṃ vatvā sattaḥitāya ārambhassa acchariyatāvacanato, upekkhāni-mittaṃ vatvā pagghanimittavacanato, nisammakāritaṃ vatvā uṭṭhānavacanato ca. Nisammakārino hi uṭṭhānaṃ phalavisesamāvahatīti paññāya anantaraṃ **vīriyaṃ** vuttaṃ.

Vīriyena titikkhāsiddhito. Vīriyavā hi āradhāvīriyattā sattaṣaṅkhārehi upanītaṃ dukkhaṃ abhibhuyya viharati vīriyassa titikkhālaṅkārahāvato. Vīriyavato hi titikkhā sobhati. Paggahanimittaṃ vatvā samathanimittavacanato, accārambhena uddhaccadosappahānavacanato. Dhammanijjhānakkhantiyā hi uddhaccadoso pahīyati. Vīriyavato sātaccakaraṇavacanato. Khantibahulo hi anuddhato sātaccakārī hoti. Appamādavato parahitakiriyārambhe paccupakāraṇhābhāvavacanato. Yāthāvato dhammanijjhāne hi sati taṇhā na hoti. Parahitārambhe paramēpi para-katadukkhāsahanābhāvavacanato ca vīriyassa anantaraṃ **khanti** vuttā (1.0070). Saccena khantiyā cirādhiṭṭhānato, apakārino apakārakhantiṃ vatvā tadupakāraka-

raṇe avisaṃvādavacanato, khantiyā apavādavācāvīkampanena bhūtavāditāya avijahanavacanato, sattasuññatādhammanijjhānakkhantiṃ vatvā tadupabrūhitañā-ṇasaccavacanato ca khantiyā anantaraṃ **saccaṃ** vuttaṃ. Adhiṭṭhānena saccasi-ddhito. Acalādhiṭṭhānassa hi virati sījhati. Avisamvāditam vatvā tattha acalabhāva-vacanato. Saccasandho hi dānādīsu paṭiññānurūpaṃ niccalova pavattati. Ñāṇa-saccaṃ vatvā sambhāresu pavattiniṭṭhāpanavacanato. Yathābhūtañāṇavā hi bodhisambhāresu adhiṭṭhati, te ca niṭṭhāpeti paṭipakkhehi akampiyabhāvatoti saccassa anantaraṃ **adhiṭṭhānaṃ** vuttaṃ. Mettāya parahitakaraṇasamādānādhi-ṭṭhānasiddhito, adhiṭṭhānaṃ vatvā hitūpasamhāravacanato. Bodhisambhāre hi adhiṭṭhamāno mettāvihārī hoti. Acalādhiṭṭhānassa samādānāvīkōpanato, samādā-nasambhavato ca adhiṭṭhānassa anantaraṃ **mettā** Vuttā. Upekkhāya mettāvisu-ddhito, sattesu hitūpasamhāraṃ vatvā tadaparādhesu udāsīnatāvāvacanato, mettā-bhāvaṃ vatvā tannissandabhāvanāvāvacanato, “hitakāmasattepi upekkhako”ti acchariyaguṇabhāvavāvacanato ca mettāya anantaraṃ **upekkhā** vuttāti evametāsaṃ kamo veditabbo.

Kāni lakkaṇarasapaccupaṭṭhānapadaṭṭhānānīti? Ettha avisesena tāva sabbāpi pāramiyo parānuggahalakkaṇā, paresaṃ upakāraṇarasā, avīkampa-narasā vā, hitesitāpaccupaṭṭhānā, buddhattapaccupaṭṭhānā vā, mahākaraṇāpada-ṭṭhānā, karaṇūpāyakosallapadaṭṭhānā vā.

Visesena pana yasmā karaṇūpāyakosallapariggahitā attupakaraṇapariccāgace-tanā **dānapāramitā**. Karaṇūpāyakosallapariggahitaṃ kāyavacīsucaritaṃ atthato akattabbavirati, kattabbakaraṇacetanādayo ca **sīlapāramitā**. Karaṇūpāyakosalla-pariggahito ādīnavadassanapubbaṅgamo kāmabhāvehi nikkhamanacittuppādo **nekkhammapāramitā**. Karaṇūpāyakosallapariggahito dhammānaṃ sāmāññavise-salakkhaṇāvabodho **paññāpāramitā**. Karaṇūpāyakosallapariggahito kāyacittehi parahitārambho **vīriyapāramitā**. Karaṇūpāyakosallapariggahitaṃ sattasaṅkhārāpa-rādhasaṇaṃ adosappadhāno tadākārappavatto cittuppādo **khantiyapāramitā** (1.007 Karaṇūpāyakosallapariggahitaṃ viraticetanādibhedam avisaṃvādanaṃ **saccapāra-mitā**. Karaṇūpāyakosallapariggahitaṃ acalasaṃmādānādhiṭṭhānaṃ tadākārappa-vatto cittuppādo **adhiṭṭhānapāramitā**. Karaṇūpāyakosallapariggahito lokassa hitū-pasaṃhāro atthato abyāpādo **mettāpāramitā**. Karaṇūpāyakosallapariggahitā anu-nayapaṭighaviddhaṃsinī iṭṭhāniṭṭhesu sattasaṅkhāresu samappavatti **upekkhāpāra-mitā**.

Tasmā pariccāgalakkaṇaṃ **dānaṃ**, deyyadhamme lobhavidhamaṃsanarasam, anāsattipaccupaṭṭhānaṃ, bhavavibhavasampattipaccupaṭṭhānaṃ vā, pariccajita-bbavatthupadaṭṭhānaṃ. Sīlanalakkhaṇaṃ **sīlaṃ**, samādhānalakkhaṇaṃ, paṭiṭṭhā-nalakkhaṇaṃcāti vuttaṃ hoti. Dussīlyavidhamaṃsanarasam, anavajjarasam vā, soceyyapaccupaṭṭhānaṃ, hirottappapadaṭṭhānaṃ. Kāmato bhavato ca nikkhama-nalakkhaṇaṃ **nekkhammaṃ**, tadādīnavavibhāvanarasam, tato eva vimukhabhāva-paccupaṭṭhānaṃ, saṃvegapadaṭṭhānaṃ. Yathāsabhāvapaṭivedhalakkaṇā **paññā**, akkhalitapaṭivedhalakkaṇā vā kusalissāsakhitta-usupaṭivedho viya, visayobhāsa-narasā padīpo viya, asammohapaccupaṭṭhānā araññagatasudesako viya, samā-

dhipadaṭṭhānā, catusaccapadaṭṭhānā vā. Ussāhalakkhaṇaṃ **vīriyaṃ**, upatthambhanarasam, asaṃsīdanapaccupaṭṭhānaṃ, vīriyārambhavatthu (a. ni. 8.80) padaṭṭhānaṃ, saṃvegapadaṭṭhānaṃ vā. Khamanalakkhaṇā **khanti**, iṭṭhāniṭṭhasahanarasā, adhivāsanapaccupaṭṭhānā, avirodhapaccupaṭṭhānā vā, yathābhūta-dassanapadaṭṭhānā. Avisamvādanalakkhaṇaṃ **saccaṃ**, yāthāvavibhāvanarasam [yathāsabhāvavibhāvanarasam (cariyā. aṭṭha. pakiṇṇakakathāya)], sādhutāpaccupaṭṭhānaṃ, soraccapadaṭṭhānaṃ. Bodhisambhāresu adhiṭṭhānalakkhaṇaṃ **adhiṭṭhānaṃ**, tesam paṭipakkhābhāvanarasam, tattha acalatāpaccupaṭṭhānaṃ, bodhisambhārapadaṭṭhānaṃ. Hitākārappavattilakkhaṇā **mettā**, hitūpasamhārasā, āghātavinayanarasā vā, sommabhāvapaccupaṭṭhānā, sattānaṃ manāpabhāvadassanapadaṭṭhānā. Majjhattākārappavattilakkhaṇā **upekkhā**, samabhāvadassanarasā, paṭighānunayavūpasamapaccupaṭṭhānā, kammassakatāpaccavekkhaṇapadaṭṭhānā. Ettha ca karuṇūpāyakosallapariggahitatā dānādīnaṃ pariccāgādilakkhaṇassa visesanabhāvena vattabbā, yato tāni pāramīsāṅkhyam labhantīti.

Ko (1.0072) **paccayoti** abhinīhāro paccayo. Yo hi ayaṃ “manussattaṃ līngasampatti”ti-ādi (bu. vaṃ. 2.59) aṭṭhadhammasamodhānasampādito “tiṇṇo tāreyyam, mutto moceyyam, buddho bodheyyam, suddho sodheyyam, danto dameyyam, santo sameyyam, assattho assāseyyam, parinibbuto parinibbāpeyyan”ti-ādinā (cariyā. aṭṭha. pakiṇṇakakathāya) pavatto abhinīhāro, so avisesena sabbapāramīnaṃ paccayo. Tappavattiyā hi uddham pāramīnaṃ pavicayupaṭṭhānasamādānā-dhiṭṭhānanipphattiyo mahāpurisānaṃ sambhavanti.

Yathā ca abhinīhāro, evaṃ mahākaruṇā, upāyakosallañca. Tattha **upāyakosallaṃ** nāma dānādīnaṃ bodhisambhārabhāvassa nimittabhūtā paññā, yāhi karuṇūpāyakosallatāhi mahāpurisānaṃ attasukhanirapekkhatā, nirantaram parahitakaraṇapasutatā, sudukkarehipi mahābodhisattacaritehi visādābhāvo, pasādasambuddhidassanasavanānussaraṇāvattāsopi sattānaṃ hitasukhapaṭilābhahetubhāvo ca sampajjati. Tathā hi paññāya buddhabhāvasiddhi, karuṇāya buddhakamma-siddhi. Paññāya sayam tarati, karuṇāya pare tāreti. Paññāya paradukkham parijānāti, karuṇāya paradukkhopaṭikāram ārabhati. Paññāya ca dukkhe nibbindati, karuṇāya dukkham sampaṭicchati. Tathā paññāya parinibbānābhimukho hoti, karuṇāya tam na pāpuṇāti. Tathā karuṇāya saṃsārābhimukho hoti, paññāya tatra nābhīramati. Paññāya ca sabbattha virajjati, karuṇānugatatā na ca na sabbesaṃ anuggahāya pavatto, karuṇāya sabbepi anukampati, paññānugatatā na ca na sabbattha virattacitto. Paññāya ca ahaṃkāramamaṃkārabhāvo, karuṇāya ālasiyādīnatābhāvo. Tathā paññākaruṇāhi yathākkamaṃ attaparanāthatā, dhīravīrabhāvo, anattantapa-aparantapatā, attahitaparahitanipphatti, nibbhayābhiṃsanakabhāvo, dhammādhīpatilokādhipatitā, kataññupubbakāribhāvo, mohataṇhāvigamo, vijjācaraṇasiddhi, balavesārajjanipphattīti sabbassāpi pāramitāphalassa visesena upāyabhāvato paññākaruṇā pāramīnaṃ paccayo. Idañca dvayaṃ pāramīnaṃ viya paṇidhānassāpi paccayo.

Tathā (1.0073) ussāha-ummaṅga-avatthānahitacariyā ca pāramīnaṃ paccayoti veditabbā, yā buddhabhāvassa uppattiṭṭhānatāya “**buddhabhūmiyo**”ti pavuccanti.

Yathāha-

“Kati pana bhante buddhabhūmiyo? Catasso kho sāriputta buddhabhūmiyo. Katamā catasso? Ussāho ca hoti vīriyaṃ, umaṅgo ca hoti paññābhāvanā, avatthānañca hoti adhiṭṭhānaṃ, mettābhāvanā ca hoti hitacariyā. Imā kho sāriputta catasso buddhabhūmiyo”ti (su. ni. aṭṭha. 1.khaggavisāṇasuttavaṇṇanāyampi).

Tathā nekkhammapaviveka-alobhādosāmohanissaraṇappabhedā cha ajjhāsayā. Vuttañhetam-

“Nekkhammajjhāsayā ca bodhisattā kāme dosadassāvino, paviveka ...pe... saṅgaṇikāya, lobha ...pe... lobhe, adosa ...pe... dose, amoha ...pe... mohe, nissaraṇajjhāsayā ca bodhisattā sabbabhavesu dosadassāvino”ti (visuddhi. aṭṭha. 1.49 vākyakhandhepi).

Tasmā ete bodhisattānaṃ cha ajjhāsayā dānādīnaṃ paccayāti veditabbā. Na hi lobhādīsu ādīnavadassanena, alobhādi-adhikabhāvena ca vinā dānādipāramiyo sambhavanti. Alobhādīnañhi adhikabhāvena pariccāgādininnacittatā alobhajjhāsayāditāti. Yathā cete, evaṃ dānajjhāsayatādayopi. Yathāha-

“Kati pana bhante bodhāya carantānaṃ bodhisattānaṃ ajjhāsayā? Dasa kho sāriputta bodhāya carantānaṃ bodhisattānaṃ ajjhāsayā. Katame dasa? Dānajjhāsayā sāriputta bodhisattā macchere dosadassāvino, sīla ...pe... upekkhajjhāsayā sāriputta bodhisattā sukhadukkhesu dosadassāvino”ti.

Etesu hi macchera-asamvarakāma vicikicchākosajja-akkhantivisaṃvāda-ana-dhiṭṭhānabyāpāda- sukhadukkhasaṅkhātesu ādīnavadassanapubbaṅgamā dānādininnacittatāsaṅkhātā dānajjhāsayatādayo dānādipāramīnaṃ nibbattiyā kāraṇanti (1.0074). Tathā apariccāgapariccāgādīsu yathākkamaṃ ādīnavānisamsapaccavekkhaṇā dānādipāramīnaṃ paccayo.

Tatthāyaṃ paccavekkhaṇāvidhi- khattavatthuhiraññasuvaṇṇagomahiṃsadāsi-dāsaputtadārādipariggahabyāsattacittānaṃ sattānaṃ khattādīnaṃ vatthukāma-bhāvena bahupatthanīyabhāvato, rājacorādisādhāraṇabhāvato, vivādādhiṭṭhānato, sapattakaraṇato, nissārato, paṭilābhaparipālanesu paraviheṭṭhanahetuto, vināsanimittāñca sokādi-anekavihitabyasanāvahato, tadāsattinidānañca maccheramalaparīyutṭhitacittānaṃ apāyūpapattisambhavatoti evaṃ

vividhavipulānatthāvahā ete atthā nāma, tesam pariccāgoyeveko sotthibhāvoti pariccāge appamādo karaṇīyo.

Apica “yācako yācamāno attano guyhassa ācikkhanato mayhaṃ vissāsiko”ti ca “pahāya gamanīyaṃ attano santakaṃ gahetvā paralokaṃ yāhīti mayhaṃ upadesako”ti ca “āditte viya agāre maraṇagginā āditte loke tato mayhaṃ santakassa apavāhakasahāyo”ti ca “apavāhitassa cassa nijjhāyanikkhepaṭṭhānabhūto”ti ca “dānasaṅkhāte kalyāṇakammaṃ sahāyabhāvato, sabbasampattīnaṃ agga-bhūtāya paramadullabhāya buddhabhūmiyā sampattihetubhāvato ca paramo kalyāṇamitto”ti ca paccavekkhitabbaṃ.

Tathā “uḷāre kammani anenāhaṃ sambhāvito, tasmā sā sambhāvanā avitathā kātabbā”ti ca “ekantabheditāya jīvitassa ayācitenapi mayā dātabbaṃ, pageva yācitenā”ti ca “uḷārajjhāsayehi gavesitvāpi dātabbo, sayamevāgato mama puññenā”ti ca “yācakassa dānāpadesena mayhamevāyamanuggaho”ti ca “ahaṃ viya ayaṃ sabbopi loko mayā anuggahetabbo”ti ca “asati yācake kathaṃ mayhaṃ dānapāramī pūreyyā”ti ca “yācakānamevatthāya mayā sabbo pariggahetabbo”ti ca “ayācivā mama santakaṃ yācakā sayameva kadā gaṇheyun”ti ca “kathamahaṃ yācakānaṃ piyo cassaṃ manāpo”ti ca “kathaṃ vā te mayhaṃ piyā cassu manāpā”ti ca “kathaṃ vāhaṃ (1.0075) dadamāno, datvāpi ca attamano assaṃ pamudito pītisomanassajāto”ti ca “kathaṃ vā me yācakā bhavyeyuṃ, uḷāro ca dānajjhāsayo”ti ca “kathaṃ vāhamayācitoyeva yācakānaṃ hadayamaññāya dadeyyan”ti ca “sati dhane yācake ca apariccāgo mahatī mayhaṃ vañcanā”ti ca “kathaṃ vāhaṃ attano aṅgāni jīvitaṃ vāpi yācakānaṃ pariccajeyyan”ti ca paccavekkhitabbaṃ.

Apica “attho nāmāyaṃ nirapekkhaṃ dāyakaṃ anugacchati yathā taṃ nirapekkhaṃ khepakaṃ kiṭako”ti atthe nirapekkhatāya cittaṃ uppādetabbaṃ. Yācamāno pana yadi piyapuggalo hoti, “piyo maṃ yācati”ti somanassaṃ uppādetabbaṃ. Atha udāsīnapuggalo hoti, “ayaṃ maṃ yācamāno addhā iminā pariccāgena mitto hoti”ti somanassaṃ uppādetabbaṃ. Dadantopi hi yācakānaṃ piyo hotīti. Atha pana verīpuggalo yācati, “paccatthiko maṃ yācati, ayaṃ maṃ yācamāno addhā iminā pariccāgena verīpi piyo mitto hoti”ti visesato somanassaṃ uppādetabbaṃ. Evaṃ piyapuggale viya majjhattaverīpuggalesupi mettāpubbaṅgamaṃ karuṇaṃ upaṭṭhapetvāva dātabbaṃ.

Sace panassa cirakālaparibhāvitattā lobhassa deyyadhammavisayā lobhadhammā uppajjeyyuṃ, tena bodhisattapaṭiññaṇa itī paṭisaṅcikkhitabbaṃ “nanu tayā sappurisa sambodhāya abhinīhāraṃ karontena sabbasattānaṃ upakāra-tthāya ayaṃ kāyo nissaṭṭho, tappariccāgamayañca puññaṃ, tattha nāma te bāhirepi vatthusmiṃ atisaṅgappavatti hatthisinānasadisī hoti, tasmā tayā na katthaci saṅgo uppādetabbo. Seyyathāpi nāma mahato bhesajjarukkhasa tiṭṭhato mūlaṃ mūlatthikā haranti, papaṭikaṃ, tacamaṃ, khandhaṃ, viṭapaṃ, sāraṃ, sākhaṃ, palāsaṃ, pupphaṃ, phalaṃ phalatthikā haranti, na tassa rukkhassa ‘mayhaṃ santakaṃ ete haranti’ti vitakkasamudācāro hoti, evameva sabbalokahitāya ussukkamāpajjantena mayā mahādukkhe akataññuke niccāsucimhi kāye paresaṃ upa-

kārāya viniyujjamāne aṇumattopi micchāvitakko na uppādetabbo, ko vā ettha viseso ajjhattikabāhiresu mahābhūtesu ekantabhedanavikiraṇavidhamaṃsanadhammesu, kevalaṃ pana sammohavijambhitametaṃ, yadidaṃ 'etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā'ti abhiniveso. Tasmā bāhiresu viya ajjhattikesupi karacaraṇanayanādīsu (1.0076), maṃsādīsu ca anapekkhena hutvā 'taṃtadatthikā harantū'ti nissaṭṭhacittena bhavitabban'ti. Evaṃ paṭisañcikkhato cassa bodhāya pahita-ttassa kāyājīvitesu nirapekkhassa appakasireneva kāyavacīmanokammāni suvisuddhāni honti. So visuddhakāyavacīmanokammanto visuddhājīvo ñāyapaṭipattiyam'thito, āyāpāyupāyakosallasamannāgamena bhīyoso mattāya deyyadhammapariccāgena, abhayadānasaddhammadānehi ca sabbasatte anuggaṇhituṃ samattho hotīti. Ayaṃ tāva **dānapāramiyaṃ** paccavekkhaṇānayo.

Sīlapāramiyaṃ pana evaṃ paccavekkhitabbaṃ- idañhi sīlaṃ nāma gaṅgodakādīhi visodhetuṃ asakkuṇeyyassa dosamalassa vikkhālanajalaṃ, haricandanādīhi vinetuṃ asakkuṇeyyarāgādipariḷāhavinayanaṃ, hāramakuṭakuṇḍalādīhi pacurajanālaṅkārehi asādhāraṇo sādhuṇaṃ alaṅkāraviseso, sabbadisāvāyanato akittimo, sabbakālānurūpo ca surabhigandho, khattiyamahāsālādīhi devatāhi ca vandaniyā-dibhāvāvahanato paramo vasīkaraṇamanto, cātumahārājikādi devalokārohanasopānapanti, jhānābhīñṇānaṃ adhigamupāyo, nibbānamahānagarassa sampāpaka-maggo, sāvakabodhipaccekabodhisammāsambodhīnaṃ paṭiṭṭhānabhūmi, yaṃ yaṃ vā panicchitaṃ patthitaṃ, tassa tassa samijjhanūpāyabhāvato cintāmaṇikapparukkhādike ca atiseti. Vuttañhetuṃ bhagavatā "ijjhati bhikkhave sīlavato cetopaṇidhi visuddhattā"ti (a. ni. 8.35). Aparampi vuttaṃ "ākaṅkheyya ce bhikkhave bhikkhu sabrahmacārīnaṃ piyo ca assaṃ manāpo ca garu ca bhāvanīyo cāti, sīl-sivevassa paripūrakārī"ti-ādi (ma. ni. 1.61), tathā "avippaṭisāratthāni kho ānanda kusalāni sīlāni"ti (a. ni. 10.1; 11.1), "pañcime gahapatayo ānisaṃsā sīlavato sīlasampadāyā"ti (dī. ni. 2.150; udā. 76; mahāva. 185) suttānañca vasena sīlassa guṇā paccavekkhitabbā, tathā aggikkhandhopamasuttādīnaṃ (a. ni. 7.72) vasena sīlavi-rahe ādīnavā.

Pītisomanassanimittato, attānuvādaparānuvādadaṇḍaduggatibhayābhāvato, viññūhi pāsaṃsabhāvato, avippaṭisārahetuto, sotthiṭṭhānato (1.0077), abhijanasā-pateyyādhipateyyāyurūpaṭṭhānabandhumittasampattīnaṃ atisayanato ca sīlaṃ paccavekkhitabbaṃ. Sīlavato hi attano sīlasampadāhetu mahantaṃ pītisoma-nassaṃ uppajjati "kataṃ vata mayā kusalaṃ, kataṃ kalyāṇaṃ, kataṃ bhīruttāṇaṃ"-ti. Tathā sīlavato attā na upavadati, na pare viññū, daṇḍaduggatibhayānaṃ sambhavoyeva natthi, "sīlavā purisapuggalo kalyāṇadhammo"ti viññūnaṃ pāsaṃso hoti. Tathā sīlavato yvāyaṃ "kataṃ vata mayā pāpaṃ, kataṃ luddaṃ, kataṃ kibbisaṃ"ti dussīlassa vipphaṭisāro uppajjati, so na hoti. Sīlañca nāmetaṃ appamādādhiṭṭhānato, bhogabyasanādiparihāramukhena mahato atthassa sādhanato, maṅgalabhāvato ca paramaṃ sotthiṭṭhānaṃ, nihīnajaccopi sīlavā khattiyama-hāsālādīnaṃ pūjanīyo hotīti kulasampattiṃ atiseti sīlasampadā, "taṃ kiṃ maññasi mahārāja, idha te assa puriso dāso kammakaro"ti-ādi (dī. ni. 1.183) vaca-nañcetha sādhaṃ. Corādīhi asādhāraṇato, paralokānugamanato, mahapphala-

bhāvato, samathādiguṇādhiṭṭhānato ca bāhiradhanam atiseti sīlam, paramassa cittissariyassa adhiṭṭhānabhāvato khattiyādīnam issariyam atiseti sīlam. Sīlanimittañhi taṃtaṃsattanikāyesu sattānam issariyam vassasatadīghappamāṇato jīvitato ekāhampi sīlavato jīvitassa viṣiṭṭhatāvacaṇato, sati ca jīvite sikkhānikkhepassa maraṇatāvacaṇato sīlam jīvitato viṣiṭṭhataram. Verīnampi manuññabhāvāvaḥanato, jarārogavipattīhi anabhibhavanīyato ca rūpasampattiṃ atiseti sīlam. Pāsā-dahammīyādiṭṭhānavisesse, rājayuvārājāsenāpati-ādiṭṭhānavisesse ca atiseti sīlam sukhavisesādhiṭṭhānabhāvato. Sabhāvasiniddhe santikāvacaṇepi bandhujane mittajane ca atiseti ekantahitasampādanato, paralokānugamanato ca. “Na taṃ mātā pitā kayirā”ti-ādi (dha. pa. 43) vacanañcettha sādhamam. Tathā hatthi-assa-rathādibhedehi, mantāgadasotthānappayogehi ca durārakkham attānam ārakkhabhāvena sīlameva viṣiṭṭhataram attādhīnato, aparādhīnato, mahāvisayato ca. Tenevāha “dhammo have rakkhati dhammacārin”ti-ādi (jā. 1.9.102). Evamaneka-guṇasamannāgataṃ sīlanti paccavekkhantassa aparipuṇṇā ceva sīlasampadā pāripūriṃ gacchati aparisuddhā ca pārisuddhiṃ.

Sace (1.0078) panassa dīgharattaṃ paricayena sīlapaṭipakkhā dhammā dosādayo antarantarā uppajjeyyūṃ, tena bodhisattapaṭiññaṇa evaṃ paṭisañcikkhitabbam “nanu tayā sambodhāya paṇidhānam kataṃ, sīlavikalena ca na sakkā lokiyāpi sampattiyo pāpuṇituṃ, pageva lokuttarā, sabbasampattīnam pana agga-bhūtāya sammāsambodhiyā adhiṭṭhānabhūtena sīlena paramukkaṃsagatena bhavitabbam. Tasmā ‘kikiva aṇḍan’ti-ādinā (visuddhi. 1.19; dī. ni. aṭṭha. 1.7) vuttanayena sammā sīlam parirakkhantena suṭṭhu tayā pesalena bhavitabbam. Api ca tayā dhammadesanāya yānattaye sattānam avatāraṇaparipācanāni kātābbāni, sīlavikalassa ca vacanam na paccetabbam hoti asappāyāhāravīcārassa viya vejjassa tikicchanaṃ, tasmā kathāham saddheyyo hutvā sattānam avatāraṇaparipācanāni kareyyan”ti sabhāvaparīsuddhasīlena bhavitabbam. Kiñca “jhānādiguṇavisesayogena me sattānam upakāraṇasamatthā, paññāpāramī-ādiparipūraṇaṇca, jhānādayo ca guṇā sīlapārisuddhiṃ vinā na sambhavanti”ti sammadeva sīlam parisodhetabbam.

Tathā “sambādhō gharāvāso rajopatho”ti-ādinā (dī. ni. 1.191; ma. ni. 1.291; saṃ. ni. 2.154; ma. ni. 2.10) gharāvāse “aṭṭhikaṅkalūpamā kāmā”ti-ādinā (ma. ni. 1.234; pāci. 417; mahāni. 3, 6;), “mātāpi puttana vivadati”ti-ādinā (ma. ni. 1.168, 178) ca kāmesu “seyyathāpi puriso iṇam ādāya kammante payojeyyā”ti-ādinā (dī. ni. 1.218) kāmacchandādisu ādīnavadassanapubbaṅgamā vuttavipariyāyena “abbhokāso pabbajjā”ti-ādinā (dī. ni. 1.1.91; saṃ. ni. 1.154) pabbajjādisu ānisaṃsapaṭisa-ṅkhāvasena **nekkhammapāramiyam** paccavekkhaṇā veditabbā. Ayamettha saṅkhepattho, vitthāro pana dukkhakkhandha (ma. ni. 1.163) vīmaṃsasuttādi (ma. ni. 1.487) vasena dukkhakkhandha-āsivisopamasuttādivasena (cariyā. aṭṭha. pakiṇṇakakathāyam) veditabbo.

Tathā “paññāya vinā dānādayo dhammā na visujjhanti, yathāsakaṃ byāpārasamatthā ca na honti”ti paññāguṇā manasi kātābbā. Yatheva hi jīvitena vinā sarīrayantaṃ na sobhati, na ca attano kiriyāsu paṭipattisamattham hoti, yathā ca cakkhā-

dīni indriyāni viññāṇena vinā yathāsakaṃ visayesu kiccaṃ kātuṃ nappahonti, evaṃ saddhādīni indriyāni paññāya (1.0079) vinā sakiccapaṭipattiyaṃ asamatthānīti pariccāgādipaṭipattiyaṃ paññā padhānakāraṇaṃ. Ummīlitapaññācakkhukā hi mahāsattā attano aṅgapaccaṅgānīpi datvā anattukkaṃsakā, aparavambhakā ca honti, bhesajjarukkhā viya vikapparahitā kālattayepi somanassajātā. Paññāvasena upāyakosallayogato pariccāgo parahitappavattiyā dānapāramibhāvaṃ upeti. Attatthañhi dānaṃ vuḍḍhisadisamaṃ hoti.

Tathā paññāya abhāvena taṇhādisaṃkilesāviyogato silassa visuddhiyeva na sambhavati, kuto sabbaññugunaḍḍhiṭṭhānabhāvo. Paññavā eva ca gharāvāse kāmaguṇesu saṃsāre ca ādīnavaṃ, pabbajjāya jhānasamāpattiyaṃ nibbāne ca ānisaṃsaṃ suṭṭhu sallakkhento pabbajitvā jhānasamāpattiyō nibbattetvā nibbānaninno, pare ca tattha paṭiṭṭhapetīti.

Vīriyañca paññārahitaṃ yadicchitamattaṃ na sādheti durārambhabhāvato. Vameva hi anārambho durārambhato, paññāsahitena pana vīriyena na kiñci duradhigamaṃ upāyapaṭipattito. Tathā paññavā eva parāpakārādi-adhivāsakajātiyo hoti, na duppañño. Paññāvirahitassa ca parehi upanītā apakārā khantiyā paṭipakkhameva anubrūhenti, paññavato pana te khantisampattiyā paribrūhanavasena assā thirabhāvāya saṃvattanti. Paññavā eva tiṇi saccāni tesamaṃ kāraṇāni paṭipakkhe ca yathābhūtaṃ jānitvā paresamaṃ avisaṃvādako hoti. Tathā paññābalena attānaṃ upatthambhetvā dhitisampadāya sabbapāramīsu acalasaṃmādhānādhīṭṭhāno hoti, paññavā eva ca piyamajjhattaverivibhāgaṃ akatvā sabbattha hitūpasamaṃhāraṃkusalo hoti. Tathā paññāvasena lābhādilokadhammasannipāte nibbikāratāya majjhatto hoti. Evaṃ sabbāsaṃ pāramīnaṃ paññāva pārisuddhihetūti paññāguṇā paccavekkhitabbā.

Apica paññāya vinā na dassanasampatti, antarena ca diṭṭhisampadaṃ na silasaṃpadā, siladiṭṭhisampadārahitassa na samādhisaṃpadā, asamāhitena ca na sakkā attahitamattampi sādhetuṃ, pageva ukkaṃsagataṃ parahitanti parahitāya paṭipannaena “nanu tayā sakkaccaṃ paññāpārisuddhiyaṃ āyogo karaṇīyo”ti bodhisattena attā ovaditabbo. Paññānubhāvena hi mahāsatto (1.0080) caturadhiṭṭhānādhīṭṭhito catūhi saṅgahavatthūhi (dī. ni. 3.210, 313; a. ni. 10.32) lokaṃ anuggaṇhanto satte niyyānikamagge avatāreti, indriyāni ca nesaṃ paripāceti. Tathā paññābalena khandhāyatanādīsu

pavicayabahulo pavattinivattiyo yāthāvato parijānanto dānādayo guṇe viṣesani-
bbedhabhāgiyabhāvaṃ nayanto bodhisattasikkhāya paripūrakārī hotīti evamādinā
anekākāravokāre paññāguṇe vavatthapetvā paññāpāramī anubrūhetabbā.

Tathā dissamānapārānīpi lokiyāni kammāni nihīnavīriyena pāpuṇituṃ asakkuṇe-
yyāni, agaṇitakhedena pana āradhāvīriyena duradhigamaṃ nāma natthi. Nihīna-
vīriyo hi “saṃsāramahogghato sabbasatte santāressāmī”ti ārabhitumeva na saku-
ṇoti. Majjhimo ārabhitvā antarāvosaṇamāpajjati. Ukkatṭhāvīriyo pana attasukhani-
rapekkho ārambhapaṃ adhigacchatīti vīriyasampatti paccavekkhitabbā. Apica
“yassa attanoyeva saṃsārapaṅkato samuddharaṇatthamārambho, tassāpi vīri-
yassa sithilabhāvena manorathānaṃ matthakappatti na sakkā sambhāvetuṃ,
pageva sadevakassa lokassa samuddharaṇattham katābhinihārenā”ti ca “rāgā-
dīnaṃ dosagaṇānaṃ mattamahāgajānaṃ viya dunnivārayabhāvato, tannidānā-
nañca kammamādānānaṃ ukkhittāsikavadhakasadisabhāvato, tannimittā-
nañca duggatīnaṃ sabbadā vivaṭamukhabhāvato, tattha niyojakānañca pāpami-
ttānaṃ sadā sannihitabhāvato, tadovādakāritāya ca bālassa puthujjanabhāvassa
sati sambhave yuttaṃ sayameva saṃsāradukkhato nissarituṃ”ti ca “micchāvi-
takkā vīriyānubhāvena dūrī bhavanti”ti ca “yadi pana sambodhi attādhīnena vīri-
yena sakkā samadhigantuṃ, kimettha dukkaran”ti ca evamādinā nayena vīriyassa
guṇāpaccavekkhitabbā.

Tathā “khanti nāmāyaṃ niravasesaguṇapaṭipakkhassa kodhassa vidhamanato
guṇasampādane sādhuṇamappaṭihatamāyudhaṃ, parābhibhavane samatthānaṃ
alaṅkāro, samaṇabrāhmaṇānaṃ balasampadā, kodhaggivinayanī udakadhārā,
kalyāṇassa kittisaddassa sañjātideso, pāpapuggalānaṃ vacīvisavūpasamakaro
mantāgado, saṃvare ṭhitānaṃ paramā dhīrapakati, gambhīrasayatāya sāgaro,
dosamahāsāgarassa velā, apāyadvārassa pidhānakavāṭaṃ, devabrahmalokānaṃ
(1.0081) ārohaṇasopānaṃ, sabbaguṇānaṃ adhivāsanabhūmi, uttamā kāyavacī-
manovisuddhī”ti manasi kātabbaṃ. Api ca “ete sattā khantisampattiyā abhāvato
idha ceva tapanti, paraloke ca tapanīyadhammānuyogato”ti ca “yadipi parāpakāra-
nimittaṃ dukkhaṃ uppajjati, tassa pana dukkhassa khettabhūto attabhāvo, bīja-
bhūtañca kammaṃ mayāva abhisaṅkhatan”ti ca “tassa dukkhassa āṇaṇyakāraṇa-
metan”ti ca “apakārake asati kathaṃ mayhaṃ khantisampadā sambhavatī”ti ca
“yadipāyaṃ etarahi apakāraṅko, ayaṃ nāma pubbe anena mayhaṃ upakāro kato”-
ti ca “apakāro eva vā khantinimittatāya upakāro”ti ca “sabbepime sattā mayhaṃ
puttasadisā, puttakatāparādhesu ca ko kujjhissatī”ti ca “yena kodhabhūtāvesena
ayaṃ mayhaṃ aparajjhati, so kodhabhūtāveso mayā vinetabbo”ti ca “yena apakā-
rena idaṃ mayhaṃ dukkhaṃ uppannaṃ, tassa ahampi nimittan”ti ca “yehi
dhammehi aparādho kato, yattha ca kato, sabbepi te tasmimyeva khaṇe niruddhā,
kassidāni kena kodho kātabbo”ti ca “anattatāya sabbadhammānaṃ ko kassa apa-
rajjhati”ti ca paccavekkhantena khantisampadā brūhetabbā.

Yadi panassa dīgharattaṃ paricayena parāpakāranimittako kodho cittaṃ pariyā-
dāya tiṭṭheyya, iti paṭisañcikkhitabbaṃ “khanti nāmesā parāpakārassa paṭipakka-
paṭipattīnaṃ paccupakārakāraṇan”ti ca “apakāro ca mayhaṃ dukkhuppādanena

dukkhupanisāya saddhāya, sabbaloke anabhiratisaññāya ca paccayo”ti ca “indriyapakatiresā, yadidaṃ iṭṭhāniṭṭhavisayasamāyogo, tattha aniṭṭhavisayasamāyogo mayhaṃ na siyāti taṃ kutettha labbhā”ti ca “kodhavasiko satto kodhena ummatto vikkhittacitto, tattha kiṃ paccapakārenā”ti ca “sabbe pime sattā sammāsambuddhena orasaputtā viya paripālītā, tasmā na tattha mayā cittakopopi kātabbo”ti ca “aparādhake ca sati guṇe guṇavati mayā na kopo kātabbo”ti ca “asati guṇe vise-sena karuṇāyitabbo”ti ca “kopena ca mayhaṃ guṇayasā nihiyanti”ti ca “kujjhana mayhaṃ dubbaṇṇadukkhaseyyādayo sapattakantā āgacchanti”ti ca “kodho ca nāmāyaṃ sabbāhitakārako (1.0082) sabbahitavināsako balavā paccatthiko”ti ca “sati ca khantiyā na koci paccatthiko”ti ca “aparādhakena aparādhanimittaṃ yaṃ āyatim laddhabbaṃ dukkhaṃ, sati ca khantiyā mayhaṃ tadabhāvo”ti ca “cintanena kujjhantena ca mayā paccatthikoyeva anuvattito hoti”ti ca “kodhe ca mayā khantiyā abhibhūte tassa dāsabhūto paccatthiko sammadeva abhibhūto hoti”ti ca “kodhanimittaṃ khantiguṇapariccāgo mayhaṃ na yutto”ti ca “sati ca kodhe guṇavirodhini (guṇavirodhapaccanīdhamme cariyā. aṭṭha. pakiṇṇakakathāyaṃ) kiṃ me silādiddhammā pāripūriṃ gaccheyyūṃ, asati ca tesu kathāhaṃ sattānaṃ upakārabahulo paṭiññānurūpaṃ uttamaṃ sampattim pāpuṇissāmī”ti ca “khantiyā ca sati bahiddhā vikkhepābhāvato samāhitassa sabbe saṅkhārā aniccato dukkhato sabbe dhammā anattato nibbānañca asaṅkhatāmatasantapaṇītā-dibhāvato nijjhānaṃ khamanti ‘buddhadhammā ca acinteyyāparimeyyapabhāvā’ti”, tato ca “anulomiyāṃ khantiyaṃ ṭhito ‘kevalā ime ca attattaniyabhāvarahitā dhammamattā yathāsakaṃ paccayehi uppajjanti vayanti, na kutoci āgacchanti, na kuhiñci gacchanti, na ca katthaci patiṭṭhitā, na cettha koci kassaci byāpāro’ti ahaṃ kāramamaṃkāranadhiṭṭhānatā nijjhānaṃ khamati, yena bodhisatto bodhiyā niyato anāvattidhammo hoti”ti evamādinā khantipāramiyaṃ paccavekkhaṇā veditabbā.

Tathā “saccena vinā silādīnaṃ asambhavato, paṭiññānurūpaṃ paṭipattiyā abhāvato ca saccadhammātikame ca sabbapāpadhammānaṃ samosaraṇato, asaccasandhassa appaccayikabhāvato, āyatiñca anādeyyavacanatāvahanato, sampannasaccassa ca sabbaguṇādhiṭṭhānabhāvato, saccādhiṭṭhānena sabbabodhisambhārānaṃ pārisuddhipāripūrisamanvāyato, sabhāvadhammāvisaṃvādanena sabbabodhisambhāra-kiccarāṇato, bodhisattapaṭipattiyā ca parinipphattito”ti-ādinā **saccapāramiyā** sampattiyo paccavekkhitabbā.

Tathā “dānādīsu daḥhasamādānaṃ, tampaṭipakkhasannipāte ca nesaṃ acalāvattthānaṃ, tattha ca thirabhāvaṃ vinā na dānādīsambhārā sambodhinimittā sambhavanti”ti-ādinā **adhiṭṭhāne** guṇā paccavekkhitabbā.

Tathā (1.0083) “attahitamatte avatiṭṭhantenāpi sattesu hitacittataṃ vinā na sakkā idhalokaparalokasampattiyo pāpuṇituṃ, pageva sabbasatte nibbānasampattiyaṃ patiṭṭhāpetukāmenā”ti ca “pacchā sabbasattānaṃ lokuttarasampattim ākaṅkhanāna idāni lokiyasampattim ākaṅkhā yuttarūpā”ti ca “idāni āsayamattena paresaṃ hitasukhūpasamhāraṃ kātuṃ asakkonto kadā payogena taṃ sādhesāmi”ti ca “idāni mayā hitasukhūpasamhārena saṃvaddhitā pacchā dhammasaṃvibhāgasahāyā mayhaṃ bhavissanti”ti ca “etehi vinā na mayhaṃ bodhisambhārā

sambhavanti, tasmā sabbabuddhaguṇavibhūtinipphattikāraṇattā mayhaṃ ete paramaṃ puññakkhettaṃ anuttaraṃ kusalāyatanaṃ uttamaṃ gāraṇaṭṭhānaṃ”ti ca “savisesaṃ sattesu sabbesu hitajjhāsayatā paccupaṭṭhapetabbā, kiñca karuṇādhiṭṭhānatopi sabbasattesu mettā anubrūhetabbā. Vimariyādīkatena hi cetasā sattesu hitasukhūpasamaḥāraniratassa tesam ahitadukkhāpanayanakāmatā bala-vatī uppajjati daḥhamulā, karuṇā ca sabbesaṃ buddhakāradhammānamādi caraṇaṃ paṭiṭṭhā mūlaṃ mukhaṃ pamukhaṃ”ti evamādinā **mettāya** guṇā paccavekkhitabbā.

Tathā “upekkhāya abhāve sattehi katā vippekārā cittassa vikāraṃ uppādeyyuṃ, sati ca cittavikāre dānādisambhāraṇaṃ sambhavoyeva natthī”ti ca “mettāsinehena sinehite citte upekkhāya vinā sambhāraṇaṃ pārisuddhi na hotī”ti ca “anupekkhako sambhāresu puññasambhāraṃ tabbipākañca sattahitattaṃ pariṇāmetuṃ na sakkotī”ti ca “upekkhāya abhāve deyyapaṭiggāhakesu vibhāgaṃ akatvā pariccajituṃ na sakkotī”ti ca “upekkhārahitena jīvitaparikkhāraṇaṃ jīvitassa ca antarāyaṃ amanasikarivā saṃvaravisodhanaṃ kātuṃ na sakkā”ti ca “upekkhāvasena aratiratisahasveva nekkhammabalasiddhito, upapattito ikkhanavaseneva sabbasambhārakiccanipphattito, accāraddhassa vīriyassa anupekkhane padhāna-kiccākaraṇato, upekkhatoyeva titikkhānijjhānasambhavato, upekkhāvasena satta-saṅkhāraṇaṃ avisaṃvādanato, lokadhammaṇaṃ ajjupekkhanena samādinna-dhammesu acalādhiṭṭhānasiddhito, parāpakārādīsu anābhogavaseneva mettāvihāranipphattitoti sabbabodhisambhāraṇaṃ samādānādhiṭṭhānapāripūrinipphattiyo upekkhānubhāvena sampajjantī”ti evaṃ ādinā nayena **upekkhāpāramī** (1.0084) paccavekkhitabbā. Evaṃ apariccāgapariccāgādīsu yathākkamaṃ ādinavānisama-sapaccavekkhaṇā dānādīpāramīnaṃ paccayoti veditabbā.

Tathā saparikkhārā pañcadasa caraṇadhammā pañca ca abhiññāyo. Tattha **caraṇadhammā** nāma sīlasaṃvaro, indriyesu guttadvāratā, bhojane mattaññutā, jāgariyānuyogo, satta saddhammā, cattāri jhānāni ca. Tesu sīlādīnaṃ catunnaṃ terasapi dhutadhammā, appicchatādayo ca **parikkhāro**. Saddhammesu **saddhāya** buddhadhammasaṅghasīlacāgadevatūpasamānussati- lūkhapuggalaparivajjana-siniddhapuggalasevanapasādaniya- dhammapaccavekkhaṇatadadhimuttatā **parikkhāro**, **hirottappānaṃ** akusalādīnavapaccavekkhaṇa-apāyādīnavapaccavekkhaṇakusaladhammupatthambhana- bhāvapaccavekkhaṇahirottappa rahitapuggalaparivajjanahirottappasampannapuggalasevanatadadhimuttatā, **bāhusaccassa** pubbayogaparipucchakabhāvasaddhammābhiyoga-anavajjavijjāṭṭhānādi- paricaya-paripakkindriyatākilesadūribhāva-appassutaparivajjanabahussutasevanatadadhimuttatā, **vīriyassa** apāyabhaya-paccavekkhaṇagamanavīthipaccavekkhaṇadhammamahattapaccavekkhaṇa- thinamiddhavinodanakusītapuggalaparivajjana-āradhāvīriyapuggala- sevanasammappadhānapaccavekkhaṇatadadhimuttatā, **satiyā-** satsampajañña-muṭṭhassatipuggalaparivajjana-upaṭṭhitassatipuggalasevanatadadhimuttatā, **paññāya** paripucchakabhāvavattuvisadakiriya-indriyasamattapaṭipādanaduppañña- puggalaparivajjanapaññavantapuggalasevanagambhīraññācarīyapacca- vekkhaṇatadadhimuttatā, catunnaṃ jhānānaṃ sīlādicatukkaṃ aṭṭhatim-

sāya ārammaṇesu pubbabhāgabhāvanā, āvajjanādivasībhāvakarāṇaṅca **parikkhāro**. Tattha sīlādīhi payogasuddhiyā sattānaṃ abhayadāne, āsayasuddhiyā āmisadāne, ubhayasuddhiyā ca dhammadāne samattho hotīti-ādīnaṃ caraṇādīnaṃ dānādisambhārānaṃ paccayabhāvo yathārahaṃ niddhāretabbo, ativitthārabhayaena na niddhārayimha. Evaṃ sampatticakkādayopi dānādīnaṃ paccayoti vedītabbā.

Ko saṃkilesoti avisesena taṇhādīhi parāmaṭṭhabhāvo pāramīnaṃ saṃkilesoti, visesena deyyapaṭiggāhakavikappā dānapāramiyā saṃkilesoti, sattakālavikappā sīlapāramiyā, kāmabhavatadupasamesu abhirati-anabhirativikappā nekkhammāpāramiyā, “ahaṃ mamā”ti vikappā paññāpāramiyā, līnuddhaccavikappā vīriyapāramiyā, attaparavikappā khantipāramiyā, adīṭṭhādīsū dīṭṭhādivikappā saccapāramiyā, bodhisambhāratabbipakkhesu dosaguṇavikappā (1.0085) adhiṭṭhānapāramiyā, hitāhitavikappā mettāpāramiyā, iṭṭhāniṭṭhavikappā upekkhāpāramiyā saṃkilesoti vedītabbo.

Kim vodānanti taṇhādīhi anupaghāto, yathāvuttavikappaviraho ca etāsaṃ vodānanti vedītabbaṃ. Anupahatā hi taṇhāmānadiṭṭhikodhūpanāhamakkhapalāsa-issāmacchariyamāyāsāṭṭheyathambhasārambhamadapamādādīhi kilesehi deyyapaṭiggāhakavikappādirahitā ca dānādīpāramiyo parisuddhā pabhassarā bhavanti.

Ko paṭipakkhoti avisesena sabbepi kilesā sabbepi akusalā dhammā etāsaṃ paṭipakkho, visesena pana pubbe vuttā maccherādayoti vedītabbā. Apica deyyapaṭiggāhakadānaphalesu alobhādosā mohaguṇayogato lobhadosamohapaṭipakkhaṃ dānaṃ, kāyādidosavaṅkāpagamanato lobhādīpaṭipakkhaṃ sīlaṃ, kāmāsukhaparūpaghāta-attakilamathaparivajjanato dosattayapaṭipakkhaṃ nekkhammaṃ, lobhādīnaṃ andhīkaraṇato, ñāṇassa ca anandhīkaraṇato lobhādīpaṭipakkhā paññā, alīnānuddhatañāyārambhavasena lobhādīpaṭipakkhaṃ vīriyaṃ, iṭṭhāniṭṭhasuññatānaṃ khamanato lobhādīpaṭipakkhā khanti, satipi paresaṃ upakāre apakāre ca yathābhūtapavattiyā lobhādīpaṭipakkhaṃ saccaṃ, lokadhamme abhibhuyya yathāsamādinnesu sambhāresu acalanato lobhādīpaṭipakkhaṃ adhiṭṭhānaṃ, nīvaraṇavivekato lobhādīpaṭipakkhā mettā, iṭṭhāniṭṭhesu anunayapaṭighaviddhaṃsanato, samappavattito ca lobhādīpaṭipakkhā upekkhāti daṭṭhabbaṃ.

Kā paṭipattīti sukhūpakaraṇasarīrajīvitapariccāgena bhayāpanūdanena dhammopadesena ca bahudhā sattānaṃ anuggahakaraṇaṃ dāne paṭipattīti. Tatthāyaṃ vitthāranayo- “imināhaṃ dānena sattānaṃ āyuvaṇṇasukhabalapaṭībhānādisampattīṃ ramaṇīyaṃ aggaphalasampattīṃ nipphādeyyan”ti annadānaṃ deti, tathā sattānaṃ

kammakilesapipāsavūpasamāya pānaṃ deti, tathā suvaṇṇavaṇṇatāya, hirottappā-laṅkāraṃ ca nipphattiyā vatthāni deti, tathā iddhidhassa ceva nibbānasukhaṃ ca nipphattiyā yānaṃ deti, tathā sīlagandhanipphattiyā gandhaṃ, buddhaguṇasobhānipphattiyā mālāvilepanaṃ, bodhimaṇḍāsanānipphattiyā āsanaṃ (1.0086) tathāgataseyyānipphattiyā seyyaṃ, saraṇabhāvanipphattiyā āvasathaṃ, pañcakkhupaṭilābhāya padīpeyyaṃ deti. Byāmapabbhānipphattiyā rūpadānaṃ, brahmasāraṇānipphattiyā saddadānaṃ, sabbalokassa piyabhāvāya rasadānaṃ, buddhasukhumālabhāvāya phoṭṭhabbadānaṃ, aṅgamaṇābhāvāya bhesajjadānaṃ, kilesadāsabyavimocanattaṃ dāsānaṃ bhujissatādānaṃ, saddhammābhiraṭṭiyā anavajjakhiḍḍāratihetaḍḍānaṃ, sabbepi satte ariyāya jātiyā attano puttabhāvūpanayānāya puttadānaṃ, sakalassa lokassa patibhāvūpagamaṇāya dāradānaṃ, subhalaḅkhaṇasampattiyā suvaṇṇamaṇimuttāpavāḷādidānaṃ, anubyañjanasampattiyā nānāvidhavibhūsanadānaṃ, saddhammakosādhigamāya vittakosadānaṃ, dhammarājabhāvāya rajjadānaṃ, jhānādisampattiyā āramuyyānādivanadānaṃ, cakkāṅkatehi pādehi bodhimaṇḍūpasaṅkamaṇāya caraṇadānaṃ, caturroghanittharaṇāya sattānaṃ saddhammahatthadānaṃ hatthadānaṃ, saddhindriyādipaṭilābhāya kaṇṇanāsādidānaṃ, samantacakkhupaṭilābhāya cakkhadānaṃ, “dassanasavaṇṇānussaraṇapāricariyādīsu sabbakālaṃ sabbasattānaṃ hitasukhāvaho, sabbalokena ca upajīvitabbo me kāyo bhavēyyā”ti maṃsalohitādidānaṃ, “sabbalokuttamo bhavēyyaṃ”ti uttamaṅgadānaṃ deti.

Evaṃ dadanto ca na anesaṇāya deti, na paropaghātena, na bhayena, na lajjāya, na dakkhiṇeyyaroṣaṇena, na paṇīte sati lūkaṃ, na attukkaṃsaṇena, na paravaṃbhaṇena, na phalābhikaṅkhāya, na yācakajigucchāya, na acittikārena deti, atha kho sakkaccaṃ deti, sahatthena deti, kālena deti, cittiṃ katvā deti, avibhāgena deti, tīsu kālesu somanassito deti. Tatoyeva datvā na pacchānutāpī hoti, na paṭiggāhakavasena mānāvamaṇaṃ karoti, paṭiggāhakānaṃ piyasamudācāro hoti vadaññū yācayogo sapaṇivāradāyī. Taṅca dānasampattiṃ sakalalokahitasukhāya pariṇāmeti, attano ca akuppāya vimuttiyā, aparikkhayassa chandassa, aparikkhayassa vīriyassa, aparikkhayassa samādhānassa, aparikkhayassa ñāṇassa, aparikkhayāya sammāsambodhiyā pariṇāmeti. Imaṅca dānapāraṃ paṭipajjantena mahāsattena jīvite, bhogesu (1.0087) ca aniccaññā paccupaṭṭhapetabbā, sattesu ca mahākaruṇā. Evañhi bhoge gahetabbasāraṃ gaṇhanto ādittasmā viya agārasmā sabbaṃ sāpateyyaṃ, attānaṅca bahi nīharanto na kiñci seseti, niravasesato nissajjatiyeva. Ayaṃ tāva **dānapāramiyā** paṭipattikkamo.

Sīlapāramiyā pana yasmā sabbaññusīlālaṅkārehi satte alaṅkaritukāmena attanoyeva tāva sīlaṃ visodhetabbaṃ, tasmā sattesu tathā dayāpannacittena bhavitabbaṃ, yathā supinantenapi na āghāto uppajjeyya. Parūpakāraniratātāya parasantaḅko alagaddo viya na parāmasitabbo. Abrahmacariyatopi āracārī, sattavidhameṭṭhuna saṃyogavirato, pageva paradāragamaṇato. Saccāṃ hitaṃ piyaṃ parimitameva ca kālena dhammiṃ kathaṃ bhāsītā hoti, anabhijjhālu abyāpanno aviparītaḅdassano sammāsambuddhe niviṭṭhasaddho niviṭṭhapemo. Iti caturāpāyavaṭṭadukkhapathehi akusalakammaṭṭhehi, akusaladhammehi ca oramitvā saggamo-

kkhapathesu kusalakammaphathesu patiṭṭhitassa suddhāsāyapayogatāya yathā-
bhipatthitā sattānaṃ hitasukhūpasañhitā manorathā sīghaṃ abhinipphajjanti.

Tattha hiṃsānivattiyā sabbasattānaṃ abhayadānaṃ deti, appakasireneva
mettābhāvanaṃ sampādeti, ekādasa mettānisamse adhigacchati, appābādho
hoti appātaṅko dīghāyuko sukhabahulo, lakkhaṇavisese pāpuṇāti, dosavāsa-
nañca samucchindati. Tathā adinnādānanivattiyā corādi-asādhāraṇe uḷāre bhoge
adhigacchati, anāsaṅkāniyo piyo manāpo vissasāniyo, vibhavasampattisu alagga-
citto pariccāgasīlo, lobhavāsanañca samucchindati. Abrahmacariyanivattiyā
alobho hoti santakāyacitto, sattānaṃ piyo hoti manāpo aparisaṅkāniyo, kalyāṇo
cassa kittisaddo abbhuggacchati, alaggacitto hoti mātugāmesu aluddhāsāyo,
nekkhambahulo, lakkhaṇavisese adhigacchati, lobhavāsanañca samucchi-
ndati.

Musāvādanivattiyā sattānaṃ pamāṇabhūto hoti paccayiko theto ādeyyavacano
devatānaṃ piyo manāpo surabhigandhamukho ārakkhiyakāyavacīsamācāro (1.0088
lakkhaṇavisese ca adhigacchati, kilesavāsanañca samucchindati. Pesuññaniva-
tṭiyā parūpakkamehi abhejjakāyo hoti abhejjaparivāro, saddhamme ca abhijjanaka-
saddho, daḷhamitto bhavantaraparicitānampi sattānaṃ ekantapiyo, asaṃkilesaba-
hulo. Pharusavācānivattiyā sattānaṃ piyo hoti manāpo sukhasīlo madhuravacano
sambhāvanīyo, aṭṭhaṅgasamannāgato cassa saro (ma. ni. 2.387) nibbattati.
Samphappalāpanivattiyā ca sattānaṃ piyo hoti manāpo garubhāvanīyo ca ādeyya-
vacano ca parimitālāpo, mahesakkho ca hoti mahānubhāvo, ṭhānuppattikena paṭi-
bhānena pañhānaṃ byākaraṇakusalo, buddhabhūmiyañca ekāya eva vācāya ane-
kabhāsānaṃ sattānaṃ anekesaṃ pañhānaṃ byākaraṇasamattho hoti.

Anabhijjhālūtāya icchitalābhī hoti, uḷāresu ca bhogesu ruciṃ paṭilabhati, khattiya-
mahāsālādīnaṃ sammato hoti, paccatthikehi anabhibhavanīyo, indriyavekallaṃ
na pāpuṇāti, appaṭipuggalo ca hoti. Abyāpādena piyadassano hoti sattānaṃ
sambhāvanīyo, parahitābhinanditāya ca satte appakasireneva pasādeti, alūkhasa-
bhāvo ca hoti mettāvihārī, mahesakkho ca hoti mahānubhāvo. Micchādassanābhā-
vena kalyāṇe sahāye paṭilabhati, sisacchedampi pāpuṇanto pāpakammaṃ na
karoti, kammassakatādassanato akotūhalamaṅgaliko ca hoti, saddhamme cassa
saddhā patiṭṭhitā hoti mūlajātā, saddahati ca tathāgatānaṃ bodhiṃ, samayanta-
resu nābhramati ukkāraṭṭhāne viya rājahaṃso, lakkhaṇattayaparijānanakusalo
hoti, ante ca anāvaraṇaññalābhī, yāva bodhiṃ na pāpuṇāti, tāva tasmīṃ tasmīṃ
sattanikāye ukkaṭṭhukkaṭṭho ca hoti, uḷāruḷārasampattiyo pāpuṇāti.

“Iti hidaṃ sīlaṃ nāma sabbasampattīnaṃ adhiṭṭhānaṃ, sabbabuddhaguṇānaṃ
pabhavabhūmi, sabbabuddhakaradhammānamādi caraṇaṃ mukhaṃ pamukhaṃ”-
ti bahumānaṃ uppādetvā kāyavacīsamyame, indriyadamane, ājīvasampadāya,
paccayaparibhoge ca satisampajāññabalena appamattena lābhasakkārasilokaṃ
mittamukhapaccatthikaṃ viya sallakkhetvā “kikīva aṇḍaṃ”ti-ādinā (visuddhi. 1.19;
dī. ni. aṭṭha. 1.7) vuttanayena sakkaccaṃ sīlaṃ sampādetabbaṃ (1.0089). Aya-
mettha saṅkhepo, vitthāro pana **visuddhimagge** (visuddhi. 1.6) vuttanayena vedi-
tabbo. Tañca panetaṃ sīlaṃ na attano duggatiparikilesavimuttīyā, sugatīyampi, na

rajjasampattiyā, nacakkavatti-nadeva-nasakka-namāra-nabrahmasampattiyā, nāpi attano tevijjatādihetu, na paccekabodhiyā, atha kho sabbaññubhāvena sabba-sattānaṃ anuttarasīlālaṅkārasampādanatthamevāti pariṇāmetabbaṃ.

Tathā sakalasamkilesanivāsaṭṭhānatāya, puttadārādīhi mahāsambādhatāya, kasivaṇijjādīnānāvidhakammantādhiṭṭhānabyākulatāya ca gharāvāsassa nekkhammasukhādīnaṃ anokāsataṃ, kāmānañca “satthadhārālaggamadhubindu viya ca avaleyhamānā parittassādā vipulānatthānubandhā”ti ca “vijjulatobhāsenā gahe-tabbāṃ naccaṃ viya parittakālopalabbhā, ummattakālaṅkāro viya viparītasāññāya anubhavitabbā, karīsāvaccchādanasukhaṃ viya paṭikārabhūtā, udakate mitaṅguliyaṃ ussāvakodakapānaṃ viya atittikarā, chātajjhattabhojanaṃ viya sābādhaṃ, balisā-misaṃ viya byasanasannipātakāraṇā, aggisantāpo viya kālattayepi dukkhuppatti-hetubhūtā, makkaṭālepo viya bandhanimittā ghātakāvaccchādānakimilayo viya ana-tthaccchādānā, sapattagāmaṃso viya bhayaṭṭhānabhūtā, paccatthikaposako viya kilesamārādīnaṃ āmisabhūtā, chaṇasampattiyo viya vipariṇāmadukkhā, koṭa-raggi viya antodāhakā, purāṇakūpāvalambabīraṇamadhupiṇḍaṃ viya anekādī-NAVĀ, loṇūdakapānaṃ viya pipāsahetubhūtā, surāmerayaṃ viya nīcajanasevitā, appassādatāya aṭṭhikaṅkalūpamā”ti-ādīnā ca nayena ādīnaṃ sallakkhetvā tabbipariyāyena nekkhamme ānisaṃsaṃ passantena nekkhammapaviveka-upa-samasukhādīsū ninnapoṇapabbhāracittena nekkhammapāramī pūretabbā.

Tathā yasmā paññā āloko viya andhakārena, mohena saha na vattati, tasmā mohakāraṇāni tāva bodhisattena parivajjitabbāni. Tatthimāni mohakāraṇāni- arati tandī vijambhitā ālasiyaṃ gaṇasaṅgaṇikārāmatā niddāsīlatā anicchayasīlatā ñāṇasmimṃ akutūhalatā micchādhimāno aparipucchakatā kāyassa na sammāpari-hāro asamāhitacittatā (1.0090) duppaññānaṃ puggalānaṃ sevanā paññava-ntānaṃ apayirupāsanaṃ attaparibhavo micchāvīkappo viparītābhīniveso kāyadaḥhi-bahulatā asaṃvegasīlatā pañca nīvaraṇāni. Saṅkhepato ye vā pana dhamme āse-vato anuppannā paññā na uppajjati, uppannā parihāyati, iti imāni sammohakāra-ṇāni parivajjantena bāhusacce jhānādīsū ca yogo karaṇīyo.

Tatthāyaṃ bāhusaccassa visayavibhāgo- pañca khandhā dvādasāyatanāni, aṭṭhārāsa dhātuyo cattāri saccāni bāvisatindriyāni dvādasapadiko paṭiccasamu-ppādo, tathā satipaṭṭhānādayo kusalādidhammappakārabhedā ca. Yāni ca loke anavajjāni vijjaṭṭhānāni, ye ca sattānaṃ hitasukhavidhānāyogyā byākaraṇavisesā. Iti evaṃ pakāraṃ sakalameva sutavisayaṃ upāyakosallapubbaṅgamāya paññāya sativīriyupatthambhakāraṇāya sādhuḥkaṃ uggahaṇasavanadhāraṇaparicayapari-pucchāhi ogāhetvā tattha ca paresaṃ patiṭṭhapanena sutamayā paññā nibbatte-tabbā, tathā khandhādīnaṃ sabhāvadhammānaṃ ākāraparivitakkanamukhena te nijjhānaṃ khamāpentena cintāmayā, khandhādīnaṃyeva pana salakkhaṇasāma-ññalakkhaṇapariggahavasena lokiyaṃ pariññaṃ nibbattentena pubbhāgabhā-vanāpaññā sampādetabbā. Evañhi “nāmarūpamattamidaṃ yathārahaṃ pacca-yehi uppajjati ceva nirujjhati ca, na ettha koci kattā vā kāretā vā, hutvā abhāva-ṭṭhena aniccaṃ, udayabbayapaṭipīlanaṭṭhena dukkhaṃ, avasavattanaṭṭhena ana-ttā”ti ajjhattikabāhire dhamme nibbisesaṃ parijānanto tattha āsaṅgaṃ pajahitvā,

pare ca tattha taṃ jahāpetvā kevalaṃ karuṇāvaseneva yāva na buddhaguṇā hatthatalaṃ āgacchanti, tāva yānattaye satte avatāraṇaparipācanehi patitṭhāpento, jhānavimokkhasamādhisamāpattiyo ca vasībhāvaṃ pāpento paññāya ativiya matthakaṃ pāpuṇātīti.

Tathā sammāsambodhiyā katābhinihārena mahāsattena “ko nu ajja puññañāṇasambhāro upacito, kiñca mayā kataṃ parahitaṃ”ti divase divase paccavekkhantena sattahitatthaṃ ussāho karaṇīyo, sabbesampi sattānaṃ upakārāya attano kāyaṃ jīvitañca ossajjitabbaṃ, sabbepi sattā anodhiso mettāya karuṇāya ca pharitabbā, yā kāci (1.0091) sattānaṃ dukkhuppatti, sabbā sā attani pāṭikaṅkhitabbā, sabbesañca sattānaṃ puññaṃ abhhanumoditabbaṃ, buddhamahantatā abhiṇhaṃ paccavekkhitabbā, yañca kiñci kammaṃ karoti kāyena vācāya vā, taṃ sabbaṃ bodhininnacittapubbaṅgamaṃ kātabbaṃ. Iminā hi upāyena bodhisattānaṃ aparimeyyo puññabhāgo upacīyati. Apica sattānaṃ paribhogatthaṃ paripālanatthañca attano sarīraṃ jīvitañca pariccajitvā khuppipāsāsītuṇhavātātāpādidukkhapaṭikāro pariyesitabbo. Yañca yathāvuttadukkhapaṭikārajaṃ sukhaṃ attanā paṭilabhati, tathā ramaṇīyesu ārāmuyyānapāsādatalādīsu, araññāyatanesu ca kāyacittasantāpābhāvena abhinibbutatā sukhaṃ vindati, yañca suṇāti buddhānubuddhapaccekabuddhabodhisattānaṃ diṭṭhadhammasukhavihārabhūtaṃ jhānasamāpattisukhaṃ, taṃ sabbaṃ sattesu anodhiso upasaṃharati. Ayaṃ tāva asamāhitabhūmiyaṃ nayo.

Samāhito pana attanā yathānubhūtaṃ visesādhigamanibbattaṃ pītipassaddhisukhaṃ sabbasattesu adhimuccati, tathā mahati saṃsāradukkhe, tannimittabhūte ca kilesābhisaṅkhāradukkhe nimuggaṃ sattanikāyaṃ disvā tatthapi chedanabhedanaphālanapisanaggisantāpādijanitā dukkhā tībā kharā kaṭukā vedanā niraṇtaraṃ cirakālaṃ vediyante nārake, aññaamaññaṃ kujjhanasantāpanaviheṭṭhanahiṃsanaparādhīnatādīhi dukkhaṃ anubhavante tiracchāne, jotimālā’kulasarīre uddhabāhuviravante ukkā mukhe khuppipāsādīhi ḍayhamāne ca vantakheḷādi-āhāre ca mahādukkhaṃ vedayamāne pete ca pariyeṭṭhimūlakaṃ mahantaṃ anaya-byasanaṃ pāpuṇante hatthacchedādikāraṇayogena dubbaṇṇaduddasikadaliddatādibhāvena khuppipāsādiyogena balavantehi abhibhavanīyato, paresaṃ vahanato, parādhīnato ca nārake pete tiracchāne ca atisayante apāyadukkhanibbisesaṃ dukkhaṃ anubhavante manusse ca tathā visayavisaparibhogavikkhittacittatāya rāgādipariyuṭṭhānena ḍayhamāne vāyuvegasamuṭṭhitajālāsamidhasukkhakaṭṭhasannipāte aggikkhandhe viya anupasantapariḷāhavuttike anihataparādhīne kāmāvacaradeve ca mahatā vāyāmena vidūramākāsaṃ vigāhitasakuntā viya, balavantehi khittasarā viya ca “satipi cirappavattiyaṃ anaccantikātāya pāta-pariyosānā

anatikkantajātījarāmarāṇā evā”ti rūpāvacarārūpāvacaradeve ca (1.0092) passa-ntena mettāya karuṇāya ca anodhiso sattā pharitabbā. Evaṃ kāyena vācāya manasā ca bodhisambhāre nirantaraṃ upacinantena ussāho pavattetabbo.

Apica “acinteyyāparimitavipuloḷāravimalanirupamanirupakkilesaguṇanicayani-dānabhūtaṃ buddhabhāvassa ussakkivā sampahaṃsanayogyaṃ vīriyaṃ nāma acinteyyānubhāvameva. Yaṃ na pacurajanā sotumpi sakkuṇanti, pageva paṭipajjitum. Tathā hi tividhā abhinīhāracittupatti, catasso buddhabhūmiyo, cattāri saṅgahavatthūni (dī. ni. 3.210, 313; a. ni. 4.32), karuṇokāsatā, buddhadhammesu nijjhānakkhanti, sabbadhammesu nirupalepo, sabbasattesu puttasaññā, saṃsāradukkhehi aparikhedo, sabbadeyyadhammapariccāgo, tena ca niratimānatā, adhi-sīlasikkhādi-adhiṭṭhānaṃ, tattha ca acalatā, kusalakiriyāsu pītipāmojjaṃ, vivekannacittatā, jhānānuyogo, anavajjasutena atitti, yathāsutassa dhammassa paresaṃ hitajjhāsayena desanā, sattānaṃ ñāye nivesanaṃ, ārambhadaḷhatā, dhīravīrabhāvo, parāpavādaparāpakāresu vikārābhāvo, saccādhīṭṭhānaṃ, samāpattisu vasībhāvo, abhiññāsu balappatti, lakkhaṇattayāvabodho, satipaṭṭhānādīsū abhiyogena lokuttaramaggasambhārasambharaṇaṃ, navalokuttarāvakkantī”ti evamādikā sabbā bodhisambhārapaṭipatti vīriyānubhāveneva samijjhatīti abhinīhārato yāva mahābodhi anossajjantena sakkaccaṃ nirantaraṃ vīriyaṃ sampādetabbaṃ. Sampajjamāne ca vīriye khanti-ādayo dānādayo ca sabbepi bodhisambhārā tadadhīnavuttitāya sampannā eva hontīti. Khanti-ādīsūpi iminā nayena paṭipatti veditabbā.

Iti sattānaṃ sukhūpakaraṇapariccāgena bahudhā anuggahakaraṇaṃ dānena paṭipatti, sīlena tesāṃ jīvitasāpateyyadārarakkha-abhedapiyahitavacanāvihimsādikaraṇāni, nekkhammena nesāṃ āmisapaṭiggahaṇadhammadānādinā anekadhā hitacariyā, paññāya tesāṃ hitakaraṇūpāyakosallaṃ, vīriyena tattha ussāhārambha-asamhīrāni, khantiyā tadaparādhasahanaṃ, saccena tesāṃ (1.0093) avañcanatadupakārakiriyāsamādānāvisaṃvādanādi, adhiṭṭhānena tadupakārakaraṇe anathasampātepi acalanaṃ, mettāya tesāṃ hitasukhānucintanaṃ, upekkhāya tesāṃ upakārapakāresu vikārānāpattīti evaṃ aparimāṇe satte ārabha anukampitasabbasattassa bodhisattassa puthujjanehi asādhāraṇo aparimāṇo puññañāṇasambhārūpacayo ettha paṭipattīti veditabbaṃ. Yo cetāsaṃ paccayo vutto, tassa ca sakkaccaṃ sampādanaṃ.

Ko vibhāgoti dasa pāramiyo, dasa upapāramiyo, dasa paramatthapāramiyoti samattiṃsa pāramiyo. Tattha katābhinihārassa bodhisattassa parahitakaraṇābhinnīnna-āsayappayogassa kaṇhadhammavokiṇṇā sukkadhammā pāramiyo, tehi avokiṇṇā sukkā dhammā upapāramiyo, akaṇhā asukkā paramatthapāramiyoti keci. Samudāgamanakālesu pūriyamānā pāramiyo, bodhisattabhūmiyaṃ puṇṇā upapāramiyo, buddhabhūmiyaṃ sabbākāraparipuṇṇā paramatthapāramiyo. Bodhisattabhūmiyaṃ vā parahitakaraṇato pāramiyo, attahitakaraṇato upapāramiyo, buddhabhūmiyaṃ balavesārajjasamadhigamena ubhayahitaparipūraṇato paramatthapāramiyoti evaṃ ādimajjhapariyosānesu paṇidhānārambhapariniṭṭhānesu tesāṃ vibhāgoti apare. Dosupasamakaruṇāpakatikānaṃ bhavasukhavimu-

ttisukhaparamasukhappattānaṃ puññūpacayabhedato tabbibhāgoti aññe.

Lajjāsatiṃānāpassayānaṃ lokuttaradhammādhīpatīnaṃ sīlasamādhīpaññāgarukānaṃ tāritataritatārayitūnaṃ anubuddhapaccekabuddhasammāsambuddhānaṃ pāramī, upapāramī, paramatthapāramīti bodhittayappattito yathāvuttavibhāgoti keci. Cittapaṇidhito yāva vacīpaṇidhi, tāva pavattā sambhārā pāramiyo, vacīpaṇidhito yāva kāyapaṇidhi, tāva pavattā upapāramiyo, kāyapaṇidhito pabhuti paramatthapāramiyoti apare. Aññe pana “parapuññānumodanasena pavattā sambhārā pāramiyo, paresaṃ kārāpanavasena pavattā upapāramiyo, sayamaṃ karaṇavasena pavattā paramatthapāramiyo”ti vadanti. Tathā bhavasukhāvaho puññañāṇasambhāro pāramī, attano nibbānasukhāvaho upapāramī, paresaṃ tadubhayasukhāvaho paramatthapāramīti eke.

Puttadārādhānādi-upakaraṇapariccāgo (1.0094) pana dānapāramī, attano aṅgapariccāgo dāna-upapāramī, attano jīvitapariccāgo dānaparamatthapāramī. Tathā puttadārādīkassa tivīdhassapi hetu avītikkanavasena tisso sīlapāramiyo, tesu eva tivīdhesu vatthūsu ālayaṃ upacchinditvā nikkhamanasena tisso nekkhammapāramiyo, upakaraṇaṅgajīvitataṇhaṃ samūhanitvā sattānaṃ hitāhitavinicchayakaraṇavasena tisso paññāpāramiyo, yathāvuttābhedaṇaṃ pariccāgādīnaṃ vāyamanavasena tisso vīriyapāramiyo, upakaraṇaṅgajīvitantarāyakaṇaṃ khamanasena tisso khantipāramiyo, upakaraṇaṅgajīvitahetu saccāpariccāgavasena tisso saccapāramiyo, dānādīpāramiyo akuppādhiṭṭhānavasena samijjhantīti upakaraṇādīvināsepi acalādhiṭṭhānavasena tisso adhiṭṭhānapāramiyo, upakaraṇādi-upaghātakesupi sattesu mettāya avijahanavasena tisso mettāpāramiyo, yathāvuttavattuttayassa upakārāpakāresu sattaśākhāresu majjhattatāpaṭilābhavasena tisso upekkhāpāramiyoti evamādinā etāsaṃ vibhāgo vedītabbo.

Ko saṅgahoti ettha pana yathā etā vibhāgato tiṃsavidhāpi dānapāramī-ādībhāvato dasavidhā, evaṃ dānasīlakhantivīriyājhānapaññāsabhāvena chabbīdhā. Etāsu hi nekkhammapāramī sīlapāramiyā saṅgahitā tassā pabbajjābhāve, nīvaraṇavivekabhāve pana jhānapāramiyā, kusaladhammabhāve chahipi saṅgahitā. Saccapāramī sīlapāramiyā ekadesoyeva vacīsaccavīrisaccapakke, ñāṇasaccapakke pana paññāpāramiyā saṅgahitā. Mettāpāramī jhānapāramiyā eva, upekkhāpāramī jhānapaññāpāramīhi, adhiṭṭhānapāramī sabbāhipi saṅgahitāti.

Etasaṅca dānādīnaṃ channaṃ guṇānaṃ aññamaññaṃ sambandhānaṃ pañcadasayugaḷādīni pañcadasayugaḷādīsādhakāni honti- seyyathidaṃ? Dānasīlayugaḷena parahitāhitānaṃ karaṇākaraṇayugaḷasiddhi, dānakhantiyugaḷena alobhādosayugaḷasiddhi, dānavīriyayugaḷena cāgasutayugaḷasiddhi, dānajhānayugaḷena kāmadosappahānayugaḷasiddhi, dānapaññāyugaḷena ariyayānadhurayugaḷasiddhi, sīlakhantīdvayena payogāsayasuddhīdvayasiddhi, sīlavīriyadvayena bhāvanādvayasiddhi, sīlājhānadvayena dussīlyapariyūṭṭhānappahānadvayasiddhi, sīlapaññādvayena dānadvayasiddhi, khantivīriyayugaḷena khamātejadvayasiddhi, khantījhānayugaḷena (1.0095) virodhānurodhappahānayugaḷasiddhi, khantīpaññāyugaḷena suññatākhantīpaṭivedhadukasiddhi, vīriyājhānadukena paggāhāvīkkhepadukasiddhi, vīriyapaññādukena saraṇadukasiddhi, jhānapaññādukena yānadu-

kasiddhi. Dānasīlakhantittikena lobhadosamohappahānattikasiddhi, dānasīlavīriyattikena bhogajīvitakāyasārādānattikasiddhi, dānasīlajhānattikena puññakiriyavattuttikasiddhi, dānasīlapaññātikena āmisābhayadhammadānattikasiddhīti evaṃ itarehipi tikehi catukkādīhi ca yathāsambhavaṃ tikāni catukkādīni ca yojetabbāni.

Evaṃ chabbidhānampi pana imāsaṃ pāramīnaṃ catūhi adhiṭṭhānehi saṅgaho veditabbo. Sabbapāramīnaṃ samūhasaṅgahato hi cattāri adhiṭṭhānāni. Seyyathidaṃ- saccādhiṭṭhānaṃ, cāgādhiṭṭhānaṃ, upasamādhiṭṭhānaṃ, paññādhiṭṭhānanti. Tattha adhiṭṭhāti etena, ettha vā adhiṭṭhāti, adhiṭṭhānamattameva vā tanti adhiṭṭhānaṃ. Saccaṅca taṃ adhiṭṭhānaṅca, saccassa vā adhiṭṭhānaṃ, saccaṃ adhiṭṭhānaṃ etassāti vā saccādhiṭṭhānaṃ. Evaṃ sesesupi. Tattha avisesato tāva lokuttaraguṇe katābhinihārassa anukampitasabbasattassa mahāsattassa pariññānurūpaṃ sabbapāramipariggahato saccādhiṭṭhānaṃ, tesam paṭipakkhapariccāgato cāgādhiṭṭhānaṃ, sabbapāramitāguṇehi upasamato upasamādhiṭṭhānaṃ, tehiyeva parahitopāyakosallato paññādhiṭṭhānaṃ. Visesato pana “atthikajanaṃ avisaṃvādetvā dassāmi”ti paṭijānato, paṭiññaṃ avisaṃvādetvā dānato, dānaṃ avisaṃvādetvā anumodanato, macchariyādipaṭipakkhapariccāgato, deyyapaṭiggāhakadānadeyyadhammakhayesu lobhadosamohabhayavūpasamato, yathārahaṃ yathākālaṃ yathāvidhānaṅca dānato, paññuttarato ca kusaladhammānaṃ caturadhiṭṭhānapadaṭṭhānaṃ dānaṃ. Tathā saṃvarasamādānassa avitikkamato, dussīlyapariccāgato, duccharitavūpasamato, paññuttarato ca caturadhiṭṭhānapadaṭṭhānaṃ sīlaṃ. Yathāpaṭiññaṃ khamanato, parāparādhavikappapariccāgato, kodhapiyūṭṭhānavūpasamato, paññuttarato ca caturadhiṭṭhānapadaṭṭhānākhanti. Paṭiññānurūpaṃ parahitakaraṇato, visādapariccāgato, akusaladhammānaṃ vūpasamato, paññuttarato ca caturadhiṭṭhānapadaṭṭhānaṃ vīriyaṃ. Paṭiññānurūpaṃ lokahitānucintanato, nīvaraṇapariccāgato, cittavūpasamato, paññuttarato ca caturadhiṭṭhānapadaṭṭhānaṃ jhānaṃ. Yathāpaṭiññaṃ parahitopāyakosallato, anupāyakiriyāpariccāgato (1.0096), mohajapariḷāhavūpasamato, sabbaññutāpaṭilābhato ca caturadhiṭṭhānapadaṭṭhānā paññā.

Tattha ñeyyapaṭiññānuvidhānehi saccādhiṭṭhānaṃ, vatthukāmakilesakāmapariccāgehi cāgādhiṭṭhānaṃ, dosadukkhavūpasamehi upasamādhiṭṭhānaṃ, anubodhapaṭivedhehi paññādhiṭṭhānaṃ. Tividhasaccapariggahitaṃ dosattayavirodhi saccādhiṭṭhānaṃ, tividhacāgapariggahitaṃ dosattayavirodhi cāgādhiṭṭhānaṃ, tividhavūpasamapariggahitaṃ dosattayavirodhi upasamādhiṭṭhānaṃ, tividhañāṇapariggahitaṃ dosattayavirodhi paññādhiṭṭhānaṃ. Saccādhiṭṭhānapariggahitāni cāgūpasamapaññādhiṭṭhānāni avisaṃvādanato, paṭiññānuvidhānato ca. Cāgādhiṭṭhānapariggahitāni saccūpasamapaññādhiṭṭhānāni paṭipakkhapariccāgato, sabbapariccāgaphalattā ca. Upasamādhiṭṭhānapariggahitāni saccacāgapaññādhiṭṭhānāni kilesapariḷāhūpasamato, kāmūpasamato, kāmapariḷāhūpasamato ca. Paññādhiṭṭhānapariggahitāni saccacāgūpasamādhiṭṭhānāni ñāṇapubbaṅgamato, ñāṇānuparivattanato cāti evaṃ sabbāpi pāramiyo saccappabhāvitā cāgaparibyañjitā upasamopabrūhitā paññāparisuddhā. Saccaṅhi etāsaṃ janakahetu, cāgo pariggāhakahetu, upasamo parivuḍḍhihetu, paññā pārisuddhihetu. Tathā ādimhi saccādhi-

ṭṭhānaṃ saccapaṭiññattā, majjhe cāgādhiṭṭhānaṃ katapaṇidhānassa parahitāya attapariccāgato, ante upasamādhiṭṭhānaṃ sabbūpasamapariyosānattā, ādimajjha-pariyosānesu paññādhiṭṭhānaṃ tasmim̐ sati sambhavato, asati abhāvato, yathāpa-ṭiññañca bhāvato.

Tattha mahāpurisā attahitaparahitakarehi garupiyabhāvakarehi saccacāgādhi-ṭṭhānehi gihibhūtā āmisadānena pare anuggaṇhanti. Tathā attahitaparahitakarehi garupiyabhāvakarehi upasamapaññādhiṭṭhānehi ca pabbajitabhūtā dhammadā-nena pare anuggaṇhanti.

Tattha antimabhava bodhisattassa caturadhiṭṭhānaparipūraṇaṃ. Paripuṇṇacatu-radhiṭṭhānassa hi carimakabhavūpapattīti eke. Tatra hi gabbhokkantiṭṭhiti-abhini-kkhamanesu paññādhiṭṭhānasamudāgamena sato sampajāno saccādhiṭṭhānapā-ripūriyā sampatijāto uttarābhimukho sattapadavītiḥārena gantvā sabbā disā olo-keṭvā saccānuparivattinā vacasā “aggohamasmi lokassa, jeṭṭho ...pe... seṭṭhoha-masmi lokassā”ti (dī. ni. 2.31; ma. ni. 3.207) tikkhattuṃ (1.0097) sīhanādaṃ nadi, upasamādhiṭṭhānasamudāgamena jiṇṇāturamatapabbajitadassāvino catudha-mmāpadesakovidassa yobbanārogyajīvitāsampattimadānaṃ upasamo, cāgādhi-ṭṭhānasamudāgamena mahato ñātiparivaṭṭassa hatthagatassa ca cakkavattira-jjassa anapekkhāpariccāgoti.

Dutiye ṭṭhāne abhisambodhiyaṃ caturadhiṭṭhānaṃ paripuṇṇanti keci. Tattha hi yathāpaṭiññaṃ saccādhiṭṭhānasamudāgamena catunnaṃ ariyasaccānaṃ abhisā-mayo, tato hi saccādhiṭṭhānaṃ paripuṇṇaṃ. Cāgādhiṭṭhānasamudāgamena sabbakilesopakkilesāpariccāgo, tato hi cāgādhiṭṭhānaṃ paripuṇṇaṃ. Upasamā-dhiṭṭhānasamudāgamena paramūpasamasampatti, tato hi upasamādhiṭṭhānaṃ paripuṇṇaṃ. Paññādhiṭṭhānasamudāgamena anāvaraṇañāṇapaṭilābho, tato hi paññādhiṭṭhānaṃ paripuṇṇanti, taṃ asiddhaṃ abhisambodhiyāpi paramatthabhā-vato.

Tatiye ṭṭhāne dhammacakkappavattane (saṃ. ni. 5.1081; mahāva. 13; paṭi. ma. 2.30) caturadhiṭṭhānaṃ paripuṇṇanti aññe. Tattha hi saccādhiṭṭhānasamudāga-tassa dvādasahi ākārehi ariyasaccadesanāya saccādhiṭṭhānaṃ paripuṇṇaṃ, cāgā-dhiṭṭhānasamudāgatassa saddhammahāyāgakaraṇena cāgādhiṭṭhānaṃ pari-puṇṇaṃ. Upasamādhiṭṭhānasamudāgatassa sayā upasantassa paresaṃ upasa-manena upasamādhiṭṭhānaṃ paripuṇṇaṃ, paññādhiṭṭhānasamudāgatassa vine-yyānaṃ āsayādiparijānanena paññādhiṭṭhānaṃ paripuṇṇanti, tadapi asiddhaṃ apariyositattā buddhakiccassa.

Catutthe ṭṭhāne parinibbāne caturadhiṭṭhānaparipuṇṇanti apare.

Tatra hi parinibbutattā paramatthasaccasampattiyā saccādhiṭṭhānaparipūraṇaṃ, sabbūpadhipaṭinissaggena cāgādhiṭṭhānaparipūraṇaṃ, sabbasaṅkhārūpasamena upasamādhiṭṭhānaparipūraṇaṃ, paññāpayojanapariniṭṭhānena paññādhiṭṭhānaparipūraṇanti.

Tatra mahāpurisassa visesena mettākhette abhijātiyaṃ saccādhiṭṭhānasamudāgatassa saccādhiṭṭhānaparipūraṇamabhibyattaṃ, visesena karuṇākhette abhisambodhiyaṃ paññādhiṭṭhānasamudāgatassa paññādhiṭṭhānaparipūraṇamabhibyattaṃ, visesena muditākhette dhammacakkappavattane (saṃ. ni. 5.1081; mahāva. 13; paṭi. ma. 2.30) cāgādhiṭṭhānasamudāgatassa cāgādhiṭṭhānaparipūraṇamabhibyattaṃ, visesena upekkhākhette parinibbāne upasamādhiṭṭhānasamudāgatassa upasamādhiṭṭhānaparipūraṇamabhibyattanti daṭṭhabbaṃ.

Tatrapī (1.0098) saccādhiṭṭhānasamudāgatassa saṃvāsena sīlaṃ veditabbaṃ, cāgādhiṭṭhānasamudāgatassa saṃvohārena soceyyaṃ veditabbaṃ, upasamādhiṭṭhānasamudāgatassa āpadāsu thāmo veditabbo, paññādhiṭṭhānasamudāgatassa sākacchāya paññā veditabbā. Evaṃ sīlājīvacittadiṭṭhivisuddhiyo veditabbā.

Tathā saccādhiṭṭhānasamudāgamena dosā agatiṃ na gacchati avisaṃvādanato, cāgādhiṭṭhānasamudāgamena lobhā agatiṃ na gacchati anabhisaṅgato, upasamādhiṭṭhānasamudāgamena bhayā agatiṃ na gacchati anaparādhato, paññādhiṭṭhānasamudāgamena mohā agatiṃ na gacchati yathābhūtāvabodhato.

Tathā paṭhamena aduṭṭho adhivāseti, dutiyena aluddho paṭisevati, tatiyena abhīto parivajjeti, catutthena asammūḷho vinodeti. Paṭhamena nekkhammasukhappatti, itarehi paviveka-upasamasambodhisukhappattiyo hontīti daṭṭhabbā. Tathā vivekajapītisukhasamādhijapītisukha-appītijakāyasukhasatipārisuddhija-upekkhāsukhappattiyo etehi catūhi yathākkamaṃ hontīti. Evamanekaguṇānubandhehi catūhi adhiṭṭhānehi sabbapāramisaṅgaho veditabbo. Yathā ca catūhi adhiṭṭhānehi sabbapāramisaṅgaho, evaṃ karuṇāpaññāhipīti daṭṭhabbaṃ. Sabbopi hi bodhisambhāro karuṇāpaññāhi saṅgahito. Karuṇāpaññāpariggahitā hi dānādiguṇā mahābodhisambhārā bhavanti buddhattasiddhipariyosānāti evame-tāsaṃ saṅgaho veditabbo.

Ko sampādanūpāyoti sakalassāpi puññādisambhārassa sammāsambodhiṃ, uddissa **anavasesasambharaṇaṃ** avekallakāritāyogena, tattha ca **sakkaccakāritā** ādarabahumānayogena, **sātaccakāritā** nirantarapayogena, cirakālādiyogo ca antarā avosānāpajjanenāti caturaṅgayogo etāsaṃ sampādanūpāyo. Apica samāsato katābhinihārassa attani sinehassa pariyādānaṃ, paresu ca sinehassa parivaḍḍhanaṃ etāsaṃ sampādanūpāyo. Sammāsambodhisamadhiḡamāya hi katamahāpaṇidhānassa mahāsattassa yāthāvato parijānanena sabbesu dhammesu anupalittassa attani sineho parikkhayaṃ pariyādānaṃ gacchati, mahākaruṇāsamāyogavasena pana piye putte viya sabbasatte sampassamānassa tesu mettāsineho parivaḍḍhati. Tato ca taṃtadāvattānurūpamattaparasantānesu (1.0099) lobhadosa-mohavigamena vidūrikatamacchariyādibodhisambhārapaṭipakkho mahāpuriso dānapiyavacana-atthacariyāsamānattatāsaṅkhātehi catūhi saṅgahavatthūhi (dī. ni. 3.210; a. ni. 4.32) caturadhiṭṭhānānugatehi accantaṃ janassa saṅgahakaraṇa-

vasena upari yānattaye avatāraṇaṃ paripācanañca karoti. Mahāsattānañhi mahāpaññā mahākaraṇā ca dānena alaṅkatā; dānaṃ piyavacanena; piyavacanaṃ atthacariyāya; atthacariyā samānattatāya alaṅkatā saṅgahitā ca. Sabbabhūtattabhūtassa hi bodhisattassa sabbattha samānasukhadukkhatāya samānattatā-siddhi. Buddhabhūto pana teheva saṅgahavatthūhi caturadhiṭṭhānaparipūritābhibuddhehi janassa accantikasaṅgahakaraṇena abhivinayanaṃ karoti. Dānañhi sammāsambuddhānaṃ cāgādhiṭṭhānena paripūritābhibuddhaṃ; piyavacanaṃ saccādhiṭṭhānena; atthacariyā paññādhiṭṭhānena; samānattatā upasamādhiṭṭhānena paripūritābhibuddhā. Tathāgatānañhi sabbasāvaka paccekabuddhehi samānattatā parinibbāne. Tatra hi tesam avisesato ekibhāvo. Tenevāha “natthi vimuttīyā nānattan” ti.

Honti cettha-

“Sacco cāgī upasanto, paññavā anukampako,
sambhata sabbasambhāro, kaṃ nāmatthaṃ na sādhave.

Mahākāruṇiko satthā, hitesī ca upekkhako,
nirapekkho ca sabbattha, aho accharīyo jino.

Viratto sabbadhammesu, sattesu ca upekkhako,
sadā sattahite yutto, aho accharīyo jino.

Sabbadā sabbasattānaṃ, hitāya ca sukhāya ca,
uyyutto akilāsū ca, aho accharīyo jino” ti. (cariyā. aṭṭha. 320 pakiṇṇakakathā).

Kittakena kālena sampādananti heṭṭhimena tāva paricchena cattāri asaṅkhyeyyāni kappasatasahassañca, majjhimena aṭṭhāsaṅkhyeyyāni kappasatasahassañca, uparimena soḷasāsaṅkhyeyyāni kappasatasahassañca, ete ca (1.0100) bheda yathākkamaṃ paññādhikasaddhādihikavīriyādihikavasena ñātābā. Paññādhikānañhi saddhā mandā hoti, paññā tikkhā. Saddhādihikānaṃ paññā majjhimā hoti, vīriyādihikānaṃ paññā mandā. Paññānubhāvena ca sammāsambodhi abhigantābāti aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ. Avisesena pana vimuttiparipācanīyānaṃ dhammānaṃ tikkhamajjhimamudubhāvena tayopete bheda yuttāti vadanti. Tividhā hi bodhisattā abhinīhārakkhaṇe bhavanti ugghaṭitaññūvipaṅcitanñūneyyabhedena. Tesu ugghaṭitaññū sammāsambuddhassa sammukhā catuppadikaṃ gāthaṃ suṇanto tatiyapade apaniyositeyeva cha-abhiññāhi saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pattuṃ samatthupanissayo hoti, dutiyo satthu sammukhā catuppadikaṃ gāthaṃ suṇanto apaniyositeyeva catutthapade chahi abhiññāhi arahattaṃ pattuṃ samatthupanissayo hoti, itaro bhagavato sammukhā catuppadikaṃ gāthaṃ sutvā paniyositāya gāthāya chahi abhiññāhi arahattaṃ pattuṃ samatthupanissayo bhavati. Tayopete vinā kālabhedena katābhinihāraladdhabyākaraṇā pāramiyo pūrentā yathākkamaṃ yathāvuttābhedena kālena sammāsambodhiṃ pāpuṇanti. Tesu tesu pana kālabhedesu aparipuṇṇesu te te mahāsattā divase divase vessantaradānasadisam dānaṃ dentāpi tadanurūpe silādisabbapāramidhamme ācīnantāpi antarā buddhā bhavissanti akāraṇametaṃ. Kasmā? Ñāṇassa aparipaccanato. Paricchinnakālanipphāditam viya hi sassam paricchinnakāle parinipphāditā sammāsambodhi. Tantarā pana sabbussāhena vāyamantenāpi na sakkā pāpu-

ñitunti pāramipāripūrī yathāvuttakālavisesaṃ vinā na sampajjatīti veditabbaṃ.

Ko ānisaṃsoti ye te katābhinihārānaṃ bodhisattānaṃ-

“Evaṃ sabbaṅgasampannā, bodhiyā niyatā narā;

saṃsaraṃ dīghamaddhānaṃ, kappakoṭisatehipi;

avīcimhi nuppajjanti, tathā lokantaresu cā”ti. ādinā (abhi. aṭṭha. 1.nidāna-

kathā; apa. aṭṭha. 1.dūrenidānakathā; jā. aṭṭha. 1.dūrenidānakathā; bu. vaṃ. aṭṭha.

27.dūrenidānakathā; cariyā. aṭṭha. pakiṇṇakakathā)-

Aṭṭhārasa abhabbaṭṭhānānupagamanappakārā ānisaṃsā saṃvaṇṇitā. Ye ca

“sato sampajāno ānanda bodhisatto tusitākāyā cavitvā (1.0101) mātukucchiṃ

okkamī”ti-ādinā (ma. ni. 3.199) soḷasa acchariyabbhutadhammappakārā, ye ca

“sītaṃ byapagataṃ hoti, uḥhañca upasammattī”ti-ādinā (bu. vaṃ. 83), “jāyamāne

kho sārīputta bodhisatte ayaṃ dasasahassilokadhātu saṅkampaṭi sampakampaṭi

sampavedhattī”ti-ādinā ca dvattiṃsa pubbanimittappakārā, ye vā panaññepi

“bodhisattānaṃ adhippāyasamijjhaṇaṃ kammādīsu vasībhāvo”ti evamādayo

tattha tattha jātakabuddhavaṃsādīsu dassitappakārā ānisaṃsā, te sabbepi

etāsaṃ ānisaṃsā, tathā yathānidassitabhedā alobhādosādiguṇayugaḷādayo cāti

veditabbā.

Kim phalanti samāsato tāva sammāsambuddhabhāvo etāsaṃ phalaṃ, vitthā-

rato pana dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇa- (dī. ni. 2.24 ādayo; 3.168 ādayo; ma. ni.

2.385) asīti-anubyañjanabyāmapabhādi-anekekaṇṇaṅgasamujjalarūpakāyasa-

mpatti-adhiṭṭhānā dasabalacatuvesārajja-asaḍḍhāraṇaṇā-aṭṭhārasāveṇikabu-

ddhadhamma- (dī. ni. aṭṭha. 3.305; mūlaṭī. 2.suttantabhājanīyavaṇṇanā) -pabhu-

ti-anekekaṇṇasahassaguṇasamudayopasobhinī dhammakāyasirī, yāvataṃ pana

buddhaguṇā ye anekehipi kappehi sammāsambuddhenāpi vācāya pariyosāpetuṃ

na sakkā, idaṃ etāsaṃ phalanti ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana buddhavaṃ-

sacariyāpiṭakajātakamahāpadānasuttādīnaṃ vasena veditabbo.

Yathāvuttāya paṭipadāya yathāvuttavibhāgānaṃ pāramīnaṃ pūritabhāvaṃ

sandhāyāha “**samatīsa pāramīyo pūretvā**”ti. Satipi mahāpariccāgānaṃ dānapā-

ramibhāve pariccāgavisesabhāvadassanattāñceva sudukkarabhāvadassana-

tthāñca “**pañca mahāpariccāge**”ti visuṃ gahaṇaṃ, tatoyeva ca aṅgapariccāgato

visuṃ nayanapariccāgaggahaṇaṃ, pariggahapariccāgabhāvasāmaññepi dhanara-

jjapariccāgato puttadārapariccāgaggahaṇaṃ kataṃ. Gatapaccāgatikavattasa-

ṅkhātāya pubbabhāgapaṭipadāya saddhiṃ abhiññāsamāpattinipphādanaṃ **pubba-**

yogo. Dānādīsuyeva sātīsayapaṭipattinipphādanaṃ **pubbacariyā**, yā cariyāpiṭaka-

saṅgahitā. Abhinīhāro **pubbayogo**, dānādīpaṭipatti, kāyavivekavasena ekacariyā

vā **pubbacariyā**ti keci. Dānādīnañceva appicchatādīnañca saṃsāranibbānesu (1.010

ādināvanisaṃsādīnañca vibhāvanavasena sattānaṃ bodhittaye patīṭṭhāpanapari-

pācanavasena pavattā kathā **dhammakkhānaṃ**. Nātīnaṃ atthacariyā **ñātattaca-**

riyā, sāpi karuṇāyanavaseneva. **Ādi**-saddena lokatthacariyādayo saṅgaṇhāti.

Kammassakatāññavasena, anavajjakammāyatanavijjāṭṭhānaparicayavasena,

kandhāyatanādīparicayavasena, lakkhaṇattayātīraṇavasena ca ñānacāro **buddhi-**

cariyā, sā pana atthato paññāpāramīyeva, ñānasambhāradassanattānaṃ visuṃ

gahaṇaṃ. **Koṭinti** pariyanto, ukkaṃsoti attho. Cattāro satipaṭṭhāne bhāvetvā brūhetvāti sambandho. Tattha **bhāvetvāti** uppādetvā. **Brūhetvāti** vaḍḍhetvā. Satipaṭṭhānādiggahaṇena āgamanapaṭipadaṃ matthakaṃ pāpetvā dasseti, vipassanāsahagatā eva vā satipaṭṭhānādayo daṭṭhabbā. Ettha ca “yena abhinīhārenā”ti-ādinā āgamanapaṭipadāya ādiṃ dasseti, “dānapārami”ti-ādinā majjhaṃ, “cattāro satipaṭṭhāne”ti-ādinā pariyosānanti veditabbaṃ.

Sampatijātoti hatthato muccitvā muhuttajāto, na mātukucchito nikkhantamatto. Nikkhantamattañhi mahāsattaṃ paṭhamaṃ brahmāno suvaṇṇajālena paṭiggaṇhiṃsu, tesam hatthato cattāro mahārājāno ajinappaveṇiyā, tesam hatthato manussā dukūlacumbaṭakena paṭiggaṇhiṃsu, manussānaṃ hatthato muñcitvā pathaviyaṃ patiṭṭhitoti **yathāha** bhagavā mahāpadānadesanāyaṃ. **Setamhi chatteti** dibbasetacchatte. **Anuhīramāneti** dhāriyamāne. Ettha ca chattaggahaṇe neva khaggādīni pañca kakudhabhaṇḍānipi (jā. 2.19.72) vuttānevāti veditabbaṃ. Khaggatālavaṇṭamorahatthakavāḷabījanī-uṇhīsapaṭṭāpi hi chattena saha tadā upaṭṭhitā ahesuṃ. Chattādīniyeva ca tadā paññāyiṃsu, na chattādigāhakā. **Sabbā ca disāti** dasapi disā. Nayidaṃ sabbadisāvilocanaṃ sattapadavītihāruttarakālaṃ daṭṭhabbaṃ. Mahāsatto hi manussānaṃ hatthato muccitvā puratthimadisaṃ olokesi, tattha devamanussā gandhamālādīhi pūjayamānā “mahāpurisa idha tumhehi sadisopi natthi, kuto uttaritaro”ti āhaṃsu. Evaṃ catasso disā, catasso anudisā, heṭṭhā, uparīti sabbā disā anuviloketvā sabbattha attanā sadisaṃ adisvā “ayaṃ uttarā disā”ti tattha sattapadavītihārena (1.0103) agamāsi. **Āsabhinti** uttamaṃ. **Aggoti** sabbapaṭhama. **Jeṭṭho seṭṭhoti** ca tasseva vevacanaṃ. **Ayama-ntimā jāti**, **natthi dāni punabbhavoti** imasmiṃ attabhāve pattabbaṃ arahattaṃ byākāsi.

“**Anekesaṃ visesādhigamānaṃ pubbanimittabhāvenā**” ti saṅkhittena vutta-
matthaṃ “**yañhi**” ti-ādinā vitthārato dasseti. Tattha **etthāti-**

“Anekaśākhāṅca sahaśśamaṇḍalaṃ,
chattaṃ marū dhārayumantalikkhe;
suvaṇṇadaṇḍā vītipatanti cāmarā,
na dissare cāmarachattagāhakā” ti. (su. ni. 693);

Imissā gāthāya. Sabbaññutaññāṇameva sabbattha appaṭihatacāratāya anāvāra-
ṇāñāṇanti āha “**sabbaññutānāvāraṇāñāṇapaṭilābhassā**” ti. “**Tathā ayaṃ bhaga-
vāpi gato ...pe... pubbanimittabhāvenā**” ti etena abhijātiyaṃ dhammatāvasena
uppañjanavisesā sabbabodhisattānaṃ sādharmaṇāti dasseti. Pāramitānissandā hi
teti.

Vikkamīti agamāsi. **Marūti** devā. **Samāti** vilokanasamatāya samā sadisiyo.
Mahāpuriso hi yathā ekaṃ disaṃ vilokesi, evaṃ sesā disāpi, na katthaci vilokane
vibandho tassa ahoṣīti. **Samāti** vā viloketuṃ yuttāti attho. Na hi tadā bodhisattassa
virūpabībhacchavisamarūpāni viloketuṃ ayuttāni disāsu upaṭṭhahantīti.

“Evaṃ tathāgato” ti kāyagamaṇaṭṭhena gata-saddena tathāgata-saddaṃ niddi-
sitvā idāni ñāṇagamaṇaṭṭhena taṃ dassetuṃ “**atha vā**” ti-ādimāha. Tattha **nekkha-
mmenāti** alobhappadhānena kusalacittuppādena. Kusalā hi dhammā idha
nekkhammaṃ, na pabbajjādayo, “paṭhamajjhānenā” ti ca vadanti. **Pahāyāti** paja-
hitvā. **Gato** adhigato, paṭipanno uttarivisesanti attho. **Pahāyāti** vā pahānāhetu,
pahānalakkhaṇaṃ vā. Hetulakkhaṇattho hi ayaṃ pahāya-saddo. “Kāmacchandā-
dippahānāhetukaṃ gato” ti hettha vuttaṃ gamaṇaṃ avabodho, paṭipatti eva vā.
Kāmacchandādippahānena ca taṃ lakkhīyati. Esa nayo “**padāletvā**” ti-ādīsupi.
Abyāpādenāti mettāya. **Ālokasaññāyāti** vibhūtaṃ katvā manasikaraṇena upaṭṭhi-
ta-ālokasaññānena (1.0104). **Avikkhepenāti** samādhinā. **Dhammavavathāne-
nāti** kusalādidhammānaṃ yāthāvavinicchayena, “sappaccayanāmarūpavavathā-
nenā” tipī vadanti.

Evaṃ kāmacchandādinīvaraṇappahānena “abhijjhaṃ loke pahāyā” ti-ādinā
(vibha. 508) vuttāya paṭhamajjhānassa pubbabhāgapaṭipadāya bhagavato tathā-
gatabhāvaṃ dassetvā idāni saha upāyena aṭṭhahi samāpattīhi, aṭṭhārasahi ca
mahāvīpassanāhi taṃ dassetuṃ “**ñāṇenā**” ti-ādimāha. Nāmarūpapariggahaka-
ṅkhāvitaraṇānañhi vibandhabhūtassa mohassa dūrīkaraṇena ñātapariññāyaṃ
ṭhitassa aniccasaññādayo sījjhanti, tathā jhānasamāpattīsu abhiratinimittena
pāmojjena, tattha anabhiratiyā vinoditāya jhānādi samādhigamoti samāpattivīpa-
ssanānaṃ arativinodana-avijjāpadālanādi upāyo, uppaṭipāṭiniddeso pana nīvara-
ṇasabhāvāya avijjāya heṭṭhā nīvaraṇesupi saṅghadassanattanti daṭṭhabbaṃ.
Samāpattivīhārappavesavibandhanena nīvaraṇāni kavāṭasadisānīti āha “**nīvaraṇa-
kavāṭaṃ ugghāṭetvā**” ti. “Rattīṃ vitakketvā vicāretvā divā kammante payojeti” ti
vuttaṭṭhāne viya vitakkavicārā dhūmāyanāti adhippetāti āha “**vitakkavicārādhūman**” -
ti. Kiñcāpi paṭhamajjhānūpacāreyeva ca dukkhaṃ, catutthajjhānūpacāreyeva
sukhaṃ pahīyati, atisayappahānaṃ pana sandhāyāha “**catutthajjhānena sukha-
dukkhaṃ pahāyā**” ti.

Aniccassa, aniccanti anupassanā **aniccānupassanā**, tebhūmakadhammānaṃ aniccataṃ gahetvā pavattāya vipassanāyetaṃ nāmaṃ. **Niccasaññanti** saṅkhata-dhamme “niccā, sassatā”ti evaṃ pavattamicchāsaññaṃ, saññāsīsena diṭṭhicittā-nampi gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. Esa nayo ito paresupi. **Nibbidānupassanāyāti** saṅkhāresu nibbijjanākārena pavattāya anupassanāya. **Nandinti** sappitikaṇhaṃ. Tathā **virāgānupassanāyāti** virajjanākārena pavattāya anupassanāya. **Nirodhānupassanāyāti** saṅkhārānaṃ nirodhassa anupassanāya. “Te saṅkhārā nirujjhanti-yeva, āyatiṃ samudayavasena na uppajjanti”ti evaṃ vā anupassanā **nirodhānupassanā**. Tenevāha “nirodhānupassanāya nirodheti, no samudeti”ti. Muñcitukamyatā hi ayaṃ balappattāti. Paṭinissajjanākārena pavattā anupassanā **paṭinissaggānupassanā** (1.0105). Paṭisaṅkhā santiṭṭhanā hi ayaṃ. **Ādānanti** niccādivasena gahaṇaṃ. Santatisamūhakkiccārammaṇānaṃ vasena ekattaggahaṇaṃ **ghana-saññā**. **Āyūhanaṃ** abhisāṅkharāṇaṃ. Avatthāvisesāpatti **vipariṇāmo**. **Dhuvasaññanti** thirabhāvaggahaṇaṃ. **Nimittanti** samūhādighanavasena, sakiccaparicchedatāya ca saṅkhārānaṃ saviggahaggahaṇaṃ. **Paṇidhinti** rāgādipaṇidhiṃ, sā panatthato taṇhānaṃ vasena saṅkhāresu ninnatā.

Abhinivesanti attānudiṭṭhiṃ. Aniccadukkhādivasena sabbadhammatīraṇaṃ **adhipaññādhammavipassanā**. **Sārādānābhinivesanti** asāre sāraggahaṇavipallāsaṃ. “Issarakuttādivasena loko samuppanno”ti abhiniveso **sammohābhiniveso**. Keci pana “ahosiṃ nu kho ahamatītamaddhānanti-ādinā pavattasaṃsayāpatti **sammohābhiniveso**”ti vadanti. Saṅkhāresu leṇatāṇabhāvaggahaṇaṃ **ālayābhiniveso**. “Ālayaratā ālayasamuditā”ti vacanato ālayo taṇhā, sāyeva cakkhādīsu rūpādīsu ca abhinivisanavasena pavattiyā **ālayābhinivesoti** keci. “Evaṃvidhā saṅkhārā paṭinissajjīyanti”ti pavattaṃ ṇāṇaṃ **paṭisaṅkhānupassanā**. Vaṭṭato vigatattā vivaṭṭaṇupassanā gotrabhu. **Samyogābhinivesanti** saṃyujjanavasena saṅkhāresu abhinivisanāṃ. **Diṭṭhekaṭṭheti** diṭṭhiyā sahaṇātekaṭṭhe, pahānekaṭṭhe ca. “**Oḷārike**”ti uparimaggavajjhe kilese apekkhitvā vuttaṃ, aññathā dassanapahātabbāpi dutiyamaggavajjhehi oḷārikāti. **Aṇusahagateti** aṇubhūte, idaṃ heṭṭhimamaggavajjhe apekkhitvā vuttaṃ. **Sabbakileseti** avasiṭṭhasabbakilese. Na hi paṭhamādimaggehi pahīnā kilesā puna pahīyantīti.

Kakkhalattaṃ kaṭṭhinabhāvo. **Paggharaṇaṃ** dravabhāvo. Lokiyavāyunā bhastassa viya yena taṃtaṃkalāpassa uddhumāyanaṃ, thambhabhāvo vā, taṃ **vitthambhanaṃ**. Vijjamānepi kalāpantarabhūtānaṃ kalāpantarabhūtehi asamphuṭṭhabhāve, taṃtaṃbhūtavivittatā rūpapariyanto ākāsoṭi yesaṃ yo paricchedo, tehi so asamphuṭṭhova, aññathā bhūtānaṃ paricchedasabhāvo na siyā byāpībhāvāpattito. Abyāpitā hi asamphuṭṭhatāti. Yasmiṃ (1.0106) kalāpe bhūtānaṃ paricchedo, tehi asamphuṭṭhabhāvo **asamphuṭṭhalakkaṇaṃ**. Tenāha bhagavā ākāsadhātuniddese “asamphuṭṭhaṃ catūhi mahābhūtehi”ti (dha. sa. 637).

Virodhipaccayasannipāte visadisuppatti **ruppanaṃ**. Cetanāpadhānattā saṅkhārakkhandhadhammānaṃ cetanāvasenetaṃ vuttaṃ “**saṅkhārānaṃ abhisāṅkharāṇalakkhaṇaṃ**”ti. Tathā hi suttantabhājanīye saṅkhārakkhandhavibhaṅge “cakkhusa-

mphassajā cetanā”ti-ādinā (vibha. 92) cetanāva vibhattā, abhisāṅkharāṇala-kkhaṇā ca cetanā. Yathāha “tattha katamo puññābhisāṅkhāro? Kusalā cetanā kāmāvacarā”ti-ādi (vibha. 226). **Pharaṇaṃ** savipphārikatā. **Assaddhiyeti** assaddhiyahetu, nimittatthe bhumaṃ. Esa nayo “**kosajje**”ti-ādīsu. **Vūpasamalakkhaṇanti** kāyacittapariḷāhūpasamalakkhaṇaṃ. Līnuddhaccarahite adhicitte pavattamāne pagghaniggahasampahaṃsanesu abyāvaṭatāya ajjupekkhanaṃ **paṭisaṅkhānaṃ** pakkhapātupacchedato.

Musāvādādīnaṃ viṣaṃvādanādīkiccatāya lūkhānaṃ apariggāhakānaṃ paṭipakkhabhāvato pariggāhikā sammāvācā siniddhabhāvato sampayuttadhamme, sammāvācāpaccayasubhāsītānaṃ sotāraṅca puggalaṃ pariggaṇhātīti sā pariggaḥalakkhaṇā sammāvācā. Kāyikakiriya kiñci kattabbaṃ samuṭṭhāpeti. Sayaṅca samuṭṭhahanaṃ ghaṭanaṃ hotīti sammākammantasaṅkhātā virati samuṭṭhānalakkhaṇā daṭṭhabbā, sampayuttadhammānaṃ vā ukkhipanaṃ samuṭṭhāpanaṃ kāyikakiriya bhārukkhipanaṃ viya. Jīvamānassa sattassa, sampayuttadhammānaṃ vā jīvitindriyavuttiyā, ājīvasseva vā suddhi **vodānaṃ**. Sasampayuttadhammassa cittassa saṃkilesapakkhe patituṃ adatvā sammadeva paggaṇhanaṃ **paggaḥo**.

“Saṅkhārā”ti idha cetanā adhippetāti vuttaṃ “**saṅkhārānaṃ cetanālakkhaṇaṃ**”ti. **Namaṇaṃ** āramaṇābhimukhabhāvo. **Āyatanānaṃ** pavattanaṃ. Āyatanānaṃ vasena hi āyasaṅkhātānaṃ cittacetāsikānaṃ pavatti. **Taṇhāya** hetulakkhaṇanti vaṭṭassa janakahetubhāvo, maggassa pana nibbānasampāpakattanti ayameva tesāṃ viṣeso.

Tathalakkhaṇaṃ (1.0107) aviparītasabhāvo. **Ekaraso** aññamaññānavattanaṃ anūnādhikabhāvo. **Yuganaddhā** samathavipassanāva, “saddhāpaññā paggaḥavikkhepā”tipi vadanti.

Khiṇoti kileseti **khayo**, maggo. Anuppādapariyosānatāya **anuppādo**, phalaṃ. **Passaddhi** Kilesavūpasamo.

Chandassāti kattukamyatāchandassa. **Mūlalakkhaṇaṃ** paṭiṭṭhābhāvo. **Samuṭṭhāpanalakkhaṇaṃ** āramaṇapaṭipādakatāya sampayuttadhammānaṃ uppattihe-tutā. **Samodhānaṃ** visayādisannipātena gahetabbākāro, yā “saṅgati”ti vuccati. Samaṃ saha odahanti anena sampayuttadhammāti vā **samodhānaṃ**, phasso. Samosaranti sannipatanti etthāti **samosaraṇaṃ**. Vedanāya vinā appavattamānā sampayuttadhammā vedanānubhavananimittaṃ samosaṭā viya hontīti evaṃ vuttaṃ. Gopānasīnaṃ kūṭaṃ viya sampayuttānaṃ pāmokkhabhāvo **pamukhalakkhaṇaṃ**. Tato, tesāṃ vā sampayuttadhammānaṃ uttari padhānanti **taduttari**. Paññuttarā hi kusalā dhammā. **Vimuttiyāti** phalassa. Tañhi silādiguṇasārassa paramukkaṃsabhāvena sāraṃ. Ayaṅca lakkhaṇavibhāgo chadhātupañcajhānaṅgādivasena taṃtaṃsuttapadānusārena, porāṇaṭṭhakathāya āgatanayena ca katoti daṭṭhabbaṃ. Tathā hi vuttopi koci dhammo pariyāyantarappakāsanatthaṃ puna dassito, tato eva ca “chandamūlakā kusalā dhammā manasikārasamuṭṭhānā, phassasamodhānā, vedanāsamosaraṇā”ti, “paññuttarā kusalā dhammā”ti, “vimuttisāramidaṃ brahmacariyaṃ”ti, “nibbānogadhañhi āvuso brahmacariyaṃ nibbānapariyosānaṃ”ti ca suttapadānaṃ vasena “**chandassa mūlalakkhaṇaṃ**”ti-ādi vuttaṃ.

Tathadhammā nāma cattāri ariyasaccāni aviparītasabhāvattā. **Tathāni** taṃsa-
bhāvattā. **Avitathāni** amusāsabhāvattā. **Anaññathāni** aññākārahittā.

Jātipaccayasambhūtasamudāgataṭṭho jātipaccayā sambhūtaṃ hutvā sahi-
tassa attano paccayānurūpassa uddhaṃ uddhaṃ āgatabhāvo, anupavattattho
attho. Atha vā sambhūtaṭṭho ca samudāgataṭṭho ca sambhūtasamudāgataṭṭho, na
jātito jarāmaṇaṃ na hoti, na ca jātiṃ vinā aññato hotīti jātipaccayasambhūtaṭṭho.
Itthañca jātito samudāgacchatīti (1.0108) jātipaccayasamudāgataṭṭho. Yā yā jāti
yathā yathā paccayo hoti, tadanurūpaṃ pātubhāvoti attho. **Avijjāya saṅkhārānaṃ**
paccayaṭṭho etthāpi na avijjā saṅkhārānaṃ paccayo na hoti, na ca avijjaṃ vinā
saṅkhārā uppajanti. Yā yā avijjā yesaṃ yesaṃ saṅkhārānaṃ yathā yathā
paccayo hoti, ayaṃ avijjāya saṅkhārānaṃ paccayaṭṭho, paccayabhāvoti attho.

Bhagavā taṃ jānāti passatīti sambandho. **Tenā**ti bhagavatā. Taṃ vibhajjamā-
nanti yojetabbaṃ. **Tanti** rūpāyatanaṃ. **Iṭṭhāniṭṭhādīti ādi**-saddena majjhataṃ
saṅgaṇhāti, tathā atītānāgatapaccuppannaparitta-ajjhatabhiddhātadubhayādi-
bhedaṃ. **Labbamānakapadavasenāti** “rūpāyatanaṃ diṭṭhaṃ saddāyatanaṃ
sutaṃ gandhāyatanaṃ rasāyatanaṃ phoṭṭhabbāyatanaṃ mutaṃ, sabbaṃ rūpaṃ
manasā viññātan”ti (dha. sa. 966) vacanato diṭṭhapadañca viññātapadañca rūpā-
rammaṇe labbhati. “Rūpārammaṇaṃ iṭṭhaṃ aniṭṭhaṃ majjhataṃ parittaṃ atītaṃ
anāgataṃ paccuppannaṃ ajjhataṃ bahiddhā diṭṭhaṃ viññātaṃ rūpaṃ rūpāya-
tanaṃ rūpadhātu vaṇṇanibhā sanidassanaṃ sappatiṅgaṃ nīlaṃ

pītakan”ti evamādihi **anekehi nāmehi**. “**Terasahi vārehi**”ti rūpakaṇḍe (dha. sa. 614 ādayo) āgate terasa niddesavāre sandhāyāha. Ekekasmīṅca vāre catunnaṃ catunnaṃ vavatthāpananayānaṃ vasena “**dvipaññāsāya nayehi**”ti āha. **Tathameva** aviparītaḍḍassitāya, appaṭivattiyadesanatāya ca. **Jānāmi abbhāññāsinti** vattamānātītakālesu ñāṇappavattidassanena anāgatepi ñāṇappavatti vuttāyevāti daṭṭhabbā. **Vidita**-saddo anāmaṭṭhakālaviseso veditabbo, “diṭṭhaṃ suttaṃ mutan”-ti-ādīsu (dha. sa. 966) viya. **Na upaṭṭhāsīti** attattaniyavasena na upagacchi. Yathā rūpārammaṇādayo dhammā yaṃsabhāvā yaṃpakārā ca, tathā ne passati jānāti gacchatīti **tathāgatoti** evaṃ padasambhavo veditabbo. Keci pana “niruttinayena pisodarādipakkhepena vā dassī-saddassa lopaṃ, āgata-saddassa cāgamaṃ katvā **tathāgato**”ti vaṇṇenti.

Niddosatāya **anupavajjaṃ**. Pakkhipitabbābhāvena **anūnaṃ**. Apanetabbābhāvena **anadhikaṃ**. Atthabyañjanādisampattiyā **sabbākāraparipuṇṇaṃ**. **No añña-thāti** “tathevā”ti vuttamevatthaṃ byatirekena sampādeti. Tena yadatthaṃ (1.0109) bhāsitaṃ, ekantena tadatthanipphādanato yathā bhāsitaṃ bhagavatā, tathevāti aviparītadesanataṃ dasseti. “**Gadattho**”ti etena tathaṃ gadatīti tathāgatoti **da**-kā-rassa **ta**-kāro kato niruttinayenāti dasseti.

Tathā gatamassāti **tathāgato**, gatanti ca kāyassa vācāya vā pavattīti attho. **Tathāti** ca vutte **yaṃtaṃ**-saddānaṃ abyabhicārisambandhitāya “yathā”ti aya-mattho upaṭṭhitoyeva hoti. Kāyavacīkiriyañāca aññañānūlomena vacanī-cchāyaṃ, kāyassa vācā, vācāya ca kāyo sambandhībhāvena upaṭṭhitatīti ima-matthaṃ dassento āha “**bhagavato hi**”ti-ādi. Imasmiṃ pana atthe tathāvāditāya **tathāgatoti** ayampi attho siddho hoti. So pana pubbe pakārantarena dassitoti āha “**evaṃ tathākāritāya tathāgato**”ti.

“**Tiriyaṃ aparimāṇāsu lokadhātūsū**”ti etena yadeke “tiriyaṃ viya upari adho ca santi lokadhātuyo”ti vadanti, taṃ paṭisedheti. Desanāvīlāsoyeva **desanāvīlāsamayo** yathā “puññamayaṃ, dānamayan”ti-ādīsu.

Upasagganipātānaṃ vācakasaddasannidhāne tadatthajotanabhāvena pavattanato gata-saddoyeva avagatatthaṃ atītatthañca vadatīti āha “**gatoti avagato atīto**”ti. Atha vā abhinīhārato paṭṭhāya yāva sambodhi, etthantare mahābodhiyānapaṭṭipattiyā hānaṭhānasamkilesanivattīnaṃ abhāvato yathā paṇidhānaṃ, tathā gato abhinīhārānurūpaṃ paṭipannoti **tathāgato**. Atha vā mahiddhikatāya, paṭisambhīdānaṃ ukkaṃsādhigamena anāvaraṇatāya ca katthaci paṭighātābhāvato yathā ruci, tathā kāyavacīcittānaṃ gatāni gamanāni pavattiyo etassāti **tathāgato**. Yasmā ca loke vidhayuttagatapakāra-saddā samānatthā dissanti, tasmā yathā vidhā vipassī-ādayo bhagavanto, ayampi bhagavā tathā vidhoti **tathāgato**. Yathā yuttā ca te bhagavanto ayampi bhagavā tathā yuttoti **tathāgato**. Atha vā yasmā saccaṃ tacchaṃ tathanti ñāṇassettaṃ adhivacanaṃ, tasmā tathena ñāṇena āgatoti **tathāga-toti**. Evampi tathāgata-saddassa attho veditabbo-

“Pahāya (1.0110) kāmādimale yathā gatā,
samādhiñāṇehi vipassī-ādayo;
mahesino sakyamunī jutindharo,

tathāgato tena **tathāgato** mato.
 Tathañca dhātāyatanādilakkhaṇaṃ,
 sabhāvasāmaññavibhāgabhedato;
 sayambuññaṇena jino samāgato,
Tathāgato vuccati sakyapuṅgavo.
 Tathāni saccāni samantacakkhunā,
 tathā idappaccayatā ca sabbaso;
 anaññaneyyena yato vibhāvitā,
 yāthāvato tena jino **tathāgato**.
 Anekabhedāsupi lokadhātusu,
 jinassa rūpāyatanādigocare;
 vicittabhedamaṃ tathameva dassanaṃ,
Tathāgato tena samantalocano.
 Yato ca dhammaṃ tathameva bhāsatī,
 karoti vācāyanuloma mattano;
 guṇehi lokaṃ abhibhuyya iriyatī,
Tathāgato tenapi lokanāyako.
 Yathābhinihāramato yathārucci,
 pavattavācātanucittabhāvato;
 yathāvidhā yena purā mahesino,
 tathāvidho tena jino **tathāgato**” ti. (itivu. aṭṭha. 38).

Saṅgahagāthā mukhamattameva. Kasmā? Appamādapadaṃ viya sakaladhamma-
 paṭipattiyā sabbabuddhaguṇānaṃ saṅgāhakattā. Tenevāha “**sabbākārenā**” ti-ādi.
 “**Taṃ** (1.0111) **katamanti pucchati**” ti etena “katamañca taṃ bhikkhave” ti-ādiva-
 canassa sāmāññato pucchābhāvo dassito avisesato hi tassa pucchāvisesabhāva-
 ñāpanatthaṃ mahāniddeṣe āgatā sabbāva pucchā atthuddhāranayena dasseti
 “**tattha pucchā nāmā**” ti-ādinā. Tattha **tatthāti** “taṃ katamanti pucchati” ti ettha
 yadetaṃ sāmāññato pucchāvacaṇaṃ, tasmim.

Lakkhaṇanti ñātuṃ icchito yo koci sabhāvo. “**Aññātan**” ti yena kenaci ñāṇena
 aññātabhāvamāha, “**adiṭṭhan**” ti dassanabhūtena ñāṇena paccakkhaṃ viya adi-
 ṭṭhataṃ. “**Atulitan**” ti “ettakametan” ti tulanabhūtena atūlitataṃ, “**atiritan**” ti tīraṇa-
 bhūtena akataññakiriyāsamāpanataṃ, “**avibhūtan**” ti ñāṇassa apākaṭabhāvaṃ,
 “**avibhāvitan**” ti ñāṇena apākaṭikatabhāvaṃ. Adiṭṭhaṃ jotiyati etāyāti **adiṭṭhajotanā**.
 Diṭṭhaṃ saṃsandiyati etāyāti **diṭṭhasaṃsandanā**, sākacchāvasena vinicchayaka-
 raṇaṃ. Vimati chijjati etāyāti **vimaticchedanā**. Anumatiyā pucchā **anumatipucchā**.
 “Taṃ kiṃ maññatha bhikkhave” ti-ādi pucchāya hi “kā tumhākaṃ anumati” ti anu-
 mati pucchitā hoti. **Kathetukamyatā** ti kathetukamyatāya.

8. Saraseneva patanasabhāvassa antarā eva atīva pātanaṃ **atipāto**, saṅikaṃ
 patituṃ adatvā sīghaṃ pātananti attho. Atikkamma vā satthādīhi abhibhavitvā
 pātanaṃ **atipāto**. **Sattoti** khandhasantāno. Tattha hi sattapaññatti. **Jīvitindriyanti**
 rūpārūpajīvitindriyaṃ. Rūpajīvitindriye hi vikopite itarampi taṃ sambandhatāya
 vinassati. Kasmā panettha “pāṇassa atipāto, pāṇoti cettha vohārato satto” ti ca

ekavacananiddeso kato, nanu niravasesānaṃ pāṇānaṃ atipātato virati idha adhippetā. Tathā hi vakkhati “sabbapāṇabhūtahitānukampīti sabbe pāṇabhūte”ti-ādinā (dī. ni. aṭṭha. 1.cūḷasīlavanāṇanā) bahuvacananiddesanti? Saccametaṃ, pāṇabhāvasāmaññavasena panettha ekavacananiddeso kato, sabbasaddasannidhānena tattha puthuttaṃ viññāyamānamevāti sāmaññaniddesaṃ akatvā bhedavacanicchāvasena bahuvacananiddeso katoti (1.0112). Kiñca bhīyosāmaññato saṃvarasamādānaṃ, tabbisesato saṃvarabhedoti imassa visesassa ñāpanatthaṃ ayaṃ vacanabhedo katoti veditabbo. Yāya cetanāya vattamānassa jīvitindriyassa nissayabhūtesu mahābhūtesu upakkamakaraṇahetu taṃ mahābhūtapaccayā uppajjanakamahābhūtā nuppajjissanti, sā tādisappayogasamuṭṭhāpikā cetanā pāṇātipāto. Laddhupakkamāni hi bhūtāni itarabhūtāni viya na visadānīti samānajātiyānaṃ kāraṇaṃ na hontīti. “**Kāyavacīdvārānaṃ**”ti etena manodvāre pavattāya vadhakacetanāya pāṇātipātabhāvaṃ paṭikkhipati.

Payogavatthumahantatādīhi mahāsāvajjatā tehi paccayehi uppajjamānāya cetanāya balavabhāvato veditabbā. Yathādhippetassa hi payogassa sahasā nipphādanavasena kiccāsādhikāya bahukkhattaṃ pavattajavanehi laddhāsevanāya ca sanniṭṭhāpakacetanāya vasena payogassa mahantabhāvo. Satipi kadāci khuddake ceva mahante ca pāṇe payogassa samabhāve mahantaṃ hanantassa cetanā tibbatarā uppajjatīti vatthussa mahantabhāvo. Iti ubhayaṃ petaṃ cetanāya balavabhāvene va hoti. Tathā hi hantabbassa mahāguṇabhāvena tattha pavatta-upakāracetanā viya khattavisesanibbattiyā apakāracetanāpi balavatī, tibbatarā ca uppajjatīti tassā mahāsāvajjatā daṭṭhabbā. Tasmā payogavatthu-ādipaccayānaṃ amahattepi mahāguṇatādipaccayehi cetanāya balavabhāvādivaseneva mahāsāvajjabhāvo veditabbo.

Sambhariyanti etehīti **sambhārā**, aṅgāni. Tesu pāṇasaññitāvadhakacittāni pubbabhāgiyānīpi hontī. **Upakkamo** vadhakacetanāsamuṭṭhāpito. Pañcasambhāravatī pāṇātipātacetanāti sā pañcasambhāravanimuttā daṭṭhabbā. **Vijjāmayo** mantaparijappanapayogo āthabbaṇikādīnaṃ viya. **Iddhimayo** kammavipākajiddhimayo dāṭhākoṭakādīnaṃ viya. **Ativiya papañcoti** atimahāvitthāro.

Etthāha- khaṇe khaṇe nirujjhanasabhāvesu saṅkhāresu ko hanti, ko vā haññati, yadi cittacetāsikasantāno, so arūpatāya na chedanabhedanādivasena (1.0113) vikopanasamattho, nāpi vikopaniyo, atha rūpasantāno, so acetanatāya kaṭṭhakaliṅgarūpamoti na tattha chedanādinā pāṇātipāto labbhati yathā matasarīre, payogopi pāṇātipātassa paharaṇappakārādi atītesu vā saṅkhāresu bhavēyya anāgatesu vā paccuppannesu vā, tattha na tāva atītānāgatesu sambhavati tesaṃ abhāvato, paccuppannesu ca saṅkhārānaṃ khaṇikattā saraseneva nirujjhanasabhāvātāya vināsābhimukhesu nippayojano payogo siyā, vināsassa ca kāraṇarahitattā na paharaṇappakārādipayogahetukaṃ maraṇaṃ, nirīhakatāya ca saṅkhārānaṃ kassa so payogo, khaṇikattā vadhādhippāyasamakālabhijjanakassa kiriyāpariyosānakālānavatṭhānato kassa vā pāṇātipātakammabaddhoti.

Vuccate- yathāvuttavadhakacetanāsaṃhito saṅkhārānaṃ puñjo sattasaṅkhāto hantā, tena pavattitavadhakapayoganimittaṃ apagatusmāviññāṇajīvitindriyo mata-

vohārapavattinibandho yathāvuttavadhappayogākaṇe uppajjanāraho rūpārūpa-
dhammasamūho haññati, kevalo vā cittacetasikasantāno. Vadhappayogāvisaya-
bhāvepi tassa pañcavokārabhave rūpasantānādhīnavuttitāya rūpasantāne parena
payojitajīvitindriyupacchedakapayogavasena tannibbattivibandhakavisadisarūpu-
ppattiyā vihate vicchedo hotīti na pāṇātipātassa asambhavo, nāpi ahetuko pāṇāti-
pāto, na ca payogo nippayojano paccuppannesu saṅkhāresu katapayogavasena
tadanantaraṃ uppajjanārahasa saṅkhāraikalāpassa tathā anuppattito, khaṇi-
kānaṃ saṅkhārānaṃ khaṇikamaraṇassa idha maraṇabhāvena anadhippetattā,
santatimaraṇassa ca yathāvuttanayena sahetukabhāvato na ahetukaṃ maraṇaṃ,
na ca katturahito pāṇātipātappayogo nirīhakesupi saṅkhāresu

sannihitatāmattena upakārakesu attano anurūpaphaluppādananiyatesu kāraṇesu kattuvohārasiddhito yathā “padīpo pakāseti nisākaro candimā”ti ca, na ca keva-lassa vadhādhippāyasahabhuno cittacetasikakalāpassa pāṇātipāto icchito santānavasena avatṭhitasseva paṭijānanato, santānavasena pavattamānānañca padīpādīnaṃ atthakiriyāsiddhi dissatīti attheva pāṇātipātena kammabaddho. Ayañca vicāro adinnādānādīsupi yathāsambhavaṃ vibhāvetabbo.

“**Pahīnakālato** (1.0114) **paṭṭhāya viratovā**”ti etena pahānahetukā idhādhippetā samucchedaviratīti dasseti. Kammakkhayañāṇena hi pāṇātipātadussilyassa pahīnattā bhagavā accantameva tato paṭiviratoti vuccati samucchedavasena pahānaviratīnaṃ adhippetattā. Kiñcāpi pahānaviramaṇānaṃ purimapacchimakālātā natthi, maggadhammānaṃ pana sammādiṭṭhi-ādīnaṃ sammāvācādīnañca paccayapaccayuppannabhāve apekkhite sahaṅgānampi paccayapaccayuppannabhāvena gahaṇaṃ purimapacchimabhāveneva hotīti gahaṇappavatti-ākārasena paccayabhūtesu sammādiṭṭhi-ādīsū pahāyakadhammesu pahānakiriyāya purimākālāvohāro, paccayuppannāsu ca viratīsū viramaṇakiriyāya aparakālāvohāro ca hotīti evamettha attho daṭṭhabbo. Pahānaṃ vā samucchedavasena, virati paṭippasaddhivasena yojetabbā. Atha vā pāṇo atipātīyati etenāti **pāṇātipāto**, pāṇaghāta-hetubhūto dhammasamūho. Ko paneso? Ahirikānottappadosamohavihiṃsādayo kilesā. Te hi bhagavā ariyamaggena pahāya samugghāṭetvā pāṇātipātadussilyato accantameva paṭiviratoti vuccati kilesesu pahīnesu kilesanimittassa kamma anuppajjanato. “Adinnādānaṃ pahāyā”ti-ādīsūpi eseva nayo. **Viratovāti** avadhāraṇena tassā viratīyā kālādivasena apariyantataṃ dasseti. Yathā hi aññe samādinnaviratīkāpi anavatṭhitacittatāya lābhajīvitādihetu samādānaṃ bhindanti, na evaṃ bhagavā. Bhagavā pana sabbaso pahīnapāṇātipātattā accantavirato evāti. **Vitikkamissāmīti** anavajjadhammehi vokiṇṇā antarantarā uppajjanakā dubbalākusalā. Yasmā pana kāyavacīpayogaṃ upalabhitvā “imassa kilesā uppannā”ti viññunā sakkā ñātum, tasmā te iminā pariyāyena “**cakkhosotaviññeyyā**”ti vuttāti daṭṭhabbā. **Kāyikāti** pāṇātipātādinipphādake balavākusale sandhāyāha.

Gottavasena laddhavohāroti sambandho. **Dīpetum vaṭṭati** Brahmadattena bhāsitavaṇṇassa anusandhidassanavasena imissā desanāya āraddhattā. Tathāyaṃ dīpanā- “pāṇātipātaṃ pahāya pāṇātipātā paṭivirato samaṇassa gotamassa sāvakaśaṅgho nihitadaṇḍo nihitasattho”ti vitthāretabbaṃ. Nanu ca dhammassāpi vaṇṇo (1.0115) brahmadattena bhāsito? Saccaṃ bhāsito, so pana sammāsambuddhapabhavattā, ariyasaṅghādhārattā ca dhammassa dhammānubhāvasiddhattā ca tesam tadubhayadīpaneneva dīpito hotīti visum na uddhaṭo. Saddhammānubhāveneva hi bhagavā bhikkhusaṅgho ca pāṇātipātādippahānasa-mattho ahosi, desanā pana ādito paṭṭhāya evaṃ āgatāti.

Etthāyaṃ adhippāyo- “atthi bhikkhave aññe ca dhammā”ti-ādīnā anaññasādhāraṇe buddhaguṇe ārabha upari desanaṃ vaḍḍhetukāmo bhagavā ādito paṭṭhāya “tathāgatassa vaṇṇaṃ vadamāno vadeyyā”ti-ādīnā buddhaguṇavaseneva desanaṃ ārabhi, na bhikkhusaṅghavasenāti. Esā hi bhagavato desanāya pakati, yaṃ ekaraseneva desanaṃ dassetuṃ labbhamānassāpi kassaci aggahaṇaṃ.

Tathā hi rūpakaṇḍe dukādīsu tanniddesesu ca hadayavatthu na gahitaṃ. Itaravattūhi asamānagatikattā desanābhedo hotīti. Yathā hi cakkhuvīññāṇādīni ekantato cakkhādinissayāni, na evaṃ manovīññāṇaṃ ekantena hadayavatthunissayaṃ, nissitavasena ca vatthudukādidesanā pavattā “atthi rūpaṃ cakkhuvīññāṇassa vatthu, atthi rūpaṃ na cakkhuvīññāṇassa vatthū”ti-ādinā. Yampi ekantato hadayavatthunissayaṃ, tassa vasena “atthi rūpaṃ manovīññāṇassa vatthū”ti-ādinā dukādīsu vuccamānesupi na tadanurūpā ārammaṇadukādayo sambhavanti. Na hi “atthi rūpaṃ manovīññāṇassa ārammaṇaṃ, atthi rūpaṃ na manovīññāṇassa ārammaṇaṃ”ti sakkā vattunti vatthārammaṇadukā bhinnagatikā siyunti na ekarasā desanā bhaveyyāti. Tathā nikkhepakaṇḍe cittuppādavibhāgena avuccamānattā avitakka-avicārapadavissajjane “vicāro cā”ti vattuṃ na sakkāti avitakkavicāramattapadavissajjane labbhamānopi vitakko na uddhaṭo, aññathā “vitakko cā”ti vattabbaṃ siyā.

Daṇḍanasañkhātassa daṇḍassa paraviheṭhanassa vivajjitabhāvadīpanatthaṃ daṇḍasatthānaṃ nikkhepavacananti āha “**parūpaghātattāyā**”ti-ādi. **Viheṭhanabhāvatoti** vihiṃsanabhāvato. “Bhikkhusaṅghavasenaṃpi dīpetuṃ vaṭṭati”ti vuttattā tampi ekadesena dīpento “**yaṃ pana bhikkhū**”ti-ādimāha.

Lajjīti (1.0116) ettha vuttalajjāya ottappampi vuttamevāti daṭṭhabbaṃ. Na hi pāpajigucchanaṃ pāputtāsanarahitaṃ, pāpabhayaṃ vā alajjanaṃ atthīti. Dhammagarutāya vā buddhānaṃ, dhammassa ca attādhipattā attādhipatibhūtā lajjāva vuttā, na pana lokādhipati ottappaṃ. “Dayaṃ mettacittataṃ āpanno”ti kasmā vuttaṃ, nanu dayā-saddo “dayāpanno”ti-ādīsu karuṇāya pavattatīti? Sacca-metaṃ, ayaṃ pana dayā-saddo anurakkhaṇamatthaṃ antonītaṃ katvā pavattamāno mettāya karuṇāya ca pavattatīti idha mettāya pavattamāno vutto. Midati siniyatīti mettā, mettā etassa atthīti mettāṃ, mettāṃ cittaṃ etassāti mettacitto, tassa bhāvo **mettacittatā**, mettā icceva attho. “**Sabbapāṇabhūtahitānukampī**”ti etena tassā viratīyā sattavasena apariyantataṃ dasseti. **Pāṇabhūte**ti pāṇajāte. **Anukampako**ti karuṇāyanako. Yasmā pana mettā karuṇāya visesapaccayo hoti, tasmā vuttaṃ “**tāya eva dayāpannatāyā**”ti. Evaṃ yehi dhammehi pāṇātipātā virati sampajjati, tehi lajjāmettākaruṇāhi samaṅgībhāvo dassito. **Viharatīti** evaṃbhūto hutvā ekasmiṃ iriyāpathe uppannaṃ dukkhaṃ aññena iriyāpathena vicchinditvā harati pavatteti, attabhāvaṃ vā yāpetīti attho. Tenevāha “**iriyati yapeti yāpeti pāleti**”ti.

Ācārasīlamattakanti sādhujanācārasīlamattakaṃ, tena indriyasaṃvarādiguṇehi lokiyaputhujjano tathāgatassa vaṇṇaṃ vattuṃ na sakkotīti dasseti. Tathā hi indriyasaṃvarapaccayaparibhogasīlāni idha sīlakathāyaṃ na vibhattāni.

Parasaṃharaṇanti parassa santakaharaṇaṃ. Theno vuccati coro, tassa bhāvo **theyyaṃ**. Idhāpi khuddake parasantake appasāvajjaṃ, mahante mahāsāvajjaṃ. Kasmā? Payogamahantatāya, vatthuguṇānaṃ pana samabhāve sati kilesānaṃ upakkamānañca mudutāya appasāvajjaṃ, tibbatāya mahāsāvajjanti ayampi nayo yojetabbo.

Sāhatthikādayoti ettha mantaparijappanena parasantakaharaṇaṃ vijjāmayo,

vinā mantena kāyavacīpayogena parasantakassa ākaḍḍhanam tādīsa-iddhānu-bhāvena iddhimayo payogo.

Sesanti (1.0117) “pahāya paṭivirato”ti evamādikam. Tañhi pubbe vuttanayam. Kiñcāpi nayidha sikkhāpadavohārena virati vuttā, ito aññesu pana suttapadesesu vinayābhidhammesu ca pavattavohārena viratiyo cetanā ca adhisīlasikkhādīnam adhiṭṭhānabhāvato, tesu aññatarakoṭṭhāsabhāvato ca sikkhāpadanti āha “**paṭhama-sikkhāpade**”ti. Kāmañcetta “lajjī dayāpanno”ti na vuttam, adhikāravasena pana atthato vā vuttamevāti veditabbam. Yathā hi lajjādayo pāṇātipātappahānassa visesappaccayo, evam adinnādānappahānassāpīti, tasmā sāpi pāḷi ānetvā vattabbā. Eseva nayo ito paresupi. Atha vā “sucibhūtenā”ti etena hirottappādīhi samannā-gamo, ahirikādīnañca pahānam vuttamevāti “lajjī”ti-ādi na vuttanti daṭṭhabbam.

Aseṭṭhacariyanti aseṭṭhānam hīnānam, aseṭṭham vā lāmakam nihīnam vuttiṃ, methunanti attho. “**Brahmam seṭṭham ācāran**”ti methunaviratimāha. “**Ārācārī methunā**”ti etena “idha brāhmaṇa ekacco ...pe... na heva kho mātugāmena saddhiṃ dvayamdvayasamāpattiṃ samāpajjati, apica kho mātugāmassa ucchādanaparimaddananhāpanasambāhanam sādīyati, so taṃ assādeti, taṃ nikāmeti, tena ca vittim āpajjati”ti-ādinā (a. ni. 7.50) vuttā sattavidhamethunasamyogāpi paṭivirati dassitāti daṭṭhabbā. Idhāpi asaddhamasevanādhippāyena kāyadvārapavattā maggenamaggapaṭipattisamuṭṭhāpikā cetanā abrahmacariyam, micchācāre pana agamanīyaṭṭhānavīttikkamacetanāti yojetabbam. Tattha agamanīyaṭṭhānam nāma purisānam māturakkhitādayo dasa, dhanakkītādayo dasāti vīsati itthiyo. Itthiyo pana dasannaṃ dhanakkītādīnam sārakkhasaparidaḍḍānañca vasena dvādasannaṃ aññe purisā. Guṇavirahite vipaṭipatti appasāvajjā, mahāguṇe mahāsāvajjā. Guṇarahitepi ca abhibhavitvā pavatti mahāsāvajjā, ubhinnaṃ samānacchandabhāvepi kilesānam upakkamānañca mudutāya appasāvajjā, tibbatāya mahāsāvajjāti veditabbā. Tassa dve sambhārā sevetukāmatācittam, maggenamaggapaṭipattīti. Micchācāre pana agamanīyaṭṭhānatā, sevanācittam maggenamaggapaṭipatti, sādīyanañcāti cattāro. “Abhibhavitvā vīttikkamane maggenamaggapaṭipatti-adhivāsane satipi purimuppānasevanābhisandhipayogābhāvato (1.0118) abhibhuyyamānassa micchācāro na hotī”ti vadanti. Sevanācitte sati payogābhāvo na pamāṇam itthiyā sevanāpayogassa yebhuyyena bhāvato, itthiyā puretaram upaṭṭhāpitasevanācittāyapi micchācāro na siyāti āpajjati payogābhāvato. Tasmā purisassa vasena ukkaṃsato cattāro vuttāti daṭṭhabbam, aññathā itthiyā purisakiccakaraṇakāle purisassapi sevanāpayogābhāvato micchācāro na siyāti eke. Idam panettha sannīṭṭhānam- attano ruciyā pavattitassa tayo, balakkārena pavattitassa tayo, anavasesaggahaṇena pana cattāroti. Eko payogo sāhatthikova.

9. Kammaṭṭhappattam dassetuṃ “**atthabhañjanako**”ti vuttam. **Vacīpayogo kāyapayogo vāti musā**-saddassa kiriyāpadhānataṃ dasseti. **Visamvādanādhippāyo** pubbabhāgakkhaṇe tañkhaṇe ca. Vuttañhi “pubbevassa hoti ‘musā bhaṇissan’ti, bhaṇantassa hoti ‘musā bhaṇāmī’ti” (pārā. 205). Etañhi dvayam āṅgabhūtam, itaram pana hotu vā mā vā, akāraṇametam. **Assāti** visamvādakassa. Yathāvuttam payogabhūtam musā vadati viññāpeti, samuṭṭhāpeti vā etāyāti **cetanā musāvādo**.

Purimanaye lakkhaṇassa abyāpitatāya, musā-saddassa ca viṣaṃvaditabbattha-vācakattasambhavato paripuṇṇaṃ katvā musāvādalakkhaṇaṃ dassetuṃ “**musāti abhūtaṃ atacchaṃ vatthū**” ti-ādinaṃ dutiyanayo āraddho. Imasmiṃca naye musā vadīyati vuccati etāyāti **cetanā musāvādo**. “**Yamatthaṃ bhañjati**” ti vatthuvasena musāvādassa appasāvajjamahāsāvajjatamāha. Yassa atthaṃ bhañjati, tassa appaṇṇatāya appasāvajjo, mahāṇṇatāya mahāsāvajjoti adinnādāne viya ṇṇa-vasenāpi yojetabbaṃ. Kilesānaṃ mudutibbatāvasenāpi appasāvajjamahāsāvajjatā labbhatiyeva.

Attano santakaṃ adātukāmatāya, pūraṇakathānayaena ca viṣaṃvādanapurekkhārasseva musāvādo. Tattha pana cetanā balavatī na hotīti appasāvajjatā (1.0119 vuttā. Appatāya ūnassa atthassa pūraṇavasena pavattā kathā **pūraṇakathā**.

Tajjoti tassāruppo, viṣaṃvādanānurūpoti attho. “**Vāyāmo**” ti vāyāmasīsenā payoga-māha. Viṣaṃvādanādhippāyena payoge katepi parena tasmim atthe aviññāte viṣaṃvādanassa asijjhanato parassa tadatthavijānanaṃ eko sambhāro vutto. Keci pana “abhūtavacanaṃ viṣaṃvādanacittaṃ parassa tadatthavijānananti tayo sambhārā” ti vadanti. **Kiriyāsamuṭṭhāpakacetanākkhaṇeyeva musāvādakakammunā bajjhati** sanniṭṭhāpakacetanāya nibbattatā, sacepi dandhatāya vicāretvā paro tamatthaṃ jānātīti adhippāyo.

“Saccato thetato” ti-ādīsu (ma. ni. 1.19) viya **theta**-saddo thirapariyāyo, thirabhāvo ca saccavāditāya adhikatattā kathāvasena veditabboti āha “**thirakathoti attho**” ti. **Nathirakathoti** yathā haliddirāgādayo anavaṭṭhitasabhāvatāya na thirā, evaṃ na thirā kathā yassa so na thirakathoti haliddirāgādayo yathā kathāya upamā honti, evaṃ yojetabbaṃ. Esa nayo “**pāsāṇalekhā viyā**” ti-ādīsipi.

Saddhā ayati pavattati etthāti saddhāyo, saddhāyo eva

saddhāyiko yathā “venayiko”ti (a. ni. 8.11; pārā. 8). Saddhāya vā ayitabbo **saddhāyiko**, saddheyoti attho. **Vatthabbaṃ āpajjati** viṣaṃvādanatoti adhippāyo.

Suññabhāvanti pītivirahitatāya rittataṃ. **Sā piṣuṇavācā**ti yāyaṃ yathāvuttā saddasabhāvā vācā, sā piyasuññakaraṇato piṣuṇavācāti niruttinayena atthamāha. Pisatīti vā piṣuṇā, samagge satte avayavabhūte vagge bhinne karotīti attho.

Pharusanti sinehābhāvena lūkhaṃ. **Sayampi pharusā**ti domanassasamuṭṭhitattā sabhāvenapi kakkasā. Ettha ca pharusaṃ karotīti phalūpacārena, pharusayaṭṭīti vā vācāya pharusa-saddappavatti veditabbā. **Sayampi pharusā**ti paresaṃ mammacchedavasena pavattiyā ekantaniṭṭhuratāya sabhāvena, kāraṇavohārena (1.0120) ca vācāya pharusa-saddappavatti daṭṭhabbā. Tatoyeva ca **neva kaṇṇasukhā**. Atthavipannatāya **na hadayaṅgamā**.

Yena samphaṃ palapatīti yena palāpasāṅkhātena niratthakavacanena sukhaṃ hitaṅca phalati vidarati vināsetīti “samphan”ti laddhanāmaṃ attano paresaṅca anupakāraṃ yaṃ kiñci palapati.

Samkiliṭṭhacittassāti lobhena dosena vā vibādhitacittassa, upatāpitacittassa vā, dūsitacittassāti attho. **Cetanā piṣuṇavācā** piṣuṇaṃ vadanti etāyāti. Yassa yato bhedaṃ karoti, tesu abhinnesu appasāvajjaṃ, bhinnesu mahāsāvajjaṃ, tathā kilesānaṃ mudutibbatāvisesesu.

Yassa pesuññaṃ upasaṃharati, so bhijjatu vā mā vā, tassa atthassa viññāpanameva pamāṇanti āha “**tadatthavijānanan**”ti, kammaṭṭhappatti pana bhinne eva.

Anuppadātāti anubalappadātā, anuvattanavasena vā padātā. Kassa pana anuvattanaṃ padānaṅca? “Sahitānan”ti vuttattā “sandhānassā”ti viññāyati. Tenevāha “**sandhānānuppadātā**”ti. Yasmā pana anuvattanavasena sandhānassa padānaṃ ādhānaṃ, rakkhaṇaṃ vā daḥhikaraṇaṃ hoti, tena vuttaṃ “**daḥhikammaṃ kattāti attho**”ti. Āramanti etthāti **ārāmo**, ramitabbaṭṭhānaṃ. Yasmā pana ākārena vināpi ayamevattho labbhati, tasmā vuttaṃ “**samaggarāmotipi pāḷi, ayamevettha attho**”ti.

Mammāni viya mammāni, yesu pharusavācāya chupitamattesu duṭṭhārūsu viya ghaṭṭitesu cittaṃ adhimattaṃ dukkhappattaṃ hoti. Kāni pana tāni? Jāti-ādīni akkosavatthūni. Tāni chijjanti, bhijjanti vā yena kāyavacīpayogena, so **mammacchedako**. Ekantena pharusacetanā pharusavācā pharusaṃ vadati etāyāti. Kathaṃ pana ekantapharusacetanā hoti? Duṭṭhacittatāya. **Tassā**ti ekantapharusacetanāya eva pharusavācābhāvassa. **Mammacchedako** savanapharusatāyāti adhippāyo. **Cittasaṅghatāya pharusavācā na hoti** kammaṭṭhaṃppattattā, kammabhāvaṃ pana na sakkā vāretunti. Evaṃ anvayavasena cetanāpharusatāya pharusavācaṃ sādhetvā idāni tameva paṭipakkhanayena sādhetuṃ “**vacanasaṅghatāyā**”ti-ādi vuttaṃ. **Sā** pharusavācā (1.0121). **Yanti** yaṃ puggalaṃ. Etthāpi kammaṭṭhaṃbhāvaṃ appattā appasāvajjā, itarā mahāsāvajjā, tathā kilesānaṃ mudutibbatābhāve. Keci pana “yaṃ uddissa pharusavācā payujjanti, tassa sammukhāva sīsaṃ eti”ti, eke “parammukhāpi pharusavācā hotiyevā”ti vadanti. Tatthāyamadhippāyo yutto siyā- sammukhā payoge agāravādīnaṃ balavabhāvato siyā cetanā balavatī, parassa ca tadatthajānaṃ, na tathā asammukhāti. Yathā pana akkosite mate

ālahane katā khamanā upavādantarāyaṃ nivatteti, evaṃ “parammukhā payuttāpi pharusavācā hotiyevā”ti sakkā viññātunti. **Kupitacittanti** akkosādhippāyeneva kupitacittaṃ, na maraṇādhippāyena. Maraṇādhippāyena hi cittakope sati byāpādo-yeva hotīti. **Etthāti-**

“Nelaṅgo setapacchādo, ekāro vattatī ratho;

anīghaṃ passa āyantaṃ, chinnasotaṃ abandhanan”ti. (saṃ. ni. 4.347; udā.

65);

Imissā gāthāya. Sīlañhettha “nelaṅgan”ti vuttaṃ. Tenevāha citto gahapati “nelaṅganti kho bhante sīlanametam adhivacanan”ti (saṃ. ni. 4.347). **Sukumārāti** apha-rusatāya mudukā. **Purassāti** ettha **pura**-saddo tannivāsivācako daṭṭhabbo “gāmo āgato”ti-ādīsu viya. Tenevāha “**nagaravāsīnan**”ti. Manam appāyati vaḍḍhetīti **manāpā**. Tena vuttaṃ “**cittavuḍḍhikarā**”ti. **Āsevanam** bhāvanam bahulīkaraṇam. Yam gāhayitum pavattito, tena aggahite appasāvajjo gahite mahāsāvajjoti, idhāpi kilesānam mudutibbatāvasenāpi appasāvajjamahāsāvajjatā labbhatiyeva.

“**Kālavādī**”ti-ādi samphappalāpā paṭiviratassa paṭipattidassanam. Yathā hi “pāṇātipātā paṭivirato”ti-ādi pāṇātipātappahānapaṭipattidassanam. “Pāṇātipātam pahāya viharatī”ti hi vutte katham pāṇātipātappahānam hotīti? Apekkhāsabbhāvato “pāṇātipātā paṭivirato hoti”ti vuttaṃ, sā pana virati kathanti āha “nihatadaṇḍo nihitasattho”ti, tañca daṇḍasatthanidhānam kathanti vuttaṃ “lajji”ti-ādi, evam uttaruttaram purimassa purimassa upāyasandassanam, tathā adinnādānādīsu (1.0122) yathāsambhavam yojetabbam. Tena vuttaṃ “kālavādīti-ādi samphappalāpā paṭiviratassa paṭipattidassanan”ti. Atthasañhitāpi hi vācā ayuttakālappayogena atthā-vahā na siyāti anathaviññāpanavācam anulometi, tasmā samphappalāpam pajahantena akālavādītā parivajjetabbāti vuttaṃ “**kālavādī**”ti. Kālena vadantenāpi ubhayānatthasādhanato abhūtam parivajjetabbanti āha “**bhūtavādī**”ti. Bhūtañca vadantena yam idhalokaparalokahitasampādakam, tadeva vattabbanti dassetuṃ “**atthavādī**”ti vuttaṃ. Attham vadantenāpi na lokiyadhammasannissitameva vattabbam, atha kho lokuttaradhammasannissitam pīti dassetuṃ “**dhammavādī**”ti vuttaṃ. Yathā ca attho lokuttaradhammasannissito hoti, tam dassanattham “**vinaya-vādī**”ti vuttaṃ. Pātimokkhasamvarō satisamvarō ñāṇasamvarō khantisamvarō vīriyasamvaroti hi pañcannaṃ samvarānam, tadaṅgavinayo vikkhambhanavinayo samucchavedavinayo paṭippassaddhivinayo nissaraṇavinayoti pañcannaṃ vinayā-nañca vasena vuccamāno attho nibbānādhiḡamahetubhāvato lokuttaradhammasannissito hotīti.

Evaṃ guṇavisesayutto ca attho vuccamāno desanākosalle sati sobhati, kicckaro ca hoti, nāññathāti dassetuṃ “**nidhānavatiṃ vācam bhāsītā**”ti vuttaṃ. Idāni tam desanākosallam vibhāvetuṃ “**kālenā**”ti-ādimāha. Ajjhāsayaṭṭhuppattīnam pucchāya ca vasena otiṅṅe desanāvisaye ekaṃsādibyākaraṇavibhāgam salla-kkhetvā ṭhapanāhetudāharaṇasaṃsandanāni tamtamkālānurūpam vibhāventiyā parimitaparicchinnarūpāya vipulataragambhīrudārapahūtathavitthārasaṅgāha-kāya desanāya pare yathājjhāsayaṃ paramatthasiddhiyam paṭiṭṭhāpento “desanā-kusalo”ti vuccatīti evamettha atthayojanā veditabbā.

10. Evaṃ paṭipāṭiyā satta mūlasikkhāpadāni vibhajitvā satipi abhijjhādiṭṭhānassa saṃvarasilasikkhāsaṅgahe upariḡuṇasaṅgahato, lokiyaputhujjanāvisayato ca uttaradesanāya saṅgaṇhituṃ taṃ pariharitvā pacurajanapākaṭaṃ ācārasīlameva vibhajanto bhagavā “**bijagāmbhūtagāmasamārambhā**”ti-ādimāha. Tattha **gāmoti** samūho. Nanu ca rukkhādayo cittarahitatāya na jīvā, cittarahitatā ca paripphandābhāvato (1.0123), chinne viruhanato, visadisajātikabhāvato, catuyoni-appaṭiyāpannato ca veditabbā, vuḍḍhi pana pavāḷasilālavaṇānampi vijjatīti na tesam jīvabhāve kāraṇaṃ, visayaggahaṇaṅca parikkappanāmatṭaṃ supanaṃ viya ciṅcā-dīnaṃ, tathā dohaḷādayo, tattha kasmā bijagāmbhūtagāmasamārambhā paṭivirāti icchitāti? Samaṇasārūppato, sannissitasattānurakkhaṇato ca. Tenevāha “jīvasaṅgāhiṇo hi moghapurisā manussā rukkhasmin”ti-ādi (pāci. 89). **Nilatiṇarukkhādika-ssāti** allatiṇassa ceva allarukkhādikassa ca. **Ādi**-saddena osadhigacchalatādayo veditabbā.

Ekaṃ bhattaṃ ekabhattaṃ, taṃ assa atthīti **ekabhattiko**, ekasmiṃ divase ekavārameva bhuñjanako. Tayidaṃ rattibhojanopi siyāti tannivattanatṭhamāha “**rattūparato**”ti. Evampi aparāṇhabhojīpi siyā ekabhattikoti tadāsaṅkānivattanatṭhaṃ “**virato vikālabhojanā**”ti vuttaṃ. Aruṇuggamanato paṭṭhāya yāva majjhanhikā, ayaṃ buddhānaṃ āciṅṇasamāciṅṇo bhojanassa kālo nāma, tadaṅgāhiṇo vikālo. **Atṭhaka-thāyaṃ** pana dutiyapadena rattibhojanassa paṭikkhittatā aparāṇho “vikālo”ti vutto.

Saṅkhepato “sabbapāpassa akaraṇaṃ”ti-ādi (dī. ni. 2.90; dha. pa. 183; netti. 30, 50, 116, 124) nayappavattaṃ bhagavato sāsanaṃ accantachandarāgappavattito naccādīnaṃ dassanaṃ na anulometīti āha “**sāsanaṃ ananulomattā**”ti. Attanā payojiyamānaṃ, parehi payojāpiyamānaṅca naccaṃ naccabhāvasāmaṅgāto pāḷiyāṃ ekeneva nacca-saddena gahitaṃ, tathā gītavādita-saddena cāti āha “**naccanaccāpanādivasenā**”ti. **Ādi**-saddena gāyanagāyāpanavādanavādāpanāni saṅgaṇhāti. Dassanena cettha savanampi saṅgahitaṃ virūpekasesanayena. Ālocanasabbhāvātāya vā pañcannaṃ viññāṇānaṃ savanakiriyāyapi dassanasaṅkhepasabbhāvato “**dassanā**” icceva vuttaṃ. Avisūkabhūtassa gītassa savanaṃ kadāci vaṭṭatīti āha “**visūkabhūtā dassanā**”ti. Tathā hi vuttaṃ paramatthajotikāya **khuddakapāṭhaṭṭhakathāya** (khu. pā. aṭṭha. pacchimapañcasikkhāpadavaṇṇanā) “dhammūpasamhitampi cettha gītaṃ vaṭṭati, gītūpasamhito dhammo na vaṭṭati”ti.

Uccāti (1.0124) uccasaddena samānatṭhaṃ ekaṃ saddantaraṃ, seti etthāti **sayanaṃ**. Uccāsayaṇaṃ mahāsayaṇaṅca samaṇasārūpparahitaṃ adhippetanti āha “**pamāṇātikkantaṃ, akappiyattharaṇaṃ**”ti. Āsandādi-āsanaṅcettha sayanena saṅgahitanti daṭṭhabbaṃ. Yasmā pana ādhāre paṭikkhitte tadādhāraṅkiriyā paṭikkhittāva hoti, tasmā “uccāsayaṇamahāsayaṇā” icceva vuttaṃ, atthato pana tadupabhogabhūta nisajjānipajjanehi virāti dassitāti daṭṭhabbā. Uccāsayaṇasayaṇamahāsayaṇasayaṇāti vā etasmiṃ atthe ekasesanayena ayaṃ niddeṣo kato yathā “nāmarūpapaccayā saḷāyatanan”ti (ma. ni. 3.126; saṃ. ni. 2.1; udā. 1). Āsanakiriyāpubbakattā sayanakiriyāya sayanaggahaṇeneva āsanaṃ gahitanti veditabbāṃ.

Aṅgāhiṇi gāhāpane upanikkhittasādiyane ca paṭiggahaṇattho labbhatīti āha “**na uggāṇhāpeti, na upanikkhittaṃ sādīyati**”ti. Atha vā tividdhaṃ paṭiggahaṇaṃ

kāyena vācāya manasā. Tattha kāyena paṭiggahaṇaṃ uggaṇhanaṃ, vācāya paṭiggahaṇaṃ uggahāpanaṃ, manasā paṭiggahaṇaṃ sādiyananti tividhampi paṭiggahaṇaṃ sāmāññaniddesena, ekasesanayena vā gahetvā “paṭiggahaṇā”ti vuttanti āha “**neva naṃ uggaṇhātī**”ti-ādi. Esa nayo “**āmakadhaññapaṭiggahaṇā**”ti-ādīsupi. Nivārādi-upadhaññassa sāliyādimūladhaññantogadhattā vuttaṃ “**sattavidha-ssā**”ti. “Anujānāmi bhikkhave pañca vasāni bhesajjāni acchavasam macchavasam susukāvasam sūkaravasam gadrabhavasam”ti (mahāva. 262) vuttattā idaṃ odissa anuññātāṃ nāma, tassa pana “kāle paṭiggahitaṃ”ti (mahāva. 262) vuttattā paṭiggahaṇaṃ vaṭṭatīti āha “**aññatra odissa anuññātā**”ti.

Akkamatīti nippīleti. Pubbabhāge akkamatīti sambandho. **Hadayanti** nāḷi-ādīmā-nabhājanānaṃ abhantaraṃ. Tilādīnaṃ nāḷi-ādīhi minanakāle ussāpitasikhāyeva **sikhā**, tassā **bhedo** hāpanaṃ. **Kecīti** sārasamāsācariyā, uttaravihāravāsino ca.

Vadhoti muṭṭhippahāraśātāḷanādīhi hiṃsanaṃ, viheṭhananti attho. Viheṭhanatthopi hi vadhasaddo dissati “attānaṃ vadhitvā vadhitvā”ti-ādīsu (pāci. 880). Yathā hi appaṭiggahabhāvasāmaññe satipi pabbajitehi

appaṭiggahitabbavatthuvisesabhāvasandassanatthaṃ itthikumāridāsīdāsādayo vibhāgena vuttā (1.0125), evaṃ parassaharaṇabhāvato adinnādānabhāvasāmaññe satipi tulākūṭādayo adinnādānavisesabhāvadassanatthaṃ vibhāgena vuttā, na evaṃ pāṇātipātapariyāyassa vadhassa punaggahaṇe payojanaṃ atthi. “Tattha sayaṅkāro, idha paraṃkāro”ti ca na sakkā vuttuṃ “kāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā cetanā chappayogā”ti ca vuttattā. Tasmā yathāvuttoyeva attho sundarataro. Aṭṭhakathāyaṃ pana “vadhoti māraṇaṃ”ti vuttaṃ, tampi pothanameva sandhāyāti ca sakkā viññātuṃ māraṇa-saddassa vihiṃsanepi dissanato.

Ettāvatāti “pāṇātipātaṃ pahāyā”ti-ādinā “chedana ...pe... sahasākārā paṭivirato”ti etaparimāṇena pāṭhena. Antarābhedaṃ aggahetvā pāḷiyaṃ āgatanayena chabbīsatisikkhāpadasaṅgahaṃ yebhuyyena sikkhāpadānaṃ avibhattattā **cūlasīlaṃ** nāma. Desanāvasena hi idha cūlamajjhimādibhāvo adhippeto, na dhamma-vasena. Tathā hi idha saṅkhittena uddiṭṭhānaṃ sikkhāpadānaṃ avibhattānaṃ vibhajanavasena majjhimasīladesanā pavattā. Tenevāha “**majjhimasīlaṃ vitthārento**”ti.

Cūlasīlavaṇṇanā niṭṭhitā.

Majjhimasīlavaṇṇanā

11. Tattha **yathāti** opammatthe nipāto. **Vāti** vikappanatthe. **Panāti** vacanālaṅkāre. **Eketi** aññe. **Bhontoti** sādhuṇaṃ piyasamudāhāro. Sādhavo hi pare “bhonto”ti vā, “devānaṃ piyā”ti vā “āyasmanto”ti vā samālapanti. Yaṃ kiñci pabbajjaṃ upagatā **samaṇā**. Jātimattena **brāhmaṇā**. Idaṃ vuttaṃ hoti- ussāhaṃ katvā mama vaṇṇaṃ vadamānopi puthujjano “pāṇātipātaṃ pahāya pāṇātipātā paṭivirato”ti-ādinā parānuddesikanayena vā yathā paneke bhonto samaṇabrāhmaṇabhāvaṃ paṭijānamānā, parehi ca tathāsambhāviyamānā tadanurūpapaṭipattiṃ ajānanato, asamatthato ca na abhisambhuṇanti, na evamayaṃ, ayaṃ pana samaṇo gotamo sabbathāpi samaṇasārūppapaṭipadaṃ pūresiyevāti evaṃ aññuddesikanayena vā sabbathāpi ācārasīlamattameva vadeyyuṃ, na taduttarinti.

Bijagāmabhūtagāmasamārambhapade (1.0126) saddakkamena appadhānabhūtopi bijagāmabhūtagāmo niddisitabbatāya padhānabhāvaṃ paṭilabhati. Añño hi saddakkamo añño atthakkamoti āha “**katamo so bijagāmabhūtagāmo**”ti. Tasmīñhi vibhatte tabbisayatāya samārambhopi vibhattova hotīti. Tenevāha bhagavā “**mūlabījan**”ti-ādi. Mūlameva bijaṃ **mūlabijaṃ**, mūlaṃ bijaṃ etassātipi **mūlabijaṃ**. Sesesupi eseva nayo. **Phalubijanti** pabbabijaṃ. Paccayantarasamavāye sadisaphaluppattiyā visesakāraṇabhāvato viruhaṇasamatthe sārāphale niruḷho **bija**-saddo tadatthasaṃsiddhiyā mūlādīsipi kesuci pavattatīti mūlādito nivatthanatthaṃ ekena bija-saddena visesetvā vuttaṃ “**bījabījan**”ti. “Rūparūpaṃ, dukkhadukkhaṃ”ti (saṃ. ni. 4.327) ca yathā. Kasmā panettha bijagāmabhūtagāmaṃ pucchitvā bijagāmo eva vibhattoti? Na kho panetaṃ evaṃ daṭṭhabbaṃ.

Nanu avocumha “mūlameva bījaṃ mūlabījaṃ, mūlaṃ bījaṃ etassātipi mūlabījanti”. Tattha purimena bījagāmo niddiṭṭho, dutiyena bhūtagāmo, duvidhopesa sāmañña-niddesena, mūlabījañca mūlabījañca mūlabījanti ekasesanayena vā pāliyaṃ niddiṭṭhoti veditabbo. Tenevāha “**sabbañhetan**” ti-ādi.

12. “Sannidhikatassā” ti etena “sannidhikāraparibhogan” ti ettha **kāra**-saddassa kammattatāṃ dasseti. Yathā vā “ācayaṃgamino” ti vattabbe anunāsikalopena “ācayagāmino” ti (dha. sa. 10) niddeso kato, evaṃ “sannidhikāraṃ paribhogan” ti vattabbe anunāsikalopena “sannidhikāraparibhogan” ti vuttaṃ, sannidhiṃ katvā paribhoganti attho.

Sammā kilese likhatīti **sallekho**, suttantanayena paṭipatti. Pariyāyati kappiyatīti **pariyāyo**, kappiyavācānusārena paṭipatti. Kilesehi āmasitabbato **āmisam**, yaṃ kiñci upabhogārahaṃ vatthu. Tenevāha “**āmisanti vuttāvasesan**” ti. Nayadassanañhetāṃ sannidhivatthūnaṃ. **Udakakaddameti** udake ca kaddame ca. **Acchathāti** nisīdatha. **Gīvāyāmakanti** gīvaṃ āyāmitvā, yathā ca bhutte atibhuttatāya gīvā āyāmitabbāva hoti, evanti attho. **Catubhāgamattanti** kuḍubamattaṃ. “**Kappiyakuṭṭiyān**” ti-ādi vinayavasena vuttaṃ.

13. Ettakampīti (1.0127) vinicchayavicāraṇāvattukittanampi. **Payojanamattamevāti** padatthayojanamattameva. Yassa pana padassa vitthārakathaṃ vinā na sakkā attho viññātum, tattha vitthārakathāpi padatthasaṅgahameva gacchati. Kutūhalavasena pekkhitabbato **pekkhā**, naṭasatthavidhinā naṭānañca payogo. Naṭasamūhena pana janāsamūhe karaṇavasena “**naṭasamajjan**” ti vuttaṃ, sārasamāse “pekkhā mahan” ti vuttaṃ. **Ghanatālam** nāma daṇḍamayatālam, silāsālākatālam vā. **Eketi** sārasamāsācariyā, uttaravihāravāsino ca. Yathā cettha, evaṃ ito pare supi “eke” ti āgataṭṭhānesu. **Caturassa-ambaṇakatālam** nāma rukkhasāradaṇḍādīsū yena kenaci caturassa-ambaṇakaṃ katvā catūsū passesu cammena onandhitvā katavāditaṃ. **Abbhokkīraṇam** raṅgabalīkaraṇam, yā “nandī” ti vuccati. **Sobhanakaranti** sobhanakaraṇam, “sobhanagharakan” ti sārasamāse vuttaṃ. Caṇḍālānamidanti **caṇḍālam**. Sāṇe udakena temetvā aññamaññaṃ ākoṭānakīlā **sāṇadhovanaṃ**. **Indajālenāti** aṭṭhidhovanamantaṃ parijappitvā yathā pare aṭṭhīniyeva passanti, evaṃ tacādīnaṃ antaradhāpanamāyāya. **Sakaṭabyūhādīti ādi**-saddena cakkapadumakaḷīrabyūhādīṃ saṅgaṇhāti.

14. Padānīti sārīnaṃ paṭiṭṭhānaṭṭhānāni. **Dasapadam** nāma dvīhi paṇṭhi vīsatiyā padehi kīlanajūtaṃ. **Pāsakaṃ** vuccati chasu passesu ekekaṃ yāva chakkaṃ dassetvā katakīlanakaṃ, taṃ vaḍḍhetvā yathāladdhaṃ ekakādivasena sārīyo apantā upanentā ca kīlanti. Ghaṭena kīlā **ghaṭikā** ti eke. Bahūsu salākāsu visesarithaṃ ekaṃ salākaṃ gahetvā tāsū pakkhipitvā puna tasseva uddharaṇam **salākahattanti** eke. Paṇṇena vaṃsākārena katā **nālikā**. Tenevāha “**taṃ dhamantā**” ti. “Pucchantassa mukhāgataṃ akkharaṃ gahetvā naṭṭhamutti lābhālābhādijānanakīlā **akkharikā**” tipī vadanti. “Vāditānurūpaṃ naccanaṃ gāyanaṃ vā **yathāvajjam**” tipī vadanti. “Evaṃ kate jayo bhavissati, aññathā parājayo” ti jayaparājaye purakkhatvā payogakaraṇavasena parihārapathādīnampi **jūtapamādaṭṭhānabhāvo** veditabbo. Paṅgacīrādīhipi vaṃsādīhi kātābbakiccasiddhi-asiddhijayaparājayā-

vaho payogo vuttoti daṭṭhabbaṃ. “**Yathāvajjan**” ti ca (1.0128) kāṇāḍīhi sadisatākāradassanehi jayaparājayavasena jūtakīḷitabhāvena vuttaṃ.

15. Vālarūpānīti āharimāni vālarūpāni. “Akappiyamañcova **pallaṅko**” ti sārasmāse. **Vānavicittanti** bhitticchadādivasena vānena vicitraṃ. Rukkhatūlalatātūlapoṭakītūlānaṃ vasena **tiṇṇaṃ tūlānaṃ**. Uddalomiyaṃ **kecīti** sārasamāsācariyā, uttaravīhāravāsino ca. Tathā ekantalomiyaṃ. **Koseyyakaṭṭissamayanti** koseyyakassaṭṭamayaṃ. **Suddhakoseyyanti** ratanaparisibbanarahitaṃ. “**Ṭhapetvā tūlikan**” ti etena ratanaparisibbanarahitāpi tūlikā na vaṭṭatīti dīpeti. “**Ratanaparisibbitāni**” ti iminā yāni ratanaparisibbitāni, tāni bhūmattharaṇavasena, yathānurūpaṃ mañcapīṭhādīsu ca upanetuṃ vaṭṭatīti dīpitaṃ hoti. **Ajinacammehīti** ajinamigacammehi. Tāni kira cammāni sukhumāni, tasmā dupaṭṭatipaṭṭāni katvā sibbanti. Tena vuttaṃ “**ajinappaveṇī**” ti. **Vuttanayenāti** vinaye vuttanayena.

16. Alaṅkārañjanameva na bhesajjaṃ maṇḍanānuyogassa adhippetattā. Mālāsaddo sāsane suddhapupphesupi niruḷhoti āha “**baddhamālā vā**” ti. **Mattikakkanti** osadhehi abhisāṅkhataṃ yogamattikakakkaṃ. **Caliteti** kupite. **Lohite sannisinneti** duṭṭhalohite khīṇe.

17. Duggatito saṃsārato ca niyyāti etenāti niyyānaṃ, saggamaggo mokkhamaggo ca. Taṃ niyyānaṃ arahati, niyyāne vā niyuttā, niyyānaṃ vā phalabhūtaṃ etissā atthīti niyyānikā, vacīduccaritasamkilesato niyyātīti vā ī-kārassa rassattaṃ, ya-kārassa ca ka-kāraṃ katvā niyyānikā, cetanāya saddhiṃ samphappalāpā veramaṇi. Tappaṭipakkhato aniyyānikā, tassā bhāvo aniyyānikattaṃ, tasmā **aniyyānikattā**. **Tiracchānabhūtā** Ti tirokaraṇabhūtā. **Kammaṭṭhānabhāveti** aniccatāpaṭisaṃyuttacatusaccakammaṭṭhānabhāve. Saha atthenāti **sāttakaṃ**, hitapaṭisaṃyuttanti attho. **Visikhāti** gharasanniveso, visikhāgahaṇena ca tannivāsino gahitā “gāmo āgato” ti-ādīsu viya. Tenevāha “sūrā samatthā” ti, “saddhā pasannā” ti ca. Kumbhaṭṭhānāpadesena (1.0129) kumbhadāsiyo vuttāti āha “**kumbhadāsīkathā vā**” ti. Uppattiṭṭhitisambhārādivasena lokaṃ akkhāyatīti **lokakkhāyikā**.

18. Sahitanti pubbāparāvīruddhaṃ.

19. Dūtassa kammaṃ dūteyyaṃ, tassa kathā **dūteyyakathā**.

20. Tividhenāti sāmantaṃjappana-iriyāpathasannissitapaccayapaṭisevanabhedato tippakārena. **Vimhāpayantīti** “aho acchariyapuriso” ti attani paresaṃ vimhayaṃ uppāḍenti. **Lapantīti** attānaṃ, dāyakaṃ vā ukkhipitvā yathā so kiñci dadāti, evaṃ ukkācetvā kathenti. Nimittena caranti, nimittaṃ vā karontīti **nemittikā** nimittanti ca paresaṃ paccaya dānasaññuppāḍakaṃ kāyavacīkammaṃ vuccati. Nippimsantīti nippesā, nippesāyeva **nippesikā**, nippesoti ca saṭṭhapuriso viya lābhasakkāratthaṃ akkosakhuṃsanuppaṇḍanaparapiṭṭhimaṃsikatādi.

Majjhimasīlavaṇṇanā niṭṭhitā.

Mahāsīlavaṇṇanā

21. Aṅgāni ārabha pavattattā aṅsahacaritaṃ satthaṃ “aṅgaṃ” ti vuttaṃ. Nimitanti etthāpi eseva nayo. Keci pana “aṅganti aṅgavikāraṃ” ti vadanti, paresaṃ aṅgavikāradassanenāpi lābhālābhādivijjāti. PaṇḍurājāTi dakkhiṇāmadhurādhipati. “Mahantānaṃ” ti etena appakaṃ nimittaṃ, mahantaṃ nimittaṃ uppātoti dasseti. **Idaṃ nāma passatīti** yo vasabhaṃ kuñjaraṃ pāsādaṃ pabbataṃ vā āruḷhaṃ supine attānaṃ passati, tassa idaṃ nāma phalaṃ hotīti. **Supinakanti** supinasatthaṃ. Aṅgasampattivipattidassanamattena ādisanaṃ vuttaṃ “aṅgaṃ” ti iminā, “**lakkhaṇaṃ**” ti iminā pana mahānubhāvātānipphādaka-aṅgalakkhaṇavisesadassanenāti ayametesāṃ visesoti. **Ahateti** nave. **Ito paṭṭhāyāti** devarakkhasamanussādibhedena vividhavatthabhāge ito vā etto vā sañchinne idaṃ nāma bhogādi hotīti. **Dabbihomadīni** (1.0130) homassupakaraṇādivisesehi phalavisesadassanavasena pavattāni. **Aggihomaṃ** vuttāvasesasādhanavasena pavattaṃ homaṃ. **Aṅgalatṭhinti** sarīraṃ. Abbhino satthaṃ **abbheyyaṃ**, māsurakkhena kato gantho māsurakkho. **Bhūrivijjā** sassabuddhikaraṇavijjāti sārasamāse. **Sapakkhaka ...pe... catuppādānanti** piṅgalamakkhikādisapakkhaka gharagolikādi-apakkhaka-devamanussakoñcādivipadakakaṅṭakajambukādicatuppādānaṃ.

23. “**Asukadivase**” ti “pakkhassa dutiye tatiye” ti-ādi tithivasena vuttaṃ. **Asukana-kkhattenāti** rohiṇī-ādinakkhattayogavasena.

24. **Ukkānaṃ patananti** ukkabhāsānaṃ patanaṃ. Vātasāṅghātesu hi vegena aññamaññaṃ saṅghaṭṭentesu dīpakabhāso viya obhāso uppajjitvā ākāsaṃ patati, tatthāyaṃ ukkāpātavohāro. **Avisuddhatā** abbhamaṃhikādīhi.

25. **Dhārānupavecchanaṃ** Vassanaṃ. Hatthena adhippetaviññāpanaṃ **hatthamuddā**, taṃ pana aṅgulisaṅkocanena

gaṇanāyeva. Pārasika milakkhakādayo viya navantavasena gaṇanā **acchiddakaga-**
nanā. Saṭuppādanādīti ādi-saddena vokalanabhāgahārādike saṅgaṇhāti. **Cintāva-**
senāti vatthuṃ anusandhiñca sayameva cirena cintetvā karaṇavasena **cintākavi**
veditabbo, kiñci sutvā sutena assutaṃ anusandhetvā karaṇavasena **sutakavi**,
kañci atthaṃ upadhāretvā tassa saṅkhipanavithhāraṇādivasena **atthakavi**, yaṃ
kiñci parena kataṃ kabbāṃ nāṭakaṃ vā disvā taṃ sadisameva aññaṃ attano
ṭhānuppattikapaṭibhānena karaṇavasena **paṭibhānakavi** veditabbo.

26. Pariggahabhāvena dārikāya gaṇhāpanaṃ āvāhanaṃ. Tathā dāpanaṃ vivā-
hanaṃ. Desantare diguṇatiguṇādigaṇavasena bhaṇḍappayojanaṃ **payogo.**
Tattha vā aññattha vā yathākālaparicchedaṃ vaḍḍhigahaṇavasena payojanaṃ
uddhāro. “Bhaṇḍamūlahitānaṃ vāṇijjaṃ katvā ettakenudayena saha mūlaṃ
dethāti dhanadānaṃ **payogo**, tāvakālikadānaṃ **uddhāro**” ti ca vadanti. **Tīhi kāraṇe-**
hīti ettha vātena, pāṇakehi vā gabbhe vinassante na purimakammunā okāso kato,
tappaccayā kammaṃ vipaccati. Sayameva (1.0131) pana kammunā okāse kate
na ekantena vāto pāṇakā vā apekkhitabbāti kammaṃ visuṃ kāraṇabhāvo
vuttoti daṭṭhabbaṃ. **Nibbāpanīyanti** upasamakamaṃ. **Paṭikammanti** yathā te na
khādanti, tathā paṭikaraṇaṃ. **Parivattanatthanti** āvudhādinaṃ saha ukkhittaha-
tthassa ukkhipanavasena parivattanatthaṃ. Icchitattassa devatāya kaṇṇe katha-
navasena jappanaṃ **kaṇṇajappananti. Ādiccapāricariyāti** karavīramālāhi pūjaṃ
katvā sakaladivasamaṃ ādiccābhimukhāvaṭṭhānena ādiccassa paricaraṇaṃ. “Sira-
vhāyanan” ti keci paṭhanti, tassatthomantaṃ parijappitvā siraṣā icchitassa
atthassa avhāyananti.

27. Samiddhikāle Ti āyācitassa atthassa siddhikāle. **Santipaṭissavakammanti**
devatāyācanāya yā santi paṭikattabbā, tassā paṭiññāpaṭissavakammakaraṇaṃ,
santiyā āyācanappayogoti attho. **Tasminti** paṭissavaphalabhūte yathābhipatthita-
kammaṃ, yaṃ “sace me idaṃ nāma samijjhissati” ti vuttaṃ. **Tassāti** santipaṭi-
ssavassa, yo “paṇidhi” ti ca vutto. Yathāpaṭissavañhi upahāre kate paṇidhi āyā-
canā katā niyyātita hotīti. **Acchandikabhāvamattanti** itthiyā akāmakabhāvamattaṃ.
Liṅganti purisaliṅgaṃ. **Balikammakaraṇaṃ** upaddavapaṭibāhanatthañceva
vaḍḍhi-āvahanatthañca. **Dosānanti** pittādidosānaṃ. Ettha ca **vamananti** paccha-
ṭṭanaṃ adhippetamaṃ. **Uddhaṃvirecananti** vamaṃ “uddhaṃ dosānaṃ nīharaṇaṃ”-
ti vuttattā. Tathā **virecananti** virecanameva. **Adhovirecananti** pana suddhivatthika-
sāvatti-ādi vatthikiriyāpi adhippetā “adho dosānaṃ nīharaṇaṃ” ti vuttattā. **Sīsavire-**
canamaṃ semhanīharaṇādi. **Paṭalānīti** akkhipaṭalāni. **Salākavejjakammanti** akkhive-
jjakammaṃ, idaṃ vuttāvasesasālākiyasaṅgahaṇatthaṃ vuttanti daṭṭhabbanti.
Tappanādayopi hi sālākiyānevāti. Mūlāni padhānāni rogūpasame samatthāni
bhesajjāni **mūlabhesajjāni**, mūlānaṃ vā byādhiṃ bhesajjāni **mūlabhesajjāni**.
Mūlānubandhavasena hi duvidho byādhi. Mūlaroge ca tikicchite yebhuyyena
itamaṃ vūpasamatīti. “**Kāyatikicchanaṃ dasseti**” ti idaṃ komārabhaccasallakattasā-
lākiyādikaraṇavisesabhūtatantīnaṃ tattha tattha vuttattā pārisesavasena vuttaṃ,
tasmā tadavasesāya tantiyāpi idha saṅgaho daṭṭhabbo. Sabbāni cetāni ājivahetu-
kāniyeva idhādhippetāni “micchājīvena jīvikaṃ kappenti” ti vuttattā (1.0132). Yaṃ

pana tattha tattha pāḷiyaṃ “iti vā” ti vuttaṃ, tattha itīti pakāratthe nipāto, vā-iti vika-
ppanatthe. Idaṃ vuttaṃ hoti iminā pakārena, ito aññe na vāti. Tena yāni ito bāhira-
kapabbajitā sippāyatanavijjāṭṭhānādīni jīvikopāyabhūtāni ājīvapakatā upajīvanti,
tesaṃ pariggaho katoti veditabbo.

Mahāsīlavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pubbantakappikasassatavādavaṇṇanā

28. Bhikkhusaṅghena vuttavaṇṇo nāma “yāvañcidam tena bhagavatā” ti-ādinā
vuttavaṇṇo. Etthāyaṃ sambandho- na bhikkhave ettakā eva buddhaguṇā, ye
tumhākaṃ pākaṭā, apākaṭā pana “atthi bhikkhave aññe dhammā” ti vitthāro.
Tattha “ime diṭṭhiṭṭhānā evaṃ gahitā” ti-ādinā sassatādidiṭṭhiṭṭhānānaṃ yathāgahi-
tākārasuññatabhāvappakāsanato, “tañca pajānanaṃ na parāmasatī” ti sīlādīnañca
aparāmāsaniyyānikabhāvadīpanena niccasārādivirahappakāsanato, yāsu veda-
nāsu avītarāgatāya bāhirakānaṃ etāni diṭṭhivipphanditāni sambhavanti, tesaṃ
paccayabhūtānañca sammohādīnaṃ vedakakārakasabhāvābhāvadassanamu-
khena sabbadhammānaṃ attattaniyatāviraḥadīpanato, anupādāparinibbānadīpa-
nato ca ayaṃ desanā suññatāvibhāvanappadhānāti āha “**suññatāpakāsanam āra-
bhi**” ti. **Pariyattīti** vinayādibhedabhinnā tanti. **Desanāti** tassā tantiyā manasāvava-
tthāpitāya vibhāvanā, yathādhammaṃ dhammābhilāpabhūtā vā paññāpanā, anu-
lomādivasena vā kathananti pariyattidesanānaṃ viseso pubbeyeva vavatthāpitoti
āha “**desanāyaṃ pariyattīyan**” ti. **Evaṃ ādīsūti** ettha ādi-saddena saccasabhāvasa-
mādhīpaññāpakatipuñña-āpattiñeyyādayo saṅgayhanti. Tathā hi ayaṃ dhamma-
saddo “catunnaṃ bhikkhave dhammānaṃ ananubodhā” ti-ādīsū (dī. ni. 2.186; a.
ni. 4.1) sacce vattati, “kusalā dhammā akusalā dhammā” ti-ādīsū (dha. sa. 1)
sabhāve, “evaṃdhammā te bhagavanto ahesun” ti-ādīsū (saṃ. ni. 5.378) samā-
dhimhi, “saccaṃ dhammo dhiti cāgo, sa ve pecca na socatī” ti-ādīsū (su. ni. 190)
paññāya, “jātidhammānaṃ (1.0133) bhikkhave sattānaṃ evaṃ icchā uppajjatī” ti-ā-
dīsū (ma. ni. 3.373; paṭi. ma. 1.33) pakatīyaṃ, “dhammo suciṅṇo sukhamāvahātī”-
ti-ādīsū (su. ni. 184; theragā. 303; jā. 1.10.102) puññe, “cattāro pārājikā dhammā”-
ti-ādīsū (pārā. 233) āpattīyaṃ, “sabbe dhammā sabbākārena buddhassa bhaga-
vato ñāṇamukhe āpāthaṃ āgacchantī” ti-ādīsū (mahāni. 156; cūḷani. 85; paṭi. ma.
3.6) ñeyye vattati (ma. ni. aṭṭha. 1.suttanikkhepavaṇṇanā; abhi. aṭṭha. 1.tikamātikā-
padavaṇṇanā; bu. vaṃ. aṭṭha. ratanacaṅkamanakaṇḍavaṇṇanā). **Dhammā hontīti**
suññā dhammamattā hontīti attho.

“**Duddasā**” ti eteneva tesaṃ dhammānaṃ dukkhogāhatā pakāsītā hoti. Sace
pana koci attano pamāṇaṃ ajānanto ñāṇena te dhamme ogāhituṃ ussāhaṃ
kareyya, tassa taṃ ñāṇaṃ appatiṭṭhameva makasatuṇḍasūci viya mahāsamu-
ddeti āha “**alabbhaneyyapatiṭṭhā**” ti. Alabbhaneyyā patiṭṭhā etthāti alabbhaneyya-
patiṭṭhāti padaviggaho veditabbo. Alabbhaneyyapatiṭṭhānaṃ ogāhituṃ asakkuṇe-

yyatāya “ettakā ete īdisā cā”ti passitum na sakkāti vuttaṃ “**gambhīrattā eva duddasā**”ti. Ye pana daṭṭhumeva na sakkā, tesam ogāhitvā anubujjhane kathā eva natthīti āha “**duddasattā eva duranubodhā**”ti. Sabbapariḷāhapaṭippassaddhima-tthake samuppannattā, nibbutasabbapariḷāhasamāpattisamokiṇṇattā ca **nibbutasa-bbapariḷāhā**. **Santārammaṇāni** maggaphalanibbānāni anupasantasabhāvānaṃ kilesānaṃ saṅkhārānañca abhāvato. Atha vā samūhatavikkhepatāya nīccasamā-hitassa manasikārassa vasena tadārammaṇadhammānaṃ santabhāvo veditabbo kasiṇugghāṭimākāsatabbisayaviññāṇānaṃ anantabhāvo viya. Avirajjhivā nimitta-paṭivedho viya issāsānaṃ avirajjhivā dhammānaṃ yathābhūtasabhāvabodho sāduraso mahāraso ca hotīti āha **atittikaraṇaṭṭhenā**ti. Paṭivedhappattānaṃ, tesu ca buddhānaṃyeva sabbākārena visayabhāvūpagamanato na takkabuddhiyā gocarāti āha “**uttamañāṇavisayattā**”ti-ādi. “**Nipuṇā**”ti ñeyyesu tikkhavisadavuttiyā chekā. Yasmā pana so chekabhāvo ārammaṇe appaṭihataavuttitāya sukhumañeyyagahaṇasamatthāya supākaṭo hoti, tena vuttaṃ “**saṅhasukhumasabhāvattā**”ti.

Aparo nayo (1.0134)- vinayapaṇṇatti-ādigambhīraneyyavibhāvanato **gambhīrā**. Kadāci asaṅkhyeyyamahākappe atikkamitvāpi dullabhadassanatāya **duddasā**. Dassanañcetha paññācakkhuvaseva veditabbaṃ. Dhammanvayasaṅkhātassa anubodhassa kassacideva sambhavato **duranubodhā**. Santasabhāvato, veneyyānañca guṇasampadānaṃ pariyosānattā **santā**. Attano ca paccayehi padhāna-bhāvaṃ nītatāya **paṇitā**. Samadhigatasaccalakkhaṇatāya atakkehi, atakkena vā ñāṇena avacaritabbatāya **atakkāvacarā**. Nipuṇaṃ, nipuṇe vā atthe saccappaccayākārādivasena vibhāvanato **nipuṇā**. Loke aggapaṇḍitena sammāsambuddhena vedīyanti pakāsīyantīti **paṇḍitavedaniyā**. Anāvarenañāṇapaṭilābhato hi bhagavā “sabbavidū haṃ asmi, (dha. pa. 353; mahāva. 11; kathā. 405) dasabalasamannā-gato bhikkhave tathāgato”ti-ādinā (saṃ. ni. 2.21) attano sabbaññutādiguṇe pakāseti. Tenevāha “**sayam abhiññā sacchikatvā pavedetī**”ti.

Tattha kiñcāpi sabbaññutaññāṇaṃ phalanibbānāni viya sacchikātabbasa-bhāvaṃ na hoti, āsavakkhayañāṇe pana adhigate adhigatameva hotīti tassa paccakkhakarāṇaṃ sacchikiriyāti āha “**abhivisiṭṭhena ñāṇena paccakkham katvā**”ti. **Abhivisiṭṭhena ñāṇenā**ti ca hetu-atthe karaṇavacanāṃ, abhivisiṭṭhañāṇā-dhigamahetūti attho. **Abhivisiṭṭhañāṇanti** vā paccavekkhaṇaṇāṇe adhippete kara-ṇavacanampi yujjatiyeva. Pavedanañcetha aññāvisayānaṃ saccādīnaṃ desanā-kiccasāadhanato, “ekomhi sammāsambuddho”ti-ādinā (mahāva. 11; kathā. 405) paṭijānanato ca veditabbaṃ. **Vadamānā**ti ettha satti-attho **māna**-saddo, vattum ussāhaṃ karontoti attho. Evaṃbhūtā ca vattukāmā nāma hontīti āha “**vaṇṇaṃ vattu-kāmā**”ti. Sāvasesaṃ vadantopi viparītaṃ vadanto viya “sammā vadatī”ti na vatta-bboti āha “**ahāpetvā**”ti, tena anavasesattho idha **sammā**-saddoti dasseti. “**Vattum sakkuṇeyyun**”ti iminā “vadeyyun”ti sakatthadīpanabhāvamāha. Ettha ca kiñcāpi bhagavato dasabalādiñāṇānīpi anaññasādhāraṇāni, sappadesavisayattā pana tesam ñāṇānaṃ na tehi buddhaguṇā ahāpetvā gahitā nāma honti, nippadesavisa-yattā pana sabbaññutaññāṇassa (1.0135) tasmim gahite sabbepi buddhaguṇā

gahitā eva nāma hontīti imamattham dasseti “**yehi ...pe... vadeyyun**”ti. Puthūni ārammaṇāni etassāti **puthu-ārammaṇam**, sabbārammaṇattāti adhippāyo. Atha vā puthu-ārammaṇārammaṇatoti etasmim atthe “puthu-ārammaṇato”ti vuttaṃ, ekassa ārammaṇa-saddassa lopam katvā “oṭṭhamukho kāmāvacaran”ti ādisu viya, tenassa puthuñāṇakiccasādhakataṃ dasseti. Tathā hetam tisu kālesu appaṭihatañāṇam, catuyoniparicchedakañāṇam, pañcagatiparicchedakañāṇam, chasu asādhāraṇañāṇesu sesāsādhāraṇañāṇāni, satta-ariyapuggalavibhāvakañāṇam, aṭṭhasupi parisāsu akampanañāṇam, navasattāvāsaparijānanañāṇam, dasabalañāṇanti evamādīnaṃ anekasatasahassabhedānaṃ ñāṇānaṃ yathāsambhavaṃ kiccaṃ sādhetīti. “**Punappunaṃ uppattivaseṇā**”ti etena sabbaññutaññāṇassa kamavuttitaṃ dasseti. Kamenāpi hi taṃ visayesu pavattati, na sakimyeva yathā bāhirakā vadanti “sakimyeva sabbaññū sabbaṃ jānāti, na kamenā”ti.

Yadi evaṃ acinteyyāparimeyyabhedassa ñeyyassa paricchedavatā ekena ñāṇena niravasesato kathaṃ paṭivedhoti, ko vā evamāha “paricchedavantaṃ buddhañāṇan”ti. Anantañhi taṃ ñāṇam ñeyyaṃ viya. Vuttañhetam “yāvatakaṃ ñeyyaṃ tāvatakaṃ ñāṇam. Yāvatakaṃ ñāṇam, tāvatakaṃ ñeyyan”ti (mahāni. 156; cūḷani. 85; paṭi. ma. 3.5). Evampi jātibhūmisabhāvādivasena disādesakālādivasena ca anekabhedabhinne ñeyye kamena gayhamāne anavasesapaṭivedho na sambhavati yevāti, nayidamevaṃ. Kasmā? Yaṃ kiñci bhagavatā ñātum icchitaṃ sakalaṃ ekadeso vā. Tattha appaṭihatacāratāya paccakkhato ñāṇam pavattati, vikkhepābhāvato ca bhagavā sabbakālaṃ samāhitova ñātum, icchitassa paccakkhabhāvo na sakkā nivāretum “ākañkhāpaṭibaddhaṃ buddhassa bhagavato ñāṇan”ti-ādi (mahāni. 156; cūḷani. 85; paṭi. ma. 3.5) vacanato, na cettha dūrato cittapaṭaṃ passantānaṃ viya, “sabbe dhammā anattā”ti vipassantānaṃ viya ca anekadhammāvabodhakāle anirūpitarūpena bhagavato ñāṇam pavattatīti gahe-tappaṃ acinteyyānubhāvatāya buddhañāṇassa. Tenevāha “buddhavisayo acinteyyo”ti (1.0136) (a. ni. 4.77). Idaṃ panettha sannitṭhānaṃsabbākārena sabbadhammāvabodhanasamatthassa ākañkhāpaṭibaddhavuttino anāvāraṇañāṇassa paṭilābhena bhagavā santānena sabbadhammapaṭivedhasamattho ahosi sabbaneyyāvāraṇassa pahānato, tasmā sabbaññū, na sakimyeva sabbadhammāvabodhato, yathā santānena sabba-indhanassa dahanasamatthatāya pāvako “sabba-bhū”ti vuccatīti.

Vavatthāpanavacananti sannitthāpanavacanam, avadhāraṇavacananti attho. **Aññe vāti** ettha avadhāraṇena nivattitaṃ dasseti “**na pāṇātipātā veramaṇi-ādayo**”ti, ayañca **eva**-saddo aniyatadesatāya ca-saddo viya yattha vutto, tato aññatthāpi vacanicchāvasena upatitthāti āha “**gambhīrā vā**”ti-ādi. **Sabbapadehīti** yāva “paṇḍitavedaniyā”ti idaṃ padaṃ, tāva sabbapadehi. **Sāvaka-pāramiñāṇanti** sāvakaṇaṃ dānādipāripūriyā nipphannaṃ vijjattayachaḷabhiññācatuppaṭṭisambhidādi-bhedaṃ ñāṇaṃ. **Tatoti** sāvaka-pāramiñāṇato. **Tatthāti** sāvaka-pāramiñāṇe. **Tatopīti** anantaranidditthato paccekabuddhañāṇatopi, ko pana vādo sāvaka-pāramiñāṇatoti adhippāyo. Etthāyaṃ atthayojanā-kiñcāpi sāvaka-pāramiñāṇaṃ heṭṭhimasekkhañāṇaṃ puthujjanañāṇaṃ upādāya gambhīraṃ, paccekabuddhañāṇaṃ upādāya na tathā gambhīranti “gambhīramevā”ti na sakkā vattum. Tathā paccekabuddhañāṇampi sabbaññutaññāṇaṃ upādāyāti tattha vavatthānaṃ na labbhati, sabbaññutaññāṇadhammā pana sāvaka-pāramiñāṇādīnaṃ viya kiñci upādāya agambhīrabhāvābhāvato gambhīrā vāti. Yathā cettha vavatthānaṃ dassitaṃ, evaṃ sāvaka-pāramiñāṇaṃ duddasaṃ, paccekabuddhañāṇaṃ pana tato duddasataranti tattha vavatthānaṃ natthīti-ādinā vavatthānasabbhāvo netabbo. Tenevāha “**tathā duddasāva ...pe... veditabban**”ti.

Kasmā panetaṃ evaṃ āradhamti etthāyaṃ adhippāyo- bhavatu tāva niravasesabuddhaguṇavibhāvanūpāyabhāvato sabbaññutaññāṇaṃ ekampi puthunissayārammaṇañākkiccasiddhiyā “atthi bhikkhave aññeva dhammā”ti-ādinā bahuvacanaena uddittham, tassa pana vissajjanaṃ saccapaccayākārādivisesavasena anaññasādhāraṇena vibhajananayena anārabhitvā sanissayānaṃ diṭṭhīnaṃ vibhajanasena kasmā āradhanti. Tattha yathā saccapaccayākārādīnaṃ (1.0137) vibhajanaṃ anaññasādhāraṇaṃ, sabbaññutaññāṇasseva visayo, evaṃ niravasesena diṭṭhigatavibhajanaṃpīti dassetuṃ “**buddhānañhī**”ti-ādi āradham. Tattha **ṭhānānīti** kāraṇāni. **Gajjitaṃ mahantaṃ hotīti** desetabbassa atthassa anekavidhātāya, duviññeyyatāya ca nānānāyehi pavattamānaṃ desanāgajjitaṃ mahantaṃ vipulaṃ, bahubhedañca hoti. **Ñāṇaṃ anupavisatīti** tato eva ca desanāñāṇaṃ desetabbadhamme vibhāgaso kurumānaṃ anupavisati, te anupavissa ṭhitaṃ viya hotīti attho.

Buddhañāṇassa mahantabhāvo paññāyatīti evaṃvidhassa nāma dhammassa desakaṃ paṭivedhakañcāti buddhānaṃ desanāñāṇassa paṭivedhañāṇassa ca uḷārabhāvo pākaṭo hoti. Ettha ca kiñcāpi “sabbam vacīkammaṃ buddhassa bhagavato ñāṇapubbaṅgamaṃ ñāṇānuparivatti”ti (mahāni. 69; cūḷani. 85; paṭi. ma. 3.5; netti. 14) vacanato sabbāpi bhagavato desanā ñāṇarahitā natthi, sīhasamānavuttitāya ca sabbattha samānussāhappavatti desetabbadhammasena pana desanā visesato ñāṇena anupavittā gambhīratarā ca hotīti daṭṭhabbam. Kathaṃ pana vinayapaṇṇattiṃ patvā desanā tilakkhaṇāhatā suññatāpaṭṭisamyuttā hotīti? Tatthāpi ca sannisinnaparisāya ajjhāsayanurūpaṃ pavattamānā desanā sañkhārānaṃ aniccatādivibhāvanī, sabbadhammānaṃ attattaniyatābhāvappakāsāni ca hoti. Tenevāha “**anekapariyāyena dhammiṃ kathaṃ katvā**”ti-ādi.

Bhūmantaranti dhammānaṃ avatthāvisesañca ṭhānavisesañca. Tattha **avatthā-**

visesosati-ādidhammānaṃ satipaṭṭhānindriyabalabojjhaṅgamaggaṅgādibhedo. **Ṭhānaviseso** kāmāvacarādibhedo. **Paccayākāra**padassa attho heṭṭhā vuttoyeva. **Samayantaranti** diṭṭhivisesā, nānāvihitā diṭṭhiyoti attho, aññasamayaṃ vā. **Evaṃ otiṇṇe vatthusminti** evaṃ lahukagarukādivasena tadanurūpe otiṇṇe vatthusmiṃ **sikkhāpadapaññāpanaṃ**.

Yadipi kāyānupassanādivasena satipaṭṭhānādayo suttantapiṭakepi (dī. ni. 2.374; ma. ni. 1.107) vibhattā, suttantabhājanīyādivasena pana abhidhammeyeva te savisesaṃ vibhattāti āha “**ime cattāro satipaṭṭhānā ...pe... abhidhammapiṭakaṃ vibhajivā**” ti. Tattha “**satta phassā**” ti sattaviññāṇadhātusampayogavasena vuttaṃ. Tathā “**satta vedanā**” ti-ādīsupi. **Lokuttarā dhammā nāmāti** (1.0138) ettha iti-saddo ādi-attho, pakārattho vā, tena vuttāvasesaṃ abhidhamme āgataṃ dhammānaṃ vibhajitabbākāraṃ saṅgaṇhāti. Catuvīsati samantapaṭṭhānāni etthāti **catuvīsatisa-****mantapaṭṭhānaṃ**, abhidhammapiṭakaṃ. Ettha paccayanayaṃ aggahetvā dhammavaseneva samantapaṭṭhānassa catuvīsatividhatā vuttā. Yathāha-

“Tikañca paṭṭhānavaraṃ dukuttamaṃ,

dukatikañceva tikadukañca;

tikatikañceva dukadukañca,

cha anulomamhi nayā sugambhīrā. (paṭṭhā. 1paccayaniddesa 41, 44, 48, 52).

Tathā-

Tikañca ...pe... cha paccanīyamhi nayā sugambhīrā;

tikañca ...pe... cha anulomapaccanīyamhi nayā sugambhīrā;

tikañca ...pe... paccanīyanulomamhi nayā sugambhīrā” ti. (paṭṭhā. 1paccaya-

niddesa 44, 52);

Evaṃ dhammavasena catuvīsatibhedeṣu tikapaṭṭhānādīsu ekekaṃ paccayana-
yena anulomādivasena catubbidhaṃ hotīti channavuti samantapaṭṭhānāni. Tattha
pana dhammānulome tikapaṭṭhāne kusallattike paṭiccavāre paccayānulome hetu-
mūlake hetupaccayavasena ekūnapaññāsa pucchānayaṃ satta vissajjananayaṃ
ādinā dassiyamānā anantabhedā nayāti āha “**anantanayan**” ti. Hoti cettha-

“Paṭṭhānaṃ nāma paccekaṃ dhammānaṃ anulomādīmihi tikadukādīsu yā
paccayamūlavisiṭṭhā catunayato sattadhā gati” ti.

Navahākārehiti uppādādīhi navahi paccayākārehi. Tattha uppajjati etasmā
phalanti **uppādo**, uppattiyā kāraṇabhāvo. Sati ca avijjāya saṅkhārā uppajjanti, na
asati, tasmā **avijjā saṅkhārānaṃ uppādo hutvā paccayo hoti**. Tathā avijjāya sati
saṅkhārā pavattanti dharanti, nivisanti ca, te avijjāya sati phalaṃ bhavādīsu
khipanti, āyūhanti phaluppattiyā ghaṭanti, saṃyujjanti attano phalena, yasmīṃ
santāne sayañca uppannā, taṃ palibundhanti, paccayantarasaṃvāye udayanti
uppajjanti, hinoti ca saṅkhārānaṃ kāraṇabhāvaṃ gacchati, paṭicca avijjaṃ
saṅkhārā ayanti pavattantīti evaṃ avijjāya saṅkhārānaṃ (1.0139) kāraṇabhāvūpa-
gamanavisesā uppādādayo veditabbā. Tathā saṅkhārādīnaṃ viññāṇādīsu.

Uppādatṭhitīti-ādīsu ca tiṭṭhati etenāti ṭhiti, kāraṇaṃ. Uppādo eva ṭhiti **uppāda-**
ṭṭhiti. Esa nayo sesesupi. Yasmā ayonisomanasikāro, “āsavasamudayā avijjāsa-
mudayo” ti (ma. ni. 1.103) vacanato āsavā ca avijjāya paccayo, tasmā vuttaṃ “**ubho-**

pete dhammā paccayasamuppannā”ti. **Paccayapariggahe paññā**ti saṅkhārānaṃ avijjāya ca uppādādike paccayākāre paricchinditvā gahaṇavasena pavattā paññā. **Dhammaṭṭhitiñāṇanti** dhammānaṃ paccayuppannānaṃ paccayabhāvato dhammaṭṭhitisāṅkhāte paṭiccasamuppāde ñāṇaṃ. Paccayadhammā hi paṭiccasamuppāde “dvādasa paṭiccasamuppādā”ti vacanato dvādasa paccayā. Ayañca nayo na paccuppanne eva, atha kho atītānāgatakālepi, na ca avijjāya eva saṅkhāresu, atha kho saṅkhārādīnampi viññāṇādīsu labbhatīti paripuṇṇaṃ katvā paccayākārassa vibhattabhāvaṃ dassetuṃ “**atītampi addhānan**”ti-ādi pāḷiṃ ārabhi. Paṭṭhāne (paṭṭhā. 1paccayaniddesa 1) dassitā hetādipaccayā evettha uppādādipaccayākārehi gahitāti te yathāsambhavaṃ nīharitvā yojetabbā, ativithārabhayena pana na yojayimha.

Tassa tassa dhammassāti tassa tassa saṅkhārādipaccayuppannadhammassa. **Tathā tathā paccayabhāvenāti** uppādādihetādipaccayabhāvena. Atītapaccuppannānāgatavasena tayo addhā kālā etassāti **tiyaddham**. Hetuphalaphalāhetuhetuphalavasena tayo sandhī etassāti **tisandhiṃ**. Saṅkhippanti ettha avijjādayo viññāṇādayo cāti saṅkhepo, kammaṃ vipāko ca. Saṅkhippanti etthāti vā saṅkhepo, avijjādayo viññāṇādayo ca. Koṭṭhāsapariyāyo vā **saṅkhepa**-saddo. Atīte kammasaṅkhepādivasena cattāro saṅkhepā etassāti **catusaṅkhepaṃ**. Sarūpato avuttāpi tasmiṃ tasmiṃ saṅkhepe ākiriyanti avijjāsaṅkhārādiggahaṇehi pakāsiyantīti ākārā, atīte hetu-ādīnaṃ vā pakārā ākārā, te saṅkhepe pañca pañca katvā vīsati-ākārā etassāti **vīsatakāraṃ**.

Khattiyādibhedena anekabhedabhinnāpi sassatavādino jātisatasahassānussaraṇādino abhinivesahetuno vasena cattārova honti (1.0140), na tato uddham adhoti sassatavādādīnaṃ parimāṇaparicchedassa anaññavisayatamaṃ dassetuṃ “**cattāro janā**”ti-ādimāha. Tattha **cattāro janāti** cattāro janasamūhā. **Idaṃ nissāyā**Ti idaṃ idappaccayatāya sammā aggahaṇaṃ, tatthāpi ca hetuphalabhāvena sambandhānaṃ santatighanassa abheditattā paramatthato vijjamānampi bhedanibandhanaṃ nānattanayaṃ anupadhāretvā gahitaṃ ekataggahaṇaṃ nissāya. **Idaṃ gaṇhantīti** idaṃ sassataggahaṇaṃ abhinivissa voharanti, iminā nayena ekaccasassatavādādayopettha yathāsambhavaṃ yojetvā vattabbā. **Bhinditvāti** “ātaṃppamanvāyā”ti-ādinā vibhajitvā “tayidaṃ bhikkhave tathāgato pajānāti”ti-ādinā vimadditvā **nijaṭaṃ nigumbaṃ katvā** Diṭṭhijaṭāvijaṭanena diṭṭhigumbavivaraṇena ca.

“**Tasmā**”ti-ādinā buddhaguṇe ārabha desanāya samuṭṭhitattā sabbaññutaññāṇaṃ uddisitvā desanākusalo bhagavā samayantaraviggāhaṇavasena sabbaññutaññāṇameva vissajjetīti dasseti. “**Santi**”ti iminā tesamaṃ diṭṭhigatikānaṃ vijjamānatāya avicchinnaṃ, tato ca nesamaṃ micchāgāhato sithilakaraṇavivecanehi attano desanāya kiccakāritaṃ, avitathatañca dīpeti dhammarājā.

29. Atthīti “samvijjantī”ti iminā samānattho puthuvacanavisayo eko nipāto “atthi imasmiṃ kāye kesā”ti-ādīsu (dī. ni. 2.377; ma. ni. 1.110; ma. ni. 3.154; saṃ. ni. 4. 127; khu. pā. 3.1) viya. Sassatādivasena pubbantaṃ kappentīti **pubbantakappikā**. Yasmā pana te taṃ pubbantaṃ purimasiddhehi taṇhādīṭṭhikappehi kappetvā, āse-

vanabalavatāya vicittavuttitāya ca vikappetvā aparabhāgasiddhehi abhinivesabhū-
tehi taṇhādiṭṭhiggāhehi gaṇhanti abhinivisanti parāmasanti, tasmā vuttaṃ
“**pubbantam kappetvā vikappetvā gaṇhanti**” ti. Taṇhupādānavasena vā kappana-
ggahaṇāni veditabbāni. Taṇhāpaccayā hi upādānaṃ. **Koṭṭhāsesūti** ettha koṭṭhāsā-
dīsūti attho veditabbo. Padapūraṇasamīpa-ummaggādīsūpi hi **anta**-saddo dissati.
Tathā hi “iṅgha tvam suttante vā gāthāyo vā abhidhammaṃ vā pariyāpuṇassu
(pāci. 442), suttante okāsaṃ kārāpetvā” ti (pāci. 1221) ca ādīsu padapūraṇe anta-
saddo vattati, gāmantam osareyya, (pārā. 409; cūḷava. 343) gāmantasenāsanā”-
ti-ādīsu samīpe (1.0141), “kāmasukhallikānuyogo eko anto, atthīti kho kaccāna
ayameko anto” ti-ādīsu (saṃ. ni. 2.15; 3.90) ummaggeti.

Kappa-saddo mahākappasamantabhāvakilesakāmaavitakkakālapaññattisadisā-
bhāvādīsu vattatīti āha “**sambahulesu atthesu vattati**” ti. Tathā hesa “cattārimāni
bhikkhave kappassa asaṅkhyeyyāni” ti-ādīsu (a. ni. 4.156) mahākappe vattati,
“kevalakappaṃ veḷuvanaṃ obhāsetvā” ti-ādīsu (saṃ. ni. 1.94) samantabhāve,
“saṅkappo kāmo, rāgo kāmo, saṅkapparāgo kāmo” ti-ādīsu (mahāni. 1; cūḷani. 8)
kilesakāme, “takko vitakko saṅkappo” ti-ādīsu (dha. sa. 7) vitakke, “yena sudaṃ
niccakappaṃ viharāmi” ti-ādīsu (ma. ni. 1.387) kāle, “iccāyasmā kappo” ti-ādīsu
(su. ni. 1090; cūḷani. 113) paññattiyam, “satthukappena vata kira bho sāvakena
saddhiṃ mantayamānā na jānimhā” ti-ādīsu (ma. ni. 1.260) sadisabhāve vattatīti.
Vuttampi cetanti mahāniddeṣaṃ

(mahāni. 28) sandhāyāha. **Taṇhādiṭṭhivasenā**ti diṭṭhiyā upanissayabhūtāya saha-jā-tāya abhinandanabhūtāya ca taṇhāya, sassatādi-ākārena abhinivisantassa micchāgāhassa ca vasena. Pubbenivutthadhammavisayāya kappanāya adhippettā atitakālavācako idha pubba-saddo, rūpādikhandhavinimuttassa kappanāvattuno abhāvā anta-saddo ca bhāgavācakoti āha “**atītaṃ khandhakoṭṭhāsan**”ti. “**Kappetvā**”ti ca tasmimṃ pubbante taṇhāyanābhinivesānaṃ samatthanaṃ pariniṭṭhāpanamāha. **Ṭhitā**ti tassā laddhiyā avijahanaṃ. **Ārabbhā**ti ālambitvā. Visayo hi tassā diṭṭhiyā pubbanto. Visayabhāvato eva hi so tassā āgamaṇaṭṭhānaṃ, ārammaṇapaccayo cāti vuttaṃ “**āgamma paṭiccā**”ti.

Adhivacanapadānīti paññattipadāni. Dāsādīsu sirivaḍḍhakādi-saddā viya vacanamattameva adhikāraṃ katvā pavattiyā adhivacanaṃ paññatti. Atha vā a-saddo uparibhāve, vuccatīti vacanaṃ, upari vacanaṃ adhivacanaṃ, upādābhūtarūpādīnaṃ upari paññāpiyamānā upādāpaññattīti attho, tasmā paññattidīpakapadānīti attho daṭṭhabbo. Paññattimattañhetam vuccati, yadidaṃ “attā, loko”ti ca, na rūpavedanādayo viya paramattho. Adhikavuttitāya vā adhivuttiyoti diṭṭhiyo vuccanti. Adhikañhi sabhāvadhammesu sassatādiṃ (1.0142) pakati-ādidabbādiṃ jīvādiṃ kāyādiñca abhūtamattaṃ ajjhāropetvā diṭṭhiyo pavattantīti.

30. Abhivadantīti “idameva saccam, moghamaññan”ti (ma. ni. 2.187, 203, 427; ma. ni. 3.27, 29) abhinivisitvā vadanti “ayaṃ dhammo, nāyaṃ dhammo”ti-ādinā vivadanti. Abhivadanakiriyāya ajjāpi avicchedabhāvadassanattaṃ vattamānakālavacanaṃ. Diṭṭhi eva **diṭṭhigataṃ** “muttagataṃ, (ma. ni. 2.119; a. ni. 9.11) saṅkhāragatan”ti-ādīsu (mahāni. 41) viya. Gantabbābhāvato vā diṭṭhiyā gatamattaṃ, diṭṭhiyā gahaṇamattanti attho. Diṭṭhippakāro vā **diṭṭhigataṃ**. Lokiyā hi vidhayuttagatapakāra-sadde samānatthe icchanti. Ekekaśmiñca “attā”ti, “loko”ti ca gahaṇavisesaṃ upādāya paññāpanaṃ hotīti āha “**rūpādīsu aññataraṃ attā ca loko cāti gahetvā**”ti. **Amaraṃ niccaṃ dhuvanti** sassatavevacanāni. Maraṇābhāvena vā **amaraṃ**, uppādābhāvena sabbathāpi atthitāya **niccaṃ**, thiraṭṭhena vikārābhāvena **dhuvaṃ**. “**Yathāhā**”ti-ādinā yathāvuttamattaṃ niddesapaṭisambhidāpāḷhi vibhāveti. Ayañca attho “rūpaṃ attato samanupassati, vedanaṃ, saññaṃ, saṅkhāre, viññāṇaṃ attato samanupassati”ti imissā pañcavidhāya sakkāyadiṭṭhiyā vasena vutto. “Rūpavantaṃ attānaṃ”ti-ādikāya pana pañcadasavidhāya sakkāyadiṭṭhiyā vasena cattāro cattāro khandhe “attā”ti gahetvā tadaññaṃ “loko”ti paññapentīti ayampi attho labbhati. Tathā ekaṃ khandhaṃ ”attā”ti gahetvā tadaññaṃ attano upabhogabhūto lokoti, sasantatipatite vā khandhe “attā”ti gahetvā tadaññaṃ “loko”ti paññapentīti evampettha attho daṭṭhabbo. Etthāha- sassato vādo etesanti kasmā vuttaṃ, nanu tesamṃ attā loko ca sassatoti adhippetto, na vādo ti? Saccametaṃ, sassatasahacaritatāya pana “vādo sassato”ti vuttaṃ yathā “kuntā pacarantī”ti. Sassato iti vādo etesanti vā iti-saddalopo daṭṭhabbo. Atha vā sassataṃ vadanti “idameva saccan”ti abhinivissa voharantīti sassatavādā, sassatadiṭṭhinoti evampettha attho daṭṭhabbo.

31. Ātāpanaṃ (1.0143) kilesānaṃ vibādhanamṃ pahānaṃ. **Padahanaṃ** kosajjapakkhe patitumṃ adatvā cittassa ussahanaṃ. **Anuyogo** yathā samādhi visesabhāgi-

yataṃ pāpuṇāti, evaṃ vīriyassa bahulikaraṇaṃ. Idha upacārappanācittaparidama-
navīriyānaṃ adhippetattā āha “**tippabhedam vīriyan**” ti. Nappamajjati etenāti **appa-
mādo**, asammoso. Sammā upāyena manasī karoti kammaṭṭhānaṃ etenāti **sammā-
manasikāro** ñāṇanti āha “**vīriyañca satiñca ñāṇañcā**” ti. **Etthāti** “ātappa ...pe...
manasikāraṃ anvāyā” ti imasmiṃ pāṭhe. Sīlavisuddhiyā saddhiṃ catunnaṃ rūpā-
vacarajjhānānaṃ adhigamanapaṭipadā vattabbā, sā pana visuddhimagge vitthā-
rato vuttāti āha “**saṅkhepattho**” ti. “**Tathārūpan**” ti cuddasavidhehi cittadamanehi
rūpāvacaracatutthajjhānassa damitataṃ vadati.

Samādhānādi-aṭṭhaṅgasamannāgatarūpāvacaracatutthajjhānassa yogino samā-
dhivijambhanabhūtā lokiyābhiññā **jhānānubhāvo**. “**Jhānādīnan**” ti idaṃ jhānalā-
bhissa visesena jhānadhammā āpāthaṃ āgacchanti, taṃ mukhena sesadha-
mmāti imamatthaṃ sandhāya vuttaṃ. **Janakabhāvaṃ paṭikkhipati**. Sati hi janaka-
bhāve rūpādidhammānaṃ viya sukhādidhammānaṃ viya, ca paccayāyattavutti-
tāya uppādavantatā viññāyati, uppāde ca sati avassambhāvī nirodhoti anavakā-
sāva niccatā siyāti. **Kūṭaṭṭha**-saddo vā loke accantanice niruḷho daṭṭhabbo. “**Esika-
ṭṭhāyitṭhito**” ti etena yathā esikā vātappahārādīhi na calati, evaṃ na kenaci vikāraṃ
āpajjati vikārābhāvamāha, “**kūṭaṭṭho**” ti iminā pana aniccatābhāvaṃ. Vikāropi
vināsoyevāti āha, “**ubhayenapi lokassa vināsābhāvaṃ dīpeti**” ti. “**Vijjamāname-
vā**” ti etena kāraṇe phalassa atthibhāvadassanena abhibyattivādaṃ dīpeti. **Nikkha-
matīti** ca abhibyattiṃ gacchatīti attho. Kathaṃ pana vijjamānoyeva pubbe anabhi-
byatto abhibyattiṃ gacchatīti? Yathā andhakārena paṭicchanno ghaṭo ālokena
abhibyattiṃ gacchati.

Idamettha vicāretabbaṃ- kiṃ karonto āloko ghaṭaṃ pakāsetīti vuccati, yadi
ghaṭavisayaṃ buddhiṃ karonto, buddhiyā anuppannāya uppattidīpanato abhibya-
ttivādo hāyati. Atha ghaṭabuddhiyā āvaraṇabhūtaṃ andhakāraṃ vidhamanto,
evampi abhibyattivādo hāyatiyeva. Sati hi ghaṭabuddhiyā andhakāro kathaṃ
tassā āvaraṇaṃ hotīti, yathā ghaṭassa (1.0144) abhibyatti na yujjati, evaṃ atta-
nopi. Tatthāpi hi yadi indriyavisayādisannipātena anuppannāya buddhiyā uppatti,
uppattivacaneneva abhibyattivādo hāyati, tathā sassatavādo. Atha buddhipava-
ttiyā āvaraṇabhūtassa andhakāraṭṭhāniyassa mohassa vidhamanena. Sati
buddhiyā kathaṃ moho āvaraṇanti, kiñci bhedasambhavato. Na hi abhibyañjana-
kānaṃ candasūriyamaṇipadīpādīnaṃ bhedenā abhibyañjitabbānaṃ ghaṭādīnaṃ
bhedo hoti, hoti ca visayabhedenā buddhibhedoti bhīyopi abhibyatti na yujjati-
yeva, na cettha vuttikappanā yuttā vuttiyā vuttimato ca anaññathānujānanatoti. **Te
ca sattā sandhāvanti** ti ye idha manussabhāvena avaṭṭhitā, teyeva devabhāvādi-u-
pagamanena ito aññattha gacchanti, aññathā katassa kammaṃ vināso, aka-
tassa ca abbhāgamo āpajjeyyāti adhippāyo.

Aparāparanti aparasmā bhavā aparaṃ bhavaṃ. **Evaṃ saṅkhyāṃ gacchantīti**
attano nicasabhāvattā na cutūpapattiyo, sabbabyāpitāya nāpi sandhāvanasama-
raṇāni, dhammānaṃyeva pana pavattivisesena evaṃ saṅkhyāṃ gacchanti, evaṃ
voharīyantīti adhippāyo. Etena avaṭṭhitasabhāvassa attano, dhammino ca
dhammamattaṃ uppajjati ceva vinassati cāti imaṃ vipariṇāmaṃvādaṃ dasseti. Yaṃ

panettha vattabbaṃ, taṃ parato vakkhāma. **Attano vādaṃ bhindatī**ti sandhāvanā-divacanasiddhāya aniccatāya pubbe paṭiññātaṃ sassatavādaṃ bhindati, viddhaṃ-setīti attho. **Sassatisamanti** vā etassa sassataṃ thāvaramṃ niccakālanti attho daṭṭhabbo.

Hetuṃ dassentoti yesaṃ “sassato”ti attānañca lokañca paññāpeti ayaṃ diṭṭhigatiko, tesamṃ hetuṃ dassentoti attho. Na hi attano diṭṭhiyā paccakkhakatamatthaṃ attanoyeva sādheti, attano pana paccakkhakatena atthena attano appaccakkhabhūtaṃ atthaṃ sādheti. Attanā hi yathānicchitaṃ parehi viññāpeti, na anicchitaṃ. “Hetuṃ dassento”ti ettha idaṃ hetudassanaṃ- etesu anekesu jātisatasahassesu ekovāyaṃ me attā, loko ca anussaraṇasabbhāvato. Yo hi yamatthaṃ anubhavati, so eva taṃ anussarati, na añño. Na hi aññena anubhūtamattaṃ añño anussarituṃ sakkoti yathā taṃ buddharakkhitena anubhūtaṃ dhammarakkhito. Yathā cetāsu, evaṃ ito purimatarāsupi jātisūti. Kasmā sassato me attā ca loko (1.0145) ca. Yathā ca me, evaṃ aññesampi sattānaṃ sassato attā ca loko cāti? Sassatavāsena diṭṭhigahanaṃ pakkhando diṭṭhigatiko parepi tattha paṭiṭṭhapeti, pāḷiyaṃ pana “anekavihitāni adhivuttipadāni abhivadanti. So evaṃ āhā”ti ca vacanato parānumānavasena idha hetudassanaṃ adhippetanti viññāyati. **Kāraṇanti** tividhaṃ kāraṇaṃ sampāpakaṃ nibbattaṃ ñāpakaṃ. Tattha ariyamaggo nibbānassa sampāpakaṃ kāraṇaṃ, bījaṃ aṅkurassa nibbattaṃ kāraṇaṃ, paccayuppannatādayo aniccatādīnaṃ ñāpakaṃ kāraṇaṃ, idhāpi ñāpakakāraṇameva adhippetamṃ. Ñāpako hi ñāpetabbatthavisayassa ñāṇassa hetubhāvato kāraṇanti. Tadāyattavuttitāya taṃ ñāṇaṃ tiṭṭhati tatthāti **“ṭhānan”**ti, vasati tattha pavattatīti **“vatthū”**ti ca vuccati. Tathā hi bhagavatā vatthu-saddena uddisitvāpi ṭhānasaddena niddiṭṭhanti.

32-33. Dutiyatatiyavādānaṃ paṭhamavādato natthi viseso ṭhapetvā kālavisessanti āha **“upari vādadvayepi eseva nayo”**ti. Yadi evaṃ kasmā sassatavādo catudhā vibhatto, nanu adhiccasamuppannikavādo viya duvidheneva vibhajitabbo siyāti āha **“mandapañño hi titthiyo”**ti-ādi.

34. **Takkayatīti** ūhayati, sassatādi-ākārena tasmimṃ tasmimṃ ārammaṇe cittaṃ abhiniropetīti attho. **Takkoti** ākoṭanalakkhaṇo vinicchayalakkhaṇo vā diṭṭhiṭṭhānabhūto vitakko. **Vīmaṃsā** nāma vicāraṇā, sā panettha atthato paññāpatirūpako lobhasahagatacittuppādo, micchābhiniveso vā ayonisomanasikāro, pubbabhāge vā diṭṭhivipphanditanti daṭṭhabbā. Tenevāha **“tulanā ruccanā khamanā”**ti. Pariyāhananaṃ vitakkassa ārammaṇa-ūhanaṃ evāti āha **“tena tena pakārena takketvā”**ti. **Anuvicaritanti** vīmaṃsāya anupavattitaṃ, vīmaṃsānugatena vā vicārena anumajjitaṃ. Paṭi paṭi bhātīti paṭibhānaṃ, yathāsamihitākāravisesavibhāvako cittuppādo. Paṭibhānato jātaṃ paṭibhānaṃ, sayamṃ attano paṭibhānaṃ **sayamṃ paṭibhānaṃ**. Tenevāha **“attano paṭibhānamattasañjātan”**ti. **Matta**-saddena visesādhi-gamādayo nivatteti.

“Anāgatepi (1.0146) **evaṃ bhavissatī**”ti idaṃ na idhādhippetatakkīvaseneva vuttaṃ, lābhītakkena evampi sambhavatīti sambhavadassanavasena vuttanti daṭṭhabbaṃ. Yaṃ kiñci attanā paṭiladdhaṃ rūpādi sukhādi ca idha labbhatīti lābho,

na jhānādiviseso. “**Evam sati idaṃ hotī**”ti aniccesu bhāvesu añño karoti, añño paṭisaṃvedetīti āpajjati, tathā ca sati katassa vināso, akatassa ca abbhāgamo siyā. Niccesu pana bhāvesu yo karoti, so paṭisaṃvedetīti na doso āpajjatīti takkikassa yuttigavesanākāraṃ dasseti.

Takkamattenevāti āgamādhigamādīnaṃ anussavādīnañca abhāvā suddhatakkeneva. Nanu ca visesalābhīnopi sassatavādīno attano visesādhigamahetu anekesu jātisatasahassesu dasasu saṃvaṭṭavivaṭṭesu cattālīsāya saṃvaṭṭavivaṭṭesu yathānubhūtaṃ attano santānaṃ tappaṭibaddhañca “attā, loko”ti ca anussaritvā tato purimapurimatarāsupi jātisu tathābhūtassa atthitānuvitakkanamukhena sabbesampi sattānaṃ tathābhāvānuvitakkanavaseneva sassatābhīnivesino jātā, evañca sati sabbopi sassatavādī anussutijātissaratakkikā viya attano upaladdhavatthunibandhanena takkanena pavattavādattā takkīpakkheyeva tiṭṭheyya, avassañca vuttappakāraṃ takkanamicchitabbaṃ, aññathā visesalābhī sassatavādī ekaccasassatikapakkhaṃ, adhiccasamuppannikapakkhaṃ vā bhajeyyāti? Na kho panetaṃ evaṃ daṭṭhabbaṃ, yasmā visesalābhīnaṃ khandhasantānassa dīghadīghataradīghatamakālānussaraṇaṃ sassataggāhassa asādhāraṇakāraṇaṃ. Tathā hi “anekavihitāṃ pubbenivāsaṃ anussarāmi. Imināmahametaṃ jānāmi”ti anussaraṇameva padhānakāraṇabhāvena dassitaṃ. Yaṃ pana tassa “imināmahametaṃ jānāmi”ti pavattaṃ takkanaṃ, na taṃ idha padhānaṃ anussaraṇaṃ pati tassa appadhānabhūtattā. Yadi evaṃ anussavādīnampi padhānabhāvo āpajjatīti ce? Na, tesāṃ sacchikiriyāya abhāvena takkapadhānattā, padhānakāraṇena ca niddeho niruḷho sāsane loke ca yathā “cakkhuvīññāṇaṃ, yavaṅkuro”ti ca.

Atha vā visesādhigamanibandhanarahitassa takkanassa viṣuṃ sassataggāhe kāraṇabhāvadassanattāṃ visesādhigamo viṣuṃ sassataggāhakāraṇaṃ vattabbo (1.0147), so ca mandamajjhaticchapaññāvasena tividhoti bhagavatā sabbatakkino takkībhāvasāmaññaṇa ekajjhaṃ gahetvā catudhā vavatthāpito sassatavādo. Yadi pi anussavādivasena takkikānaṃ viya mandapaññādīnampi hīnādivasena anekabhedasabbhāvato visesalābhīnampi bahudhā bhedo sambhavati, sabbe pana visesalābhīno

mandapaññādivasena tayo rāsī katvā tattha ukkaṭṭhavasena anekajātisatasahasadasasaṃvaṭṭavivaṭṭacattārisasaṃvaṭṭavivaṭṭānussaraṇena ayaṃ vibhāgo vutto. Tisupi rāsīsu ye hīnamajjhapaññā, te vuttaparicchedato ūnakameva anussaranti. Ye pana tattha ukkaṭṭhapaññā, te vuttaparicchedaṃ atikkamivā nānussarantīti evaṃ panāyaṃ desanā. Tasmā aññatarabhedasaṅgahavaseneva bhagavatā cattāriṭṭhānāni vibhattānīti vavatthitā sassatavādīnaṃ catubbidhatā. Na hi idha sāvasesaṃ dhammaṃ deseti dhammarājā.

35. “Aññatarenā”ti etassa atthaṃ dassetuṃ **“ekenā”**ti vuttaṃ. **Vā**-Saddassa pana aniyamatthataṃ dassetuṃ **“dvīhi vā tīhi vā”**ti vuttaṃ. Tena catūsu ṭhānesu yathārahaṃ ekaccaṃ ekaccassa paññāpane sahakārikāraṇanti dasseti. Kiṃ pane-tāni vatthūni abhinivesassa hetu, udāhu patiṭṭhāpanassa. Kiñcetha yadi tāva abhinivesassa, kasmā anussaraṇatakkānāniyeva gahitāni, na saññāvipallāsādayo. Tathāhi viparītasāññā ayonisomanasikāra-asappurisūpanissaya-asaddhammassavanādīni micchādiṭṭhiyā pavattanaṭṭhānāni. Atha patiṭṭhāpanassa adhigamayuttiyo viya āgamopi vatthubhāvena vattabbo, ubhayatthāpi “natthi ito bahiddhā”ti vacanaṃ na yujjatīti? Na. Kasmā? Abhinivesapakkhe tāva ayaṃ diṭṭhigatiko asa-ppurisūpanissaya-asaddhammassavanehi ayoniso ummujjitvā vipallāsasañño rūpādidhammānaṃ khaṇe khaṇe bhijjanasabhāvassa anavabodhato dhammayuttiṃ atidhāvanto ekattanayaṃ micchā gahetvā yathāvuttānussaraṇatakkehi khandhesu “sassato attā ca loko cā”ti (dī. ni. 1.31) abhinivesaṃ janesi. Iti āsanna-kāraṇattā, padhānakāraṇattā, taggahaṇeneva ca itaresampi gahitattā anussaraṇatakkānāniyeva idha gahitāni. Patiṭṭhāpanapakkhe pana āgamopi yuttipakkheyeva ṭhito visesato bāhirakānaṃ takkagāhibhāvatoti anussaraṇatakkānāniyeva (1.0148) diṭṭhiyā vatthubhāvena gahitāni. Kiñca bhiiyo duvidhaṃ lakkhaṇaṃ paramatthadhammānaṃ sabhāvalakkhaṇaṃ sāmāññalakkhaṇaṃcāti. Tattha sabhāvalakkhaṇāvabodho paccakkhañāṇaṃ, sāmāññalakkhaṇāvabodho anumānañāṇaṃ, āgamo ca sutamayāya paññāya sādhanato anumānañāṇameva āvahati, sutānaṃ pana dhammānaṃ ākāraparivitakkanena nijjhānakkhantiyaṃ ṭhito cintāmayāṃ paññaṃ nibbattetvā anukkamena bhāvanāya paccakkhañāṇaṃ adhigacchatīti evaṃ āgamopi takkavisayaṃ nātikkamatīti taggahaṇena gahitovāti veditabbo. So aṭṭhakathāyaṃ anussutitakkaggahaṇena vibhāvitoti yuttaṃ evidaṃ “natthi ito bahiddhā”ti. “Anekavihitāni adhivuttipadāni abhivadanti, sassataṃ attānañca lokañca paññapenti”ti (dī. ni. 1.30) ca vacanato patiṭṭhāpanavatthūni idhādhippetānīti daṭṭhabbaṃ.

36. Diṭṭhiyeva diṭṭhiṭṭhānaṃ paramavajjatāya anekavihitānaṃ anattānaṃ hetubhāvato. Yathāha “micchādiṭṭhiparamāhaṃ bhikkhave vajiṃ vadāmi”ti (a. ni. 1.310) **“yathāhā”**ti-ādīnaṃ paṭisambhidāpāḷiyā (paṭi. ma. 1.124) diṭṭhiyā ṭhānavibhāgaṃ dasseti. Tattha **khandhāpi diṭṭhiṭṭhānaṃ** ārammaṇatṭhena “rūpaṃ attato samanupassati”ti-ādī (saṃ. ni. 3.81, 345) vacanato. **Avijjāpi diṭṭhiṭṭhānaṃ** upani-ssayādibhāvena pavattanato. Yathāha “assutavā bhikkhave puthujjano ariyānaṃ adassāvī ariyadhammassa akovido”ti-ādī (ma. ni. 1.2; paṭi. ma. 1.130). **Phassopi diṭṭhiṭṭhānaṃ**. Yathā cāha “tadapi phassapaccayā, (dī. ni. 1.118 ādayo) phussa

phussa paṭisaṃvedenti”ti (dī. ni. 1.144) ca. **Saññāpi diṭṭhiṭṭhānaṃ.** Vuttañcetaṃ “saññānidānā hi papañcasañkhā, (su. ni. 880; mahāni. 109) pathavito saññatvā”ti (ma. ni. 1.2) ca ādi. **Vitakkopi diṭṭhiṭṭhānaṃ.** Vuttampi cetaṃ “takkañca diṭṭhīsu pakappayitvā, saccam musāti dvayadhammāhū”ti (su. ni. 892) “takkī hoti vīmaṃsī”ti (dī. ni. 1.34) ca ādi. **Ayonisomanasikāropi diṭṭhiṭṭhānaṃ.** Tenāha bhagavā “tassa evaṃ ayoniso manasi karoto channaṃ diṭṭhīnaṃ aññatarā diṭṭhi uppajjati. ‘Atthi me attā’ti vā assa saccato thetato diṭṭhi uppajjati”ti-ādi (ma. ni. 1.19). Samuṭṭhāti etenāti samuṭṭhānaṃ samuṭṭhānabhāvo **samuṭṭhānaṭṭho.** **Pavattitāti** parasantānesu uppāditā. **Pariniṭṭhāpitā** Ti abhinivesassa pariyosānaṃ (1.0149) matthakaṃ pāpitāti attho. **“Ārammaṇavasena”** ti aṭṭhasu diṭṭhiṭṭhānesu khandhe sandhāyāha. **Pavattanavasena** ti avijjādayo. **Āsevanavasena** ti pāpamittaparato-ghosādīnampi sevanaṃ labbhatiyeva. Atha vā **evaṃgatikā** ti evaṃgamanā, evaṃniṭṭhāti attho. Idaṃ vuttaṃ hoti- ime diṭṭhisāñkhātā diṭṭhiṭṭhānā evaṃ paramatthato asantaṃ attānaṃ sassatabhāvañcassa ajjhāropetvā gahitā, parāmatṭhā ca bālala-panā yāva paṇḍitā na samanuyuñjanti, tāva gacchanti pavattanti. Paṇḍitehi sama-nuyuñjiyamānā pana anavaṭṭhitavattukā avimaddakkhamā sūriyuggamane ussā-vabindū viya khajjopanākā viya ca bhijjanti vinassanti cāti.

Tatthāyaṃ anuyuñjane sañkhepakathā- yadi hi parena parikappito attā loko vā sassato siyā, tassa nibbikāratāya purimarūpāvijahanato kassaci visesādhānassa kātuṃ asakkuṇeyyatāya ahitato nivattanatthaṃ, hite ca paṭipatti-atthaṃ upadeso eva nippayojano siyā sassatavādino, kathaṃ vā so upadeso pavattiyati vikārābhā-vato, evañca attano ajaṭākāsassa viya dānādikiriyā hiṃsādikiriyā ca na sambha-vati. Tathā sukhasa dukkhasa anubhavananibandho eva sassatavādino na yujjati kammabaddhābhāvato, jāti-ādīnañca asambhavato kuto vimokkho, atha pana dhammamattaṃ tassa uppajjati ceva vinassati ca, yassa vasenāyaṃ kiriyā-divohāroti vadeyya, evampi purimarūpāvijahanena avatṭhitassa attano dhamma-mattanti na sakkā sambhāvetuṃ, te vā panassa dhammā avatṭhābhūtā aññe vā siyuṃ anaññe vā. Yadi aññe, na tāhi tassa uppannāhipi koci viseso atthi. Yāhi karoti paṭisaṃvedeti cavati upapajjati cāti icchitaṃ, tasmā tadavattho eva yathāvu-ttadoso. Kiñca dhammakappanāpi niratthikā siyā, athānaññe uppādivināsava-nṭhi avatṭhāhi anaññassa attano tāsam viya uppādivināsasabbhāvato kuto nicca-tāvakāso, tāsampi vā attano viya niccatāti bandhavimokkhānaṃ asambhavo evāti na yujjatiyeva sassatavādo. Na cettha koci vādī dhammānaṃ sassatabhāve parisuddhaṃ yuttiṃ vattuṃ samattho, yuttirahitañca vacanaṃ na paṇḍitānaṃ cittaṃ ārādhetīti. Tena vuttaṃ “yāva paṇḍitā na samanuyuñjanti, tāva gacchanti pavattanti”ti. Kammavasena abhimukho sampareti etthāti **abhisamparāyo**, paro-loko.

“Sabbaññutaññāṇaṇcā” ti (1.0150) idaṃ idha sabbaññutaññāṇassa vibhajiyamā-nattā vuttaṃ, tasmim vā vutte tadadhiṭṭhānato āsavakkhayaññaṃ, tadavinābhā-vato sabbampi vā bhagavato dasabalādiññaṃ gahitameva hotīti katvā. **Pajānanto-pīti pi-saddo** sambhāvane, tena **“tañcā”** ti ettha vuttaṃ ca-saddatthamāha. Idaṃ vuttaṃ hoti- taṃ diṭṭhigatato uttaritaraṃ sārabhūtaṃ silādiguṇavisesampi tathā-

gato nābhinivisati, ko pana vādo vaṭṭāmiseti. “**Ahan**” ti diṭṭhivasena vā taṃ parāmasanākāramāha. **Pajānāmīti** ettha **iti**-saddo pakārattho, tena “maman” ti taṇhāvasena parāmasanākāraṃ dasseti. Dhammasabhāvaṃ atikkamitvā parato āmasanaṃ **parāmāso**. Na hi taṃ atthi, khandhesu yaṃ “ahan” ti vā, “maman” ti vā gahe-ttabbaṃ siyā. Yo pana parāmāso taṇhādayova, te ca bhagavato bodhimūleyeva pahīnāti āha “**parāmāsakilesānan**” ti-ādi. **Aparāmāsatoti** vā nibbutivedanassa hetu-vacanaṃ, “**viditā**” ti idaṃ padaṃ apekkhitvā kattari sāmivacanaṃ, aparāmasana-hetu parāmāsarahitāya paṭipattiyā tathāgatena sayameva asaṅkhatadhātu adhiga-tāti evaṃ vā ettha attho daṭṭhabbo.

“**Yāsu vedanāsū**” ti-ādinā bhagavato desanāvilāsaṃ dasseti. Tathā hi khandhā-yatanādivasena anekavidhāsu catusaccadesanāsu sambhavantīsupi ayaṃ tathā-gatānaṃ desanāsu paṭipatti, yaṃ diṭṭhigatikā micchāpaṭipattiyā diṭṭhigahanaṃ pakkhandāti dassanatthaṃ vedanāyeva pariññāya bhūmidassanatthaṃ uddhaṭā. **Kammaṭṭhānanti** catusaccakammaṭṭhānaṃ. **Yathābhūtaṃ viditvāti** vipassanāpa-ññāya vedanāya samudayādīni ārammaṇapaṭivedhavasena maggapaññāya asa-mmohapaṭivedhavasena jānitvā, paṭivijjhivāti attho. **Paccayasamudayaṭṭhenāti** “imasmīṃ sati idaṃ hoti, imassuppādā idaṃ uppajjati” ti (ma. ni. 1.404; saṃ. ni. 2. 21; udā. 1) vuttalakkhaṇena avijjādīnaṃ paccayānaṃ uppādena ceva maggena asamugghātena ca. **Nibbattilakkhaṇanti** uppādalakkhaṇaṃ, jātinti attho. **Pañcannaṃ lakkhaṇānanti** ettha catunnaṃ paccayānampi uppādalakkhaṇameva gahetvā vuttanti gahettabbaṃ, yasmā paccayalakkhaṇampi labbhatiyeva, tathā ceva saṃvaṇṇitaṃ. **Paccayanirodhaṭṭhenāti** etthāpi vuttanayānusārena attho veditabbo. **Yanti** yasmā, **yaṃ** vā sukhaṃ somanassaṃ. **Paṭiccāti** ārammaṇapacca-yādibhūtaṃ (1.0151) vedanaṃ labhitvā. **Ayanti** sukhasomanassānaṃ paccaya-bhāvo, sukhasomanassameva vā, “assādo” ti padaṃ pana apekkhitvā pulliṅgani-ddeso. Ayañhettha saṅkhepattho- purimuppannaṃ vedanaṃ ārabha somanassu-ppattiyaṃ yo purimavedanāya assādetabbākāro somanassassādanākāro, ayaṃ assādoti. Kathaṃ pana vedanaṃ ārabha sukhaṃ uppajjati? Cetasikasukhassa adhippetatā nāyaṃ doso. Visesanaṃ hettha somanassaggahaṇaṃ sukhaṃ somanassanti “rukkho siṃsapā” ti yathā.

“**Aniccā**” ti iminā saṅkhāradukkhatāvasena upekkhāvedanāya, sabbavedanāsu-yeva vā ādinavamāha, itarehi itaradukkhatāvasena yathākkamaṃ dukkhasukhave-danānaṃ, avisesena vā tīṇipi padāni sabbāsampi vedanānaṃ vasena yojeta-bbāni. **Ayanti** yo vedanāya hutvā abhāvaṭṭhena aniccabhāvo, udayabbayapaṭipīḷa-naṭṭhena dukkhabhāvo, jarāya maraṇena cāti dvedhā vipariṇāmetabbabhāvo ca, ayaṃ vedanāya ādinavo, yato vā ādīnaṃ paramakāruññaṃ vāti pavattatīti. **Veda-nāya nissaraṇanti** ettha **vedanāyāti** nissakkavacanaṃ, yāva vedanāpaṭibaddhaṃ chandarāgaṃ na pajahati, tāvāyaṃ puriso vedanaṃ allīnoyeva hoti. Yadā pana taṃ chandarāgaṃ pajahati, tadāyaṃ puriso vedanāya nissaṭo viṣaṃyutto hotīti chandarāgappahānaṃ vedanāya nissaraṇaṃ vuttaṃ. Ettha ca vedanāggahaṇena vedanāya saha-jātanissayārammaṇabhūtā ca rūpārūpadhammā gahitā eva hontīti pañcannampi upādānakkhandhānaṃ gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. Vedanāsīsena pana

desanā āgatā, tattha kāraṇaṃ vuttameva, lakkhaṇahāranayena vā ayamattho vibhāvetabbo. Tattha vedanāggahaṇena gahitā pañcupādānakkhandhā dukkha-saccaṃ, vedanānaṃ samudayaggahaṇena gahitā avijjādayo samudayasaccaṃ, atthaṅgamanissaraṇapariyāyehi nirodhasaccaṃ, “yathābhūtaṃ veditvā”ti etena maggasaccanti evamettha cattāri saccāni veditabbāni. Kāmupādānamūlakattā sesupādānānaṃ, pahīne ca kāmupādāne upādānasesābhāvato “**vigatachandarā-gatāya anupādāno**”ti vuttaṃ. **Anupādāvimuttoti** attano maggaphalappattiṃ bhagavā dasseti. “Vedanānaṃ”ti-ādinā hi yassā dhammadhātuyā suppaṭividdhattā imaṃ diṭṭhigataṃ sakāraṇaṃ sagatikaṃ pabhedato vibhajituṃ samattho ahosi (1.015) tassa sabbaññutaññāṇassa saddhiṃ pubbabhāgapaṭipadāya uppattibhūmiṃ dasseti dhammarājā.

Paṭhamabhāṇavāraṇaṇanā niṭṭhitā.

Ekaccasassatavādavaṇṇanā

38. Sattesu saṅkhāresu ca ekaccaṃ sassataṃ etassāti ekaccasassato, ekaccasassatavādo. So etesaṃ atthīti **ekaccasassatikā**. Te pana yasmā ekaccasassato vādo diṭṭhi etesanti ekaccasassatavādā nāma honti, tasmā tamatthaṃ dassento āha “**ekaccasassatavādā**”ti. Iminā nayena **ekacca-asassatikā** dipadassapi attho veditabbo. Nanu ca “ekaccasassatikā”ti vutte tadaññassa ekaccassa asassatātā-sanniṭṭhānaṃ siddhameva hotīti? Saccaṃ siddhameva hoti atthato, na pana saddato. Tasmā supākaṭaṃ katvā dassetuṃ “ekacca-asassatikā”ti vuttaṃ. Na hi idha sāvasesaṃ katvā dhammaṃ deseti dhammassāmī. **Idhāti** “ekaccasassatikā”-ti imasmīṃ pade. **Gahitāti** vuttā, tathā ceva attho dassito. **Idhāti** vā imissā desanāya. Tathā hi purimakā tayo vādā sattavasena, catuttho saṅkhāravasena vibhatto. “**Saṅkhārekaccasassatikā**”ti idaṃ tehi sassatabhāvena gayhamānānaṃ dhammānaṃ yāthāvasabhāvadassanavasena vuttaṃ, na panekaccasassatikamata-dassanavasena. Tassa hi sassatābhimataṃ asaṅkhatamevāti laddhi. Tenevāha “cittanti vā ...pe... ṭhassati”ti. Na hi yassa bhāvassa paccayehi abhisāṅkhatabhāvaṃ paṭijānāti, tasseva niccadhuvādibhāvo anumattakena sakkā paṭiññātuṃ. Etena “uppādavayadhuvatāyuttabhāvā siyā niccā, siyā aniccā siyā na vattabbā”-ti-ādinā pavattassa sattabhaṅgavādassa ayuttatā vibhāvitā hoti.

Tatthāyaṃ ayuttatāvibhāvanā- yadi “yena sabhāvena yo dhammo atthīti vuccati, teneva sabhāvena so dhammo natthī”ti-ādinā vucceyya, siyā anekantavādo. Atha aññena, siyā na anekantavādo. Na cettha desantarādisambandhabhāvo yutto vattum tassa sabbalokasiddhattā, vivādābhāvato (1.0153). Ye pana vadanti “yathā suvaṇṇaghaṭṭena makuṭṭe kate ghaṭṭabhāvo nassati, makuṭṭabhāvo uppajjati, suvaṇṇabhāvo tiṭṭhatiyeva, evaṃ sabbabhāvānaṃ koci dhammo nassati, koci dhammo uppajjati, sabhāvo pana tiṭṭhati”ti. Te vattabbā “kiṃ taṃ suvaṇṇaṃ, yaṃ ghaṭṭe makuṭṭe ca avatṭhitam, yadi rūpādi, so saddo viya anicco. Atha rūpādi samūho, samūho nāma sammutimattam. Na tassa atthitā natthitā niccatā vā labbhatī”ti anekantavādo na siyā. Dhammānañca dhammino aññathānaññathāsu doso vuttoyeva sassatavādavicāraṇāyaṃ. Tasmā so tattha vuttanayeneva veditabbo. Apica niccāniccanavattabbarūpo attā loko ca paramatthato vijjāmānatāpaṭijānanato yathā niccādīnaṃ aññataram rūpaṃ, yathā vā dīpādayo. Na hi dīpādīnaṃ udayabbayasabhāvānaṃ niccāniccanavattabbasabhāvātā sakkā viññātum, jīvassa niccādīsu aññataram rūpaṃ viyāti evaṃ sattabhaṅgassa viya sesabhaṅgānampi asambhavoyevāti sattabhaṅgavādassa ayuttatā veditabbā.

Ettha ca “issaro nicco, aññe sattā aniccā”ti evaṃ pavattavādā sattekaccasassatikā seyyathāpi issaravādā. “Paramāṇavo niccā dhuvā, aṇukādayo aniccā”ti evaṃ pavattavādā saṅkhārekaccasassatikā seyyathāpi kāṇādā. Nanu “ekacce dhammā sassatā, ekacce asassatā”ti etasmiṃ vāde cakkhādīnaṃ asassatatāsanniṭṭhānaṃ yathāsabhāvāvabodho eva, tayidaṃ kathaṃ micchādassananti, ko vā evamāha “cakkhādīnaṃ asassatabhāvasanniṭṭhānaṃ micchādassanan”ti? Asassatesuyeva pana kesañci dhammānaṃ sassatabhāvābhiniveso idha micchādassanaṃ. Tena pana ekavāre pavattamānena cakkhādīnaṃ asassatabhāvāvabodho vidūsito saṃsaṭṭhabhāvato visasaṃsaṭṭho viya sappimaṇḍo sakiccakaraṇāsamatthatāya sammādassanapakke ṭhapetabbataṃ nārahatīti. Asassatabhāvena nicchitāpi vā cakkhu-ādayo samāropitajīvasabhāvā eva diṭṭhigatikehi gayhantīti tadavabodhassa micchādassanabhāvo na sakkā nivāretum. Tenevāha **“cakkhum itipi ...pe... kāyo itipi ayaṃ me attā”**ti-ādi. Evañca katvā asaṅkhatāya saṅkhatāya ca dhātuyā vasena yathākkamaṃ “ekacce dhammā sassatā, ekacce asassatā”ti evaṃ pavatto (1.0154) vibhajjavādopi ekaccasassatavādo āpajjatīti evaṃpakārā codanā anavakāsā hoti aviparītaḍḍhammasabhāvasampañjātibhāvato.

Kāmañcetta purimavādepi asassatānaṃ dhammānaṃ “sassatā”ti gahaṇaṃ viśesato micchādassanaṃ, sassatānaṃ pana “sassatā”ti gāho na micchādassanaṃ yathāsabhāvāggahaṇabhāvato. Asassatesuyeva pana “kecīdeva dhammā sassatā, kecī asassatā”ti gahetabbadhammesu vibhāgappavattiyā imassa vādassa vādantarātā vuttā, na cettha “samudāyantogadhattā ekadesassa sappadesasassataggāho nippadesasassataggāhe samodhānaṃ gacchati”ti sakkā vattum vādī tabbisayavisesavasena vādadvayassa pavattattā. Aññe eva hi diṭṭhigatikā “sabbe dhammā sassatā”ti abhiniviṭṭhā, aññe “ekaccasassatā”ti. Saṅkhārānaṃ anavasesapariyādānaṃ, ekadesapariggaho ca vādadvayassa pari-byattoyeva. Kiñca bhiyyo anekavidhasamussaye ekavidhasamussaye ca

khandhapabandhe abhinivesabhāvato. Catubbidhopi hi sassatavādījātivisesavasena nānāvidharūpakāyasannissaye eva arūpadhammapuñje sassatābhinivesī jāto abhiññāṇena anussavādīhi ca rūpakāyabhedaggahaṇato. Tathā ca vuttaṃ “tato cuto amutra udapādin”ti (dī. ni. 1.32) “cavanti upapajjanti”ti ca ādi. Visesalābhī ekaccasassatiko anupadhāritabhedasamussaye eva dhammapabandhe sassatākāraggahaṇena abhinivisaṇaṃ janesi ekabhavapariyāpannakhandhasantānavisayattā tadabhinivesassa. Tathā ca tīsupi vādesu “taṃ pubbenivāsaṃ anussarati, tato paraṃ nānussarati”ti ettakameva vuttaṃ, takkīnaṃ pana sassatekaccasassatavādīnaṃ sassatābhinivesaviseso rūpārūpadhammavisayatāya supākaṭṭoyevāti.

39. Dīghassa kālassa atikkamenāti vivaṭṭavivaṭṭatṭhāyīnaṃ apagamena. Anekatthattā dhātūnaṃ **saṃ**-saddena yutto **vaṭṭa**-saddo vināsavācīti āha “**vinassati**”ti, saṅkhayavasena vattatīti attho. Vipattikaramahāmeghasamuppattito paṭṭhāya hi yāva aṇusahagatopi saṅkhāro na hoti, tāva loko saṃvaṭṭatīti vuccati. **Lokoti** cettha pathavī-ādibhājanaloko adhippeto. **Uparibrahmalokesūti** parittasubhādīsu (1.0155) rūpībrahmalokesu. Agginā hi kappavuṭṭhānaṃ idhādhippetam bahulaṃ pavattanato. Tenevāha bhagavā “ābhassarasaṃvattanikā honti”ti. **Arūpesu vāti vā**-saddena saṃvaṭṭamānalokadhātūhi aññalokadhātūsu vāti vikappanaṃ veditabbaṃ. Na hi “sabbe apāyasattā tadā rūpārūpabhavesu uppajjanti”ti sakkā viññātuṃ apāyesu dīghatamāyukānaṃ manussalokūpattiyā asambhavato. Satipi sabbasattānaṃ abhisāṅkhāramanasā nibbattabhāve bāhirapaccayehi vinā manasāva nibbattattā “manomayā”ti vuccanti rūpāvaccarasattā. Yadi evaṃ kāmabhāve opapātikasattānampi manomayabhāvo āpajjati? Nāpajjati adhicittabhūtena atisayamanasā nibbattasattesu manomayavohāratoti dassanto āha “**jhānāmanena nibbattattā manomayā**”ti. Evaṃ arūpāvaccarasattānampi manomayabhāvo āpajjati ce? Na, tattha bāhirapaccayehi nibbattatābhatāsāṅkāya eva abhāvato, “manasāva nibbattā”ti avadhāraṇāsambhavato. Niruḷho vāyaṃ loke manomayavohāro rūpāvaccarasattesu. Tathā hi “annamayo pānamayo manomayo ānandamayo viññāṇamayo”ti pañcadhā attānaṃ vedavādino vadanti. Uchedavādepi vakkhati “dibbo rūpī manomayo”ti (dī. ni. 1.86). Sobhanā pabhā etesu santīti **subhā**. “**Ukkamsenā**”ti ābhassaradeve sandhāyāha, parittābhā appamāṇābhā pana dve cattāro ca kappe tiṭṭhanti. **Atṭhakappeti** atṭha mahākappe.

40. Saṅṭhātīti sampattikaramahāmeghasamuppattito paṭṭhāya pathavīsandhāra-kudakataṃsandhārakavāyumahāpathavī-ādīnaṃ samuppattivāsena ṭhāti, “sambhavati” icceva vā attho anekattattā dhātūnaṃ. **Pakatiyāti** sabhāvena, tassa “suññan”ti iminā sambandho. Tattha kāraṇamāha “**nibbattasattānaṃ natthitāyā**”ti, anuppannattāti attho, tena yathā ekaccāni vimānāni tattha nibbattasattānaṃ cutattā suññāni honti, na evamidanti dasseti. Brahmapārisajjabrahmapurohitamahābrahmāno brahmakāyikā, tesam nivāso bhūmipi “**brahmakāyikā**”ti vuttā. Kammaṃ upanissayavasena paccayo etissāti **kammappaccayā**. Atha vā tattha nibbattasattānaṃ vipaccanakakammaṃ saḥakāripaccayabhāvato, kammaṃ paccayāti **kammappaccayā** (1.0156). Utu samuṭṭhānaṃ etissāti **utusamuṭṭhānā**.

“**Kamma**paccaya-utusamuṭṭhānā” ti vā pāṭho, kammahāyo paccayo, kamma vā saḥāyabhūto paccayo kamma paccayo, sova utu kamma paccaya-utu, so samu-
ṭṭhānaṃ etissāti yojetabbaṃ. **Etthā**ti “brahmavimānaṃ” ti vuttāya brahmakāyikabhū-
miyā. Kathaṃ paṇitāya dutiyajjhānabhūmiyaṃ ṭhitānaṃ hīnāya paṭhamajjhānabhū-
miyā upapatti hotīti āha “**atha sattānaṃ**” ti-ādi. **Otarantī**ti upapajjanavasena heṭṭhā-
bhūmiṃ gacchanti.

Appāyuketi yaṃ uḷāraṃ puññakammaṃ kataṃ, tassa uppajjanārahavipākapaba-
ndhato appaparimāṇāyuke. **Āyuppamāṇenevā**ti paramāyuppamāṇeneva. Kiṃ
panetaṃ paramāyu nāma, kathaṃ vā taṃ paricchinnaṃ paramāṇanti? Vuccate-
yo tesāṃ tesāṃ sattānaṃ tasmīṃ tasmīṃ bhavavisesa purimasiddhabhavapatthanū-
panissayavasena sarīrāvayavavaṇṇasaṅghānapamāṇādivisesā viya taṃtaṃgatinī-
kāyādīsu yebhuyyena niyataparicchedo gabbhaseyyakakāmāvacaradevarūpāva-
carasattānaṃ sukkasoṇita-utubhojanādi utu-ādipaccayuppannapaccayūpattha-
mbhito vipākapabandhassa ṭhitikālaniyamo, so yathāsakaṃ khaṇamattāvattāyī-
nampi attano saḥajātānaṃ rūpārūpadhamānaṃ ṭhapanākāravuttitāya pavatta-
kāni rūpārūpajīvitindriyāni yasmā na kevalaṃ nesaṃ khaṇaṭṭhitīyā eva kāraṇabhā-
vena anupālakāni, atha kho yāva bhavaṅgupacchedā anupabandhassa aviccheda-
hetubhāvenāpi, tasmā āyuhetukattā kāraṇūpacārena āyu, ukkaṃsaparicchedava-
sena paramāyūti ca vuccati. Taṃ pana devānaṃ nerayikānaṃ uttarakurukānañca
niyataparicchedaṃ, uttarakurukānaṃ pana ekantanīyataparicchedameva, avasi-
ṭṭhamanussapetacchānānaṃ pana ciraṭṭhitaṃvattanīkakkammabāhule kāle
taṃkammahitasantānājanitasukkasōṇitappaccayānaṃ taṃmūlakānañca canda-
sūriyasamavisamaparivattanādi janita-utu-āhārādisamavisama paccayānaṃ
vasena cirācirakālato niyataparicchedaṃ, tassa ca yathā purimasiddhabhavapa-
tthanāvasena taṃtaṃgatinīkāyādīsu vaṇṇasaṅghānādivisesanīyamo siddho dassa-
nānussavādīhi, tathā ādito gahaṇasiddhiyā. Evaṃ tāsū tāsū upapattīsū nibbatta-
ttānaṃ yebhuyyena samappamāṇaṭṭhitikālaṃ dassanānussavehi labhitvā taṃ
paramataṃ ajjhosāya pavattitabhavapatthanāvasena ādito paricchedanīyamo
veditabbo. Yasmā pana kammaṃ tāsū (1.0157) tāsū upapattīsū yathā taṃtaṃ-
upapattinīyatavaṇṇādinibbattane samatthaṃ, evaṃ niyatāyuparicchedāsū upa-
pattīsū paricchedātikkamena vipākanibbattane samatthaṃ na hoti, tasmā vuttaṃ “**āyu-
ppamāṇeneva cavantī**” ti. Yasmā pana upatthambhahasahāyehi anupālakappacca-
yehi upādinnakakkhandhānaṃ pavattetabbākāro atthato paramāyu, tassa yathā-
vuttaparicchedānatikkamanato satipi kammāvasese ṭhānaṃ na sambhavati, tena
vuttaṃ “**attano puññabaleneva ṭhātum na sakkotī**” ti. **Kappaṃ vā**ti asaṅkhyeyya-
kappaṃ vā tassa upaḍḍhaṃ vā upaḍḍhakappato ūnamadhikaṃ vāti vikappa-
nattho **vā**-saddo.

41. Anabhiratīti ekavīhārena anabhirati. Sā pana yasmā aññehi samāgamicchā
hoti, tena vuttaṃ “**aparassāpi sattassa āgamanapatthanā**” ti. Piyavatthuvirahena
piyavatthu-alābhena vā cittavighāto **ukkaṅghitā**, sā atthato domanassacittuppādo
yevāti āha “**paṭighasampayuttā**” ti. Dīgharattaṃ jhānaratiyā ramamānassa vutta-
ppakāraṃ anabhiratinimittaṃ uppannā “mamaṃ” ti ca “ahaṃ” ti ca gahaṇassa kāra-

ṇabhūtā taṇhādiṭṭhiyo idha **paritassanā**. Tā pana cittassa purimāvatthāya calanaṃ kampananti āha “**ubbijjanā phandanā**”ti. Tenevāha “**taṇhātassanāpi diṭṭhitassanāpi vaṭṭati**”ti. Yaṃ pana atthuddhāre “aho vata aññepi sattā itthattaṃ āgaccheyyunti ayaṃ taṇhātassanā nāmā”ti vuttaṃ, taṃ diṭṭhitassanāya visuṃ udāharaṇaṃ dassentena taṇhātassanāmyeva tato niddhāretvā vuttaṃ, na pana tattha diṭṭhitassanāya abhāvatoti daṭṭhabbaṃ. **Tāsatassanā** cittutrāso. **Bhayānakanti** bheravārammaṇanimittaṃ balavabhayaṃ. Tena sarīrassa thaddhabhāvo **chambhitattaṃ bhayaṃ samveganti** ettha **bhayanti** bhaṅgānupassanāya ciṅṅante sabbasaṅkhārato bhāyanavasena uppannaṃ bhayañāṇaṃ. **Samveganti** sahottappañāṇaṃ, ottappameva vā. **Santāsanti** ādinavanibbidānupassanāhi saṅkhārehi santassanāñāṇaṃ. Saha byāyati pavattati, dosaṃ vā chādetīti sahabyo, sahāyo, tassa bhāvaṃ **sahabyataṃ**.

42. Abhibhavitvā ṭhito ime satteti adhippāyo. Yasmā pana so pāsaṃsabhāvena uttamabhāvena ca “te satte abhibhavitvā ṭhito”ti attānaṃ maññati, tasmā vuttaṃ “**jeṭṭhakohamasmī**”ti. **Aññadatthu dasoti** (1.0158) dassane antarāyābhāvavacānena, ñeyyavisesapariggāhikabhāvena ca anāvaraṇadassāvitāṃ paṭijānātīti āha “**sabbaṃ passāmīti attho**”ti. **Bhūtabhabyānanti** ahesunti bhūtā, bhavanti bhavissantīti bhabyā, aṭṭhakathāyaṃ pana vattamānakālavaseneva bhabya-saddassa attho dassito. **Paṭhamacittakkaṇeti** paṭisandhicittakkaṇe. Kiñcāpi so brahmā anavaṭṭhitadassanattā puthujjanassa purimatarajātiparicitampi kammassakataññāṇaṃ vissajjetvā vikubbaniddhivasena cittuppattimattapaṭibaddhena sattanimmānena vipallaṭṭho “ahaṃ issaro kattā nimmātā”ti-ādinā issarakuttadassanaṃ pakkhandamāno abhinivisanavaseneva paṭiṭṭhito, na paṭiṭṭhāpanavasena “tassa evaṃ hotī”ti vuttattā, paṭiṭṭhāpanakkameneva pana tassa so abhiniveso jātoti dassanattaṃ “**kāraṇato sādhetukāmo**”ti, “**paṭiññāṃ katvā**”ti ca vuttaṃ. Tenāha bhagavā “taṃ kissa hetū”ti-ādi. Tattha **manopaṇidhīti** manasā eva patthanā, tathā cittappavattimattamevāti attho, **itthabhāvanti** idappakārataṃ. Yasmā pana itthanti brahmattabhāvo idhādhippeto, tasmā “**brahmabhāvanti attho**”ti vuttaṃ. Nanu ca devānaṃ upapattisamanantaraṃ “imissā nāma gatiyā cavitvā iminā nāma kammunā idhūpapannā”ti paccavekkhāṇā hotīti? Saccaṃ hoti, sā pana purimajātīsu kammassakataññāṇe sammadeva nivīṭṭhājjhāsayaṇaṃ. Ime pana sattā purimāsupi jātīsu issarakuttadassanavasena vinibandhābhinivesā ahesunti daṭṭhabbaṃ. Tena vuttaṃ “**iminā mayan**”ti-ādi.

43. Īsatīti īso, abhibhūti attho. Mahā īso maheso, suppatiṭṭhamahesatāya pana parehi “maheso”ti akkhātabbatāya mahesakkho, atisayena mahesakkho **mahesakkhataroti** vacanattho daṭṭhabbo. Yasmā pana so mahesakkhabhāvo ādhipateyya-parivārasampattiyā viññāyati, tasmā “**issariyaparivārasena mahāyasataro**”ti vuttaṃ.

44. **Idheva āgacchatīti** imasmimṃ manussaloke eva paṭisandhivasena āgacchati. **Yaṃ aññataro sattoti** ettha **yanti** nipātamattaṃ, karaṇe vā paccattaniddeso, yena ṭhānenāti attho, kiriyāparāmasanaṃ vā. **Itthattaṃ āgacchatīti** ettha yadetaṃ itthattassa āgamaṃ, etaṃ ṭhānaṃ vijjatīti (1.0159) attho. Esa nayo “**pabbajati, cetosamādhim phusati, pubbenivāsaṃ anussarati**”ti etesupi padesu. “Ṭhānaṃ kho panetaṃ bhikkhave vijjati, yaṃ aññataro satto”ti imaṃhi padaṃ “pabbajati”ti-ādīhi padehi paccekaṃ yojetabbanti.

45. Khiḍḍāya padussantīti khiḍḍāpadosino, khiḍḍāpadosino eva **khiḍḍāpadosikā**, khiḍḍāpadoso vā etesaṃ atthīti **khiḍḍāpadosikā**. Atikkantavelaṃ **ativilaṃ**, āhārū-pabhogakālaṃ atikkamitvāti attho. Methunasampayogena uppajjanakasukhaṃ **kelihassasukhaṃ ratidhammo** ratisabhāvo. **Āhāranti** ettha ko devānaṃ āhāro, kā āhāraṃ vā? Sabbesampi kāmāvacaradevānaṃ sudhā āhāro, sā heṭṭhimehi uparimānaṃ paṇītatamā hoti, taṃ yathāsakaṃ divasavasena divase divase bhujjanti. Keci pana “biḷārapadappamaṇaṃ sudhāhāraṃ bhujjanti, so jivhāya ṭhapitamatto yāva kesagganakhaggā kāyaṃ pharati, tesameva divasavasena sattadivase yāpanasamattho ca hoti”ti vadanti. “**Nirantaraṃ khādantā pivantā**”ti idaṃ parikkāpanavasena vuttaṃ. **Kammajatejassa balavabhāvo** uḷārapuññanibbattattā, uḷāragarusiniddhasudhāhāraṃ jāraṇato ca. **Karajakāyassa mandabhāvo** mudusukhumālabhāvato. Teneva hi bhagavā indasālaguhāyaṃ pakatipathaviyaṃ saṅghātumaṃ asakkantaṃ sakkantaṃ devarājānaṃ “oḷārikaṃ kāyaṃ adhiṭṭhehi”ti āha. **Tesanti** manussānaṃ. **Vatthunti** karajakāyaṃ. **Kecīti** abhayagirivāsino.

47. **Manenāti** issāpakatattā paduṭṭhena manasā. Usūyāvasena manasova padoso manopadoso, so etesaṃ atthi vināsaṃ hetubhūtoti **manopadosikā**ti evaṃ vā ettha attho daṭṭhabbo. **Akuddho rakkhatīti** kuddhassa so kodho itarasmimṃ akujjhante anupādāno ekavārameva uppattiyā anāsevāno cāvetumaṃ na sakkoti udakkantaṃ patvā aggi viya nibbāyati, tasmā akuddho taṃ cavanato rakkhati, ubhosu pana kuddhesu bhīyyo bhīyyo aññamaññaṃhi parivaḍḍhanavasena tikhiṇasamudācāro nissayadahanaraso kodho uppajjamāno hadayavatthumaṃ nidahanto accantasukhumālakarajakāyaṃ vināseti, tato sakalopi atabhāvo antaradhāyati. Tenāha “**ubhosu panā**”ti-ādi (1.0160). Tathā cāha bhagavā “aññamaññaṃ paduṭṭhacittā kilantakāyā ...pe... cavanti”ti. **Dhammatāti** dhammaniyāmo. So ca tesāṃ karajakāyassa mandatāya, tathā-uppajjanakakodhassa ca balavatāya ṭhānaso cavanaṃ, tesāṃ rūpārūpadhammaṃ sabhāvoti adhippāyo.

49. **Cakkhādīnaṃ bhedaṃ passatīti** virodhipaccayasannipāte vikārāpattidassanato, ante ca adassanūpagamanato vināsaṃ passati oḷārikattā rūpadhammabhedassa. **Paccayaṃ datvāti** anantarapaccayādivasena paccayo hutvā. “**Balavataran**”ti cittassa lahutaraṃ bhedaṃ sandhāya vuttaṃ. Tathā hi ekasmimṃ rūpe dharante-

yeva soḷasa cittāni bhijjanti. **Bhedam na passatīti** khaṇe khaṇe bhijjantampi cittam parassa anantarapaccayabhāveneva bhijjatīti purimacittassa abhāvaṃ paṭicchādetvā viya pacchimacittassa uppattito bhāvapakkho balavataro pākaṭo ca hoti, na abhāvapakkhotti cittassa vināsaṃ na passati, ayañca attho alātacakkadassanena supākaṭo viññāyati. Yasmā pana takkīvādī nānattanayassa dūrataratāya ekattanayassapi micchāgahitattā “yadevidam viññāṇam sabbadāpi ekarūpena pavattati, ayameva attā nicco”ti-ādinā abhinivesam janeti, tasmā vuttam **“so tam apassanto”**-ti-ādi.

Antānantavādavaṇṇanā

53. Antānantikā Ti ettha amati gacchati ettha sabhāvo osānanti anto, mariyādā. Tappaṭisedhena ananto, anto ca ananto ca antānanto ca nevantānānanto ca antānantā sāmaññaniddesena, ekasesena vā “nāmarūpapaccayā saḷāyatanan”ti-ādīsu (ma. ni. 3.176; saṃ. ni. 2.1; udā. 1) viya. Kassa pana antānantoti? Lokiyati saṃsāranissaraṇatthikehi diṭṭhigatikehi, lokiyanti vā ettha tehi puññāpuññaṃ tabbipāko cāti lokoti saṅkhyam gatassa attano. Tenāha bhagavā “antānantam lokassa paññapenti”ti. Ko pana eso attāti? Jhānavisayabhūtakasiṇanimittam. Tattha hi ayam diṭṭhigatiko lokasaññī. Tathā ca vuttam “tam lokoti gahetvā”ti. Keci pana “jhānam taṃsampayuttadhammā ca idha ‘attā (1.0161), loko’ti ca gahitā”ti vadanti. Antānantasahacaritavādo antānanto, yathā “kuntā pacaranti”ti antānantasannissayo vā yathā “mañcā ghosanti”ti. So etesaṃ atthīti **antānantikā**. Te pana yasmā yathāvuttanayena antānanto vādo diṭṭhi etesanti **“antānantavādā”**ti vuccanti. Tasmā aṭṭhakathāyam “antānantavādā”ti vatvā “antam vā”ti-ādinā attho vibhatto.

Etthāha- yuttam tāva purimānam tiṇṇam vādīnam antattañca anantattañca antānantattañca ārabba pavattavādattā antānantikattam, pacchimassa pana tadubhayapaṭisedhanavasena pavattavādattā katha antānantikattanti? Tadubhayapaṭisedhanavasena pavattavādattā eva. Yasmā antānantapaṭisedhavādopi antānantavissayo eva tam ārabba pavattattā. Etadatthamyeva hi sandhāya aṭṭhakathāyam “ārabba pavattavādā”ti vuttam. Atha vā yathā tatiyavāde desabhedavasena ekas-seva antavantatā anantatā ca sambhavati, evam takkīvādepī kālabhedavasena ubhayasambhavato aññamaññapaṭisedhena ubhayaññeva vuccati. Katham? Antavantatāpaṭisedhena hi anantatā vuccati, anantatāpaṭisedhena ca antavantatā, antānantānañca na tatiyavādabhāvo kālabhedassa adhippetattā. Idam vuttam hoti- yasmā ayam lokasaññito attā adhigatavisessehi mahesīhi ananto kadāci sakkhidiṭṭhoti anusuyyati, tasmā nevantavā. Yasmā pana tehiyeva kadāci antavā sakkhidiṭṭhoti anusuyyati, tasmā na pana anantoti. Yathā ca anussutitakkivasena, evam jātissaratakkī ādīnañca vasena yathāsambhavam yojetabbaṃ. Ayañhi takkiko avaḍḍhitabhāvapubbakattā paṭibhāganimittānam vaḍḍhitabhāvassa vaḍḍhitakālavasena appaccakkhakarītāya anussavādimatte ṭhatvā “nevantavā”ti paṭikkhipati. Avaḍḍhitakālavasena pana “na panānanto”ti, na pana antatānanta-

tānaṃ accantaṃabhāvena yathā taṃ “nevasaññināsaññī”ti. Purimavādattayapaṭi-
kkhepo ca attanā yathādhīpetappakāravilakkhaṇatāya tesam, avassañcetaṃ
evaṃ viññātabbaṃ, aññathā vikkhepapakkhaṃyeva bhajeyya catutthavādo. Na
hi antatā-anantatādubhayavinimutto attano pakāro atthi, takkivādī ca yuttima-
ggako, kālabhedavasena ca tadubhayaṃ ekasmimpi na na yujjati.

Keci (1.0162) pana yadi panāyaṃ attā antavā siyā, dūradese upapajjanānussa-
raṇādi kiccanipphatti na siyā. Atha ananto, idha ṭhitassa devalokanirayādīsu
sukhadukkānubhavanampi siyā. Sace pana antavā ca ananto ca, tadubhayado-
sasamāyogo. Tasmā “antavā, ananto”ti ca abyākaraṇīyo attāti evaṃ takkanava-
sena catutthavādappavattiṃ vaṇṇenti. Evampi yuttaṃ tāva pacchimavādīdva-
yassa antānantikattaṃ antānantānaṃ vasena ubhayavisayattā tesam vādassa.
Purimavādīdvayassa pana kathaṃ viṣuṃ antānantikattanti? Upacāravuttīyā.
Samuditesu hi antānantavādīsu pavattamāno antānantika-saddo tattha niruḥa-
tāya paccekampi antānantikavādīsu pavattati, yathā arūpajjhānesu paccekaṃ
aṭṭhavimokkhapariyāyo, yathā ca loke sattāsayoti. Atha vā abhinivesato purimakā-
lappavattivasena ayaṃ tattha vohāro kato. Tesañhi diṭṭhigatikānaṃ tathārūpaceto-
samādhisamadhigamato pubbakālaṃ “antavā nu ayaṃ loko, ananto nū”ti ubhayā-
kārāvalambino parivitakkassa vasena niruḥo antānantikabhāvo visesalābhena
tattha uppannēpi ekaṃsaggāhe purimasiddharuḥhiyā voharīyatīti.

54-60. Vuttanayenāti “takkayatīti takkī”ti-ādinā (dī. ni. aṭṭha. 1.34) saddato, “catu-
bbidho takkī”ti-ādinā (dī. ni. aṭṭha. 1.34) atthato ca sassatavāde vuttavidhinā. **Diṭṭha-**
pubbānusārenāti dassanabhūtena viññāṇena upaladdhapubbassa antavantādino
anussaraṇena. Evañca katvā anussutitakkīsuddhatakkīnampi idha saṅgaho
siddho hoti. Atha vā diṭṭhaggahaṇeneva “naccagītavāditavisūkadassanā”ti-ādīsu
(dī. ni. 10, 194) viya sutādīnampi gahitatā veditabbā. “Antavā”ti-ādinā icchitassa
attano sabbadā bhāvaparāmasanavaseneva imesaṃ vādānaṃ pavattanato sassa-
tadiṭṭhisāṅgaho daṭṭhabbo. Tathā hi vakkhati “sesā sassatadiṭṭhiyo”ti (dī. ni. aṭṭha.
97-98).

Amarāvikkhepavādavaṇṇanā

61. Na maratīti na ucchijjati. “Evampi me no”ti-ādinā **vividho** nānappakāro **khepo**
parena paravādīnaṃ khipanaṃ **vikkhepo**. Amarāya diṭṭhiyā (1.0163) vācāya ca
vikkhipantīti vā amarāvikkhepino. Amarāvikkhepino eva **amarāvikkhepikā**. **Ito cito**
ca sandhāvati ekasmim sabbhāve anavaṭṭhānato. Amarā viya vikkhipantīti vā puri-
manayeneva saddattho daṭṭhabbo.

62. Vikkhepavādino uttarimanussadhamme, akusaladhammepi sabbhāvabheda-
vaseneva ñātuṃ ñāṇabalaṃ natthīti kusalākusalapadānaṃ kusalākusalakamma-
pathavaseneva attho. Paṭhamanayavaseneva apaniyantavikkhepatāya amarāvi-
kkhepaṃ vibhāvetuṃ “**evantipi me noti aniyamitavikkhepo**”ti vuttaṃ. Tattha **aniya-**
mitavikkhepoti sassatādīsu ekasmimpi pakāre aṭṭhatvā vikkhepakaraṇaṃ, paravā-
dinā yasmim kismiñci pucchite pakāre tassa paṭikkhepoti attho. Dutiyanayava-

sena amarāsadisāya amarāya vikkhepaṃ dassetuṃ “**idaṃ kusalanti vā puṭṭho**”-ti-ādimāha. Atha vā “evanti me no”-ti-ādinā aniyamatova sassatekaccasassatucchedatakkivādānaṃ paṭisedhanena taṃ taṃ vādaṃ paṭikkhipateva apariyantavikkhepavādattā amarāvikkhepino. Attanā pana anavaṭṭhitavādattā na kismiñci pakkhe avatiṭṭhatīti āha “**sayam pana ...pe... byākaroti**” ti. Idāni kusalādīnaṃ abyākaraṇena tameva anavaṭṭhānaṃ vibhāveti “idaṃ kusalanti vā puṭṭho”-ti-ādinā. Tenevāha “**ekasmimpi pakkhe na tiṭṭhati**” ti.

63. Kusalākusalaṃ yathābhūtaṃ appajānantopi yesamaḥaṃ samayena kusalameva “kusalan”-ti, akusalameva ca “akusalan”-ti byākareyyaṃ, tesu tathā byākaraṇahetu “aho vata re paṇḍito”-ti sakkārasammānaṃ karontesu mama chando vā rāgo vā assāti evampettha attho sambhavati. **Doso vā paṭigho vā**ti ettha vuttavipariyāyena yojetabbaṃ. Aṭṭhakathāyaṃ pana attano paṇḍitabhāvavisayānaṃ rāgādīnaṃ vasena yojanā katā. “**Chandarāgadvayaṃ upādānaṃ**”-ti abhidhammanayena vuttaṃ. Abhidhamme hi taṇhādiṭṭhiyova “upādānaṃ”-ti āgatā, suttante pana dosopi “upādānaṃ”-ti vutto “kodhupādānavinibandhā vighātaṃ āpajjanti”-ti-ādīsu. Tena vuttaṃ “**ubhayampi vā dalhaggahaṇavasena upādānaṃ**”-ti (1.0164). **Dalhaggahaṇaṃ** amuñcanaṃ. Paṭighopi hi upanāhādivasena pavatto ārammaṇaṃ na muñcati. **Vihanaṇaṃ** hiṃsanaṃ vibādhaṇaṃ. Rāgopi hi pariḷāhavasena sāraddhavuttitāya nissayaṃ vibādhatīti. Vināsetukāmatāya ārammaṇaṃ gaṇhātīti sambandho.

64. **Paṇḍiccenāti** paññāya. Yena hi dhammena yutto “paṇḍito”-ti vuccati, so dhammo paṇḍiccaṃ, tena sutacintāmayam paññaṃ dasseti, na pākatikakamma-nibbattaṃ sābhāvikapaññaṃ. Kata-saddassa kiriyāsāmaññavācakkattā “katavijjo”-ti-ādīsu viya kata-saddo ñāṇānuvuttataṃ vadatīti āha “**viññātaparappavādā**”-ti. Sattadhā bhinnassa vālaggassa aṃsukoṭivedhako “**vālavedhī**”-ti adhippeto.

65-6. Ettha ca kiñcāpi purimānampi tiṇṇaṃ kusalādidhammasabhāvānavabodhato attheva mandabhāvo, tesam̐ pana attano kusalādidhammānavabodhassa avabodhaviseso atthi, tadabhāvā pacchimoyeva mandamomūhabhāvena vutto. Nanu ca pacchimassāpi “atthi paroloko’ti iti ce me assa, ‘atthi paroloko’ti iti te naṃ byākareyyaṃ, evantipi me no”ti-ādi (dī. ni. 1.65) vacanato attano dhammānavabodhassa avabodho atthiyevāti? Kiñcāpi atthi, na tassa purimānaṃ viya apariññāta-dhammabyākaraṇanibandhanamusāvādādibhayaparijigucchanakāro atthi, atha kho mahāmūḷhoyeva. Atha vā “evantipi me no”ti-ādinā pucchāya vikkhepakaraṇatthaṃ “atthi paroloko’ti iti ce maṃ pucchasi”ti pucchāṭṭhapanameva tena dassiyati, na attano dhammānavabodhoti ayameva visesena “mando ceva momūho cā”ti vutto. Teneva hi tathāvādināṃ sañjayaṃ belatṭhaputtaṃ ārabba “ayaṃ vā imesaṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ sabbamando sabbamūḷho”ti (dī. ni. 1.181) vuttaṃ. Tattha “atthi paroloko”ti sassatadassanavasena sammādiṭṭhivasena vā pucchā. “Natthi paroloko”ti natthikadassanavasena sammādassanavasena vā pucchā. “Atthi ca natthi ca paroloko”ti ucchedadassanavasena sammādiṭṭhivasena eva vā pucchā. “Neva atthi na natthi paroloko”ti vuttappakārattayapaṭikkhepe sati pakārantarassa asambhavato atthitānatthitāhi navattabbākāro parolokoti (1.0165) vikkhepaññeva purekkhārena sammādiṭṭhivasena vā pucchā. Sesacatukkattayepi vuttanayānusārena attho veditabbo. Puññasāṅkhārattiko viya hi kāyasaṅkhārattikena purimacatukkasaṅgahito eva attho. Sesacatukkattayena attaparāmāsapuññādi phalatācodanāyena saṅgahitoti.

Amarāvikkhepiko sassatādīnaṃ attano aruccanatāya sabbattha “evantipi me no”ti-ādinā vikkhepaññeva karoti. Tattha “evantipi me no”ti-ādi tattha tattha pucchitākārapaṭisedhanavasena vikkhipanākāradassanaṃ. Nanu ca vikkhepavādinō vikkhepapakkhassa anujānanaṃ vikkhepapakkhe avatṭhānaṃ yuttarūpanti? Na, tathāpi tassa sammūḷhattā, paṭikkhepavaseneva ca vikkhepavādassa pavattanato. Tathā hi sañcayo belatṭhaputto raññā ajātasattunā sandiṭṭhikaṃ sāmāñña-phalaṃ puṭṭho paralokattikādīnaṃ paṭisedhanamukhena vikkhepaṃ byākāsi.

Etthāha- nanu cāyaṃ sabbopi amarāvikkhepiko kusalādayo dhamme, paralokattikādīni ca yathābhūtaṃ anavabujjhamāno tattha tattha pañhaṃ puṭṭho pucchāya vikkhepanamattaṃ āpajjati, tassa kathaṃ diṭṭhigatikabhāvo. Na hi avattukāmassa viya pucchitamatthamajānantassa vikkhepakaraṇamattena diṭṭhigatikatā yuttāti? Vuccate- na heva kho pucchāya vikkhepakaraṇamattena tassa diṭṭhigatikatā, atha kho micchābhinivesavasena. Sassatābhinivesena micchābhiniviṭṭhoyeva hi puggalo mandabuddhitāya kusalādidhamme paralokattikādīni ca yāthāvato appaṭipajjamāno attanā aviññātassa atthassa paraṃ viññāpetuṃ asakkuṇeyyatāya musāvādādibhayena ca vikkhepaṃ āpajjati. Tathā hi vakkhati “yāsaṃ satteva ucchedadiṭṭhiyo, sesā sassatadiṭṭhiyo”ti (dī. ni. aṭṭha. 1.97-98) atha vā puññapāpānaṃ tabbipākānañca anavabodhena asaddahanena ca tabbisayāya pucchāya vikkhepakaraṇaṃyeva sundaranti khantiṃ ruciṃ uppādetvā abhinivisantassa uppannā visuṃyeesā ekā diṭṭhi sattabhaṅgadiṭṭhi viyāti daṭṭhabbaṃ. Tathā ca vuttaṃ “pariyantarāhitā diṭṭhigatikassa diṭṭhi ceva vācā cā”ti (dī. ni. aṭṭha. 1.61).

Katham panassā sassatadiṭṭhisaṅgaho? Ucchedavasena anabhinivesato. Natthi koci dhammānaṃ yathābhūtavedī vivādabahulattā (1.0166) lokassa, “evamevan”-ti pana saddantarena “dhammanijjhānanā anādikālikā loke”ti gāhavasena sassatalesopettha labbhatiyeva.

Adhiccasmuppannavādavaṇṇanā

67. Adhicca yadicchakaṃ yaṃ kiñci kāraṇaṃ, kassaci vuddhipubbaṃ vā vinā samuppannoti attalokasaññitānaṃ khandhānaṃ adhiccuppatti-ākārāmmaṇaṃ dassanaṃ tadākārasannissayena pavattito, tadākārasahacaritatāya ca “adhiccasmuppannan”ti vuccati yathā “mañcā ghosanti, kuntā pacaranti”ti ca imamatthaṃ dassento āha “**adhiccasmuppanno attā ca loko cāti dassanaṃ adhiccasmuppannan**”ti.

68-73. Desanāsīanti desanāya jeṭṭhakabhāvena gahaṇaṃ, tena saññaṃyeva dhuraṃ katvā bhagavatā ayaṃ desanā katā, na pana tattha aññesaṃ arūpadhammānaṃ atthibhāvatoti dasseti. Tenevāha “**acittuppādā**”ti-ādi. Bhagavā hi yathā lokuttaradhammaṃ desento samādhiṃ paññaṃ vā dhuraṃ karoti, evaṃ lokiya-dhammaṃ desento cittaṃ saññaṃ vā dhuraṃ karoti. Tattha “yasmīṃ samaye lokuttaraṃ jhānaṃ bhāveti (dha. sa. 277) pañcaṅgiko sammāsamādhi [dī. ni. 3.355 (kha)] pañcañāṇiko sammāsamādhi, [dī. ni. 3.355 (ja); vibha. 2.804] paññāya cassa disvā āsavā parikkhīṇā honti”ti (ma. ni. 1.271) tathā “yasmīṃ samaye kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti, (dha. sa. 1) kiṃcitto tvaṃ bhikkhu (pārā. 146, 180) manopubbaṅgamā dhammā, (dha. pa. 1, 2; netti. 90; peṭako. 83) santi bhikkhave sattā nānattakāyā nānattasaññino, (dī. ni. 3.332, 342, 357; a. ni. 9.24; cūḷani. 83) na nevasaññānāsaññāyatanaṃ”ti-ādīni suttāni (dī. ni. 3.358) etassa atthassa sādhakāni daṭṭhabbāni. **Titthāyatane**ti aññatitthiyasamaye. Titthiyā hi upapattivise vimuttisaññino, saññāvirāgāvirāgesu ādīnavānisaṃsada-ssino vā hutvā asaññasamāpattiṃ nibbattetvā akkhaṇabhūmiyaṃ uppajjanti, na sāsānikā. **Vāyokasiṇe parikammaṃ katvā**ti vāyokasiṇe paṭhamādīni tīṇi jhānāni nibbattetvā tatiyajjhāne ciṇṇavasī hutvā (1.0167) tato vuṭṭhāya catutthajjhānādhigamāya parikammaṃ katvā. Tenevāha “**catutthajjhānaṃ nibbattetvā**”ti.

Kasmā panettha vāyokasiṇeyeva parikammaṃ vuttanti? Vuccate- yatheva hi rūpapaṭibhāgabhūtesu kasiṇavisesesu rūpavibhāvanena rūpavirāgabhāvanāsaṅkhāto arūpasamāpattivise so sacchikariyati, evaṃ aparibyattaviggahatāya arūpapaṭibhāgabhūte kasiṇavise so arūpavibhāvanena arūpavirāgabhāvanāsaṅkhāto rūpasamāpattivise so adhigamiyatīti ettha “saññā rogo saññā gaṇḍo”ti-ādīnā (ma. ni. 3.24) “dhi cittaṃ, dhibbate taṃ cittaṃ”ti-ādīnā ca nayena arūpappavattiyā ādīnavadassanena, tadabhāve ca santapaṇītabhāvasanniṭṭhānena rūpasamāpattiyā abhisāṅkharāṇaṃ, rūpavirāgabhāvanā pana saddhiṃ upacārena arūpasamāpattiyo, tatthāpi visesena paṭhamārūppajjhānaṃ. Yadi evaṃ “paricchinnākāsakasiṇepī”ti vattabbaṃ. Tassāpi hi arūpapaṭibhāgatā labbhatīti? Icchitamevetam kesañci avacanaṃ panettha pubbācariyehi aggahitabhāvena. Yathā hi rūpavirāgabhā-

vanā virajjanīyadhammabhāvamattena parinipphannā, virajjanīyadhammapaṭibhā-gabhūte ca visayavisese pātubhavati, evaṃ arūpavirāgabhāvanāpīti vuccamāne na koci virodho, titthiyeheva pana tassā samāpattiyā paṭipajjitabbatāya, tesañca visayapathesupanibandhanasseva tassa jhānassa paṭipattito diṭṭhivantehi pubbā-cariyehi catuttheyeva bhūtakasiṇe arūpavirāgabhāvanāparikammaṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ. Kiñca vaṇṇakasiṇesu viya purimabhūtakasiṇattayepi vaṇṇapaṭicchā-yāva paṇṇatti ārammaṇaṃ jhānassa lokavohārānurodheneva pavattito. Evañca katvā visuddhimagge (visuddhi. 1.57) pathavīkasiṇassa ādāsacandaṃḍalūpa-māvacañca samatthitaṃ hoti, catutthaṃ pana bhūtakasiṇaṃ bhūtappaṭicchāya-meva jhānassa gocarabhāvaṃ gacchatīti tasseva arūpapaṭibhāgatā yuttāti vāyoka-siṇeyeva parikammaṃ vuttanti veditabbaṃ.

Idhevāti pañcavokārabhaveyeva. **Tatthāti** asaññabhava. Yadi rūpakkhandhamattameva asaññabhava pātubhavati, kathamarūpasannissayena vinā tattha rūpaṃ pavattati, kathaṃ pana rūpasannissayena vinā arūpadhātuyaṃ arūpaṃ pavattati, idampi tena samānajātiyameva. Kasmā? Idheva adassanato. Yadi evaṃ kabaḷikā-rāhārena vinā rūpadhātuyaṃ rūpena na pavattitabbaṃ, kiṃ kāraṇaṃ (1.0168)? Idheva adassanato. Api ca yathā yassa cittasantānassa nibbattikāraṇaṃ rūpe avigatataṇhaṃ, tassa saha rūpena sambhavato rūpaṃ nissāya pavatti, yassa pana nibbattikāraṇaṃ rūpe vigatataṇhaṃ, tassa vinā rūpena rūpanirapekkhatāya kāra-ṇassa, evaṃ yassa rūpappabandhassa nibbattikāraṇaṃ vigatataṇhaṃ arūpe, tassa vinā arūpena pavatti hotīti asaññabhava rūpakkhandhamattameva nibbat-tati. Kathaṃ pana tattha kevalo rūpappabandho paccuppannapaccayarahito cira-kālaṃ pavattatīti paccetabbaṃ, kittakaṃ vā kālaṃ pavattatīti codanaṃ manasi katvā āha “**yathā nāma jiyāvegukkhitto saro**” ti-ādi, tena na kevalamāgamoyeva ayamettha yuttīti dasseti. **Tattakameva kālanti** ukkaṃsato pañca mahākappasatā-nipi tiṭṭhanti asaññasattā. **Jhānavegeti** asaññasamāpattiparikkhate kammavege. **Antaradhāyatīti** paccayanirodhena nirujjhati nappavattati.

Idhāti kāmabhava. Kathaṃ pana anekakappasatasamatikkamena ciraniru-ddhato viññāṇato idha viññāṇaṃ samuppajjati. Na hi niruddhe cakkhumhi cakkhu-viññāṇamuppajjamānaṃ diṭṭhanti? Nayidamekantato daṭṭhabbaṃ. Ciraniru-ddhampi hi cittaṃ samānajātikassa antarānuppajjanato anantarapaccayamattaṃ hotiyeva, na bijaṃ, bijaṃ pana kammaṃ. Tasmā kammato bijabhūtato ārammaṇā-dīhi paccayehi asaññabhavato cutānaṃ kāmādhātuyā upapattiviññāṇaṃ hotiyeva. Tenāha “**idha paṭisandhisaññā uppajjati**” ti. Ettha ca yathā nāma utuniyāmena pupphaggahaṇe niyatakālānaṃ rukkhānaṃ vekhe dinne vekhabalena na yathā niyāmatā hoti pupphaggahaṇassa, evameva pañcavokārabhave avippayogena vattamānesu rūpārūpadhammesu rūpārūpavirāgabhāvanāvekhe dinne tassa samāpattivekhabalassa anurūpato arūpabhava asaññābhava ca yathākkamaṃ rūparahitā arūparahitā ca khandhānaṃ pavatti hotīti veditabbaṃ. Nanu ettha jāti-satasahasadasasaṃvaṭṭādīnaṃ matthake, abbhantarato vā pavattāya asaññūpa-vattiyā vasena lābhī-adhiccasaṃmuppānikavādo lābhī-sassatavādo viya aneka-bhedo sambhavatīti? Saccaṃ sambhavati, anantarattā pana āpannāya asaññūpa-

pattiyā vasena lābhī-adhiccāsammuppannikavādo nayadassanavasena ekova dassitoti daṭṭhabbaṃ. Atha vā sassatadiṭṭhisāṅgahato adhiccāsammuppannikavādassa sassatavāde āgato sabbo desanānayo yathāsambhavaṃ adhiccāsammuppannikavādepi (1.0169) gahetabboti imassa viśesassa dassanattamaṃ bhagavatā lābhī-adhiccāsammuppannikavādo avibhajitvā desito. Avassañca sassatadiṭṭhisāṅgaho adhiccāsammuppannikavādassa icchitabbo saṃkilesapakkhe sattānaṃ ajjhāsayassa duvidhattā. Tathā hi vuttaṃ aṭṭhakathāyaṃ “sassatucchedadiṭṭhi cā”ti. Tathā ca vakkhati “yāsaṃ satteva ucchedadiṭṭhiyo, sesā sassatadiṭṭhiyo”ti (dī. ni. aṭṭha. 1.97-98).

Nanu ca adhiccāsammuppannikavādassa sassatadiṭṭhisāṅgaho na yutto. “Ahañhi pubbe nāhosin”ti-ādivasena pavattanato, apubbasattapātubhāvaggāhattā, attano lokassa ca sadābhāvagāhinī ca sassatadiṭṭhi “atthitveva sassatisamaṃ”ti pavattanato? No na yutto anāgate koṭi-adassanato. Yadipi hi ayaṃ vādo “somhi etarahi ahutvā santatāya pariṇato”ti (dī. ni. 1.68) attano lokassa ca atitakoṭiparāmasanavasena pavatto, tathāpi vattamānakālato paṭṭhāya na tesamaṃ katthaci anāgate pariyaṃtaṃ passati, viśesena ca paccuppannānāgatakālesu pariyaṃtādassanapabhāvito sassatavādo. Yathāha “sassatisamaṃ tatheva ṭhassatī”ti. Yadi evamaṃ imassa vādassa, sassatavādādīnañca pubbantakappikesu saṅgaho na yutto anāgatakālaparāmasanavasena pavattattāti? Na, samudāgamassa atitakoṭṭhāsikattā. Tathā hi nesamaṃ samuppatti atitamaṃ sapubbenivāsañāṇehi, tappaṭirūpakānussavādi-pubbhāvitatakkanehi ca saṅgahitāti, tathā ceva saṃvaṇṇitaṃ. Atha vā sabbattha appaṭihatañāṇena vādivarena dhammassāminā niravasesato agatiñca gatiñca yathābhūtaṃ sayamaṃ abhiññā sacchikatvā paveditā etā diṭṭhiyo, tasmā yāvatikā diṭṭhiyo bhagavatā desitā, yathā ca desitā, tathā tathāva sannitṭhānato sampaṭi-cchitabbā, na ettha yuttivicāraṇā kātabbā buddhavisayattā. Acinteyyo hi buddhavisayoti.

Dutiyabhāṇavāraṇaṇā niṭṭhitā.

Aparantakappikavādavaṇṇanā

74. “Aparante (1.0170) ñāṇamaṃ, aparantānudiṭṭhino”ti-ādīsu viya **apara**-saddo idha anāgatakālavācakoti āha “**anāgatakoṭṭhāsasaṅkhātan**”ti. **Aparantaṃ kappetvā**ti-ādīsu “pubbantaṃ kappetvā”ti-ādīsu vuttanayena attho veditabbo. Viśesama-ttameva vakkhāma.

Saññivādavaṇṇanā

75. Uddhamāghātanāti pavatto vādo uddhamāghātano, so etesaṃ atthīti **uddhamāghātanikā**. Yasmā pana te diṭṭhigatikā “uddhaṃ maraṇā attā nibbikāro”ti vadanti, tasmā “**uddhamāghātanā attānaṃ vadantīti uddhamāghātanikā**”ti vuttaṃ. Saññivādo etesaṃ atthīti **saññivādā** “buddhaṃ assa atthīti buddho”ti yathā. Atha vā saññīti pavatto vādo saññī sahacaraṇanayena, saññī vādo etesanti **saññivādā**.

76-77. **Rūpī attā**ti ettha nanu rūpavinimuttana attanā bhavitabbaṃ saññāya viya rūpassapi attaniyattā. Na hi “saññī attā”ti ettha saññā attā. Teneva hi “**tattha pavattasaññañcassa saññāti gahetvā**”ti vuttaṃ. Evaṃ sati kasmā kasiṇarūpaṃ “attā”ti gahetvā vuttanti? Na kho panetaṃ evaṃ daṭṭhabbaṃ “rūpaṃ assa atthīti rūpī”ti, atha kho “ruppanasilo rūpī”ti. Ruppanañcetta rūpasarikkhātāya kasiṇarūpassa vaḍḍhitāvaḍḍhitakālavasena visesāpatti, sā ca “natthī”ti na sakkā vattuṃ parittavipulatādivisesasabbhāvato. Yadi evaṃ imassa vādassa sassatadiṭṭhisāṅgaho na yujjati? No na yujjati kāyabhedato uddhaṃ attano nibbikāratāya tena adhippetattā. Tathā hi vuttaṃ “**arogo paraṃ maraṇā**”ti. Atha vā “rūpaṃ assa atthīti rūpī”ti vuccamānepi na doso. Kappanāsiddhenapi hi bhedena abhedassāpi niddesadassanato, yathā “silāputtakassa sarīraṃ”ti. Ruppanaṃ vā rūpasabhāvo rūpaṃ, taṃ etassa atthīti **rūpī**, Attā “rūpino dhammā”ti-ādīsu (dha. sa. dukamātikā 11) viya. Evañca katvā rūpasabhāvattā attano “rūpī attā”ti vacanaṃ ñāyāgatamevāti “**kasiṇarūpaṃ ‘attā’ti gahetvā**”ti vuttaṃ. Niyatavādītāya kammaphalapaṭikkhepato natthi ājivakesu jhānasamāpattilābhoti (1.0171) āha “**ājivakādayo viya takkamatteneva vā rūpī attā**”ti. Tathā hi kaṇhābhijāti-ādīsu chaḷābhijātīsu aññataraṃ attānaṃ ekacce ājivakā paṭijānanti. Natthi etassa rogo bhaṅgoti **arogoti** aroga-saddassa niccapariyāyatā veditabbā, rogarahitatāsīsena vā nibbikāratāya niccataṃ paṭijānāti diṭṭhigatikoti āha “**arogoti nicco**”ti.

Kasiṇuggahāṭimākāsapaṭhamāruppaviññāṇanattibhāva-ākiñcaññāyatanāni **arūpasamāpattinimittam** nimbapaṇṇe tittakaraso viya sarīraparimāṇo arūpī attā tattha tiṭṭhatīti nigaṇṭhāti āha “**nigaṇṭhādayo viyā**”ti. **Missakagāhavasenā**ti rūpārūpasamāpattinaṃ nimittāni ekajjhaṃ katvā “eko attā”ti, tattha pavattasaññañcassa “saññā”ti gahaṇavasena. Ayañhi diṭṭhigatiko rūpārūpasamāpattilābhitāya tannimittam rūpabhāvena arūpabhāvena ca attā upatiṭṭhati, tasmā “rūpī ca arūpī cā”ti abhinivesaṃ janesi ajjhattavādino viya, takkamatteneva vā rūpārūpadhammaṃ missakaggahaṇavasena “rūpī arūpī ca attā hotī”ti.

Takkagāhenevāti saṅkhārāvasesasukhumabhāvappattadhammā viya accantasukhumabhāvappattiyā sakiccasāadhanāsamatthatāya thambhakuṭṭahatthapādādisaṅghāto viya neva rūpī, rūpasabhāvānativattanato na arūpīti evaṃ pavattatakkagāhena. Atha vā antānantikacatukkavāde viya aññamaññapaṭikkhepavasena attho veditabbo. Kevalaṃ pana tattha desakālabhedavasena tatiyacatutthavādā dassitā, idha kālavatthubhedavasenāti ayameva visesoti. Kālabhedavasena cettha tatiyavādassa pavatti rūpārūpanimittānaṃ saha anupaṭṭhānato. Catutthavā-

dassa pana vatthubhedavasena pavatti rūpārūpadhammānaṃ samūhato “eko attā”ti takkanavasenaṃ tatha vuttanayānusārena veditabbaṃ.

Dutiyacatukke yaṃ vattabbaṃ, taṃ “amati gacchati ettha bhāvo osānaṃ”ti-ādinā antānantikavāde vuttanayena veditabbaṃ.

Yadipi aṭṭhasamāpattilābhino diṭṭhigatikassa vasena samāpattibhedena saññābhedasambhavato “nānattasaññī attā”ti ayampi vādo samāpannakavasena (1.0172) labbhati. Tathāpi samāpattiyaṃ ekarūpeneva saññāya upaṭṭhānato samāpannakavasena “**ekattasaññī**”ti āha. Tenevettha samāpannakaggahaṇaṃ kataṃ. Ekasamāpattilābhino eva vā vasena attho veditabbo. Samāpattibhedena saññābhedasaṃbhavēpi bahiddhā puthuttārammaṇe saññānānattena oḷārikena nānattasaññitaṃ dassetaṃ “**asamāpannakavasena nānattasaññī**”ti vuttaṃ. “**Parittakasiṇavasena parittasaññī**”ti iminā satipi saññāvinimutte dhamme “saññāyeva attā”ti vadatīti dassitaṃ hoti. Kasiṇaggahaṇaṃ cettha saññāya visayadassanaṃ, evaṃ **vipulakasiṇavasena** etthāpi attho veditabbo. Evañca katvā antānantikavāde, idha ca antānantikacatukke paṭhamadutiyavādehi imesaṃ dvinnaṃ vādānaṃ vireso siddho hoti, aññathā vuttappakāresu vādesu pubbantāparantakappanabhedena satipi kehici visese kehici natthi yevāti. Atha vā “aṅguṭṭhappamāṇo attā, yavappamāṇo, aṇumatto vā attā”ti ādidassanavasena paritto saññī cāti **parittasaññī**, kapilakaṇḍādayo viya attano sabbagatabhāvapaṭijānanavasena appamāṇo saññī cāti **appamāṇasaññī**ti evampettha attho daṭṭhabbo.

Dibbacakkhuparibhaṇḍatāya yathākammūpagañāṇassa dibbacakkhupabhāvanitena yathākammūpagañāṇena dissamānāpi sattānaṃ sukhādisamaṅgitā dibbacakkhunāva diṭṭhā hotīti āha “**dibbena cakkhunā**”ti-ādi. Nanu ca “ekantasukhī attā”ti-ādivādānaṃ aparantadiṭṭhibhāvato “nibbattamānaṃ disvā”ti vacanaṃ anupannanti? Nānupapannaṃ, anāgatassa ekantasukhibhāvādikassa pakkappaṇaṃ paccuppannāya nibbattiyā dassanena adhippetanti. Tenevāha “nibbattamānaṃ disvā ‘ekantasukhī’ti gaṇhāti”ti. Ettha ca tassaṃ tassaṃ bhūmiyaṃ bahulaṃ sukhādisahitadhammappavattidassanena tesaṃ “ekantasukhī”ti gāho daṭṭhabbo. Atha vā hatthidassaka-andhā viya diṭṭhigatikā yaṃ yadeva passanti, taṃ tadeva abhinivissa voharantīti na ettha yutti maggitabbā.

Asaññī nevasaññīnāsaññīvādavaṇṇanā

78-83. Asaññīvāde asaññābhavē nibbattasattavasena paṭhamavādo, “saññaṃ attato samanupassati”ti ettha vuttanayena saññaṃyeva “attā”ti gahetvā tassa kiñcanabhāvena ṭhitāya aññāya saññāya abhāvato “asaññī”ti (1.0173) pavatto dutiyavādo, tathā saññāya saha rūpadhamme, sabbe eva vā rūpārūpadhamme “attā”ti gahetvā pavatto tatiyavādo, takkaḡāhavaseneva catutthavādo pavatto. Tassa pubbe vuttanayeneva attho veditabbo. Dutiyacatukkepi kasiṇarūpassa asaññānānasabhāvatāya asaññīti katvā antānantikavāde vuttanayeneva cattāropi veditabbā. Tathā nevasaññīnāsaññīvādepi nevasaññīnāsaññībhavē nibbattasattasēva cutipaṭisandhīsu, sabbattha vā paṭusaññākiccaṃ kātuṃ asamatthāya sukhu-

māya saññāya atthibhāvapaṭijānanavasena paṭhamavādo, asaññivāde vuttana-
yena sukhumāya saññāya vasena, sañjānanasabhāvatāpaṭijānena ca dutiyavādā-
dayo pavattāti evaṃ ekena pakārena satipi kāraṇapariyesanassa sambhave
diṭṭhigatikavādānaṃ anādarāṇiyabhāvadassanattamaṃ **“tattha na ekantena
kāraṇaṃ pariyesitabbaṃ”**ti vuttanti daṭṭhabbaṃ. Etesaṃca saññi-asaññinevasa-
ññināsaññivādānaṃ “arogo paraṃ maraṇā”ti vacanato sassatadiṭṭhisāṅgaho
pākaṭoyeva.

Ucchedavādavaṇṇanā

84. Asato vināsāsambhavato atthibhāvanibandhano ucchedoti vuttaṃ **“sato”**ti.
Yathā hetuphalabhāvena pavattamānānaṃ sabhāvadhammānaṃ satipi ekasantā-
napariyāpannānaṃ bhinnasantatipatitehi visese hetuphalānaṃ paramatthato
bhinnasabhāvattā bhinnasantānapatitānaṃ viya accantabhedasanniṭṭhānena
nānattanayassa micchāgahaṇaṃ ucchedābhinivesassa kāraṇaṃ, evaṃ hetupha-
labhūtānaṃ dhammānaṃ vijjamānepi sabhāvabhede ekasantatipariyāpannatāya
ekattanayena accantamabhedaggahaṇampi kāraṇaṃ evāti dassetuṃ “sattassā”ti
vuttaṃ pāḷiyaṃ. Santānavasena hi vattamānesu khandhesu ghanavinibbhogābhā-
vena sattagāho, sattassa ca atthibhāvagāhanibandhano ucchedagāho yāvāyaṃ
attā na ucchijjati, tāvāyaṃ vijjatiyevāti gahaṇato, nirudayavināso vā idha ucche-
doti adhippetoti āha **“upacchedan”**ti. Visesena nāso **vināso**, abhāvo. So pana
maṃsacakkhupaññācakkhūnaṃ dassanapathātikkamoyeva hotīti āha **“adassanan”**-
ti. Adassane hi nāsa-saddo loke niruḷhoti. **Bhāvavigamanti** sabhāvāpagamaṃ. Yo
hi nirudayavināsavasena ucchijjati, na so attano sabhāvena tiṭṭhatīti. **Lābhīti** dibba-
cakkhuññāḷalābhī. **Cutimattamevāti** (1.0174) sekkhaputhujjanānampi cutimatta-
meva. **Na upapātanti** pubbayogābhāvena, parikammākaraṇena vā upapātaṃ
daṭṭhuṃ na sakkoti. **“Alābhī ca ko paralokaṃ na jānāti”**ti natthikavādavasena,
mahāmūḷhabhāveneva vā “ito añño paraloko atthī”ti anavabodhamāha. Ettako-
yeva visayo, yo yaṃ indriyagocaroti. Attano dhītuyā hatthagaṇhanakarājādi viya
kāmasukhagiddhatāya vā. **“Na puna viruhanti”**ti patitapaṇṇānaṃ vaṇṇena appaṭi-
sandhikabhāvamāha. **Evameva sattāti** yathā paṇḍupalāso bandhanā pavutto na
paṭisandhiyati, evaṃ sabbe sattā appaṭisandhikamaraṇameva nigacchantīti. Jala-
pubbūḷakūpamā hi sattāti tassa laddhi. **Tathāti** vuttappakārena. Lābhinopi cutito
uddhaṃ adassaneneva imā diṭṭhiyo uppajjantīti āha **“vikappetvā vā”**ti.

Etthāha- yathā amarāvikkhepikavādā ekanta-alābhīvaseneva dassitā, yathā ca
uddhamāghātanikasaññivādacatukko ekantalābhīvaseneva, na evamayaṃ. Ayaṃ
pana sassatekaccasassatavādādayo viya lābhī-alābhīvasena pavatto. Tathā hi
vuttaṃ **“tattha dve janā”**ti-ādi. Yadi evaṃ kasmā sassatavādādidesanāhi idha
aññathā desanā pavattāti? Vuccate- desanāvilāsappattito. Desanāvilāsappattā hi
buddhā bhagavanto, te veneyyajjhāsayanurūpaṃ vividhenākārena dhammaṃ
desenti, aññathā idhāpi ca evaṃ bhagavā deseyya “idha bhikkhave ekacco
samaṇo vā brāhmaṇo vā ātappamanvāya ...pe... yathāsamāhite citte sattānaṃ

cutūpapātaññāya cittaṃ abhininnāmeti, so dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena arahato cuticittaṃ passati, puthūnaṃ vā parasattānaṃ, na heva kho taduddhaṃ upapattiṃ, so evamāha ‘yathā kho bho ayaṃ attā’” ti-ādinā visesalābhino, takkino ca visuṃ katvā, tasmā desanāvīlāsena veneyyajjhāsayānurūpaṃ sassatavādādidesanāhi aññathāyaṃ desanā pavattāti daṭṭhabbaṃ.

Atha vā ekaccasassatavādādīsu viya na idha takkivādito visesalābhivādo bhinnākāro, atha kho samānabhedatāya samānākāroyevāti imassa visesassa pakāsanatthaṃ bhagavatā ayamucchedavādo purimavādehi visiṭṭhākāro desito. Sambhavati hi takkinopi (1.0175) anussavādivasena adhigamavato viya idha abhiniveso. Atha vā na imā diṭṭhiyo bhagavatā anāgate evaṃ bhāvivasena desitā, nāpi parikappavasena, atha kho yathā yathā diṭṭhigatikehi “idameva saccaṃ, moghamaññan”ti paññattā, tathā tathā yathābhuccaṃ sabbaññutaññāṇena paricchinditvā pakāsītā. Yehi gambhīrādippakārā aputhujjanagocarā buddhadhammā pakāsanti, yesaṅca parikittanena tathāgatā sammadeva thomitā honti. Ucchedavādīhi ca diṭṭhigatikehi yathā uttaruttarabhavadassīhi aparabhavadassīnaṃ tesaṃ vādapaṭisedhavasena sakasakavādā patiṭṭhāpitā, tathāyaṃ desanā pavattāti purimadesanāhi imissā desanāya pavattibhedo na codetabbo. Evaṅca katvā arūpabhavabhedavasena viya kāmarūpabhavabhedavasenāpi ucchedavādo vibhajitvā daṭṭhabbo. Atha vā paccekaṃ kāmarūpabhavabhedavasena viya arūpabhavavasenāpi na vibhajitvā vattabbo, evaṅca sati bhagavatā vuttasattakato bahutara-bhedo, appatarabhedo vā ucchedavādo āpajjatīti evaṃ pakārāpi codanā anavakāsāvāti.

Etthāha- yuttaṃ tāva purimesu tīsu vādesu “kāyassa bheda”ti vuttaṃ pañcavokārabhavapariyāpannaṃ attabhāvaṃ ārabha pavattattā tesaṃ vādānaṃ, catuvokārabhavapariyāpannaṃ pana attabhāvaṃ nissāya pavattesu catutthādīsu catūsu vādesu kasmā “kāyassa bheda”ti vuttaṃ. Na hi arūpīnaṃ kāyo vijjatīti? Sacca-metaṃ, rūpattabhāve pavattavohāreneva pana diṭṭhigatiko arūpattabhāvepi kāyavohāraṃ āropetvā āha “kāyassa bheda”ti. Yathā ca diṭṭhigatikā diṭṭhiyo paññāpentī, tathā ca bhagavā dassetīti, arūpakāyabhāvato vā phassādidhammasamūhābhūte arūpattabhāve kāyaniddeso daṭṭhabbo. Ettha ca kāmadevattabhāvādiniravasavibhavapatiṭṭhāpakānaṃ dutiyavādādīnaṃ yutto

aparantakappikabhāvo anāgataddhavisayattā tesam vādānaṃ, na pana diṭṭhigati-kapaccakkhabhūtamanusattabhāvasamucchedapatiṭṭhāpakassa paṭhamavā-dassa paccuppannavisayattā. Dutiyavādādīnañhi purimapurimavādasaṅgahita-sseva attano taduttaruttaribhavopapannassa samucchedato yujjati aparantaka-ppikatā, tathā ca “no ca kho (1.0176) bho ayaṃ attā ettāvatā sammā samucchinno hoti”ti-ādi vuttaṃ, yaṃ pana tattha vuttaṃ “atthi kho bho añño attā”ti, taṃ manu-ssakāyavisesāpekkhāya vuttaṃ, na sabbathā aññabhāvatoti? No na yutto, idhalo-kapariyāpannattepi ca paṭhamavādavisayassa anāgatakālasseva tassa adhippe-tattā paṭhamavādinopi aparantakappikatāya na koci virodhoti.

Diṭṭhadhammanibbānavādavaṇṇanā

93. Diṭṭhadhammoti dassanabhūtena ñāṇena upaladdhadhammo. Tattha yo anindriyavisayo, sopi supākaṭabhāvena indriyavisayo viya hotīti āha “**diṭṭhadhammoti paccakkhadhammo vuccati**”ti. Teneva ca “**tattha tattha paṭiladdhattabhāvassetaṃ adhivacanaṃ**”ti vuttaṃ.

95. Antonijjhāyanalakkhaṇoti ñātibhogarogasīladiṭṭhibyasanehi phuṭṭhassa cetaso anto abbhantaraṃ nijjhāyanaṃ socanaṃ antonijjhāyanaṃ, taṃ lakkhaṇaṃ etassāti antonijjhāyanalakkhaṇo. **Tannissitalālappanalakkhaṇoti** taṃ sokaṃ samu-ṭṭhānhetuṃ nissitaṃ tannissitaṃ, bhusaṃ vilāpanaṃ lālappanaṃ, tannissitañca lālappanañca tannissitalālappanaṃ, taṃ lakkhaṇaṃ etassāti tannissitalālappana-lakkhaṇo. Ñātibyasanādinā phuṭṭhassa paridevenāpi asakkuṇantassa antogataso-kasamuṭṭhito bhuso āyāso **upāyāso**. So pana yasmā cetaso appasannākāro hoti, tasmā “**visādalakkhaṇo**”ti vutto.

96. Vitakkaṇaṃ vitakkitaṃ, taṃ pana abhiniropanasabhāvo vitakkoyevāti āha “**abhi ...pe... vitakko**”ti. Esa nayo **vicāritanti** etthāpi. Khobhakarasaṃbhāvattā vitak-kavicārānaṃ taṃsahitaṃ jhānaṃ sa-ubbilanaṃ viya hotīti vuttaṃ “**sakaṇḍakaṃ viya khāyati**”ti.

97. Yāya ubbilāpanapītiyā uppannāya cittaṃ “ubbilāvitana”ti vuccati, sā pīti **ubbilā-vitattaṃ** yasmā pana cittassa ubbilabhāvo tassā pītiyā sati hoti, nāsati, tasmā sā “**ubbilabhāvakāraṇaṃ**”ti vuttā.

98. Ābhogoti (1.0177) vā cittassa ābhuggabhāvo, ārammaṇe oṇatabhāvoti attho. Sukhena hi cittaṃ ārammaṇe abhinataṃ hoti, na dukkhena viya apanataṃ, nāpi adukkhamasukhena viya anabhinataṃ anapanatañca. Tattha “khuppiṭṭhādi-abhi-bhūtaṃ viya manuññabhojanādīsu kāmehi viveciyamānassupādārammaṇapa-tthanā visesato abhivaḍḍhati, uḷārassa pana kāmarasassa yāvadatthaṃ tittassa manuññarasabhojanaṃ bhuttāvino viya suhitassa bhottukāmatā kāmesu pāta-byatā na hoti, visayassāgiddhatāya visayehi dummociyehipi jalūkā viya sayameva muñcati”ti ca ayoniso ummujjitvā kāmagaṇasantappitatāya saṃsāradukkhavūpa-samaṃ byākāsi paṭhamavādī. Kāmādīnaṃ ādinavadassitāya, paṭhamādijjhānasu-khassa santabhāvavadassitāya ca paṭhamādijjhānasukhatittiyā saṃsāradukkhupa-cchedaṃ byākāmsu dutiyādivādino, idhāpi ucchedavāde vuttappakāro vicāro

yathāsambhavaṃ ānetvā vattabbo. Ayaṃ panettha viseso- ekasmiñhi attabhāve pañca vādā labbhanti. Teneva hi pāḷiyaṃ “añño attā”ti aññaggahaṇaṃ na kataṃ. Kathaṃ panettha accantanibbānapaññāpakassa attano diṭṭhadhammanibbānavā-
dassa sassatadiṭṭhiyā saṅgaho, na pana ucchedadiṭṭhiyāti? Taṃtaṃsukhavisesa-
samaṅgitāpaṭiladdhena bandhavimokkhena suddhassa attano sakarūpe avaṭṭhā-
nadīpanato.

Sesāti sesā pañcapaññāsa diṭṭhiyo. Tāsu antānantikavādādīnaṃ sassatadiṭṭhi-
bhāvo tattha tattha pakāsito yeva.

101-3. Kiṃ pana kāraṇaṃ pubbantāparantā eva diṭṭhābhinivesassa visayabhā-
vena dassitā, na pana tadubhayamekajjhanti? Asambhavato. Na hi pubbantāpara-
ntesu viya tadubhayavinimutte majjhante diṭṭhikappanā sambhavati ittarakālattā,
atha pana paccuppanabhavo tadubhayavemajjhaṃ, evaṃ sati diṭṭhikappana-
kkhamo tassa ubhayasabhāvo pubbantāparantesuyeva antogadhoti kathamada-
ssitaṃ. Atha vā pubbantāparantavantatāya “pubbantāparanto”ti majjhanto
vuccati, so ca “pubbantāparantakappikā vā pubbantāparantānudiṭṭhino”ti vada-
ntena pubbantāparantehi visuṃ katvā vutto yevāti daṭṭhabbo. Aṭṭhakathāyampi
“sabbepi te aparantakappike pubbantāparantakappike”ti etena sāmāññanidde-
sena, ekasesena vā saṅgahitāti daṭṭhabbaṃ, aññathā (1.0178) saṅkaḍḍhitvā vutta-
vacanassa anattakata āpajjeyyāti. Ke pana te pubbantāparantakappikā? Ye antā-
nantikā hutvā diṭṭhadhammanibbānavādāti evaṃ pakārā veditabbā.

Ettha ca “sabbe te imeheva dvāsaṭṭhiyā vatthūhi, etesaṃ vā aññatarena, natthi
ito bahiddhā”ti vacanato, pubbantakappikādittayavinimuttassa ca kassaci diṭṭhiga-
tikassa abhāvato yāni tāni sāmāññaphalādi (dī. ni. 1.166) suttantaresu vuttappakā-
rāni akiriyāhetukanatthikavādādīni, yāni ca issarapajāpatipurisakālasabhāvaniya-
tiyadicchāvādādippabhedāni diṭṭhigatāni (visuddhi. ṭī. 2.563; vibha. anuṭī. 189
passitabbaṃ) bahiddhāpi dissamānāni, tesaṃ ettheva saṅgaho, antogadhatā ca
veditabbā. Kathaṃ? Akiriyavādo tāva “vañjho kūṭaṭṭho”ti-ādinā kiriyābhāvādīpa-
nato sassatavāde antogadho, tathā “sattime kāyā”ti-ādi (dī. ni. 1.174) nayappa-
vatto pakudhavādo, “natthi hetu natthi paccayo sattānaṃ saṃkilesāyā”ti-ādi (dī.
ni. 1.168) vacanato ahetukavādo adhiccasamuppannikavāde antogadho. “Natthi
paro loko”ti-ādi (dī. ni. 1.171) vacanato natthikavādo ucchedavāde antogadho.
Tathā hi tattha “kāyassa bheda ucchijjati”ti-ādi (dī. ni. 1.86) vuttaṃ. Paṭhamena **ādi-**
saddena nigaṇṭhavādādayo saṅgahitā.

Yadipi pāḷiyaṃ nāṭaputtavāda (dī. ni. 1.178) bhāvena cātuyāmasaṃvaro āgato,
tathāpi sattavatātikkena vikkhepavādītāya nāṭaputtavādopi sañcayavādo viya
amarāvikkhepavādesu antogadho. “Taṃ jīvaṃ taṃ sarīraṃ, aññaṃ jīvaṃ aññaṃ
sarīraṃ”ti (dī. ni. 1.377; ma. ni. 2.122; saṃ. ni. 2.35) evaṃ pakārā vādā “rūpī attā
hoti arogo paraṃ maraṇā”ti-ādivādesu saṅgahaṃ gacchanti, “hoti tathāgato paraṃ
maraṇā, “atthi sattā opapātikā”ti evaṃ pakārā sassatavāde. “Na hoti tathāgato
paraṃ maraṇā, natthi sattā opapātikā”ti evaṃ pakārā ucchedavādena saṅgahitā.
“Hoti ca na hoti ca tathāgato paraṃ maraṇā, atthi ca natthi ca sattā opapātikā”ti
evaṃ pakārā ekaccasassatavāde antogadhā. “Neva hoti na na hoti tathāgato

param marañā, nevatthi na natthi sattā opapātikā”ti ca evaṃ pakārā amarāvikkhepavāde (1.0179) antogadhā. Issarapajāpatipurisakālavadā ekaccasassatavāde antogadhā, tathā kaṇḍavādo. Sabhāvaniyatīyadicchāvādā adhiccasamuppannikavādena saṅgahitā. Iminā nayena suttantaresu, bahiddhā ca dissamānānaṃ diṭṭhigatānaṃ imāsu dvāsaṭṭhiyā diṭṭhīsu antogadhatā veditabbā.

Ajjhāsayinganti diṭṭhijjhāsayaṃ. Sassatucchedadiṭṭhivasena hi sattānaṃ saṃkilesapakkhe duvidho ajjhāsayo, tañca bhagavā aparimāṇāsu lokadhātūsu aparimāṇānaṃ sattānaṃ aparimāṇe eva ñeyyavisese uppajjanavasena anekabhedabhinnaṃ nampi “cattāro janā sassatavādā”ti-ādinā dvāsaṭṭhiyā pabhedehi saṅgaṇhanavasena sabbaññutaññāṇena paricchinditvā dassento pamāṇabhūtāya tulāya dhārayamāno viya hotīti āha “**tulāya tulayanto viyā**”ti. Tathā hi vakkhati “anto jālikatā”ti-ādi (dī. ni. 1.146). “**Sinerupādato vālukaṃ uddharanto viyā**”ti etena sabbaññutaññāṇato aññassa imissā desanāya asakkuṇeyyataṃ dasseti.

Anusandhānaṃ anusandhi, pucchāya kato anusandhi **pucchānusandhi**. Atha vā anusandhayatīti anusandhi, pucchā anusandhi etassāti **pucchānusandhi**. Pucchāya anusandhiyatīti vā **pucchānusandhi**. **Ajjhāsayingānusandhi**hipi eseva nayo. **Yathānusandhi**ti ettha pana anusandhiyatīti anusandhi, yā yā anusandhi yathānusandhi, anusandhi-anurūpaṃ vā **yathānusandhi**ti saddattho veditabbo, so “yena pana dhammena ādimhi desanā uṭṭhitā, tassa dhammassa anurūpadhammavasena vā paṭipakkhavasena vā yesu suttesu upari desanā āgacchati, tesam vasena yathānusandhi veditabbo. Seyyathidaṃ? Ākaṅkheyyasutte (ma. ni. 1.69) heṭṭhā silena desanā uṭṭhitā, upari cha abhiññā āgatā ...pe... kakacūpame (ma. ni. 1.222) heṭṭhā akkhantiyā uṭṭhitā, upari kakacūpamā āgatā”ti-ādinā aṭṭhakatthāyaṃ (dī. ni. aṭṭha. 1.100-104) vutto.

Iti kirāti bhagavato yathādesitāya attasuññatāya attano aruccanabhāvadīpanaṃ. **Bhoti** dhammālapanaṃ. **Anattakatānīti** attanā na katāni, anattakehi vā khandhehi katāni. **Kamattānaṃ phusissantīti** asati attani (1.0180) khandhānañca khaṇikattā kammāni kaṃ attānaṃ attano phalena phusissantīti, ko kammaphalaṃ paṭisaṃvedetīti attho. **Avidvāti** sutādivirahena ariyadhammassa akovidatāya na vidvā. **Avijjāgato**ti avijjāya upagato, ariyadhamme avinītatāya appahīnāvijjoti attho. **Tañhādhipateyyena cetāsāti** “yadi ahaṃ nāma koci natthi, mayā katassa kammassa ko phalaṃ paṭisaṃvedeti, sati pana tasmīṃ siyā phalūpabhogo”ti tañhādhipatito **āgato tañhādhipateyyo**, tena. Attavādupādānasahagata **cetasā**. **Atidhāvitabbanti** khaṇikattepi saṅkhārānaṃ yasmiṃ santāne kammaṃ kataṃ, tattheva phaluppattito dhammapuñjamattasseva ca siddhe kammaphalasambandhe ekattanayaṃ micchā gahetvā ekena kāravēdakabhūtena bhavitabbaṃ, aññathā “kammaphalānaṃ sambandho na siyā”ti attattaniyasuññatāpakāsaṃ satthusāsaṃ atikkamitabbaṃ maññeyyāti attho.

“**Upari cha abhiññā āgatā**”ti anurūpadhammavasena yathānusandhiṃ dasseti, itarehi paṭipakkhavasena. **Kilesenāti** “lobho cittassa upakkilesa”ti-ādinā kilesavasena. **Imasmimpīti pi-saddena** yathā vuttasuttādīsu paṭipakkhavasena yathānusandhi, evaṃ imasmimpi sutteti dasseti. Tathā hi niccasārādīpaññāpakānaṃ

diṭṭhigatānaṃ vasena uṭṭhitā ayaṃ desanā niccasārādisuññatāpakāsanena niṭṭhā-pitāti.

Paritassitavipphanditavāraṇṇanā

105-117. Mariyādavibhāgadassanattanti sassatādidiṭṭhidassanassa sammāda-ssanena saṅkarābhāvavibhāvanatthaṃ. Tadapi vedayitanti sambandho. **Ajānataṃ apassatanti** “sassato attā ca loko cā”ti “idaṃ diṭṭhiṭṭhānaṃ evaṃgahikaṃ evaṃpa-rāmatṭhaṃ evaṃgahitaṃ hoti evaṃ-abhisamparāyan”ti yathābhūtaṃ ajānantānaṃ apassantānaṃ. Tathā yasmim̐ vedayite avītaṇhatāya evaṃ diṭṭhigataṃ upādi-yanti, taṃ vedayitaṃ samudayādito yathābhūtaṃ ajānantānaṃ apassantānaṃ, etena anāvāraṇaṇṇasamantacakkhūhi yathā tathāgatānaṃ yathābhūtamettha ṇṇadassanaṃ, na evaṃ diṭṭhigatikānaṃ, atha kho taṇhādiṭṭhiparāmāsoyevāti dasseti. Teneva cāyaṃ desanā mariyādavibhāgadassanattā jātā. Aṭṭhakathāyaṃ pana “yathābhūtaṃ dhammānaṃ (1.0181) sabhāvaṃ ajānantānaṃ apassantānaṃ”-ti avisesena vuttaṃ. Na hi saṅkhatadhammasabhāvaṃ ajānanamattena micchā abhinivisanti. Sāmaññajotanaṃ visese avatiṭṭhatīti ayaṃ visesayojanā katā. **Vedayi-tanti** “sassato attā ca loko cā”ti diṭṭhipañṇāpanavasena pavattaṃ diṭṭhiyā anu-bhūtaṃ anubhavanaṃ. **Taṇhāgatānanti** taṇhāya gatānaṃ upagatānaṃ, pava-ttānaṃ vā. **Tañca kho panetanti** ca yathāvuttaṃ vedayitaṃ paccāmasati. Tañhi vaṭṭāmisabhūtaṃ diṭṭhitaṇhāsallānuviddhatāya sa-ubbilattā cañcalaṃ, na magga-phalasukhaṃ viya ekarūpena avatiṭṭhatīti. Tenevāha “**paritassitenā**”ti-ādi.

Atha vā evaṃ visesakāraṇato dvāsaṭṭhi diṭṭhigatāni vibhajitvā idāni avisesakāra-ṇato tāni dassetuṃ “**tatra bhikkhave**”ti-ādikā desanā āradhā. Sabbesañhi diṭṭhi-gatikānaṃ vedanā avijjā taṇhā ca avisiṭṭhakāranti. Tattha **tadapīti** “sassataṃ attā-nañca lokañca pañṇapenti”ti ettha yadetaṃ “sassato attā ca loko cā”ti pañṇā-panaṃ, tadapi. Sukhādibhedam̐

tividhavedayitaṃ yathākkamaṃ dukkhasallāniccato, avisesena samudayatthaṅga-massādādīnavanissaraṇato vā yathābhūtaṃ ajānantānaṃ apassantānaṃ, tato eva ca sukhādīpatthanāsambhavato taṇhāya upagatattā taṇhāgatānaṃ taṇhāparitassitena diṭṭhivipphanditameva diṭṭhicalanameva, “asati attani ko vedanaṃ anubhavati”ti kāyavacīdvāresu diṭṭhiyā copanappattimattameva vā, na pana diṭṭhiyā paññāpetabbo sassato koci dhammo atthīti attho. Ekaccasassatavādādīsūpi eseva nayo.

Phassapaccayavāraṇṇanā

118. Yena taṇhāparitassitena etāni diṭṭhigatāni pavattanti, tassa vedayitaṃ paccayo, vedayitassāpi phasso paccayoti desanā diṭṭhiyā paccayaparamparaniddhāraṇanti āha “**paramparapaccayadassanatthan**”ti, tena yathā paññāpanadhammo diṭṭhi, tappaccayadhammā ca yathāsakaṃ paccayavaseneva uppajjanti, na paccayehi vinā, evaṃ paññāpetabbā dhammāpi rūpavedanādayo, na ettha koci attā vā loko vā sassatoti ayamattho dassitoti daṭṭhabbaṃ.

Netamṭhānaṃvijjativāraṇṇanā

131. Tassa (1.0182) paccayassāti phassapaccayassa diṭṭhivedayiteti diṭṭhiyā paccayabhūte vedayite, phassapadhānehi attano paccayehi nipphādetabbeti attho. Vināpi cakkhādivatthūhi, sampayuttadhammehi ca kehici vedanā uppajjati, na pana kadāci phassena vināti phasso vedanāya balavakāraṇanti āha “**balavabhāvadassanatthan**”ti. Sannihitopi hi visayo sace phusanākārarahito hoti cittuppādo, na tassa ārammaṇapaccayena paccayo hotīti phasso va sampayuttadhammānaṃ visesapaccayo. Tathā hi bhagavatā cittuppādaṃ vibhajantena phasso yeva paṭhamaṃ uddhaṭo, vedanāya pana adhiṭṭhānameva.

Diṭṭhigatikādhiṭṭhānavatṭakathāvaṇṇanā

144. Heṭṭhā tīsūpi vāresu adhikatattā, upari ca “paṭisaṃvedenti”ti vakkhamānattā vedayitamettha padhānanti āha “**sabbadiṭṭhivedayitāni sampiṇḍetī**”ti. **Sampiṇḍetī**ti ca “yepi te”ti tattha tattha āgatassa pi-saddassa atthaṃ dasseti. Vedayitassa phasse pakkhipanaṃ phassapaccayatādassanameva “chahi ajjhantikāyatanehi chaḷārammaṇapaṭisaṃvedanaṃ ekantato chaphassahetukamevā”ti. Sañjāyanti etthāti adhikaraṇattho sañjāti-saddoti āha “**sañjātiṭṭhāne**”ti. Evaṃ samosaraṇasaddopi daṭṭhabbo. Āyatati ettha phalaṃ tadāyattavuttitāya, āyabhūtaṃ vā attano phalaṃ tanoti pavattetīti **āyatanam**, Kāraṇam. Rukkhaḡacchasamūhe araṇṇavohāro araṇṇameva araṇṇāyatananti āha “**paṇṇattimatte**”ti. **Atthattayepīti pi-saddena** avuttatthasampiṇḍanaṃ daṭṭhabbaṃ, tena ākāranivāsādhiṭṭhānatthe saṅgaṇhāti. Hiraṇṇāyatanam suvaṇṇāyatanam, vāsudevāyatanam kammāyatananti ādīsū ākāranivāsādhiṭṭhānesu āyatanasaddo. Cakkhādīsū ca phassādayo

ākiñṇā, tāni ca nesam nivāso, adhiṭṭhānañca nissayapaccayabhāvatoti. Tiṇṇampi visayindriyaviññāṇaṃ saṅgati bhāvena gahetabbo phassoti **“saṅgati”** ti vutto. Tathā hi so “sannipātapaccupaṭṭhāno” ti vuccati. **Iminā nāyena** ti vijjamānesupi aññesu sampayuttadhammesu yathā “cakkhuñca ...pe... phasso” ti (1.0183) (ma. ni. 1.204; ma. ni. 3.421, 425, 426; saṃ. ni. 2.43-45; saṃ. ni. 4.60; kathā. 465) etasmim sutte vedanāya padhānakāraṇabhāvadassanattamaṃ phassasīsena desanā katā, evamidhāpi brahmajāle “phassapaccayā vedanā” ti-ādinā phassaṃ ādiṃ katvā aparantaṭṭhāsamuppādādīpanena paccayaparamparaṃ dassetuṃ “phassāyatanehi phussa phussā” ti phassamukhena vuttaṃ.

Phasso arūpadhammopi samāno ekadesena ārammaṇe analliyamānopi phusanākārena pavattati phusanto viya hotīti āha **“phasso va taṃ taṃ ārammaṇaṃ phusati”** ti, yena so “phusanalakkhaṇo, saṅghaṭṭanaraso” ti ca vuccati. “Phassāyatanehi phussa phussā” ti aphanakiccāni āyatanāni “mañcā ghosanti” ti-ādīsu viya nissitavohārena phusanakiccāni katvā dassitānīti āha **“phasse upanikkhipitvā”** ti, phassagatikāni katvā phassūpacāraṃ āropetvāti attho. Upacāro hi nāma vohāramattaṃ, na tena atthasiddhi hotīti āha **“tasmā”** ti-ādi.

Attano paccayabhūtānaṃ channaṃ phassānaṃ vasena cakkhusamphassajā yāva manosamphassajāti saṅkhepato chabbidhā vedanā, vitthārato pana aṭṭhasatpariyāyena aṭṭhasatabhedā. **Rūpaṇhādibhedāyāti** rūpaṇhā yāva dhammaṇhāti saṅkhepato chappabhedāya, vitthārato aṭṭhasatabhedāya. **Upanissayakoṭiyāti** upanissayasīsena. Kasmā panettha upanissayapaccayova uddhaṇo, nanu sukhā vedanā, adukkhamasukhā vedanā ca taṇhāya ārammaṇamatta-ārammaṇādhipati-ārammaṇūpanissayapakatūpanissayavasena catudhā paccayo, dukkhā ca ārammaṇamattapakatūpanissayavasena dvidhāti? Saccametaṃ, upanissaye eva pana taṃ sabbaṃ antogadhaṃ. Yuttaṃ tāva ārammaṇūpanissayassa upanissaya-sāmaññato upanissayena saṅgaho, ārammaṇamatta-ārammaṇādhipatīnaṃ pana kathanti? Tesampi ārammaṇasāmaññato ārammaṇūpanissayena saṅgahova kato, na pakatūpanissayenāti daṭṭhabbaṃ. Etadatthamevettha **“upanissayakoṭiyā”** ti vuttaṃ, na “upanissayenā” ti.

Catubbidhassāti kāmupādānaṃ yāva attavādupādānanti catubbidhassa. Nanu ca taṇhāva kāmupādānanti? Saccametaṃ. Tattha dubbalā taṇhā taṇhāva, bala-vatī (1.0184) taṇhā kāmupādānaṃ. Atha vā appattavisayapatthanā taṇhā tamasi corānaṃ karapasāraṇaṃ viya. Sampattavisayaggahaṇaṃ upādānaṃ, corānaṃ karappattadhanaggahaṇaṃ viya. Appicchatāpaṭipakkhā taṇhā, santosapaṭipakkhā upādānaṃ. Pariyesanadukkhamūlaṃ taṇhā, ārakkhadukkhamūlaṃ upādānanti ayametesam viseso. **Upādānassāti** asahajātassa upādānassa upanissayakoṭiyā, itarassa saha-jātakoṭiyāti daṭṭhabbaṃ. Tattha anantarassa anantarasamanantara-anantarūpanissayanatthivigatāsevanapaccayehi, anānantarassa upanissayena, ārammaṇabhūtā pana ārammaṇādhipati-ārammaṇūpanissayehi, ārammaṇamatteneva vāti taṃ sabbaṃ upanissayeneva gahetvā **“upanissayakoṭiyā”** ti vuttaṃ. Yasmā ca taṇhāya rūpādīni assādetvā kāmesu pātabyataṃ āpajjati, tasmā taṇhā kāmupādānassa upanissayo. Tathā rūpādibhedeva sammūlho “natthi dinnan” ti-ā-

dinā (dī. ni. 1.171; ma. ni. 1.445; ma. ni. 2.94, 95, 225; ma. ni. 3.91, 116, 136; saṃ. ni. 3.210; dha. sa. 1221; vibha. 938) micchādassanaṃ, saṃsārato mucchitukāmo asuddhimagge suddhimaggaparāmasanaṃ, khandhesu attattaniyagāhabhūtaṃ sakkāyadassanaṃ gaṇhāti, tasmā itaresampi taṇhā upanissayoti daṭṭhabbaṃ. Sahajātassa pana saajāta-aññamaññanissayasampayutta-atthi-avigatahetuva-sena taṇhā paccayo hoti. Taṃ sabbaṃ sandhāya “**sahajātakoṭiyā**” ti vuttaṃ.

Tathāti upanissayakoṭiyā ceva saajātakoṭiyā cāti attho. **Bhavassāti** kammabhavassa ceva upapattibhavassa ca. Tattha cetanādisaṅkhā taṃ sabbaṃ bhavagā-mikammaṃ kammabhavo, kāmabhavādiko navavidho upapattibhavo, tesam upapattibhavassa catubbidhampi upādānaṃ upapattibhavakāraṇakammabhavakāraṇabhāvato, tassa ca sahyābhāvūpagamanato pakatūpanissayavasena paccayo hoti. Kammārammaṇakaraṇakāle pana kammasaajātakāmupādānaṃ upapattibhavassa ārammaṇapaccayena paccayo hoti. Kammabhavassa pana saajātassa saajātaṃ upādānaṃ saajāta-aññamaññanissayasampayutta-atthi-avigatavasena ceva hetumaggavasena ca anekadhā paccayo hoti, asaajātassa anantarasamanantara-anantarūpanissayanatthivigatāsevanavasena, itarassa pakatūpanissayavasena, sammasanādikālesu ārammaṇavasena ca paccayo hoti. Tattha anantarādike (1.0185) upanissayapaccaye, saajātādike saajātapaccaye pakkhipitvā vuttaṃ “**upanissayakoṭiyā ceva saajātakoṭiyā cā**” ti.

Bhavo jātiyāti ettha **bhavo** Ti kammabhavo adhippeto. So hi jātiyā paccayo, na upapattibhavo. Upapattibhavo hi paṭhamābhinihattā khandhā jātiyeva. Tena vuttaṃ “jātīti panettha savikārā pañcakkhandhā daṭṭhabbā” ti. **Savikārāti** ca nibbativikārena savikārā, te ca atthato upapattibhavoyeva. Na hi tadeva tassa kāraṇaṃ bhavituṃ yuttanti. Kammabhavo ca upapattibhavassa kammapaccayena ceva upanissayapaccayena ca paccayo hoti āha “bhavo jātiyā upanissayakoṭiyā paccayo” ti.

Yasmā ca sati jātiyā jarāmarāṇaṃ, jarāmarāṇādinā phuṭṭhassa bālassa sokādayo ca sambhavanti, nāsati, tasmā “**jāti ...pe... paccayo hoti**” ti vuttaṃ. Saajātūpanissayasīsenā paccayavicāraṇāya dassitattā, aṅgavicāraṇāya ca anāmaṭṭhattā āha “**ayamettha saṅkhepo**” ti. Mahāvisayattā paṭiccasamuppādavicāraṇāya sā niravasesā kuto laddhabbāti āha “**vitthārato**” ti-ādi. Ekadesena cettha kathitassa paṭiccasamuppādassa tathā kathane saddhiṃ udāharaṇena kāraṇaṃ dassento “**bhagavā hī**” ti-ādimāha. Tattha **koṭi na paññāyatī** Ti asukassa nāma sammāsa-mbuddhassa, cakkavattino vā kāle avijjā uppannā, na tato pubbeti avijjāya ādimariyādā appaṭihatassa mama sabbaññutaññāṇassāpi na paññāyati avijjamānattāyevāti attho. Ayaṃ paccayo idappaccayo, tasmā **idappaccayā**, imasmā kāraṇā āsavapaccayāti attho. **Bhavataṇhāyāti** bhavasamyojanabhūtāya taṇhāya. **Bhavaditṭhiyā** Ti sassataditṭhiyā. “**Ito ettha etto idhā**” ti apariyantaṃ aparāparuppattiṃ dasseti.

Vivaṭṭakathādivaṇṇanā

145. “Vedanānaṃ samudayan” ti-ādipāḷi **vedanākammaṭṭhānanti** daṭṭhabbā.

Tanti “phassasamudayā phassanirodhā”ti vuttaphassaṭṭhānaṃ. **Āhāro**ti kabaḷīkāro āhāro veditabbo. So hi “kabaḷīkāro āhāro imassa (1.0186) kāyassa āhārapaccayena paccayo”ti (paṭṭhā. 1paccayaniddesa 429) vacanato kammamuṭṭhānānampi upatthambhakapaccayo hotiyeva. Yadipe sotāpannādayo yathābhūtaṃ pajānanti, ukkaṃsagativijānavasena pana desanā arahattanikūṭena niṭṭhāpitā. Ettha ca “yato kho bhikkhave bhikkhu ...pe... yathābhūtaṃ pajānāti”ti etena dhammassa niyyānikabhāvena saddhiṃ saṅghassa suppaṭipattiṃ dasseti. Teneva hi aṭṭhakathāyameṭtha “ko evaṃ jānātīti? Khīṇāsavo jānāti, yāva āraddhavipassako jānāti”ti paripuṇṇaṃ katvā bhikkhusaṅgho dassito, tena yaṃ vuttaṃ “bhikkhusaṅghavasena dipetuṃ vaṭṭati”ti, (dī. ni. aṭṭha. 1.8) taṃ yathārutavaseveva dipitaṃ hotīti daṭṭhabbaṃ.

146. Anto jālassāti antojālaṃ, antojāle katāti **antojālikatā**. Apāyūpapattivasena adho osīdanaṃ, sampattibhavavasena uddhaṃ uggamaṃ. Tathā parittabhūmi-mahaggatabhūmivasena, olīnatā’tidhāvanavasena, pubbantānudiṭṭhi-aparantānudiṭṭhivasena ca yathākkamaṃ adho osīdanaṃ uddhaṃ uggamaṃ yojetabbaṃ. “Dasasahassilokadhātū”ti jātikhettaṃ sandhāyāha.

147. Apaṇṇattikabhāvanti dharamānakapaṇṇattiyā apaṇṇattikabhāvaṃ. Atītabhāvena pana tathā paṇṇatti yāva sāsananantaradhānā, tato uddhampi aññabuddhuppādesu vattati eva. Tathā hi vakkhati “vohāramattameva bhavissati”ti (dī. ni. aṭṭha. 1.147). **Kāyoti** attabhāvo, yo rūpārūpadhammasamūho. Evaṃ hissa ambarukkasadisatā, tadavayavānañca rūpakkhandhacakkhādīnaṃ ambapakkasadisatā yujjati. Ettha ca vaṇṭacchede vaṇṭūpanibandhānaṃ ambapakkānaṃ ambarukkhato vicchedo viya bhavanettichede tadupanibandhānaṃ rūpakkhandhādīnaṃ santānato vicchedoti ettāvata opammaṃ daṭṭhabbaṃ.

148. Dhammapariyāyeti pāḷiyaṃ. **Idhatthoti** diṭṭhadhammahitaṃ. **Parattho** Ti samparāyahitaṃ. Saṅgāmaṃ vijināti etenāti **saṅgāmajayo**. Atthasampattiyā **atthajālaṃ**. Byañjanasampattiyā, silādi-anaṃvājjadhammaniddesato ca **dhammajālaṃ**. Seṭṭhaṭṭhena brahmabhūtānaṃ maggaphalanibbānānaṃ vibhattatā **brahmajālaṃ**. Diṭṭhivivecanamukhena suññatāpakāsanena sammādiṭṭhiyā vibhāvitattā **diṭṭhijālaṃ**. Titthiyavādanimmaddanūpāyattā **anuttaro saṅgāmajayo** Ti evampettha yojanā veditabbā.

149. Attamanāti (1.0187) pītiyā gahitacittā. Tenevāha “**buddhagatāyā**”ti-ādi. Yathā pana anattamanā attano

anattacarātāya paramanā verimanā nāma honti. Yathāha “diso disan”ti (dha. pa. 42; udā. 33) gāthā, na evaṃ attamanā. Ime pana attano atthacarātāya sakamanā hontīti āha “**attamanāti sakamanā**”ti. Atha vā **attamanāti** samattamanā, imāya desanāya paripuṇṇamanasaṅkappāti attho. **Abhinandatīti** taṇhāyatīti atthoti āha “**taṇhāyampi āgato**”ti. Anekatthattā dhātūnaṃ **abhinandantīti** upagacchanti sevantīti atthoti āha “**upagamanepi āgato**”ti. Tathā **abhinandantīti** sampāṭicchantīti atthoti āha “**sampāṭicchanepe āgato**”ti. “**Abhinanditvā**”ti iminā padena vuttoyeva attho “**anumoditvā**”ti iminā pakāsīyatīti abhinandanasaddo idha anumodanasaddatthoti āha “**anumodanepe āgato**”ti. “Katamañca taṃ bhikkhave”ti-ādinā (dī. ni. 1.7) tattha tattha pavattāya kathetukamyatāpucchāya vissajjanavasena pavattattā idaṃ suttaṃ **veyyākaraṇaṃ** hoti. Yasmā pana pucchāvissajjanavasena pavattampi sagāthakaṃ suttaṃ geyyaṃ nāma hoti, niggāthakattameva pana aṅganti gāthārahitaṃ veyyākaraṇaṃ, tasmā vuttaṃ “**niggāthakattā hi idaṃ veyyākaraṇanti vuttan**”ti.

Aparesupīti ettha piSaddena pāramiparicayampi saṅgaṇhāti. Vuttañhi buddhavaṃse-

“Ime dhamme sammasato, sabhāvasarasalakkhaṇe;

dhammatejena vasudhā, dasasahassī pakampathā”ti. (bu. vaṃ. 2.166);

Vīriyabalenāti mahābhinikkhamane cakkavattisiripariccāgahetubhūtavīriyappa-
bhāvena, **bodhimaṇḍūpasaṅkamane** “kāmaṃ taco ca nhāru ca, aṭṭhi ca avasissatū”ti-ādinā (ma. ni. 2.184; saṃ. ni. 2.22; mahāni. 196) vuttacaturaṅgasamannāga-
tavīriyānubhāvena. **Acchariyavegābhihatāti** vimhayāvahakiriyānubhāvaghāṭitā. **Pamsukūladhovane** keci “puññatejenā”ti vadanti, acchariyavegābhihatāti yuttaṃ
viya dissati, **vessantarajātake** pāramiparipūraṇapuññatejena anakakkhattuṃ
kampitattā “**akālakampanenā**”ti vuttaṃ. **Sādhukāradānavasena akampittha** (1.0188)
yathā taṃ dhammacakkappavattane (saṃ. ni. 5.1081; mahāva. 13; paṭi. ma. 2.30).
Saṅgītikālādīsipi sādhukāradānavasena akampitthāti veditabbaṃ. Ayaṃ tāvettha
aṭṭhakathāya līnatthavaṇṇanā.

Pakaraṇanayavaṇṇanā

Ayaṃ pana pakaraṇanayena pāliyā atthavaṇṇanā- sā panāyaṃ atthavaṇṇanā
yasmā desanāya samuṭṭhānappayojanabhājanesu piṇḍatthesu ca niddhāritesu
sukarā hoti suviññeyyā ca, tasmā suddesanaṃ samuṭṭhānādīni paṭhamaṃ
niddhārayissāma. Tattha **samuṭṭhānaṃ** tāva vuttaṃ “vaṇṇāvaṇṇabhaṇanan”ti.
Apica nindāpasamsāsu vineyyāghātānandādibhāvānāpatti, tattha ca ādinavada-
ssanaṃ **samuṭṭhānaṃ**. Tathā nindāpasamsāsu paṭipajjanakkamassa, pasamsāvi-
sayassa khuddakādivasena anakavidhassa sīlassa, sabbaññutaññāṇassa sassa-
tādidiṭṭhiṭṭhānesu tatuttari ca appaṭihatacāratāya, tathāgatassa ca katthaci apariyā-
pannatāya anavabodho **samuṭṭhānaṃ**.

Vuttavipariyāyena **payojanaṃ** Veditabbaṃ. Vineyyāghātānandādibhāvāpatti
ādikañhi imaṃ desanaṃ payojetīti. Tathā kuhanalapanādinānāvidhamicchājīvavi-

ddhaṃsanam, dvāsaṭṭhidiṭṭhijālaviniveṭhanam, diṭṭhisīsenā paccayākāravibhāvanam, chaphassāyatanavasena catusaccakammaṭṭhānaniddeso, sabbadiṭṭhigatānam anavasesapariyādānam, attano anupādāparinibbānadīpanaṅca **payojanāni**.

Vaṇṇāvaṇṇanimittam anurodhavirodhavantacittā kuhanādivividhamicchājīvaniratā sassatādiditṭhipaṅkam nimuggā, sīlakkhandhādīsu aparipūrakāritāya anava-buddhaguṇavisesaṅgā vineyyā imissā dhammadesanāya **bhājanam**.

Piṇḍatthā pana āghātādīnam akaraṇiyatāvacaṇena paṭiññānurūpam samaṇasaññāya niyojanam, khantisoraccānuṭṭhānam, brahmavihārabhāvanānuyogo, saddhāpaññāsamāyogo, satisampajaññādhiṭṭhānam, paṭisaṅkhānabhāvanābala-siddhi, pariyaṭṭhānānusayappahānam, ubhayahitapaṭipatti, lokadhammehi anupalepo ca dassitā honti. Tathā pāṇātipātādīhi paṭivirativacaṇena sīlavisuddhi dassitā, tāya ca hirottappasampatti, mettākaraṇāsamaṅgitā (1.0189), vītikkamappahānam, tadaṅgapahānam, duccharitasamkilesappahānam, viratittayasiddhi, piyamanāpagarubhāvanīyatānipphatti, lābhasakkārasilokasamudāgamo, samathavipassanānam adhiṭṭhānabhāvo, akusalamūlatanukaraṇam, kusalamūlaropanam, ubhayānatthadūrikaraṇam, parisāsu visāradatā, appamādavihāro, parehi duppadhamṣiyatā, avi-paṭisārādisamaṅgitā ca dassitā honti.

“**Gambhīrā**” ti-ādivacaṇehi gambhīradhammavibhāvanam, alabbhaneyyapaṭi-ṭṭhatā, kappānam asaṅkhyeyyēnāpi dullabhapaṭubhāvatā, sukhumenāpi ṅāṇena paccakkhato paṭivijjhitaṃ asakkuṇeyyatā, dhammanvayasaṅkhātena anumānaṅgā-ṇenāpi duradhigamanīyatā, passaddhasabbadarathatā, santadhammavibhāvanam, sobhanapariyosānatā, atittikarabhāvo, padhānabhāvappatti, yathābhūtaṅgagocaratā, sukhumasabhāvatā, mahāpaññāvibhāvanā ca dassitā honti. Diṭṭhidīpakapa-dehi samāsato sassatucchedadiṭṭhiyo pakāsītāti olīnatātidhāvanavibhāvanam, upāyavinibaddhaniddeso, micchābhinivesakittanam, kummaggapaṭipattiyā pakā-sanā, vipariyesaggāhapaññāpanam, parāmāsapariggaho, pubbantāparantānudi-ṭṭhipatiṭṭhāpanam, bhavavibhavadiṭṭhivibhāgo, taṇhāvijjāpavatti, antavānantavādi-ṭṭhiniddeso, antadvayāvatāraṇam, āsavoghayogakilesaganthasamyojanūpādāna-visesavibhajjanaṅca dassitāni honti. Tathā “**vedanānam samudayan**” ti-ādivaca-ṇehi catunnam ariyasaccānam anubodhapaṭivedhasiddhi, vikkhambhanasamu-cchedappahānam, taṇhāvijjāvigamo, saddhammaṭṭhitinimittapariggaho, āgamā-dhigamasampatti, ubhayahitapaṭipatti, tividhapaññāpariggaho, satisampajaññānu-ṭṭhānam, saddhāpaññāsamāyogo, sammāvīriyasamathānuyojanam, samathavipa-ssanānipphatti ca dassitā honti.

“**Ajānatam apassatan**” ti avijjāsiddhi, “**taṇhāgatānam paritassitavipphanditanti** taṇhāsiddhi, tadubhayena ca nīvaraṇasamyojanadvayasiddhi, anamataggasamā-ravaṭṭānucchedo, pubbantāharaṇa-aparantapaṭisandhānāni, atītapaccuppanakā-lavasena hetuvibhāgo, avijjātaṇhānam aṅgamaṅgānativattanaṭṭhena aṅgamaṅgā-nūpakāritā, paññāvīmutticetovimuttīnam paṭipakkhaniddeso ca dassitā honti. “**Tadapi phassapaccayā**” ti sassatādīpaññāpanassa paccayādhīnavuttitākathanena (1.0190) dhammānam niccatāpaṭisedho, aniccatāpaṭiṭṭhāpanam, paramatthato kārakādīpa-

ṭikkhepo, evaṃdhammatādiniddeso, suññatāpakāsaṇaṃ, samattaniyāmapaccaya-lakkaṇavibhāvanañca dassitāni honti.

“**Ucchinnabhavanettiko**”ti-ādinā bhagavato pahānasampatti, vijjādhimutti, vasībhāvo, sikkhattayanipphatti, nibbānadhātudvayavibhāgo, caturadhiṭṭhānaparipūraṇaṃ, bhavayoni-ādīsu apariyāpannatā ca dassitā honti. Sakalena pana suttapadena iṭṭhāniṭṭhesu bhagavato tādibhāvo, tattha ca paresaṃ patiṭṭhāpanaṃ, kusala-dhammānaṃ ādibhūta-dhammadvayassa niddeso, sikkhattayūpadeso, attantapā-dipuggalacatukkasiddhi, kaṇhākaṇhavipākādikammacatukkavibhāgo, caturappa-māññāvisayaniddeso, samudayādi-pañcakassa yathābhūtavabodho, chasāraṇīya-dhammavibhāvanā, dasanāthakaradhammapatiṭṭhāpanti evamādayo niddhāre-tabbā.

Soḷasahāraṇṇanā

Desanāhāraṇṇanā

Tattha “attā, loko”ti ca diṭṭhiyā adhiṭṭhānabhāvena, vedanāphassāyatanādīmu-khena ca gahitesu pañcasu upādānakkhandhesu taṇhāvajjā pañcupādāna-kkhandhā **dukkhasaccaṃ**. Taṇhā **samudayasaccaṃ**. Sā pana paritassanāggaha-ṇena “taṇhāgatānaṃ”ti, “vedanāpaccayā taṇhā”ti ca sarūpeneva samudayaggaha-ṇena, bhavanettiggahaṇena ca pāḷiyaṃ gahitāva. Ayaṃ tāva suttantanayo. Abhi-dhammanayena pana āghātānandādivacanēhi, ātappādīpadehi, cittappadosavaca-nena, sabbadiṭṭhidīpakapadehi, kusalākusalaggahaṇena, bhavaggahaṇena, sokā-diggahaṇena, tattha tattha samudayaggahaṇena cāti saṅkhepato sabbalokiyaku-salākusaladhammavibhāvanapadehi gahitā kammakilesā **samudayasaccaṃ**. Ubhinnaṃ appavatti **nirodhasaccaṃ**. Tassa tattha tattha vedanānaṃ atthaṅgama-nissaraṇapariyāyēhi, paccattaṃ nibbutivacanena, anupādāvīmuttivacanena ca pāḷiyaṃ gahaṇaṃ veditabbaṃ. Nirodhapajānanā paṭipadā **maggasaccaṃ**. Tassāpi tattha tattha vedanānaṃ samudayādiyathābhūtavedanāpadesena, channaṃ phassāyatanānaṃ samudayādiyathābhūtapajānanapariyāyena, bhava-nettiyā ucchedapariyāyena ca gahaṇaṃ veditabbaṃ. Tattha samudayena **assādo**, dukkhena **ādīnavo**, magganīrodhēhi (1.0191) **nissaraṇanti** evaṃ catusaccavasena, yāni **pāḷiyaṃ** (netti. 9) sarūpeneva āgatāni assādādīnavanissaraṇāni, tesaṅca vasena idha assādādayo veditabbā. Vineyyānantādibhāvāpatti-ādikaṃ yathāvutta-vibhāgaṃ payojanameva **phalaṃ**. Āghātādīnaṃ akaraṇīyatā, āghātādīphalassa ca anaññasantānabhāvitā, nindāpasamsāsu yathāsabhāvapaṭijānananibbeṭhanāti evaṃ taṃtaṃpayojanādhigamahetu **upāyo**. Āghātādīnaṃ karaṇapaṭisedhanādi-a-padesena dhammarājassa **āṇatti** veditabbāti ayaṃ **desanāhāro**.

Vicayahāraṇṇanā

Kappanābhāvepi vohāravasena, anuvādavasena ca “maman”ti vuttaṃ, niyamābhāvato vikappanattamaṃ vāggahaṇaṃ kataṃ, guṇasamaṅgitāya, abhimukhikaraṇāya ca “**bhikkhave**”ti āmantanaṃ. Aññabhāvato, paṭiviruddhabhāvato ca “**pare**”ti vuttaṃ, vaṇṇapaṭipakkhato, avaṇṇaniyato ca “avaṇṇan”ti vuttaṃ. Byattivasena, vitthāravasena ca “bhāseyyun”ti vuttaṃ, dhāraṇabhāvato, adhammapaṭipakkhato ca “dhammassā”ti vuttaṃ, diṭṭhisīlehi saṃhatabhāvato, kilesānaṃ saṅghātakaraṇato ca “saṅghassā”ti vuttaṃ. Vuttapaṭiniddesato, vacanupanyāsanato ca “tatrā”ti vuttaṃ, sammukhabhāvato, puthubhāvato ca “tumhehi”ti vuttaṃ. Cittassa hananato, āramaṇābhighātato ca “āghāto”ti vuttaṃ, āramaṇe saṅkocavuttiyā, atuṭṭhākāratāya ca “appaccayo”ti vuttaṃ, āramaṇacintanato, nissayato ca “cetaso”ti vuttaṃ, atthāsāadhanato, anu anu “anattasāadhanato” ca “anabhiraddhi”ti vuttaṃ, kāraṇānarahattā, satthusāsane ṭhitehi kātuṃ asakkuṇeyyattā ca “na karaṇīyā”ti vuttanti. Iminā nayena sabbapadesu vinicchayo kātabbo. Iti anupadavica-yato **vicayo hāro** ativitthārabhayena, sakkā ca aṭṭhakathaṃ tassā līnatthavaṇṇa-nañca anugantvā ayamatto viññunā vibhāvetunti na vitthārayimha.

Yuttihāravaṇṇanā

Sabbena (1.0192) sabbamaṃ āghātādīnaṃ akaraṇaṃ tādibhāvāya saṃvattatīti yujjati iṭṭhāniṭṭhesu samappavattisabbhāvato. Yasmiṃ santāne āghātādayo uppannā, tannimittako antarāyo tasseva sampattivibandhāya saṃvattatīti yujjati. Kasmā? Santānantaresu asaṅkamanato. Cittaṃ abhibhavitvā uppannā āghātādayo subhāsītādisallakkhaṇepi asamattatāya saṃvattantīti yujjati sakodhalobhānaṃ andhatamasabbhāvato. Pāṇātipātādidussīlyato veramaṇi sabbasattānaṃ pāmojjapāsaṃsabbhāvāya saṃvattatīti yujjati. Silasampattiyā hi mahato kittisaddassa abbhuggamo hotīti. Gambhīratādivisesayuttena guṇena tathāgatassa vaṇṇanā ekadesabhūtāpi sakalasabbaññugunaṅgahaṇāya saṃvattatīti yujjati anaññasādhāraṇattā. Tājā-ayonisomanasikāraparikkhatāni adhigamatakkānāni sassatavādādi-abhinivesāya saṃvattantīti yujjati kappanājālassa asamugghātī-tattā. Vedanādinavānavabodhena vedanāya taṇhā pavaḍḍhatīti yujjati assādānu-passanāsabbhāvato. Sati ca vedayitarāge tattha attattaniyagāho, sassatādigāho ca vipariphandatīti yujjati kāraṇassa sannihitattā. Taṇhāpaccayā hi upādānaṃ sassatādivāde paññapentānaṃ, tadanucchavikaṃ vā vedanaṃ vedayantānaṃ phasso hetūti

yujjati visayindriyaviññāṇasaṅgatiyā vinā tadabhāvato. Chaphassāyatananimittavaṭṭassa anupacchedoti yujjati tattha avijjātaṇhānaṃ appahinattā. Channaṃ phassāyatanānaṃ samudayādipajānanā sabbadiṭṭhigatikasaññaṃ aticca tiṭṭhatīti yujjati catusaccapaṭivedhabhāvato. Imāheva dvāsaṭṭhiyā diṭṭhīhi sabbadiṭṭhigatānaṃ antojālīkatabhāvoti yujjati akiriyavādādīnaṃ issaravādādīnañca tadantoga-dhattā. Tathā ceva saṃvaṇṇitaṃ. Uccinnabhavanettiko tathāgatassa kāyoti yujjati, yasmā bhagavā abhinīhārasampattiyā catūsu satipaṭṭhānesu paṭiṭṭhitacitto sattabojjhaṅgeyeva yathābhūtaṃ bhāvesi. Kāyassa bhedā parinibbutaṃ na dakkhantīti yujjati anupādisesanibbānappattiyā rūpādīsu kassacipi anavasesa-toti ayaṃ **yuttihāro**.

Padaṭṭhānahāraṇaṇā

Avaṇṇāraha-avaṇṇānurūpasampattānādeyyavacana-tādivipattīnaṃ (1.0193) padaṭṭhānaṃ. Vaṇṇārahavaṇṇānurūsampattasaddheyyavacana-tādisampattīnaṃ padaṭṭhānaṃ. Tathā āghātādayo nirayādidukkhaṃ padaṭṭhānaṃ. Āghātādīnaṃ akaraṇaṃ saggasampatti-ādisabbasampattīnaṃ padaṭṭhānaṃ. Pāṇātipātādīhi paṭivirati ariyassa sīlakkhandhaṃ padaṭṭhānaṃ. Ariyo sīlakkhandho ariyassa samādhikkhandhaṃ padaṭṭhānaṃ. Ariyo samādhikkhandho ariyassa paññākkhandhaṃ padaṭṭhānaṃ. Gambhīratādivisesayuttaṃ bhagavato paṭivedhappakāraññaṃ desanāññaṃ padaṭṭhānaṃ. Desanāññaṃ vineyyānaṃ sakalavaṭṭadukkhanissaraṇassa padaṭṭhānaṃ. Sabbāpi diṭṭhi diṭṭhupādānti sā yathārahaṃ navavidhassāpi bhavassa padaṭṭhānaṃ. Bhavo jātiyā, jāti jarāmaṇaṇassa, sokādīnañca padaṭṭhānaṃ. Vedanānaṃ samudayādiyathābhūta-vedanaṃ catunnaṃ ariyasa-cānaṃ anubodhapaṭivedho. Tattha anubodho paṭivedhaṃ padaṭṭhānaṃ, paṭivedho catubbidhaṃ sāmāññaphalassa padaṭṭhānaṃ. “Ajānataṃ apassatan”ti avijjāgahaṇaṃ, tattha avijjā saṅkhārānaṃ padaṭṭhānti yāva vedanā taṇhāya padaṭṭhānti netabbaṃ. “Taṇhāgatānaṃ paritassitavipphanditaṃ”ti ettha taṇhā upādānassa padaṭṭhānaṃ. “Tadapi phassapaccayā”ti ettha sassatādipaññāpanaṃ paresaṃ micchābhinivesassa padaṭṭhānaṃ, micchābhiniveso saddhammassavanasappurisūpassayayonisomanasikāradhammānudhammapaṭipattīhi vimukhātāya, asaddhammassavanādīnañca padaṭṭhānaṃ, “aññatra phassā”ti-ādīsu phasso vedanāya padaṭṭhānaṃ, cha phassāyatanāni phassassa, sakalavaṭṭadukkhaṃ ca padaṭṭhānaṃ, channaṃ phassāyatanānaṃ samudayādiyathābhūta-pajānanānaṃ nibbidāya padaṭṭhānaṃ, nibbidā virāgassāti yāva anupādāparinibbānaṃ netabbaṃ. Bhagavato bhavanettisamucchedo sabbaññutāya padaṭṭhānaṃ. Tathā anupādāparinibbānassāti ayaṃ **padaṭṭhānahāro**.

Lakkhaṇahāraṇaṇā

Āghātādiggahaṇena kodhupanāhamakkhapalāsa-issāmacchariyasārambhapa-ravambhanādīnaṃ saṅgaho paṭighacittuppādapariyāpannatāya ekalakkhaṇattā.

Ānandādiggaḥaṇeṇa abhiḥhāvisamalobhamānātimānamadappamādādīnaṃ saṅgaho lobhacittuppādapariyāpannatāya samānalakkhaṇattā. Tathā (1.0194) āghātaggaḥaṇeṇa avasiṭṭhaganthanivaraṇānaṃ saṅgaho kāyaganthanivaraṇalakkhaṇeṇa ekalakkhaṇattā. Ānandaggaḥaṇeṇa phassādīnaṃ saṅgaho saṅkhāralakkhandhalakkhaṇeṇa ekalakkhaṇattā. Sīlaggaḥaṇeṇa adhicitta-adhipaññāsikkhānampi saṅgaho sikkhālakkaṇeṇa ekalakkhaṇattā. Idha pana sīlasseva indriya-saṃvarādikassa daṭṭhabbaṃ. Diṭṭhiggaḥaṇeṇa avasiṭṭha-upādānānampi saṅgaho upādānalakkhaṇeṇa ekalakkhaṇattā. “Vedanāna”ti ettha vedanāggahaṇeṇa avasiṭṭha-upādānalakkhandhānampi saṅgaho khandhalakkhaṇeṇa ekalakkhaṇattā. Tathā vedanāya dhammāyatanaadhammadhātupariyāpannatā sammasanūpa-gānaṃ sabbesaṃ āyatanaṃ dhātūnañca saṅgaho āyatanalakkhaṇeṇa, dhātulakkhaṇeṇa ca ekalakkhaṇattā. “Ajānataṃ apassata”ti ettha avijjāggahaṇeṇa hetu-āsavoghayoganivaraṇādisaṅgaho hetūdilakkhaṇeṇa ekalakkhaṇattā avijjāya, tathā “taṇhāgatānaṃ paritassitavipphandita”ti ettha taṇhāggahaṇeṇāpi. “Tadapi phassapaccayā”ti ettha phassaggahaṇeṇa saññāsaṅkhāravīññāṇānaṃ saṅgaho vipallāsahetubhāvena, khandhalakkhaṇeṇa ca ekalakkhaṇattā. Chaphassāyatana-ggaḥaṇeṇa khandhindriyadhātādīnaṃ saṅgaho phassuppattinimittatāya, sammasanasabhāvena ca ekalakkhaṇattā. Bhavanettiggaḥaṇeṇa avijjādīnampi saṃkilesadhammānaṃ saṅgaho vaṭṭahetubhāvena ekalakkhaṇattāti ayaṃ **lakkhaṇahāro**.

Catubyūhahāraṇaṇā

Nindāpasamsāhi sammākampitacetasā micchājīvato anoratā sassatādimicchābhinivesino sīlādiddhammakhandhesu appatiṭṭhitatāya sammāsambuddhaguṇarasassādavimukhā veneyyā imissā desanāya **nidānaṃ**. Te yathāvuttadosavinimuttā kathaṃ nu kho sammāpaṭipattiyā ubhayahitaparā bhavēyyunti ayamettha bhagavato **adhippāyo**. Padanibbacanaṃ **nirutti**. Taṃ “evan”ti-ādīnidānapadānaṃ, “maman”ti-ādīpālīpadānañca aṭṭhakathāvasena suvīññeyyattā ativithārabhayena na vitthārayimha. Padapadatthaniddesānikkhepasuttadesanāsandhivasena chabbidhā **sandhi**. Tattha padassa padantarena sambandho **padasandhi**. Tathā padatthassa padatthantarena sambandho **padatthasandhi** (1.0195). Nānānusandhikassa suttassa taṃtaṃ-anusandhīhi sambandho, ekānusandhikassa ca pubbāparasambandho **niddesasandhi**, yā aṭṭhakathāyaṃ pucchānusandhi-ajjhāsāyānusandhiyathānusandhivasena tividhā vibhattā, tā panetā tissopi sandhiyo aṭṭhakathāyaṃ vicāritā eva. **Suttasandhi** ca paṭhamaṃ nikkhepavasena amhehi pubbe dassitāyeva. Ekissā desanāya desanāntarena saddhiṃ saṃsandanaṃ **desanāsandhi**, sā evaṃ veditabbā- “mamaṃ vā bhikkhave ...pe... na cetaso anabhiraddhi karaṇīyā”ti ayaṃ desanā “ubhatodaṇḍakena cepi bhikkhave kakacena corā ocarakā aṅgamaṅgāni okkanteyyūṃ, tatrapī yo mano padūseyya, na me so tena sāsanaṅkarō”ti (ma. ni. 1.232) imāya desanāya saddhiṃ saṃsandati. “Tumaṃ yevassa tena antarāyo”ti “kammassakā māṇava sattā ...pe... dāyādā bhavissanti”ti (a. ni. 10.216) imāya desanāya saṃsandati. “Api tumhe ...pe... ājā-

neyyāthā”ti “kuddho atthaṃ ...pe... sahate naran”ti (a. ni. 7.64; mahāni. 5, 156, 195) imāya desanāya saṃsandati.

“Mamaṃ vā bhikkhave pare vaṇṇaṃ ...pe... na cetaso ubbillāvitattaṃ karaṇīya-
n”ti “dhammāpi vo bhikkhave pahātabbā, pageva adhammā (ma. ni. 1.240). Kullū-
pamaṃ vo bhikkhave dhammaṃ desessāmi, nittharaṇatthāya, no gahaṇatthā-
yā”ti (ma. ni. 1.240) imāya desanāya saṃsandati. “Tatra ce tumhehi ...pe... ubbilā-
vitā, tumhaṃ yevassa tena antarāyo”ti “luddho-atthaṃ ...pe... sahate naran”ti
(itivu. 88; mahāni. 5.156, 195; cūḷani. 128) “kāmandhā jālasañchannā, taṇhāchada-
nachādītā”ti (udā. 64; netti. 27, 90; peṭako. 14) imāhi desanāhi saṃsandati.

“Appamattakaṃ ...pe... sīlamattakan”ti “paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viha-
rati. Ayaṃ kho brāhmaṇa yañño purimehi yaññehi appaṭṭhataro ca appasamāra-
mbhataro ca mahapphalataro ca mahānisaṃsataro cā”ti-ādikāya (dī. ni. 1.353)
desanāya saṃsandati, paṭhamajjhānassa sīlato mahapphalamahānisaṃsatarā-
bhāvavacanena jhānato sīlassa appabhāvadīpanato.

“Pāṇātipātaṃ (1.0196) pahāyā”ti-ādi “samaṇo khalu bho gotamo sīlavā ...pe...
kusalasīlena samannāgato”ti-ādikāhi (dī. ni. 1.304) desanāhi saṃsandati.

“Aññeva dhammā gambhīrā”ti-ādi “adhigato kho myāyaṃ dhammo gambhīro”-
ti-ādi (dī. ni. 2.67; ma. ni. 1.281; 2.337; saṃ. ni. 1.172; mahāva. 7, 8) pāḷiyā saṃsa-
ndati. Gambhīratādivisesayuttadhammapaṭivedhena hi ñāṇassa gambhīrādibhāvo
viññāyatīti.

“Santi bhikkhave eke samaṇabrāhmaṇā”ti-ādi “santi bhikkhave eke samaṇabrā-
hmaṇā pubbantakappikā ...pe... abhivadanti, sassato attā ca loko ca, idameva
saccaṃ, moghamaññanti ittheke abhivadanti, asassato, sassato ca asassato ca,
neva sassato ca nāsassato ca, antavā, anantavā, antavā ca anantavā ca, neva-
ntavā nānantavā ca attā ca loko ca idameva saccaṃ, moghamaññanti ittheke
abhivadanti”ti-ādikāhi (ma. ni. 3.27) desanāhi saṃsandati.

“Santi bhikkhave eke samaṇabrāhmaṇā aparantakappikā”ti-ādi “santi
bhikkhave eke samaṇabrāhmaṇā aparantakappikā ...pe... abhivadanti, saññī attā
hoti arogo paraṃ maraṇā. Ittheke abhivadanti asaññī, nevasaññīnāsaññī ca attā
hoti arogo paraṃ maraṇā. Ittheke abhivadanti sato vā pana sattassa ucchedaṃ
vināsaṃ vibhavaṃ paññapenti, diṭṭhadhammanibbānaṃ vā paneke abhivadanti”-
ti-ādikāhi (ma. ni. 3.21) desanāhi saṃsandati. “Vedanānaṃ ...pe... tathāgato”ti
“tayidaṃ saṅkhataṃ oḷārikaṃ, atthi kho pana saṅkhārānaṃ nirodho, atthetanti iti
viditvā tassa nissaraṇadassāvī tathāgato tadupātivatto”ti-ādikāhi (ma. ni. 3.28)
desanāhi saṃsandati.

“Tadapi tesam ...pe... vipphanditamevā”ti idaṃ “tesam bhavataṃ aññatreva
chandāya aññatra ruciyā aññatra anussavā aññatra ākāraparivitakkā aññatra
diṭṭhiniijjhānakkhantiyā paccattaṃyeva ñāṇaṃ bhavissati parisuddhaṃ pariyodā-
tanti netam ṭhānaṃ vijjati. Paccattaṃ kho pana bhikkhave ñāṇe asati parisuddhe
pariyodāte yadapi te bhonto samaṇabrāhmaṇā tattha ñāṇabhāgamattameva (1.0197)
pariyodāpenti, tadapi tesam bhavataṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ upādānamakkhāya-
tī”ti-ādikāhi (ma. ni. 3.29) desanāhi saṃsandati.

“Tadapi phassapaccayā”ti idañca “cakkhuñca paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhuviññāṇaṃ, tiṇṇaṃ saṅgati phasso, phassapaccayā vedanā, vedanāpaccayā taṇhā, taṇhāpaccayā upādānaṃ”ti, (saṃ. ni. 2.44) “chandamūlakā ime āvuso dhammā manasikārasamuṭṭhānā phassasamodhānā vedanāsamosaṇṇā”ti (a. ni. 8.83) ca ādikāhi desanāhi saṃsandati.

“Yato kho bhikkhave bhikkhu channaṃ phassāyatanānaṃ”ti-ādi “yato kho ānanda bhikkhu neva vedanaṃ attānaṃ samanupassati, na saññaṃ, na saṅkhāre, na viññāṇaṃ attānaṃ samanupassati, so evaṃ asamanupassanto na kiñci loke upādiyati, anupādiyamaṃ na paritassati, aparitassaṃ paccattaṃyeva parinibbāyati”-ti-ādikāhi desanāhi saṃsandati.

“Sabbe te imeheva dvāsaṭṭhiyā vatthūhi antojālīkatā”ti-ādi “ye hi keci bhikkhave ...pe... abhivadanti, sabbe te imāneva pañca kāyāni abhivadanti etesaṃ vā aññatarānaṃ”ti-ādikāhi (ma. ni. 3.26) desanāhi saṃsandati. **“Kāyassa bhedaṃ ...pe... devamanussā”ti-**

“Acci yathā vātavegena khittā, (upasivāti bhagavā)

atthaṃ paleti na upeti saṅkhaṃ;

evaṃ munī nāmakāyā vimutto,

atthaṃ paleti na upeti saṅkhaṃ”ti. (su. ni. 1080; cūḷani. 43);

Ādikāhi desanāhi saṃsandatīti ayaṃ **cātubyūho hāro.**

Āvattahāraṇṇanā

Āghātādīnaṃ akaraṇīyatāvacaṇena khantisoraṇṇanānaṃ. Tattha khantiyā saddhāpaññāparāpakāradukkhasahagatānaṃ saṅgaho, soraccena sīlassa. Saddhādiggaṇṇena ca saddhindriyādisakalabodhipakkhiyadhammā āvattanti. Sīlaggaṇṇena avipparāṇādayo sabbepi sīlanisaṃsadhamaṃ āvattanti. Pāṇātipātādīhi paṭivirativacaṇena appamādavahāro, tena (1.0198) sakalaṃ sāsana brahmacariyaṃ āvattati. Gambhīratādivisesayuttadhammaggaṇṇena mahābodhipakkhiyadhammānaṃ. Anāvaraṇāñāpadaṭṭhānañhi āsavakkhayañāṇaṃ, āsavakkhayañāpadaṭṭhānañca anāvaraṇāñāṇaṃ mahābodhi, tena dasabalādayo sabbe buddhaṅgā āvattanti. Sassatādiditṭhiggaṇṇena taṇhāvijjāya saṅgaho, tāhi anamataggaṇṇaṃ āvattati. Vedanānaṃ samudayādiyathābhūtavacaṇena

bhagavato pariññāttayavisuddhi, tāya paññāpāramimukhena sabbapāramiyo āvattanti. “Ajānataṃ apassatan”ti avijjāggahaṇena ayonisomanasikārapariggaho, tena ca ayonisomanasikāramūlakā dhammā āvattanti. “Taṇhāgatānaṃ paritassita-vipphanditaṃ”ti taṇhāggahaṇena nava taṇhāmūlakā dhammā āvattanti, “tadapi phassapaccayā”ti-ādi sassatādipaññāpanassa paccayādhīnavuttidassanaṃ, tena aniccatādilakkhaṇattayaṃ āvattati. Channaṃ phassāyatanānaṃ yathābhūtaṃ pajānanaṃ vimuttisampadāniddeso, tena sattapi visuddhiyo āvattanti. “Ucchinna-bhavanettiko tathāgatassa kāyo”ti taṇhāpahānaṃ, tena bhagavato sakalasaṃkilesappahānaṃ āvattatīti ayaṃ **āvatto hāro**.

Vibhattihāravaṇṇanā

Āghātānandādayo akusalā dhammā, tesaṃ ayonisomanasikārādi padaṭṭhānaṃ. Yehi pana dhammehi āghātānandādīnaṃ akaraṇaṃ appavatti, te abyāpādādayo kusalā dhammā, tesaṃ yonisomanasikārādi padaṭṭhānaṃ. Tesu āghātādayo kāmāvacarāva, abyāpādādayo catubhūmakā. Tathā paṇātipātādīhi paṭivirati kusalā vā abyākatā vā, tassā hirottappādayo dhammā padaṭṭhānaṃ. Tattha kusalā siyā kāmāvacarā, siyā lokuttarā, abyākatā lokuttarāva. “Atthi bhikkhave aññeva dhammā gambhīrā”ti vuttadhammā siyā kusalā, siyā abyākatā, tattha kusalānaṃ vuṭṭhānagāminivipassanā padaṭṭhānaṃ. Abyākatānaṃ magga-dhammā, vipassanā, āvajjanā vā padaṭṭhānaṃ. Tesu kusalā lokuttarā, abyākatā siyā kāmāvacarā, siyā lokuttarā, sabbāpi diṭṭhiyo akusalāva kāmāvacarāva, tesaṃ avisesena micchābhīnivese ayonisomanasikāro padaṭṭhānaṃ. Visesato pana santatighanavinibbhogābhāvato ekattanayassa micchāgāho (1.0199) atītajāti-anussaraṇatakkasahito sassatadiṭṭhiyā padaṭṭhānaṃ. Hetuphalabhāvena sambandhabhāvassa aggahaṇato nānattanayassa micchāgāho tajjāsamannāhārasahito ucchedadiṭṭhiyā padaṭṭhānaṃ. Evaṃ sesadiṭṭhīnampi yathāsambhavaṃ vattabbaṃ. “Vedanānaṃ”ti ettha vedanā siyā kusalā, siyā abyākatā, siyā kāmāvacarā, siyā rūpāvacarā, siyā arūpāvacarā, phasso tesaṃ padaṭṭhānaṃ. Vedanānaṃ samudayādiyathābhūtavedanānaṃ maggañānaṃ, anupādāvimutti phalaṃ, tesaṃ “aññeva dhammā gambhīrā”ti ettha vuttanayena dhammādivibhāgo netabbo. “Ajānataṃ apassatan”ti-ādīsu avijjā taṇhā akusalā kāmāvacarā, tesaṃ avijjāya āsavā, ayonisomanasikāro eva vā padaṭṭhānaṃ. Taṇhāya saṃyojanīyesu dhammesu assādada-ssanaṃ padaṭṭhānaṃ. “Tadapi phassapaccayā”ti ettha phassassa vedanāya viya dhammādivibhāgo veditabbo. Iminā nayena phassāyatanādīnampi yathārahaṃ dhammādivibhāgo netabboti ayaṃ **vibhattihāro**.

Parivattahāravaṇṇanā

Āghātādīnaṃ akaraṇaṃ khantisoraccāni anubrūhetvā paṭisaṅkhānabhāvanābalasiddhiyā ubhayahitapaṭipattiṃ āvahati. Āghātādayo pana pavattiyamānā dubba-ṇṇataṃ dukkhaseyyaṃ bhogahāniṃ akittiṃ parehi durupasaṅkamanatañca

nippḥādentā nirayādīsu mahādukkhaṃ āvahanti. Pāṇātipātādihi paṭivirati avippaṭi-sārādikalyāṇaṃ paramparaṃ āvahati. Pāṇātipātādi pana vipaṭisārādi-akalyāṇaṃ paramparaṃ, gambhīratādivisesayuttaṃ ṅāṇaṃ vineyyānaṃ yathārahaṃ vijjābhi-ññādiguṇavisesaṃ āvahati sabbañeyyaṃ yathāsabhāvāvabodhato. Tathā gambhīratādivisesarahitaṃ pana ṅāṇaṃ ñeyyesu sāvaraṇato yathāvuttaguṇavi-sesaṃ nāvahati. Sabbāpi cetā diṭṭhiyo yathārahaṃ sassatucchedabhāvato anta-dvayabhūtā sakkāyatīraṃ nātivattanti niyyānikasabhāvattā. Niyyānikasabhāvattā pana sammādiṭṭhi saparikkhārā majjhimapaṭipadābhūtā atikkamma sakkāyatīraṃ pāraṃ āgacchati. Vedanānaṃ samudayādiyathābhūtavedanaṃ anupādāvimuttiṃ āvahati maggabhāvato. Vedanānaṃ samudayādi-asappaṭivedho saṃsārācārakā-varodhaṃ āvahati saṅkhārānaṃ paccayabhāvato. Vedayitasabhāvapaṭicchādako sammoho tadabhinandanaṃ āvahati (1.0200). Yathābhūtāvabodho pana tattha nibbedhaṃ virāgaṅca āvahati. Micchābhinivese ayonisomanasikārasahitā taṅhā anekavihitaṃ diṭṭhijālaṃ pasāreti. Yathāvuttataṅhāsamucchedo paṭhamamaggo taṃ diṭṭhijālaṃ saṅkoceti. Sassatavādādipaṅñāpanassa phasso paccayo hoti asati phasse tadabhāvato. Diṭṭhibandhanabandhānaṃ phassāyatanādīnaṃ anirodhena phassādi-anirodho saṃsāradukkhassa anivattiyeva, yathāvato phassāyatanādipariññā sabbadiṭṭhidassanāni ativattati, phassāyatanādi-apariññā taṃdiṭṭhigahaṇaṃ nātivattati, bhavanettisamucchedo āyatīṃ atabhāvassa anibbattiyā saṃva-ttati, asamucchinnāya bhavanettiyā anāgate bhavappabandho parivattatiyevāti ayaṃ **parivatto hāro**.

Vevacanaḥāraṇṇanā

“Mama mayhaṃ me”ti pariyaṇavacanaṃ. “Bhikkhave samaṇā tapassino”ti pariyaṇavacanaṃ. “Pare aññe paṭiviruddhā”ti pariyaṇavacanaṃ. “Avaṇṇaṃ akittiṃ nindaṇ”ti pariyaṇavacanaṃ. “Bhāseyyuṃ bhaṇeyyuṃ kareyyuṇ”ti pariyaṇavacanaṃ. “Dhammassa vinayassa satthusāsanassā”ti pariyaṇavacanaṃ. “Saṅghassa samūhassa gaṇassā”ti pariyaṇavacanaṃ. “Tatra tattha tesū”ti pariyaṇavacanaṃ. “Tumhehi vo bhavantehi”ti pariyaṇavacanaṃ. “Āghāto doso byāpādo”-ti pariyaṇavacanaṃ. “Appaccayo domanassaṃ cetasikadukkhaṇ”ti pariyaṇavacanaṃ. “Cetaso anabhiraddhi cittassa byāpatti manopadoso”ti pariyaṇavacanaṃ. “Na karaṇiyā na uppādetabbā na pavattetabbā”ti pariyaṇavacanaṃ. Iti iminā nayena sabbapadesu vevacanaṃ vattabbanti ayaṃ **vevacano hāro**.

Paññattihāraṇṇanā

Āghāto vatthivasena dasavidhena ekūnavīsatividhena vā paññatto. Appaccayo upavicāravasena chadhā paññatto. Ānandopīti-ādivasena navadhā paññatto. Pīti sāmāññato khuddikādivasena pañcadhā paññattā. Somanassaṃ upavicāra-vasena chadhā paññattaṃ. Sīlaṃ vārittacārittādivasena anekadhā paññattaṃ. Gambhīratādivisesayuttaṃ ṅāṇaṃ cittuppādavasena catudhā, dvādasavidhena vā,

visayabhedato anekadhā ca paññattaṃ. Diṭṭhisassatādivasena (1.0201) dvāsa-
tṭhiyā bhedehi, tadantogadhavibhāgena anekadhā ca paññattā. Vedanā chadhā
aṭṭhasatadhā anekadhā ca paññattā. Tassā samudayo pañcadhā paññatto, tathā
atthaṅgamo. Assādo duvidhena paññatto. Ādīnavo tividhena paññatto. Nissa-
raṇaṃ ekadhā catudhā ca paññattaṃ ...pe... anupādāvimutti duvidhena paññattā.

“Ajānataṃ apassatan”ti vuttā avijjā visayabhedena catudhā aṭṭhadhā ca
paññattā. “Taṇhāgatānan”ti-ādinā vuttā taṇhā chadhā aṭṭhasatadhā anekadhā ca
paññattā. Phasso nissayavasena chadhā paññatto. Upādānaṃ catudhā
paññattaṃ. Bhavo dvidhā anekadhā ca paññatto. Jāti vevacanavasena chadhā
paññattā. Tathā jarā sattadhā paññattā. Maraṇaṃ aṭṭhadhā navadhā ca paññattaṃ.
Soko pañcadhā paññatto. Paridevo chadhā paññatto. Dukkhaṃ catudhā
paññattaṃ, tathā domanassaṃ. Upāyāso catudhā paññatto. “Samudayo hoti”ti
pabhavapaññatti, “yathābhūtaṃ pajānāti”ti dukkhassa pariññāpaññatti, samuda-
yassa pahānapaññatti, nirodhassa sacchikiriyāpaññatti, maggassa bhāvanāpa-
ññatti.

“Antojālikatā”ti-ādi sabbadiṭṭhīnaṃ saṅghapapaññatti. “Ucchinnabhavanettiko”-
ti-ādi duvidhena parinibbānapaññatti. Evaṃ āghātādīnaṃ akusalakusalādidha-
mmānaṃ yathāpabhavapaññatti-ādivasena, tathā “āghāto”ti byāpādassa vevaca-
napaññatti, “appaccayo”ti domanassassa vevacanapaññattīti-ādinā nayena
paññattibhedo vibhajitabboti ayaṃ **paññattihāro**.

Otaraṇahāraṇaṇā

Āghātaggahaṇena saṅkhārakkhandhasaṅgaho, tathā anabhiraddhigahaṇena.
Appaccayaggahaṇena vedanākkhandhasaṅgahoti idaṃ **khandhamukhena ota-
raṇaṃ**. Tathā āghātādiggahaṇena dhammāyatanaṃ dhammadhātu dukkha-
saccaṃ samudayasaccaṃ vā gahitanti idaṃ **āyatanaṃ mukhena dhātumukhena
saccamukhena** ca **otaraṇaṃ**. Tathā āghātādīnaṃ saḥajātā avijjā hetusaḥajāta-a-
ññamaññanissayasampayutta-atthi-avigatapaccayehi paccayo hoti, asaḥajātā
pana anantarasamanantara-anantarūpanissayanatthivigatāsevanapaccayehi
paccayo hoti, anantarā upanissayavaseneva paccayo hoti (1.0202). Taṇhā-upādā-
nādīnaṃ, phassādīnampi tesam saḥajātānaṃ asaḥajātānañca yathārahaṃ pacca-
yabhāvo vattabbo. Koci panettha adhipativasena, koci kammavasena, koci āhāra-
vasena, koci indriyavasena, koci jhānavasena, koci maggavasenapi paccayo
hotīti. Ayampi viseso veditabboti idaṃ **paṭiccasamuppādamukhena otaraṇaṃ**.
Ānandādīnampi imināva nayena khandhādīnamukhena otaraṇaṃ vibhāvetabbaṃ.

Tathā silaṃ pāṇātipātādīhi viraticetanā, abyāpādādicetasikadhammā ca, pāṇāti-
pātādayo cetanāva, tesam tadupakāradhammānañca lajjādayādīnaṃ saṅkhāra-
kkhandhadhammāyatanaḥsaṅgaho, purimanayeneva khandhādīnamukhena ca ota-
raṇaṃ vibhāvetabbaṃ. Esa nayo ñāṇadiṭṭhivedanā-avijjātaṇhādiggahaṇesu.
Nissaraṇa-anupādāvimuttigahaṇesu asaṅkhatadhātuvasenapi **dhātumukhena ota-
raṇaṃ** vibhāvetabbaṃ. Tathā “vedanānaṃ ...pe... anupādāvimutto”ti etena

bhagavato silādayo pañca dhammakkhādhā, satipaṭṭhānādayo ca bodhipakkhiya-dhammā pakāsitā hontīti taṃ mukhenapi otaraṇaṃ veditabbaṃ. “Tadapi phassa-paccayā”ti diṭṭhipaññāpanassa paccayādhīnavuttitādīpanena **aniccatāmukhena otaraṇaṃ**, tathā evaṃdhammatāya **paṭiccasamuppādamukhena otaraṇaṃ**, aniccassa dukkhānattabhāvato **appaṇihitamukhena suññatāmukhena ca otaraṇaṃ**. Sesapadesupi eseva nayoti ayaṃ **otaraṇo hāro**.

Sodhanahāraṇaṇā

“Mamaṃ vā ...pe... bhāseyyun”ti **ārambho**. “Dhammassa ...pe... saṅghassa ...pe... bhāseyyun”ti **padasuddhi, no ārambhasuddhi**. “Tatra tumhehi ...pe... karaṇīyā”ti **padasuddhi ceva ārambhasuddhi ca**. Dutīyanayādīsupi eseva nayo. Tathā “appamattakaṃ kho panetan”ti-ādi **ārambho**. “Kataman”ti-ādi **pucchā**. “Pāṇātipātā pahāyā”ti-ādi **padasuddhi, no ārambhasuddhi, no ca pucchāsuddhi**. “Idaṃ kho”ti-ādi **pucchāsuddhi ceva padasuddhi ca ārambhasuddhi ca**.

Tathā “atthi bhikkhave”ti-ādi **ārambho**. “Katame ca te”ti-ādi **pucchā**. “Santi bhikkhave”ti-ādi **ārambho**. “Kin”ti-ādi **ārambha pucchā**. “Yathāsamāhite”ti-ādi (1.020) **padasuddhi, no ārambhasuddhi no ca pucchāsuddhi**. “Ime kho te”ti-ādi **padasuddhi ceva pucchāsuddhi ca ārambhasuddhi ca**. Iminā nayena sabbattha ārambhādayo veditabbāti. Ayaṃ **sodhano hāro**.

Adhiṭṭhānahāraṇaṇā

“Avaṇṇan”ti **sāmaññato adhiṭṭhānaṃ taṃ**, avikappetvā **visesavacanaṃ** “mamaṃ vā dhammassa vā saṅghassa vā”ti. Sukkapakkhepi eseva nayo.

Tathā “sīlan”ti **sāmaññato adhiṭṭhānaṃ**, taṃ avikappetvā **visesavacanaṃ** “pāṇātipātā paṭivirato”ti-ādi.

“Aññeva dhammā”ti-ādi **sāmaññato adhiṭṭhānaṃ**, taṃ avikappetvā **visesavacanaṃ** “tayidaṃ bhikkhave tathāgato pajānāti”ti-ādi.

Tathā “pubbantakappikā”ti-ādi **sāmaññato adhiṭṭhānaṃ**, taṃ avikappetvā **visesavacanaṃ** “sassatavādā”ti-ādi. Iminā nayena sabbattha sāmaññaviseso niddhārettabboti ayaṃ **adhiṭṭhāno hāro**.

Parikkhārahāraṇaṇā

Āghātādīnaṃ “anattaṃ me acarī”ti-ādīni (dha. sa. 1237; vibha. 909) ca ekūnavīsati āghātavatthūni **hetu**.

Ānandādīnaṃ ārammaṇe abhisineho **hetu**. Sīlassa hiri-ottappaṃ appicchatādayo ca **hetu**. “Gambhīrā”ti-ādinā vuttadhammassa sabbāpi pāramiyo **hetu**, visesena paññāpāramī. Diṭṭhīnaṃ asappurisūpassayo, asaddhammassavanaṃ, micchābhīnivesena ayonisomanasikāro ca avisesena **hetu**, visesena pana sassatavādā-dīnaṃ atītajāti-anussaraṇādi **hetu**. Vedanānaṃ avijjātaṇhākammāni phasso ca **hetu**. Anupādāvīmuttiyā ariyamaggo **hetu**. Paññāpanassa ayonisomanasikāro **hetu**. **Taṇhāya saṃyojanīyesu assādānupassanā hetu**. Phassassa chaḷāyatanāni, chaḷāyatanassa nāmarūpaṃ **hetu**. Bhavanettisamucchedassa visuddhibhāvanā **hetūti** ayaṃ **parikkhāro hāro**.

Samāropanahāraṇṇanā

Āghātādīnaṃ (1.0204) akaraṇīyatāvacaṇena khantisampadā dassitā hoti. “Appamattakaṃ kho panetan”ti-ādinā soraccasampadā, “atthi bhikkhave”ti-ādinā ñāṇasampadā, “aparāmasato cassa paccattaññeva nibbuti viditā”ti, “vedanānaṃ ...pe... yathābhūtaṃ viditvā anupādāvīmutto”ti etehi samādhisampadāya saddhiṃ vijjāvīmuttivasiḃbhāvasampadā dassitā hoti. Tattha khantisampadā paṭisaṅkhāna-balasiddhito soraccasampadāya **padaṭṭhānaṃ**. Soraccasampadā pana atthato sīlameva, tathā pāṇātipātādīhi paṭivirativacaṇaṃ sīlassa pariyāyavibhāgadassanattamaṃ. Tattha sīlaṃ samādhissa **padaṭṭhānaṃ**, samādhi paññāya **padaṭṭhānaṃ**. Tesu sīlena **vītikkaṃappahānaṃ ducarasamkilesappahānaṃ** Sijjhati, samādhinā **pariyuṭṭhānappahānaṃ, vikkhambhanappahānaṃ, taṇhāsamkilesappahānaṃ** sijjhati. Paññāya **diṭṭhisamkilesappahānaṃ, samucchedappahānaṃ, anusayappahānaṃ** sijjhatīti sīlādīhi tīhi dhammakhandhehi samathavipassanābhāvanāpāripūrī, pahānattayasiddhi cāti ayaṃ **samāropano hāro**.

Soḷasahāraṇṇanā niṭṭhitā.

Pañcavidhanayaṇṇanā

Nandiyāvaṭṭanayaṇṇanā

Āghātādīnaṃ akaraṇavacaṇena taṇhāvijjāsaṅkoco dassito hoti. Sati hi attattaniyavatthūsu sinehe sammose ca “anattamaṃ me acarī”ti-ādinā (dha. sa. 1237, vibha. 909) āghāto jāyatīti, tathā “pāṇātipātā paṭivirato”ti-ādivacaṇehi, “paccattaññeva nibbuti viditā, anupādāvīmutto, channaṃ phassāyatanānaṃ ...pe... yathābhūtaṃ pajānātī”ti-ādīhi vacanehi ca taṇhāvijjānaṃ accantappahānaṃ dassitaṃ hoti. Tāsaṃ pana pubbantakappikādīpadehi “ajānataṃ apassatan”ti-ādīpadehi ca sarūpato dassitānaṃ taṇhāvijjānaṃ rūpadhammā arūpadhammā ca **adhiṭṭhānaṃ**. Yathākkamaṃ samatho ca vipassanā ca **paṭipakkho**. Tesamaṃ cetovīmutti paññāvī-

mutti ca **phalaṃ**. Tattha (1.0205) taṇhā, taṇhāvijjā vā samudayasaccaṃ, tadadhi-
 tṭhānabhūtā rūpārūpadhammā dukkhasaccaṃ, tesam appavatti nirodhasaccaṃ,
 nirodhapajānanā samathavipassanā maggasaccanti evaṃ catusaccayojanā vedi-
 tabbā. Taṇhāggahaṇena cettha māyāsāṭṭheyyamānātimānamadappamādapāpi-
 cchatāpāpamittatā-ahirikānottappādivasena sabbo akusalapakkho netabbo.
 Tathā avijjāggahaṇena viparītamanasikārakodhupanāhamakkhapalāsa-issāma-
 cchariyasārambhadvacassatā- bhavadiṭṭhivibhavadiṭṭhādivasena akusalapakkho
 netabbo. Vuttavipariyāyena amāyā-asāṭṭheyyādi-aviparītamanasikārādivasena,
 tathā samathapakkhiyānaṃ saddhindriyādīnaṃ, vipassanāpakkhiyānañca anicca-
 saññādīnaṃ vasena kusalapakkho netabboti. Ayaṃ **nandiyāvaṭṭassa nayassa
 bhūmi**.

Tipukkhalanayavaṇṇanā

Āghātādīnaṃ akaraṇavacanena adosasiddhi, tathā pāṇātipātapharusavācāhi
 paṭivativacanena. Ānandādīnaṃ akaraṇavacanena alobhasiddhi, tathā abrahma-
 cariyato paṭivativacanena. Adinnādānādīhi pana paṭivativacanena ubhaya-
 siddhi. “Tayidaṃ bhikkhave tathāgato pajānāti” ti-ādinā amohasiddhi. Iti tīhi akusa-
 lamūlehi gahitehi tappaṭipakkhato, āghātādi-akaraṇavacanena ca tīhi kusalamū-
 lāni siddhāniyeva honti. Tattha tīhi akusalamūlehi tividhaduccaritasamkilesamala-
 visamākusalasaññāvitakkāsaddhammādivasena sabbo akusalapakkho vitthāre-
 tabbo. Tathā tīhi kusalamūlehi tividhasucaritavodānasamakusalasaññāvitakkapa-
 ññāsaddhammasamādhi- vimokkhamukhavimokkhādivasena sabbo kusala-
 pakkho vibhāvetabbo. Etthāpi ca saccayojanā veditabbā. Kathaṃ? Lobho
 sabbāni vā kusalākusalāmūlāni samudayasaccaṃ, tehi pana nibbattā tesam adhi-
 tṭhānagocarabhūtā upādānakkhandhā dukkhasaccanti-ādinā nayena saccayojanā
 veditabbāti ayaṃ **tipukkhalassa nayassa bhūmi**.

Sīhavikkīṭitanayavavaṇṇanā

Āghātānandanādīnaṃ akaraṇavacanena satisiddhi. Satiyā hi sāvajjānavajje,
 tattha ca ādīnavānisamse sallakkhetvā sāvajjaṃ pahāya anavajjaṃ (1.0206)
 samādāya vattatīti. Tathā micchājīvā paṭivativacanena vīriyasiddhi. Vīriyena hi
 kāmabyāpādavihiṃsāvitaṅke vinodeti, vīriyasādhanañca ājīvapārisuddhisīlanti.
 Pāṇātipātādīhi paṭivativacanena satisiddhi. Satiyā hi sāvajjānavajje, tattha ca
 ādīnavānisamse sallakkhetvā sāvajjaṃ pahāya anavajjaṃ samādāya vattati.
 Tathā hi sā “visayābhimukhabhāvapaccupaṭṭhānā” ti ca vuccati. “Tayidaṃ
 bhikkhave tathāgato pajānāti” ti-ādinā samādhipaññāsiddhi. Paññāya hi yathābhū-
 tāvabodho, samāhito ca yathābhūtaṃ pajānātīti. Tathā “nicco dhuvo” ti-ādinā
 anicce “niccan” ti vipallāso, “arogo paraṃ maraṇā, ekantasukhī attā diṭṭhadhamma-
 nibbānappatto” ti ca evamādīhi asukhe “sukhan” ti vipallāso, “pañcahi kāmagu-
 ñehi samappito” ti-ādinā asubhe “subhan” ti vipallāso, sabbeheva ca diṭṭhidīpakapa-

dehi anattani “attā”ti vipallāsoti evamettha cattāro vipallāsā siddhā honti, tesam paṭipakkhato cattāri satipaṭṭhānāni siddhāneva honti. Tattha catūhi indriyehi cattāro puggalā niddisitabbā.

Katham? Duvidho hi taṇhācarito mudindriyo ca tikkhindriyo cāti, tathā diṭṭhacarito. Tesu paṭhamo asubhe “subhan”ti vipallattadiṭṭhi satibalena yathābhūtaṃ kāyasabhāvaṃ sallakkhetvā sammattaniyāmaṃ okkamati. Dutiyo asukhe “sukhan”ti vipallattadiṭṭhi “uppannaṃ kāmavitakkaṃ nādhivāseti”ti-ādinā (ma. ni. 1.26; a. ni. 4.14; 6.58) vuttena vīriyaṃvarasaṅkhātena vīriyabalena taṃ vipallāsaṃ vidhamati. Tatiyo anicce “niccan”ti ayāthāvagāhī samathabalena samāhitabhāvato saṅkhārānaṃ khaṇikabhāvaṃ yathābhūtaṃ paṭivijjhati. Catuttho santatisamūhakkicārammaṇaṅghanavicittattā phassādidhammapuñjamatte anattani “attā”ti micchābhinivesī catukoṭikasūññatāmanasikārena taṃ micchābhinivesaṃ viddhamseti. Catūhi cettha vipallāsehi caturāsavoghayogakāyagantha-agatitaṇhuppādudānasattaviññāṇaṭṭhiti-apariññādivasena sabbo akusalapakkho netabbo. Tathā catūhi satipaṭṭhānehi catubbidhājhānavihārādhiṭṭhānasukhabhāgiyadhamma-appamaññāsammappadhāna-iddhipādādivasena sabbo vodānapakkho netabboti ayaṃ **sīhavikkīlitassa nayassa bhūmi**. Idhāpi subhasaññāsukhasaññāhi, catūhipi vā vipallāsehi samudayasaccaṃ (1.0207), tesam adhiṭṭhānārammaṇabhūtā pañcupādānakkhandhā dukkhasaccanti-ādinā saccayojanā veditabbā.

Disālocana-aṅkusanayadvayaṇṇanā

Iti tiṇṇaṃ atthanayānaṃ siddhiyā vohāranayadvayampi siddhameva hoti. Tathā hi atthanayadisābhūtaḍḍhammānaṃ samālocanaṃ **disālocanaṃ**, tesam samānāyanaṃ **aṅkusoti** niyuttā pañca nayā.

Pañcavidhanayavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāsanapaṭṭhānavaṇṇanā

Idaṃ suttam soḷasavidhe suttantapaṭṭhāne saṃkilesavāsanāsekkhabhāgiyaṃ, saṃkilesanibbedhāsekkhabhāgiyameva vā. Aṭṭhavīsatividhe pana suttantapaṭṭhāne lokiyalokuttaraṃ sattadhammādhiṭṭhānaṃ ñāṇaṇeyyadassanabhāvanaṃ sakavacanaparavacanaṃ vissajjanīyāvissajjanīyaṃ kusalākusalaṃ anuññātapaṭikkhittañcāti veditabbaṃ.

Pakaraṇanayavaṇṇanā niṭṭhitā.

Brahmajālasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Sāmaññaphalasuttavaṇṇanā

Rājāmaccaḥāvaṇṇanā

150. **Rājagaheti** (1.0208) ettha duggajanapadaṭṭhānavisesasampadādiyogato padhānabhāvena rājūhi gahitanti **rājagahanti** āha “**mandhātu ...pe... vuccati**”ti. Tattha mahāgovindena mahāsattena pariggahitaṃ reṇu-ādīhi rājūhi pariggahita-meva hotīti mahāgovindaggahaṇaṃ. **Mahāgovindoti** mahānubhāvo eko purātano rājāti keci. **Pariggahitattāti** rājadhānībhāvena pariggahitattā. **Pakāreti** nagaramāpanena raññā kāritasabbagehattā **rājagahaṃ**, gijjhakūṭādīhi parikkhattattā pabbatarā-jehi parikkhattagehasadisanti **rājagahaṃ**, sampannabhavanatāya rājamānaṃ gehanti pi **rājagahaṃ**, saṃvihitārakkhatāya anathāvahabhāvena upagatānaṃ paṭirājūnaṃ gahaṃ gehabhūtantipi **rājagahaṃ**, rājūhi disvā sammā patiṭṭhāpitattā tesam gahaṃ gehabhūtantipi **rājagahaṃ**, āramāmaṇeyyakādīhi rājate, nivāsasu-khatādīnaṃ sattehi mamattavasena gayhati, pariggayhatīti vā **rājagahanti** edise pakāre so padeso ṭhānavisesabhāvena uḷārasattaparibhogoti āha “**taṃ panetan**”-ti-ādī. **Tesanti** yakkhānaṃ. **Vasanavananti** āpānabhūmibhūtaṃ upavanaṃ.

Avisesenāti “pātimokkhasaṃvarasaṃvuto viharati” (ma. ni. 1.69; 3.75; vibha. 508), “paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati, (dī. ni. 1.226; saṃ. ni. 2.152; a. ni. 123; pārā. 11) “mettāsahagatena cetasaṃ ekaṃ disaṃ pharivā viharati”, (dī. ni. 1.556; 3.308; ma. ni. 1.77, 459, 509; 2.309, 315, 451, 471; 3.230; vibha. 642) “sabbanimittānaṃ amanasikārā animittaṃ cetosamādhīṃ samāpajjitvā viharati”-ti-ādīsu (ma. ni. 1.459) viya saddantarasaṃnidhānasiddhena visesaparāmasa-nena vinā. Iriyāya kāyikakiriyaṃ pavattanūpāyabhāvato pathoti **iriyāpatho**. Ṭhānādīnañhi gatinivatti ādi-avatthāhi vinā na kañci kāyikakiriyaṃ pavattetuṃ sakkā. Viharati pavattati etena, viharāṇaṅcāti vihāro, dibbabhāvāvaho vihāro **dibbavihāro**, mahaggatajjhānāni. **Nettiyaṃ** pana “catasso āruppasamāpattiyo āneñjā vihārā”ti vuttaṃ (1.0209). Taṃ tāsamaṃ mettājjhānādīnaṃ brahmavihāratā viya bhāvanāvise-sabhāvaṃ sandhāya vuttaṃ. **Aṭṭhakathāsu** pana dibbabhāvāvahasāmaññato tāpi “dibbavihārā” tveva vuttā. Hitūpasamaṃhārādivasena pavattiyā brahmabhūtaṃ seṭṭha-bhūtaṃ viharāti **brahmavihārā**, mettājjhānādīkā. Anaññasādhāraṇattā ariyānaṃ viharāti **ariyavihārā**, catassopi phalasaṃpattiyo. **Samaṅgiparidīpananti** samaṅgibhāvaparidīpanaṃ. **Iriyāpathasaṃyogaparidīpanaṃ** itaravihārasaṃyogaparidīpanassa visesavacanassa abhāvato, iriyāpathasaṃyogaparidīpanassa ca atthasiddhattā. **Viharatīti** ettha **vi**-saddo vicchedatthajotano, **haratīti** neti, pavattetīti attho. Tattha kassa kena vicchindanaṃ, kathaṃ kassa pavattananti antolīnaṃ codanaṃ sandhāyāha “**so hī**”ti-ādī.

Gocaragāmadassanattaṃ “rājagahe”ti vatvā buddhānaṃ anurūpanivāsana-ṭṭhānadassanattaṃ “ambavane”ti vuttanti āha “**idamassā**”ti-ādī. **Etanti** etaṃ “rājagahe”ti **bhumavacanamaṃ samīpatthe** “gaṅgāya gāvo caranti, kūpe

gaggakulan”ti ca yathā. Kumārena bhatoti kumārabhato, so eva **komārabhacco** yathā bhisaggameva bhesajjaṃ. **Dosābhisannanti** vātapittādivasena ussanna-dosaṃ. **Virecetvā**ti dosapakopato vivecetvā.

Aḍḍhateḷasahīti aḍḍhena terasahi aḍḍhaterasahi bhikkhusatehi. Tāni pana paññāsāya ūnāni terasabhikkhusatāni hontīti āha “**aḍḍhasatenā**”ti-ādi.

Rājatīti dibbati, sobhatīti attho. **Rañjetī**ti rameti. **Raññoti** pitu bimbisārarañño. Sāsanatṭhena hiṃsanatṭhena **sattu**.

Bhāriyeti garuke aññesaṃ asakkuṇeyye vā. **Suvaṇṇasatthakenā**ti suvaṇṇama-yena satthakena. Ayomayañhi rañño sarīraṃ upanetuṃ ayuttanti vadati. **Suvaṇṇa-satthakenā**ti vā suvaṇṇaparikkhatena satthakena **bāhuṃ phālāpetvā**ti sirāvedhavasena bāhuṃ phālāpetvā **udakena sambhinditvā pāyesi** kevalassa lohitassa gabbhinithiyā dujjīrabhāvato. **Dhurā**ti dhurabhūtā, gaṇassa, dhorayhāti attho. **Dhuram nīharāmī**ti gaṇadhuraṃ gaṇabandhiyaṃ nibbattemi. “**Pubbe kho**”ti-ādi khandhakapāḷi eva.

Potthaniyanti (1.0210) churikaṃ, yaṃ “nakharan”tipi [pothanikanti churikaṃ, yaṃ kharantipi (sārattha. ṭī. 3.339) pothanikanti churikaṃ, kharantipi (vi. vi. ṭī. 2.cū-ḷavaggavaṇṇanā 339)] vuccati. **Divā divassā**ti divassapi divā, majjhanhikavelā-yanti attho.

Tassā sarīraṃ lehitvā yāpeti attūpakkamena maraṇaṃ na yuttanti. Na hi ariya-sāvakaṃ attānaṃ vinipātentīti. **Maggaphalasukhenā**ti maggaphalasukhāvahena sotāpattimaggaphalasukhūpasañhitena **caṅkama**na yāpeti. **Cetiyaṅgaṇeti** gandhapupphādīhi pūjanaṭṭhānabhūte cetiyaṅgaṇe. **Nisajjanatthāyā**ti bhikkhusaṅghanisīdanatthāya. **Cātumahārājikadevaloke ...pe... yakkho hutvā nibbatti** tattha bahulaṃ nibbattapubbatāya ciraparicitanikantivasena.

Khobhetvāti puttasinghassa balavabhāvato, saha-jātapītivegassa ca savipphāra-tāya taṃsamuṭṭhānarūpadhammehi pharaṇavasena sakalasarīraṃ āloḷetvā. Tenāha “**aṭṭhimiñjaṃ āhacca aṭṭhāsī**”ti. **Pituguṇanti** pitu attani sinehaguṇaṃ. **Muñcāpetvā**ti ettha **iti-saddo** pakārattho, tena “abhimārakapurisapesanādippakārenā”ti vutte eva pakāre paccāmasati. **Vitthārakathānayo**ti ajātasattupasādanādivasena vitthārato vattabbāya kathāya nayamattaṃ. Kasmā panettha vitthāranayā kathā na vuttāti āha “**āgatattā pana sabbam na vuttan**”ti.

Kosalaraññoti mahākosalarañño. **Paṇḍitādhivacananti** paṇḍitavevacanaṃ. **Vidantī**ti jānanti. **Vedena** ñāṇena karaṇabhūtena **īhati** pavattatīti **vedehi**.

Etthāti etasmiṃ divase. **Anasanena vā**ti **vā-saddo** aniyamattho, tena ekaccama-noduccaritadussīlyādīni saṅgaṇhāti. Tathā hi gopālakūposatho abhijjhāsahagata-cittassa vasena vutto, nigaṇṭhuposatho mosavajjādivasena. Yathāha “so tena abhijjhāsahagatena cetasā divasaṃ atināmeti”ti (a. ni. 1.71), “iti yasmiṃ samaye sacce samādapetabbā, musāvāde tasmīṃ samaye samādapentī”ti (a. ni. 1.71) ca ādi. **Etthāti**ti uposathasaddo. **Atthuddhāro**ti vattabba-atthānaṃ uddhāraṇaṃ.

Nanu (1.0211) ca atthamattaṃ pati saddā abhinivisanti na ekena saddena aneke atthā abhidhiyantīti? Saccametaṃ saddavisese apekkhite, tesam pana atthānaṃ uposathasaddavacanīyatā sāmāññaṃ upādāya vuccamāno ayaṃ

vicāro uposathasaddassa atthuddhāroti vutto. Heṭṭhā “evaṃ me sutan”ti-ādīsu āgate atthuddhārepi eseva nayo. Kāmañca pātimokkhuddesādivisayopi uposathasaddo sāmāññarūpo eva visesasaddassa avācakabhāvato, tādīsaṃ pana sāmāññaṃ anādiyitvā ayamattho vuttoti veditabbaṃ. Sīlasuddhivasena upetehi samaggehi vasīyati anuṭṭhiyatīti **uposatho**, pātimokkhuddeso. Samādānavasena adhiṭṭhānavasena vā upecca ariyavāsādi-atthaṃ vasitabbato **uposatho**, sīlaṃ. Anasādivasena upecca vasitabbato anuvasitabbato **uposatho**. **Upavāsoti** samādānaṃ. Uposathakulabhūtatāya navamahatthinikāyapariyāpanne hatthināge kiñci kiriyaṃ anapekkhitvā rūḷhivasena sāmāññāmatthaṃ uposathoti āha “**uposatho nāgarājāti-ādīsu paññatti**”ti. Divase pana uposathasaddappavatti aṭṭhakathāyaṃ vuttā eva. **Suddhassa ve sadā phaggūti** ettha pana **suddhassāti** sabbaso kilesamālābhāvena suddhassa. **Veti** nipātamattaṃ. **Veti** vā byattanti attho. **Sadā phaggūti** niccakālampi phagguṇanakkhattameva. Yassa hi phagguṇamāse uttaraphagguṇadivase titthanhānaṃ karontassa saṃvaccharikapāpapavāhanaṃ hotīti laddhi, taṃ tato vivecetumaṃ idaṃ bhagavatā vuttaṃ. **Suddhassuposatho sadāti** yathāvuttasuddhiyā suddhassa uposathāṅgāni vatasamādānāni ca asamādiyatoṇi niccaṃ uposatho, uposathavāso evāti attho. Pañcadasannaṃ tithīnaṃ pūraṇavasena **pannaraso**.

Bahuso, atisayato vā kumudāni ettha santīti kumudavatī, tissaṃ **kumudavatiyā**. Catunnaṃ māsānaṃ pāripūribhūtāti **cātumāsī**. Sā eva pāḷiyaṃ cātumāsīnīti vuttāti āha “**idha pana cātumāsīnīti vuccati**”ti. Tadā kattikamāsassa puṇṇatāya **māsapuṇṇatā**. Vassānassa utuno puṇṇatāya **utupuṇṇatā**. Kattikamāsalakkhitassa saṃvaccharassa puṇṇatāya **saṃvaccharapuṇṇatā**. “**Mā**” **iti cando vuccati** tassa gatiyā divasassa minitabbato. **Ettha puṇṇoti** etissā rattiyā sabbakalāpāripūriyā puṇṇo. Tadā hi cando sabbaso paripuṇṇo hutvā dissati. Ettha ca “tadahuposathe (1.0212) pannarase”ti padāni divasavasena vuttāni, “komudiyā”ti-ādīni rattivasena.

Rājāmaccaparivutoti rājakulasamudāgatehi amaccehi parivuto. Atha vā anuyuttakarājūhi ceva amaccehi ca parivuto. **Caturupakkilesāti** abbhā mahikā dhūmarajo rāhūti imehi catūhi upakkilesehi. **Sanniṭṭhānaṃ kataṃ** aṭṭhakathāyaṃ.

Pītivacananti pītisamuṭṭhānaṃ vacanaṃ. Yañhi vacanaṃ paṭiggāhakanira-pekkaṃ kevalaṃ uḷārāya pītiyā vasena sarasato sahasāva mukhato niccharati, taṃ idha “udānan”ti adhippetamaṃ. Tenāha “**yaṃ pītivacanaṃ hadayaṃ gahetumaṃ na sakkoti**”ti-ādi.

Dosehi itā gatā apagatāti **dosinā** ta-kārassa na-kāraṃ katvā yathā “kilese jito vijitāvīti jino”ti. **Anīya**-saddo kattu-atthe veditabboti āha “**manaṃ ramayati**”ti “**ramaṇīyā**”ti yathā “niyyānikā dhammā”ti. Juṇhavasena rattiyā surūpatāti āha “**vuttadosa-vimuttāyā**”ti-ādi. Tattha abbhādayo vuttadosā, tabbigameneva cassā **dassanīyatā**, tena, utusampattiyā ca **pāsādikatā** veditabbā. **Lakkhaṇaṃ bhavitumaṃ yuttāti** etissā rattiyā yutto divaso māso utu saṃvaccharoti evaṃ divasamāsa-utusamvaccharānaṃ sallakkhaṇaṃ bhavitumaṃ yuttā **lakkhaññā**, lakkhaṇīyāti attho.

“Yaṃ no payirupāsato cittaṃ pasīdeyyā”ti vuttattā “samaṇaṃ vā brāhmaṇaṃ vā”ti ettha paramatthasamaṇo ca paramatthabrāhmaṇo ca adhippeto, na pabbajjāma-

ttasamaṇo, na jātimattabrāhmaṇo cāti āha “**samitapāpatāya samaṇaṃ. Bāhitapāpatāya brāhmaṇaṃ**” ti. Bahuvacane vattabbe ekavacanaṃ, ekavacane vā vattabbe bahuvacanaṃ **vacanabyatayo**. Aṭṭhakathāyaṃ pana ekavacanaseneva byatayo dassito. Attani, garuṭṭhāniye ca ekasmimpi bahuvacanappayogo nirūḷhoti. **Sabbena-pī** Ti “ramaṇiyā vatā” ti-ādinā sabbena vacanena. **Obhāsanimittakammanti** obhāsa-bhūtanimittakammaṃ paribyatāṃ nimittakaraṇanti attho. **Devadatto cāti**. **Saddo attūpanayane**, tena yathā rājā ajātasattu attano pitu ariyasāvakaassa satthu-upaṭṭhākassa ghātanena mahāparādho (1.0213), evaṃ bhagavato mahā-anatthakarassa devadattassa avassayabhāvena pīti imamattaṃ upaneti. **Tassa piṭṭhichāyāyāti** tassa jīvakassa piṭṭhi-apassayena, taṃ pamukhaṃ katvā taṃ apassāyāti attho. **Vikkhepapacchedanattanti** bhāviniyā attano kathāya uppajjanakavikkhepanassa pacchindanattaṃ, anuppatti-atthanti adhippāyo. Tenāha “**tassaṃ hī**” ti-ādi.

151. “So kirā” ti-ādi porāṇaṭṭhakathāya āgatanayo. Eseva nayo parato makkhalipadanibbacanepi. **Upasaṅkamantīti** upagatā. **Tadeva pabbajjaṃ aggahesīti** tadeva naggarūpaṃ pabbajjaṃ katvā gaṇhi.

Pabbajitasamūhasaṅkhāto saṅghoti pabbajitasamūhatāmattena saṅgho, na niyyānikadiṭṭhisuvisuddhasīlasāmaññavasena saṃhatattāti adhippāyo. **Assa atthīti** assa satthupaṭiñṇassa parivārabhūto atthi. **Svevāti** pabbajitasamūhasaṅkhāto. Keci pana “pabbajitasamūhavasena **saṅghī**, gahaṭṭhasamūhavasena **gaṇī**” ti vadanti, taṃ tesaṃ matimattaṃ gaṇe eva loke saṅgha-saddassa nirūḷhattā. **Ācārasikkhāpanavasena**ti acelaka vatacariyādi-ācārasikkhāpanavasena. **Pākaṭoti** saṅghī-ādibhāvena pakāsito. “Appiccho” ti vatvā tattha labbhamānaṃ appicchattaṃ dassetuṃ “**appicchatāya vatthampi na nivāseti**” ti vuttaṃ. Na hi tasmim sāsānīke viya santagaṇanigūhaṇalakkhaṇā appicchataṃ labbhatīti. **Yaso** Ti kitti-saddo. “Taranti etena saṃsāroghaṇa” ti evaṃ sammatattā **titthaṃ** vuccati laddhīti āha “**titthakaroti laddhikaro**” ti. **Sādhusammato**ti “sādhū” ti sammato, na sādhūhi sammatoti āha “**ayaṃ sādhū**” ti-ādi. “Imāni me vatasamādānāni ettakaṃ kālaṃ suciṇāni” ti **pabbajitato paṭṭhāya atikkantā bahū rattiyo jānātīti rattaññū**. Tā panassa rattiyo cirakālabhūtāti katvā **ciraṃ pabbajitassa assāti cirapabbajito**. Tattha cirapabbajitatāgahaṇena buddhisīlataṃ dasseti, rattaññutāgahaṇena tattha sampajānataṃ. **Addhānanti** dīghakālaṃ. Kittako pana soti āha “**dve tayo rājaparivaṭṭe**” ti, dvinnaṃ tiṇṇaṃ rājūnaṃ rajjaṃ anusāsanapaṭipāṭiyoti attho. “**Addhagato**” ti vatvā kataṃ vayogahaṇaṃ osānavayāpekkhanti āha “**pacchimavayaṃ anuppatto**” ti. **Ubhayanti** “addhagato, vayo-anuppatto” ti padadvayaṃ.

Pubbe (1.0214) pitarā saddhiṃ satthu santikaṃ gantvā desanāya sutapubbataṃ sandhāyāha “**jhānābhiññādi ...pe... sotukāmo**” ti. **Dassanenāti** na dassanamattaṃ, disvā pana tena saddhiṃ ālāpasallāpaṃ katvā tato akiriyavādaṃ sutvā tesaṃ anattamano ahosi. **Guṇakathāyāti** abhūtaguṇakathāya. Tenāha “**sutṭhutaraṃ anattamano hutvā**” ti. Yadi anattamano, kasmā tuṅhī ahosīti āha “**anattamano samānopī**” ti-ādi.

152. Gosālāyāti evaṃ nāmake gāme. Vassānakāle gunnaṃ tiṭṭhanasālāti eke.

153. Paṭikiṭṭhataranti nihīnataramaṃ. **Tantāvutānīti** tante pasāretvā vītāni. “**Sīte sīto**”-ti-ādinā chahākārehi tassa nihīnassa nihīnatarataṃ dasseti.

154. Vaccaṃ katvāpīti pi-saddena bhojanaṃ bhuñjitvāpi kenaci asucinā makkhito pīti imamatthaṃ sampiṇḍeti. **Vālikathūpaṃ katvāti** vattavasena vālikāya thūpaṃ katvā.

156. Palibuddhanakilesoti saṃsāre palibuddhanakicco rāgādikilesa khattavattthuputtadārādivisayo.

Komārabhaccajīvakakathāvaṇṇanā

157. Na yathādhippāyaṃ vattatīti katvā vuttaṃ “**anatto vata me**”ti. Jīvakassa tuṅhībhāvo mama adhippāyassa

maddanasadiso, tasmā taṃ pucchitvā kathāpanena mama adhippāyo pūretabboti ayamettha rañño ajjhāsayoti dassento **“hatthimhi nu kho panā”** ti-ādimāha. **Kim tuṇhīti** kiṃ kāraṇā tuṇhī, kiṃ taṃ kāraṇaṃ, yena tuvaṃ tuṇhīti vuttaṃ hoti. Tenāha **“kena kāraṇena tuṇhī”** ti.

Kāmaṃ sabbāpi tathāgatassa paṭipatti anaññasādhāraṇā acchariya-abbhutarūpā ca, tathāpi gabbhokkanti-abhijāti-abhinikkhamana-abhisambodhidhammacakkappavattana-yamakapāṭihāriyadevorohaṇāni sadevake loke ativiya (1.0215) supākaṭāni, na sakkā kenaci paṭibāhitunti tāniyevettha uddhaṭāni. **Itthambhūtākhyānattheti** itthaṃ evaṃ pakāro bhūto jātoti evaṃ kathanatthe. **Upayogavacananti**. “Abbhuggato” ti ettha abhīti upasaggo itthambhūtākhyānatthajotako, tena yogato “taṃ kho pana bhagavantā” ti idaṃ sāmi-atthe upayogavacanaṃ, tenāha **“tassa kho pana bhagavatoti attho”** ti. **Kalyāṇaguṇasamannāgato** Ti kalyāṇehi guṇehi yutto, taṃ nissito tabbisayatāyāti adhippāyo. **Seṭṭhoti** etthāpi eseva nayo. Kittetabbato kitti, sā eva saddaniyato **saddoti** āha **“kittisaddoti kittiyevā”** ti. Abhitthavanasena pavatto saddo **thutighoso**. Anaññasādhāraṇaguṇe ārabha pavattattā sadevakaṃ lokaṃ **ajjhottharivā** abhibhavitvā **uggato**.

So bhagavāti yo so samatiṃ sapāramiyo pūretvā sabbakilese bhañjitvā anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddho devānaṃ atidevo sakkānaṃ atisakko brahmānaṃ atibrahmā lokanātho bhāgyavantatādīhi kāraṇehi sadevake loke “bhagavā” ti sabbattha patthaṭakittisaddo, so bhagavā. **“Bhagavā”** ti ca idaṃ satthu nāmakittanaṃ. Tenāha āyasmā dhammasenāpati “bhagavāti netāṃ nāmaṃ mātarā katan” ti-ādi (mahāni. 84). Parato pana **bhagavāti** guṇakittanaṃ.

Yathā kammaṭṭhānikena “arahan” ti-ādīsu navatṭhānesu paccekaṃ iti-saddaṃ yojetvā buddhaguṇā anussariyanti, evaṃ buddhaguṇasaṅkittakenāpīti dassento **“itipi araham, itipi sammāsambuddho ...pe... itipi bhagavā”** ti āha. “Itipetaṃ abhūtaṃ, itipetaṃ atacchan” ti-ādīsu (dī. ni. 1.5) viya idha **iti-saddo** āsannapaccakkhakarāṇattho, **pi-saddo** sampiṇḍanattho, tena ca tesāṃ guṇānaṃ bahubhāvo dīpito. Tāni ca saṅkittentena viññunā cittassa sammukhībhūtāneva katvā saṅkittetabbānīti dassento **“iminā ca iminā ca kāraṇenāti vuttaṃ hoti”** ti āha. Evañhi nirūpetvā kittente yassa saṅkitteti, tassa bhagavati ativiya abhippasādo hoti. **Ārakkattāti** suvidūrattā. **Arīnanti** kilesārīnaṃ. **Arānanti** saṃsāracakkassa arānaṃ. **Hataṭtāti** vihatattā. **Paccayādīnanti** cīvarādipaccayānañceva (1.0216) pūjāvisesānañca. **Tatoti** visuddhimaggato. Yathā ca visuddhimaggato, evaṃ taṃsaṃvaṇṇanatopi nesaṃ vitthāro gahetabbo.

Yasmā jīvako bahuso satthusantike buddhaguṇe sutvā ṭhito, diṭṭhasaccatāya ca satthusāsane vigatakathaṃkatho vesārajjappatto, tasmā āha **“jīvako panā”** ti-ādi. **Pañcavaṇṇāyāti** khuddikādivasena pañcappakārāya. **Nirantaraṃ phuṭaṃ ahosi** katādhikārahāvato. Kammantarāyavasena hissa rañño guṇasarīraṃ khatupahataṃ ahosi.

158. “Uttaman” ti vatvā na kevalaṃ seṭṭhabhāvo evettha kāraṇaṃ, atha kho appasaddatāpi kāraṇanti dassetuṃ **“assayānarathayānānī”** ti-ādi vuttaṃ. Hatthiyānesu nibbisevanameva gaṇhanto hatthiniyova kappāpesi. Rañño āsaṅkānivatta-

natthaṃ āsannacārībhāvena tattha itthiyova nisajjāpitā. Rañño paresaṃ durupasa-
ṅkamanabhāvadassanattaṃ tā **purisavesaṃ gāhāpetvā** āvudhahatthā kārītā.
Paṭivedesīti ñāpesi. **Tadevāti** gamanaṃ, agamanaeva vā.

159. Mahañcāti karaṇatthe paccattavacananti āha “**mahatācā**”ti. **Mahaccāti**
mahatīyā, liṅgavipallāsavasena vuttaṃ, mahantenāti vuttaṃ hoti. Tenāha “**rājānu-
bhāvenā**”ti “**dvinnāṃ mahāraṭṭhānaṃ issariyasirī**”ti aṅgamagadharatṭhānaṃ ādhi-
paccamāha. **Āsattakhaggānīti** aṃse olambanavasena sannaddha-asīni. Kulabho-
ga-issariyādivasena mahatī mattā etesanti **mahāmattā**, mahānubhāvā rājapurisā.
Vijjādharaṭṭharuṇā viyāti vijjādharakumārā viya. **Raṭṭhiyaputtāti** bhojaputtā. **Hatthigha-
ṭṭāti** hatthisamūhā. **Aññamaññasaṅghaṭṭanāti** avicchedavasena gamanena añña-
maññasambandhā.

Cittutrāso sayāṃ bhāyanatṭhena **bhayaṃ** yathā tathā bhāyatīti katvā. **Ñāṇaṃ**
bhāyitabbe eva vatthusmiṃ bhayato upaṭṭhite “bhāyitabbamidan”ti bhayato tīra-
ṇato **bhayaṃ**. Tenevāha “bhayatupaṭṭhānaññāṇaṃ pana bhāyati nabhāyatīti? Na
bhāyati. Tañhi atītā saṅkhārā niruddhā, paccuppannā nirujjhanti, anāgatā nirujjhi-
ssantīti tīraṇamattameva hotī”ti (visuddhi. 2.751). **Āramaṇaṃ** (1.0217) bhāyati
etasmāti **bhayaṃ**. **Otappaṃ** Pāpato bhāyati etenāti **bhayaṃ**. **Bhayānakanti** bhāya-
nākāro. **Bhayanti** ñāṇabhayaṃ. **Samveganti** sahottappaññāṇaṃ **santāsanti**
sabbaso ubbijjanaṃ. Bhāyitabbaṭṭhena bhayaṃ bhīmabhāvena bheravanti **bhaya-
bheravaṃ**, bhītabbavattu. Tenāha “**āgacchatī**”ti.

Bhīruṃ pasamsantīti pāpato bhāyanato uttasanato bhīruṃ pasamsanti paṇḍitā.
Na hi tattha sūranti tasmimṃ pāpakaraṇe sūraṃ pagabbhadhaṃsinaṃ na hi pasam-
santi. Tenāha “**bhayā hi santo na karonti pāpan**”ti. Tattha **bhayāti** pāputrāsato,
ottappahetūti attho. **Sarīracalananti** bhayavasenasarīrasaṃkampo. **Eketi** uttaravi-
hāravāsino. “**Rājagahe**”ti-ādi tesāṃ adhippāyavivaraṇaṃ. Kāmaṃ vayatulyo
“vayasso”ti vuccati, rūḷhireso, yo koci pana sahāyo vayasso, tasmā **vayassābhilā-
poti** sahāyābhilāpo. **Na vippalambhesīti** na visaṃvādesi. **Vinasseyyāti** cittavighā-
tena vihaññeyya.

Sāmaññaphalapucchāvaṇṇanā

160. Bhagavato tejoti buddhānubhāvo. **Rañño sarīraṃ phari** yathā taṃ soṇada-
ṇḍassa brāhmaṇassa bhagavato santikaṃ gacchantassa antovanasaṇḍagatassa.
Eketi uttaravivārahāvāsino.

161. Yena, tenā Ti ca bhummatthe karaṇavacananti āha “**yattha bhagavā, tattha
gato**”ti. Tadā tasmimṃ bhikkhusaṅghe tuṅhībhāvassa anavasesato byāpibhāvaṃ
dassetuṃ “tuṅhībhūtaṃ tuṅhībhūtan”ti vuttanti āha “**yato yato ...pe... mevāti attho**”-
ti. Hatthassa kukatattā asaṃyamo asampajaññakiriyā **hatthakukkucanti** vedi-
tabbo. **Vā**-Saddo avuttavikappattho, tena tadañño asaṃyamabhāvo vibhāvitoti
daṭṭhabbaṃ. Tattha pana cakkhu-asaṃyamo sabbapaṭṭhamo, dunnivāro cāti tada-
bhāvaṃ dassetuṃ “**sabbālaṅkārapaṭṭimaṇḍitan**”ti-ādi vuttaṃ. Kāyikavācasikena
upasamena laddhena itaropi anumānato laddho eva hotīti āha “**mānasikena cā**”ti.

Upasamanti saṃyamam, ācārasampattinti attho. **Pañcaparivaṭṭeti** pañcapurisaparivaṭṭe. **Pañcahākārehīti** “iṭṭhāniṭṭhe (1.0218) tādi”ti (mahāni. 38, 192) evaṃ ādinā āgatehi, pañcavidha-ariyiddhisiddhehi ca pañcahi pakārehi. **Tādilakkaṇeti** tādi-bhāve.

162. Na me pañhavissajjane bhāro atthīti satthu sabbattha appaṭihatañāṇacāratādassanam. **Yadākaṅkhasīti na vadanti**, katham pana vadantīti āha “**sutvā vedissāmā**”ti padesañāṇe ṭhitattā. Buddhā pana sabbaññupavāraṇam pavārentīti sambandho. “**Yakkhanarindadevasamaṇabrāhmaṇaparibbājakānan**”ti idaṃ “pucchāvuso yadākaṅkhasī”ti-ādīni (saṃ. ni. 1.237, 246; su. ni. āḷavakasutte) suttapadāni pucchantānam yesam puggalānam vasena āgatāni, tam dassa-nattham. “**Pucchāvuso yadākaṅkhasī**”ti idaṃ āḷavakassa yakkhassa okāsaka-ṇam, sesāni narindādīnam. **Manasicchasīti** manasā icchasi. **Pucchavho, yaṃ kiñci manasicchathāti** bāvarissa saṃsayam manasā pucchavho. Tumhākam pana sabbesam yaṃ kiñci sabbasaṃsayam manasā, aññathā ca, yathā icchatha, tathā pucchavhoti adhippāyo.

Sādhurūpāti sādhusabhāvā. **Dhammoti** paveṇīdhammo. **Vuddhanti** silādīhi buddhippattam, garunti attho. **Esa bhāroti** esa saṃsayūpacchedanasāṅkhāto bhāro, āgato bhāro avassam āvahitabboti adhippāyo. **Ñatvā sayanti** parūpadesena vinā sayameva ñatvā.

Suciratenāti evaṃ nāmakena brāhmaṇena. **Tagghāti** ekaṃsena. **Yathāpi kusalo tathāti** yathā sabbadhammakusalo sabbavidū jānāti katheti, tathā ahamakkhissam. **Rājā ca kho tam yadi kāhati vā na vāti** yo tam idha pucchitum pesesi, so rājānam tayā pucchitam karotu vā mā vā, aham pana te akkhissam akkhissāmi, ācikkhissāmīti attho.

163. Sippanatṭhena sikkhitabbatāya ca sippameva **sippāyatanam** jīvikāya kāraṇabhāvato. **Seyyathidanti** nipāto, tassa te katameti attho. Puthu sippāyatanānīti hi sādharmaṇato sippāni uddisitivā upari tamtam sippūpajīvino niddiṭṭhā puggalādhiṭṭhānakathāya papañcam pariharitum. Aññathā yathādhippetāni tāva sippāyatanāni dassetvā puna tamtam sippūpajīvisu dassiyamānesu papañco siyāti. Tenāha “**hatthārohā**”ti-ādi.

Hatthim (1.0219) ārohanti, ārohāpayanti cāti **hatthārohā**. Yehi payogehi puriso hatthino ārohanayoggo hoti, hatthissa tam payogam vidhāyatam sabbesam petesam gahaṇam. Tenāha “**sabbepī**”ti-ādi. Tattha **hatthācariyā** nāma ye hatthino hatthārohakānañca sikkhapakā. **Hatthivejjā** Nāma hatthibhisakkā. **Hatthimeṇḍā** nāma hatthīnam pādarakkhakā. **Ādi**-saddena hatthīnam yavasādāyakādike saṅgaṇhāti. **Assārohā rathikāti** etthāpi eseva nayo. Rathe niyuttā **rathikā**. **Ratharakkhā** Nāma rathassa āṇirakkhakā. Dhanum gaṇhanti, gaṇhāpenti cāti **dhanuggahā**, issāsā dhanusippassa sikkhāpakā ca. Tenāha “**dhanu-ācariyā issāsā**”ti. Celena celapaṭākāya yuddhe akanti gacchantīti **celakāti** āha “**ye yuddhe jayadhajam gahetvā purato gacchanti**”ti. Yathā tathā ṭhite senike byūhakaraṇavasena tato calayanti uccālentīti **calakā**. Sakuṇagghi-ādayo viya maṃsapiṇḍam parasenāsamūham sāhasikamahāyodhatāya chetvā chetvā dayanti uppatitvā uppatitvā

gacchantīti **piṇḍadāyakā**. Dutiyavikappe piṇḍe dayanti janasammadde uppatantā viya gacchantīti piṇḍadāyakāti attho veditabbo. **Uggatuggatā**ti thāmajavaparakkamādivasena ativiya uggatā uggāti attho. **Pakkhandantī**ti attano vīrasūrabhāvena asajjamānā parasenaṃ anupavisantīti attho. Thāmajavabalaparakkamādisampattiyā **mahānāgā viya mahānāgā**. **Ekantasūrā**ti ekākisūrā attano sūrabhāveneva ekākino hutvā yujjhanakā. **Sajālikā**ti savammikā. **Saraparittāṇacammanti** cammaparisibbitaṃ kheṭakaṃ, cammamayaṃ vā phalakaṃ. **Gharadāsayodhā**ti antojāta-yodhā.

Ājāraṃ vuccati mahānasaṃ, tattha niyuttāti **ājārikā**, bhattakārā. **Pūvikā**ti pūvasampādakā, ye pūvameva nānappakārato sampādetvā vikkiṇantā jīvanti. Kesana-khalikhanādivasena manussānaṃ alaṅkāraavidhiṃ kappenti saṃvidahantīti **kappakā**. **Nhāpakā**ti cuṇṇavilepanādīhi malaharaṇavaṇṇasampādanavidhinā nhāpentīti nhāpakā. Navantādividhinā pavatto gaṇanagantho antarā chiddābhāvena acchiddakoti vuccati, taṃ gaṇanaṃ upanissāya jīvanta **acchiddakapāṭhakā**. Hatthena adhippāyaviññāpanaṃ hatthamuddā (1.0220) **hattha**-saddo cettha tade-kadesesu aṅgulīsu daṭṭhabbo. “Na bhuñjamāno sabbaṃ hatthaṃ mukhe pakkhipi-ssāmī”ti-ādīsu viya, tasmā aṅgulisaṅkocanādinā gaṇanā **hatthamuddāya gaṇanā**. **Cittakārādīnīti**. **Ādi**-Saddena bhamakārakoṭṭakalekhaka vilīvakārādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Diṭṭheva dhammeti** imasmiṃyeva attabhāve. **Sandiṭṭhikamevā**Ti asa-mparāyikatāya sāmaṃ daṭṭhabbaṃ, sayāṃ anubhavitabbaṃ attapaccakkhaṃ diṭṭhadhammikanti attho.

Sukhanti sukhappattam. **Uparīti** devaloke. So hi manussalokato uparimo. Kammassa katattā nibbattanato tassa phalam tassa aggisikhā viya hoti, tañca uddham devaloketi āha “**uddham aggam assā atthīti uddhaggikā**” ti. **Saggaṃ arahatīti** attano phalabhūtam saggaṃ arahati, tattha sā nibbattanārahoti attho. **Sukhavipākāti** iṭṭhavipākavipaccanīkā. **Suṭṭhu aggeti** ativiya uttame uḷāre. Dakkhanti vaḍḍhanti etāyāti **dakkhinā**, pariccāgamayaṃ puññanti āha “**dakkhinaṃ dānaṃ**” ti.

Maggo sāmāññaṃ samitapāpasamaṇabhāvoti katvā. Yasmā ayaṃ rājā pabbajitānaṃ dāsakassakādīnaṃ lokato abhivādanādilābho sandiṭṭhikaṃ sāmāññaṃ phalanti cintetvā “atthi nu kho koci samaṇo vā brāhmaṇo vā īdisamattham jānanto” ti vīmaṃsanto pūraṇādike pucchitvā tesam kathāya anārādhitaṃ bhagavantampi tamattham pucchi, tasmā vuttaṃ “**upari āgataṃ pana dāsakassakopamaṃ sandhāya pucchati**” ti.

Kaṇhapakkhanti yathāpucchite atthe labbhamānaṃ diṭṭhigatūpasañhitaṃ saṃkilesapakkhaṃ. **Sukkapakkhanti** tabbidhuraṃ uparisuttāgataṃ vodānapakkhaṃ. **Samaṇakolāhalanti** samaṇakotūhalaṃ taṃtaṃsamaṇavādānaṃ aññaṃmaññavirodhaṃ. **Samaṇabhaṇḍananti** teneva virodhena “evaṃvādīnaṃ tesam samaṇabrāhmaṇānaṃ ayaṃ doso, evaṃvādīnaṃ ayaṃ doso” ti evaṃ taṃtaṃvādassa paribhāsaṃ. **Raṇṇo bhāraṃ karonto** attano desanākosallenāti adhippāyo.

164. Paṇḍitapatirūpakānanti āmaṃ viya pakkānaṃ paṇḍitābhāsānaṃ.

Pūraṇakassapavādavaṇṇanā

165. Ekaṃ (1.0221) **idāhanti** ekāhaṃ. **Idha**-Saddo cettha nipātamattaṃ, ekāhaṃ samayaṃ ticceva attho. **Saritabbayuttanti** anussaraṇānucchavikaṃ.

166. Sahatthā karontassāti sahattheneva karontassa. Nissaggiyathāvarādayopi idha sahatthakaraṇeneva saṅgahitā. **Hatthādīnīti** hatthapādakaṇṇanāsādīni. **Pacanaṃ** dahanam vibādhananti āha “**daḍḍena uppīlentassā**” ti. **Papañcasūdanīyam** “tajjentassa vā” ti attho vutto, idha pana tajjanaṃ paribhāsaṃ daḍḍeneva saṅgahetvā “daḍḍena uppīlentassa” icceva vuttaṃ. **Sokaṃ sayam karontassāti** parassa sokakāraṇam sayam karontassa, sokaṃ vā uppādentassa. **Parehīti** attano vacanakarehi. **Sayampi phandatoti** parassa vibādhanapayogena sayampi phandato. “**Atipātāpayato**” ti padaṃ suddhakattu-atthe hetukattu-atthe ca vattatīti āha “**hanantassāpi hanāpentassāpi**” ti. **Kāraṇavasenāti** kāraṇavasena.

Gharassa bhitti anto bahi ca sandhitā hutvā ṭhitā **gharasandhi**. Kiñcipi asesetvā niravaseso lopo **nillopo**. Ekāgāre niyutto vilopo **ekāgāriko**. Parito sabbaso panthe hananaṃ **paripantho**. **Pāpaṃ na kariyati** pubbe asaññato uppādetuṃ asakkuṇeyyattā, tasmā **natthi pāpaṃ**. Yadi evaṃ kathaṃ sattā pāpe paṭipajjantīti āha “**sattā pana pāpaṃ karomāti evaṃ saññino honti**” ti. Evaṃ kirassa hoti-imesaṇhi sattānaṃ hiṃsādikiriyā na attānaṃ phusati tassa niccatāya nibbikārattā sarīraṃ pana acetanaṃ kaṭṭhakaliṅgarūpamaṃ, tasmim vikopitepi na kiñci pāpanti. **Khuranemināti** nisitakhuramayanaṃ.

Gaṅgāya dakkhinā disā appatirūpadeso, uttarā disā patirūpadesoti adhippāye-

na “dakkhiṇaṅca” ti-ādi vuttanti āha “**dakkhiṇatīre manussā kakkhaḷā**” ti-ādi. **Mahāyā-ganti** mahāvijitayaññasadisam mahāyāgam. **Uposathakammena vāti** uposathakammena ca. **Dama-saddo** hi indriyasamvarassa uposathasilassa ca vācako idhādhippeto. Keci pana “**uposathakammenāti** idam indriyadamanassa visesanam, tasmā ‘uposathakammabhūtena indriyadamanenā” ti attham vadanti. **Sīlasamyame-nāti** kāyikavācasikasamvarena (1.0222). **Saccavajjenāti** saccavācāya, tassā visum vacanam loke garutarapuññasammatabhāvato. Yathā hi pāpadhammesu musāvādo garu, evam puñnadhammesu saccavācā. Tenāha bhagavā “ekam dhammam atītassā” ti-ādi. **Pavattīti** yo “karoti” ti vuccati, tassa santāne phaluppattipaccayabhāvena uppatti. **Sabbathāti** “karoto” ti-ādinā vuttana sabbappakārena. **Kiriyaeva paṭikkhipati**, Na raññā puṭṭham sandiṭṭhikam sāmāññaphalam byākarotīti adhippāyo. Idam avadhāraṇam vipākapaṭikkhepanivattanattham. Yo hi kammam paṭikkhipati, tena atthato vipākopi paṭikkhitto eva nāma hoti. Tathā hi vakkhati “kammam paṭibāhantenāpi” ti-ādi (dī. ni. aṭṭha. 1.170-172).

Paṭirājūhi anabhibhavanīyabhāvena visesato jitanti **vijitam**, āṇāpavattideso. “Mā mayham vijite vasathā” ti apasādanā pabbajitassa viheṭhanā pabbājanāti katvā vuttam “**apasādetabbanti viheṭhetabban**” ti. Ugaṇhanam tena vuttassa atthassa “evametan” ti upadhāraṇam sallakkaṇam, nikujjanam tassa addhaniyabhāvāpādanavasena citta sandhāraṇam. Tadubhayam paṭikkhipanto āha “**anuggaṇhanto anikujjanto**” ti. Tenāha “**sāravasena aggaṇhanto**” ti-ādi.

Makkhaligosālavadavaṇṇanā

168. Ubhayenāti hetupaccayapaṭisedhanavacanena. **Samkilesapaccayanti** samkilissanassa malīnabhāvassa kāraṇam. **Visuddhipaccayanti** saṅkilesato visuddhiyā vodānassa kāraṇam. **Attakāroti** tena tena sattena attanā kātabbakkammam attanā nipphādetabbapayogo. **Parakāranti** parassa vāhasā ijghanakapayojanam. Tenāha “**yenā**” ti-ādi. **Mahāsattanti** antimabhavikam mahābodhisattam, paccekabodhisattassapi ettheva saṅgaho veditabbo. **Manussasobhagayanti** manussesu subhagabhāvam. **Evanti** vuttappakārena. Kammavādassa kiriyavādassa paṭikkhipanena “atthi bhikkhave kammam kaṇham kaṇhavipākan” ti-ādi (a. ni. 4.232) nayappavatte **jinacakke pahāram deti nāma. Natthi purisakāreti** yathāvuttha-attakāraparakārābhāvato eva sattānam paccattapurisakāro nāma koci natthīti attho. Tenāha “**yenā**” ti-ādi. **Natthi balanti** sattānam diṭṭhadhammikasamparāyikanibbānasampatti-āvaham balam nāma kiñci natthi. Tenāha (1.0223) “**yamhī**” ti-ādi. Nidassanamattañcetaṃ, samkilesikampi cāyam balam paṭikkhipateva. Yadi vīriyādīni purisakāravevacanāni, kasmā visum gahaṇanti āha “**idam no vīriyenā**” ti-ādi. Saddatthato pana tassā tassā kiriyāya ussannaṭṭhena **balam**. Sūravīrabhāvāvahaṭṭhena **vīriyam**. Tadeva daḷhabhāvato, porisadhuraṃ vahantena pavattetabbato ca **purisathāmo**. Paraṃ paraṃ ṭhānam akkamanappavattiyā **purisaparakkamoti** vuttoti veditabbam.

Sattayogato rūpādīsu sattavisattatāya **sattā**. Pāṇanato assasanapassasanava-

sena pavattiyā **pāṇā**. Te pana so ekindriyādivasena vibhajitvā vadatīti āha “**ekindriyo**”ti-ādi. Aṇḍakosādīsu bhavanato “**bhūtā**”ti vuccantīti āha “**aṇḍakosa ...pe... vadatī**”ti. Jīvanato pāṇaṃ dhārentā viya vaḍḍhanato **jīvā**. Tenāha “**sāliyavā**”ti-ādi. Natthi etesaṃ saṃkilesavisuddhīsu vasoti **avasā**. Natthi nesam̐ balaṃ vīriyaṃ cāti **abalā avīriyā**. **Niyatā**ti acchejjasuttāvutābhejjamaṇino viya niyatappavattitāya gatijātibandhāpavaggavasena niyāmo. **Tattha tattha gamananti** channaṃ abhijātīnaṃ tāsū tāsū gatīsu upagamaṇaṃ samavāyena samāgamo. **Sabhāvoyevā**ti yathā kaṇṭakassa tikhiṇatā, kapitthaphalānaṃ parimaṇḍalatā, migapakkhīnaṃ vicittākāratā, evaṃ sabbassāpi lokassa hetupaccayena vinā tathā tathā pariṇāmo ayaṃ sabhāvo eva akittimoyeva. Tenāha “**yena hi**”ti-ādi. Chaḷābhijātiyo parato vitthāriyanti. “**Sukhañca dukkhañca paṭisaṃvedenti**”ti vadanto adukkhamasukhabhūmiṃ sabbena sabbaṃ na jānātīti ulliṅganto “**aññā adukkhamasukhabhūmi natthīti dassetī**”ti āha.

Pamukhayanōnti manussatiracchānādīsu khattiyabrāhmaṇādisīhabyagghādivasena padhānayanōnaṃ. **Saṭṭhisatānī**ti chasahassāni. “Pañca ca kammuno satānī”ti padassa atthadassanaṃ “**pañcakammasatāni cā**”ti. “**Eseva nayo**”ti iminā “kevalaṃ takkamattakena niratthakaṃ diṭṭhiṃ dīpetī”ti imamevatthaṃ atidisati. Ettha ca “**takkamattakenā**”ti iminā yasmā takkikā niraṅkusatāya parikappanassa yaṃ kiñci attano parikappitaṃ sārato (1.0224) maññamānā tatheva abhinivissa takkaditṭhigāhaṃ gaṇhanti, tasmā na tesam̐ diṭṭhivatthusmiṃ viññūhi vicāraṇā kātabbāti dasseti. **Kecī**ti uttaravīhāravāsino. Te hi “pañca kammānīti cakkhusotaḡhānājivhākāyā imāni pañcīndriyāni ‘pañca kammānī’ti paññāpentī”ti vadanti. **Kammanti laddhī**ti oḷārikabhāvato paripuṇṇakammanti laddhi. **Manokammaṃ** anoḷārikatā **upaḍḍhakammanti** laddhīti yojanā. **Dvaṭṭhipaṭipadā**ti “dvāsaṭṭhi paṭipadā”ti vattabbe sabhāvaniruttim̐ ajānanto “dvaṭṭhipaṭipadā”ti vadati. **Ekasmim̐ kappeti** ekasmim̐ mahākappe, tatthāpi ca vivaṭṭaṭṭhāyīsaññite ekasmim̐ asaṅkhyeyyēkappe.

Urabbhe hanantīti **orabbhikā**. Evaṃ **sūkarikā**dayo veditabbā. **Luddā**ti aññepi ye keci māgavikanesādā. Te pāpakammaapasutatāya “**kaṇḡabhijātīti vadati**. **Bhikkhū**”ti buddhasāsane bhikkhū. **Te kira** “sachandarāḡā paribhuñjanti”ti adhippāyena “**catūsū paccayesu kaṇṭake pakkhipitvā khādanti**”ti vadati. Kasmāti ce? Yasmā “te paṇītapāṇīte paccaye paṭisevanti”ti tassa micchāḡāho, tasmā ñāyala-ddhepi paccaye bhuñjamānā ājīvakasamayassa vilomagāhitāya paccayesu kaṇṭake pakkhipitvā khādanti nāmāti vadatīti apare. **Eke pabbajitā**, ye savisesaṃ attakilamathānuyogaṃ anuyuttā. Tathā hi te kaṇṭake vattantā viya hontīti “**kaṇṭakavuttikā**”ti vuttā. Ṭhatvā bhuñjananahānapaṭikkhepādivatasamāyogena **paṇḍaratarā**. “**Acelakasāvakā**”ti ājīvakasāvake vadati. **Te kira** ājīvakaladdhiyā visuddhacittatāya nigaṇṭhehipi **paṇḍaratarā**. Nandādayo hi tathārūpaṃ ājīvakapaṭipattim̐ ukkaṃsaṃ pāpetvā ṭhitā. Tasmā nigaṇṭhehi ājīvakasāvakehi ca paṇḍaratarā paramasukkābhijātīti ayaṃ tassa laddhi.

Purisabhūmiyoti padhānapuggalena niddeso. Itthīnampi tā bhūmiyo icchanteva. “**Bhikkhu ca pannako**”ti-ādi tesam̐ pāḷiyeva. Tattha **pannakoti** bhikkhāya vicara-

ṇako, tesam vā paṭipattiyā paṭipannako. **Jinoti** jiṇṇo jarāvasena hīnadhātuko, attano vā paṭipattiyā paṭipakkham jinitvā ṭhito. So kira tathābhūto dhammampi kassaci na kathesi. Tenāha “**na kiñci āhā**”ti. Oṭṭhavadanādivippakāre katepi khamanavasena na kiñci vadatītipi vadanti. **Alābhinti** “so na kumbhimukhā paṭiggāṇhātī”ti-ādinā (1.0225) (dī. ni. 1.394) nayena vutta-alābhahetusamāyogena alābhiṃ, tatoyeva jighacchādubbalaparetatāya sayanaparāyanam “**samaṇam pannabhūmi**”ti vadati.

Ājīvavuttisatānīti sattānam ājīvabhūtāni jīvikāvuttisatāni. **Pasu**Ggahaṇena eḷakajāti gahitā, migaggahaṇena rurugavayādisabbamigajāti. **Bahū devā**Ti cātumahārājikādibrahmakāyikādivasena, tesam antarabhedavasena bahū devā. Tattha cātumahārājikānam ekaccabhedo mahāsamayasuttavasena (dī. ni. 2.331) dīpetabbo. **Manussāpi anantā**ti dīpadesakulavaṃsājīvādivibhāgavasena manussāpi anantabhedā. Pisācā eva **pesācā**. Te aparapetādayo **mahantamahantā**. Chaddantadhamandākiniyo kuvāḷiyamucalindanāmena vadati.

Pavūṭāti pabbagaṇṭhikā. **Paṇḍitopi ...pe... uddham na gacchati**, kasmā? Sattānam saṃsaraṇakālassa niyatabhāvato. **Aparipakkaṃ** saṃsaraṇanimittam silādinā **paripāceti nāma** sīghaṃyeva visuddhippattiyā. **Paripakkaṃ** kammaṃ **phussa phussa** patvā patvā kālena paripakkabhāvānāpādanena **byantiṃ karoti nāma**.

Suttaḡeṭi suttavaṭṭiyam. “**Nibbeṭhiyamānameva**

paleti”ti upamāya sattānaṃ saṃsāro anukkamena khīyateva, na tassa vaḍḍhatīti dasseti paricchinnarūpattā.

Ajitatesakambalavādavaṇṇanā

171. Dinnanti deyyadhammasīsenā dānaṃ vuttanti āha “**dinnassa phalābhāvaṃ vadatī**”ti, dinnāṃ pana annādivatthūṃ kathaṃ paṭikkhipati. Eseva nayo **yitthaṃ hutanti** etthāpi. **Mahāyāgoti** sabbasādhāraṇaṃ mahādānaṃ. **Pāhunakasakkāroti** pāhunabhāvena kātabbasakkāro. **Phalanti** ānisaṃsaphalaṃ, nissandaphalañca. **Vipākoti** sadisaphalaṃ. **Paraloke ʘhitassa ayaṃ loko natthīti** paraloke ʘhitassa kammunā laddhabbo ayaṃ loko na hoti. **Idhaloke ʘhitassāpi paraloko natthīti** idhaloke ʘhitassa kammunā laddhabbo paraloko na hoti. Tattha kāraṇamāha “**sabbe** (1.0 **tattha tattheva ucchijjanti**”ti. Ime sattā yattha yattha bhava, yoni-ādīsu ca ʘhitā tattha tattheva ucchijjanti nirudayavināsavasena vinassanti. **Phalābhāvavasenāti** mātāpitūsu sammāpaṭipattimicchāpaṭipattinaṃ phalassa abhāvavasena “natthi mātā, natthi pitā”ti vadati, na mātāpitūnaṃ, nāpi tesu idāni kayiramānasakkārāsakkārānaṃ abhāvavasena tesāṃ lokapaccakkhattā. Pubbuḷakassa viya imesaṃ sattānaṃ uppādo nāma kevalo, na cavitvā āgamanapubbakoti dassanattaṃ “natthi sattā opapātikā”ti vuttanti āha “**cavitvā upapajjanakasattā nāma natthīti vadatī**”ti. Samaṇena nāma yāthāvato jānantena kassaci kiñci akathetvā sañña-tena bhavitabbaṃ, aññathā āhopurisikā nāma siyā. Kiñhi paro parassa karissati? Tathā ca attano sampādanassa kassaci avassayo eva na siyā tattha tattheva ucchijjanatoti āha “**ye imaṅca ...pe... pavedenti**”ti.

Catūsu mahābhūtesu niyuttoti **cātumahābhūtikō**. Yathā pana mattikāya nibbattaṃ bhājanaṃ mattikāmayāṃ, evaṃ ayaṃ catūhi mahābhūtehi nibbattoti āha “**cātumahābhūtamayo**”ti. **Ajjhattikapathavidhātūti** sattasantānagatā pathavidhātu. **Bāhirapathavidhātuntī** bahiddhā mahāpathaviṃ. **Upagacchatīti** bāhirapathavikāyato tadekadesabhūtā pathavi āgantvā ajjhattikabhāvappattiyā satta bhāvena saṅghitā idāni ghaṭṭadigatapathavi viya tameva bāhirapathavikāyaṃ upeti upagacchati sabbaso tena nibbisesataṃ ekibhāvameva gacchati. **Āpādisupi eseva nayoti** ettha pajjunnena mahāsamuddato gahita-āpo viya vassodakabhāvena punapi mahāsamuddameva, sūriyasmīto gahitaṃ indaggisaṅkhātatejo viya puna sūriyasmīṃ, mahāvāyukhandhato niggatamahāvāto viya tameva vāyukhandhaṃ upeti upagacchatīti diṭṭhigatikassa adhippāyo. **Manacchaṭṭhāni indriyāni ākāsaṃ pakkhandanti** tesāṃ visayābhāvāti vadanti. Visayigahaṇena hi visayāpi gahitā eva hontīti. **Guṇāguṇapadānīti** guṇadosakoṭṭhāsā. **Sarīrameva padānīti adhippetāṃ** sarīrena taṃtaṃkiriyāya pajjitabbato. Dabbanti muyhantīti dattū, mūḷhapuggalā. Tehi **dattūhi** bālamanussehi. “Paraloko atthī”ti mati yesāṃ, te atthikā, tesāṃ vādoti atthikavādo, taṃ **atthikavādaṃ**.

Kammaṃ (1.0227) **paṭibāhati** akiriyavādibhāvato. **Vipākaṃ paṭibāhati** sabbena sabbāṃ āyatīṃ upapattiyā paṭikkhipanato. **Ubhayaṃ paṭibāhati** sabbaso hetupaṭibāhaneneva phalassapi paṭikkhittattā. Ubhayanti hi kammaṃ vipākañcāti

ubhayaṃ. So hi “ahetū appaccayā sattā saṃkilissanti, visujjhanti cā”ti (dī. ni. 1.168; ma. ni. 2.100, 227; saṃ. ni. 3.212) vadanto kammassa viya vipākassāpi saṃkilesavisuddhīnaṃ paccayattābhāvavacanato tadubhayaṃ paṭibāhati nāma. **Vipāko paṭibāhito hoti** asati kamme vipākābhāvato. **Kammaṃ paṭibāhitam hoti** asati vipāke kammassa niratthakabhāvāpattito. **Atthatoti** sarūpena. **Ubhayappaṭibāhakāti** visuṃ visuṃ taṃtaṃdiṭṭhidīpakabhāvena pāliyaṃ āgatāpi paccekam tividhadīṭṭhikā eva ubhayappaṭibāhakattā. Ubhayappaṭibāhakāti hi hetuvacanaṃ. “**Ahetukavādā cevā**”ti-ādi paṭiññāvacananaṃ. Yo hi vipākappaṭibāhanena natthikadiṭṭhiko ucchedavādī, so atthato kammaappaṭibāhanena akiriyadiṭṭhiko, ubhayappaṭibāhanena ahetikadiṭṭhiko ca hoti. Sesadvayepi eseva nayo.

Sajjhāyantīti taṃ diṭṭhidīpakaṃ ganthaṃ uggahetvā paṭhanti. **Vīmaṃsantīti** tassa atthaṃ vicārenti. “**Tesan**”ti-ādi vīmaṃsanākāradassanaṃ. **Tasmiṃ ārammaṇeti** yathāparikkappitakammaphalābhāvādike “karoto na kariyati pāpan”ti ādinayappavattāya laddhiyā ārammaṇe. **Micchāsati santiṭṭhatīti** “karoto na kariyati pāpan”ti-ādivasena anussavūpaladdhe atthe tadākāraparivitakkanehi saviggahe viya sarūpato cittassa paccupaṭṭhite cirakālaparicayena evametanti nijjhānakkhambhāvūpagamanena nijjhānakkhantiyā tathāgahite punappaṇaṃ tatheva āsevanassa bahulikarontassa micchāvitakkena samādiyamānā micchāvāyāmūpatthambhitā atamsabhāvaṃ “taṃsabhāvan”ti gaṇhanti micchāsatiṭṭhatīti laddhanāmā taṃladdhisahagatā taṃhā santiṭṭhati. **Cittam ekaggam hotīti** yathāsakaṃ vitakkādīpaccayalābhena tasmiṃ ārammaṇe avaṭṭhitatāya anekaggataṃ pahāya ekaggam appitaṃ viya hoti. Cittasīsenā micchāsamādhī eva vutto. Sopi hi paccayavisesehi laddhabhāvanābalo īdise ṭhāne samādhānapatirūpakiccakaroyeva, vāḷavijjhānādīsu viyāti daṭṭhabbaṃ. **Javanāni javantīti** anekakkhattuṃ tenākārena pubbabhāgiyesu javanavāresu pavattesu (1.0228) sabbapacchime javanavāre satta javanāni javanti. **Paṭhame javane satekicchā honti. Tathā dutiyādīsūti** dhammasabhāvadassanamattametaṃ, na pana tasmiṃ khaṇe tesam tikicchā kenaci sakkā kātum.

Tatthāti tesu tīsu micchādassanesu. **Koci ekaṃ dassanaṃ okkamati**ti yassa ekasmiṃyeva abhiniveso āsevanā ca pavattā, so ekameva dassanaṃ okkamati. Yassa pana dvīsu tīsupi vā abhiniveso āsevanā ca pavattā, so dve tīnīpi okkamati, etena yā pubbe ubhayappaṭibāhakatāmukhena dīpitā atthasiddhā sabbadiṭṭhikatā, sā pubbabhāgiyā. Yā pana micchattaniyāmokkantibhūtā, sā yathāsakaṃ paccayasamudāgamasiddhito bhinnārammaṇānaṃ viya visesādhigamānaṃ ekajjhaṃ anupattiyā asaṅkiṇṇā evāti dasseti. “**Ekasmiṃ okkantepī**”ti-ādinā tissannampi diṭṭhīnaṃ samānabalataṃ samānaphalatañca dasseti. Tasmā tissopi cetā ekassa uppannā abbokiṇṇā eva, ekāya vipāke dinne itarā anubalappadāyikāyo honti. “**Vaṭṭakhāṇu nāmesā**”ti idaṃ vacanaṃ neyyatthaṃ, na nītatthaṃ. Tathā hi **papañca-sūdaniyaṃ** “kiṃ panesa ekasmiṃyeva attabhāve niyato hoti, udāhu aññasmiṃ pīti? Ekasmiṃyeva niyato, āsevanavasena pana bhavantarepi taṃ taṃ diṭṭhiṃ roceti yevā”ti (ma. ni. aṭṭha. 3.129) vuttaṃ. Akusalañhi nāmetaṃ abalaṃ dubbalaṃ, na kusalaṃ viya sabalaṃ mahābalaṃ. Tasmā “ekasmiṃyeva attabhāve niyato”ti

vuttaṃ. Aññathā sammattaniyāmo viya micchattaniyāmopi accantiko siyā, na ca accantiko. Yadi evaṃ vaṭṭakhāṇujotanā kathanti āha “āsevanavasena panā” ti-ādi. Tasmā yathā “sakiṃ nimuggopi nimuggo eva bālo” ti vuttaṃ, evaṃ vaṭṭakhāṇujotanā. Yādise hi paccaye paṭicca ayaṃ taṃ taṃ dassanaṃ okkanto puna kadāci tappaṭipakkhe paccaye paṭicca tato sīsukkipanamassa na hotīti na vattabbaṃ, tasmā “**yebhuyyena hi evarūpassa bhavato vuṭṭhānaṃ nāma natthi**” ti vuttaṃ.

Tasmāti yasmā evaṃ saṃsārakhāṇubhāvassapi paccayo apanṇakajāto, tasmā. **Bhūtikāmoti** diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthānaṃ vasena attano guṇehi vadḍhikāmo.

Pakudhakaccāyanavādavaṇṇanā

174. Akatāti (1.0229) samena visamena vā kenaci hetunā na katā na vihitā. Katavidho karaṇavidhi natthi etesanti **akatavidhānā**. Padadvayenāpi loke kenaci hetupaccayena nesamaṃ anibbattanabhāvaṃ dasseti. **Iddhiyāpi na nimmitāti** kassaci iddhimato cetovasippattassa devassa, issarādino vā iddhiyāpi na nimmitā. **Animmāpitā** kassaci animmāpitā. **Vuttatthamevāti** brahmajālavaṇṇanāyaṃ (dī. ni. aṭṭha. 1.30) vuttatthameva. **Vañjhāti** vañjhapasuvañjhātālādayo viya aphalā, kassaci ajanakāti attho, etena pathavikāyādīnaṃ rūpādijanabhāvaṃ paṭikkhipati. Rūpasaddādayo hi pathavikāyādīhi appaṭibaddhavuttikāti tassa laddhi. Pabbatakūṭaṃ viya ṭhitāti **kūṭaṭṭhā**, yathā pabbatakūṭaṃ kenaci anibbattitaṃ, kassaci ca anibbattakaṃ, evamete pīti adhippāyo. Yamidaṃ “bijato aṅkurādi jāyati” ti vuccati, taṃ vijjamānameva tato nikkhamati, na avijjamānaṃ, aññathā aññatopi aññassa upaladdhi siyāti adhippāyo. **Ṭhitattāti** nibbikārābhāvena ṭhitattā. **Na calantīti** vikāraṃ nāpajjanti. Vikārābhāvato hi tesamaṃ sattannaṃ kāyānaṃ esikaṭṭhāyitṭhitatā. Aniñjanañca attano pakatiyā avatṭhānameva. Tenāha “**na vipariṇamanti**” ti. Avipariṇāmadhammattā eva hi te aññamaññaṃ na byābādhenti. Sati hi vikāraṃ āpādetabbatāya byābādhakatāpi siyā, tathā anuggahetabbatāya anuggāhakatāti tadabhāvaṃ dassetuṃ pāḷiyaṃ **nālanti**-ādi vuttaṃ. **Pathavī eva** kāyekadesattā **pathavikāyo**. Jīvasattamānaṃ kāyānaṃ niccatāya nibbikārābhāvato na hantabbatā, na ghātetabbatā cāti neva koci hantā vā ghātetā vā, tenevāha “**sattannaṃ tveva kāyānaṃ**” ti-ādi. Yadi koci hantā natthi, kathaṃ satthappahāroti āha “**yathā muggarāsi ādīsū**” ti-ādi. **Kevalaṃ saññāmatameva hoti**. Hananaghātanādi pana paramatthato nattheva kāyānaṃ avikopaniyabhāvatoti adhippāyo.

Nigaṇṭhanāṭaputtavādavaṇṇanā

177. Cattāro yāmā bhāgā catuyāmā, catuyāmā eva cātuyāmā, bhāgattho hi idha yāma-saddo yathā “rattiyā paṭhama yāmo” ti (1.0230). So panettha bhāgo saṃvaralakkhaṇoti āha “**cātuyāmasaṃvutoti catukoṭṭhāsena saṃvarena saṃvuto**” ti. **Paṭikkhittasabbasītodakoti** paṭikkhittasabbasītodakaparibhogo. **Sabbena pāpavāraṇena yutto** Ti sabbappakārena saṃvaralakkhaṇena samannāgato. **Dhutapāpoti**

sabbena nijjaralakkhaṇena pāpavāraṇena vidhutapāpo. **Phuṭṭhoti** atṭhannampi kammānaṃ khepanena mokkhappattiyā kammakkhayalakkhaṇena sabbena pāpavāraṇena phuṭṭho taṃ patvā ṭhito. **Koṭippattacitto**ti mokkhādhigameneva uttamamariyādappattacitto. **Yatatto**ti kāyādīsu indriyesu saṃyametabbassa abhāvato **saṃyatacitto**. **Suppatiṭṭhitacitto**ti nissesato suṭṭhu patiṭṭhitacitto. **Sāsanānulomaṃ** nāma pāpavāraṇena yuttatā. Tenāha “dhutapāpo”ti-ādi. **Asuddhaladdhitāyāti** “atthi jīvo, so ca siyā nicco, siyā anicco”ti evamādi-asuddhaladdhitāya. **Sabbāti** kamma pakativibhāgādivisayā sabbā nijjhānakkhantiyo. **Diṭṭhiye vāti** micchādi-ṭṭhiyo eva jātā.

Sañcayabelatṭhaputtavādavaṇṇanā

179-181. Amarāvikkhepe vuttanayo evāti brahmajāle amarāvikkhepavādasaṃvaṇṇanāyaṃ (dī. ni. atṭha. 1.61-63) vuttanayo eva vikkhepabyākaraṇabhāvato, tatheva cettha vikkhepavādassa āgatattā.

Paṭhamasandiṭṭhikasāmaññaphalavaṇṇanā

183. Yathā te rucceyyāti idāni mayā pucchiyamāno attho yathā tava citte roceyya. Gharadāsiyā kucchismiṃ jāto **antojāto**. Dhanena kīto **dhanakkīto**. Bandhaggāhagahito **karamarānīto**. **Sāmanti** sayameva. **Dāsabyanti** dāsabhāvaṃ. Koci dāsopi samāno alaso kammaṃ akaronto “kammakāro”ti na vuccatīti āha “**an-also kammakaraṇasīloyevā**”ti. **Paṭhamamevāti** āsannataratṭhānūpasaṅkamanato pageva puretameva. **Pacchāti** sāmikassa nipajjāya pacchā. **Sayanato avuṭṭhiteti** rattiyā vibhāyanavelāya seyyato avuṭṭhite. **Paccūsakālato paṭṭhāyāti** atitāya (1.02 rattiyā paccūsakālato paṭṭhāya. **Yāva sāmīno rattiṃ niddokkamananti** aparāya padosavelāyaṃ yāva niddokkamaṃ. **Kiṃ kāranti** kiṃ karaṇīyaṃ, kiṃkārabhāvato pucchitvā kātābbaveyyāvaccanti attho.

Devo viyāti ādhipaccaparivārādisampattisamannāgato padhānadevo viya. **So vatassāhanti** so vata assaṃ ahaṃ. So

rājā viya ahampi bhaveyyaṃ, kathaṃ puññāni kareyyaṃ, yadi puññāni uḷārāni kareyyanti yojanā. “**So vatassa’ssan**” ti pāṭhe so rājā assa ahaṃ assaṃ vata, yadi puññāni kareyyanti yojanā. Tenāha “**ayamevattho**” ti. **Assanti** uttamapurisappayoge **ahaṃ**-saddo appayuttopi payutto eva hoti. **Yāvajīvaṃ na sakkhissāmi dātunti** yāvajīvaṃ dānatthāya ussāhaṃ karontopi yaṃ rājā ekaṃ divasaṃ deti, tato satabhāgampi dātuṃ na sakkhissāmi. Tasmā pabbajissāmīti pabbajjāyaṃ ussāhaṃ katvāti yojanā.

Kāyena saṃvutoti kāyena saṃvaritabbaṃ kāyadvārena pavattanakaṃ pāpa-dhammaṃ saṃvaritvā vihareyyāti ayamettha atthoti āha “**kāyena pihito hutvā**” ti-ādi. **Ghāsacchādanena paramatāyāti** ghāsacchādanapariyesane sallekhave-sena paramatāya, ukkaṭṭhabhāve saṅghito ghāsacchādanameva vā paramaṃ parā koṭi etassa, na tato paraṃ kiñci āmisajātaṃ pariyesati paccāsisati cāti ghāsacchādanaparamo, tabbhāvo ghāsacchādanaparamatā, tassā **ghāsacchādanaparamatāya**. **Vivekaṭṭhakāyānanti** gaṇasaṅgaṇikato pavivitte ṭhitakāyānaṃ. **Nekkhammābhiratānanti** jhānābhiratānaṃ. Tāya eva jhānābhiratīyā paramaṃ uttamaṃ vodānaṃ visuddhiṃ pattatāya **paramavodānappattānaṃ**. Kilesūpadhi-abhisāṅkhārūpadhīnaṃ accantavigamena **nirupadhīnaṃ**. **Visāṅkhāragatānanti** adhigatanibbānānaṃ. Ettha ca paṭhamo viveko itarehi dvīhi vivekehi sahāpi pattaḃbo vināpi, tathā dutiyo. Tatiyo pana itarehi dvīhi saheva pattaḃbo, na vināti daṭṭhabbaṃ. Gaṇe janasaṃgāme sannipātanaṃ **gaṇasaṅgaṇikā**, taṃ **pahāya eko viharati** carati puggalavasena asahāyattā. Citte kilesānaṃ sannipātanaṃ **cittakilesasaṅgaṇikā**, taṃ **pahāya eko viharati** kilesavasena asahāyattā. Maggassa (1.0232) eka-cittakkaṇikattā, gotrabhu-ādīnañca ārammaṇamattattā na tesāṃ vasena sātīsayā nibbutisukhasamphusaṇā, phalasaṃpattinīrodhasaṃpattivasena sātīsayāti āha “**phalasaṃpattiṃ vā nirodhasaṃpattiṃ vā pavisitvā**” ti. Phalaparīyosāno hi nirodhoti.

184. Abhiharitvā Ti abhimukhībhāvena netvā. “Ahaṃ cīvarādīhi payojanaṃ sādheṣṣāmī” ti vacanaseso. **Sappāyanti** sabbagelaññapaharaṇavasena upakārāvahaṃ. Bhāvinā anattato paripālanavasena gopānā **rakkhāgutti**. Paccuppannassa nisedhavasena **āvaraṇagutti**.

Dutiyasandiṭṭhikasāmaññaphalavaṇṇanā

186. Kasatīti kaṣiṃ karoti. **Gahapatikoti** ettha ka-saddo appatthoti āha “**ekagehamatte jeṭṭhako**” ti, tena anekakulaḃeṭṭhakabhāvaṃ paṭikkhipati. **Karaṃ karotīti** karaṃ sampādeti. **Vaḍḍhetīti** uparūpari sampādanena vaḍḍheti. Evaṃ appampi pahāya pabbajitūṃ dukkaranti ayamattho laṭukikopamasuttēna (ma. ni. 2.151, 152) dīpetabbo. Tenāha “seyyathāpi, udāyi, puriso daliddo assako anāḷhiyo, tassassa ekaṃ agāraḃ oluggaviluggaṃ kākātidāyīṃ naparamarūpan” ti vitthāro. Yadi appampi bhogaṃ pahāya pabbajitūṃ dukkaraṃ, kasmā dāsavāre bhogaggaḃhaṇaṃ na katanti āha “**dāsavāre panā**” ti-ādi. Yathā ca dāsassa bhogāpi abhogā parāyattabhāvato, evaṃ ñātayo pīti dāsavāre ñātiparivaṭṭaggaggaḃhaṇampi na katanti

daṭṭhabbaṃ.

Paṇīatarasāmaññaphalavaṇṇanā

189. Evarūpāhīti yathāvuttadāsakassakūpamāsadisāhi upamāhi sāmañña-phalaṃ dīpetuṃ pahoti bhagavā sakalampi rattindivaṃ tato bhīyyopi anantapaṭi-bhānatāya vicittanayadesanabhāvato. **Tathāpīti** satipi desanāya uttaruttarādhika-nānāyavicittabhāve.

Ekatthametam padaṃ sādhusaddasseva ka-kārena vaḍḍhitvā vuttattā, teneva **sādhuka**-saddassa atthaṃ vadantena atthuddhāravasena **sādhu**-saddo udāhaṭo. **Āyācaneti** abhimukhayācane, abhipatthanāyanti attho. **Sampaṭicchāneti** paṭiggaṇhane (1.0233). **Sampahaṃsaneti** saṃvijjamānaguṇavasena haṃsane tosane, udaggatākaraṇeti attho. **Dhammarucīti** puññakāmo. **Paññāṇavāti** paññavā. **Addu-bbhoti** adūsako, anupaghātakoti attho. **Idhāpīti** imasmiṃ sāmaññaphalepi. **Ayaṃ** sādhu-saddo. **Daḥīkammeti** sakkacca kiriyāyaṃ. **Āṇattiyanti** āṇāpane. “Suṇohi sādhukaṃ manasi karohī”ti hi vutte sādhuca-saddena savanamanasikārānaṃ sakkaccakiriyā viya tadāṇāpanampi jotitaṃ hoti, āyācanatthatā viya cassa āṇāpanatthatā veditabbā. **Sundarepīti** sundaratthepe. Idāni yathāvuttena sādhuca-saddassa atthattayena pakāsitaṃ viśesaṃ dassetuṃ “**daḥīkammattena hī**”ti-ādi vuttaṃ.

Manasi karohīti ettha manasikāro na ārammaṇapaṭipādanalakkhaṇo, atha kho vīthipaṭipādanajavanapaṭipādanamanasikārapubbakaṃ citte ṭhapanalakkhaṇoti dassento “**āvajjā**”ti-ādimāha. **Sotindriyavikkhepavāraṇaṃ** savane niyojanavasena kiriyantarapaṭisedhanabhāvato, sotaṃ odahāti attho. **Manindriyavikkhepavāraṇaṃ** aññacintāpaṭisedhanato. **Byañjanavipallāsaggāhavāraṇaṃ** “sādhukan”ti viśe-setvā vuttattā. Pacchimassa atthavipallāsaggāhavāraṇepi eseva nayo. **Dhāraṇūpa-parikkhādīsūti ādi**-saddena tulanatīraṇādike, diṭṭhiyā suppaṭividhe ca saṅgaṇhāti. **Sabyañjanoti** ettha yathādhīppetamatthaṃ byañjayatīti byañjanaṃ, sabhāvanirutti. Saha byañjanenāti sabyañjano, byañjanasampannoti attho. **Sātthoti** araṇīyato upagantabbato anudhātabbato attho, catupārisuddhisīlādiko. Tena saha atthenāti sāttho, atthasampannoti attho. **Dhammagambhīroti-ādīsu dhammo** nāma tanti. **Desanā** nāma tassā manasā vavatthāpitāya tantiyā desanā. **Attho** nāma tantiyā attho. **Paṭivedho** nāma tantiyā, tanti-atthassa ca yathābhūtāvabodho. Yasmā cete dhammadesanā atthappaṭivedhā sasādīhi viya mahāsamuddo mandabuddhīhi dukkhogāhā, alabbhaneyyapaṭiṭṭhā ca, tasmā gambhīrā. Tena vuttaṃ “**yasmā ayaṃ dhammo ...pe... sādhucaṃ manasi karohī**”ti. Ettha ca paṭivedhassa dukkarabhāvato dhammatthānaṃ, desanāññāssa dukkarabhāvato desanāya dukkhogāhatā, paṭivedhassa pana uppādetuṃ asakkuṇeyyatāya, ñāṇuppattiyā ca dukkarabhāvato dukkhogāhatā veditabbā. **Desanaṃ** nāma (1.0234) uddisanaṃ, tassa niddisanaṃ **bhāsananti** idhādhīppetanti āha “**vitthārato bhāsissāmi**”ti. Paribyattaṃ kathanañhi bhāsanam, tenāha “**desessāmi ...pe... vitthāradīpanan**”ti.

Yathāvuttamatthaṃ suttapadena samatthetuṃ “**tenāhā**”ti-ādi vuttaṃ. **Sālikāyiva**

nigghosoti sālīkāya ālāpo viya madhuro kaṇṇasukho pemaṇiyo. **Paṭibhānanti** saddo. **Udīrayīti** uccāriyati, vuccati vā.

Evam vutte ussāhajātoti evaṃ “suṇohi sādhukaṃ manasi karohi bhāsissāmī”ti vutte “na kira bhagavā saṅkhepeneva desessati, vitthārenapi bhāsissati”ti sañjātu-ssāho haṭṭhatuṭṭho hutvā.

190. “Idhā”ti iminā vuccamānaṃ adhikaraṇaṃ tathāgatassa uppattiṭṭhāna-
bhūtaṃ adhippetanti āha **“desāpadese nipāto”**ti. **“Svāyan”**ti sāmāññato idhasa-
ddamattaṃ gaṇhāti, na yathāvisesitabbaṃ idha-saddaṃ. Tathā hi vakkhati
“katthaci padapūraṇamattamevā”ti (dī. ni. aṭṭha. 1.190). **Lokaṃ upādāya vuccati**
loka-saddena samānādhikaraṇabhāvena vuttatā. Sesapadadvaye pana padanta-
rasannidhānamattena taṃ taṃ upādāya vuttatā daṭṭhabbā. **Idha tathāgato loketi**
hi jātikhettaṃ, tatthāpi ayaṃ cakkavālo “loko”ti adhippeto. **Samaṇoti** sotāpanno.
Dutiyo samaṇoti sakadāgāmī. Vuttañhettaṃ “katamo ca bhikkhave samaṇo? Idha
bhikkhave bhikkhu tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā sotāpanno hotī”ti-ādi (a. ni.
4.241). “Katamo ca bhikkhave dutiyo samaṇo? Idha bhikkhave bhikkhu tiṇṇaṃ
saṃyojanānaṃ parikkhayā rāgadosamohānaṃ tanuttā”ti-ādi (a. ni. 4.241). **Okā-**
santi kañci padesaṃ. **Idheva tiṭṭhamānassāti** imissā eva indasālaguhāyaṃ tiṭṭha-
mānassa.

Padapūraṇamattameva okāsāpadisanassāpi asambhavato atthantarassa abo-
dhanato. Arahanti ādayo saddā vitthāritāti yojanā. Atthato vitthāraṇaṃ saddamu-
kheneva hotīti saddagahaṇaṃ. Yasmā. “Aparehipi aṭṭhahi kāraṇehi bhagavā
tathāgato”ti-ādinā udānaṭṭhakathādīsu, (udā. aṭṭha. 18; itivu. aṭṭha. 38) arahanti
ādayo visuddhimaggaṭīkāyaṃ aparehi pakārehi vitthāritā (1.0235), tasmātesu
vuttānāyenaṃ so (visuddhi. ṭī. 1.129, 130) attho veditabbo. Tathāgatassa sattani-
kāyantogadhatāya “idha pana sattaloko adhippeto”ti vatvā tatthāyaṃ yasmim
sattanikāye yasmiñca okāse uppajjati, taṃ dassetuṃ **“sattaloke uppajjamānopi cā”**-
ti-ādi vuttaṃ. **“Tathāgato na devaloke uppajjati”**ti-ādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ
parato āgamissati. **Sārappattāti** kulabhogissariyādivasena sārabhūtā. **Brāhmaṇaga-**
hapatikāti brahmāyupokkharasāti-ādibrāhmaṇā ceva anāthapiṇḍikādigahapatikā
ca.

“Sujātāyā”ti-ādinā vuttesu catūsu vikappesu paṭhamo vikappo buddhabhāvāya
āsannatarapaṭipattidassanavasena vutto. Āsannatarāya hi paṭipattiyā ṭhito “uppa-
jjatīti” vuccati uppādassa ekantikattā, pageva paṭipattiyā matthake ṭhito. Dutīyo
buddhabhāvāvahapabbajjato paṭṭhāya āsannapaṭipattidassanavasena, tatiyo
buddhakaradhamma pāripūrito paṭṭhāya buddhabhāvāya paṭipattidassanavasena.
Na hi mahāsattānaṃ uppatibhavūpapattito paṭṭhāya bodhisambhārasambharaṇaṃ
nāma atthi. Catuttho buddhakaradhammasamārambhato paṭṭhāya. Bodhiyā niya-
tabhāvappattito pabhuti hi viññūhi “buddho uppajjati”ti vattuṃ sakkā uppādassa
ekantikattā. Yathā pana sandanti nadiyoti sandanakiriyāya avicchedamupādāya
vattamānappayogo, evaṃ uppādatthāya paṭipajjanakiriyāya avicchedamupādāya
catūsu vikappesu “uppajjati nāmā”ti vuttaṃ. **Sabbapaṭhamam uppānabhāvanti**
catūsu vikappesu sabbapaṭhamam vuttaṃ tathāgatassa uppānatāsaṅkhātaṃ

atthibhāvaṃ. Tenāha “**uppanno hotīti ayañhettha attho**” ti.

So bhagavāti yo “tathāgato arahan”ti-ādinā kittitaguṇo, so bhagavā. “Imaṃ lokan”ti nayidaṃ mahājanassa sammukhamattaṃ sandhāya vuttaṃ, atha kho anavasesaṃ pariyādāyāti dassetuṃ “sadevakan”ti-ādi vuttaṃ, tenāha “**idāni vattabbaṃ nidasseti**” ti. **Pajātattā**ti yathāsakaṃ kammakilesehi nibbattattā. **Pañcakāmāvacara-devaggahaṇaṃ** pārisesañāyena itaresaṃ padantarehi saṅgahitattā. Sadevakanti ca avayavena viggaho samudāyo samāsatto. **Chaṭṭhakāmāvacaradevaggahaṇaṃ** paccāsattiñāyena. Tattha hi so jāto, taṃnivāsī ca. **Brahmakāyikādibrahmaggaṇanti** etthāpi eseva nayo. **Paccatthika** (1.0236) ...pe... **samaṇabrāhmaṇaggahaṇanti** nidassanamattametaṃ apaccatthikānaṃ, asamitābāhitapāpānañca samaṇabrāhmaṇānaṃ sassamaṇabrāhmaṇīvacanena gahitattā. Kāmaṃ “sadevakati-ādi visesanānaṃ vasena sattavisayo lokasaddoti viññāyati tulyayogavisayattā tesam, “salomako sapakkhako”ti-ādīsu pana atulyayogepi ayaṃ samāso labbhātīti byabhicāradassanato pajāgahaṇanti āha “**pajāvacanena sattalokaggahaṇan**” ti.

Arūpino sattā attano āneñjavihārena viharantā dibbantīti devāti imaṃ nibbācanaṃ labhantīti āha “**sadevakaggahaṇena arūpāvacaraloko gahito**” ti. Tenāha “ākāsānañcāyatanūpagānaṃ devānaṃ saḥabyatan”ti (a. ni. 3.117). **Samārakaggahaṇena chakāmāvacaradevaloko gahito** tassa savisesaṃ mārassa vase vattanato. **Rūpī brahmaloko gahito** arūpībrahmalokassa visuṃ gahitattā. **Catuparisavase-nāti** khattiyādicatuparisavasena, itarā pana catasso parisā samārakādiggahaṇena gahitā evāti. **Avasesasabbasattaloko** nāgagaruḷādibhedo.

Ettāvatā ca bhāgaso lokaṃ gahetvā yojanaṃ dassetvā idāni tena tena visesena abhāgaso lokaṃ gahetvā yojanaṃ dassetuṃ “**api cetthā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **ukkaṭṭhaparicchedatoti** ukkaṃsagativijānanena. Pañcasu hi gatīsu devagatipariyāpannāva seṭṭhā, tatthāpi arūpino dūrasamussāritakilesadukkhatāya,

santapaṇīta-āneñjavihārasamaṅgitāya, atidīghāyukatāyāti evamādīhi visesehi ativiya ukkaṭṭhā. “**Brahmā mahānubhāvo**”ti-ādi dasasahassiyam mahābrahmuno vasena vadati. “Ukkaṭṭhaparicchedato”ti hi vuttaṃ. **Anuttaranti** seṭṭham nava lokuttaram. **Bhāvānukkamoti** bhāvavasena paresam ajjhāsayavasena “sadevakan”ti-ādīnaṃ padānaṃ anukkamo.

Tihākārehīti devamārabrahmasahitatāsaṅkhātehi tīhi pakārehi. **Tīsu padesūti** “sadevakan”ti-ādīsu tīsu padesu. **Tena tenākārenāti** sadevakattādinā tena tena pakārena. Tedhātukameva pariyādinanti porāṇā panāhūti yojanā.

Abhiññāti (1.0237) ya-kāralopenāyaṃ niddeso, abhijānitvāti ayamettha atthoti āha “**abhiññāya adhikena ñāṇena ñatvā**”ti. **Anumānādipaṭikkhepoti** anumāna-upamāna-atthāpatti-ādipaṭikkhepo ekappamāṇattā. Sabbattha appaṭihatañāṇacāratāya hi sabbapaccakkhā buddhā bhagavanto.

Anuttaram vivekasukhanti phalasaṃpattisukham, tena ṭhitimissāpi [vīthimissāpi (sārattha. ṭī. 1.veraṅjakaṇḍavaṇṇanāyaṃ) dhitimissāpi (ka)] kadāci bhagavato dhammadesanā hotīti **hitvāpi**ti **pi**-saddaggahaṇaṃ. Bhagavā hi dhammaṃ desento yasmim khaṇe parisā sādhu-kāraṃ vā deti, yathāsutaṃ vā dhammaṃ paccavekkhati, taṃ khaṇaṃ pubbabhāgena paricchinditvā phalasaṃpattiṃ saṃpajjati, yathāparicchedaṅca saṃpattito vuṭṭhāya ṭhitaṭṭhānato paṭṭhāya dhammaṃ deseti. Ugghaṭitaññussa vasena **appaṃ vā** vipaṅcitaññussa, neyyassa vā vasena **bahuṃ vā desento**. Dhammassa kalyāṇatā niyyānikatāya, niyyānikatā ca sabbaso anavajjabhāvenevāti āha “**anavajjameva katvā**”ti. Desakāyattena āṇādividhinā abhisajjanaṃ pabodhanaṃ desanāti sā pariyattidhammavasena vedita-bbāti āha “**desanāya tāva catuppadikāyapi gāthāyā**”ti-ādi. Nidānanigamanānīpi satthuno desanāya anuvidhānato tadantogadhāni evāti āha “**nidānamādi, idaṃ evocāti pariyosānaṃ**”ti.

Sāsitabbapuggalagatena yathāparādhādisāsitabbabhāvena anusāsaṇaṃ tadāṅgavinayādivasena vinayaṇaṃ sāsanaṇti taṃ paṭipattidhammavasena vedita-bbanti āha “**sīlasamādhivipassanā**”ti-ādi. **Kusalānaṃ dhammānaṇti** anavajjadhammānaṃ sīlassa, samathavipassanānaṅca sīladiṭṭhīnaṃ ādibhāvo taṃ mūlakattā uttarimanussadhammānaṃ. Ariyamaggassa antadvayavigamena majjhima-paṭipadābhāvo viya, saṃmāpaṭipattiyā ārabbanipphattīnaṃ vemajjhattāpi majjhabhāvoti vuttaṃ. “**Atthi bhikkhave ...pe... majjhaṃ nāmā**”ti. **Phalaṃ pariyosānaṃ nāmasa-upādisesatāvasena, nibbānaṃ pariyosānaṃ nāma** anupādisesatāvasena. Idāni tesam dvinnampi sāsanaṇsa pariyosānataṃ āgamaṇa dassetuṃ “**etadatthamidānaṃ**”ti-ādi āha. **Idha desanāya ādimajjhapariyosānaṃ adhippetam** “sabyañjanaṇ”ti-ādi vacanato. Tasmim tasmim atthe katāvadhissaddappabandho gāthāvasena, suttavasena ca vavatthito pariyattidhammo, yo (1.0238) idha “desanā”ti vutto, tassa pana attho visesato sīlādi evāti āha “**bhagavā hi dhammaṃ desento ...pe... dasseti**”ti. Tattha **sīlaṃ dassetvāti** sīlaggahaṇeṇa sasambhāraṃ sīlaṃ gahitaṃ, tathā **maggaggahaṇeṇa** sasambhāro maggoti tadubhayavasena anavasesato pariyatti atthaṃ pariyādiyati. **Tenāti** sīlādidassanaṇa. Atthavasena hi idha desanāya ādikalyāṇādi-bhāvo adhippeto. **Kathikasaṅṭhīti** kathikassa saṅṭhānaṃ katha-

navasena samavaṭṭhānaṃ.

Na so sātthaṃ deseti niyyānatthavirahato tassā desanāya. **Ekabyañjanādiyuttā vāti** sithilādibhedesu byañjanesu ekappakāremeva, dvipakāremeva vā byañjanena yuttā vā damiḷabhāsā viya. Vivaṭakaraṇatāya oṭṭhe aphasāpetvā uccāretabbato **sabbaniroṭṭhabyañjanā vā** Kirātabhāsā viya. Sabbasseva [sabbattheva (sārattha. ṭī. 1.verañjakaṇḍavaṇṇanāyaṃ 1)] vissajjanīyayuttatāya **sabbavissatṭhabyañjanā vā** savarabhāsā [yavanabhāsā (sārattha. ṭī. 1.verañjakaṇḍavaṇṇanāyaṃ)] viya. Sabbasseva [sabbattheva (sārattha. ṭī. 1.verañjakaṇḍavaṇṇanāyaṃ)] sānu-sāratāya **sabbaniggahitabyañjanā vā** pārasikādimilakkhubhāsā viya. Sabbāpesā byañjanekadesavasena pavattiyā aparipuṇṇabyañjanāti katvā **“abyañjanā”** ti vuttā.

Ṭhānakaraṇāni sithilāni katvā uccāretabbaṃ akkharaṃ pañcasu vaggesu paṭhamatatiyanti evamādi **sithilaṃ**. Tāni asithilāni katvā uccāretabbaṃ akkharaṃ vaggesu dutiyacatutthanti evamādi **dhanitaṃ**. Dvimattakālaṃ **dīghaṃ**. Ekamattakālaṃ **rassaṃ** tadeva **lahukaṃ**. Lahukameva saṃyogaparaṃ, dīghaṃca **garukaṃ**. Ṭhānakaraṇāni niggahetvā uccāretabbaṃ **niggahitaṃ**. Parena sambandhaṃ katvā uccāretabbaṃ **sambandhaṃ**. Tathā nasambandhaṃ **vavatthitaṃ**. Ṭhānakaraṇāni nissatṭhāni katvā uccāretabbaṃ **vimuttaṃ**. **Dasadhāti** evaṃ sithilādivasena byañjanabuddhiyā akkharuppādakacittassa sabbākārena **pabhedo**. Sabbāni hi akkharāni cittasamuṭṭhānāni yathādhippetatthaṃ byañjanato byañjanāni cāti.

Amakkhetvāti amilecchetvā, avināsetvā, ahāpetvāti vā attho. Bhagavā yamatthaṃ ñāpetuṃ ekaṃ gāthaṃ, ekaṃ vākyam vā deseti, tamatthaṃ tāya desanāya parimaṇḍalapadabyañjanāya eva desetīti āha **“paripuṇṇabyañjanameva katvā dhammaṃ deseti”** ti. Idha **kevalasaddo** anavasesavācako, na avomissakādi-vācakoti āha **“sakalādhivacanan”** ti. **Paripuṇṇanti** sabbaso puṇṇam, taṃ pana kenaci ūnam, adhikaṃ vā na hotīti (1.0239) **“anūnādhikavacanan”** ti vuttaṃ. Tattha yadatthaṃ desito, tassa sādhakattā anūnatā veditabbā, tabbidhurassa pana asādhakattā anadhikatā. Sakalanti sabbabhāgavantaṃ. Paripuṇṇanti sabbaso paripuṇṇameva, tenāha **“ekadesanāpi aparipuṇṇā natthi”** ti. **Aparisuddhā desanā hoti** taṇhāya saṃkiliṭṭhattā. Lokāmiṣaṃ cīvarādayo paccayā tattha agadhitacittatāya **lokāmisanirapekkho**. **Hitapharaṇenāti** hitūpasamhārena. **Mettābhāvanāya** karaṇabhūtāya **muduhadayo**. **Ullumpanasabhāvasaṅghitenāti** sakalasaṃkilesato, vaṭṭadukkhatto ca uddharaṇākārāvaṭṭhitena cittena, kāruṇādhippāyenāti attho.

“Ito paṭṭhāya dassāmeva, evaṅca dassāmi” ti samādātappaṭṭhena **vataṃ**. Paṇḍitapaññattatāya seṭṭhatṭhena brahmaṃ brahmānaṃ vā cariyanti **brahmacariyaṃ** dānaṃ. Macchariyalobhādiniggaṇhanena **suciṇṇassa**. **Iddhīti** deviddhi. **Jutīti** pabhā, ānubhāvo vā. **Balavīriyūpapattīti** evaṃ mahatā balena ca vīriyena ca samannāgamo. **Puññanti** puññaphalaṃ. **Veyyāvaccam brahmacariyaṃ** seṭṭhā cariyāti katvā. Esa nayo sesepi.

Tasmāti yasmā sikkhattayasaṅgahaṃ sakalaṃ sāsanaṃ idha “brahmacariyan” ti adhippetam tasmā. “Brahmacariyan” ti iminā samānādhikaraṇāni sabbapadāni yojetvā atthaṃ dassento **“so dhammaṃ deseti ...pe... pakāsetīti evamettha attho datṭhabbo”** ti āha.

191. Vuttappakārasampadanti yathāvuttam ādikalyāṇatādiguṇasampadam, dūrasamussāritamānasseva sāsane sammāpaṭipatti sambhavati, na mānajātika-ssāti āha “**nihatamānattā**” ti. **Ussannattā**ti bahulabhāvato. Bhogārogyādivatthukā madā suppaheyyā honti nimittassa anavatthānato, na tathā kulavijjāmadā, tasmā khattiyabrāhmaṇakulānaṃ pabbajitānampi jātivijjā nissāya mānajappanaṃ duppa-jahanti āha “**yebhuyyena hi ...pe... mānaṃ karonti**” ti. **Vijātitāyā**ti nihīnajātitāya. **Patitthātum na sakkontī**ti suvisuddham katvā silaṃ rakkhitum na sakkonti. Silava-sena hi sāsane patitthā, **patitthātunti** vā saccapaṭivedhena lokuttarāya patitthāya patitthātum. Sā hi nippariyāyato sāsane patitthā nāma, yebhuyyena ca upanissa-yasampannā sujātā eva honti, na dujjātā.

Parisuddhanti (1.0240) rāgādīnaṃ accantameva pahānadīpanato nirupakkilesa-tāya sabbaso parisuddham. **Saddham paṭilabhatī**ti pothujanikasaddhāvasena saddahati. Viññūjātikānañhi dhammasampattiggahaṇapubbikā saddhā siddhi dhammappamāṇadhammappasannabhāvato. “Sammāsambuddho vata so bhagavā, yo evaṃ svākkhātadhammo” ti saddham paṭilabhati. **Jāyampatikā**ti gharaṇīpatikā. Kāmaṃ “jāyampatikā” ti vutte gharasāmikagharasāminīvasena dvinnamyeva gahaṇaṃ viññāyati. Yassa pana purisassa anekā pajāpatiyo, tattha kiṃ vattabbaṃ, ekāyāpi saṃvāso sambādhoti dassanattam “**dve**” ti vuttam. Rāgā-dinā sakiñcanaṭṭhena, khattavatthu ādinā sapaḷibodhaṭṭhena rāgarajādīnaṃ āga-manapathatāpi utthānaṭṭhānatā evāti dvepi vaṇṇanā ekatthā, byañjanaṃ eva nānaṃ. **Alaggaṇaṭṭhenā**ti assajjanaṭṭhena appaṭibaddhabhāvena. Evaṃ akusala-kusalappavattīnaṃ ṭhānabhāvena gharāvāsapabbajānaṃ sambādhabbhokā-sataṃ dassetvā idāni kusalappavattiyā eva aṭṭhānaṭṭhānabhāvena tesam taṃ dassetum “**apicā**” ti-ādi vuttam.

Saṅkhepakathāti visum visum paduddhāraṃ akatvā samāsato atthavaṇṇanā. **Ekampi divasanti** ekadivasamattampi. **Akhaṇḍam katvā**ti dukkaṭamattassapi anā-pajjanena akhaṇḍitaṃ katvā. **Kilesamalena amalīnanti** taṇhāsaṃkilesādinā asaṃ-kiliṭṭhaṃ katvā. Pariyodātaṭṭhena nimmalabhāvena saṅkhaṃ viya likhitaṃ dhotanti **saṅkhalikhanti** āha “**dhotasaṅkhasappaṭibhāgan**” ti. “Ajjhāvasatā” ti pada-ppayogena “agāraṇ” ti bhummatthe upayogavacananti āha “**agāramajjhe**” ti. Kasā-yena rattāni vatthāni **kāsāyānī**ti āha “**kasāyarasapītatāyā**” ti. **Paridahitvā**ti nivā-setvā ceva pārūpitvā ca. Agāravāso agāraṃ uttarapadalopena, tassa vaḍḍhi-ā-vahaṃ **agārassa hitaṃ**.

192. Bhogakkhandho Ti bhogasamudāyo. **Ābandhanaṭṭhenā**ti “putto nattā” ti-ā-dinā pemavasena sapaṛicchedaṃ bandhanaṭṭhena. “Amhākamete” ti ñāyantīti **ñātī**. Pitāmahapituputtādivasena parivattanaṭṭhena **parivaṭṭo**.

193. Pātimokkhasaṃvarasaṃvutoti pātimokkhasaṃvarena pihitakāyavacīdvāro, tathābhūto ca yasmā tena saṃvarena upeto nāma hoti (1.0241), tasmā vuttam “**pātimokkhasaṃvarena samannāgato**” ti. “**Ācāragocarasaṃpanno**” ti-ādi tasseva pātimokkhasaṃvarasaṃmannāgamassa paccayadassanaṃ. **Appamattakesū**ti asa-ñcicca āpanna-anukhuddakesu ceva sahasā uppanna-akusalacittuppādesu ca. **Bhayadassāvī**ti bhayadassanasīlo. **Sammā ādiyitvā**ti sakkaccaṃ yāvajīvaṃ avīti-

kkamavasena ādiyitvā. **Taṃ taṃ sikkhāpadanti** taṃ taṃ sikkhākoṭṭhāsaṃ. **Etthāti** etasmiṃ “pātimokkhasaṃvarasaṃvuto”ti pāṭhe. **Saṅkhepoti** saṅkhepavaṇṇanā. **Vitthāro visuddhimagge** (visuddhi. 1.14) **vutto**, tasmā so tattha, taṃsaṃvaṇṇanāya (visuddhi. ṭī. 1.14) ca vuttanayena veditabbo.

ĀcāragocaraggaṇenevāTi “ācāragocarasaṃpanno”ti vacaneneva. Tenāha “**kusale kāyakammavacīkamme gahitepi**”ti. Adhikavacanaṃ aññamatthaṃ bodhetīti katvā **tassa** ājīvapārisuddhisīlassa **uppattidvāradassanattaṃ ...pe... kusale-nāti vuttaṃ**, sabbaso anesanappahānena anavajjenāti attho. Yasmā “katame ca thapati kusalā sīlā kusalaṃ kāyakammaṃ kusalaṃ vacīkamman”ti (ma. ni. 2.265) sīlassa kusalakāyavacībhāvaṃ dassetvā “ājīvapārisuddhampi kho ahaṃ thapati sīlasmiṃ vadāmī”ti (ma. ni. 2.265) evaṃ pavattāya muṇḍikasuttadesanāya “kāyakammavacīkammaṃ samannāgato kusalena, parisuddhājīvo”ti ayaṃ desanā eka-saṅgahā aññadatthu saṃsandati sametīti dassento āha “**muṇḍikasuttavasena vā evaṃ vuttaṃ**”ti. **Sīlasmiṃ vadāmī**ti “sīlan”ti vadāmi, “sīlasmiṃ antogadhaṃ pariyāpannan”ti vadāmīti vā attho. **Pariyādānatthanti** pariggahaṭṭhaṃ.

Tividhena sīlenāti cūlasīlaṃ majjhimasīlaṃ mahāsīlanti evaṃ tividhena sīlena. **Manacchaṭṭhesu indriyesu**, na kāyapañcomesu. Yathālābhayathābalayathāsāruppappakāravasena **tividhena santosena**.

Cūlamajjhimamahāsīlavaṇṇanā

194-211. “Sīlasmin” ti idaṃ niddhāraṇe bhumanti āha “**ekaṃ sīlaṃ hotīti attho**” ti. **Ayameva atthoti** paccattavacanattho eva. **Brahmajāleti** brahmajālavaṇṇanāyaṃ (dī. ni. aṭṭha. 1.7).

212. Attānuvādaparānuvādadaṇḍabhayādīni (1.0242) **asaṃvaramūlakāni**. **Sīlassāsaṃvaratoti** sīlassa asaṃvaraṇato, sīlassaṃvarābhavatoti attho. **Bhaveyyāti** uppajjeyya. **Yathāvidhānavihitenāti** yathāvidhānasampādītena. Avippaṭṭisārādīnimittaṃ uppānacetāsikasukhasamuṭṭhānehi paṇītarūpehi phutṭhasarīrassa uḷāraṃ kāyikaṃ sukhaṃ bhavatīti āha “**avippaṭṭisāra ...pe... paṭisaṃvedeti**” ti.

Indriyasaṃvarakathāvaṇṇanā

213. Viseso kammaṭṭhāpekkhatāya sāmāññaṃ na tehi paricattoti āha “**cakkhu-saddo katthaci buddhacakkhumhi vattati**” ti. Vijjamānameva hi abhidheyye vise-satthaṃ visesantānāvattānavasena visesasaddo vibhāveti, na avijjamānaṃ. Sesapadesupi eseva nayo. Aññehi asādhāraṇaṃ buddhānaṃ yeveva cakkhudassananti **buddhacakkhu**, Āsayānusayaññaṃ, indriyaparopariyattaññaṃ ca. Samantato sabbaso dassanaṭṭhena **samantacakkhu**, sabbaññutaññaṃ. **Ariyamaggattayapaññāti** heṭṭhime ariyamaggattaye paññā. **Idhāti** “cakkhunā rūpan” ti imasmiṃ pāṭhe. **Ayaṃ** cakkhu-saddo **pasāda ...pe... vattati** nissayavohāre nissitassa vatta-bbato yathā. “Mañcā ukkuṭṭhiṃ karonti” ti. **Asammissanti** kilesadukkheṇa avo-missaṃ. Tenāha “**parisuddhan**” ti. Sati hi suvisuddhe indriyasaṃvare, padhāna-bhūtapāpadhammavigameṇa adhiccittānuyogo hatthagato evaṃ hotīti āha “**adhicitta-sukhaṃ paṭisaṃvedeti**” ti.

Satisampajaññakathāvaṇṇanā

214. Samantato, pakaṭṭhaṃ vā savisesaṃ jānātīti sampajāno, sampajānassa bhāvo sampajaññaṃ, tathāpavattaññaṃ. Tassa vibhajanaṃ sampajaññabhājanīyaṃ, tasmiṃ **sampajaññabhājanīyamhi**. Abhikkamaṃ **abhikkantanti** āha “**abhikkantaṃ vuccati gamanan**” ti. Tathā paṭikkamaṃ **paṭikkantanti** āha “**paṭikkantaṃ nivattanan**” ti. **Nivattananti** ca nivattimattaṃ. Nivattitvā pana gamanaṃ gamana-meva. **Abhiharantoti** gamanavasena kāyaṃ upanento. Ṭhānanisajjāsāyaneṣu yo gamanaṃ vidhuro kāyassa purato abhihāro, so **abhikkamo**, pacchato apaharaṇaṃ **paṭikkamoti** dassento “**ṭhānepī**” ti-ādimāha. **Āsanassāti** (1.0243) piṭhakādi-āsana-ssa. **Purima-aṅgābhimukhoti** aṅganikādi-purimāvayavābhimukho. **Saṃsarantoti** saṃsappanto. **Paccāsaṃsarantoti** paṭi-āsappanto. “**Eseva nayo**” ti iminā nipanna-sseva abhimukhasaṃsappanapaṭi-āsappanāni nidasseti.

Sammā pajānanaṃ sampajānaṃ, tena attanā kātabbakiccassa karaṇasīlo **sampajānakārīti** āha “**sampajaññena sabbakiccakārī**” ti. Sampajānasaddassa sampajaññapariyāyatā pubbe vuttā eva. **Sampajaññaṃ karotevāti** abhikkantādisu asammohaṃ uppādeti eva. Sampajaññaṃ vā kāro etassa atthīti **sampajānakārī**. Dhammato vaḍḍhisaṅkhātena saha atthēna vattatīti sātthakaṃ, abhikkantādi.

Sāthakassa sampajānanam **sāthakasampajaññaṃ**. Sappāyassa attano hitassa sampajānanam **sappāyasampajaññaṃ**. Abhikkamādīsu bhikkhācāragocare, aññāttāpi ca pavattesu avijahite kammaṭṭhānasāṅkhāte gocare sampajaññaṃ **gocarasampajaññaṃ**. Abhikkamādīsu asammuyhanameva sampajaññaṃ **asammohasampajaññaṃ**. **Pariggahetvā**ti tūletvā tīretvā paṭisaṅkhāyāti, attho. Saṅghadassaneva uposathapavāraṇādi-attham gamanam saṅgahitam. **Asubhadassanā**di **ādisaddena** kasiṇaparikkamādīnam saṅgaho daṭṭhabbo. Saṅkhepato vuttamattham vivaritam **“cetiyaṃ vā bodhiṃ vā disvāpi hī”**ti-ādi vuttam. **Arahattam pāpuṇā**ti ukkaṭṭhaniddeso eso. Samathavipassanuppādanampi hi bhikkhuno vaḍḍhiyeva. **Kecī**ti abhayagirivāsino.

Tasmim panāti sāthakasampajaññavasena pariggahita-atthe. “Atthoti dhammato vaḍḍhī”ti yaṃ sāthakanti adhippetam, taṃ sappāyam evāti siyā kassaci āsaṅkāti tannivattanattham **“cetiya**dassanam **tāvā”**ti-ādi āraddham. **Cittakammarūpakāni viyā**ti cittakammakatā paṭimāyo viya, yantapayogena vā vicittakammā paṭimāyo viya. **Asamapekkhanam** gehassita aññāṇupekkhāvasena ārammaṇassa ayoniso gahaṇam. Yaṃ sandhāya vuttam. “Cakkhunā rūpaṃ disvā uppajjati upekkhā bālassa mūḷhassa puthujjanassā”ti-ādi (ma. ni. 3.308). Hatthi-ādisammaddena **jīvitantarāyo**. Visabhāgarūpadassanādinā **brahmacariyantarāyo**.

Pabbajitadivasato (1.0244) **paṭṭhāya** bhikkhūnam anuvattanakathā āciṇṇā, anuvattanakathā pana tassā dutiyā nāma hotīti āha **“dve kathā nāma na kathitapubbā”**ti. **Evanti** “sace panā”ti-ādikaṃ sabbampi vuttākāram paccāmasati, na “purissassa mātugāmāsubhan”ti-ādikaṃ vuccamānam.

Yogakammasa pavattiṭṭhānatāya bhāvanāya ārammaṇam “kammaṭṭhānan”ti vuccatīti āha **“kammaṭṭhānasāṅkhātam gocaran”**ti. **Uggahetvā**ti yathā uggahani-mittam uppajjati, evaṃ uggahakosallassa sampādanavasena uggahetvā.

Haratīti kammaṭṭhānam pavatteti, yāva piṇḍapātapapaṭikkamā anuyuñjatīti attho. **Na paccāharatī**ti āhārūpayogato yāva divāṭṭhānupasaṅkamanā kammaṭṭhānam na paṭineti. **Sarīraparikkamanti** mukhadhovanādisarīrapaṭijagganam. **Dve tayo pallaṅketi** dve tayo nisajjāvāre dve tīṇi uṇhāsanāni. Tenāha **“usumam gāhāpento”**ti. **Kammaṭṭhānasīsenevā**ti kammaṭṭhānamukheneva kammaṭṭhānam avijahanto eva, tena “pattopi acetano”ti-ādinā (dī. ni. aṭṭha. 1.214) vakkhamānam kammaṭṭhānam, yathāparihariyamānam vā avijahitvāti dasseti. **Tathevā**ti tikkhattumeva. Paribhogacetiyo sarīrikacetiyaṃ garutaranti katvā **“cetiyaṃ vanditvā”**ti pubbakālakiriyāya vasena vuttam. Tathā hi aṭṭhakathāyaṃ “cetiyaṃ bādhayamānā bodhisākhā haritabbā”ti vuttā. Buddhaguṇānussaraṇavaseneva bodhiyaṃ paṇipātakaraṇanti āha **“buddhassa bhagavato sammukhā viya nipaccakāram dassetvā”**ti. **Gāmasamīpeti** gāmassa upacāraṭṭhāne. **Janasaṅgahatthanti** “mayi akathente etesaṃ ko kathessatī”ti dhammānuggahena janasaṅgahattham. **Tasmāti** yasmā “dhammakathā kathā nāma kathetabbā evā”ti aṭṭhakathācariyā vadanti, yasmā ca dhammakathā kammaṭṭhānavinimuttā nāma natthi, tasmā. **Kammaṭṭhānasīsenevā**ti attanā parihariyamānam kammaṭṭhānam avijahanto tadanuguṇaṃyeva dhammakatham kathetvā. **Anumodanam vatvā**ti etthāpi “kammaṭṭhānasīsenevā”ti ānetvā samba-

ndhitabbaṃ.

Sampattaparicchedenevāti “paricito aparicito”ti-ādi vibhāgaṃ akatvā sampatta-koṭiyā eva, samāgamamattenevāti attho. **Bhayeti** paracakkādibhaye.

“**Kammajatejo**”ti (1.0245) gahaṇiṃ sandhāyāha. **Kammaṭṭhānaṃ vīthiṃ nārohati** khudāparissamena kilantakāyattā samādhānābhāvato. **Avasesaṭṭhāneti** yāguyā aggahitaṭṭhāne. **Poṅkhānupoṅkhanti** kammaṭṭhānupaṭṭhānassa aviccheda-dassanametaṃ, yathā poṅkhānupoṅkhaṃ pavattāya sarapaṭipātiyā anavicchedo, evametassapīti.

Nikkhittadhuro bhāvanānuyoge. Vattapaṭipattiyā apūraṇena **sabbavattāni bhinditvā**. “Kāmesu avītarāgo hoti, kāye avītarāgo, rūpe avītarāgo, yāvadatthaṃ udarāvadehakaṃ bhuñjitvā seyyasukhaṃ passasukhaṃ middhasukhaṃ anuyutto viharati, aññataraṃ devanikāyaṃ paṇidhāya brahmacariyaṃ caratī”ti (dī. ni. 3.320; ma. ni. 1.186) evaṃ vuttapañcavidhacetokhilavinibandhacitto. **Caritvā**ti pavattitvā.

Gatapaccāgatikavattavasenati bhāvanāsahitaṃyeva bhikkhāya gatapaccāgataṃ gamanapaccāgamaṃ etassa atthīti gatapaccāgatikaṃ, tadeva vattaṃ, tassa vasena. **Attakāmā**ti attano hitasukhaṃ icchantā, dhammacchandavantoti attho. Dhammo hi hitaṃ tannimittakañca sukhamti. Atha vā viññūnaṃ nibbisesattā, attabhāvapariyāpannattā ca attā nāma dhammo, taṃ kāmenti icchantīti **attakāmā**.

Usabhaṃ nāma vīsati yaṭṭhiyo. **Tāya saññāyā**ti tāya pāsāṇasaññāya, ettakaṃ ṭhānaṃ āgatāti jānantāti adhippāyo. **Soyeva nayoti** “ayaṃ bhikkhū”ti-ādiko yo ṭhāne vutto, so eva nisajjāyapi nayo. Pacchato āgacchantānaṃ chinnabhatabhāvabhayenapi yonisomanasikāraṃ paribrūheti. **Maddantā**ti dhaññakaraṇaṭṭhāne sālīsāni maddantā.

Mahāpadhānaṃ pūjessāmīti amhākaṃ atthāya lokanāthena chavassāni kataṃ dukkaracariyamevāhaṃ yathāsatti pūjessāmīti. Paṭipattipūjā hi satthupūjā, na āmisapūjāti. “**Ṭhānacaṅkamamevā**”ti adhiṭṭhātabba-iriyāpathavasena vuttaṃ, na bhojanādikālesu avassaṃ kattabbanisajjāya paṭikkhepavasena.

Vīthiṃ otarivā ito cito ca anoloketvā paṭhamameva vīthiyo sallakkhetabbāti āha “**vīthiyo sallakkhetvā**”ti. Yaṃ sandhāya vuccati (1.0246) “pāsādikena abhikkante-nā”ti, taṃ dassetuṃ “tattha cā”ti-ādi vuttaṃ. “**Āhāre paṭikkūlasaññaṃ upaṭṭhape-tvā**”ti-ādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ parato āgamissati. **Aṭṭhaṅgasamannāgatanti** “yāvadeva imassa kāyassa ṭhitiyā”ti-ādinā (ma. ni. 1.23; a. ni. 6.58; mahāni. 206) vuttehi aṭṭhahi aṅgehi samannāgataṃ katvā. “**Neva davāyā**”ti-ādi paṭikkhepada-ssanaṃ.

Paccekabodhiṃ sacchikaroti, yadi upanissayasampanno hotīti sambandho. Evaṃ sabbattha ito paresupi. Tattha paccekabodhiyā upanissayasampadā kappānaṃ dve asaṅkhyeyyāni, satahassañca tajjāpuññañāṇasambharaṇaṃ. Sāvakabodhiyā aggasāvakānaṃ asaṅkhyeyyaṃ, kappasatahassañca, mahāsāvakānaṃ (theragā. aṭṭha. 2.1288) satahassameva tajjāpuññañāṇasambharaṇaṃ. Itaresaṃ atītāsu jātīsu vivaṭṭasannissayavasena nibbattitaṃ nibbedhabhāgiyaṃ kusalaṃ. **Bāhiyo dārucīriyoti** bāhiyavisaye sañjātasamvaḍḍhatāya bāhiyo, dārucīrapariharaṇena dārucīriyoti ca samaññāto. So hi āyasmā “tasmātiha te,

bāhiya, evaṃ sikkhitabbaṃ ‘diṭṭhe diṭṭhamattaṃ bhavissati, sute, mute, viññāte viññātamattaṃ bhavissati’ti, evañhi te bāhiya sikkhitabbaṃ. Yato kho te bāhiya diṭṭhe diṭṭhamattaṃ bhavissati, sute, mute, viññāte viññātamattaṃ bhavissati, tato tvaṃ, bāhiya, na tena. Yato tvaṃ, bāhiya, na tena, tato tvaṃ, bāhiya, na tattha. Yato tvaṃ, bāhiya, na tattha, tato tvaṃ, bāhiya, nevidha na huraṃ na ubhayama-ntarena. Esevanto dukkhassā”ti (udā. 10) ettakāya desanāya arahattaṃ sacchā-kāsi. Evaṃ sāriputtattherādīnaṃ mahāpaññatādīpanāni suttapadāni vitthārato veditabbāni.

Tanti asammuyhanaṃ **evanti** idāni vuccamānamākāreneva veditabbaṃ. “**Attā abhikkamati**”ti iminā andhaputhujjanassa diṭṭhigāhavasena abhikkame sammuyhanaṃ dasseti, “**ahaṃ abhikkamāmi**”ti pana iminā mānagāhavasena. Tadu-bhayaṃ pana taṇhāya vinā na hotīti taṇhagāhavasenapi sammuyhanaṃ dassita-meva hoti. “Tathā asammuyhanto”ti vatvā taṃ asammuyhanaṃ yena ghanavini-bbhogena hoti, taṃ dassento “**abhikkamāmi**”ti-ādimāha. Tattha (1.0247) yasmā vāyodhātuyā anugatā tejodhātu uddharaṇassa paccayo. Uddharaṇagatikā hi tejo-dhātūti. Uddharaṇe vāyodhātuyā tassā anugatabhāvo, tasmā imāsaṃ dvinnametta sāmattiyaṃ adhimattatā, itarāsañca omattatāti dassento “**ekekapāduddharaṇe ...pe... balavatiyoti** āha. Yasmā pana tejodhātuyā anugatā vāyodhātu atiharaṇavīti-haraṇānaṃ paccayo. Tiriya-gatikāya hi vāyodhātuyā atiharaṇavīti-haraṇesu sātisayo byāpāroti. Tejodhātuyā tassā anugatabhāvo, tasmā imāsaṃ dvinnametta sāmattiyaṃ adhimattatā, itarāsañca omattatāti dassento “**tathā atiharaṇavīti-haraṇesu**”ti āha. Satipi anugamaka-anugantabbatāvisese tejodhātuvāyodhātu-bhāvamattaṃ sandhāya **tathā**-saddaggahaṇaṃ,. Tattha akkantaṭṭhānato pādassa ukkhipanaṃ

uddharaṇaṃ. T̥hitat̥thānaṃ atikkamitvā purato haraṇaṃ **atiharaṇaṃ,** khāṇu-ādipariharaṇat̥tham, patiṭṭhitapādaghāṭṭanapariharaṇat̥tham vā passena haraṇaṃ **vīti-haraṇaṃ.** Yāva patiṭṭhitapādo, tāva āharaṇaṃ **atiharaṇaṃ,** tato paraṃ haraṇaṃ **vīti-haraṇanti** ayaṃ vā etesaṃ viseso.

Yasmā pathavīdhātuyā anugatā āpodhātu vossajjanassa paccayo. Garutarasa-bhāvā hi āpodhātūti. Vossajjane pathavīdhātuyā tassā anugatabhāvo, tasmā tāsam dvinnamettha sāmattiyato adhimattatā, itarāsañca omattatāti dassento āha **“vossajjane ...pe... balavatiyo”** ti. Yasmā pana āpodhātuyā anugatā pathavīdhātu sannikkhepanassa paccayo, patiṭṭhābhāve viya patiṭṭhāpanepi tassā sātisa-yakiccattā āpodhātuyā tassā anugatabhāvo, tathā ghaṭṭanakiriyāya pathavīdhātuyā vasena sannirujjhanassa sijjhanato tathāpi pathavīdhātuyā āpodhātu-anugatabhāvo, tasmā vuttaṃ **“tathā sannikkhepanasannirujjhanesū”** ti.

Tatthāti tasmim̐ abhikkamane, tesu vā vuttesu uddaraṇādīsu koṭṭhāsesu. **Uddharaṇeti** uddharaṇakkhaṇe. **Rūpārūpadhammāti** uddharaṇākārena pavattā rūpadhammā, taṃsamut̥thāpakā arūpadhammā ca. **Atiharaṇaṃ** (1.0248) **na pāpuṇanti** khaṇamattāvaṭṭhānato. **Tattha tatthevāti** yattha yattha uppannā, tattha tattheva. Na hi dhammānaṃ desantarasaṅkamaṇaṃ atthi. **“Pabbaṃ pabba”** ti-ādi uddharaṇādikoṭṭhāse sandhāya sabhāgasantativasena vuttanti veditabbaṃ. Ati-ittaro hi rūpadhammānampi pavattikkhaṇo, gamanassādīnaṃ, devaputtānaṃ heṭṭhupariyena paṭimukhaṃ dhāvantaṇaṃ sirasi pāde ca bandhakhuradhārā samāgama-topi sīghataro. Yathā tilānaṃ bhajjiyamānānaṃ paṭapaṭāyanena bhedo lakkhiyati, evaṃ saṅkhatadhammānaṃ uppādenāti dassanat̥tham **“paṭapaṭāyantā”** ti vuttaṃ. Uppannā hi ekantato bhijjantīti. **“Saddhiṃ rūpenā”** ti idaṃ tassa tassa cittassa nirodhena saddhiṃ nirujjhanakarūpadhammānaṃ vasena vuttaṃ, yaṃ tato sattarasa-macittassa uppādakkhaṇe uppannaṃ. Aññathā yadi rūpārūpadhammā samānakkhaṇā siyuṃ, “rūpaṃ garupariṇāmaṃ dandhanirodhan” ti-ādivacanehi virodho siyā, tathā “nāhaṃ bhikkhave aññaṃ ekadhammampi samanupassāmi, yaṃ evaṃ lahuparivattaṃ, yathayidaṃ cittan” ti (a. ni. 1.48) evaṃ ādipāḷiyā. Cittacetāsikā hi sārammaṇasabhāvā yathābalaṃ attano ārammaṇapaccayabhūtamat̥tham vibhāvento eva uppajjantīti tesam taṃsabhāvanipphatti-anantaraṃ nirodho. Rūpadhammā pana anārammaṇā pakāsetabbā, evaṃ tesam pakāsetabbabhāvani-pphatti soḷasahi cittehi hotīti taṅkhaṇāyukatā tesam icchitā, lahuviññāṇavisayasaṅgatimattappaccayatāya tiṇṇaṃ khandhānaṃ, visayasaṅgatimattatāya ca viññāṇassa lahuparivattitā, dandhamahābhūtappaccayatāya rūpadhammānaṃ dandha-parivattitā. Nānādhātuyā yathābhūtaññaṃ kho pana tathāgatasseva, tena ca purejātapaccayo rūpadhammova vutto, pacchājātapaccayo ca tatthevāti rūpārūpadhammānaṃ samānakkhaṇatā na yujjateva. Tasmā vuttanayenevet̥tha attho veditabbo.

Aññaṃ uppajjate cittam, aññaṃ cittam nirujjhatīti yaṃ purimuppannaṃ cittam, taṃ aññaṃ, taṃ pana nirujjhantaṃ aparassa anantarādipaccayabhāveneva nirujjhatīti tathāladhappaccayaṃ aññaṃ uppajjate cittam. Yadi evaṃ tesam antaro labbheyyāti? Noti āha **“avīci manuppabandho”** ti, yathā vīci antaro na labbhati,

“tadevetan”ti avisesavidū maññanti, evaṃ anu anu pabandho cittasantāno rūpasantāno ca **nadīsotova** nadiyaṃ udakappavāho viya **vattati**.

Abhimukhaṃ (1.0249) lokitaṃ ālokitanti āha “**purato pekkhanan**”ti. Yasmā yaṃdisābhimukho gacchati, tiṭṭhati, nisīdati vā tadabhimukhaṃ pekkhanaṃ ālokitam, tasmā tadanugatavidisālokanam vilokitanti āha “**vilokitaṃ nāma anudisāpekkhanan**”ti. Sammajjanaparibhaṇḍādikaraṇe olokittassa, ullokaharaṇādīsu ullokittassa, pacchato āgacchantaparissayassa parivajjanādīsu apalokittassa siyā sambhavoti āha “**iminā vā mukhena sabbānīpi tāni gahitānevā**”ti.

Kāyasakkhinti kāyena sacchikatavantaṃ, paccakkhakārinanti attho. So hi āyasmā vipassanākāle “yamevāhaṃ indriyesu aguttadvārataṃ nissāya sāsane anabhirati-ādivippakāraṃ patto, tameva suṭṭhu niggahessāmi”ti ussāhajāto balavahirottappo, tattha ca katādhikārattā indriyasamvare ukkaṃsapāramippatto, teneva naṃ satthā “etadaggaṃ bhikkhave mama sāvakānaṃ bhikkhūnaṃ indriyesu guttadvārānaṃ, yadidaṃ nando”ti (a. ni. 1.235) etadagge ṭhapesi.

Sātthakatā ca sappāyatā ca veditabbā ālokitavilokittassāti ānetvā sambandho. **Tasmāti** kammaṭṭhānāvijahanasseva gocarasampajaññabhāvatoti vuttamevatthaṃ hetubhāvena paccāmasati. **Attano kammaṭṭhānavaseneva ālokanavilokanam kātabbam**, khandhādikammaṭṭhānā añño upāyo na gavesitabboti adhippāyo. Ālokitādisamaññāpi yasmā dhammamattasseva pavattiviseso, tasmā tassa yāthāvato pajānaṃ asammoahasampajaññanti dassetuṃ “**abbhantare**”ti-ādi vuttaṃ. **Cittakiriyavāyodhātuvipphāravasena**ti kiriyamayacittasamuṭṭhānāya vāyodhātuyā calanākārappavattivaseva. **Adho sīdatīti** adho gacchati. **Uddham laṅghetīti** laṅghaṃ viya upari gacchati.

Āṅgakkiccam sādhamānanti padhānabhūta-āṅgakkiccam nipphādentam hutvāti attho. “**Paṭhamajavanepi ...pe... na hotī**”ti idaṃ pañcadvāravīthiyaṃ “itthī puriso”ti rajjanādīnaṃ abhāvaṃ sandhāya vuttaṃ. Tattha hi āvajjana voṭṭhabbapānānaṃ ayoniso āvajjanavoṭṭhabbanavasena iṭṭhe itthirūpādīmhi lobhamattaṃ, aniṭṭhe (1.0250) ca paṭighamattaṃ uppajjati, manodvāre pana “itthī puriso”ti rajjanādi hoti. Tassa pañcadvārajanam mūlam, yathāvuttaṃ vā sabbam bhavaṅgādi. Evaṃ manodvārajanassa mūlavasena mūlapariññā vuttā. Āgantukatāvākālikatā pana pañcadvārajanasseva apubbabhāvavasena, ittarabhāvavasena ca vuttā. “**Heṭṭhupariyavasena bhijjivā patitesū**”ti heṭṭhimassa uparimassa ca aparāparaṃ bhaṅgappattimāha.

Tanti javanaṃ, tassa ayuttanti sambandho. **Āgantuko** abbhāgato.

Udayabbayaparicchinnō tāvatako kālo etesanti **tāvākālikāni**.

Etaṃ asammoahasampajaññaṃ. **Samavāyeti** sāmaggīyaṃ. **Tatthāti** pañcakkhandhavasena ālokanavilokane paññāyamāne tabbinimutto **ko eko āloketi, ko viloketi**.

“**Upanissayapaccayo**”ti idaṃ suttantanayena pariyāyato vuttaṃ. **Sahajātapaccayoti** nidassanamattametam aññaṃaññasampayutta-atthi-avigatādipaccayānampi labbhanato.

Kāle samañchitum yuttakāle **samañchantassa**. Tathā **pasārentassāti** etthāpi.

Maṇisappo nāma ekā sappajātīti vadanti. **Laḷananti** kampanaṃ, liḷākaraṇaṃ vā.

Uṇhapakatiko pariḷāhabahulakāyo. Silavidūsanena ahitāvahattā **micchājivava-sena uppannaṃ asappāyaṃ**. “**Cīvarampi acetanaṃ**”ti-ādinā cīvarassa viya kāyopi acetanoti kāyassa attasuññatāvibhāvanena “abbhantare”ti-ādinā vuttamevatthaṃ paridīpento itarītarasantosassa kāraṇaṃ dasseti, tenāha “**tasmā**”ti-ādi.

Catupañcagaṇṭhikāhatoti āhatacatupañcagaṇṭhiko, catupañcagaṇṭhikāhi vā āhato tathā.

Aṭṭhavidhopi (1.0251) **attho**Ti aṭṭhavidhopi payoJanaviseso mahāsivattheravāda-vasena “imassa kāyassa ṭhitiyā”ti-ādinā (ma. ni. 1.23, 422; ma. ni. 2.387; a. ni. 2.341; 8.9; dha. sa. 1355; vibha. 518; mahāni. 206) nayena vutto daṭṭhabbo. Imasmiṃ pakkhe “**neva davāyāti-ādinā** (ma. ni. 1.23, 422; ma. ni. 2.387; a. ni. 8.9; dha. sa. 1355; vibha. 518; mahāni. 206) **nayenā**”ti pana paṭikkhepaṅgadassana-mukhena desanāya āgatattā vuttanti daṭṭhabbaṃ.

Pathavisandhārakajalassa taṃsandhārakavāyunā viya paribhuttassa āhārassa vāyodhātuyāva āsaye avaṭṭhānanti āha “**vāyodhātuvaseneva tiṭṭhati**”ti. **Atiharatīti** yāva mukhā abhiharati. **Vītiharatīti** tato kucchiyaṃ vīmissaṃ karonto harati. **Atihara-tīti** vā mukhadvāraṃ atikkāmento harati. **Vītiharatīti** kucchigataṃ passato harati, **parivattetīti** aparāparaṃ cāreti. Ettha ca āhārassa dhāraṇaparivattanasañcuṇṇana-visosanāni pathavīdhātusahitā eva vāyodhātu karoti, na kevalāti tāni pathavīdhātu-yāpi kiccabhāvena vuttāni. **Allattañca anupāletīti** yathā vāyodhātu ādīhi aññehi visosanaṃ na hoti, tathā allattañca anupāleti. **Tejodhātūti** gahaṇīsaṅkhātā tejo-dhātu. Sā hi antopaviṭṭhaṃ āhāraṃ paripāceti. **Añjaso hotīti** āhārassa pavesanā-dīnaṃ maggo hoti. **Ābhujatīti** pariyesanavasena, ajjhoharaṇajīṇṇājīṇṇatādipaṭisaṃ-vedanavasena ca āvajjeti, vijānātīti attho. Taṃtaṃvijānanassa paccayabhūtoyeva hi payogo “sammāpayogo”ti vutto. Yena hi payogena pariyesanādi nipphajjati, so tabbisayavijānanampi nipphādeti nāma tadavinābhāvato. Atha vā **sammāpayogaṃ** sammāpaṭipatti **manvāya** āgamma **ābhujati** samannāharati. Ābhogapubbako hi sabbopi viññāṇabyāpāroti tathā vuttaṃ.

Gamanatoti bhikkhācāravasena gocaragāmaṃ uddissa gamanato. **Pariyesana-toti** gocaragāme bhikkhatthaṃ āhiṇḍanato. **Paribhogatoti** āhārassa paribhuñja-nato. **Āsayatoti** pittādi-āsayato. Āsayati ettha ekajjhaṃ pavattamānopi kammaphalavavatthito hutvā mariyādavasena aññamaññaṃ asaṅkarato sayati tiṭṭhati pavat-tatīti **āsayo** (1.0252), āmāsayassa upari tiṭṭhanako pittādiko. Mariyādattho hi aya-mākāro. **Nidhānanti** yathābhutto āhāro nicito hutvā tiṭṭhati etthāti nidhānaṃ, āmā-sayo. Tato **nidhānato**. **Aparipakkatoti** gahaṇīsaṅkhātena kammajatejena avipa-kkato. **Paripakkatoti** yathābhuttassa āhārassa vipakkabhāvato. **Phalatoti** nippha-ttito. **Nissandatoti** ito cito ca nissandanato. **Sammakkhanatoti** sabbaso makkha-nato. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana visuddhimaggasaṃvaṇṇanāya (visuddhi. ṭī. 1.294) gahetabbo.

Sarīrato sedā muccantī Ti vegasaṃdhāraṇena uppannapariḷāhato sarīrato sedā muccanti. **Aññe ca rogā** kaṇṇasūlabhagandarādayo. **Aṭṭhāneti** manussāmanussa-pariggahite ayuttaṭṭhāne khettadevāyatanādike. Kuddhā hi amanussā, manu-

ssāpi vā jīvitakkhayaṃ pāpenti. Nissatṭhattā **neva attano**, kassaci anissajjitattā, jigucchaniyattā ca **na parassa**. **Udakatumbatoti** veḷunāḷi-ādi-udakabhājanato. **Tanti** chaḍḍita-udakaṃ.

Addhāna-iriyāpathā ciratarappavattikā dīghakālikā iriyāpathā. **Majjhimā** bhikkhā-caraṇādivasena pavattā. **Cuṇṇiya-iriyāpathā** vihāre, aññatthāpi ito cito ca pariva-ttanādivasena pavattāti vadanti. “Gateti gamane”ti pubbe abhikkamapaṭikkama-ggahaṇena gamanenapi purato pacchato ca kāyassa abhiharaṇaṃ vuttanti idha gamanameva gahitanti keci.

Yasmā mahāsivattheravāde anantare anantare iriyāpathe pavattarūpārūpadhammānaṃ tattha tattheva nirodhadassanavasena sampajānakāritā gahitāti taṃ sampajāññavipassanācāravasena veditabbaṃ. Tena vuttaṃ “**tayidaṃ mahāsiva-ttherena vuttaṃ asammohadhuraṃ mahāsatiपाṭṭhānasutte adhippetan**”ti. **Imasmimṃ pana sāmāññaphale sabbampi catubbidhaṃ sampajāññaṃ labbhati** yāvadeva sāmāññaphalavisesadassanaparattā imissā desanāya. “**Satisampayuttassevā**”ti idaṃ yathā sampajāññassa kiccato padhānatā gahitā, evaṃ satiyā pīti dassa-natthaṃ vuttaṃ, na satiyā sabbhāvamattadassanatthaṃ. Na hi kadāci satirahitā ñāṇappavatti atthi. “**Etassa hi padassa ayaṃ vitthāro**”ti iminā satiyā ñāṇena sama-dhurataṃyeva vibhāveti. **Etāni** (1.0253) **padānīti** “abhikkante paṭikkante sampajā-nakārī hoti”ti-ādīni padāni. **Vibhattānevāti** visuṃ katvā vibhattāniyeva, imināpi sampajāññassa viya satiyāpettha padhānatameva vibhāveti.

Majjhimabhāṇakā pana bhaṇanti- eko bhikkhu gacchanto aññaṃ cinto aññaṃ vitakkento gacchati, eko kammaṭṭhānaṃ avissajjetvāva gacchati. Tathā eko tiṭṭhanto ...pe... nisīdanto ...pe... sayanto aññaṃ cinto aññaṃ vitakkento sayati, eko kammaṭṭhānaṃ avissajjetvāva sayati, ettakena pana na pākaṭaṃ hotīti caṅkamanena dīpenti. Yo hi bhikkhu caṅkamaṃ otarivā ca caṅkamanakoṭiyaṃ ṭhito pariggaṇhāti “pācīnacaṅkamanakoṭiyaṃ pavattā rūpārūpadhammā pacchima-caṅkamanakoṭiṃ appatvā ettheva niruddhā, pacchimacaṅkamanakoṭiyaṃ pavattāpi pācīnacaṅkamanakoṭiṃ appatvā ettheva niruddhā, caṅkamanamajjhe pavattā ubho koṭiyo appatvā ettheva niruddhā, caṅkamanane pavattā rūpārūpadhammā ṭhānaṃ appatvā ettheva niruddhā, ṭhāne pavattā nisajjaṃ appatvā ettheva niruddhā, nisajjāya pavattā sayanaṃ appatvā ettheva niruddhā”ti evaṃ pariggaṇhanto pariggaṇhantoyeva bhavaṅgaṃ otarati. Uṭṭhahanto kammaṭṭhānaṃ gahetvāva uṭṭhahati, ayaṃ bhikkhu gatādīsu sampajānakārī nāma hotīti. Evampi na soṭṭe kammaṭṭhānaṃ avibhūtaṃ hoti, tasmā bhikkhu yāva sakkoti, tāva caṅkamtivā ṭhatvā nisīditvā sayamāno evaṃ pariggahetvā sayati “kāyo acetano, mañco acetano, kāyo na jānāti ‘ahaṃ mañce sayito’ti, mañco na jānāti ‘mayi kāyo sayito’ti, acetano kāyo acetane mañce sayito”ti evaṃ pariggaṇhanto eva cittaṃ bhavaṅge otāreti. Pabujjhanto kammaṭṭhānaṃ gahetvāva pabujjhati, ayaṃ soṭṭe sampajānakārī nāma hoti. Kāyādīkiriyaṇibbattanena tammayattā, āvajjanakiriyaṇī samuṭṭhitattā ca javanaṃ sabbampi vā chadvārappavattaṃ kiriyamayapavattaṃ nāma. Tasmīṃ sati jāgaritaṃ nāma hotīti pariggaṇhanto jāgarite sampajānakārī nāma. Api ca rattindivaṃ cha koṭṭhāse katvā pañca koṭṭhāse jaggantopi jāgarite sampajānakārī nāma hoti. Vimuttāyatanaśīsenā dhammaṃ desentopi battiṃsatira-cchānakathaṃ pahāya dasakathāvathunissitasappāyakathaṃ kathentopi bhāsīte sampajānakārī nāma. Aṭṭhatīṃsāya ārammaṇesu cittaruciyaṃ manasikāraṃ pavattentopi dutiyaṃ jhānaṃ samāpannopi (1.0254) tuṇhībhāve sampajānakārī nāma. Dutiyāñhi jhānaṃ vacīsaṅkhāravirahato viśesato tuṇhībhāvo nāmāti. **Evanti** vuttappakārena, sattaṣu ṭhānesu catudhāti attho.

Santosakathāvaṇṇanā

215. Yassa santosassa attani atthitāya bhikkhu “santuṭṭho”ti vuccati, taṃ dassento “**itarītarapaccayasantoseṇa samannāgato**”ti āha. Cīvarādi yattha katthaci paccaye santussanena samaṅgībhūtoti attho. Atha vā **itaraṃ** vuccati hīnaṃ paṇītato aññattā, tathā paṇītaṃ **itaraṃ** hīnato aññattā. Apekkhāsiddhā hi itaratāti. Iti yena dhammena hīnena vā paṇītena vā cīvarādīpaccayena santussati, so tathā pavatto alobho **itarītarapaccayasantoso**, tena **samannāgato**. Yathālābhaṃ attano lābhānurūpaṃ santoso **yathālābhasantoso**. Sesadvayepi eseṇa nayo. Labbhatīti vā lābho, yo yo lābho yathālābhaṃ, tena santoso **yathālābhasantoso**. **Balanti** kāyabalaṃ. **Sārūppanti** pakatidubbalaḍḍhānaṃ anucchavikatā.

Yathāladdhato aññassa apatthanā nāma siyā appicchatāyapi pavatti-ākāroti tato vinivattitameva santosassa sarūpaṃ dassento “**labhantopi na gaṇhātī**”ti āha.

Taṃ parivattetvāti pakatidubbalādīnaṃ garucīvaraṃ na phāsubhāvāvahaṃ, sarīra-khedāvahañca hotīti payojanavasena, na atricchatādivasena taṃ parivattetvā. Lahukacīvaraparibhogo na santosavirodhīti āha “**lahukena yāpentopi santuṭṭhova hoti**”ti. Mahaggaṃ cīvaraṃ bahūni vā cīvarāni labhitvāpi tāni vissajjetvā tadanñassa gahaṇaṃ yathāsāruppanaye ṭhitattā na santosavirodhīti āha “**tesaṃ ...pe... dhārentopi santuṭṭhova hoti**”ti. Evaṃ sesapaccayepi yathābalayathāsāruppaniddesesu api-saddaggaṇe adhippāyo veditabbo.

Muttaharītakanti gomuttaparibhāvitaṃ, pūtibhāvena vā chaḍḍitaṃ harītakaṃ. **Buddhādīhi vaṇṇitanti** “pūtimuttabhesajjaṃ nissāya pabbajjā”ti-ādinā (mahāva. 73, 128) sammāsambuddhādīhi (1.0255) pasatthaṃ. Appicchatāsantuṭṭhisu bhikkhū niyojento **paramasantuṭṭhova hoti** paramena ukkaṃsagatena santosena samannā-gatattā.

Kāyaṃ pariharanti posentīti **kāyaparihārikā**. Tathā **kucchiparihārikā** veditabbā. Kucchiparihārikatā ca ajjhoharaṇena sarīrassa ṭhitiyā upakāra-katāvasena icchitāti bahiddhāva kāyassa upakāra-katāvasena kāyaparihārikatā daṭṭhabbā.

Parikkhāramattāti parikkhāraggaṇaṃ. **Tatratthakapaccattharaṇanti** attanā anadhiṭṭhahitvā tattheva tiṭṭhanakapaccattharaṇaṃ. Paccattharaṇādīnañcetta navamādhāvō yathāvuttapaṭipāṭiyā daṭṭhabbo, na tesaṃ tathā patiniyatabhāvato. Kasmā? Tathā nadhāraṇato. Dupposabhāvena mahāgajā viyāti **mahāgajā**. Yadi itarepi appicchatādisabhāvā, kiṃ tesampi vasena ayaṃ desanā icchitāti? Noti āha “**bhagavā panā**”ti-ādi. Kāyaparihāro payojanaṃ etenāti kāyaparihārikaṃ. Tenāha “**kāyaṃ pariharaṇamattakenā**”ti.

Catūsu disāsu sukhavīhāratāya sukhavīhāratthānabhūtā catasso disā etassāti catuddiso catuddiso eva **cātuddiso**. Tāsu eva katthaci satte vā saṅkhāre vā bhayena na paṭihanati, sayāṃ vā tena na paṭihaññatīti **appaṭigho**. **Santussamāno itarītarenā**ti uccāvacena paccayena sakena, santena, samameva ca tussanako. Paricca sayanti, kāyacittāni parisayanti abhibhavantīti **parissayā**, sīhabyagghādayo, kāmacchandādayo ca, te parissaye adhvāsānakhantiyā vinayādīhi ca **sahitā** khantā, abhibhavitā ca. Thaddhabhāvakarabhayābhāvena **achambhī**. **Eko careti** ekākī hutvā carituṃ sakuṇeyya. **Khaggavisāṇakappoti** tāya eva ekavīhāritāya khaggamigasiṅgasamo.

Asañjātavātābhighātehi siyā sakuṇo apakkhakoti “**pakkhī sakuṇo**”ti visesetvā vutto.

Nīvaraṇappahānakathāvaṇṇanā

216. Vattabbataṃ āpajjatiti “asukassa bhikkhuno araññe tiracchānagatānaṃ viya, vanacarakānaṃ viya ca nivāsamattameva, na pana araññavāsānucchavikā (1.0256) kāci sammāpaṭipatti”ti apavādasena vattabbataṃ, āraññakehi vā tiracchānagatehi, vanacaravisabhāgajanehi vā saddhiṃ vipaṭipattivasena vattabbataṃ āpajjati. Kāḷakasadisattā **kāḷakaṃ**, thullavajjaṃ. Tilakasadisattā **tilakaṃ**, aṇumattavajjaṃ.

Vivittanti janavivittaṃ. Tenāha “**suññan**”ti. Taṃ pana janasaddaghosābhāve-
neva veditabbaṃ saddakaṇṭhakattā jhānassāti āha “**appasaddaṃ appanigghosanti**
attho”ti. **Etadevāti** nissaddataṃyeva. **Vihāro** pākāraparicchinno sakalo āvāso.
Aḍḍhayogoti dīghapāsādo, “garuḷasaṅṭhānapāsādo”tipi vadanti. **Pāsādoti** catura-
ssapāsādo. **Hammiyaṃ** muṇḍacchadanapāsādo. **Aṭṭo** paṭirājūnaṃ paṭibāhana-
yoggo catupañcabhūmako patissayaviseso. **Mālo** ekakūṭasaṅgahito anekakoṇa-
vanto patissayaviseso. Aparo nayo **vihāro** nāma dīghamukhapāsādo. **Aḍḍhayogo**
ekapassacchadanakasenāsaṇaṃ. Tassa kira ekapasse bhitti uccatarā hoti, itara-
passe nīcā, tena taṃ ekapassachadanakaṃ hoti. **Pāsādo** nāma āyatacaturassapā-
sādo. **Hammiyaṃ** muṇḍacchadanakaṃ candikaṅgaṇayuttaṃ. **Guhā** nāma kevalā
pabbataguhā. **Leṇaṃ** Dvārabaddhaṃ pabbhāraṃ. Sesam vuttanayameva. **Maṇḍa-**
poti sākhāmaṇḍapo.

Vihārasenāsananti patissayabhūtaṃ senāsaṇaṃ. **Mañcapīṭhasenāsananti**
mañcapīṭhañceva mañcapīṭhasambandhasenāsaṇaṃ. Cimilikādi santharita-
bbato **santhatasenāsaṇaṃ**. Abhisankharaṇābhāvato sayanassa nisajjāya ca
kevalaṃ okāsabhūtaṃ senāsaṇaṃ. “Vivittaṃ senāsaṇaṃ”ti iminā **senāsaṇaggaha-**
ṇena saṅgahitameva sāmāññajotanābhāvato.

Yadi evaṃ kasmā “araññan”ti-ādi vuttanti āha “**ima panā**”ti-ādi. “**Bhikkhunīnaṃ**
vasena āgatan”ti idaṃ vinaye tathā āgatataṃ sandhāya vuttaṃ, abhidhammepi
pana “araññanti nikkhamitvā bahi indakhilā, sabbametaṃ araññan”ti (vibha. 529)
āgatameva. Tattha hi yaṃ na gāmapadesantogadhaṃ, taṃ “araññan”ti nippariyā-
yavasena tathā vuttaṃ. Dhutaṅganiddese (visuddhi. 1.31) yaṃ vuttaṃ, taṃ yuttaṃ,
tasmā tattha vuttanayena gahetabbanti adhippāyo. **Rukkhamūlanti** rukkhasa-
mīpaṃ. Vuttañhetam “yāvata (1.0257) majjhanhike kāle samantā chāyā pharati,
nivāte paṇṇāni nipatanti, ettāvata rukkhamūlan”ti. **Sela**-saddo avisesato pabbata-
pariyāyoti katvā vuttaṃ “**pabbatanti selan**”ti, na silāmayameva, paṃsumayādiko
tividhopi pabbato evāti. **Vivaranti** dvinnaṃ pabbatānaṃ mitho āsannatare ṭhitānaṃ
ovarakādisadisam vivaraṃ, ekasmiṃyeva vā pabbate. **Umaṅgasadisanti** suduṅgā-
sadisaṃ. **Manussānaṃ anupacāraṭṭhānanti** pakatisaṅcāravasena manussehi na
sañcaritabbaṭṭhānaṃ. **Ādi**-saddena “vanapatthanti vanasaṅṭhānametaṃ senāsa-
nānaṃ adhivacanaṃ, vanapatthanti bhīsanakānametaṃ, vanapatthanti saloma-
haṃsānametaṃ, vanapatthanti pariyantānametaṃ, vanapatthanti na manussūpa-
cārānametaṃ, vanapatthanti durabhisambhavānametaṃ senāsaṇānaṃ adhivaca-
nan”ti (vibha. 531) imaṃ pālisesaṃ saṅgaṇhāti. **Acchannanti** kenaci chadanena
antamaso rukkhasākhāyapi na chāditaṃ. **Nikkaḍḍhitvā** Ti nīharitvā. **Pabbhāraleṇa-**
sadiseti pabbhārasadise leṇasadise ca.

Piṇḍapātapariyesanaṃ piṇḍapāto uttarapadalopenāti āha “**piṇḍapātapariyesa-**
nato paṭikkanto”ti. **Pallaṅkanti** ettha **parisaddo** “samantato”ti etassa atthe, tasmā
vāmoruñca dakkhiṇoruñca samaṃ ṭhapetvā ubho pāde aññamaññaṃ samba-
ndhitvā nisajjā pallaṅkanti āha “**samantato ūrubaddhāsaṇan**”ti. Ūrūnaṃ bandhana-
vasena nisajjā **pallaṅkaṃ**. **Ābhujitvāti** ca yathā pallaṅkavasena nisajjā hoti, evaṃ
ubho pāde ābhugge bhañjite katvā, taṃ pana ubhinnaṃ pādānaṃ tathā samba-

ndhatākaraṇanti āha “**bandhitvā**” ti.

Heṭṭhimakāyassa ca anujukam ṭhapanam nisajjāvacaṇeneva bodhitanti “ujum kāyan” ti ettha kāya-saddo uparimakāyavisayoti āha “**uparimam sarīram ujum ṭhapetvā**” ti. Tam pana ujukaṭhapanam sarūpato, payojanato ca dassetum “**aṭṭhārasā**” ti-ādi vuttam. **Na paṇamantīti** na onamanti. **Na paripatatīti** na vigacchati vīthim na laṅgheti. Tato eva pubbenāparam visesappattiyā kammaṭṭhānam **vuḍḍhim phātim vepullam upagacchati**. **Parimukhanti** ettha **parisaddo** abhi-saddena samānatthoti āha “**kammaṭṭhānābhimukhan**” ti, bahiddhā puthuttārammaṇato nivāretvā kammaṭṭhānaṃyeva purakkhatvāti attho. Samīpattho vā **parisaddoti** dassento “**mukhasamīpe vā katvā**” ti āha. Ettha ca yathā “vivittam senāsanam bhajati” ti-ādinā (1.0258) bhāvanānurūpam senāsanam dassitam, evam “nisīdati” ti iminā alīnānuddhaccapakkhiyo santo iriyāpatho dassito. “Pallaṅkam ābhujitvā” ti iminā nisajjāya daḷhabhāvo, “parimukham satim upaṭṭhapetvā” ti iminā ārammaṇapari-ggahūpāyo. **Parīti pariggahaṭṭho** “pariṇāyikā” ti-ādīsu viya. **Mukhanti niyyānaṭṭho** “suññatavimokkhamukhan” ti-ādīsu viya. Paṭipakkhato niggamanaṭṭho hi niyyānaṭṭho, tasmā pariggahitaniyyānanti sabbathā gahitāsamosam pariccattasamosam **satim katvā**, paramam satinepakkam upaṭṭhapetvāti attho.

217. Abhijjhāyati gijjhati abhikaṅkhati etāyāti **abhijjhā**, lobho. **Lujjanaṭṭhenāti** bhijjanaṭṭhena, khaṇe khaṇe bhijjanaṭṭhenāti attho. **Vikkhambhanavasenāti** ettha **vikkhambhanam** anuppādanam appavattanam, na paṭipakkhānam suppahīnatā. “**Pahīnattā**” ti ca pahīnasadisatam sandhāya vuttam jhānassa anadhigatattā. Tathāpi nayidaṃ cakkhuviññāṇam viya sabhāvato vigatābhijjham, atha kho bhāvanāvasena, tenāha “**na cakkhuviññāṇasadisenā**” ti. **Eseva nayoti** yathā imassa cittassa bhāvanāya paribhāvitattā vigatābhijjhatā, evam abyāpannam vigatathina-middham anuddhatam nibbicikicchañcāti attho. **Purimapakatinti** parisuddhapaṇḍarasabhāvam. “Yā cittassa akalyatāti” ādinā (dha. sa. 1162; vibha. 546) thinassa, “yā kāyassa akalyatā” ti-ādinā (dha. sa. 1163; vibha.

546) ca middhassa abhidhamme niddiṭṭhattā vuttaṃ “**thinam cittagelaññaṃ, middham cetasikagelaññaṃ**”ti. Satipi aññamaññaṃ avippayoge cittaḱāyalaḱutā-dīnaṃ viya cittaḱetasikānaṃ yathāḱammaṃ taṃ taṃ viṣesaṃ yā teṣaṃ akalyatā-dīnaṃ viṣeṣappaccayatā, ayameteṣaṃ sabhāvoti daṭṭhabbaṃ. **Ālokasaññīti** ettha atisaḱatthaviṣiṭṭha-atthi atthāvabodhako ayamīḱāroti dassento āha “**rattimpi ...pe... samannāgato**”ti. **Idaṃ ubhayanti** satisampajaññaṃ māha. **Atikkamivā** vikkhambhānavasena pajahivā. “Kathamidaṃ”ti pavattiyā kathaṅkathā, vicikicchā. Sā etassa atthīti kathaṅkathī, na kathaṅkathīti **akathaṃkathī**, nibbikicchā. **Lakkhaṇādibhedatoti** ettha **ādi**-saddena paccayapahānapahāyāḱādīnaṃ pi saṅgaho daṭṭhabbo. Tepi hi bhedato vattabbāti.

218. Tesanti (1.0259) iṇavasena gahitadhanānaṃ. **Pariyantoti** dātabbaseso. **So balavapāmojjaṃ labhati** “iṇapalibodhato muttomhī”ti. **Somanassaṃ adhigacchati** “Jīvikānimittaṃ atthī”ti.

219. Visabhāgavedanuppattiyāti dukkhavedanuppattiyā. Dukkavedanā hi sukhavedanāya kusalavipāḱasantānassa virodhitāya visabhāgā. **Catu-iriyāpathaṃ chindantoti** catubbidhampi iriyāpathappavattiṃ pacchindanto. Byādhiko hi yathā ṭhānagamanesu asaṃmattho, evaṃ nisajjādīsipi asaṃmattho hoti. **Ābādhētīti** piḱeti. Vātādīnaṃ vikāro visamāvattā byādhīti āha “**taṃsamutṭhānena dukkhena dukkhito**”ti. Dukkavedanāya pana byādhibhāve mūlabyādhinā **ābādhiko** ādito bādhatīti katvā. Anubandhabyādhinā **dukkhito** Aparāparaṃ sañjātadukkhoti katvā. **Gilānoti** dhātusaṅkhayena parikkhīṇasaṃro. Appamattakaṃ vā balaṃ **balamattā**. **Tadubhayanti** pāmojjaṃ, somanassaṃ. Tattha **labhetha pāmojjaṃ** “rogato muttomhī”ti. **Adhigaccheyya somanassaṃ** “atthi me kāye balan”ti.

220. Sesanti “tassa hi ‘bandhanā muttomhī’ti āvajjayato tadubhayaṃ hoti. Tena vuttan”ti evamādi. **Vuttanayenevāti** paṭṭhamadutiyaḱadesu vuttanayeneva. **Sabbapadesūti** avasiṭṭhapadesu tatiyādīsū koṭṭhāsesu.

221-222. Na attani adhīnoti na attāyatto. **Parādhīnoti** parāyatto. Aparādhīnatāya bhujō viya attano kicce esitabboti **bhujisso**. Savasoti āha “**attano santako**”ti. Anudakatāya kaṃ pāniyaṃ tārenti etthāti **kantāroti** āha “**nirudakaṃ dīghamaggaṃ**”ti.

223. Tatrāti tasmīṃ dassane. **Ayanti** idāni vuccamānā **sadisatā**. Yena iṇādīnaṃ upamābhāvo, kāmacchandādīnaṃ upameyyabhāvo hoti, so neṣaṃ upamopameyyasambandho sadisatāti daṭṭhabbaṃ. **Yo yamhi kāmacchandena rajjatīti** yo puggalo yamhi kāmarāgassa vatthubhūte puggale kāmacchandavasena ratto hoti. **Taṃ vatthūṃ gaṇhātīti** Taṃ taṇhāvattūṃ “mameṭan”ti gaṇhātī.

Upaddavethāti (1.0260) upaddavaṃ karoṭha.

Nakkhattassāti mahassa. **Muttoti** bandhanato mutto.

Vinaye apakataññunāti vinayakkame akusalena. So hi kappiyāḱappiyaṃ yāthāvato na jānāti. Tenāha “**kismiñcīdevā**”ti-ādi.

Gacchatipīti thokaṃ thokaṃ gacchatipi. Gacchanto pana tāya eva ussaṅkitapariṣaṅkitatāya tattha tattha **tiṭṭhatipi**. Īdise kantāre gato “ko jānāti kiṃ bhavissati”ti **nivattatipi**, tasmā **gataṭṭhānato agataṭṭhānameva bahutaraṃ hoti**. **Saddhāya gaṇhitūṃ** saddheyyaṃ vatthūṃ “idamevan”ti saddahitūṃ **na sakkoti**. **Atthi natthīti**

“atthi nu kho, natthi nu kho”ti. Araññaṃ pavitṭhassa ādimhi eva sappanaṃ **āsa-**
ppanaṃ. Pari parito, uparūpari vā sappanaṃ **parisappanaṃ**. Ubhayenapi tattheva
paribbhamanaṃ vadati. Tenāha “**apariyogāhanan**”ti. **Chambhitattanti** arañña-
ññāya uppannaṃ chambhitabhāvaṃ, utrāsanti attho.

224. Tatrāyaṃ sadisatāti etthāpi vuttanayānusārena sadisatā veditabbā. Yada-
ggena hi kāmaccchandādayo iṇādisadisā, tadaggena tesam pahānaṃ āṇaṇyādisa-
disaṃ abhāvoti katvā. **Cha dhammeti** asubhanimittassa uggaho, asubhabhāvanā-
nuyogo, indriyesu guttadvāratā, bhojane mattaññutā, kalyāṇamittatā, sappāyaka-
thāti ime cha dhamme. **Bhāvetvā**ti brūhetvā. **Mahāsatipaṭṭhāne** (dī. ni. 2.372-374)
vaṇṇayissāma tatthassa anuppannānuppadana-uppannapahānādivibhāvanava-
sena savisesaṃ pāḷiyā āgatattā. Esa nayo byāpādādippahānakabhāvepi. **Parava-**
tthumhīti ārammaṇabhūte parasmim vatthusmim.

Anatthakaroti attano parassa ca anathāvaho. **Cha dhammeti** mettānimittassa
uggaho, mettābhāvanānuyogo, kammassakatā, paṭisaṅkhānabahulatā, kalyāṇa-
mittatā, sappāyakathāti ime cha dhamme. **Tathevā**ti mahāsatipaṭṭhāneyeva (dī.
ni. 2.372-374). Cārittasilāṃ uddissa paññattasikkhāpadaṃ **ācārapaṇṇatti**.

Bandhanāgāraṃ (1.0261) pavesitattā aladdhanakkhattānubhavo puriso “**nakka-**
ttadivase bandhanāgāraṃ pavesito puriso”ti vutto, nakkhattadivase eva vā tadana-
nubhavanatthaṃ tathā kato. **Mahā-anatthakaranti** diṭṭhadhammikādi-atthahāpana-
mukhena mahato anatthassa kāraṃ. **Cha dhammeti** atibhojane nanimittaggāho,
iriyāpathasamparivattanatā, ālokasaññāmanasikāro, abbhokāsavāso, kalyāṇami-
ttatā, sappāyakathāti ime cha dhamme.

Uddhaccakukkuce **mahā-anatthakaranti** parāyattatāpādanato vuttanayena
mahato anatthassa kārakanti. Attho **cha dhammeti** bahussutatā, paripucchakatā,
vinaye pakataññutā, vuḍḍhasevitā, kalyāṇamittatā, sappāyakathāti ime cha
dhamme.

Balavāti paccatthikavidhamanasamatthena balena balavā. **Sajjāvudhoti** sanna-
ddhadhanu-ādi-āvudho. Sūravīrasevakajanavasena **saparivāro**. **Tanti** yathāvuttaṃ
purisaṃ. Balavantatāya, sajjāvudhatāya, saparivāratāya ca **corā dūratova disvā**
palāyeyyūṃ. **Anatthakārikā**ti sammāpaṭipattiyā vibandhakarāṇato vuttanayena
anatthakārikā. **Cha dhammeti** bahussutatā, paripucchakatā, vinaye pakataññutā,
adhimokkhabahulatā, kalyāṇamittatā, sappāyakathāti ime cha dhamme. Yathā
bāhusaccādīni uddhaccakukkuccassa pahānāya saṃvattanti, evaṃ vicikicchāya
pīti idhāpi bahussutatādayo gahitā. Kalyāṇamittatā sappāyakathā viya pañcannaṃ,
tasmā tassa tassa anucchavikasevanatā veditabbā. Sammāpaṭipattiyā appaṭi-
pattinimittatāmukhena vicikicchā micchāpaṭipattimeva paribrūhetīti tassā pahānaṃ
duccaritavidhūnanūpāyoti āha “**duccaritakantāraṃ nittharivā**”ti-ādi.

225. Pāmojjaṃ nāma taruṇapīti, sā kathaṅcipi tuṭṭhāvattāti āha “**pāmojjaṃ jāya-**
tīti tuṭṭhākāro jāyati”ti. **Tuṭṭhassā**ti okkantikabhāvappattāya pītiyā vasena tuṭṭhassa.
Attano savipphārikatāya, attasamuṭṭhānapaṇītarūpuppattiyā ca **sakalasarīraṃ**
khobhayamānā pharaṇalakkhaṇā **pīti jāyati**. Pītisahitaṃ pīti uttarapadalopena, kiṃ
pana taṃ (1.0262)? Mano. Pīti mano etassāti pītimano, tassa **pītimanassa**.

Tayidaṃ atthamattameva dassento “**pītisampayuttacittassā**”ti āha. **Kāyoti** idha arūpakalāpo adhippeto, na vedanādikkhandhattayamevāti āha “**nāmakāyo passa-mbhati**”ti, passaddhidvayassa pīvasenettha passambhanaṃ adhippetam. **Vigata-darathoti** pahīna-uddhaccādikilesadaratho. Vuttappakārāya pubbhāgabhāvanāya vasena cetasikasukhaṃ paṭisaṃvedentoyeva taṃsamuṭṭhānapaṇītarūpaphu-ṭṭhasarīratāya kāyikampi sukhaṃ vedetīti āha “**kāyikampi cetasikampi sukhaṃ vedayati**”ti. **Iminā**ti “sukhaṃ paṭisaṃvedetī”ti evaṃ vuttena. Saṃkilesapakkhato nikkhantattā, paṭhamajjhānapakkhikattā ca **nekkhammasukhena**. **Sukhitassāti** sukhino.

Paṭhamajjhānakathāvaṇṇanā

226. “Cittaṃ samādhiyati”ti etena upacāravasenapi appanāvasenapi cittassa samādhānaṃ kathitaṃ. Evaṃ sante “so vivicceva kāmehi”ti-ādikā desanā kima-tthiyāti āha “**so vivicceva kāmehi ...pe... vuttan**”ti. Tattha **uparivisesadassana-tthanti** paṭhamajjhānādi-uparivattabbavisesadassanatthaṃ. Na hi upacārasamā-dhisamadhighamena vinā paṭhamajjhānādiviseso samadhigantaṃ sakkā. Pāmojju-ppādādīhi kāraṇaparamparā dutiyajjhānādisamadhighamepi icchitabbāva paṭipadā-ñāṇadassanavisuddhi viya dutiyamaggādisamadhighameti daṭṭhabbaṃ. **Tassa samādhinoti** “sukhino cittaṃ samādhiyati”ti evaṃ sādharmaṇavasena vutto yo appa-nālakkhaṇo, tassa samādhino. **Pabhedadassanatthanti** dutiyajjhānādivibhāgassa ceva abhiññādivibhāgassa ca pabhedadassanatthaṃ. Karo vuccati pupphasa-mbhavaṃ gabbhāsāye kariyatīti katvā, karato jāto kāyo karajakāyo, tadupasani-ssayo catusantatirūpasamudāyo. Kāmaṃ nāmakāyopi vivekajena pītisukhena tathāladdhupakāro, “abhisandeti”ti-ādivacanato pana rūpakāyo idhādhippetoti āha “**imaṃ karajakāyan**”ti. **Abhisandeti**ti abhisandanaṃ karoti. Taṃ pana jhāna-mayena pītisukhena karajakāyassa tintabhāvāpādanaṃ, sabbatthakameva lūkha-bhāvāpanayananti āha “**temeti**”ti-ādi, tayidaṃ abhisandanaṃ atthato yathāvutta-pītisukhasamuṭṭhānehi paṇītarūpehi kāyassa parippharaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. “**Parisa-ndeti**”ti-ādīsupi eseva nayo. Sabbam etassa atthīti sabbavā, tassa **sabbāvato**. Ava-yavāvayavisambandhe avayavini sāmivacananti (1.0263) avayavīvisayo **sa-saddo, tasmā vuttaṃ “sabbakoṭṭhāsavato”**ti. **Aphuṭaṃ nāma na hoti** yattha yattha kammajarūpaṃ, tattha tattha cittajarūpassa abhibyāpanato. Tenāha “**upādinnaka-santati**”ti-ādi.

227. Chetoti kusalo. Taṃ panassa kosallaṃ nhāniyacūṇṇānaṃ sannane piṇḍī-karaṇe ca samatthātāvasena veditabbanti āha “**paṭibalo**”ti-ādi. **Kaṃsa-saddo** “mahatīyā kaṃsapātiyā”ti-ādīsu suvaṇṇe āgato.

“Kaṃso upahato yathā”ti-ādīsu (dha. pa. 134) kittimalohe, katthaci paṇṇatti-matte “upakaṃso nāma rājāpi mahākaṃsassa atrajo”ti-ādi, [jā. atṭha. 4.10 ghaṭa-paṇḍitajātakavaṇṇanāyaṃ (atthato samānaṃ)] idha pana yattha katthaci loheti āha “**yena kenaci lohena katabhājane**”ti. **Snehānugatāti udakasinehena** anupavi-sanavasena gatā upagatā. **Snehaparetāti** udakasinehena parito gatā samantato

phuṭṭhā, tato eva **santarabāhirā** phuṭṭhā sinehena, etena sabbaso udakena temita-
bhāvamāha. “**Na ca paggharaṇī**” ti etena tintassapi tassa ghanathaddhabhāvaṃ
vadati. Tenāha “**na ca binduṃ bindun**” ti-ādi.

Dutiyajjhānakathāvaṇṇanā

229. Tāhi tāhi udakasirāhi ubbhijjatīti ubbhidaṃ, ubbhidaṃ udakaṃ etassāti
ubbidodako. **Ubbhinna-udakoti** nadītīre khatakūpako viya ubbhijjanaka-udako.
Uggacchanaka-udakoti dhārāvasena uṭṭhahana-udako. Kasmā panettha ubbhido-
dakova rahado gahito, na itaroti āha “**heṭṭhā uggacchana-udakañhī**” ti-ādi. **Dhārāni-**
pātapubbuḷakehīti dhārānipātehi udakapubbuḷakehi ca, “pheṇapaṭalehi cā” ti
vattabbaṃ. **Sannisinnamevāti** aparikkhobhatāya niccalameva, suppasanname-
vāti adhippāyo. **Sesanti** “abhisandeti” ti-ādikaṃ.

Tatijjhānakathāvaṇṇanā

231. **Uppalānīti** uppalagacchāni. **Setarattanīlesūti** uppalesu, setuppalarattuppa-
lanīluppalesūti attho. **Yaṃ kiñci uppalaṃ uppalameva** sāmāññagahaṇato

(1.0264). **Satapattanti** ettha **sata**-saddo bahupariyāyo “satagghī” ti-ādīsu viya, tena anekasatapattassapi saṅgaho siddho hoti. Loke pana “rattaṃ padumaṃ, setaṃ puṇḍarīkaṃ” tipi vuccati. Yāva aggā, yāva ca mūlā udakena abhisandanādisambhavadassanattaṃ **udakānuggataggahaṇaṃ**. Idha uppalādīni viya karajakāyo, udakaṃ viya tatiyajjhānasukhaṃ.

Catutthajjhānakathāvaṇṇanā

233. Yasmā “parisuddhena cetasā” ti catutthajjhānacittamāha, tañca rāgādi-upakkilesāpagamanato nirupakkilesaṃ nimmalaṃ, tasmā āha “**nirupakkilesatṭhena parisuddhan**” ti. Yasmā pana pārisuddhiyā eva paccayavisesena pavattiviseso pariyodātataṃ suvaṇṇassa nighaṃsanena pabhassaratā viya, tasmā āha “**pabhassaratṭhena pariyodātanti veditabban**” ti. Idanti odātavacanaṃ. **Utupharaṇatthanti** uṇha-utuno pharaṇadassanattaṃ. **Utupharaṇaṃ na hoti** savisesanti adhippāyo, tenāha “**taṅkhaṇa ...pe... balavaṃ hoti**” ti. **Vatthaṃ viya karajakāyoti** yogino karajakāyo vatthaṃ viya daṭṭhabbo utupharaṇasadisena catutthajjhānasukhena pharittabbatā. Purisassa sarīraṃ viya catutthajjhānaṃ daṭṭhabbaṃ utupharaṇatṭhāniyassa sukhasa nissayabhāvato, tenāha “**tasmā**” ti-ādi. Ettha ca “parisuddhena cetasā” ti ceto gahaṇena jhānasukhaṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ, tenāha “**utupharaṇaṃ viya catutthajjhānasukhan**” ti. Nanu ca catutthajjhāne sukhomeva natthīti? Saccaṃ natthi sātalaṅkhaṇasantasabhāvattā panettha upekkhā “sukhan” ti adhippetā. Tena vuttaṃ **sammohavinodaniyaṃ** “upekkhā pana santattā, sukhamicceva bhāsītā” ti. (vibha. aṭṭha. 232; visuddhi. 2.644; paṭi. ma. 105, mahāni. aṭṭha. 27)

Na arūpajjhānalābhīti na veditabbo avinābhāvato, tenāha “**na hī**” ti-ādi. Tattha **cuddasahākārehīti** kasiṇānulomato, kasiṇapaṭilomato, kasiṇānulomapaṭilomato, jhānānulomato, jhānapaṭilomato, jhānānulomapaṭilomato, jhānukkantikato, kasiṇukkantikato, jhānakasiṇukkantikato, āṅgasaṅkantito, ārammaṇasaṅkantito, āṅgārammaṇasaṅkantito, āṅgavavatthānato (1.0265), ārammaṇavavatthānatoti imehi cuddasahākārehi. Satipi jhānesu āvajjanādivasībhāve ayaṃ vasībhāvo abhiññānibbattane ekantena icchitabboti dassento āha “**na hi ...pe... hoti**” ti. Svāyaṃ nayo arūpasamāpattīhi vinā na ijjhatīti tāyapettha avinābhāvo veditabbo. Yadi evaṃ kasmā pāliyaṃ na ārupajjhānāni āgatānīti? Visesato ca rūpāvacaracatutthajjhānapādakattā sabbābhiññānaṃ tadantogadhā katvā tāya desitā, na arūpāvacara-jjhānānaṃ idha anupayogato, tenāha “**arūpajjhānāni āharitvā kathetabbānī**” ti.

Vipassanāñāṇakathāvaṇṇanā

234. Sesanti “evaṃ samāhite citte” ti-ādīsu vattabbaṃ. Ñeyyaṃ jānātīti ñāṇaṃ, taṃ pana ñeyyaṃ paccakkhaṃ katvā passatīti dassanaṃ, ñāṇameva dassananti ñāṇadassanaṃ. Tayidaṃ ñāṇadassanapadaṃ sāsane aññattha ñāṇaviseso nirūlhaṃ, taṃ sabbaṃ atthuddhāravasena dassento “**ñāṇadassananti maggañā-nampi vuccatī**” ti-ādīmāha. Yasmā vipassanāñāṇaṃ tebhūmakasaṅkhāre aniccā-

dito jānāti, bhaṅgānupassanato paṭṭhāya paccakkhato ca te passati tasmā āha “**idha pana ...pe... ñāṇadassananti vuttan**” ti.

Abhinīharatīti vuttanayena aṭṭhaṅgasamannāgate tasmim̃ citte vipassanākkamena jāte vipassanābhimukhaṃ peseti, tenāha “**vipassanā ...pe... karotī**” ti. Tada-bhimukhabhāvo eva hissa tanninnatādikaratā. **Vuttoyeva** brahmajāle. Odanakummāsehi upacīyatīti **odanakummāsūpacayo**. **Aniccadhammoti** pabhaṅgutāya addhuvasabhāvo. **Duggandhavighātathāyā**ti sarīre duggandhassa vigamāya. **Ucchādanadhammoti** ucchādetabbatāsabhāvo. Ucchādanena hi sarīre sedagūthapittasemhādihātukkabhagarubhāvaduggandhānaṃ apagamo hoti. Mahāsambāhanaṃ mallādīnaṃ bāhuvaḍḍhanādi-atthaṃ hotīti “**khuddakasambāhanenā**” ti vuttaṃ. **Parimaddanadhammoti** parimadditabbatāsabhāvo. **Bhijjati ceva vikirati cāti** aniccatāvasena bhijjati ca bhinnañca kiñci payojanaṃ asādhentaṃ vippakiññañca hoti. **Rūpī**ti attano paccayabhūtena utu-āhāralakkhaṇena rūpavāti ayamettha attho icchitoti āha “**chahi padehi samudayo kathito**” ti. Saṃsagge hi ayamīkāro. **Sañṭhānasampādanampi** tathārūparūpuppādaneneva hotīti ucchādanapari-maddanapadehipi (1.0266) samudayo kathitoti vuttaṃ. Evaṃ navahi yathārahaṃ kāye samudayavayadhammānupassitā dassitā. **Nissitañca** chaṭṭhavatthunissitattā vipassanāñāṇassa. **Paṭibaddhañca** tena vinā appavattanato, kāyasaññitānaṃ rūpadhammānaṃ ārammaṇakaraṇato ca.

235. Suṭṭhu bhāti obhāsati **subho**, pabhāsampattiyāpi maṇino bhaddatāti āha “**subhoti sundaro**” ti. Kuruvindajāti ādijātivisesopi maṇino ākaraparissuddhimūlako evāti āha “**parisuddhākarasamuṭṭhito**” ti dosanīharaṇavasena parikammanipphattīti āha “**suṭṭhu kataparikammo apanītapāsāṇasakkharo**” ti. Chaviyā saṅhabhāvenassa acchatā, na saṅghātassāti āha “**acchoti tanucchavi**” ti, tenāha “**vippasanno**” ti. **Dhovanavedhanādīhī**ti catūsū pāsāṇesu dhovanena ceva kāḷakādi-apaharaṇatthāya suttena āvunanatthāya ca vijjanena. Tāpasasāṅghakaraṇādīnaṃ saṅgaho ādi-Saddena. **Vaṇṇasampattinti** suttassa vaṇṇasampattiṃ. **Maṇi viya karajakāyo** paccavekkhitabbato. **Āvutasuttaṃ viya vipassanāñāṇaṃ** anupavisitvā ṭhitattā. **Cakkhumā puriso viya vipassanālābhī bhikkhu** sammadeva dassanato. **Tadārammaṇānanti** rūpadhammārammaṇānaṃ. Phassapañcamakacittacetasikaggahaṇena gahitadhammāpi vipassanācittuppādapariyāpannā evāti veditabbaṃ. Evañhi tesam̃ vipassanāñāṇagatikattā “**āvutasuttaṃ viya vipassanāñāṇa**” ti vacanaṃ avirodhitam̃ hoti. Kiṃ panete ñāṇassa āvi bhavanti, udāhu puggalassāti? Ñāṇassa. Tassa pana āvibhāvattā puggalassa āvibhūtā nāma honti. **Ñāṇassāti** ca paccavekkhaṇāñāṇassa.

Maggañāṇassa anantaram̃, tasmā lokiyābhiññānaṃ parato chaṭṭhābhiññāya purato vattabbaṃ vipassanāñāṇaṃ. **Evaṃ santepī**ti yadipāyaṃ ñāṇānupubbī, evaṃ santepi. **Etassa antarāvāro natthī**ti pañcasu lokiyābhiññāsu kathitāsu ākaṅkheyyasuttādīsū (ma. ni. 1.65) viya chaṭṭhābhiññā kathetabbāti etassa anabhiññālakkaṇassa vipassanāñāṇassa tāsam̃ antarāvāro na hoti. **Tasmā** tattha avasārābhāvato **idheva** rūpāvacaracatutthajjhānānantameva (1.0267) **dassitaṃ** vipassanāñāṇaṃ. **Yasmā cāti ca**-saddo samuccayattho, tena na kevalam̃ tadeva,

atha kho idampi kāraṇaṃ vipassanāññāssa idheva dassaneti imamattaṃ dīpeti. **Dibbena cakkhunā bheravampi rūpaṃ passatoti** ettha “iddhividhaññāna bheravaṃ rūpaṃ nimminivā cakkhunā passato”tipi vattabbaṃ, evampi abhiññālābhino apariññātavatthukassa bhayaṃ santāso uppajjati. Uccāvālikavāsi mahānā-gattherassa viya. **Pāṭiyekkaṃ sandiṭṭhikaṃ sāmāññaphalaṃ**. Tenāha bhagavā-

“Yato yato sammāsati, khandhānaṃ udayabbayaṃ;

labhatī pītipāmojjaṃ, amataṃ taṃ vijānatan”ti-ādi. (dha. pa. 374);

Manomayiddhiññānakathāvaṇṇanā

236-7. Manena nibbattitanti abhiññāmanena nibbattitaṃ. Hatthapādādi **aṅgehi ca** kapparaṇṇu-ādi **paccaṅgehi ca. Saṅghānavasenā**ti kamaladalādisadisasa-ṅghānamattavasena, na rūpābhigāhātārahābhūtappasādi-indriyavasena. **Sabbākāre-hīti** vaṇṇasaṅghāna-avayavavisesādisabbākārehi. **Tena** iddhimatā. **Sadisabhāvada-ssanattamevā**ti saṅghānatopi vaṇṇatopi avayavavisesatopi sadisabhāvadassana-tthameva. **Sajātiyaṃ ṭhito**, na nāgiddhiyā aññajātirūpo.

Iddhividhaññādikakathāvaṇṇanā

239. Suparikammakattamattikādayo viya iddhividhaññānaṃ vikubbanakiriyāya nissayabhāvato.

241. Sukhanti akicchena, akasirenāti attho.

243. Mando uttānaseyyakadārakopi “daharo”ti vuccatīti tato visesanatthaṃ “yuvā”ti vuttaṃ. Yuvāpi koci anicchanako amaṇḍanajātiko hotīti tato visesa-natthaṃ “maṇḍanakajātiko”ti-ādi vuttaṃ, tenāha “yuvāpīti” ādi. Kālatilappamāṇā bindavo **kālatilakāni kālā** vā kammāsā, tilappamāṇā bindavo **tilakāni. Vaṅgaṃ** nāma viyaṅgaṃ. Yobbanapīlakādayo **mukhadūsipīlakā**. Mukhagato (1.0268) doso **mukhadoso**, lakkhaṇavacanañcetaṃ mukhe adosassāpi pākaṭabhāvassa adhippe-tattā. Yathā vā mukhe doso, evaṃ mukhe adosopi mukhadoso saralopena. Mukha-doso ca mukhadoso ca **mukhadosoti** ekasesanayenapettha attho daṭṭhabbo. Evañhi “paresaṃ soḷasavidhaṃ cittaṃ pākaṭaṃ hotī”ti vacanaṃ samatthitaṃ hotī.

245. Pubbenivāsaññāpamāyanti pubbenivāsaññāssa dassita-upamāyaṃ. Taṃ divasaṃ katakiriyā nāma pākatikasattassapi yebhuyyena pākaṭā hotīti dassa-natthaṃ **taṃdivasa**-ggahaṇaṃ kataṃ. **Taṃdivasagatagāmattaya**-Ggahaṇeneva mahābhinihārehi aññesampi pubbenivāsaññāḷābhīnaṃ tīsu bhavesu katakiriyā yebhuyyena pākaṭā hotīti dīpitanti daṭṭhabbaṃ.

247. Aparāparaṃ sañcaranteti taṃtaṃkiccavasena ito cito ca sañcarante. Yathāvuttapāsādo viya **bhikkhuno karajakāyo daṭṭhabbo** tattha patiṭṭhitassa daṭṭha-bbadassanasiddhito. Cakkhumato hi dibbacakkhusamadhigamo. Yathāha “maṃsacakkhussa uppādo, maggo dibbassa cakkhuno”ti (itivu. 61). **Cakkhumā puriso viya ayameva dibbacakkhuṃ patvā ṭhito bhikkhu** daṭṭhabbassa dassanato. **Gehaṃ pavisantā viya** etaṃ attabhāvagehaṃ okkamantā, upapajantāti attho.

Gehā nikkhamantā viya etasmā attabhāvagehato pakkantā, cavantāti attho. Evaṃ vā ettha attho daṭṭhabbo. **Aparāparaṃ sañcaraṇakasattā**ti pana punappunaṃ saṃsāre paribbhamantā sattā. **“Tattha tattha nibbattasattā”**ti pana iminā tasmim bhava jātasamvaddhe satte vadati. Nanu cāyaṃ dibbacakkhuññāṇakathā, ettha kasmā “tīsu bhavesū”ti catuvokārabhavassāpi saṅgaho katoti āha **“idañcā”**ti-ādi. Tattha **idanti** “tīsu bhavesu nibbattasattānaṃ”ti idaṃ vacanaṃ. **Desanāsukhatthamevā**ti kevalaṃ desanāsukhatthaṃ, na catuvokārabhave nibbattasattānaṃ dibbacakkhuno āvibhāvasabbhāvato. Na hi “ṭhapetvā arūpabhavan”ti vā “dvīsu bhavesū”ti vā vuccamāne desanā sukhāvabodhā ca hotīti.

Āsavakkhayaññāṇakathāvaṇṇanā

248. Vipassanāpādakanti (1.0269) vipassanāya padaṭṭhānabhūtaṃ. Vipassanā ca tividhā vipassakapuggalabhedena. Mahābodhisattānañhi paccekabodhisattānañca vipassanā cintāmayaññāṇasaṃvaddhitā sayambhuññāṇabhūtā, itaresaṃ sutamayaññāṇasaṃvaddhitā paropadesasambhūtā nāma. Sā “ṭhapetvā nevasaññānāsaññāyatanaṃ avasesarūpārūpajjhānānaṃ aññatarato vuṭṭhāyā”ti-ādinā anekadhā, arūpamukhavasena catudhātuvavatthāne vuttānaṃ tesāṃ tesāṃ dhātupariggahamukhānañca aññataramukhavasena anekadhā ca visuddhimagge nānāyato vibhāvitā. Mahābodhisattānaṃ pana catuvīsaticōṭisatasahassamukhena pabhedagamanato nānāyayaṃ sabbaññutaññāṇasannissayassa ariyamaḡgaññāṇassa adhiṭṭhānabhūtaṃ pubbabhāgaññāṇagabbhaṃ gaṇhāpentaṃ parinātaṃ gacchantāṃ paramagambhīraṃ saṅhasukhumataraṃ anaññasādhāraṇaṃ vipassanāññāṇaṃ hoti, yaṃ aṭṭhakathāsu “mahāvajiraññāṇaṃ”ti vuccati. Yassa ca pavattivibhāgena catuvīsaticōṭisatasahassappabhedassa pādakabhāvena samāpajjiyamānā catuvīsaticōṭisatasahassasaṅkhyā devasikaṃ satthu

vaḷañjanakasamāpattiyo vuccanti, svāyaṃ buddhānaṃ vipassanācāro **paramattha-**
mañjusāyaṃ visuddhimaggasaṃvaṇṇanāyaṃ (visuddhi. ṭī. 1.216) uddesato
dassito. Atthikehi tato gahetabbo, idha pana sāvakānaṃ vipassanā adhippetā.

Āsavānaṃ khayañāṇāyāti āsavānaṃ khepanato samucchindanato āsava-
kkhayo, ariyamaggo, tattha ñāṇaṃ āsavānaṃ khayañāṇaṃ, tadatthaṃ tenāha “**āsa-**
vānaṃ khayañāṇanibbattanatthāyā”ti. Āsavā ettha khīyantīti **āsavānaṃ khayō**
nibbānaṃ. Khepeti pāpadhammeti **khayo**, Maggo. So pana pāpakkhayo āsava-
kkhayena vinā natthīti “khaye ñāṇaṃ”ti ettha khayaggahaṇena āsavakkhayo
vuttoti āha “**khaye ñāṇaṃ**”ti-ādi. Samitapāpo samaṇoti katvā āsavānaṃ khīṇattā
samaṇo nāma hotīti āha “**āsavānaṃ khayā samaṇo hotīti ettha phalaṃ**”ti. Āsavava-
ḍḍhiyā saṅkhāre vaḍḍhento visaṅkhārato suvidūraavidūroti “ārā so āsavakkha-
yā”ti ettha āsavakkhayapadaṃ visaṅkhārādhivacananti āha “**āsavakkhayāti ettha**
nibbānaṃ vuttaṃ”ti. **Bhaṅgoti** (1.0270) āsavānaṃ khaṇanirodho “āsavānaṃ
khayo”ti vuttoti yojanā.

“**Idaṃ dukkhaṃ**”ti dukkhassa ariyasaccassa tadā bhikkhuno paccakkhato gahi-
tabhāvadassanaṃ. “**Ettakaṃ dukkhaṃ**”ti tassa paricchijjaggahitabhāvadassanaṃ.
“**Na ito bhiiyo**”ti tassa anavasesetvā gahitabhāvadassanaṃ. Tenāha “**sabbampi**
dukkhasaccaṃ”ti-ādi. **Sarasalakkhaṇapaṭivedhenāti** sabhāvasaṅkhātassa lakkha-
ṇassa asammohato paṭivijjhanena, asammohapaṭivedhoti ca. Yathā tasmiṃ ñāṇe
pavatte pacchā dukkhasaccassa sarūpādiparicchede sammoho na hoti, tathā
pavatti, tenāha “**yathābhūtaṃ pajānāti**”ti. Dukkhaṃ samudeti etasmāti dukkhasa-
mudayo, taṇhāti āha “**tassa cā**”ti-ādi. **Yaṃ ṭhānaṃ patvāti** yaṃ nibbānaṃ
maggassa ārammaṇapaccayatṭhena kāraṇabhūtaṃ āgamma, “patvāti”ti ca tadu-
bhayavato puggalassa patti tadubhayassa patti viyāti katvā vuttaṃ. **Patvāti** vā
pāpuṇanahetu. **Appavattīti** appavattinimittaṃ, te vā nappavattanti etthāti **appavatti**,
nibbānaṃ. **Tassāti** dukkhanirodhassa. **Sampāpakanti** sacchikaraṇavasena
sammadeva pāpakam.

Kilesavasenaṃ āsavasaṅkhātakilesavasena. Yasmā āsavānaṃ dukkhasaccapa-
riyāyo tappariyāpannattā, sesasaccānañca taṃsamudayādipariyāyo atthi, tasmā
vuttaṃ “**pariyāyato**”ti. Dassento saccānīti yojanā. Āsavānaṃyeva cettha gahaṇaṃ
“āsavānaṃ khayañāṇāyā”ti āradhattā. Tathā hi “kāmāsavāpi cittaṃ vimuccatī”-
ti-ādinā (dī. ni. 1.248; ma. ni. 1.433; ma. ni. 3.19) āsavavimuttisīseneva sabbakile-
savimutti vuttā. “Idaṃ dukkhanti yathābhūtaṃ pajānāti”ti-ādinā missakamaggo
idha kathitoti “**saha vipassanāya koṭippattaṃ maggaṃ kathesī**”ti vuttaṃ. “**Jānato**
passato”ti iminā pariññāsacchikiriyābhāvanābhīsamayā vuttā. “Vimuccatī”ti iminā
pahānābhīsamayo vuttoti āha “**iminā maggakkhaṇaṃ dassetī**”ti. “**Jānato passa-**
to”ti vā hetuniddesoyam. Jānanahetu dassanahetu kāmāsavāpi cittaṃ vimucca-
tīti yojanā. Dhammānañhi samānakālikānampi paccayappaccayuppannatā saha-jā-
taṇhāyā labbhatīti. Bhavāsavaggahaṇena cettha bhavarāgassa viya bhavadiṭṭhi-
yāpi samavarodhoti diṭṭhāsavassāpi (1.0271) saṅgaho daṭṭhabbo. **Khīṇā jātīti-ādīhi**
padehi. **Tassāti** paccavekkhaṇāñāṇassa. **Bhūmīti** pavattiṭṭhānaṃ.

Yenādhippāyena “katamā panassā”ti-ādinā codanā katā, taṃ vivaranto “**na tāva-**

ssā”ti-ādimāha. Tattha **na tāvassa atītā jāti khīṇā** maggabhāvanāyāti adhippāyo. Tattha kāraṇamāha **“pubbeva khīṇattā”**ti. Na anāgatā assa jāti khīṇāti yojanā. **Na anāgatāti** ca anāgatabhāvasāmaññaṃ gahetvā lesena codeti, tenāha **“anāgate vāyāmābhāvato”**ti. Anāgataviseso panettha adhippeto, tassa ca khepane vāyā-mopi labbhateva, tenāha **“yā pana maggassā”**ti-ādi. **Ekacatupañcavokārabhave-sūti** bhavattayaggahaṇaṃ vuttanayena anavasesato jātiyā khīṇabhāvadassa natthaṃ. **Tanti** yathāvuttaṃ jātiṃ. **Soti** khīṇāsavo bhikkhu.

Brahmacariyavāso nāma ukkaṭṭhaniddesena maggabrahmacariyassa nibbatanaṃ evāti āha **“parivutthan”**ti. Sammādiṭṭhiyā catūsu saccesu pariññādikiccasā-dhanavasena pavattamānāya sammāsaṅkappādīnampi dukkhasacce pariññābhī-samayānugūṇā pavatti, itarasaccesu ca nesaṃ pahānābhīsamayādīpavatti pākāṭā eva, tena vuttaṃ **“catūsu saccesu catūhi maggehi pariññāpahānasacchikiriyābhāvanāvasenā”**ti. Dukkhanirodhamaggesu pariññāsacchikiriyābhāvanā yāvadeva samudayappahānatthāyāti āha **“tena tena maggena pahātabbakilesā pahīnā”**ti. **Itthattāyāti** ime pakārā itthaṃ, tabbhāvo itthattaṃ, tadatthanti vuttaṃ hoti. Te pana pakārā ariyamaggabyāpārabhūtā pariññādayo idhādhippetāti āha **“evaṃ soḷasa-kiccabhāvāyā”**ti. Te hi maggaṃ paccavekkhato maggānubhāvena pākāṭā hutvā upaṭṭhahanti, pariññādīsu ca pahānameva padhānaṃ tadatthattā itaresanti āha **“kilesakkhayabhāvāyā vā”**ti. Pahīnakilesapaccavekkhaṇavasena vā evaṃ vuttaṃ. Dutiyavikappe **itthattāyāti** nissakke sampadānavacananti āha **“itthabhāvato”**ti. **Aparanti** anāgataṃ. **Ime pana** carimakattabhāvasaṅkhātā **pañcakkhandhā pariññātā tiṭṭhanti**, etena tesāṃ appatiṭṭhataṃ dasseti. Apariññāmūlikā hi patiṭṭhā. Yathāha “kabalīkāre ce bhikkhave āhāre atthi rāgo atthi nandī atthi (1.0272) taṇhā, patiṭṭhitaṃ tattha viññāṇaṃ virūḷhaṇaṃ”ti-ādi. (saṃ. ni. 2.64; kathā. 296; mahāni. 7) tenevāha **“chinnamūlakā rukkhā viyā”**ti-ādi.

249. Pabbatamatthake Ti pabbatasikhare. Tañhi yebhuyyena saṅkhittaṃ saṅkucitaṃ hotīti pāḷiyaṃ “pabbatasāṅkhepe”ti vuttaṃ. Pabbatapariyāpanno vā padeso **pabbatasāṅkhepo**. **Anāviloti** akālusīyo, sā cassa anāvilatā kaddamābhāvena hotīti āha **“nikkaddamo”**ti. **Sippiyoti** suttīyo. **Sambukāti** saṅkhalikā. **Ṭhitāsūpi nisinnāsūpi** gāvīsu. **Vijjamānāsūti** labbhamānāsu, itarā ṭhitāpi nisinnāpi “caranti”ti vuccanti saha caraṇanayena. **Tiṭṭhantameva**, na pana kadācīpi carantaṃ. **Dvayanti** sippisambukaṃ, macchagumbanti idaṃ ubhayaṃ. **Tiṭṭhantanti vuttaṃ** carantaṃ pīti adhippāyo. **“Itarañca dvayan”**ti ca yathāvuttameva sippisambukādi-dvayaṃ vadati. Tañhi caratīti. Kiṃ vā imāya saha cariyāya, yathālābhaggahaṇaṃ panettha daṭṭhabbaṃ. Sakkharakathalassa hi vasena tiṭṭhantanti. Sippisambukassa macchagumbassa ca vasena tiṭṭhantampi carantaṃ pīti yojanā kātabbā.

Tesaṃ dasannaṃ ñāṇānaṃ. **Tatthāti** tasmīṃ ārammaṇavibhāge, tesu vā ñāṇesu. Bhūmibhedato, kālabhedato, santānabhedato cāti **sattavidhārammaṇaṃ vipassanāñāṇaṃ**. **“Rūpāyatanaṃ mattamevā”**ti idaṃ tassa ñāṇassa abhinimmiyamāne manomaye kāye rūpāyatanaṃ evārabbha pavattanato vuttaṃ, na tattha gandhāyataṃ ādīnaṃ abhāvato. Na hi rūpakalāpo gandhāyataṃ ādirahito atthi. Parinipphannaṃ eva nimmitarūpaṃ, tenāha **“parittapaccuppannabahiddhāramma-**

ṇan"ti. Āsavakkhayañāṇaṃ nibbānārammaṇameva samānaṃ parittattikavasena appamāṇārammaṇaṃ, ajjhattattikavasena bahiddhārammaṇaṃ, atittattikavasena navattabbārammaṇaṃca hotīti āha "**appamāṇabahiddhānavattabbārammaṇaṃ**"ti. Kūṭo viya kūṭāgārassa bhagavato desanāya arahattaṃ uttamaṅgabhūtaṃti āha "**arahattanikūṭena**"ti. **Desanaṃ niṭṭhāpesī**ti titthakaramataharavibhāvinīṃ nānāvidhakuhanalapanādīmicchājīvavidhamaṃsinīṃ tividhasīlālaṅkataṃ paramasallekhapaṭipattidīpanīṃ jhānābhīññādi-uttarimanussadhammavibhūsitāṃ cuddasavidhamahāsāmaññaphalapaṭīmaṇḍitaṃ anaññasādhāraṇaṃ desanaṃ niṭṭhāpesi.

Ajātasattu-upāsakattapaṭivedanākathāvaṇṇanā

250. Ādimajjhapariyosānanti (1.0273) ādiṅca majjhaṅca pariyosānaṅca. **Sakkaccaṃ** sagāraṃvaṃ. **Āraddhaṃ** dhammasaṅgāhakehi.

Abhikkantā vigatāti atthoti āha "**khaye dissati**"ti. Tathā hi "nikkhanto paṭhamo yāmo"ti upari vuttaṃ. **Abhikkantataroti** ativiya kantataro manorama, tādiso ca sundaro bhaddako nāma hotīti āha "**sundare dissati**"ti. **Koti** devanāgayakkhagandhabbādīsu ko katamo. **Meti** mama. **Pādānīti** pāde. **Iddhiyāti** imāya evarūpāya deviddhiyā. **Yasasāti** iminā edisena parivārena, pariyanena ca. **Jalanti** vijjotamāno. **Abhikkantenāti** ativiya kantena kamaṇiyena abhirūpena. **Vaṇṇenāti** chavivaṇṇena sarīravaṇṇanibhāya. **Sabbā obhāsayaṃ disāti** dasapi disā pabhāsento cando viya, sūriyo viya ca ekobhāsaṃ ekālokaṃ karontoti gāthāya attho. **Abhirūpeti** uḷārarūpe sampannarūpe.

"Coro coro, sappo sappo"ti-ādīsu **bhaye āmeḍitaṃ**, "vijjha vijjha, pahara paharā"ti-ādīsu **kodhe**, "sādhū sādhūti-ādīsu (ma. ni. 1.327; saṃ. ni. 2.127; 3.35; 5.1005) **pasamsāyaṃ**, "gaccha gaccha, lunāhi lunāhī"ti-ādīsu **turite**, "Āgaccha āgacchā"ti-ādīsu **kotūhale**, "buddho buddhoti cintento"ti-ādīsu (bu. vaṃ. 44) **acchare**, "abhikkamathāyasmanto abhikkamathāyasmanto"ti-ādīsu (dī. ni. 3.20; a. ni. 9.11) **hāse**, "kahaṃ ekaputtaka kahaṃ ekaputtakā"ti-ādīsu (saṃ. ni. 2.63) **soke**, "Aho sukhaṃ aho sukhan"ti-ādīsu (udā. 20; dī. ni. 3.305; cūḷava. 332) **pasāde**. **Ca**-saddo avuttasamuccayattho, tena garahā-asammānādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Tattha "pāpo pāpo"ti-ādīsu **garahāyaṃ**, "abhirūpaka abhirūpakā"ti-ādīsu **asammāne** daṭṭhabbaṃ.

Nayidaṃ āmeḍitavasena dvikkhattuṃ vuttaṃ, atha kho atthadvayavasenaṅti dassento "**atha vā**"ti-ādīmāha "abhikkantaṃ"ti vacanaṃ apekkhitvā napuṃsakaliṅgavasena vuttaṃ. Taṃ pana bhagavato vacanaṃ dhammassa desanāti katvā (1.0273) tathā vuttaṃ. Atthamattadassanaṃ vā etaṃ, tasmā atthavasenettha liṅgavibhattipariṇāmo veditabbo. Dutiyapadepe eseṃ nayo. **Dosanāsanato**ti rāgādīkilesaviddhamanato. **Guṇādhigamanato**ti sīlādīguṇānaṃ sampādanato. Ye guṇe desanādhigameti, tesu padhānabhūtā dassetabbāti te padhānabhūte tāva dassetuṃ "**saddhājananato paññājananato**"ti vuttaṃ. Saddhāpamukhā hi lokiyā guṇā paññāpamukhā lokuttarā. Sīlādi-atthasampattiyā **sāthato**. Sabhāvaniruttisampattiyā **sabyañjanato**. Suviññeyyasaddapayogatāya **uttānapadato**. Saṅhasukhumabhā-

vena dubbhiññeyyatthatāya **gambhīratthato**. Siniddhamudumadhurasaddapayoga-
tāya **kaṇṇasukhato**. Vipulavisuddhapemaṇiyatthatāya **hadayaṅgamato**. Mānātimā-
navidhamanena **anattukkaṃsanato**. Thambhasārambhanimmaddanena **aparava-
mbhanato**. Hitādhippāyappavattiyā, paresaṃ rāgapariḷāhādivūpagamanena ca
karuṇāsītalato. Kilesandhakāraavidhamanena **paññāvadātato**. Karavīkarutamañju-
tāya **āpāthamaṇiyato**. Pubbāparāvīruddhasuvisuddhatāya **vimaddakkhamato**.
Āpāthamaṇiyatāya eva **suyyamānasukhato**. Vimaddakkhamatāya, hitajjhāsaya-
ppavattitāya ca **vīmaṃsiyamānahitato**. **Evamādīhīti ādi-**saddena saṃsāracakkani-
vattanato saddhammacakkappavattanato, micchāvādaiddhamṃsanato sammāvā-
dapatiṭṭhāpanato, akusalamūlasamuddharaṇato kusalamūlasaṃropanato, apāya-
dvārapidhānato saggamaggadvāravivaraṇato, pariyaṭṭhānavūpasamanato anusa-
yasamugghāṭanatotī evamādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo.

Adhomukhaṭṭhapitanti kenaci adhomukhaṃ ṭhapitaṃ. **Heṭṭhāmukhajātanti**
sabhāveneva heṭṭhāmukhaṃ jātaṃ. **Ugghāṭeyyāti** vivaṭaṃ kareyya. **Hatthe gahetvā**
“puratthābhimukho, uttarābhimukho vā gacchā”ti-ādīni avatvā hatthe gahetvā
nissandehaṃ katvā. “Esa maggo, evaṃ gacchā”ti dasseyya. **Kāḷapakkhacātudda-
sīti** kāḷapakke cātuddasī. **Nikkujjitaṃ** ādheyyassa anādhārabhūtaṃ bhājanaṃ
ādhārabhāvāpādanavasena **ukkujjeyya**. Aññāṇassa abhimukhattā heṭṭhāmukhajā-
tatāya **saddhammavimukhaṃ** adhomukhaṭṭhapitatāya **asaddhamme patitanti**
evaṃ padadvayaṃ yathārahaṃ yojetabbaṃ, na yathāsaṅkhaṃ. Kāmaṃ kāma-
cchandādayo paṭicchādakā nīvaraṇabhāvato, micchādiṭṭhi pana savisesaṃ paṭi-
cchādikā satte micchābhīnivesanavasenāti āha (1.0275)

“micchādiṭṭhigahanapaṭicchannan” ti. Tenāha bhagavā “micchādiṭṭhiparamāhaṃ bhikkhave vajjaṃ vadāmi” ti. Sabbo apāyagāmi maggo **kummaggo** Kucchito maggoti katvā. Sammādiṭṭhi-ādīnaṃ ujupaṭipakkhatāya micchādiṭṭhi-ādayo aṭṭha micchattadhammā micchāmaggā. Teneva hi tadubhayapaṭipakkhataṃ sandhāya “**saggamokkhamaggaṃ āvikarontenā**” ti vuttaṃ. Sappi-ādisannissayo padīpo na tathā ujjalo, yathā telasannissayoti **telapajjota**-ggahaṇaṃ. **Etehi pariyāyehī** etehi nikkujjitukkujanapaṭicchannavivaraṇādi-upamopamitabbappakārehi, etehi vā yathāvuttehi nānāvidhakuhanalapanādīmicchājīvavividhamanādivibhāvanapariyāyehi. Tenāha “**anekapariyāyena dhammo pakāsito**” ti.

Pasannakāraṇti pasannehi kātappaṃ sakkāraṃ. **Saraṇanti** paṭisaraṇaṃ, tenāha “**parāyaṇa**” ti. Parāyaṇabhāvo ca anathanisedhanena, atthasampaṭipādanaena ca hotīti āha “**aghasa tātā, hitassa ca vidhātā**” ti. **Aghassāti** dukkhatoti vadanti, pāpatoti pana attho yutto, nissakke cetāṃ sāmivacanaṃ. Ettha ca nāyaṃ **gamu**-saddo nī-saddādayo viya dvikammako, tasmā yathā “ajaṃ gāmaṃ netī” ti vuccati, evaṃ “bhagavantaṃ saraṇaṃ gacchāmi” ti vuttaṃ na sakkā, “saraṇanti gacchāmi” ti pana vattappaṃ. Iti-saddo cettha luttaniddiṭṭho. Tassa cāyamattho. Gamanañca tadadhippāyena bhajanaṃ jānanaṃ vāti dassento “**iminā adhippāyena**” ti-ādīmaṃ. Tattha “**bhajāmi**” ti-ādīsu purimassa purimassa pacchimaṃ pacchimaṃ atthavacanaṃ, **bhajanaṃ** vā saraṇādhippāyena upasaṅkamaṃ, **sevanaṃ** santikāvacaṇatā, **payirupāsanaṃ** vattapaṭivattakaraṇena upaṭṭhānanti evaṃ sabbathāpi anaññasaraṇataṃyeva dīpeti. “**Gacchāmi**” ti padassa bujjhāmīti ayamattho kathaṃ labbhatīti āha “**yesañhī**” ti-ādī.

“**Adhigatamagge sacchikatanirodhe**” ti padadvayenāpi phalaṭṭhā eva dassitā, na maggaṭṭhāti te dassento “**yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjamāne cā**” ti-ādīmaṃ. Nanu ca kalyāṇaputhujanopi “yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjati” ti vuccatīti? Kiñcāpi vuccati, nippariyāyena pana maggaṭṭhā eva tathā vattabbā, na itaro niyāmokkamanābhāvato. Tathā hi te eva vuttā “**apāyesu apatamāne dhāreti**” ti. Sammattaniyāmokkamaena hi apāyavinimuttasambhavo (1.0276). **Akkhāyatīti** ettha **iti**-saddo ādi-attho, pakārattho vā, tena “yāvataṃ bhikkhave dhammā saṅkhatā vā asaṅkhatā vā, virāgo tesāṃ aggaṃ akkhāyatī” ti (itivu. 90; a. ni. 4.34) suttapadaṃ saṅgaṇhāti, “**vitthāro**” ti vā iminā. Ettha ca **ariyamaggo** niyyānikatāya, **nibbānaṃ** Tassa tadatthasiddhihetutāyāti ubhayameva nippariyāyena “dhammo” ti vutto. Nibbānañhi ārammaṇapaccayabhūtaṃ labhitvā ariyamaggassa tadatthasiddhi. Tathāpi yasmā ariya-phalānaṃ “tāya saddhāya avūpasantāyā” ti-ādī vacanato maggena samucchinnaṃ kilesānaṃ paṭipassaddhippahanakiccatāya, niyyānānugūṇatāya, niyyānapariyosānatāya ca, pariyattidhammassa pana “niyyānadhammassa samadhigamanahetutāyā” ti iminā pariyāyena vuttanayena dhammabhāvo labbhati eva. Svāyamattho pāṭhārūḷho evāti dassento “**na kevalan**” ti-ādīmaṃ.

“**Kāmarāgo bhavarāgo**” ti evamādi bhedo sabbopi rāgo virajjati etenāti **rāgavirāgoti maggo kathito**. Ejāsaṅkhātāya taṇhāya, antonijjhānalakkhaṇassa sokassa ca taduppattiyāṃ sabbaso parikkhīṇattā **anejaṃ asokanti phalaṃ kathitaṃ**. **Appaṭikūlanti** avirodhadīpanato kenaci aviruddhaṃ, iṭṭhaṃ paṇitanti vā attho. Paṇṇarū-

pena pavattitattā, pakatthagugaṇavibhāvanato vā **paguṇaṃ**. Yathāha “vhiṃsasaññi paguṇaṃ na bhāsiṃ, dhammaṃ paṇitaṃ manujesu brahme”ti. (ma. ni. 1.283; ma. ni. 2.339; mahāva. 9) sabbadhammakhandhā kathitāti yojanā.

Diṭṭhisīlasaṅghātenāti “yāyaṃ diṭṭhi ariyā niyyānikā niyyāti takkarassa sammā dukkhakkhayāya, tathārūpāya diṭṭhiyā diṭṭhisāmaññagato viharatī”ti (dī. ni. 3.324; ma. ni. 4.92; 3.54) evaṃ vuttāya diṭṭhiyā, “yāni tāni sīlāni akhaṇḍāni acchiddāni asabalāni akammāsāni bhujissāni viññuppasatthāni aparāmaṭṭhāni samādhisaṃvattanikāni, tathārūpehi sīlehi sīlasāmaññagato viharatī”ti (dī. ni. 3.323; ma. ni. 1.492; 3.54; a. ni. 6.11; pari. 274) evaṃ vuttānaṃ sīlānañca saṃhatabhāvena, diṭṭhisīlasāmaññenāti attho. **Samhatoti** ghaṭito, sametoti attho. Ariyapuggalā hi yattha katthaci dūre ṭhitāpi attano guṇasāmaggiyā samhatā eva (1.0277). **Attha ca puggaladhammasā teti** te purisayugavasena cattāropi puggalavasena aṭṭheva ariyadhammasa paccakkhadassāvitāya dhammasā. Tīṇi vatthūni “saraṇaṃ”ti gamanena, tikkhattuṃ gamanena ca **tīṇi saraṇagamanāni**. **Paṭivedesīti** attano hadayagataṃ vācāya pavedesi.

Saraṇagamanakathāvaṇṇanā

Saraṇagamanassa visayappabhedaphalasaṃkilesabhedānaṃ viya kattu ca vibhāvanā tattha kosallāya hotīti “**saraṇagamanesu kosallatthaṃ saraṇaṃ ...pe... veditabbo**”ti vuttaṃ tena vinā saraṇagamanasseva asambhavato. Kasmā panettha vodānaṃ na gahitaṃ, nanu vodānavibhāvanāpi tattha kosallāvahātī? Saccametam, taṃ pana saṃkilesaggahaṇeneva atthato dīpitaṃ hotīti na gahitaṃ. Yāni hi nesam saṃkilesakāraṇāni aññāṇādīni, tesam sabbena sabbaṃ anuppannānaṃ anuppādanena, uppannānañca pahānena vodānaṃ hotīti. Hiṃsatthassa sara-saddassa vasenetam padaṃ daṭṭhabbanti “hiṃsatīti saraṇaṃ”ti vatvā taṃ pana hiṃsanaṃ kesam kathaṃ kassa vāti codanaṃ sodhento “**saraṇagatānan**”-ti-ādimāha. Tattha **bhayanti** vaṭṭabhayaṃ. **Santāsanti** cittutrāsaṃ teneva cetasika-dukkhassa gahitattā. **Dukkanti** kāyikadukkhaṃ. **Duggatiparikilesanti** duggatipariyāpannaṃ sabbampi dukkhaṃ, tayidaṃ sabbaṃ parato phalakathāyaṃ āvibhavi-ssati. **Etanti** “saraṇaṃ”ti padaṃ.

Evaṃ avisesato saraṇa-saddassa atthaṃ dassetvā idāni visesato dassetuṃ “**atha vā**”ti-ādi vuttaṃ. **Hite pavattanenāti** “sampannasīlā bhikkhave viharathā”ti-ādinā (ma. ni. 1.64, 69) atthe niyojanena. **Ahitā ca nivattanenāti**. “Pāṇātipātassa kho pāpako vipāko, pāpakaṃ abhisamparāyan”ti-ādinā ādīnavadassanādīmu-khena anatthato nivattanena. **Bhayaṃ hiṃsatīti** hitāhitesu appavattipavattihetukaṃ byasanaṃ appavattikaraṇena vināseti. Bhavakantārā uttāraṇena maggasaṅkhāto dhammo, itaro assāsādānena sattānaṃ bhayaṃ hiṃsatīti yojanā. **Kārānanti** dānavasena pūjāvasena ca upanītānaṃ sakkārānaṃ. Vipulaphalapaṭilābhakaraṇena sattānaṃ bhayaṃ hiṃsatīti yojanā, anuttaradakkhiṇeyyabhāvatoti (1.0278) adhippāyo. **Imināpi pariyāyenāti** imināpi vibhajitvā vuttena kāraṇena.

“Sammāsambuddho bhagavā, svākkhāto dhammo, suppaṭipanno saṅgho”ti

evaṃ pavatto tatha ratanattaye pasādo tappasādo, tadeva ratanattayaṃ garu eta-
ssāti taggaru tabbhāvo taggarutā, tappasādo ca taggarutā ca tappasādataggarutā,
tāhi **tappasādataggarutāhi**. Vidhūtadiṭṭhivicikicchāsammoha-assaddhiyāditāya **viha-
takilesa**. Tadeva ratanattayaṃ parāyaṇaṃ parāgati tāṇaṃ leṇanti evaṃ pavattiyā
tapparāyaṇatākārappavatto cittuppādo saraṇagamaṇaṃ saraṇaṃ gacchati ete-
nāti. **Taṃsamaṅgīti** tena yathāvuttacittuppādena samannāgato. **Evaṃ upetīti**
bhajati sevati payirupāsati, evaṃ vā jānāti bujjhatīti evamattho veditabbo. Ettha ca
pasāda-ggahaṇena lokiyasaraṇagamanamāha. Tañhi pasādappadhānaṃ. **Garutā-**
gahaṇena lokuttaraṃ. Ariyā hi ratanattayaṃ guṇābhiññatāya pāsāṇacchattaṃ
viya garuṃ katvā passanti. Tasmā tappasādena vikkhambhanavasena vigataki-
leso, taggarutāya samucchadavasenāti yojetabbaṃ agāravakaraṇahetūnaṃ
samucchindanato. Tapparāyaṇatā panettha taggatikatāti tāya catubbidhampi
vakkhamānaṃ saraṇagamaṇaṃ gahitanti daṭṭhabbaṃ. Avisesena vā pasādaga-
rutā jotitāti **pasādaggahaṇena** aveccappasādassa itarassa ca gahaṇaṃ, tathā **garu-
tā**gahaṇenāti ubhayenāpi ubhayaṃ saraṇagamaṇaṃ yojetabbaṃ.

Maggakkhaṇe ijhatīti yojanā. **“Nibbānārammaṇaṃ hutvā”** ti etena atthato catu-
saccādhigamo eva lokuttarasaraṇagamananti dasseti. Tatha hi nibbānadhammo
sacchikiriyābhisamayavasena, maggadhammo bhāvanābhisamayavasena paṭivi-
jjhiyamānoyeva saraṇagamanatthaṃ sādheti. Buddhaguṇā pana sāvakaḡocara-
bhūtā pariññābhisamayavasena, tathā ariyasaṅghaguṇā, tenāha **“kiccato sakalepi
ratanattaye ijhati”** ti. Ijjhantañca saheva ijhati, na lokiyaṃ viya patipāṭiyā asammo-
hapaṭivedhena paṭividdhattāti adhippāyo. Ye pana vadanti “na saraṇagamaṇaṃ
nibbānārammaṇaṃ hutvā pavattati. Maggassa adhigatattā pana adhigatameva
hoti ekaccānaṃ tevijjādīnaṃ lokiyavijjādayo viyā” ti, tesam lokiyaṃ eva saraṇaga-
manaṃ siyā, na lokuttaraṃ, tañca ayuttaṃ duvidhassāpi icchitabbattā.

Tanti (1.0279) lokiyaṃ saraṇagamaṇaṃ. **Saddhāpaṭilābho** “sammāsambuddho
bhagavā” ti-ādinā. **Saddhāmūlikāti** yathāvuttasaddhāpubbaṅgamā sammādiṭṭhiti
buddhasubuddhataṃ, dhammasudhammataṃ, saṅghasuppaṭipattiñca lokiyāvabo-
dhavaseneva sammā ñāyena dassanato. **“Saddhāmūlikā sammādiṭṭhī”** ti etena
saddhūpanissayā yathāvuttalakkhaṇā paññā lokiyasaraṇagamananti dasseti,
tenāha **“diṭṭhijukammanti vuccati”** ti. Diṭṭhi eva attano paccayehi uju karīyatīti katvā
diṭṭhi vā uju karīyati etenāti **diṭṭhijukammaṃ**, tathā pavatto cittuppādo. Evañca
katvā “tapparāyaṇatākārappavatto cittuppādo” ti idaṃ vacanaṃ samatthitaṃ hoti.
Saddhāpubbaṅgamasammādiṭṭhiggahaṇaṃ pana cittuppādassa tappadhānatā-
yāti daṭṭhabbaṃ. **“Saddhāpaṭilābho”** ti iminā mātādīhi ussāhitadāraḡādīnaṃ viya
ñāṇavippayuttaṃ saraṇagamaṇaṃ dasseti, **“sammādiṭṭhī”** ti iminā ñāṇasampa-
yuttaṃ saraṇagamaṇaṃ. **Tayidaṃ** lokiyaṃ saraṇagamaṇaṃ. Attā sanniyyātīyati
appīyati pariccajīyati etenāti **attasanniyyātanaṃ**, yathāvuttaṃ diṭṭhijukammaṃ.
Taṃ ratanattayaṃ parāyaṇaṃ paṭisaraṇaṃ etassāti tapparāyaṇo, puggalo, citta-
ppādo vā. Tassa bhāvo **tapparāyaṇatā**, yathāvuttaṃ diṭṭhijukammameva. “Saraṇa-
n” ti adhippāyena sissabhāvaṃ antevāsikabhāvaṃ upagacchati etenāti **sissabhāvū-
pagamaṇaṃ**. Saraṇagamaṇādhippāyeneva paṇipatati etenāti **paṇipāto**.

Sabbattha yathāvuttadiṭṭhijukammavaseneva attho veditabbo.

Attapariccajananti saṃsāradukkhanittharaṇattham attano attabhāvassa pariccajanam. Eseva nayo sesesupi. **Buddhādīnam yevāti** avadhāraṇam attasanniyyātanādīsupi tattha tattha vattabbam. Evañhi tadaññanivattanam kataṃ hoti.

Evaṃ attasanniyyātanādīni ekena pakārena dassetvā idāni aparehipi pakārehi dassetum **“apicā”** ti-ādi āraddham, tena pariyañantarehipi attasanniyyātanādi kata-meva hoti atthassa abhinnattāti dasseti. **Aḷavakādīnanti ādi**-saddena sātāgirahe-mavatādīnam saṅgaho daṭṭhabbo. Nanu cete aḷavakādayo maggeneva āgatasara-ṇagamanā, katham tesam tapparāyaṇatāsaraṇagamanam vuttanti? Maggenāgata-saraṇagamanehipi. “So aham vicarissāmi ...pe... sudhammataṃ” (saṃ. ni. 1.246; su. ni. 194) “te mayaṃ vicarissāma (1.0280), gāmā gāmaṃ nagā nagaṃ ...pe... sudhammatan” ti, (su. ni. 182) tehi tapparāyaṇatākārassa paveditattā tathā vuttam.

So panesa ñāti ...pe... vasenāti ettha ñātivasena, bhayavasena, ācariyavasena, dakkhiṇeyyavasenāti paccekam yojetabbam. Tattha **ñātivasenāti** ñātibhāvava-sena. Evaṃ sesesupi. **Dakkhiṇeyyapaṇipātenāti** dakkhiṇeyyatāhetukena paṇipā-tena. **Itarehīti** ñātibhāvādivasappavattehi tīhi paṇipātehi. “Itarehī” ti-ādinā saṅkhe-pato vuttamattham vitthārato dassetum **“tasmā”** ti-ādi vuttam. **Vandatīti** paṇipā-tassa lakkhaṇavacanam. **Evarūpanti** diṭṭhadhammikam sandhāya vadati. Sampa-rāyikañhi niyyānikam vā anusāsaniṃ paccāsisanto dakkhiṇeyyapaṇipātameva karotīti adhippāyo.

Saraṇagamanappabhedoti saraṇagamanavibhāgo.

Ariyamaggo eva lokuttaram saraṇagamananti **“cattāri sāmāññaphalāni vipāka-phalan”** ti vuttam. **Sabbadukkhakkhayoti** sakalassa vaṭṭadukkhassa anuppādani-rodho. **Etanti** “cattāri ariyasaccāni, sammappaññāya passatī” ti evaṃ vuttam ariya-saccassa

dassanaṃ.

Niccādito anupagamanādivasenāti “niccan”ti aggahaṇādivasena. **Aṭṭhānanti** hetupaṭikkhepo. **Anavakāsoti** paccayapaṭikkhepo. Ubhayenāpi kāraṇameva paṭikkhipati. **Yanti** yena kāraṇena. **Diṭṭhisampannoti** maggadiṭṭhiyā samannāgato sotāpanno. **Kaṅci saṅkhāranti** catubhūmakeṣu saṅkhatasaṅkhāreṣu ekasaṅkhārampi. **Niccato upagaccheyyā**ti “nicco”ti gaṇheyya. **“Sukhato upagaccheyyā”**ti. “Ekanta-sukhī attā hoti arogo paraṃ maraṇā”ti (dī. ni. 1.76) evaṃ attadiṭṭhivasena sukhato gāhaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. Diṭṭhivippayuttacittena pana ariyasāvako pariāhavūpasamanatthaṃ mattahatthiparittāsito viya cakkhabrāhmaṇo ukkārabhūmiṃ **kaṅci saṅkhāraṃ sukhato upagacchati**. Attavāre kasiṇādipaṅṇattisaṅghatthaṃ “saṅkhāran”ti avatvā **“kaṅci dhamman”**ti vuttaṃ. Imesupi vāreṣu catubhūmakavaseneva paricchedo veditabbo, tebhūmakavaseneva vā. Yaṃ yañhi puthujjano gāhavasena gaṇhāti, tato tato ariyasāvako gāhaṃ viniveṭheti.

“Mātaran”ti-ādīsu (1.0281) janikā **mātā**, janako **pitā**, manussabhūto khīṇāsavo **arahāti** adhippeto. Kiṃ pana ariyasāvako aññaṃ jīvitā voropeyyāti? Ētampi aṭṭhānaṃ, puthujjanabhāvassa pana mahāsāvajjabhāvadassanatthaṃ, ariyasāvakkassa ca phaladassanatthaṃ evaṃ vuttaṃ. **Duṭṭhacittoti** vadhakacittena paduṭṭhacitto. **Lohitaṃ uppādeyyāti** jīvamānakasarīre khuddakamakakkhikāya pivanamaṭṭampi lohitaṃ uppādeyya. **Saṅghaṃ bhindeyyāti** samānasaṃvāsakaṃ samānasīmāyaṃ ṭhitaṃ saṅghaṃ. “Kammena, uddesena, voharanto, anussāvanena, salā-kaggāhenā”ti (pari. 458) evaṃ vuttehi pañcahi kāraṇehi bhindeyya. **Aññaṃ satthāranti** aññaṃ titthakaraṃ “ayaṃ me satthā”ti evaṃ gaṇheyya, netāṃ ṭhānaṃ vijjati attho. **Na te gamissanti apāyabhūminti** te buddhaṃ saraṇaṃ gatā taṃnimittaṃ apāyaṃ na gamissanti, devakāyaṃ pana paripūressanti attho.

Dasahi ṭhānehīti dasahi kāraṇehi. **Adhigaṇhantīti** abhibhavanti. **Velāmasuttādivasenāpīti** ettha karīsassa catutthabhāgappamaṇānaṃ caturāsītisahassasaṅkhyānaṃ suvaṇṇapātirūpiyapātikaṃsapātīnaṃ yathākkamaṃ rūpiyasuvaṇṇahiraṇṇapūrānaṃ, sabbālaṅkārapaṭimaṇḍitānaṃ caturāsītiyā hatthisahassānaṃ, caturāsītiyā assasahassānaṃ, caturāsītiyā rathasahassānaṃ, caturāsītiyā dhenusahassānaṃ, caturāsītiyā kaṅṇāsahassānaṃ, caturāsītiyā pallaṅkasahassānaṃ, caturāsītiyā vatthakoṭisahassānaṃ, aparimāṇassa ca khajjabhojjādibhedassa āhā-rassa pariccajanavasena sattamāsādhikāni sattaṃvaccharāni nirantaraṃ pavattavelāmamahādānato ekassa sotāpannassa dinnadānaṃ mahapphalataraṃ, tato sataṃ sotāpannānaṃ dinnadānato ekassa sakadāgāmino, tato ekassa anāgāmino, tato ekassa arahato, tato ekassa paccekabuddhassa, tato sammāsambuddhassa, tato buddhappamukhassa saṅghassa dinnadānaṃ mahapphalataraṃ, tato cātuddisasaṅghaṃ uddissa vihāra karaṇaṃ, tato saraṇagamaṇaṃ mahapphalataranti imamatthaṃ pakāsentassa velāmasuttassa (a. ni. 9.20) vasena. Vuttañhetāṃ “yaṃ gahapati velāmo brāhmaṇo dānaṃ adāsi mahādānaṃ, yo ce kaṃ diṭṭhisampannaṃ bhojeyya, idaṃ tato mahapphalataran”ti-ādi (1.0282) (a. ni. 9.20). **Velāmasuttādi**ti ādisaddena aggappasādasuttādīnaṃ (a. ni. 4.34; itivu. 90) saṅgho daṭṭhabbo.

Aññāṇaṃ vatthuttayassa guṇānaṃ ajānanaṃ, tattha sammoho. “Buddho nu kho, na nu kho”ti-ādinā vicikicchā **samsayo**. **Micchāññāṇaṃ** tassa guṇānaṃ aguṇa-bhāvaparikkappaṇena viparītaggāho. **Ādi**-saddena anādarāgāravādīnaṃ saṅgaho. **Na mahājutikanti** na ujjalaṃ, aparissuddhaṃ apariyodātanti attho. **Na mahāvippā-**
ranti anuḷāraṃ. **Sāvajjoti** taṇhādīṭṭhādivasena sadoso, lokiyasaraṇagamaṇaṃ sikkhāsamaḍānaṃ viya aggahitakālaparicchedaṃ jīvitapariyantameva hoti, tasmā tassa khandhabhedena bhedoti āha “**anavajjo kālakiriyāyā**”ti. Soti anavajjo sara-
ṇagamaṇabhedo. Satipi anavajjatte iṭṭhaphalopi na hotīti āha “**aphalo**”ti. Kasmā?
Avipākattā. Na hi taṃ akusalanti.

Ko upāsakoti sarūpapucchā, kiṃlakkhaṇo upāsakoti vuttaṃ hoti. **Kasmāti** hetu-pucchā, tena kena pavattinimittena upāsaka-saddo tasmim̐ puggale nirūḷhoti dasseti, tenāha “**kasmā upāsakoti vuccati**”ti. Saddassa abhidheyye pavattini-mittam̐ tadatthassa tabbhāvakāraṇaṃ. **Kimassa sīlanti** kīdisaṃ assa upāsakassa sīlaṃ, kittakena sīlenāyaṃ sīlasampanno nāma hotīti attho. **Ko ājīvoti** ko assa sammā-ājīvo, so pana micchājīvassa parivajjanena hotīti sopi vibhajiyati. **Kā vipa-**
ttīti kā assa sīlassa, ājīvassa vā vipatti. Anantarassa hi vidhi vā paṭisedho vā. **Sampattīti** etthāpi eseva nayo.

Yo kocīti khattiyādīsu yo koci, tena saraṇagamaṇaṃ evaṃ kāraṇaṃ, na jāti ādi-visesoti dasseti.

Upāsanatoti teneva saraṇagamaṇena, tattha ca sakkaccakiriyāya ādara gārava-bahumānādiyogena payirupāsanato.

Veramaṇiyoti (1.0283) veraṃ vuccati pāṇātipātādidussīlyaṃ, tassa maṇanato hananato vināsanato veramaṇiyo, pañca viratiyo viratipadhānattā tassa sīlassa, tenevāha “**paṭivirato hoti**”ti.

Micchāvaṇijjāti na sammāvaṇijjā ayuttavaṇijjā asāruppavaṇijjā. **Pahāyāti** akaraṇeneva pajahitvā. **Dhammenāti** dhammato anapetena, tena aññampi adhammikaṃ jīvikaṃ paṭikkhipati. **Samenāti** avisamena, tena kāyavisaṃ ādiduccaritaṃ vajjetvā kāyasamaḍinā sucaritena jīvikaṃ dasseti. **Sattavaṇijjāti** āvudhabhaṇḍaṃ katvā vā kāretvā vā yathākataṃ vā paṭilabhitvā tassa vikkayo. **Sattavaṇijjāti** manu-ssavikkayo. **Maṃsavaṇijjāti** sūnakārādayo viya migasūkarādike posetvā maṃsaṃ sampādetvā vikkayo. **Majjavaṇijjāti** yaṃ kiñci majjaṃ yojetvā tassa vikkayo. **Visava-**
ṇijjāti visaṃ yojetvā vā visaṃ gahetvā vā tassa vikkayo. Tattha sattavaṇijjā paro-parodhanimittatāya akaraṇīyā vuttā sattavaṇijjā abhujissabhāvakaraṇato, maṃsa-vaṇijjā vadhaheṭṭo, majjavaṇijjā pamādaṭṭhānato.

Tassevāti pañcaveramaṇilakkhaṇassa **sīlassa ceva** pañcamicchāvaṇijjālakka-
ṇassa **ājīvassa ca**. **Vipattīti** bhedo, pakopo ca. **Yāyāti** yāya paṭipattiyā. **Caṇḍāloti**
upāsakacaṇḍālo. **Malanti** upāsakamalaṃ. **Paṭikiṭṭhoti** upāsakanihīno. Buddhādīsu
kammakammaphalesu ca saddhāvīpariyāyo assaddhiyaṃ micchādhimokkko,
yathāvuttena assaddhiyena samannāgato **assaddho**. Yathāvuttasīlavipatti-ājīvavi-
pattivāsena **dussīlo**. “Iminā diṭṭhādinā idaṃ nāma maṅgalaṃ hoti”ti evaṃ bālaṇa-
parikkappitakotūhalasaṅkhātena diṭṭhasutamutaṃgalena samannāgato **kotūhala-**
maṅgaliko. **Maṅgalaṃ paccetīti** diṭṭhamaṅgalādibhedam̐ maṅgalameva pattiyā-

yati. **No kammanti** kammassakataṃ no pattiyāyati. **Ito ca bahiddhāti** ito sabbaññu-
buddhasāsanato bahiddhā bāhirakasamaye. **Dakkhiṇeyyaṃ pariyesatīti** duppaṭi-
pannaṃ dakkhiṇārahasaññī gavesati. **Pubbakāraṃ karotīti** dānamānaṃ ādikaṃ
kusalakiriyaṃ paṭhamataraṃ karoti. Ettha ca dakkhiṇeyyapariyesanapubbakāre
ekaṃ katvā pañca dhammā veditabbā.

Vipattiyaṃ vuttavipariyāyena **sampatti** veditabbā. Ayaṃ pana viseso-
cattunampi parisānaṃ ratijananaṭṭhena upāsakova ratanaṃ **upāsakaratanam**. Guṇa-
sobhākittisaddasugandhatāya (1.0284) upāsakova padumaṃ **upāsakapadumaṃ**.
Tathā **upāsakapuṇḍarikaṃ**.

Ādimhīti-ādi-atthe. **Koṭiyanti** pariyantakoṭiyaṃ. **Vihāraggenāti** ovarakakoṭṭhā-
sena, “imasmim gabbhe vasantānamidaṃ nāma panasaphalaṃ pāpuṇāti” ti-ādinaṃ
taṃ taṃvasanaṭṭhānakoṭṭhāsenāti attho. Ajjatagganti vā ajjadagganti vā ajja
icceva attho.

“Pāṇehi upetan” ti iminā tassa saraṇagamanassa āpāṇakoṭikataṃ dassento
“yāva me jīvitaṃ pavattati” ti-ādīni vatvā puna jīvitenāpi taṃ vatthuttayaṃ paṭipū-
jento “saraṇagamaṃ rakkhāmi” ti uppannaṃ tassa rañño adhippāyaṃ vibhā-
vento “**ahañhi**” ti-ādimāha. **Pāṇehi upetanti** hi yāva me pāṇā dharanti, tāva
saraṇaṃ upetaṃ, upento ca na vācāmattena, na ekavāraṃ cittuppādamattena,
atha kho pāṇānaṃ pariccajanavasena yāvajīvaṃ upetanti evamettha attho vedi-
tabbo.

Accayaṃ sādhumariyādaṃ madditvā vītikkamaṃ **accayo** Ti āha “**aparādho**”-
ti. Acceti atikkamati etenāti vā **accayo**, vītikkamassa pavattanako akusaladhammo.
So eva aparajjhati etenāti **aparādho**. So hi aparajjhantaṃ purisaṃ abhibhavitvā
pavattati, tenāha “**atikkamma abhibhavitvā pavatto**” ti. **Caratī** Ti ācarati karoti.
Dhammenevāti dhammato anapetena payogena. **Paṭiggaṇhātūti** adhivāsanava-
sena sampaṭicchātūti atthoti āha “**khamatū**” ti.

251. Sadevakena lokena “saraṇaṃ” ti araṇiyato **ariyo**, tathāgatoti āha “**ariyassa
vinaye buddhassa bhagavato sāsane**” ti. **Puggalādhiṭṭhānaṃ karontoti** kāmaṃ
“vuddhi hesā” ti dhammādhiṭṭhānavasena vākyaṃ āradhamaṃ, tathāpi desanaṃ
pana puggalādhiṭṭhānaṃ karonto saṃvaram āpajjatīti āhāti yojanā.

253. Imasmimyeva attabhāve nippajjanakānaṃ attano kusalamūlānaṃ khaṇa-
nena **khato**, tesamyeva upahananena **upahato**. Ubhayenāpi tassa kammāparā-
dhameva vadati. Patiṭṭhāti sammattaniyā mokkamaṃ etāyāti (1.0285) patiṭṭhā,
tassa upanissayasampadā. Sā kiriyāparādhena bhinnā vināsītā etenāti **bhinnapa-
tiṭṭho**, tenāha “**tathā**” ti-ādi. **Dhammesu cakkhanti** catusaccadhammesu tesam
dassanaṭṭhena cakkhu. **Aññesu ṭhānesūti** aññesu suttapadesu. **Muccissatīti** saṭṭhi
vassasahassāni paccitvā lohakumbhī narakato muccissati.

Yadi anantare attabhāve narake paccati, imaṃ pana suttaṃ sutvā rañño ko āni-
saṃso laddhoti āha “**mahānisamso**” ti-ādi. So pana ānisamso niddālābhasīsena
vutto tadā kāyikacetasikadukkhāpagamo, tiṇṇaṃ ratanānaṃ mahāsakkārikiriyaṃ,
sātisayo pothujjanikasaddhāpaṭilābhoti evaṃpakāro diṭṭhadhammiko, samparā-
yiko pana aparāparesupi bhavesu aparimāṇo yevāti veditabbo.

Etthāha- yadi rañño kammantarāyābhāve tasmimyeva āsane dhammacakkhu uppajjissati, kathaṃ anāgate paccekabuddho hutvā parinibbāyissati. Atha paccekabuddho hutvā parinibbāyissati, kathaṃ tadā dhammacakkhuṃ uppajjissati, nanu ime sāvaka-bodhipaccekabodhi-upanissayā bhinnanissayāti? Nāyaṃ virodho ito parato evassa paccekabodhisambhārānaṃ sambharaṇiyato. Sāvaka-bodhiyā bujghanakasattāpi hi asati tassā samavāye kālantare paccekabodhiyā bujjhissanti katābhinihārasambhavato. Apare pana bhaṇanti “paccekabodhiyā yevāyaṃ katābhinihāro. Katābhinihārāpi hi tattha niyatim appattā tassa ñāṇassa paripākaṃ anupagatattā satthu sammukhibhāve sāvaka-bodhiṃ pāpuṇissanti bhagavā ‘sacāyaṃ bhikkhave rājā’ti-ādimāha. Mahābodhisattānameva ca ānantariyaparimutti, na itarabodhisattānaṃ. Tathā hi paccekabodhiyaṃ niyato samāno devadatto cirakālasambhūtena lokanāthe āghātena garutarāni ānantariyāni pasavi, tasmā kammantarāyenāyaṃ idāni asamavetadassanābhismayo rājā paccekabodhiniyāmena anāgate paccekabuddho hutvā parinibbāyissati”ti daṭṭhabbaṃ.

Sāmaññaphalasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

3. Ambaṭṭhasuttavaṇṇanā

Addhānagamanavaṇṇanā

254. Apubbapadavaṇṇanāti (1.0286) atthasaṃvaṇṇanāvasena heṭṭhā aggaḥita-tāya apubbassa padassa vaṇṇanā atthavibhajanā. “Hitvā punappunāgatamatthan”-ti (dī. ni. aṭṭha. 1.ganthārambhakathā) hi vuttaṃ. **Janapadinoti** janapadavanto, janapadassa vā issarā **rājakumārā gottavasena kosalā nāma**. Yadi eko janapado, kathaṃ bahuvacananti āha “**rūḷhisaddenā**”ti. Akkharacintakā hi īdisesu ṭhānesu yutte viya īdisaliṅgavacanāni icchanti, ayamettha rūḷhi yathā aññatthapi “kurūsu viharati, aṅgesu viharatī”ti ca. Tabbisesanepi **janapada**-sadde jāti-sadde ekavacanameva. **Porāṇā panāti pana**-saddo visesatthajotano, tena puthu-atthavisayatāya evañcetaṃ puthuvacananti vakkhamānavisesaṃ joteti. Bahuppabhedo hi so padeso tiyojanasataparimāṇatāya. **Naṅgalānipi chaḍḍetvāti** kammappahānavasena naṅgalānipi pahāya, nidassanamattañcetaṃ. Na kevalaṃ kassakā eva, atha kho aññepi manussā attano attano kiccaṃ pahāya tattha sannipatiṃsu. “**So padeso**”ti padesasāmaññato vuttaṃ, vacanavipallāsena vā, te padesāti attho. **Kosalāti vuccati** kusalā eva kosalāti katvā.

Cārikanti caraṇaṃ, caraṇaṃ vā cāro, so eva cārikā. Tayidaṃ maggagamaṇaṃ idhādhippettaṃ, na cuṇṇikagamaṇamattanti āha “**addhānagamaṇaṃ gacchanto**”ti. Taṃ vibhāgena dassetaṃ “**cārikā ca nāmesā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **dūrepīti** nātidūrepi. **Sahasā gamananti** sīghagamaṇaṃ. Mahākassapapaccuggamaṇādiṃ ekadesena vatvā vanavāsītissasāmaṇerassa vatthum vitthāretvā janapadacārikaṃ kathetaṃ “**bhagavā hī**”ti-ādi āradḍhaṃ. Ākāsaḡāmīhi eva saddhiṃ gantukāmo “**chaḷabhiññānaṃ ārocehī**”ti āha.

Saṅghakammavasena (1.0287) sijaḡamānāpi upasampadā satthu āṇāvaseneva sijaḡhanato “**buddhadāyajjaṃ te dassāmi**”ti vuttanti vadanti. Apare pana aparipuṇṇa-vīsativassasseva tassa upasampadaṃ anujānanto “**dassāmi**”ti avocāti vadanti. **Upasampādetvāti** dhammasenāpatinā upajjhāyena upasampādetvā.

Navayojanasatikampi ṭhānaṃ majjhimadesapariyāpannameva, tato paraṃ nādhippettaṃ turitacārikāvasena agamanato. **Samantāti** gatagataṭṭhānassa catūsu passesu samantato. **Aññenapi kāraṇenāti** bhikkhūnaṃ samathavipassanātaruṇa-bhāvato aññenapi **majjhimamaṇḍale** veneyyānaṃ ṇāṇaparipākādikāraṇena majjhimamaṇḍalaṃ **osarati**. “**Sattahi vā**”ti-ādi “ekamāsaṃ vā”ti-ādinā vuttānukkamaṇa yojetabbaṃ.

Sarīraphāsukatthāyāti ekasmiṃyeva ṭhāne nibaddhavāsavasena ussannadhātu-kassa sarīrassa vicaraṇena phāsukatthāya. **Aṭṭhuppattikālābhikaṅkhanatthāyāti** **aggikkhandhopamasutta** (a. ni. 7.72) **maghadevajātakādi** (jā. 1.1.9) desanānaṃ viya dhammadesanāya aṭṭhuppattikālaṃ ākaṅkhamānena. Surāpānasikkhāpada-paññāpane (pāci. 328) viya **sikkhāpadapaññāpanatthāya**. **Bodhaneyyasatte** aṅgulimālādike (ma. ni. 2.347) **bodhanatthāya**. Kañci, katipaye vā puggale uddissa cārikā **nibaddhacārikā**. Tadaññā **anibaddhacārikā**.

Dasasahassi lokadhātuyā Ti jātikhettabhūte dasasahassacakkavāḷe. Tattha hi satte paripakkindriye passituṃ buddhaññaṃ abhinīharitvā ṭhito bhagavā ṇāṇa-jālaṃ pattharatīti vuccati. **Sabbaññutaññāṇajālassa anto pavitṭhoti** tassa ṇāṇassa gocarabhāvaṃ upagato. Bhagavā kira mahākaraṇāsamaḡpattiṃ samāpajjitvā tato

vuṭṭhāya “ye sattā bhabbā paripākaññā aḷḷa mayā vinetabbā, te mayhaṃ ñāṇassa upaṭṭhahantū”ti cittaṃ adhiṭṭhāya samannāharati. Tassa saha samannāhārā eko vā dve vā bahū vā tadā vinayūpagā veneyyā ñāṇassa āpāthamāga-cchanti ayamettha buddhānubhāvo. Evampi āpāthamāgatānaṃ pana nesam upanissayaṃ pubbacariyaṃ pubbahetuṃ sampati vattamānañca paṭipattiṃ (1.0288) oloketi, tenāha “**atha bhagavā**”ti-ādi. **Vādapaṭivādaṃ katvāti** “evaṃ nu te amba-ṭṭhā”ti-ādinā mayā vuttavacanassa “ye ca kho te bho gotama muṇḍakā samaṇakā”-ti-ādinā paṭivacanaṃ katvā tikkhattuṃ ibbhavādanipātanavasena **nānappakāraṃ asambhivākyam** sādhusabhāvāya vācāya vattuṃ ayuttavacanaṃ **vakkhati**. **Nibbisevananti** vigatatudanaṃ, mānadabbavasena apagataparipphandaṃ attho.

Avasaritabbanti upagantabbaṃ. **icchānaṅgaleti** idaṃ tadā bhagavato gocaraḷā-manidassanaṃ samīpatthe bhummanti katvā. “**icchānaṅgalavanasaṇḍe**”ti nivāsa-naṭṭhānadassanaṃ adhikaraṇe bhummanti. Tadubhayaṃ vivaranto “**icchānaṅgalaṃ upanissāyā**”ti-ādimāha. Dhammarājassa bhagavato sabbaso adhammaniggaṇhanaparā paṭipatti, sā ca sīlasamādhipaññāvasenāti taṃ dassetuṃ “**sīlakha-ndhāvāraṃ**”ti-ādi vuttaṃ. **Yathābhirucitenāti** dibbavīhārādīsū yena yena attano abhirucitena vīhārena.

Pokkharasātivatthuvaṇṇanā

255. Manteti irubbedādimantaṃ satthe. Pokkhare kamale sayamāno nisīdīti **pokkharasāti**. Sāti vuccati samasaṇṭhānaṃ, pokkhare saṇṭhānāvayave jātoti “**pokkharasāti**”tipi vuccati. **Setapokkharasadisoti** setapadumaṇṇo. **Suvaṭṭitāti** vaṭṭabhāvassa yuttatṭhāne suṭṭhu vaṭṭulā. Kāḷavaṅgaṭilakādīnaṃ abhāvena **suparisuddhā**.

Imassa brāhmaṇassa kīdiso pubbayogo, yena naṃ bhagavā anuggaṇhituṃ taṃ ṭhānaṃ upagatoti āha “**ayaṃ panā**”ti-ādi. **Padumagabbhe nibbatti** tenāyaṃ saṃsedajo jāto. **Na pupphatīti** na vīkasati. **Rajatabimbakanti** rūpiyamayaṃ rūpakaṃ.

Ajjhāvasatīti ettha **adhi-saddo** issariyatthadīpano, **āsaddo** mariyādatthoti dassento “**abhibhavitvā**”ti-ādimāha. Tehi yuttattā hi **ukkaṭṭhanti** upayogavacanaṃ, tenāha “**upasaggavasenā**”ti-ādi. **Yāya mariyādāyāti yāya avatthāya**. **Nagarassa vatthunti** “ayaṃ khaṇo, sumuhuttaṃ mā atikkamī”ti rattivībhāyanaṃ anurakkhantā rattiyaṃ ukkā (1.0289) ṭhapetvā ukkāsu jalamānāsu nagarassa vatthuṃ agga-hesuṃ, tasmā ukkāsu ṭhitāti **ukkaṭṭhā**, ukkāsu vijjotayantīsū ṭhitā paṭiṭṭhitāti mūlavībhujādīpakkhepena saddasiddhi veditabbā, niruttinayena vā ukkāsu ṭhitāsu ṭhitā āsīti **ukkaṭṭhā**. Apare pana bhaṇanti “bhūmībhāgasampattiyā, upakaraṇasampattiyā, manussasampattiyā ca taṃ nagaraṃ ukkaṭṭhaguṇayogato **ukkaṭṭhāti** nāmaṃ labhī”ti. **Tassāti** “ukkaṭṭhan”ti upayogavasena vuttapadassa. **Anupayogattāti** vīse-sanabhāvena anupayuttattā. **Sesapadesūti** “sattussadan”ti-ādi-padesu. Yathā-vidhī hi anupayogo purimasmīṃ. **Tatthāti** “upasaggavasenā”ti-ādinā vuttavidhāne. “Saddasatthato pariyesitabban”ti etena saddalakkhaṇānugato vāyaṃ saddappa-yogoti dasseti. Upa-anu-adhi-ā-iti-evaṃpubbake vasanakiriyāṭṭhāne upayogavaca-

nameva pāpuṇātīti saddavidū icchanti.

Ussadatā nāmettha bahulatāti, taṃ bahulatam dassetuṃ **“bahujanam”** ti-ādi vuttaṃ. Gahetvā posetabbaṃ **posāvaniyam**. **Āvijjhitvā**ti parikkhipivā.

Rañña viya bhuñjitabbanti vā **rājabhoggaṃ**. **Rañño dāyabhūta**nti kulaparamparāya yogyabhāvena rājato laddhadāyabhūtaṃ. Tenāha **“dāyajjanti attho”** ti. Rājanīhārena paribhuñjitabbato uddham paribhogalābhassa seṭṭhadeyyatā nāmanatthīti āha **“chattam ussāpetvā rājasānkhepena bhuñjitabban”** ti. **“Sabbam chejjabhejjan”** ti sarīradaṇḍadhanadaṇḍādi bhedaṃ sabbam daṇḍamāha. **Nadītitthapabbatādīsū**ti nadītitthapabbatapādagāmadvāra-aṭavimukhādīsu. “Rājadāyan” ti imināva rañño dinnabhāve siddhe **“rañña pasenadinā kosalena dinnan”** ti vacanaṃ kimatthiyanti āha **“dāyakarājadīpanatthan”** ti-ādi. **Nissatṭhapariccattanti** muttacāgasena pariccattam katvā. Evañhi taṃ seṭṭhadeyyam uttamadeyyam jātam.

Upalabhīti savanavasena upalabhīti imamattham dassento **“sotadvāra ...pe... aññāsī”** ti āha. Avadhāraṇaphalattā sabbampi vākyaṃ antogadhāvadhāraṇanti āha **“padapūraṇamate nipāto”** ti. **“Avadhāraṇatthe”** ti pana iminā iṭṭhatovadhāraṇattham **kho**-saddaggaṇanti dasseti (1.0290). **“Assosī”** ti padaṃ kho-sadde gahite tena phullitamaṇḍitam viya hontaṃ pūritam nāma hoti, tena ca purimapa-cchimapadāni siliṭṭhāni honti, na tasmim aggahiteti āha **“padapūraṇena byañjanasiliṭṭhatāmattamevā”** ti. **Matta**-saddo visesanivatti-attho, tenassa anattantaradīpanatā dassitā hoti, **eva**-saddena pana byañjanasiliṭṭhatāya ekantikātā.

Samitapāpattāti accantaṃ anavasesato savāsanam samitapāpattā. Evañhi bāhirakavirāgasekkhāsekkhapāpasamanato bhagavato pāpasamanam visesitam hoti, tenāha **vuttañhetanti**-ādi. Anekattattā nipātānam idha anussavattho adhippetoti āha **“khalūti anussavatthe nipāto”** ti. **Ālapanamattanti** piyālāpavacanamattham. Piyasamudāhāro hete “bho” ti vā “āvuso” ti vā “devānam piyā” ti vā. **Gottavasenā**ti ettha gaṃ tāyatīti gottam. Gotamoti hi pavattamānam vacanaṃ, buddhiñca tāyati ekaṃsīkavisayatāya rakkhatīti gottam. Yathā hi buddhi ārammaṇabhūtena atthena vinā na vattati, evaṃ abhidhānam abhidheyabhūtena, tasmā so gottasāñkhāto attho tāni tāyati rakkhatīti vuccati. Ko pana soti? Aññakulaparamparāsādhāraṇam tassa kulassa ādipurisasamudāgataṃ taṃkulapariyāpannasādhāraṇam sāmāññarūpanti daṭṭhabbam. Ettha ca **“samaṇo”** ti iminā sarikkhakajanehi bhagavato bahumatabhāvo dassito samitapāpatākittanato. **“Gotamo”** ti iminā lokiyajanehi uḷārakulasambhūtatādīpanato.

Uccākulaparidīpanam uditoditavipulakhattiyakulavibhāvanato. Sabbakhattiyānañhi ādibhūtamahāsammata mahārājato paṭṭhāya asamhinnaṃ uḷaratamaṃ sakyarājakulam. **Kenaci pārijuññenā**ti ñātipārijuññabhogapārijuññādinā kenaci pārijuññena pārihāniyā. **Anabhibhūto** anajjhotthato. Tathā hi tassa kulassa na kiñci pārijuññam lokanāthassa abhijātiyam, atha kho vaḍḍhiyeva. Abhinikkhamane ca tatopi samiddhatamabhāvo loke pākaṭo paññāto. Iti **“sakyakulā pabbajito”** ti idaṃ vacanaṃ bhagavato saddhāpabbajitabhāvadīpanam vuttaṃ mahantaṃ ñātiparivaṭṭam, mahantañca bhogakkhandham pahāya pabbajitabhāvasiddhito. **Sundaranti** bhaddakam. Bhaddakatā ca passantassa hitasukhāvahabhāvena

veditabbāti āha (1.0291) **atthāvahaṃ sukhāvahanti**. Tattha **atthāvahanti** diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthasamhitāvahaṃ. **Sukhāvahanti** yathāvuttatividhasukhāvahaṃ. **Tathārūpānanti** tādīsānaṃ. Yādisehi pana guṇehi bhagavā samannāgato, tehi catuppamāṇikassa lokassa sabbathāpi accantāya saddhāya pasādaniyo tesam yathābhūtasabhāvattāti dassento **yathārūpoti**-ādimāha. Tattha **yathābhūtaṃ ...pe... arahatanti** iminā dhammappamāṇānaṃ, lūkhappamāṇānaṃca sattānaṃ bhagavato pasādāvahaṃ dasseti. Taṃ dassaneneva ca itaresampi atthato pasādāvahatā dassitā hotīti daṭṭhabbaṃ tadavinābhāvato. **Dassana-****mattampi sādhu hotīti** ettha kosiyasakuṇavatthum (ma. ni. aṭṭha. 1.144; khu. pā. aṭṭha. 10) kathetabbaṃ.

Ambaṭṭhamāṇavakathāvaṇṇanā

256. Mante parivattetīti vede sajjhāyati, pariyāpuṇātīti attho. **Mante dhāretīti** yathā-adhīte mante asammuṭṭhe katvā hadaye ṭhapeti oṭṭhapahatakaraṇavasena, na atthavibhāvanavasena.

Sanighaṇḍukeṭubhānanti ettha vacanīyavācakahāvena atthaṃ saddaṅca nikhaḍati bhindati vibhajja dassetīti nikhaṇḍu, sā eva idha kha-kārassa gha-kāraṃ katvā “nighaṇḍū”ti vutto. Kiṭayati gameti ñāpeti kiriyādivibhāgaṃ, taṃ vā anavasesapariyādānato gamento pūretīti keṭubhaṃ. **Vevacanappakāsakanti** pariyāyasaddadīpakaṃ,

ekekassa atthassa anekapariyāyavacanavibhāvakanti attho. Nidassanamatta-ñcetam anekesampi atthānam ekasaddavacanīyatāvibhāvanavasenapi tassa ganthassa pavattatā. Vacībhedādilakkhaṇā kiriyā kappiyati etenāti **kiriyākappo**, so pana vaṇṇapadasambandhapadatthādivibhāgato bahuvikappoti āha “**kiriyākappavikappo**”ti. Idañca mūlakiriyākappagantham sandhāya vuttam. So hi satasahasaparimāṇo nayacariyādipakaraṇam. Ṭhānakaraṇādivibhāgato, nibbacanavibhāgato ca akkharā pabhedīyanti etehīti **akkharappabhedā**, sikkhāniruttiyo. **Etesanti vedānam**.

Te (1.0292) eva vede padaso kāyatīti **padako**. Tam tam saddam tadatthañca byākaroti byācikkhati etenāti **byākaraṇam**, saddasattham. Āyatiṃ hitam tena loka na yatati na ihatīti **lokāyatam**. Tañhi gantham nissāya sattā puññakiriyāya cittampi na uppādentī.

Vayatīti **vayo**, ādimajjhapariyosānesu katthaci aparikilamanto avitthāyanto te ganthe sandhāreti pūretīti attho. Dve paṭisedhā pakatiṃ gamenti dassento “avayo na hotī”ti vatvā tattha avayam dassetum “**avayo nāma ...pe... na sakko-tī**”ti vuttam. “**Anuññāto**”ti padassa kammāsādhavasena, “paṭiññāto”ti pana padassa kattusādhavasena attho veditabboti dassento “**ācariyenā**”ti-ādimāha. Ācariyaparamparābhataṃ **ācariyakam**. **Garūti** bhāriyam attānam tato mocetvā gamanam dukkaram hoti. **Anatthopi uppajjati** nindābyārosa-upārambhādi.

257. “Abbhuggato”ti ettha abhisaddayogena **itthambhūtākhyānatthavaseneva upayogavacanam**.

258. **Lakkhaṇānīti** lakkhaṇadīpanāni mantapadāni. **Antaradhāyantīti** na kevalam lakkhaṇamantāniyeva, atha kho aññānīpi brāhmaṇānam ñāṇabalābhāvena anukkamena antaradhāyanti. Tathā hi vadanti “ekasatam addhariyam sākḥā sahassavattako sāmā”ti-ādi. **Paṇidhi ...pe... mahatoti** ettha paṇidhimahato samādānamahatoti ādinā paccekam mahanta-saddo yojetabbo. Paṇidhimahantatādi cassa buddhavaṃsacariyāpiṭakavaṇṇanādivasena veditabbo. **Niṭṭhāti** nipphattiyo. **Bhava-bhede**ti bhavavisesse. Ito ca etto ca byāpetvā ṭhitatā **visaṭabhāvo**.

Jātisāmaññatoti lakkhaṇajātiyā lakkhaṇabhāvamattena samānabhāvato. Yathā hi buddhānam lakkhaṇāni suvisadāni, suparibyattāni, paripuṇṇāni ca honti, na evam cakkavattīnam, tenāha “**na teheva buddho hotī**”ti. Abhirūpatā, dīghāyukatā, appātaṅkatā, brāhmaṇādīnam piyamanāpatāti imehi **catūhi** acchariyasabhāvehi. Dānam, piyavacanam, atthacariyā, samānattatāti (1.0293) imehi **catūhi saṅgahavattūhi**. **Raṅjanatoti** pītijananato. Cakkam cakkaratanaṃ vatteti pavattetīti **cakkavattī**. Sampatticakkehi sayam vattati, tehi ca param sattanikāyam vatteti pavattetīti **cakkavattī**. Parahitāvaho iriyāpathacakkānam vatto vattanam etassa, etthāti vā **cakkavattī**. Appaṭihatam vā āṇāsaṅkhātam cakkam vattetīti **cakkavattī**. Khattiyamaṅḍalādisaññitam cakkam samūham attano vase vattetīti **cakkavattī** cakkavattivattasaṅkhātam dhammam carati, cakkavattivattasaṅkhāto dhammo etasmiṃ atthīti vā **dhammiko**. Dhammato anapetattā dhammo raṅjanaṭṭhena rājāti **dhammarājā**. “Rājā hoti cakkavattī”ti vuttattā “**cāturanto**”ti padaṃ catudīpissarataṃ vibhāvetīti āha “**catusamudda-antāyā**”ti-ādi. Tattha “catuddīpavibhūsitāyā”ti avatvā “catubbi-

dhā”ti **vidhaggahaṇaṃ** taṃtaṃparittadīpānampi saṅgahatthanti daṭṭhabbaṃ. **Kopā-dīti ādi**-Saddena kāmamohamānamadādike saṅgaṇhāti. **Vijitāvīti** vijitavā. Kenaci akampiyatṭhena janapade thāvāriyappatto, daḷhabhattibhāvato vā, janapado thāvāriyaṃ patto etthāti **janapadatthāvāriyappatto**.

Cittikatabhāvādināpi (khu. pā. aṭṭha. 3; dī. ni. aṭṭha. 2.33; su. ni. aṭṭha. 1.226; mahāni. aṭṭha. 50) cakkassa ratanaṭṭho veditabbo. Esa nayo sesesupi. Ratinimittatāya vā cittikatādibhāvassa ratijananaṭṭhena ekasaṅgahatāya viṣuṃ aggahaṇaṃ. Imehi pana ratanehi rājā cakkavattī yaṃ yamatthaṃ paccaṇubhoti, taṃ taṃ dassetuṃ “**imesu panā**”ti-ādi vuttaṃ. **Ajitaṃ jināti** mahesakkhataṣaṃvattaniyakammaṇissandabhāvato. **Vijite yathāsukhaṃ anuvicarati** hatthiratanāṃ assaratanāṃca abhiruhitvā tesāṃ ānubhāvena antopātarāseyeva samuddapariyantaṃ pathaviṃ anusaṃyāyitvā rājadhānimeva paccāgamanato. **Pariṇāyakaratanena vijitamanurakkhati** Tena tattha tattha kātabbakiccassa saṃvidhānato. **Avasesehīti** maṇiratana-itthiratanagahapatiratanehi. Tattha maṇiratanaena yojanappamāṇe padese andhakāraṃ vidhamitvā ālokadassanādinā sukhamanubhavati, itthiratanena atikkantamānusakarūpasampattidassanādivasena, gahapatiratanena icchitichhitamaṇikanakarajatādiddhanapaṭilābhavasena.

Ussāhasattiyogo (1.0294) tena kenaci appaṭihatāṇācakkabhāvasiddhito **pacchimenāti** pariṇāyakaratanena. Tañhi sabbarājakicesu kusalaṃ avirajjhanayogaṃ, tenāha “**mantasattiyogo**”ti. Hatthi-assaratanānaṃ mahānubhāvātāya kosasampattiyāpi pabhāvasampattisiddhito “**hatthi ...pe... yogo**”ti vuttaṃ. (koso hi nāma sati ussāhasampattiyaṃ duggaṃ tejaṃ kusumoraṃ parakkamaṃ pabbatomukhaṃ amosapaharaṇaṃ) tividhasattiyogaphalaṃ paripuṇṇaṃ hotīti sambandho. **Sesehīti** sesehi pañcahi ratanehi.

Adosakusalāmūlajanitakammānubhāvenāti adosasaṅkhātena kusalamūlena sahaṇātādipaccayavasena uppāditakammassa ānubhāvena **sampajjanti** sammataratanajātikattā. **Majjhimāni** maṇi-itthigahapatiratanāni. **Alobha ...pe... kammānubhāvena** sampajjanti **uḷārassa dhanassa**, uḷāradhanapaṭilābhakāraṇassa ca pariccāgasampadāhetukattā. **Pacchimanti** pariṇāyakaratanāṃ. Tañhi **amoha ...pe... kammānubhāvena sampajjati** mahāpaññeneva cakkavattirājakiccassa pariṇetabbattā. **Upadeso** nāma savisesaṃ sattannaṃ ratanānaṃ vicāraṇavasena pavatto kathābandho.

Saraṇato paṭipakkhavidhamanato **sūrā**, tenāha “**abhīrukajātikā**”ti. Asure vijjantivā ṭhitattā vīro, sakko devānaṃ indo. Tassa aṅgaṃ devaputto senaṅgabhāvatoṭi vuttaṃ “**vīraṅgarūpāti devaputtasadisakāyā**”ti. “**Eke**”ti sārasamāsācariyamāha. **Sabhāvoti** sabhāvabhūto attho. **Vīrakāraṇanti** vīrabhāvakāraṇaṃ. **Vīriyamayasārīrā viyāti** saviggahavīriyasadisā, saviggahaṃ ce vīriyaṃ siyā taṃsadisāti attho. Nanu rañño cakkavattissa paṭisenā nāma natthi, ya’massa puttā pama-ddeyyuṃ, atha kasmā parasenappamaddanāti vuttanti codanaṃ sandhāyāha **saceti**-ādi, tena parasenā hotu vā mā vā te pana evaṃ mahānubhāvāti dasseti. **Dhammenāti** katupacitena attano puññadhammena. Tena hi sañcoditā pathaviyaṃ sabbarājāno paccuggantvā “svāgataṃ te mahārājā”ti ādiṃ vatvā attano rajjaṃ

rañño cakkavattissa niyyāntenti, tena vuttaṃ “so imaṃ ...pe... ajjhāvasatī”ti. Aṭṭha-kathāyaṃ (1.0295) pana tassa yathāvuttassa dhammassa cirataraṃ vipaccituṃ paccayabhūtaṃ cakkavattivattasamudāgataṃ payogasampattisaṅkhātaṃ dhammaṃ dassetuṃ “**pāṇo na hantabboti-ādinā pañcasīladhammenā**”ti vuttaṃ. Evañhi “adaṇḍena asatthenā”ti idaṃ vacanaṃ suṭṭhutamaṃ samatthitaṃ hotīti. Yasmā rāgādayo pāpadhammā uppajjamānā sattasantānaṃ chādetvā pariyona-ndhitvā tiṭṭhanti kusalappavattiṃ nivārenti, tasmā te “chadanā, chadā”ti ca vuttā. **Vivaṭetvā**ti vigametvā. **Pūjārahatā vuttā** “Arahatīti arahan”ti. **Tassā** pūjārahatāya. **Yasmā sammāsambuddho**, tasmā arahanti. **Buddhattahetubhūtā vivaṭṭacchadatā vuttā** savāsanasabbakilesappahānapubbakattā buddhabhāvassa.

Arahaṃ vaṭṭābhāvenāti phalena hetu-anumānadassanaṃ. **Sammāsambuddho chadanābhāvenā**ti hetunā phalānumānadassanaṃ. **Hetudvayaṃ vuttaṃ** “vivaṭṭo vicchado cā”ti. **Dutiyena vesārajjenā**ti “khīṇāsavassa te paṭijānato”ti-ādinā vuttena vesārajjena. **Purimasiddhī**ti purimassa padassa atthasiddhīti attho. **Paṭhamenā**ti “sammāsambuddhassa te paṭijānato”ti-ādinā (ma. ni. 1.150; a. ni. 4.8) vuttena vesārajjena. **Dutiyasiddhī**ti dutiyassa padassa atthasiddhi, buddhatthasiddhīti attho. **Tatīyacatutthehī**ti “ye kho pana te antarāyikā dhammā”ti-ādinā, (ma. ni. 1.150; a. ni. 4.8) “yassa kho pana te atthāyā”ti-ādinā (ma. ni. 1.150; a. ni. 4.8) ca vuttehi tatīyacatutthehi vesārajjehi. **Tatīyasiddhī**ti vivaṭṭacchadanatāsiddhi yāthā-vato antarāyikaniyyānikadhammāpadeseṇa hi satthu vivaṭṭacchadanabhāvo loke pākaṭo ahosi. **Purimaṃ dhammacakkhū**ti purimapaḍaṃ bhagavato dhamma-cakkhuṃ **sādhenti** kilesārīnaṃ, saṃsāracakkassa ca arānaṃ hatabhāvadīpanato. **Dutīyaṃ paḍaṃ buddhacakkhuṃ sādhenti** sammāsambuddhasseva taṃsabbhā-vato. **Tatīyaṃ paḍaṃ samantacakkhuṃ sādhenti** savāsanasabbakilesappahānādī-panato. “Sammāsambuddho”ti hi vatvā “vivaṭṭacchado”ti vacanaṃ buddhabhāvā-vahameva sabbakilesappahānaṃ vibhāveti. “**Sūrabhāvan**”ti lakkhaṇavibhāvane visadaññātaṃ.

259. Evaṃ (1.0296) **bhoti** ettha **evanti** vacanasampanācchane nipāto. Vacanasampanācchanañcetta “tathā mayaṃ taṃ bhavantaṃ gotamaṃ vedissāma, tvaṃ mantānaṃ paṭiggahetā”ti ca evaṃ pavattassa pokkharasātino vacanassa sampanācchahoti āha. “**Sopi tāyā**”ti-ādi. Tattha **tāyā**ti tāya yathāvuttāya samuttejanāya. **Ayā-nabhūminti** yānassa abhūmiṃ. **Divāpadhānikā**ti divāpadhānānuyūñjanakā.

260. Yadi pi pubbe ambaṭṭhakulaṃ appaṇṇātaṃ, tadā pana paṇṇāyatīti āha “**tadā kirā**”ti-ādi. **Aturitoti** avegāyanto.

261. Yathā khamanīyādīni pucchantoti yathā bhagavā “kacci vo māṇavā khamanīyaṃ, kacci yāpanīyaṃ”ti-ādinā khamanīyādīni pucchanto tehi māṇavehi saddhiṃ paṭhamaṃ pavattamodaṃ ahosi pubbabhāsītāya tadanukaraṇeṇa evaṃ tepi māṇavā bhagavatā saddhiṃ samappavattamodā ahesunti yojanā. Taṃ pana samappavattamodataṃ upamāya dassetuṃ “**sītodakaṃ viyā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **sammoditanti** saṃsanditaṃ. **Ekībhāvanti** sammodanakiriyāya samānataṃ. **Khamanīyanti** “idaṃ catucakkaṃ navadvāraṃ sarīrayantaṃ dukkhabahulatāya sabhā-vato dussahaṃ kacci khamituṃ sakkuṇeyyaṃ”ti pucchanti, **yāpanīyanti** āhārādīpa-

ccayapaṭibaddhavuttikaṃ cirappabandhasaṅkhātāya yāpanāya kacci yāpetuṃ sakkuṇeyyaṃ. Sīsarogādi-ābādhābhāvena **kacci appābādhaṃ**, dukkhajīvikābhāvena **kacci appātaṅkaṃ**, taṃtaṃkiccakaraṇe uṭṭhānasukhatāya **kacci lahuṭṭhānaṃ**, tadanurūpabalayogato **kacci balaṃ**, sukhavīhārasabbhāvena **kacci phāsuvīhāro** atthīti sabbattha kacci-saddaṃ yojetvā attho veditabbo. Balappattā pīti **pītiyeva**. Taruṇapīti **pāmojjaṃ**. Sammodanaṃ janeti karotīti sammodanikaṃ tadeva **sammodaniyaṃ**. Sammoditabbato **sammodaniyanti** idaṃ pana atthaṃ dassetuṃ vuttaṃ “**sammodituṃ yuttabhāvato**” ti. Saritabbabhāvato anussaritabbabhāvato “saraṇīya-
n” ti vattabbe “**sāraṇīyaṃ**” ti dīghaṃ katvā vuttaṃ. “**Suyyamānasukhato**” ti āpāthamadhuratamāha, “**anussariyamānasukhato**” ti vimaddaramaṇiyataṃ. “**Byañjanaparissuddhatāyā**” ti sabhāvaniruttibhāvena tassā kathāya vacanacāturīyamāha, “**atthaparissuddhatāyā**” ti atthassa nirupakkilesataṃ. **Anekehi pariyāyehīti** anekehi kāraṇehi.

Apasādessāmīti (1.0297) maṅkuṃ karissāmi. **Kaṇṭhe olambetvāti** ubhosu khandhesu sāṭakaṃ āsajjetvā kaṇṭhe olambitvā. **Dussakaṇṇaṃ gahetvāti** nivatthasāṭakassa dasākoṭiṃ ekena hatthena gahetvā. **Caṅkamaṃ abhiruhitvāti** caṅkamaṃ ārabhitvā. **Dhātusamatāti** rasādīdhātūnaṃ samāvatthata, arogatāti attho. **Anācārabhāvasāraṇīyanti** anācārabhāvena saraṇīyaṃ. “Anācāro vatāyan” ti saritabbakaṃ.

262. “Bhavaggaṃ gahetukāmo viyā” ti-ādi asakkuṇeyyattā dukkaraṃ kiccaṃ ārabhatīti dassetuṃ vuttaṃ. Asakkuṇeyyañhetuṃ sadevakenāpi lokena, yadidaṃ bhagavato apasādanaṃ,

tenāha “**aṭṭhāne vāyamati**” ti. Ayaṃ bālo “mayi kiñci akathente mayā saddhiṃ kathetumpi na visahati” ti mānameva paggaṇhissati, kathente pana kathāpasaṅgenassa jātigotte vibhāvite mānaniggaho bhavissati bhagavā “evaṃ nu te” ti-ādimāha. Tena vuttaṃ “atha kho bhagavā” ti-ādi. Ācārasamācārasikkhāpanena ācariyā, tesam pana ācariyānaṃ pakaṭṭhā ācariyāti pācariyā yathā papitāmahoti, tenāha “**ācariyehi ca tesam pācariyehi cā**” ti.

Paṭhama-ibbhavādavaṇṇanā

263. Tīsu iriyāpathesūti ṭhānagamānānisajjāsu. **Kathāpaḷāsanti** kathāvasena yugaggāhaṃ. Sayānena ācariyena saddhiṃ sayānassa kathā nāma ācāro na hoti, taṃ itarehi sadisaṃ katvā kathanaṃ idha kathāpaḷāso.

Tassa pana yaṃ anācārabhāvavibhāvanaṃ sathārā ambaṭṭhena saddhiṃ kathentena kataṃ, taṃ saṅgīti-anāruḷhaṃ paramparābhatanti upari pāḷiyā sambandhabhāvena dassento “**tato kirā**” ti-ādimāha. **Muṇḍakā samaṇakā**ti ca garahāyaṃ **ka-saddo**, tenāha “**hīlento**” ti. Ibhassa payogo ibho uttarapadalopena, taṃ ibhaṃ arahantīti **ibbhā**. Kiṃ vuttaṃ hoti? Yathā ibho hatthivāhanabhūto parassa vasena vattati, na attano, evaṃ etepi brāhmaṇānaṃ sussusakā suddā parassa vasena (1.02 vattanti, na attano, tasmā ibhasadisapayogatāya ibbhāti. Te pana kuṭumbikatāya gharavāsino gharassāmikā hontīti āha “**gahapatikā**” ti. **Kaṇhā**ti kaṇhajātikā. Dijā eva hi suddhajātikā, na itareti tassa adhippāyo, tenāha “**kāḷakā**” ti. **Mukhato nikkhantā**ti brāhmaṇānaṃ pubbapurisā brahmuno mukhato nikkhantā, ayaṃ tesam paṭhamuppattīti adhippāyo. Sesapadesupi eseva nayo. “**Samaṇā piṭṭhipādato**” ti idaṃ panassa “mukhato nikkhantā” ti-ādivacanatopi ativiya asamavekkhitavacanaṃ catuvaṇṇapariyāpannasseva samaṇabhāvasambhavato. **Aniyamētvāti** avisesetvā, anuddesikabhāvenāti attho.

Mānussayavasena kathetīti mānussayaṃ avassāya attānaṃ ukkaṃsento, pare ca vambhento “muṇḍakā” ti ādiṃ katheti. **Jānāpēmīti** jātigottassa pamāṇaṃ yāthāvato vibhāvanena pamāṇaṃ jānāpēmīti. **Attho etassa atthīti atthikaṃ** daṇḍikañāyena.

“**Yāyeva kho panatthāyā**” ti itthilingavasena vuttanti vadanti, taṃ parato “purisalingavasenevā” ti vakkhamānattā yuttaṃ. **Yāya atthāyāti** vā pullingavaseneva tadatthe sampadānavacanaṃ, yassa atthassa atthāyāti attho. **Assāti** ambaṭṭhassa dassetvāti sambandho. **Aññesanti** aññesaṃ sādhurūpānaṃ. **Santikaṃ āgatānanti** guruṭṭhāniyānaṃ santikaṃ upagatānaṃ. **Vattanti** tehi caritabba-ācāraṃ. **Asikkhitoti** ācāraṃ asikkhito. Tato eva **appassuto**. Bāhusaccañhi nāma yāvadeva upasamatthaṃ icchitabbaṃ, tadabhāvato ambaṭṭho appassuto asikkhito “avusito” ti viññāyati, tenāha “**etassa hī**” ti-ādi.

264. Kodhavasacittatāya **asakamano**. **Mānanimmadanatthanti** mānassa nimmanatthaṃ. **Uggiletvāti** sinehapānena kilinnaṃ ubbamaṇaṃ katvā. **Gottena gottanti** tena vuttana purātanagottena idāni taṃ taṃ anavajjasaññitaṃ gottaṃ sāvajjato uṭṭhāpetvā uddharitvā. Sesapadesupi eseva nayo. Tattha **gottaṃ** ādipu-

risavasena, **kulāpadoso**, tadanvaye uppanna-abhiññātapurisavasena veditabbo yathā “ādicco, maghadevo”ti. Gottamūlassa gārayhatāya amānavatthubhāvapavedanato “**mānaddhajaṃ mūle chetvā**”ti vuttaṃ. **Ghaṭṭentoti** omasanto.

Yasmiṃ (1.0299) mānussayakodhussayā aññamaññūpatthaddhā, so “caṇḍo”ti vuccatīti āha “**caṇḍāti mānanissitakodhayuttā**”ti. **Kharāti** cittena, vācāya ca kakkhaḷā. **Lahukāti** taruṇā. **Bhassāti** “sāhasikā”ti keci vadanti, “sārambhakā”ti apare. **Samānāti** hontā, bhavamānāti atthoti āha “**santāti purimapadasseva vevacanan**”ti. **Na sakkarontīti** sakkāraṃ na karonti. **Apacitikammanti** paṇipātakamma **nānulomanti** attano jātiyā na anucchavikanti attho.

Dutiya-ibbhavādavaṇṇanā

265. Kāmaṃ sakyarājakule yo sabbesaṃ buddhataro samattho ca, so eva abhisekaṃ labhati, ekacco pana abhisitto samāno “idaṃ rajjaṃ nāma bahukiccaṃ bahubyāpāran”ti tato nibbijja rajjaṃ vayasā anantarassa niyyāteti, kadāci sopi aññassāti tādise sandhāyāha “**sakyāti abhisittarājāno**”ti. **Kulavaṃsaṃ jānantīti** kaṇhāyanato paṭṭhāya paramparāgataṃ anussavavasena jānanti. Kulābhimānino hi yebhuyyena paresaṃ uccāvacaṃ kulaṃ tathā tathā udāharanti, attano ca kulavaṃsaṃ jānanti, evaṃ ambaṭṭhopi. Tathā hi so parato bhagavatā pucchito vajirapāṇibhayena yāthāvato kathesi.

Tatiya-ibbhavādavaṇṇanā

266. **Khettaledḍḍūnanti** khette kasanavasena naṅgalena uṭṭhāpitaledḍḍūnaṃ. “Laṭukikā” icceva paññātā **khuddakasakuṇikā laṭukikopamaṃvaṇṇanāyaṃ** “cātaka-sakuṇikā”ti (ma. ni. aṭṭha. 3.150) vuttā. **Kodhavasena laggitunti** upanayhituṃ, āghātaṃ bandhitunti attho. “**Amhe haṃsakoṇcamorasame karotī**”ti iminā “na taṃ koci haṃso vā”ti-ādivacanaṃ saṅgītiṃ anāruḷhaṃ tadā bhagavatā vuttamevāti dasseti. “Evaṃ nu te”ti-ādivacanaṃ, “avusitavāyevā”ti-ādivacanañca mānavasena samaṇena gotamena vuttanti maññatīti adhippāyenāha “**nimmāno dāni jātoti maññamāno**”ti.

Dāsiputtavādavaṇṇanā

267. **Nimmādetīti** (1.0300) a-kārassa ā-kāraṃ katvā niddesoti āha “**nimmādetī**”ti. Kāmaṃ gottaṃ nāmetaṃ pitito laddhabbaṃ, na mātito na hi brāhmaṇānaṃ sagottāya āvāhavivāho icchito, gottanāmaṃ pana yasmā jātisiddhaṃ, na kittimaṃ, jāti ca ubhayasambandhinī, tasmā “**mātāpettikanti mātāpitūnaṃ santakan**”ti vuttaṃ. **Nāmagottanti** gottanāmaṃ, na kittimanāmaṃ, na guṇanāmaṃ vā. Tattha “kaṇhāyano”ti niruḷhā yā nāmapaṇṇatti, taṃ sandhāyāha “**paṇṇattivasena nāmanti**. Taṃ pana kaṇha-isito paṭṭhāya tasmīṃ kulaparamparāvasena āgataṃ, na etasmiṃyeva niruḷhaṃ, tena vuttaṃ “**paveṇivasena gottan**”ti. **Gotta**-padassa

pana attho heṭṭhā vuttoyeva. **Anussaratoti** ettha na kevalaṃ anussaraṇaṃ adhi-
ppetaṃ, atha kho kulasuddhivīmaṃsanavasenaṃ āha “**kulakoṭiṃ sodhentassā**” ti.
Ayyaputtāti ayyikaputtāti āha “**sāmino puttā**” ti. Disā okkākaṇṇo antojātā dāsīti
āha “**gharadāsiyā putto**” ti. Ettha ca yasmā ambaṭṭho jātiṃ nissāya mānatthaddho,
na cassa yāthāvato jātiyā avibhāvitāya mānaniggaho hoti, mānaniggahe ca kate
aparabhāge ratanattaye pasīdissati, na “dāsī” ti vācā pharusavācā nāma hoti
cittassa saṇhabhāvato. **Abhayasuttañ** cettha (ma. ni. 2.83; a. ni. 4.184) nida-
ssanaṃ. Keci ca sattā agginā viya lohādayo kakkhaḷāya vācāya mudubhāvaṃ
gacchanti, tasmā bhagavā ambaṭṭhaṃ nibbisevanaṃ kātukāmo “ayyaputtā sakyā
bhavanti, dāsiputto tvamasi sakyānan” ti avoca.

Ṭhapentīti paññapenti, tenāha “**okkāko**” ti-ādi. **Pabhā niccharati** dantānaṃ ati-
viya pabhassarabhāvato.

Paṭhamakappikānanti paṭhamakappassa ādikāle nibbattānaṃ. **Kira**-saddo anu-
ssavatthe, tena yo vuccamānāya rājaparamparāya kesañci matibhedo, taṃ ulli-
ṅgeti. **Mahāsammata**ssāti “ayaṃ no rājā” ti mahājanena sammannitvā ṭhapitattā
“mahāsammato” ti evaṃ sammatassa. Yaṃ sandhāya vadanti-

“Ādiccakulasambhūto (1.0301), suvisuddhaguṇākaro;

mahānubhāvo rājāsi, mahāsammatanāmako.

Yo cakkhubhūto lokassa, guṇaraṃsisamujjalo;

tamonudo virocittha, dutiyo viya bhānumā.

Ṭhapitā yena mariyādā, loke lokahitesinā;

vavatthitā sakkuṇanti, na vilaṅghayituṃ janā.

Yasassināṃ tejassināṃ, lokasīmānurakkhakaṃ;

ādibhūtaṃ mahāvīraṃ, kathayanti ‘manū’ ti yan” ti.

Tassa ca puttapaputtaparamparaṃ sandhāya-

“Tassa putto mahātejo, rojo nāma mahīpati;

tassa putto vararojo, pavaro rājamaṇḍale.

Tassāsi kalyāṇaguṇo, kalyāṇo nāma atrajo;

rājā tassāsi tanayo, varakalyāṇanāmako.

Tassa putto mahāvīro, mandhātā kāmabhoginā;

aggabhūto mahindena, aḍḍharajjena pūjito.

Tassa sūnu mahātejo, varamandhātunāmako;

‘uposatho’ ti nāmena, tassa putto mahāyaso.

Varo nāma mahātejo, tassa putto mahāvaro;

tassāsi upavaroti, putto rājā mahābalo.

Tassa putto maghadevo, devatulyo mahīpati;

caturāsītisahassāni, tassa puttaparamparā.

Tesaṃ pacchimako rājā, ‘okkāko’ iti vissuto;

mahāyaso mahātejo, akhuddo rājamaṇḍale” ti.

Ādi **tesaṃ pacchatoti** tesaṃ maghadeva paramparabhūtānaṃ kaḷārajanakapariyo-
sānānaṃ anekasatasahassānaṃ rājūnaṃ aparabhāge okkāko nāma (1.0302)
rājā ahosi, tassa paramparābhūtānaṃ anekasatasahassānaṃ rājūnaṃ apar-

bhāge aparo okkāko nāma rājā ahosi, tassa paramparabhūtānaṃ anekasatasaha-
ssānaṃ rājūnaṃ aparabhāge punāparo okkāko nāma rājā ahosi, taṃ sandhāyāha
“**tayo okkākavaṃsā ahesuṃ. Tesu tatiya-okkākassā**” ti-ādi.

Sahasā varam adāsinti puttadassanena somanassappatto sahasā avīmaṃsitvā
tuṭṭhiyā vasena varam adāsiṃ, “yaṃ icchasi, taṃ gaṇhā” ti. **Rajjaṃ pariṇāmetuṃ**
icchatīti sā jantukumārassa mātā mama taṃ varadānaṃ antaraṃ katvā imaṃ
rajjaṃ pariṇāmetuṃ icchatīti.

Nappasaheyyāti na pariyatto bhaveyya.

Nikkhammāti gharāvāsato, kāmehi ca nikkhamitvā. **Heṭṭhā cāti ca**-saddena
“asītihatthe” ti idaṃ anukaḍḍhati. **Tehīti** migasūkarehi, maṇḍūkamūsikehi ca. **Teti**
sīhabyagghādayo, sappabhiḷārā ca.

Avasesāhi attano attano kaniṭṭhāhi.

Vaḍḍhamānānanti anādare sāmivacanaṃ. **Kuṭṭharogo**

nāma sāsamasūrīrogā viya yebhuyyena saṅkamanasabhāvoti vuttaṃ “**ayaṃ rogo saṅkamatīti cintetvā**” ti.

Migasūkarādīnanti ādi-saddena vanacarasoṇādike saṅgaṇhāti.

Tasmiṃ nisinneti sambandho. Khattiyamāyārocanena **attano khattiyabhāvaṃ jānāpetvā**.

Nagaraṃ māpehīti sāhāraṃ nagaraṃ māpehīti adhippāyo.

Kesaggahaṇanti kesaveṇibandhanaṃ. **Dussaggahaṇanti** vatthassa nivāsanā-kāro.

268. Attano upārambhamocanathāyāti ācariyena ambaṭṭhena ca attano attano upari pāpetabba-upavādassa apanayanatthaṃ. **Asmiṃ vacaneti** “cattārome bho gotama vaṇṇā” ti-ādīnā attanā vutte, bhotā ca gotamena vutte “jātivāde” ti imasmiṃ yathādhikate vacane. Tattha pana yasmā vede vuttavidhināva tena paṭimante-tabbam hoti (1.0303), tasmā vuttaṃ “**vedattayavacane**” ti, “**etasmim vā dāsiputtavacane**” ti ca.

270. Dhammo nāma kāraṇaṃ “dhammapaṭisambhidā” ti-ādīsū (vibha. 718) viya, saha dhammenāti sahadhammo, sahadhammo eva **sahadhammikoti** āha “**sahetuko**” ti.

271. Tasmā tadā paṭiññātattā. **Tāsetvā pañhaṃ vissajjāpessāmīti āgato** yathā taṃ saccakasamāgame. “Bhagavā ceva passati ambaṭṭho cā” ti ettha itaresaṃ adassane kāraṇaṃ dassetuṃ “**yadi hī**” ti-ādi vuttaṃ. **Āvāhetvāti** mantabalena ānetvā. **Tassāti** ambaṭṭhassa. **Vādasāṅghaṭṭeti** vācāsāṅghaṭṭe.

272. Tāṇanti gavesamānoti, “ayameva samaṇo gotamo ito bhayato mama tāyako” ti bhagavantamaṃyeva “tāṇan” ti pariyesanto upagacchanto. Sesapadadvayepi eseva nayo. **Tāyatīti** yathā-upaṭṭhitabhayato pāleti, tenāha “**rakkhati**” ti, etena tāṇa-saddassa kattusādhanatamāha. Yathupaṭṭhitena bhayena upadduto niliyati etthāti **leṇaṃ**, upalayanaṃ, etena leṇa-saddassa adhikaraṇasādhanatamāha. “**Sarati**” ti etena saraṇa-saddassa kattusādhanatamāha.

Ambaṭṭhavaṃsakathāvaṇṇanā

274. Gaṅgāya dakkhiṇatoti gaṅgāya nadiyā dakkhiṇadisāya. **Āvudhaṃ na parivattatīti** saraṃ vāsatti-ādiṃ vā parassa upari khipitukāmassa hatthaṃ na parivattati, hatthe pana aparivattente kuto āvudhaparivattananti āha “**āvudhaṃ na parivattati**” -ti. So kira “kathaṃ nāmāhaṃ disāya dāsīyā kucchimhi nibbatto” ti taṃ hīnaṃ jātiṃ jigucchanto “handāhaṃ yathā tathā imaṃ jātiṃ sodhessāmī” ti niggato, tenāha “**idāni me manorathaṃ pūressāmī**” ti-ādi. Vijjābalena rājānaṃ tāsetvā tassa dhītuyā laddhakālato paṭṭhāya myāyaṃ jātisodhitā (1.0304) bhavissatīti tassa adhippāyo. **Ambaṭṭhaṃ nāma vijjanti** sattānaṃ sarīre abbhaṅgaṃ ṭhapetīti ambaṭṭhāti evaṃ laddhanāmaṃ vijjaṃ, mantanti attho. Yato ambaṭṭhā etasmim atthīti ambaṭṭhoti kaṇho isi paññāyittha, taṃbaṃsajātātāya ayaṃ māṇavo “ambaṭṭho” ti voharīyati.

Seṭṭhamante vedamanteti adhippāyo. Mantānubhāvena rañño bāhukkambha-

mattam jātam tena panassa bāhukkhambhena rājā, “ko jānāti, kiṃ bhavissati” ti bhito ussaṅkī utrāso ahosi, tenāha “**bhayena vedhamāno aṭṭhāsī**” ti. **Sotthi bhaddanteti ādivacanaṃ avocum.** “Ayaṃ mahānubhāvo isi” ti maññamānā.

Undriyissatīti vippakiriyissati, tenāha “**bhijjissati**” ti. Mante parivattiteti bāhukkhambhakamantassa paṭippassambhakavijjāsaṅkhāte mante “**saro otaratū**” ti parivattite. Evarūpānañhi mantānaṃ ekaṃseneva paṭippassambhakavijjā hontiyeva yathā taṃ kusumārakavijjānaṃ. Attano dhītu apavādamocanattaṃ tassa bhujissakaraṇaṃ. Tassānurūpe issariye ṭhapanattaṃ **uḷāre ca naṃ ṭhāne ṭhapesi.**

Khattiyasetṭhabhāvavaṇṇanā

275. Samassāsanattaṃ māha karuṇāyanto, na kulīnabhāvadassanattaṃ, tenāha “**atha kho bhagavā**” ti-ādi. **Brāhmaṇesūti** brāhmaṇānaṃ samīpe, tato brāhmaṇehi laddhabbaṃ āsanādiṃ sandhāya “**brāhmaṇānaṃ antare**” ti vuttaṃ. Kevalaṃ saddhāya kātappaṃ **saddhaṃ**, paralokagate sandhāya na tato kiñci apattthentena kātabbanti attho, tenāha “**matake uddissa katabhatte**” ti. **Maṅgalādibhatteti ādi-**Saddena ussavadevatārādhanādiṃ saṅgaṇhāti. **Yaññabhatteti** pāpasaññamādivasena katabhatte. **Pāhunakānanti** atithīnaṃ. **Khattiyabhāvaṃ appatto** ubhato sujātātābhāvato, tenāha “**aparisuddhoti attho**” ti.

276. **Itthiṃ karitvāti** ettha karaṇaṃ kiriyāsāmaññavisayanti āha “**itthiṃ pariyesitvā**” ti. Brāhmaṇakaññaṃ itthiṃ khattiyakumārassa bhariyābhūtaṃ (1.0305) gahe tvāpi khattiyāva seṭṭhā, hīnā brāhmaṇāti yojanā. **Purisena vā purisaṃ karitvāti** etthāpi eseva nayo. **Pakaraṇeti** rāgādivasena paduṭṭhe pakkhalite kāraṇe, tenāha “**dose**” ti. Bhassati niratthakabhāvena khipiyatīti **bhassaṃ**, chārikā.

277. **Janitasminti** kammakilesehi nibbatte. Jane etasminti vā **janetasmim**, manussesūti attho, tenāha “**gottapaṭisārino**” ti. **Samсандitvāti** ghaṭetvā, aviruddhaṃ katvāti attho.

Paṭhamabhāṇavāraṇṇanā niṭṭhitā.

Vijjācaraṇakathāvaṇṇanā

278. **Idaṃ vaṭṭatīti** idaṃ ajjhenādi kattuṃ labbhati. **Jātivādavinibaddhāti** jātisaṇṇissitavāde vinibaddhā. Brāhmaṇasseva ajjhenajjhāpanayanayanādayoti evaṃ ye attukkaṃsanaparavambhanavasena pavattā, tato eva te **mānavādapaṭibaddhā** ca honti. Ye pana **āvāhavivāhavinibaddhā**, te eva sambandhattayavasena “arahasi vā maṃ tvam, na vā maṃ tvam arahasi” ti evaṃ pavattanakā.

Yatthāti yassaṃ vijjācaraṇasampattiyaṃ. **Laggissāmāti** olaggā antogadhā bhavissāmāti **cintayimha**. Paramatthato avijjācaraṇāniyeva “vijjācaraṇāni” ti gahetvā ṭhito paramatthato vijjācaraṇesu vibhājiyamānesu so tato dūrato apanīto nāma hotīti āha “**dūrameva avakkhipī**” ti. **Samudāgamato pabhutīti-**ādisamuṭṭhā-

nato paṭṭhāya.

279. Tividhaṃ sīlanti khuddakādibhedaṃ tividhaṃ sīlaṃ. **Sīlavasenevā**ti sīlapariyāyeneva. **Kiñci kiñcīti** ahiṃsanādiyamaniyamalakkhaṇaṃ kiñci kiñci **sīlaṃ atthi**. **Tattha tattheva laggeyyā**ti tasmim̐ tasmim̐yeva brāhmaṇasamayāsiddhe sīlamatte “caraṇaṃ”ti laggeyya. **Aṭṭhapi samāpattiyo caraṇanti niyyātītā honti** rūpāvacaracattutthajjhānaniddeseneva arūpajjhānānampi niddiṭṭhabhāvāpattito niyyātītā nidaṣṣitā.

Catu-apāyamukhakathāvaṇṇanā

280. Asampāpuṇantoti (1.0306) ārabhitvā sampattum̐ asakkonto. **Avisahamā**noti ārabhitumeva asakkonto. **Khārinti** parikkhāraṃ. Taṃ pana vibhajitvā dassetum̐ “**araṇī**”ti-ādi vuttam̐. Tattha **araṇīti** aggidhamanakaṃ araṇīdvayaṃ. **Sujāti** dabbi. **Ādi**-saddena tidaṇḍatighaṭṭikādiṃ saṅgaṇhāti **khāribharitanti** khārīhi puṇṇaṃ. Nana upasampannassa bhikkhuno sāsānikopi yo koci anupasampanno atthato paricārakova, kiṃ aṅgaṃ pana bāhirakapabbajiteti tattha viṣesaṃ dassetum̐ “**kāmañcā**”ti-ādi vuttam̐. **Vuttanayenā**ti “kappiyakaraṇa ...pe... vattakaraṇavasenā”ti evaṃ vuttana nayena. **Paricārako hoti** upasampannabhāvassa viṣiṭṭhabhāvato. “Navakoṭṭisahasānī”ti-ādinā (visuddhi. 1.20; paṭi. ma. aṭṭha. 37) vuttappabhedānaṃ anekasahasānaṃ saṃvaravinayānaṃ samādiyitvā vattanena uparibhūtā aggabhūtā sampadāti hi “upasampadā”ti vuccatīti. **Guṇādhiko**pīti guṇehi ukkaṭṭhopi. **Ayaṃ panāti** vuttalakkhaṇo tāpaso.

Tāpasā nāma kammavādikiriyāvādinō, na sāsānassa paṭāṇibhūtā, yato nesam̐ pabbajitum̐ āgatānaṃ titthiyaparivāsenā vināva pabbajjā anuññātāti katvā “**kasmā panā**”ti codanaṃ samuṭṭhapeti codako. Ācariyo “**yasmā**”ti-ādinā codanaṃ pariharati. “Osakkissati”ti saṅkhepato vuttamatthaṃ vivaritum̐ “**imasmiñhi**”ti-ādi vuttam̐. **Khuradhārūpamanti** khuradhārānaṃ matthakeneva akkamitvā gamanūpamaṃ. **Aññeti** aññe bhikkhū. **Aggisālanti** aggihuttasālaṃ. **Nānādārūhi**ti palāsadaṇḍādinā nāvidhasamidhādārūhi.

Idanti “catudvāraṃ āgāraṃ katvā”ti-ādinā vuttam̐. **Assāti** assa catutthassa puggalassa. **Paṭipattimukhanti** kohaññapaṭipattiyā mukhamattaṃ. So hi nānāvīdhena kohaññena lokaṃ vimhāpento tattha acchati, tenāha “**iminā hi mukhena so evaṃ paṭipajjati**”ti.

Khalādīsu manussānaṃ santike upatiṭṭhitvā vīhimuggatilaṃ māsādīni bhikkhācariyāniyāmena saṅkaḍḍhitvā uñchanaṃ uñchā, sā eva cariyā vutti etesanti **uñchācariyā**. Aggipakkena jivantīti aggipakkikā, na aggipakkikā **anaggipakkikā** (1.0307). Uñchācariyā hi khalesu gantvā khalaggaṃ nāma manussehi diyyamānaṃ dhaññaṃ gaṇhanti, taṃ ime na gaṇhantīti anaggipakkikā nāma jātā. **Asāmapākāti** asayampācakā. Asamuṭṭhinā muṭṭhipāsāṇena vattantīti **asmamuṭṭhikā**. Dantena uppāṭitaṃ vakkalaṃ rukkhattaco dantavakkalaṃ, tena vattantīti **dantavakkalikā**. Pavattaṃ rukkhādito pātitaṃ phalaṃ bhujantīti **pavattaphalabhajino**. Jiṇṇapakkatāya paṇḍubhūtaṃ palāsaṃ, taṃsadisañca paṇḍupalāsaṃ, tena vattantīti **paṇḍupa-**

lāsikā, sayampatitapupphaphalapattabhojino.

Idāni te aṭṭhavidhepi sarūpato dassetuṃ “**tatthā**”ti-ādi vuttaṃ. **Saṅkaḍḍhitvā**ti bhikkhācariyāvasena laddhadhaññaṃ ekajjhaṃ katvā.

Pariyeṭṭhi nāma dukkhāti paresaṃ gehato gehaṃ gantvā pariyeṭṭhi nāma dīna-vuttibhāvena dukkhā. Pāsāṇassa pariggaho dukkho pabbajitassāti vā danteheva uppāṭetvā khādanti.

Imāhi catūhiyevāti “khāriyidhaṃ ādāyā”ti-ādinā vuttāhi catūhi eva tāpasapabbajjāhīti.

282. Apāye vināse niyutto **āpāyiko**. Tabbhāvaṃ paripūretuṃ asakkonto tena aparipuṇṇo **aparipūramāno**, karaṇe cetaṃ paccattavacanaṃ, tenāha “**āpāyikenāpi aparipūramānenā**”ti.

Pubbaka-isibhāvānuyogavaṇṇanā

283. Dīyatīti datti, dattiyeva **dattikanti** āha “**dinnakan**”ti. Yadi brāhmaṇassa sammukhībhāvo rañño na dātabbo, kasmāssa upasaṅkamaṃ na paṭikkhittanti āha “**yasmā panā**”ti-ādi. **Khettavijjāyā**ti nītisatthe. **Payātanti** saddhaṃ, sassatikaṃ vā, tenāha “**abhiharitvā**

dinnan”ti. Kasmā bhagavā “rañño pasenadissa kosalassa dattikaṃ bhuñjati”ti-ā-
dinā brāhmaṇassa mammavacanaṃ avocāti tatha kāraṇaṃ dassetuṃ “**idaṃ pana
kāraṇaṃ**”ti-ādi vuttaṃ.

284. Rathūpatthareti (1.0308) rathassa upari attharitamadesa. **Pākaṭamanta-**
nanti pakāsabhūtaṃ mantanaṃ. Tañhi suddādīhi ñāyatīti na rahassamantanaṃ.
Bhaṇatīti api nu bhaṇati.

285. Pavattāroti pāvacaṇabhāvena vattāro, yasmā te tesam mantānaṃ pava-
ttakā, tasmā āha “**pavattayitāro**”ti. Sudde bahi katvā raho bhāsitaḥḥena mantā
eva, taṃtaṃ-atthapaṭipattihetutāya padanti **mantapadaṃ**, anupanītāsādhāraṇa-
tāya vā rahassabhāvena vattabbaṃ hitakiriyaṃ adhigamupāyaṃ. **Sajjhāyitanti**
gāyanavasena sajjhāyitaṃ, taṃ pana udattānudattādīnaṃ sarānaṃ sampādanava-
seneva icchitanti āha “**sarasampattivaseṇā**”ti. **Aññesaṃ vuttanti** pāvacaṇabhā-
vena aññesaṃ vuttaṃ. **Samupabyūḥanti** saṅgahetvā uparūpari saññūḥaṃ. **Rāsi-**
katanti iruvedayaḥvedasāmaḥvedādivasena, tathāpi paccekaṃ mantabrahmādiva-
sena, ajjhāyānuvākādivasena ca rāsikataṃ.

Tesanti mantānaṃ kattūnaṃ. **Dibbena cakkhunā oloketvā**ti dibbacakkhupari-
bhaṇḍena yathākammūpagaññaṇena sattānaṃ kammassakatādiṃ paccakkhato
dassanaḥḥena dibbacakkhusadisena pubbenivāsaññaṇena atitakappe brāhma-
ṇānaṃ mantajjhenavidhiñca oloketvā. **Pāvacaṇena saha saṃsanditvā**ti kassapa-
sammāsambuddhassa yaṃ vacanaṃ vaṭṭasannissitaṃ, tena saha aviruddhaṃ
katvā. Na hi tesam vivaṭṭasannissito attho paccakkho hoti. **Aparāpare panāti** aṭṭha-
kādihi aparā pare pacchimā okkākarājakālādīsu uppanā. **Pakkipitvā**ti aṭṭhakā-
dīhi ganthitamantapadesu kilesasannissitapadānaṃ tatha tatha pade pakki-
panaṃ katvā. **Viruddhe akaṃsū**ti brāhmaṇadhammikasuttādīsu āgatanayena
saṃkilesikatthadīpanato paccanīkabhūte akaṃsu. **Idhā**ti “tyāhaṃ mante adhiyā-
mi”ti etasmiṃ ṭhāne. **Paṭiññaṃ aggahetvā**ti “taṃ kiṃ maññaṃ”ti evaṃ paṭiññaṃ
aggahetvāva.

286. Nirāmagandhāti kilesāsucivasena vissagandharahitā. **Anitthigandhā**ti
itthīnaṃ gandhamattassapi avisahanena itthigandharahitā. Ettha ca “**nirāmagā-**
ndhā”ti (1.0309) etena tesam porāṇānaṃ brāhmaṇānaṃ vikkhambhitakilesataṃ
dasseti, “**anitthigandhā brahmacārino**”ti etena ekavīhāritaṃ, “**rajojalladharā**”ti
etena maṇḍanavibhūsanānuyogābhāvaṃ, “**araññāyatane pabbatapādesu vasīṃsū**”
ti etena manussūpacāraṃ pahāya vivittavāsaṃ, “**vanamūlaphalāhārā vasīṃsū**”ti
etena sālīmaṃsodanādīpaṇītāhārapaṭikkhepaṃ, “**yadā**”ti-ādinā yānavāhanapaṭi-
kkhepaṃ, “**sabbadisāsū**”ti-ādinā rakkhāvaraṇapaṭikkhepaṃ, evaṃca vadanto
micchāpaṭipadāpakkhikaṃ sācariyassa ambaḥḥassa vuttiṃ upādāya sammāpaṭi-
padāpakkhikāpi tesam brāhmaṇānaṃ vutti ariyavinaye sammāpaṭipattiṃ upādāya
micchāpaṭipadāyeva. Kutassa sallekhaḥḥapaṭipattiyuttatāti. “Evaṃ sute”ti-ādinā
bhagavā ambaḥḥaṃ santajjento niggaṇhātīti dasseti.

Veṭṭakehīti veṭṭakapaṭṭakāhi. **Samantānagaranti** nagarassa samantato. **Katasu-**
dhākammaṃ pākārassa adhobhāge ṭhānaṃ vuccatīti adhippāyo.

Dvelakkhaṇadassanavaṇṇanā

287. Na sakkoti Saṅkucite iriyāpathe anavasesato tesaṃ dubbibhāvanato. **Gave-**sīti ñāṇena pariyesanamakāsi. **Samānayī**ti ñāṇena saṅkalento sammā ānaya samāhari. “**Kaṅkhatī**”ti padassa ākaṅkhatīti ayamatthoti āha “**aho vata passe-**yyanti patthanaṃ uppādetī”ti. **Kicchatī**ti kilamati. “**Kaṅkhatī**”ti padassa pubbe āsi-sanatthataṃ vatvā idānissa saṃsayatthata meva vikappantaravasena dassento “**kaṅkhāya vā dubbalā vimati vuttā**”ti āha. **Tīhi dhammehī**ti tippakārehi saṃsayadhammehi. **Kālusiyabhāvoti** appasannatāya hetubhūto āvilabhāvo.

Yasmā bhagavato kosohitaṃ sabbabuddhānaṃ āveṇikaṃ aññehi asādhāraṇaṃ vatthaguyhaṃ suvisuddhakañcanamaṇḍalasannikāsaṃ, attano saṅghāna-sannivesasundaratāya ājāneyyagandhahatthino varaṅgaparamacārubbhāvaṃ, vikasamānatapaniyāravindasamujjalakesarāvattavilāsaṃ, saṅghāpabhānurañjitajalavanantarābhilakkhitasampuṇṇacandamaṇḍalasobhañca attano siriyā abhibhuyya virājati, yaṃ bāhirabbhantaramalehi anupakkiliṭṭhatāya, cirakālaṃ suparicitabrahmacariyādhikāratāya, susaṅghitasanṅghānasampattiyā ca (1.0310), kopīnampi santaṃ akopīnameva, tasmā vuttaṃ “**bhagavato hī**”ti-ādi. **Pahūtabhāvanti** puthulabhāvaṃ. Ettheva hi tassa saṃsayo, tanumudusukumāratādīsu panassa guṇesu vicāraṇā eva nāhosi.

288. Hirikaraṇokāsanti hiriyaṭṭabbatthānaṃ. **Chāyanti** paṭibimbaṃ. Kathaṃ kīdisanti āha “**iddhiyā**”ti-ādi. **Chāyārūpakamattanti** bhagavato paṭibimbarūpaṃ. Tañca kho buddhasantānato vinimuttattā rūpakamattaṃ bhagavato sarīravaṇṇasaṅghānāvayavaṃ iddhimayaṃ bimbakamattaṃ. Taṃ pana rūpakamattaṃ dassento bhagavā yathā attano buddharūpaṃ na dissati, tathā katvā dasseti. **Ninnetvā**ti nīharitvā. **Kallosī**ti pucchāvissajjane kusalo cheko asi. **Tathākaraṇenā**ti kathinasūciṃ viya karaṇena. **Etthā**ti pahūtajivhāya. **Mudubbhāvo pakāsito** amuduno ghanasukhumabhāvāpādanatthaṃ asakkuṇeyyattā **dīghabhāvo**, **tanubbhāvo** cāti daṭṭhabbaṃ.

291. “Atthacarakenā”ti iminā byatirekamukhena anathacarakataṃyeva vibhāveti. **Na aññatrā**ti na aññasmiṃ sugatīyanti attho. **Upanetvā upanetvā**ti taṃ taṃ dosaṃ upanetvā upanetvā, tenāha “**suṭṭhudāsādibhāvaṃ āropetvā**”ti. **Pātesī**ti pavaṭṭanavasena pātesi.

Pokkharasātibuddhūpasāṅkamanavaṇṇanā

293-6. Āgamā nūti āgato nu. **Khoti** nipātamattaṃ. **Idhā**ti ettha, tumhākaṃ santi-kanti attho. **Adhivāsetū**ti sādīyatu, taṃ pana sādīyanaṃ manasā sampaṭiggaho hotīti āha “**sampaṭicchātū**”ti.

297. Yāvadatthanti yāva attho, tāva bhojanena tadā katanti attho. **Oṇittanti** āmisāpanayanena sucikataṃ, tenāha “**hatthe ca pattañca dhovivā**”ti.

298. Anupubbim kathanti anupubbaṃ kathetabbakathaṃ, tenāha “**anupaṭipāṭika-**than”ti. Kā pana sā? Dānādīkathāti āha “**dānānantaraṃ silan**”ti-ādi. Tena dāna-

kathā tāva pacurajanesupi pavattiyā sabbasādhāraṇattā, sukarattā, sīle patiṭṭhā-
nassa upāyabhāvato ca ādito (1.0311) kathetabbā. Pariccāgasīlo hi puggalo pari-
ggahitavatthūsu nissaṅgabhāvato sukheveva sīlāni samādiyati, tattha ca suppati-
ṭṭhito hoti. Sīlena dāyakapaṭiggāhakasuddhito parānuggahaṃ vatvā parapīḷāniva-
ttivacanato, kiriyadhammaṃ vatvā akiriyadhammavacanato, bhogasampattihetuṃ
vatvā bhavasampattihetuvacanato ca **dānakathānantaraṃ sīlakathā** Kathetabbā,
tañce dānasīlaṃ vaṭṭanissitaṃ, ayaṃ bhavasampatti tassa phalanti dassanattaṃ
imehi ca dānasīlamayehi paṇitapaṇitatarādibhedabhinnehi puññakiriyavatthūhi
etā cātumahārājikādīsu paṇitapaṇitatarādibhedabhinna aparimeyyā dibbabhoga-
sampattiyo laddhabbāti dassanattaṃ tadanantaraṃ saggakathā. Svāyaṃ saggo
rāgādīhi upakkiliṭṭho, sabbathānupakkiliṭṭho ariyamaggoti dassanattaṃ **saggāna-
ntaraṃ maggo** kathetabbo. Maggañca kathentena tadadhigamupāyasandassa-
natthaṃ saggapariyāpannāpi, pageva itare sabbepi kāmā nāma bahvādīnavā
aniccā addhuvā vipariṇāmadhammāti **kāmānaṃ ādīnavo**, hīnā gammā pothujja-
nikā anariyā anatthasañhitāti tesaṃ **okāro** Lāmakabhāvo, sabbepi bhavā kile-
sānaṃ vatthubhūtāti **tattha saṃkilesa**, sabbasaṃkilesavippamuttaṃ nibbānanti
nekkhamme ānisaṃso ca kathetabboti ayamatto bodhitoti veditabbo. **Maggoti**
cettha **iti**-saddena ādi-atthadīpanato “kāmānaṃ ādīnavo”ti evamādīnaṃ saṅga-
hoti evamayaṃ atthavaṇṇanā katāti veditabbā. “Tassa uppatti-ākāradassanattan”-
ti kasmā vuttaṃ, nanu maggañāṇaṃ asaṅkhatadhammārammaṇaṃ, na saṅkhata-
dhammārammaṇanti codanaṃ sandhāyāha **“tañhī”**ti-ādi. Tattha **paṭivijjhantanti**
asammohapaṭivedhavasena paṭivijjhantaṃ, tenāha **“kiccavasena”**ti.

Pokkharasāti-upāsakattapaṭivedanākathāvaṇṇanā

299. Ettha ca **“diṭṭhadhammo”**ti-ādi pāliyaṃ dassanaṃ nāma ñāṇadassanato
aññampi atthi, tannivattanattaṃ “pattadhammo”ti vuttaṃ. Patti ca ñāṇasampa-
ttito aññampi vijjatīti tato visesadassanattaṃ “viditadhammo”ti vuttaṃ. Sā
panesā viditadhammatā ekadesatopi hotīti nippadesato viditabhāvaṃ dassetuṃ
“pariyogāḷhadhammo”ti vuttaṃ. Tenassa saccābhisambodhaṃyeveva dīpeti. Magga-
ñāṇaṃhi ekābhisamayavasena pariññādikkiccaṃ sādheṇtaṃ nippadesena (1.0312)
catusaccadhammaṃ samantato ogāḷhaṃ nāma hoti, tenāha **“diṭṭho ariyasacca-
dhammo etenāti diṭṭhadhammo”**ti. **Tiṇṇā vicikicchāti** sappaṭibhayakantārasadisā
soḷasavatthukā, aṭṭhavatthukā ca tiṇṇā vitiṇṇā vicikicchā. **Vigatā kathaṅkathāti**
pavatti-ādīsu. “Evaṃ nu kho, na nu kho”ti evaṃ pavattikā vigatā samucchinnā
kathaṅkathā. **Vesārajappattoti** sārājkarānaṃ pāpadhammānaṃ pahīnattā,
tappaṭipakkhesu ca sīlādiguṇesu suppatiṭṭhitattā vesārajaṃ visāradabhāvaṃ
veyyattiyaṃ patto adhigato. Sāyaṃ vesārajappatti suppatiṭṭhitabhāvoti katvā āha
“satthusāsane”ti. Attanā paccakkhato diṭṭhattā adhigatattā na paraṃ pacceṭi, na
tassa paro pacceṭabbo atthīti **aparappaccayo**. Yaṃ panettha vattabbaṃ avuttaṃ,
taṃ parato āgamissati. Sesāṃ suviññeyyameva.

4. Soṇadaṇḍasuttavaṇṇanā

300. Sundarabhāvena (1.0313) sātisayāni aṅgāni etesaṃ atthīti aṅgā, rājakumārāti āha “**aṅgā nāma aṅgapāsādikatāyā**” ti-ādi. **Idhāpi adhippetā**, na ambaṭṭhasutte eva. **Āgantum na dassantīti** āgamane ādīnavaṃ dassetvā paṭikkhipanavasena āgantum na dassanti, nānujānissantīti adhippāyo. Nīlāsokakaṇṭhikārakoviḷāra-kundarājarukkhehi sammissatāya taṃ campakavanaṃ “**nīlādipaṅcavaṇṇakusuma-paṭimaṇḍitaṇ**” ti daṭṭhabbaṃ. Na campakarukkhānaṃ yeveva nīlādipaṅcakupumattāyāti vadanti. “**Bhagavā kusumagandhasugandhe campakavane viharatī**” ti iminā na māpanakāle eva tasmīṃ nagare campakarukkhā ussannā, atha kho aparabhāge pīti dasseti. Māpanakāle hi campakānaṃ ussannatāya sā nagarī “campā” ti nāmaṃ labhi. **Issarattāti** adhipatibhāvato. Senā etassa atthīti seniko, seniko eva **seniyo**, atthitā cettha bahubhāvavisiṭṭhāti vuttaṃ “**mahatiyā senāya samannāgatattā**” ti.

301-2. Saṃhatāti sannipatitā, “saṅghino” ti vattabbe “**saṅghī**” ti puthutthe ekavacanaṃ brāhmaṇagahapatikānaṃ adhippetattā, tenāha “**etesan**” ti. Rājarājaññādīnaṃ bhaṇḍadharā purisā khatā, nesaṃ tāyanato **khattā**. So hi yehi yattha pesito, tattha tesam dosam pariharanto yuttapattavasena pucchitamattaṃ katheti, tenāha “**pucchitapaṅhe byākaraṇasamattho**” ti. Kulāpadesādinā mahatī mattā etassāti **mahāmatto**.

Soṇadaṇḍaguṇakathāvaṇṇanā

303. Visiṭṭhaṃ rajjaṃ virajjaṃ, virajjameva verajjaṃ yathā “vekataṃ vesayan” ti, nānāvidhaṃ verajjaṃ **nānāverajjaṃ**, tattha jātāti-ādinā sabbaṃ vuttanayeneva veditabbaṃ. **Uttamabrāhmaṇoti** abhijanasampattiyā vittasampattiyā vijjāsampattiyā uggatataro, uḷāro vā brāhmaṇo. **Asannipātoti** lābhamaccharena nippīlitatāya

asannipāto viya bhavissati.

“Aṅgeti (1.0314) gameti ñāpetīti **aṅgaṃ**, hetūti āha “**imināpi kāraṇenā**” ti. “Ubhato sujāto” ti ettake vutte yehi kehici dvīhi bhāgehi sujātata viññāyeyya. Sujāta-saddo ca “sujāto cārudassano” ti-ādīsu (theragā. 818) ārohasampattipariyāyoti jātivaseneva sujātataṃ vibhāvetuṃ “**mātito ca pitito cā**” ti vuttaṃ. Anorasaputtavasenāpi loke mātupitusamaññā dissati, idha panassa orasaputtavaseneva icchitāti dassetuṃ “**saṃsuddhagahaṇiko**” ti vuttaṃ. Gabbhaṃ gaṇhāti dhāretīti **gahaṇī**, gabbhāsayasaññito mātukucchippadeso. Yathābhuttassa āhārassa vipācanavasena gaṇhanato ahaḍḍanato **gahaṇī**, kammajatejodhātu.

Pitā ca mātā ca pitaro, pitūnaṃ pitaro pitāmahā, tesam yugo dvando **pitāmaha-yugo**, tasmā, yāva sattamā pitāmahayugā pitāmahadvandāti evamettha attho daṭṭhabbo. Evañhi pitāmahaggahaṇeneva mātāmahopi gahitoti. So aṭṭhakathāyaṃ viṣuṃ na uddhaṭo. Yuga-saddo cettha ekasesanayena daṭṭhabbo “yugo ca yugo ca yugā” ti. Evañhi tattha tattha dvandaṃ gahitameva hoti, tenāha “**tato uddhaṃ sabbepi pubbapurisā pitāmahaggahaṇeneva gahitā**” ti. Purisaggahaṇaṅcettha ukkaṭṭhaniddesavasena katanti daṭṭhabbaṃ. Evañhi “mātito” ti pāḷivacanaṃ samatthitaṃ hoti. **Akkhittoti** appattakhepo. **Anavakkhittoti** saddhathālipākādīsu na avakkhitto na chaḍḍito. **Jātivādenāti** hetumhi karaṇavacananti dassetuṃ “**kena kāraṇenā**” ti-ādī vuttaṃ. Ettha ca “**ubhato ...pe... pitāmahayugā**” ti etena brāhmaṇassa yonidosābhāvo dassito saṃsuddhagahaṇikabhāvakkittanato, “**akkhitto**” ti iminā kiriyāparādhābhāvo. Kiriyāparādhena hi sattā khepaṃ pāpuṇanti. “**Anupakkuṭṭho**” ti iminā ayuttasaṃsaggābhāvo. Ayuttasaṃsaggampi hi paṭicca sattā akkosam labhanti.

Issaroti ādhipateyyasaṃvattaniyakammabalena īsanasiḷo, sā panassa issaratā vibhavasampattipaccayā pākaṭā jātāti aḍḍhatāpariyāyabhāvene va vadanto “**aḍḍhoti issaro**” ti āha. Mahantaṃ dhanam assa bhūmigatañceva vehāsaṭṭhañcāti **mahaddhano**. **Tassāti** tassa tassa (1.0315). **Vadanti** “anvayato, byatirekato ca anupasaṅkamanakāraṇaṃ kittemā” ti.

Adhikarūpoti viṣiṭṭharūpo uttamasarīro. Dassanaṃ arahatīti **dassaniyo**, tenāha “**dassanayoggo**” ti. Pasādaṃ āvahaṭīti **pāsādiko**, Tenāha “**cittappasādajananto**” ti. **Vaṇṇassāti** vaṇṇadhātuyā. **Sarīranti** sannivesaviṣiṭṭhaṃ karacaraṇagīvāsīsādi-avayavasamudāyaṃ, so ca saṅghānamukhena gayhatīti “**paramāya vaṇṇapokkharatāyāti ...pe... sampattiyā cā**” ti vuttaṃ. Sabbavaṇṇesu suvaṇṇavaṇṇova uttamoti vuttaṃ “**seṭṭhena suvaṇṇavaṇṇena samannāgato**” ti. Tathā hi buddhā, cakkavattino ca suvaṇṇavaṇṇāva honti. **Brahmavacchasi** Ti uttamasarīrābho, suvaṇṇābho icceva attho. Imameva hi atthaṃ sandhāya “**mahābrahmuno sarīrasadise-neva sarīrena samannāgato**” ti vuttaṃ, na brahmujugattataṃ. **Akhuddāvākāso dassanāyā** Ti ārohapariṇāhasampattiyā, avayavapāripūriyā ca dassanāya okāso na khuddako, tenāha “**sabbānevā**” ti-ādī.

Yamaniyamalakkhaṇaṃ **sīlamassa atthīti sīlavā**. Taṃ panassa rattaññutāya **vuddhaṃ vadḍhitam atthīti vuddhasīlī**. Tena ca sabbadā sammāyogato **vuddhasīlena samannāgato**. **Sabbametaṃ pañcasīlamattameva sandhāya vadanti tato**

param silassa tattha abhāvato, tesañca ajānato.

Ṭhānakaṇṇasampattiyā, sikkhāsampattiyā ca katthacipi anūnatāya parimaṇḍalapaḍāni byañjanāni akkharāni etissāti **parimaṇḍalapaḍabyañjanā**. Atha vā pajjati attho etenāti padaṃ, nāmādi. Yathādhīpetamatthaṃ byañjetiti byañjanaṃ, vākyaṃ. Tesam paripuṇṇatāya **parimaṇḍalapaḍabyañjanā**. Atthañāpane sādhanatāya vācāva karaṇanti **vākkaraṇaṃ**, udāhāraghoso. **Guṇaparipuṇṇabhāvena** tassa brāhmaṇassa, tena vā bhāsitabba-atthassa. **Pūre** puṇṇabhāve. **Pūreti** ca purimasmim atthe ādhāre bhummaṃ, dutiyasmim visaye. **“Sukhumālattanenā”** ti iminā tassā vācāya mudusaṇhabhāvamāha. **Apalibuddhāya** pittasemhādīhi. **Sandiṭṭhaṃ** sabbaṃ dassetvā viya ekadesaṃ kathaṃ. **Vilambitaṃ** saṅkamaṃ cirāyitvā kathaṃ. “Sandiddhivilambitādi” ti vā pāṭho. Tattha **sandiddhaṃ** sandehajanaṃ. **Ādi**-saddena dukkhalitānukaḍḍhitādiṃ (1.0316) saṅgaṇhāti. **“Ādimajjhapaṇḍānaṃ pākaṭaṃ katvā”** ti iminā tassā vācāya atthapāripūriṃ vadanti.

“Jiṇṇo” ti-ādīni paḍāni suviññeyyāni, heṭṭhā vuttatthāni ca. Dutīyanaye pana **jiṇṇoti** nāyaṃ jiṇṇatā vayomattena, atha kho kulaparivaṭṭena purāṇatāti āha **“jiṇṇoti porāṇo”** ti-ādi, tena tassa brāhmaṇassa kulavasena uditoditabhāvamāha. Jātivuddhiyā “vayo-anupatto” ti vakkhamānattā, guṇavuddhiyā tato sātīsayattā ca **“vuddhoti silācārādiguṇavuddhiyā yutto”** ti āha. Tathā jātimahallakatāya vakkhamānattā **“mahallako”** ti padena vibhavamahattatā yojitā. **Maggapaṭipannoti** brāhmaṇānaṃ paṭipattivīthiṃ upagato taṃ avokkamma caraṇato. **Antimavayanti** pacchimavayaṃ.

Buddhaguṇakathāvaṇṇanā

304. Tādisehi mahānubhāvehi saddhiṃ yugaggāhavasenapi dahanam na mādisānaṃ anucchavikaṃ, kuto pana ukkaṃsananti idaṃ brāhmaṇassa na yuttarūpanti dassento āha **“na kho pana metaṃ yuttan”** ti-ādi. **Sadisāti** ekadesena sadisā. Na hi buddhānaṃ guṇehi sabbathā sadisā kecipi guṇā aññesu labbhanti. **Itareti** attano guṇehi asadisaguṇe. **Idanti** idaṃ atthajātaṃ. **Gopadakanti** gāvīyā pade ṭhita-udakaṃ.

Saṭṭhikulatasahasanti saṭṭhisahasādhikaṃ kulatasahasam **kulapariyāyenāti** suddhodanamahārājassa kulānukkamena **āgataṃ**. **Tesupīti** tesupi catūsu nidhīsu. **Gahitagahitanti** gahitaṃ gahitaṃ ṭhānaṃ pūratīyeva dhanena paṭipākati-kameva hoti. **Aparimāṇoyevāti** “ettako eso” ti kenaci paricchindituṃ asakkuṇeyyatāya aparicchinnō eva.

Tatthāti mañcake. **Sīhaseyyaṃ kappesīti** yathā rāhu asurindo āyāmato, vitthārato ubbedhato ca bhagavato rūpakāyassa paricchedaṃ gahetuṃ na sakkoti, tathā rūpaṃ iddhābhisaṅkhāraṃ abhisaṅkharonto sīhaseyyaṃ kappesi.

Kilesehi (1.0317) ārakattā parisuddhaṭṭhena **ariyanti** āha **“ariyaṃ uttamaṃ parisuddhan”** ti. **Anavajjaṭṭhena kusalaṃ**, na sukhavipākaṭṭhena. Katthaci **caturāsītipāṇasahasāni**, katthaci **aparimāṇāpi devamanussā** Yasmā catuvīsatiyā ṭhānesu asaṅkhyeyyā aparimeyyā devamanussā **maggaphalāmatam** pivimsu, koṭīsatasa-

ssādiparimāṇenapi bahū eva, **tasmā** anuttarācārasikkhāpanavasena bhagavā **bahūnaṃ ācariyo**. Teti kāmārāgato aññe bhagavato pahīnakilese. **Keḷanā**ti keḷāyanā dhanāyanā.

Apāpapurekkhāroti apāpe pure karoti, na vā pāpaṃ purato karotīti apāpapurekkhāroti imamatthaṃ dassetuṃ “**apāpe navalokuttaradhamme**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **apāpeti** pāpapaṭipakkhe, pāparahite ca. Brahmani seṭṭhe buddhe bhagavati bhavā tassa dhammadesanāvasena ariyāya jātiyā jātattā, brahmuno vā bhagavato hitā garukaraṇādinā, yathānusiṭṭhapaṭipattiyā ca, brahmaṃ vā seṭṭhaṃ ariyamaggaṃ jānātīti **brahmaññā**, ariyasāvakaśākhātā pajā, tenāha “**sāriputtā**”ti-ādi. Pakatibrāhmaṇajātivasenāpi “brahmaññāya pajāyā”ti padassa attho vedittabboti dassetuṃ “**apicā**”ti-ādi vuttaṃ.

Tiroraṭṭhā tirojanapadā Ti ettha rajjaṃ **raṭṭhaṃ**, rājanti rājāno etenāti, tadekadesabhūtā padesā pana **janapado**,Janā pajjanti ettha sukhajīvikāṃ pāpuṇantīti. Pucchāya vā dosaṃ sallakkhetvāti sambandho. **Asamatthanti** attano asamatthataṃ. **Bhagavā vissajjeti** tesāṃ upanissayasampattiṃ, ñāṇaparipākāṃ, cittācāraṅca ṇatvāti adhippāyo.

“**Ehi svāgatavādi**”ti iminā sukhasambhāsapubbakāṃ piyavāditaṃ dasseti, “**sakhilo**”ti iminā saṅghavācataṃ, “**sammodako**”ti iminā paṭisandhārakusalataṃ, “**abhākuṭiko**”ti iminā sabbattheva vippasannamukhataṃ, “**uttānamukho**”ti iminā sukhālāpataṃ, “**pubbabhāsi**”ti iminā dhammānuggahassa okāśakaraṇato hitajjhāsayataṃ bhagavato vibhāveti.

Yattha kirāti kira-saddo arucisūcanattho, tena bhagavatā adhivutthapadesena devatānubhāvena manussānaṃ anupaddavatā, atha kho buddhānubhāvenāti dasseti. Tenāha “apicā”ti-ādi.

Anusāsitabboti (1.0318) vineyyajanasamūho gayhatīti nibbattitaṃ ariyasaṅghameva dassetuṃ “**sayāṃ vā**”ti-ādi vuttaṃ, anantarassa vidhi paṭisedho vāti katvā. “**Tādisovā**”ti iminā “sayāṃ vā”ti-ādinā vuttavikappo eva paccāmaṭṭhoti. “Purimāpadasseva vā”ti vikappantaraggahaṇaṃ. **Bahūnaṃ tithakarānanti** pūraṇādīnaṃ anekesaṃ tithakarānaṃ, niddhāraṇe cetaṃ sāmivacanaṃ. **Kāraṇenāti** appicchasantuṭṭhatādisamāropanalakkhaṇena kāraṇena. **Āgantukā navakāti** abhinavā āgantukā abbhāgatā. **Pariyāpuṇāmīti** paricchindituṃ jānāmi sakkomi, tenāha “**jānāmi**”ti. “**Kappampi ce aññamabhāsamāno**”ti abhūtaparikappanavacanametāṃ tathā bhāsamānassa abhāvato.

305. Alaṃ-saddo arahattopi hoti “alameva nibbinditun”ti-ādīsu (saṃ. ni. 1.124) viyāti āha “**alamevāti yuttamevā**”ti. Puṭena netvā asitabbato paribhuñjitabbato puṭosaṃ vuccati pātheyyaṃ. **Puṭaṃsena** purisena.

Soṇadaṇḍaparivitakkavaṇṇanā

307. Ubhatopakkhikāti micchādiṭṭhisammādiṭṭhīnaṃ vasena ubhayopakkhikā. **Kerāṭikāti** saṭhā.

Brāhmaṇapaññattivaṇṇanā

309. Vighātanti cittadukkhaṃ.

311-3. Sujanti homadabbim paggaṇhantesūti juhanatthaṃ gaṇhanakesu, irubbi-jjesūti attho. Paṭhamo vāti tattha sannipatitesu yajanakiriyāyaṃ sabbapadhāno vā. Dutiyo vāti tadanantaro vā. “Sujan” ti karaṇe etaṃ upayogavacananti āha “sujāyā”-ti. Aggihuttapamukhatāya yaññassa yaññe diyyamānaṃ sujāmukhena dīyatīti āha “sujāya diyyamāna” ti. Porāṇāti aṭṭhakathācariyā. Visesatoti vijjācaraṇavisesato, na brāhmaṇehi icchitavijjācaraṇamattato. Uttamabrāhmaṇassāti anuttaradakkhiṇeyyatāya ukkaṭṭhabrāhmaṇassa. Brāhmaṇasamayanti brāhmaṇasiddhantaṃ. Mā bhindi mā vināsesi.

316. Samasamoti (1.0319) samoyeva hutvā samo. Hīnopamavasenapi samatā vuccatīti taṃ nivattento “ṭhapetvā ekadesasamattan” ti-ādimāha. Kulakoṭiparidīpananti kula-ādiparidīpanaṃ athāpi siyāti athāpi tumhākaṃ evaṃ parivitakko siyā. Brāhmaṇabhāvaṃ sādheti vaṇṇo. Mantajātīsupi eseva nayo. Sīlameva sādhesati-brāhmaṇabhāvaṃ. Kasmāti ce? Āha “tasmiñhissā” ti-ādi. Sammohamattaṃ vaṇṇādayoti vaṇṇamantajātiyo hi brāhmaṇabhāvassa aṅganti sammohamattametaṃ asamavekkhitābhimānabhāvato.

Sīlapaññākathāvaṇṇanā

317. Kathito brāhmaṇena pañhoti “sīlavā ca hoti” ti-ādinā dvinnameva aṅgānaṃ vasena yathāpucchito pañho yāthāvato vissajjito **etthāti** etasmim̐ yathāvissajjite atthe. **Tassāti** soṇadaṇḍassa. **Sīlāparisuddhāti** sīlasampattiyā sabbaso suddhā anupakkiliṭṭhā. **Kuto dussīle paññā** asamāhitattā tassa. **Jaḷe eḷamūge kuto sīlanti** jaḷe eḷamūge duppaññe kuto sīlaṃ sīlavibhāgassa, sīlāparisodhanūpāyassa ca ajānanato. Pakatṭhaṃ ukkatṭhaṃ ñāṇaṃ paññāṇanti, pākatiṃ ñāṇaṃ nivattetuṃ “paññāṇaṃ” ti vuttanti tayidaṃ pakārehi jānanato **paññāvāti** āha “**paññāṇanti paññā yevā**” ti.

Sīlenadhotāti samādhipadaṭṭhānena sīlena sakalasaṃkilesamalavisuddhiyā dhotā visuddhā, tenāha “**kathaṃ panā**” ti-ādi. Tattha **dhovatīti** sujḡhati. **Mahāsaṭṭhiva-ssatthero viyāti** saṭṭhivassamahāthero viya. **Vedanāpariggahamattampīti** ettha **vedanāpariggaho** nāma yathā-uppannaṃ vedanaṃ sabhāvarasato upadhāretvā “ayaṃ vedanā phassaṃ paṭicca, so phasso anicco dukkho vipariṇāmadhammo” ti lakkhaṇattayaṃ āropetvā pavattitavipassanā. Evaṃ vipassantena “sukhena sakkā sā vedanā adhivāsetuṃ “vedanā eva vediyati” ti. **Vedanaṃ vikkhambhe- tvāti** yathā-uppannaṃ dukkhaṃ vedanaṃ ananuvattitvā vipassanaṃ ārabhitvā vīthim̐ paṭipannāya vipassanāya taṃ vinodetvā. **Saṃsumārapatitenāti** kumbhīlena viya bhūmiyaṃ (1.0320) urena nipajjanena. **Paññāya sīlaṃ dhovitvāti** akhaṇḍādi- bhāvāpādanena sīlaṃ ādimajjhāpariyosānesu paññāya suvisodhitaṃ katvā.

318. “Kasmā āhā” ti uparidesanāya kāraṇaṃ pucchati. **Lajjā** nāma “sīlassa jātiyā ca guṇadosapakāsanena samaṇena gotamena pucchitapañhaṃ vissajjesī” ti parisāya paññātata. **Ettakaparamāti** ettaka-ukkaṃsakoṭikā pañca sīlāni, vedat- tayavibhāvanaṃ paññañca lakkhaṇādito niddhāretvā jānanaṃ natthi, kevalaṃ tattha vacīparamā mayanti dasseti āha “**sīlapaññāṇanti vacanameva paramaṃ amhākan**” ti. “**Ayaṃ pana viseso**” ti idaṃ niyyātanāpekkhaṃ sīlaniddese, tenāha “**sīlamicceva niyyātitaṃ**” ti. Sāmaññaphale pana “sāmaññaphala” micceva niyyā- titam̐, paññāniddeṣe pana jhānapaññaṃ adhiṭṭhānaṃ katvā vipassanāpaññāvase- neva paññāniyyātanam̐ kataṃ, tenāha “**paṭhamajjhānādīni**” ti.

Soṇadaṇḍa-upāsakattapaṭivedanākathāvaṇṇanā

321-2. Nattāti puttaputto. Agāravaṃ nāma natthi, na cāyaṃ bhagavati agāra- vena “ahañceva kho panā” ti-ādimāha, atha kho attalābhāparihānibhayena. Ayañhi yathā tathā attano mahājanassa sambhāvanaṃ uppādetvā kohaññena pare vimhāpetvā lābhuppādaṃ nijigisanto vicarati, tasmā tathā avoca, tenāha “**iminā kirā**” ti-ādi.

Taṅkhaṇānurūpāyāti yādisi tadā tassa ajjhāsayaṃ appavatti, tadanurūpāyāti attho. Tassa tadā tādisassa vivaṭṭasannissitassa ñāṇassa paripākassa abhāvato kevalaṃ abbhudayanissito eva attho dassitoti āha “**diṭṭhadhammikasaṃparāyika-**

matthaṃ sandassetvā”ti, paccakkhato vibhāvetvāti attho. **Kusale dhammeti** tebhūmake kusale dhamme, “catubhūmake”tipi vattuṃ vaṭṭatiyeva, tenevāha “āyatim nibbānatthāya vāsanābhāgiyā vā”ti. **Tatthāti** kusaladhamme yathā samādapite. **Nanti brāhmaṇaṃ samuttejetvāti** sammadeva uparūpari nisānetvā puññakiriyāya tikkhavisadabhāvaṃ āpādetvā. Taṃ pana atthato tattha ussāhajananaṃ hotīti āha “**sa-ussāhaṃ katvā**”ti (1.0321). Evaṃ puññakiriyāya sa-ussāhatā, evarūpaṃ guṇasamaṅgitā ca niyamato diṭṭhadhammikā atthasampādanīti evaṃ **sa-ussāhatāya, aññehi ca** tasmim **vijjamānaguṇehi sampahaṃsetvā** sammadeva haṭṭhatuṭṭhabhāvaṃ āpādetvā.

Yadi bhagavā dhammaratanavassaṃ vassi, atha kasmā so visesaṃ nādhiga-cchatīti āha “**brāhmaṇo panā**”ti-ādi. Yadi evaṃ kasmā bhagavā tassa tathā dhammaratanavassaṃ vassīti āha “**kevalamassā**”ti-ādi. Na hi bhagavato nira-tthakā desanā hotīti.

Soṇadaṇḍasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

5. Kūṭadantasuttavaṇṇanā

323. Purimasuttadvayeti (1.0322) ambaṭṭhasoṇadaṇḍasuttadvaye. **Vuttanayamevāti** yaṃ tattha āgatasadisam idhāgataṃ taṃ atthavaṇṇanato vuttanayameva, tattha vuttanayeneva veditabbanti attho. “Taruṇo ambarukkho ambalaṭṭhikā”ti (dī. ni. aṭṭha. 1.2) brahmajālasuttavaṇṇanāyaṃ vuttanti āha “**ambalaṭṭhikā brahmajāle vuttasadisāvā**”ti.

Yaññāvāṭaṃ sampādetvā mahāyaññaṃ uddissa saviññāṇakāni, aviññāṇakāni ca yaññūpakaraṇāni upaṭṭhapitānīti vuttaṃ pāḷiyaṃ “mahāyañño upakkhaṭo”ti, taṃ upakkharaṇaṃ tesam tathāsajjananti āha “**upakkhaṭoti sajjito**”ti. **Vacchatarasatānīti** yuvabhāvappattāni balavavacchasatāni, te pana vacchā eva honti, na dammā balibaddā cāti āha “**vacchasatāni**”ti. **Ete** Ti usabhādayo urabbhapariyosānā. **Anekesanti** anakajātikānaṃ. Saṅkhyāvasena anekatā sattasataggahaṇeneva paricchinā. **Migapakkhīnanti** mahimsarurupasadakuruṅgagokaṇṇamigānañceva morakapiñjaratittirakapotādipakkhīnañca.

328. Yaññasaṅkhātassa puññassa yo saṃkilesa, tassa nivāraṇato nisedhanato **vidhā** vuccanti vipphaṭṭisāravinodanā. Tato eva tā taṃ puññābhisandaṃ avicchin-ditvā ṭhapentīti “**ṭhapanā**”ti vuttā. Tāsaṃ pana yaññassa ādimajjhapariyosānavasena tisu kālesu pavattiyā yañño tiṭṭhapanoti āha “**tiṭṭhapananti attho**”ti. Parikkharonti abhisāṅkharontīti **parikkhārā**, parivārāti vuttaṃ. “**Soḷasaparikkhāranti soḷasaparivāran**”ti.

Mahāvijitarājayaññakathāvaṇṇanā

336. Pubbacaritanti attano purimajātisambhūtaṃ bodhisambhārabhūtaṃ puñña-

cariyaṃ. Tathā hissa anugāminova nidhissa thāvaro nidhi nidassito. Aḍḍhatā nāma vibhavasampannatā, sā taṃ taṃ upādāyupādāya vuccatīti āha “**yo koci attano santakena vibhavana aḍḍho hotī**” ti (1.0323). Tathā mahaddhanatāpīti taṃ ukkaṃsagataṃ dassetuṃ “**mahatā aparimāṇasaṅkhyena dhanena samannāgato**” - ti vuttaṃ. Bhuñjitabbato paribhuñjitabbato visesato kāmā **bhogo** nāmāti āha “**pañca-kāmaguṇavasenā**” ti. **Piṇḍapiṇḍavasenāti** bhājanālaṅkāradivibhāgaṃ ahutvā kevalaṃ khaṇḍakhaṇḍavasena.

Māsakādīti ādi-saddena thālakādīṃ saṅgaṇhāti. **Bhājanādīti ādi**-saddena vatthaseyyāvasathādīṃ saṅgaṇhāti. Suvaṇṇarajatamaṇimuttāveḷuriyavajirapavāḷāni “**sattaratanāni**” ti vadanti. Sālivīhi-ādi **pubbaṇṇaṃ** purakkhataṃsapphalanti katvā. Tabbipariyāyato muggamāsādi **aparaṇṇaṃ. Devasikaṃ ...pe... vasenāti** divase divase paribhuñjitabbadātabbavaḍḍhetabbādividhinā parivattanakadhana-dhaññavasena.

Koṭṭhaṃ vuccati dhaññassa āṭhapanatṭhānaṃ, koṭṭhabhūtaṃ agāraṃ **koṭṭhā-gāraṃ** tenāha “**dhaññena ...pe... gāro cā**” ti. Evaṃ sārāgabbhaṃ “koso” ti, dhaññassa āṭhapanatṭhānañca “**koṭṭhāgāraṃ**” ti dassetvā idāni tato aññathā taṃ dassetuṃ “**atha vā**” ti-ādi vuttaṃ. Tattha yathā asino tikkhabhāvaparīhārato paricchaddo “koso” ti vuccati, evaṃ rañño tikkhabhāvaparīhāraṇattā caturaṅginī senā “koso” ti āha “**catubbidho koso hatthī assā rathā pattī**” ti. “**Vatthakoṭṭhāgāraggaḥaṇe-neva** sabbassāpi bhaṇḍatṭhapanatṭhānassa gahitattā tividhaṃ koṭṭhāgāranti vuttaṃ. “**Idaṃ evaṃ bahun**” ti-ādi rājā tamatthaṃ jānantova bhaṇḍāgārikena kathāpetvā parisāya nissaddabhāvāpādanatthañca āha evaṃ me pakatikkhobho na bhavissatīti.

337-8. Brāhmaṇo cintesi janapadassa anupaddavatthañceva yaññassa ca cirā-nupavattanatthañca, tenāha “**ayaṃ rājā**” ti-ādi.

Sattānaṃ hitassa sukhassa ca vidūsanato ahitassa dukkhassa ca āvahanato corā eva kaṇṭakā, tehi **corakaṇṭakehi**. Yathā gāmaṃvāsīnaṃ ghātā gāmaghātā, evaṃ panthikānaṃ duhanā vibādhanā **panthaduhanā. Adhammakārīti** dhammato apetassa ayuttassa karaṇasīlo, attano vijite janapadādīnaṃ tato anattato tāyānena khattīyo (1.0324) yo khattadhammo, tassa vā akaraṇasīloti attho. Dassavo eva khīlasadisattā **dassukhīlaṃ**. Yathā hi khetto khīlaṃ kasanādīnaṃ sukhappavattīṃ, mūlasantānena sassassa buddhiñca vibandhati, evaṃ dassavo rajje rājā-ṇāya sukhappavattīṃ, mūlavirūḷhiyā janapadānaṃ paribuddhiñca vibandhanti. Tena vuttaṃ “dassavo eva khīlasadisattā **dassukhīlan**” ti. **Vadha**-saddo hiṃsanatthopi hotīti vuttaṃ “**māraṇena vā koṭṭanena vā**” ti. **Addubandhanādīnaṃ** Ti ādi-saddena rajjubandhanasaṅkhalikabandhanādīṃ saṅgaṇhāti. **Jāniyāti** dhanajāniyā, tenāha “**sataṃ gaṇhathā**” ti-ādi. **Pañcasikhamuṇḍakaraṇanti** kākapakkhakarāṇaṃ. **Gomayasiñcananti** sīse chakaṇḍodakāvasecanaṃ. **Kudaṇḍakabandhananti** gaddulabandhanaṃ. **Evamādīni** ādi-saddena khuramuṇḍaṃ karitvā bhasmapuṭapothanādīṃ saṅgaṇhāti. **Ūhanissāmīti** uddharissāmi, apanessāmīti attho. **Ussahantīti** pubbe tattha kataparicayatāya ussāhaṃ kātuṃ sakkonti. **Anuppadetūti** anu anu padetu, tenāha “**dinne appahonte**” ti-ādi. Sakkhikaraṇapaṇṇāropanāni vaḍḍhiyā

saha vā vinā vā puna gahetukāmassa, idha pana taṃ natthīti āha “**sakkhim akatvā**”-ti-ādi, tenāha “**mūlacchejjavasenā**” ti. Pakārato bhaṇḍāni ābharati sambharati paricayati etenāti **pābhatam**, Bhaṇḍamūlam.

Divase divase dātabbabbhattam **devasikabbhattam**. “Anumāsam, anuposathan”-ti-ādinā dātabbam vetanam **māsikādiparibbayaṃ**. Tassa tassa kulānurūpena kammānurūpena sūrabhāvānurūpenāti paccekam anurūpa-saddo yojetabbo. Senāpaccādi **ṭhānantaram**. Sakakammapasutattā, anupaddavattā ca **dhanadhaññānam rāsiko** rāsikārabhūto. **Khemena ṭhitāti** anupaddavena pavattā, tenāha “**abhayā**” ti, kutocipi bhayarahitāti attho.

Catuparikkhāraṇṇanā

339. Tasmim tasmim kicce anuyanti anuvattantīti anuyantā, anuyantā eva **ānuyantā** yathā “anubhāvo eva ānubhāvo” ti. **Assāti** rañño. **Teti** ānuyantakhattiyādayo. **Attamanā na bhavissanti** “amhe ettha bahi karotī” ti. Nibandhavipulāgamo gāmo **nigamo**, vivaḍḍhitamahā-āyo (1.0325) mahāgāmoti attho. **Janapada**-saddo heṭṭhā vuttattho eva. Channaṃ pakatīnam vasena rañño hitasukhābhībuddhi, tadeka-desā ca ānuyantādayoti vuttam “**yaṃ tumhākaṃ anujānanam mama bhaveyya dīgharattam hitāya sukhāyā**” ti.

Amā saha bhavanti kiccesūti **amaccā**, rajjakiccavosāsanakā. Te pana rañño piyā, sahapavattanakā ca hontīti āha “**piyasahāyakā**” ti. Rañño parisati bhavāti **pārisajjā**, te pana keti āha “**sesā āṇattikarā**” ti, yathāvutta-ānuyantakhattiyādī hi avasesā rañño āṇākarāti attho. Satipi deyyadhamme ānubhāvasampattiyā, parivārasampattiyā ca abhāve tādisam dātuṃ na sakkā, vuḍḍhakāle ca tādisānampi rājūnam tadubhayaṃ hāyatevāti āha “**mahallakakāle ...pe... na sakkā**” ti. **Anumatiyāti** anujānanena, **pakkhāti** sapakkhā yaññassa aṅgabhūtā. Parikkharontīti **parikkhārā**, sambhārā. Ime tassa

yaññassa aṅgabhūtā parivārā viya hontīti āha “**parivārā bhavanti**” ti.

Aṭṭhaparikkhāraṇaṇā

340. **Yasasāti** ānubhāvena, tenāha “**āṇāṭhapanasamatthatāyā**” ti. **Saddahatīti** “**dātā dānassa phalaṃ paccanubhotī**” ti pattiyāyati. Dāne sūroti **dānasūro** deyya-dhamme īsakampi saṅgaṃ akatvā muttacāgo. Svāyamattho kammassakataññā-ṇassa tikkhavisadabhāvena veditabbo, tenāha “**na saddhāmattakenevā**” ti-ādi. Yassa hi kammassakatā paccakkhato viya upaṭṭhāti, so evaṃ vutto. **Yaṃ dānaṃ detīti** yaṃ deyyadhammaṃ parassa deti. **Tassa pati hutvāti** tabbisayaṃ lobhaṃ suṭṭhu abhibhavanto tassa adhipati hutvā deti anadhibhavanīyattā. “Na dāso, na saḥāyo” ti vatvā tadubhayaṃ anvayato, byatirekato ca dassetuṃ “**yo hī**” ti-ādi vuttaṃ. **Dāso hutvā deti** taṇhāya dānassa dāsabyataṃ upagatattā. **Saḥāyo hutvā deti** tassa piyabhāvānissajjanato. **Sāmī hutvā deti** tattha taṇhādāsabyato attānaṃ (1.0326) mocetvā abhibhuyya pavattanato. Sāmparibhogasadisā hetassāyaṃ pavattatīti.

Samitapāpā samaṇā, bāhitapāpā brāhmaṇā ukkaṭṭhaniddesena, pabbajjāmattha-samaṇā jātimattabrāhmaṇā pana **kapaṇādiggahaṇenevettha gahitāti** adhippāyo. **Duggatāti** dukkarajīvikaṃ upagatā kasiravuttikā, tenāha “**daliddamanussā**” ti. **Addhikāti** addhānamaggagāmino. **Vaṇibbakāti** dāyakānaṃ guṇakittanavasena, kammaphalakittanamukhena ca yācanakā seyyathāpi naggacariyādayo, tenāha “**iṭṭhaṃ dinnan**” ti-ādi. “**Pasatamattan**” ti vīhitaṇḍulādivasena vuttaṃ, “**sarāvamattan**” ti yāgubhattādivasena. Opānaṃ vuccati ogāhetvā pātabbato naditaḷākādīnaṃ sabbasādhāraṇatitthaṃ opānaṃ viya bhūtoti **opānabhūto**, tenāha “**udapānabhūto**” ti-ādi. **Sutameva sutajātanti jāta**-saddassa anathantaravācakatamāha yathā “**kosajātan**” ti.

Atītādi-atthacintanasamatthatā nāmassa rañño anumānavasena, itikattabbatāvasena ca veditabbā, na buddhānaṃ viya tattha paccakkhadassitāyāti dassetuṃ “**atīte**” ti-ādi vuttaṃ. Aḍḍhatādayo tāva yaññassa parikkhārā hontu tehi vinā tassa asijjhanato, sujātātā surūpatā pana kathanti āha “**etehi kirā**” ti-ādi. Ettha ca keci “yathā aḍḍhatādayo yaññassa ekaṃsato aṅgāni, na evamabhijātātā, abhirūpatā cāti dassetuṃ **kirasaddaggaṇan**” ti vadanti “**ayaṃ dujjāto**” ti-ādi vacanassa anekantikataṃ maññamānā, tayidaṃ asāraṃ, sabbasādhāraṇavasena hesa yaññārambho tattha siyā kesañci tathāparivitakkoti tassāpi avakāsābhāvādassanattaṃ tathā vuttattā. **Kira**-saddo pana tadā brāhmaṇena cintitākārasūcanattho daṭṭhabbo. **Evamādīnīti ādi**-saddena “ayaṃ virūpo daliddo appesakkho assaddho appassuto anattaññū na medhāvī” ti etesaṃ saṅgaho daṭṭhabbo.

Catuparikkhārādivaṇṇanā

341. “**Sujaṃ paggaṇhantānan**” ti purohitassa sayameva kaṭacchuggahaṇajotana evaṃ sahatthā, sakkaccañca dāne yuttatā icchitabbāti dasseti (1.0327). **Evaṃ**

dujjātassāti etthāpi heṭṭhā vuttanayeneva attho veditabbo.

342. Tiṇṇaṃ ṭhānānanti dānassa ādimajjhapariyosānabhūtāsu tīsu bhūmīsu, avatthāsūti attho. **Calantīti** kampanti purimākārena na tiṭṭhanti. **Karaṇattheti** tatiyā-vibhatti-atthe. Kattari hettaṃ sāmivacanaṃ karaṇīyasaddāpekkhāya. “Paccānutaṭṭho na kattabbo”ti vatvā tassa akaraṇūpāyaṃ dassetuṃ “**pubbacetanā pana acalā patiṭṭhapetabbā**”ti vuttaṃ. Tatha **acalāti** daḥhā kenaci asaṃhīrā. **Patiṭṭhapetabbāti** supatiṭṭhitā kātabbā. Evaṃ karaṇena hi yathā taṃ dānaṃ sampati yathādhippāyaṃ nippajjati, evaṃ āyatimpi vipulaphalatāyāti āha “**evañhi dānaṃ mahapphalaṃ hotīti dasseti**”ti, vippaṭṭisārena anupakkiliṭṭhabhāvato. **Muñcacetanāti** pariccāgacetanā. Tassā niccalabhāvo nāma muttacāgatā pubbābhisaṅkhāravasena uḷārabhāvo, samanussaraṇacetanāya pana niccalabhāvo “aho mayā dānaṃ dinnāṃ sādhu suṭṭhū”ti tassa sakkaccaṃ paccavekkhaṇāvasena veditabbo. **Tathā akarontassāti** muñcacetanaṃ, tatha paccāsamanussaraṇacetanañca vuttanayena niccalaṃ akarontassa vippaṭṭisāraṃ uppādentassa. Khettaṃvisese pariccāgassa katattā laddhesupi **uḷāresu bhogesu cittaṃ nāpi namati**. Yathā kathanti āha “**mahāroruvaṃ upapannassa seṭṭhigahapatino viyā**”ti.

So kira tagarasikhiṃ paccekabuddhaṃ attano gehadvāre piṇḍāya ṭhitaṃ disvā “imassa samaṇassa piṇḍapātaṃ dehi”ti bhariyaṃ āṇāpetvā rājupaṭṭhānatthaṃ pakkāmi. Seṭṭhibhariyā sappaññajātikā, sā cintesi “mayā ettakena kālena ‘imassa dethā’ti vacanamattaṃ pissa na sutapubbaṃ, ayañca maññe ahosi paccekasambuddho, yathā tathā adatvā paṇitaṃ piṇḍapātaṃ dassāmī”ti upagantvā paccekasambuddhaṃ pañcapatiṭṭhitena vanditvā pattaṃ ādāya antonivesane paññattāsane nisīdāpetvā parisuddhehi sālitaṇḍulehi bhattaṃ sampādetvā tadanurūpaṃ khādaniyaṃ, byañjanaṃ, sūpeyyañca abhisaṅkharitvā bahi gandhehi alaṅkaritvā paccekasambuddhassa hatthesu patiṭṭhapetvā vandi. Paccekabuddho “aññesampi paccekabuddhānaṃ saṅghaṃ (1.0328) karissāmī”ti aparibhuñjitvāva anumodanaṃ katvā pakkāmi. Sopi kho seṭṭhi rājupaṭṭhānaṃ katvā āgacchanto paccekabuddhaṃ disvā ahaṃ “tumahākaṃ piṇḍapātaṃ dethā”ti vatvā pakkanto, api vo laddho piṇḍapātoti. Āma seṭṭhi laddhoti. “Passāmā”ti gīvaṃ ukkhipitvā olokesi. Athassa piṇḍapātagandho uṭṭhahitvā nāsapuṭaṃ pūresi. So “mahā vata me dhana-byayo jāto”ti cittaṃ sandhāretuṃ asakkonto pacchā vippaṭṭisārī ahosi. Vippaṭṭisārassa pana uppānākāro “varametan”ti-ādinā (saṃ. ni. 1.131) pāḷiyaṃ āgatoyeva. Bhātu panāyaṃ ekaṃ puttakaṃ sāpateyyakāraṇā jīvitā voropesi, tena mahāroruvaṃ upapanno. Piṇḍapātadānena panesa sattakkhattuṃ suggatiṃ saggamaṃ lokaṃ upapanno, sattakkhattumeva ca seṭṭhikule nibbato, na cāssa uḷāresu bhogesu cittaṃ nami, tena vuttaṃ “nāpi uḷāresu bhogesu cittaṃ namati”ti.

343. Ākaroti attano anurūpatāya samariyādaṃ saparicchedaṃ phalaṃ nibbatte-tīti **ākāro**, kāraṇanti āha “**dasahi ākārehīti dasahi kāraṇehī**”ti. **Paṭiggāhakato vāti** balavataro hutvā uppajjamāno paṭiggāhakatova uppajjati, itaro pana deyyadhammato, parivārajanatopi uppajjeyyeva. **Uppajjituṃ yuttanti** uppajjanārahaṃ. **Tesaṃyeva** pāṇātipātīnaṃ. Yajanaṃ nāmettha dānaṃ adhippettaṃ, na aggijuhananti āha “**yajataṃ bhavanti detu bhavan**”ti. **Vissajjātūti** muttacāgavasena vissajjatu. **Abbha-**

ntaranti ajjhataṃ, sakasantāneti attho.

344. Heṭṭhā soḷasa parikkhārā vuttā yaññassa te vatthum katvā, idha pana sandassanādivasena anumodanāya āraddhattā vuttaṃ “**soḷasahi ākārehi**” ti. **Dassetvā** attano desanānubhāvena paccakkhato viya phalaṃ dassetvā, aneka-vāraṃ pana kathanato ca āmeditavacanaṃ. **Tamatthanti** yathāvuttaṃ dānaphalavasena kammaphalasambandhaṃ. **Samādapetvāti** sutamattameva akatvā yathā rājā tamatthaṃ sammadeva ādiyati citte karonto suggahitaṃ katvā gaṇhāti, tathā sakkaccaṃ ādāpetvā. Āmeditakāraṇaṃ heṭṭhā vuttameva.

“**Vippaṭisāravinodanena**” ti (1.0329) idaṃ nidassanamattaṃ lobhadosa-moha-i-ssāmacchariyamānādayopi hi dānacittassa upakkilesā, tesam vinodanena pi taṃ samuttejitaṃ nāma hoti tikkhavisadabhāvappattito. Āsannatarabhāvato vā vippaṭisārassa tabbinodanameva gahitaṃ, pavattitepi hi dāne tassa sambhavato. Yāthāvato vijjamānehi guṇehi tuṭṭhapahaṭṭhabhāvāpādanaṃ sampahaṃsananti āha “**sundaraṃ te ...pe... thutiṃ katvā kathesi**” ti. **Dhammatoti** saccato. Saccañhi dhammato anapetattā dhammaṃ, upasamacariyābhāvato samaṃ, yuttabhāvena kāraṇanti ca vuccatīti.

345. Tasmim yaññe rukkhatiṇacchedopi nāma nāhosi, kuto pāṇavadhoti pāṇavadhābhāvasseva daḷhikaraṇatthaṃ sabbaso viparītagāhāvidūsitañcassa dassetuṃ pāḷiyaṃ “neva gāvo haññiṃsū” ti ādiṃ vatvāpi “na rukkhā chijjiṃsū” ti-ādi vuttaṃ, tenāha “**kiṃ pana gāvo**” ti-ādi. **Barihisatthāyāti** paricchedanatthāya. **Vanamālāsankhepenāti** vanapupphehi ganthitamālāniyāmena. **Bhūmiyaṃ vā pattharantīti** vedibhūmiṃ parikkhipantā tattha pantharanti. **Antogehadāsādayoti** antojātadhanakkītakaramarānītasayaṃdāsā. **Pubbamevāti** bhatikaraṇato pageva. **Gahetvā karontīti** divase divase gahetvā karonti. **Tajjitāti** gajjitā. **Piyasamudācārenevāti** iṭṭhavacaneneva. **Phāṇitena cevāti** ettha ca-saddo avuttasamuccayattho, tena paṇītapāṇītaṃ nānappakārānaṃ khādaniyabhojanīyādīnañceva vatthamālāgandhavilepanayānaseyyādīnañca saṅgaho daṭṭhabbo, tenāha “**paṇītehi sappitelā-disammissehevā**” ti-ādi.

346. Saṃ nāma dhanam, tassa patīti sapati, dhanavā. Diṭṭhadhammikasamparāyikahitāvahattā tassa hitanti **sāpateyyaṃ**, tadeva dhanam. Tenāha “**pahūtaṃ sāpateyyaṃ ādāyāti bahuṃ dhanam gahetvā**” ti. **Gāmabhāgenā** Ti saṅkittanavasena gāme vā gahetabbabhāgena.

347. “**Yāguṃ pivivā**” ti yāgusīsena pātarāsabhojanamāha. **Puratthimena yaññavāṭassāti** rañño dānasālāya nātidūre puratthimadisābhāgeti (1.0330) attho, yato tattha pātarāsaṃ bhuñjitvā akilantarūpāyeva sāyanhe sālaṃ pāpuṇanti “**dakkhiṇena yaññavāṭassā**” ti ādisupi eseva nayo.

348. Parihārenā Ti bhagavantaṃ garuṃ katvā agāravaparihārena.

Niccadāna-anukulayaññavaṇṇanā

349. Uṭṭhāya samuṭṭhāyāti dāne uṭṭhānavīriyaṃ sakkaccaṃ katvā. **Appasambhārataroti** ativiya parittasambhāro. Samārabhīyati yañño etehīti samārambhā,

sambhārasambharaṇavasena pavattasattapīḷā. **Appaṭṭhataroti** pana ativiya appa-
kiccoti attho. Vipākasaññitaṃ atisayena mahantaṃ sadisaphalaṃ etassāti **maha-**
pphalataro. Udayasaññitaṃ atisayena mahantaṃ nissandādiphalaṃ etassāti **mahā-**
nisamsataro. **Dhuvadānānī**ti dhuvāni thirāni acchinnāni katvā dātabbadānāni. **Anu-**
kulayaññānīti anukulaṃ kulānukkamaṃ upādāya dātabbadānāni, tenāha “**amhāka-**
n”ti-ādi. **Nibaddhadānānī**ti nibandhetvā niyametvā paveṇivasena pavattitadānāni.

Hatthidantena pavattitā **dantamayasalākā**, yattha dāyakānaṃ nāmaṃ aṅkanti.
RaṅṅoTi setavāhanaraṅṅo.

Ādīnīti **ādi**-saddena “seno viya maṃsapesiṃ kasmā okkhanditvā gaṇhāsī”ti eva-
mādīnaṃ saṅgho. Pubbacetanāmuñcacetanā-aparacetanāsampattiyā dāya-
kassa vasena tīṇi aṅgāni, vitarāgatāvīdosatāvītamohatāpaṭipattiyā dakkhiṇe-
yyassa vasena tīṇīti evaṃ **chaḷaṅgasamannāgatāya dakkhiṇāya**. Aparāparaṃ
uppajjanakacetanāvasena mahānadī viya, mahogho viya ca ito cito ca abhisa-
nditvā okkhanditvā pavattiyā puñṇameva **puñṇābhisando**.

350. Kiccapariyosānaṃ natthi divase divase dāyakassa byāpārāpajjanato,
tenāha “**ekenā**”ti-ādi. **Kiccapariyosānaṃ atthi** yathāraddhassa āvāsassa katipaye-
nāpi kālena parisamāpetabbato, tenāha (1.0331) “**paṇṇasālan**”ti-ādi. **Suttantapari-**
yāyenāti suttantapāḷinayena. (ma. ni. 1.12, 13; a. ni. 2.58) **nava ānisamsāti** sīta-
paṭighātādayo paṭisallānārāmapariyosānā nava udayā. Appamattatāya cete vuttā.

Yasmā āvāsaṃ dentena nāma sabbampi paccayajātaṃ dinnameva hoti. Dve
tayo gāme piṇḍāya caritvā kiñci aladdhā āgatassapi chāyūdakasampannaṃ
ārāmaṃ pavisitvā nhāyitvā patissaye muhuttaṃ nipajjitvā vuṭṭhāya nisinnassa
kāye balaṃ āharitvā pakkhittaṃ viya hoti. Bahi vicarantassa ca kāye vaṇṇadhātu
vātātapehi kilamati,

patissayaṃ pavisitvā dvāraṃ pidhāya muhuttaṃ nipannassa visabhāgasantati vūpasammati, sabhāgasantati patiṭṭhāti, vaṇṇadhātu āharitvā pakkhittā viya hoti. Bahi vicarantassa ca pāde kaṇṭako vijjhati, khāṇu paharati, sarisapādiparissayā ceva corabhayañca uppajjati, patissayaṃ pavisitvā dvāraṃ pidhāya nipannassa sabbe te parissayā na honti, sajjhāyantassa dhammapītisukhaṃ, kammaṭṭhānaṃ manasi karontassa upasamasukhañca uppajjati bahiddhā vikkhepābhāvato. Bahi vicarantassa ca kāye sedā muccanti, akkhīni phandanti, senāsanaṃ pavisana-kkhaṇe mañcapīṭhādīni na paññāyanti, muhuttaṃ nisinnassa pana akkhīnaṃ pasādo āharitvā pakkhitto viya hoti, dvāravātapānamañcapīṭhādīni paññāyanti. Etasmiñca āvāse vasantaṃ disvā manussā catūhi paccayehi sakkaccaṃ upaṭṭhahanti. Tena vuttaṃ “āvāsaṃ dentena nāma sabbampi paccayajātaṃ dinnameva hoti”ti, tasmā ete yathāvuttā sabbepi ānisaṃsā veditabbā. Tena vuttaṃ “appamattatāya cete vuttā”ti.

Sītanti ajjhattaṃ dhātukkabhavasena vā bahiddhā utuvipariṇāmasavasena vā uppajjanakasītaṃ. **Uñhanti** aggisantāpaṃ, tassa vanaḍāhādīsu (vanadāhādīsu vā sāratta. ṭi. cūlavagga 3.295) sambhavo veditabbo. **Paṭihantīti** paṭibāhati, yathā tadubhayavasena kāyacittānaṃ bādhanānaṃ na hoti, evaṃ karoti. Sītuñhabbhāhate hi sarīre vikkhittacitto bhikkhu yoniso padahituṃ na sakkoti. **Vālamigānīti** sīhabyagghādicaṇḍamige. Guttasenāsanañhi āraññakampi pavisitvā dvāraṃ pidhāya nisinnassa te parissayā na hontīti. **Sarisapeti** ye keci sarante gacchante dīghajā-tike sappādike. **Makaseti** nidassanamattametaṃ, ḍaṃsādīnampi etesveva (1.0332) (etaneva sāratta. ṭi. cūlavagga 3.295) saṅgaho daṭṭhabbo. **Sisire**ti sisirakālavasena, sattāhavaddalikādivasena ca uppanne sisirasamphasse. **Vuṭṭhiyoti** yadā tadā uppannā vassavuṭṭhiyo paṭihanatīti yojanā.

Vātātapo ghoroti rukkhagacchādīnaṃ ummūlabhañjanādivasena pavattiyā ghero saraja-arajādibhedo vāto ceva gimhapariḷāhasamayesu uppattiyā ghero sūriyātapo ca. **Paṭihaññatīti** paṭibāhiyati. **Leṇatthanti** nānārammaṇato cittaṃ nivattetvā paṭisallānārāmatthaṃ. **Sukhatthanti** vuttaparissayābhāvena phāsuvihāratthaṃ. **Jhāyitunti** aṭṭhatimsāya ārammaṇesu yattha kathaci cittaṃ upanibandhitvā upanijjhāyituṃ. **Vipassitunti** aniccādito saṅkhāre sammāsituṃ.

Vihāreti patissaye. **Kārayeti** kārāpeyya. **Rammeti** manorame nivāsasukhe. **Vāsa-yettha bahussuteti** kāretvā pana ettha vihāresu bahussute silavante kalyāṇadhamme nivāseyya, te nivāsento pana tesaṃ bahussutānaṃ yathā paccayehi kilamatho na hoti, evaṃ **annañca pānañca vatthasenāsanāni ca dadeyya ujubhūtesu** ajjhāsayasampannesu kammakammaphalānaṃ, ratanattayaguṇānañca saddhānena **vippasannena cetasā**.

Idāni gahaṭṭhapabbajitānaṃ aññamaññūpakāritaṃ dassetuṃ “te tassā”ti gāthamāha. Tattha **teti** bahussutā. **Tassāti** upāsakassa. **Dhammaṃ desentīti** sakalavaṭṭadukkhapanūdanaṃ saddhammaṃ desenti. **Yaṃ so dhammaṃ idhaññāyāti** so upāsako yaṃ saddhammaṃ imasmiṃ sāsane sammāpaṭipajjanena jānitvā aggamaggādhiḡamena **anāsavo** hutvā **parinibbāti** ekādasaggivūpasamena sīti bhavati.

Sītaṭṭhiḡhātādayo vipassanāvasānā terasa, annādilābho, dhammassavanaṃ,

dhammāvabodho, parinibbānanti evaṃ **sattarasa**.

351. Attano santakā Ti attaniyā. **Duppariccajanam** lobham niggaṇhitum asakko-
ntassa. Saṅghassa vā gaṇassa vā santiketi yojanā. **Tatthāti** (1.0333) yathāgahite
saraṇe. **Natthi punappunam kattabbatā** Viññūjātikassāti adhippāyo. **“Jīvitapariccā-
gamayaṃ puññan”**ti “sace tvaṃ na yathāgahitaṃ saraṇaṃ bhindissati, evāhaṃ
taṃ māremī”ti yadipi koci tiṇhena satthena jīvitā voropeyya, tathāpi “nevāhaṃ
buddhaṃ na buddhoti, dhammaṃ na dhammoti, saṅghaṃ na saṅghoti vadāmi”ti
daḥhataṃ katvā gahitasaraṇassa vasena vuttaṃ.

352. Saraṇaṃ upagatena kāyavācācittehi sakkaccaṃ vatthuttayapūjā kātabbā,
tatha ca saṃkilesa parihanitabbo, sikkhāpadāni pana samādānamattaṃ, sampa-
ttavatthuto viramaṇamattañcāti saraṇagamanato sīlassa appaṭṭhataratā, appasa-
mārambhataratā ca veditabbā. Sabbesaṃ sattānaṃ jīvitadānādinā daṇḍanidhā-
nato, sakalalokiyalokuttaraguṇādhiṭṭhānato cassa mahapphalamahānisamsata-
ratā daṭṭhabbā.

Vakkhamānanayena ca verahetutāya veraṃ vuccati pāṇātipātādipāpadhammo,
taṃ maṇati “mayi idha ṭhitāya kathaṃ āgacchasi”ti tajjenti viya nīharatīti **veramaṇī**,
tato vā pāpadhammato viramati etāyāti “viramaṇī”ti vattabbe niruttinayena ikā-
rassa ekāraṃ katvā **“veramaṇī”**ti vuttā. Asamādinnaśīlassa sampattato yathā-upa-
ṭṭhitavītikkamitabbavatthuto virati **sampattavirati**. Samādānavasena uppannā
virati **samādānavirati**. Setu vuccati ariyamaggo, tappariyāpannā hutvā pāpadha-
mmānaṃ samucchadavasena ghātanavirati **setughātavirati**. Idāni tisso viratiyo
sarūpato dassetuṃ **“tathā”**ti-ādi vuttaṃ. **Pariharatīti** avītikkamavasena parivajjeti.
Na hanāmīti ettha **iti**-saddo ādi-attho, tena “adinnaṃ nādiyāmi”ti evaṃ ādinaṃ
saṅgaho, **vā**-saddena vā, tenāha **“sikkhāpadāni gaṇhantassā”**ti.

Maggasampayuttāti sammādiṭṭhiyādimaggasampayuttā. Idāni tāsāṃ viratīnaṃ
āramaṇato vibhāgaṃ dassetuṃ **“tathā”**ti-ādi vuttaṃ. **Purimā dveti** sampattasa-
mādānaviratiyo. **Pacchimāti** setughātavirati. **Sabbānipi bhinnāni honti** ekajjhaṃ
samādinnaṃ. **Tadeva bhijjati** visuṃ visuṃ samādinnaṃ (1.0334). Gahaṭṭhava-
sena cetāṃ vuttaṃ. **Bhedo nāma natthi** paṭipakkhasamucchindanena akuppasa-
bhāvattā, tenāha **“bhavantarepi”**ti. **Yonisiddhanti** manussatiracchānānaṃ uddhaṃ
tīriyameva dīghatā viya jātisiddhanti attho. Bodhisatte kucchigate bodhisattamātu-
sīlaṃ viya dhammatāya sabhāveneva siddhaṃ **dhammatāsiddhaṃ**, maggadha-
mmatāya vā ariyamaggānubhāvena siddhaṃ **dhammatāsiddhaṃ**. **Diṭṭhi-ujuka-
raṇaṃ nāma bhāriyaṃ** dukkhaṃ, tasmā saraṇagamaṇaṃ sikkhāpadasamādānato
mahaṭṭhatarameva, na appaṭṭhataranti adhippāyo. **Yathā tathā vā gaṇhantassā-
pīti** ādaragāraṇaṃ akatvā samādiyantassāpi. **Sādhukaṃ gaṇhantassāpīti**
sakkaccaṃ sīlāni samādiyantassāpi, na diguṇaṃ, tiguṇaṃ vā ussāho karaṇīyo.

Abhayadānatāya sīlassa dānabhāvo, anavasesaṃ vā sattanikāyaṃ dayati tena
rakkhatīti **dānaṃ**, sīlaṃ. “Aggānī”ti ñātattā **aggaññāni**. Cirarattatāya ñātattā **ratta-
ññāni**. “Ariyānaṃ sādhuṇaṃ vaṃsānī”ti ñātattā **vaṃsaññāni**. **“Porāṇānī”**ti-ādīsu
purimānaṃ etāni **porāṇāni**. Sabbaso kenacipi pakārena sādhuhi na kiṇṇāni na
khittāni na chaḍḍitānīti **asaṅkiṇṇāni**. Ayañca nayo nesaṃ yathā atīte, evaṃ eta-

rahi, anāgate cāti āha “**asañkiṇṇapubbāni na sañkiyanti na sañkiyissanti**” ti. Tato eva **appapikuṭṭhāni** na paṭikkhittāni. Na hi kadācīpi viññū samaṇabrāhmaṇā hiṃsā-dipāpadhammaṃ anujānanti. **Aparimāṇānaṃ sattānaṃ abhayaṃ detīti** sabbesu bhūtesu nihitadaṇḍattā sakalassapi sattanikāyassa bhayābhāvaṃ deti. Na hi ariya-sāvakato kassaci bhayaṃ hoti. **Averanti verābhāvaṃ. Abyāpajjhanti** niddukkhataṃ.

Nanu ca pañcasīlaṃ sabbakālikam, na ca ekantato vimuttāyatanaṃ, saraṇagamaṃ pana buddhuppādahetukaṃ, ekantavimuttāyatanañca, tattha kathaṃ saraṇāgamanato pañcasīlassa mahapphalatāti āha “**kiñcāpī**” ti-ādi. **Jeṭṭhakanti** uttamaṃ. “**Saraṇagamaneyeva paṭiṭṭhāyā**” ti iminā tassa sīlassa saraṇagamanena abhisāṅkhatatamāha.

353. Īdisamevāti evaṃ saṃkilesaṃ paṭipakkhameva hutvā. **Heṭṭhā vuttehi guṇe-** hīti ettha heṭṭhā vuttaguṇā nāma saraṇagamaṃ, sīlasampadā, indriyesu gutta-dvāratāti evaṃ ādayo. Paṭhamajjhānaṃ nibbattento na kilamatīti (1.0335) yojanā. **Tānīti** paṭhamajjhānādīni. “**Paṭhamajjhānan**” ti ukkaṭṭhaniddeso ayanti āha “**ekaṃ kappan**” ti, ekaṃ mahākappanti attho. Hīnaṃ pana paṭhamajjhānaṃ, majjhimañca asaṅkhyeyyakappassa tatiyaṃ bhāgaṃ, upaḍḍhakappañca **āyuṃ deti**. “**Dutiyaṃ aṭṭhakappe**” ti ādisupi iminā nayena attho veditabbo, mahākappavaseneva ca gahetabbaṃ. Yasmā vā paṇitāniyevettha jhānāni adhippetāni mahapphalatarabhāvadassanaparattā desanāya, tasmā “**paṭhamajjhānaṃ ekaṃ kappan**” ti-ādi vuttaṃ. **Tadevāti** catutthajjhānameva. Yadi evaṃ kathaṃ āruppatāti āha “**ākāsānañcāyatanādī**” ti-ādi.

Sammadeva niccasaññādipaṭipakkhavidhamanavasena pavattamānā pubba-bhāgiye eva bodhipakkhiyadhamme sammānentī vipassanā vipassakassa anappakaṃ pītisomanassaṃ samāvahatīti āha “**vipassanā ...pe... abhāvā**” ti. Tenāha bhagavā-

“Yato yato sammāsati, khandhānaṃ udayabbayaṃ;

labhatī pītipāmojjaṃ, amataṃ taṃ vijānatan” ti. (dha. pa. 374);

Yasmā ayaṃ desanā iminā anukkamena imāni ñāṇāni nibbattentassa vasena pavattitā, tasmā “**vipassanāñāṇe paṭiṭṭhāya nibbattento**” ti heṭṭhimaṃ heṭṭhimaṃ uparimassa uparimassa paṭiṭṭhābhūtaṃ katvā vuttaṃ. Samānarūpanimmānaṃ nāma manomayiddhiyā aññehi asādhāraṇakiccanti āha “**attano ...pe... mahapphalā**” ti. **Vikubbanadassanasamatthatāyāti** hatthi-assādivividharūpakaraṇaṃ viku-bbanaṃ, tassa dassanasamatthabhāvena. **icchiticchitaṭṭhānaṃ** nāma purimajā-tīsu icchiticchito khandhappadeso. **Samāpentoti** pariyosāpento.

Kūṭadanta-upāsakattapaṭivedanākathāvaṇṇanā

354-8. Sabbe te pāṇayoti “satta ca usabhasatānī” ti-ādinā vutte sabbe pāṇino. **Ākulabhāvo** Ti bhagavato santike dhammassa sutattā pāṇīsu anuddayaṃ upaṭṭha-petvā ṭhitassa “kathañhi nāma mayā tāva bahū pāṇino māraṇatthāya bandhāpitā”-ti citte paribyākulabhāvo (1.0336) **udapādi**. **Sutvāti** “bandhanato mocitā” ti sutvā. Kāmacchandavigamena kallacittatā arogacittatā, byāpādavigamena mettāvasena

muducittatā akathinacittatā, uddhaccakukkuccappahānena vikkhepavigamanato vinīvaraṇacittatā tehi na pihitacittatā, thinamiddhavigamena udaggacittatā saṃpa-ggaṇhanavasena alīnacittatā, vicikicchāvigamena sammāpaṭipattiyā adhimutta-tāya pasannacittatā ca hotīti āha “**kallacittanti-ādi anupubbikathānubhāvena vikkhambhitanīvaraṇataṃ sandhāya vuttan**”ti. Yaṃ panettha atthato avibhattaṃ, taṃ suviññeyyameva.

Kūṭadantasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

6. Mahālisuttavaṇṇanā

Brāhmaṇadūtavathuvaṇṇanā

359. Punappunaṃ (1.0337) **visālībhāvūpagamanatoti** pubbe kira puttadhītuva-sena dve dve hutvā soḷasakkhattuṃ jātānaṃ licchavīrājakumārānaṃ saparivā-rānaṃ anukkameneva vaḍḍhantānaṃ nivāsanaṭṭhānārāmuyyānapokkharāṇī-ā-dīnaṃ paṭiṭṭhānassa appahonakatāya nagaraṃ tikkhattuṃ gāvutantarena gāvuta-ntarena parikkhipiṃsu, tenassa punappunaṃ visālībhāvaṃ gatattā “vesālī” tveva nāmaṃ jātāṃ, tena vuttaṃ “**punappunaṃ visālībhāvūpagamanato vesālīti laddha-nāmake nagare**”ti. **Sayaṃjātanti** sayameva jātāṃ aropimaṃ. **Mahantabhāvene-vāti** rukkhagacchānaṃ, ṭhitokāsassa ca mahantabhāvena, tenāha “**himavantena saddhiṃ ekābaddhaṃ hutvā**”ti. **Kūṭāgārasālāsāṅkhepenāti** haṃsavaṭṭakaccha-nnena

kūṭāgārasālāniyāmena. Kosalesu jātā, bhavā vā, taṃ vā raṭṭhaṃ nivāso etesanti **kosalakā**. Evaṃ **māgadhakā** veditabbā. Yassa akaraṇe puggalo mahājāniyo hoti, taṃ karaṇaṃ arahatīti karaṇiyaṃ tena **karaṇiyena**, tenāha “**avassaṃ kattabbakammenā**” ti. **Taṃ kiccanti vuccati** sati samavāye kātabbato.

360. Yā buddhānaṃ uppajjanārahā nānattasaññā, tāsamaṃ vasena **nānārammaṇācārato**. Sambhavantasseva paṭisedho. **Paṭikkammā**ti nivattitvā tathā cittaṃ anupādetvā. **Sallī**noti jhānasamāpattiyā ekattārammaṇaṃ allīno.

Oṭṭhaddhalicchavivatthuvaṇṇanā

361. Addhoṭṭhatāyāti tassa kira uttaroṭṭhaṃ appakatāya tiriyaṃ phāletvā apanī-taddhaṃ viya khāyati cattāro dante, dve ca dāṭhā na chādeti, tena naṃ “**oṭṭhaddho**”-ti voharanti. Ayaṃ kira upāsako saddho paśanno dāyako dānapati buddhamā-mako dhammāmako saṅghamāmako, tenāha **purebhattanti**-ādi.

362. Sāsane (1.0338) **yuttapayuttoti** bhāvanaṃ anuyutto. Sabbattha sihasamā-navuttinopi bhagavato parisāya mahante sati tadajjhāsayanurūpaṃ pavattiyamā-nāya dhammadesanāya viseso hotīti āha “**mahantena ussāhena dhammaṃ dese-ssati**” ti.

“**Vissāsiko**” ti vatvā tamassa vissāsikabhāvaṃ vibhāvetuṃ “**ayañhī**” ti-ādi vuttaṃ. Therassa khīṇā savassasato ālasiyabhāvo “**appahīno**” ti na vattabbo, vāsanālesamaṃ pana upādāyāha “**īsakaṃ appahīno viya hotī**” ti. Na hi sāvakaṇaṃ savāsanā kilesā pahīyanti.

363. Vineyyajanānurodhena buddhānaṃ pāṭihāriyavijambhanaṃ hotīti vuttaṃ “**atha kho bhagavā**” ti-ādi, tenevāha “**samsūcitanikkhamano**” ti. Gandhakuṭito nikkhamanavelāyañhi chabbaṇṇā buddharasmiyo āveḷāveḷāyamalāyamalā hutvā savisesā pabhassarā viniccharīṃsu.

364. Tato paranti “hiyyo” ti vuttadivasato anantaraṃ paraṃ **purimataraṃ** Atisa-yena purimattā. Iti imesu dvīsu vavatthito yathākkamaṃ purimapurimatarabhāvo. Evaṃ santepi yadettha “**purimataran**” ti vuttaṃ, tato pabhuti yaṃ yaṃ oraṃ, taṃ taṃ purimaṃ, yaṃ yaṃ paraṃ, taṃ taṃ purimataraṃ, orapārabhāvassa viya puri-mapurimatarabhāvassa ca apekkhāsiddhito, tenāha “**tato paṭṭhāyā**” ti-ādi. **Mūladiva-sato paṭṭhāyā**ti-ādidivasato paṭṭhāya. **Agganti** paṭṭhamamaṃ. Taṃ panettha parā atītā koṭi hotīti āha “**parakoṭiṃ katvā**” ti. **Yaṃ**-saddayogena cāyaṃ “**vihārāmī**” ti vattamā-nappayogo, attho pana atītakālavaseneva veditabbo, tenāha “**vihāsinti vuttaṃ hotī**”-ti. Paṭṭhamavikappe “**vihārāmī**” ti padassa “**yadagge**” ti iminā ujukaṃ sambandho dassito, dutiyavikappe pana “**tīṇi vassāni**” ti imināpi.

Piyajātikānīti iṭṭhasabhāvāni. **Sātajātikānī**ti madhurasabhāvāni. Madhuraṃ viyāti hi “**madhuran**” ti vuccati manoramaṃ yaṃ kiñci. **Kāmūpasañhitānī**ti āra-mmaṇaṃ karontena kāmēna upasaṃhitāni, kāmāniyānīti attho, tenāha “**kāmassā-dayuttānī**” ti, kāmassādassa yuttāni yogyānīti attho. **Sarīrasaṅṭhāneti** sarīrabimbe, ādhāre cetamaṃ bhummaṃ. Tasmā **saddenāti** (1.0339) taṃ nissāya tato uppannaena saddenāti attho. **Madhurenāti** iṭṭhena. **Ettāvatāti** dibbasotaññāssa parikkammāka-

thanamattena. “Attanā ñātampi na katheti, kimassa sāsane adhiṭṭhānenā”ti kujjhanto **āghātaṃ bandhitvā** saha kujjhaneneva jhānābhiññāhi parihāyi. **Cintesīti** “kasmā nu kho mayhaṃ taṃ parikammaṃ na kathesī”ti parivitakkento ayoniso ummujjanavasena cintesi. **Anukkamenāti** pāthikasutte āgatanayena taṃ taṃ ayuttameva cinto, bhāsanto, karonto ca anukkamena. Bhagavati baddhāghātātāya sāsane patiṭṭhaṃ alabhanto **gihibhāvaṃ patvā**.

Ekamsabhāvitasamādhivaṇṇanā

366-371. Ekamsāyāti tadattheyeva catutthī, tasmā ekamsatthanti attho. **Aṃsa-**saddo cettha koṭṭhāsapariyāyo, so ca adhikārato dibbarūpadassanadibbasadda-ssavanavasena veditabboti āha “**ekakoṭṭhāsāyā**”ti-ādi. **Anudisāyāti** puratthimada-kkhiṇādibhedāya catubbidhāya anudisāya. **Ubhayakoṭṭhāsāyāti** dibbarūpadassanathāya, dibbasaddassavanathāya ca. **Bhāvito**ti yathā dibbacakkhuñāṇaṃ, dibbasotañāṇaṃca samadhigataṃ hoti, evaṃ bhāvito. Tayidaṃ visuṃ visuṃ parikkamakaraṇena ijjhantīsu vattabbaṃ natthi, ekajjhaṃ ijjhantīsupi kameneva kicca-siddhi ekajjhaṃ kiccāsiddhiyā asambhavato. Pāḷiyampi ekassa ubhayasamatthatā-sandassanathameva “dibbānaṃca rūpānaṃ dassanāya, dibbānaṃca saddānaṃ savanāyā”ti vuttaṃ, na ekajjhaṃ kiccāsiddhisambhavato. “**Ekamsabhāvito samā-dhihetū**”ti iminā sunakkhatto dibbacakkhuñāṇāya eva parikkammaṃ katattā vijjā-mānampi dibbasaddaṃ nāssossīti dasseti. **Apaṇṇakanti** aviraḷḷhanakaṃ, anava-jjanti vā attho.

372. “Samādhi eva” bhāvetabbaṭṭhena **samādhībhāvanā**. “Dibbasotañāṇaṃ seṭṭhan”ti maññamānenāpi mahālinā dibbacakkhuñāṇampi tena saha gahetvā “etāsaṃ nūna bhante”ti-ādinā pucchitanti “**ubhayaṃsabhāvitānaṃ samādhīnanti attho**”ti vuttaṃ. **Bāhirā etā samādhībhāvanā** aniyyānikattā. Tā hi ito bāhirakā-nampi ijjhanti. **Na ajjhantikā** bhagavato sāmukkaṃsikabhāvena (1.0340) appavedi-tattā. **Yadatthanti** yesaṃ atthāya. **Teti** te ariyaphaladhamme. Te hi sacchikāta-bbāti.

Catu-ariyaphalavaṇṇanā

373. Tasmāti vaṭṭadukkhe saṃyojanato. “**Maggasotaṃ āpanno**”ti phalaṭṭhassa vasena vuttaṃ. Maggaṭṭho hi maggasotaṃ āpajjati. Tenevāha “sotāpanne”ti, “sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipanne”ti (ma. ni. 3.379) ca. **Apatanadhammoti** anuppajjana- (ma. ni. 3.379) sabhāvo. **Dhammaniyāmenāti** maggadhammaniyā-mena. Heṭṭhimantato sattamabhavato upari anuppajjanadhammatāya vā niyato. **Paraṃ ayaṇaṃ** parāgati.

Tanuttaṃ nāma pavattiyā mandatā, viraḷatā cāti āha “**tanuttā**”ti-ādi. **Heṭṭhābhāgi-yānanti** heṭṭhābhāgassa kāmabhavassapaccayabhāvena hitānaṃ. **Opapātikoti** upapātikoti upapatane sādhu-kārīti katvā. Vimuccatīti vimutti, cittameva vimutti **ceto-vimuttīti** āha “**sabbakilesa ...pe... adhivacanan**”ti. Cittasīsenā cettha samādhi

gahito “cittam paññañca bhāvayan” ti. Ādisu (saṃ. ni. 1.23; peṭako. 22; mi. pa. 2.9) viya. **Paññāvimuttī** etthāpi eseva nayo, tenāha “**paññāva paññāvimuttī**” ti. **Sāmanti** attanāva, aparappaccayenāti attho. **Abhiññāti** ya-kāralopena niddesoti āha “**abhijānitvā**” ti.

Ariya-aṭṭhaṅgikamaggavaṇṇanā

374-5. Ariyasāvako nibbānaṃ, ariyaphalañca paṭipajjati etāyāti paṭipadā, sā ca tassa pubbhāgo evāti idha “**pubbhāgapaṭipadāyā**” ti ariyamaggamāha. “**Aṭṭha aṅgāni assā**” ti aññapadatthasamāsaṃ akatvā aṭṭhaṅgāni assa santīti **aṭṭhaṅgikoti** padasiddhi daṭṭhabbā.

Sammā aviparītaṃ yāthāvato catunnaṃ ariyasaccānaṃ paccakkhato dassana-sabhāvā **sammā dassanalakkhaṇā**. Sammadeva nibbānārammaṇe cittassa abhiniropanasabhāvo **sammā abhiniropanalakkhaṇo**. Caturaṅgasamannāgatā vācā janaṃ saṅgaṇhātīti tabbipakkhaviratisabhāvā sammāvācā bhedakaramicchāvācā-pahānena (1.0341) jane sampayutte ca pariggaṇhanakiccavātī hotīti **sammā pariggahaṇalakkhaṇā**. Yathā cīvarakammādiko kammanto ekaṃ kātappaṃ samuṭṭhāpeti, taṃ taṃ kiriyānipphādako vā cetanāsaṅkhāto kammanto hatthapādacalanā-dikaṃ kiriyāṃ samuṭṭhāpeti, evaṃ sāvajjakattabbakiriyāsamuṭṭhāpakamicchākammantappahānena sammākammanto niravajjasamuṭṭhāpanakiccavā hoti, sampayutte ca samuṭṭhāpento eva pavattatīti **sammā samuṭṭhāpanalakkhaṇo sammākammanto**. Kāyavācānaṃ, khandhasantānassa ca saṃkilesabhūtamicchājīvappahānena **sammā vodāpanalakkhaṇo sammā-ājīvo**. Kosajjapakkhato patitūṃ adatvā sampayuttadhammānaṃ paggaṇhanasabhāvoti **sammā paggāhalakkhaṇo sammāvāyāmo**. Sammadeva upaṭṭhānasabhāvāti **sammā upaṭṭhānalakkhaṇā sammāsati**. Vikkhepaviddhaṃsanena sammadeva cittassa samādahanasabhāvoti **sammā samādhānalakkhaṇo sammāsamādhi**.

Attano paccanīkakilesā diṭṭhekaṭṭhā avijjādayo. **Passatīti** pakāseti kiccapaṭive-dhena paṭivijjhati, tenāha “**tappaṭicchādaka ...pe... asammohato**” ti. Teneva hi sammādiṭṭhisāṅkhātena aṅgena tattha paccavekkhaṇā pavattatīti **tathevāti** attano paccanīkilesehi saddhinti attho.

Kiccatoti pubbhāgehi dukkhādiññāṇehi kātobbassa kiccassa idha sātīsayāṃ nipphattito imasseva vā ñāṇassa dukkhādippakāsanakiccato. **Cattāri nāmāni labhati** catūsu saccesu kātobbakiccanipphattito. **Tīni nāmāni labhati** kāmasaṅka-ppādippahānakiccanipphattito. **Sikkhāpadavibhaṅge** (vibha. 703) “viraticetanā, sabbe sampayuttadhammā ca sikkhāpadāni” ti vuccantīti tattha padhānānaṃ viraticetanānaṃ vasena “**viratiyopi honti cetanāyopi**” ti āha. Musāvādādīhi viramaṇa-kāle vā viratiyo, subhāsītādivācābhāsanādīkāle ca cetanāyo yojetabbā. **Magga-kkhaṇe viratiyova** cetanānaṃ amaggaṅgattā ekassa ñāṇassa dukkhādiññāṇatā viya, ekāya viratiyā musāvādādiviratibhāvo viya ca ekāya cetanāya sammāvācā-dikiccattayasādhanasabhāvābhāvā sammāvācādībhāvāsiddhito, taṃsiddhiyañca aṅgattayattāsiddhito ca. **Sammappadhānasatipaṭṭhānavasenāti** (1.0342) catusa-

mmappadhānacatusatipaṭṭhānabhāvavasena.

Pubbabhāgepi maggakkhaṇepi sammāsamādhiyevāti. Yādipi samādhī-upakāra-kānaṃ abhiniropanānumajjanasampiyyāyanabrūhanasantasukhānaṃ vitakkādīnaṃ vasena catūhi jhānehi sammāsamādhi vibhatto, tathāpi vāyāmo viya anuppannā-kusalānuppādanādicatuvāyāmakiccaṃ, sati viya ca asubhāsukhāniccānattesu kāyādīsu subhādīsaññāpahānacatusatikiccaṃ eko samādhī catukkajjhānasamādhikiccaṃ na sādhetīti pubbabhāgepi paṭhamajjhānasamādhi paṭhamajjhānasamādhi eva maggakkhaṇepi, tathā pubbabhāgepi catutthajjhānasamādhi catutthajjhānasamādhi eva maggakkhaṇepīti attho.

Tasmāti paññāpajjotattā avijjandhakāraṃ vidhamitvā paññāsattattā kilesacore ghātento. Bahukārattāti yvāyaṃ anādimati saṃsāre iminā kadācīpi asamugghāṭita-pubbo kilesagaṇo tassa samugghāṭako ariyamaggo. Tattha cāyaṃ sammādiṭṭhi pariññābhīsamayādivasena pavattiyā pubbaṅgamā hotīti bahukārā, tasmā bahukārattā.

Tassāti sammādiṭṭhiyā. “Bahukāro”ti vatvā taṃ bahukārataṃ upamāya vibhāvetuṃ “yathā hi”ti-ādi vuttaṃ. “Ayaṃ” tambakaṃsādimayattā **kūṭo**. Ayaṃ samasāratāya mahāsāratāya **cheko. Evanti** yathā heraññikassa cakkhunā disvā kahāpaṇavibhāgajānane karaṇantaraṃ bahukāraṃ yadidaṃ hattho, evaṃ yogāvaca-rassa paññāya oloketvā dhammavibhāgajānane dhammantaraṃ bahukāraṃ yadidaṃ vitakko vitakketvā tadavabodhato, tasmā sammāsaṅkappo sammādiṭṭhiyā bahukāroti adhippāyo. Dutīya-upamāyaṃ **evanti** yathā tacchako parena parivattetvā parivattetvā dinnāṃ dabbasambhāraṃ vāsiyā tacchetvā gehakaraṇakamme upaneti, evaṃ yogāvacarō vitakkena lakkhaṇādito vitakketvā dinnā-dhamme yāthāvato paricchīditvā pariññābhīsamayādikamme upanetiyojanā. Vacībhedassa upakārako vitakko sāvajjānavajjavacībhedanivattanapavattanakārāya sammāvācāyapi

upakārako evāti “**svāyan**” ti-ādi vuttaṃ.

Vacibhedassa (1.0343) niyāmikā **vācā** kāyikakiriyāniyāmakassa **kammantassa upakārikā**. **Tadubhayānantaranti** duccharitadvayapahāyakassa sucaritadvayapāripūrihetubhūtaṃ sammāvācāsammākammantadvayassa anantaraṃ. **Idaṃ vīriyanti** catubbidhaṃ sammappadhānavīriyaṃ. Indriyasamatādayo samādhissa upakāradhammā. Tabbipariyāyato apakāradhammā veditabbā. **Gatiyoti** nipphattiyo, kiccādisabhāve vā. **Samannesitvā**ti upadhāretvā.

Dvepabbajitavatthuvaṇṇanā

376-7. “Kasmā āradhan” ti anusandhikāraṇaṃ pucchitvā taṃ vibhāvetuṃ “**ayaṃ kirā**” ti-ādi vuttaṃ, tena ajjhāsayānusandhivasena upari desanā pavattāti dasseti. **Tenāti** tathāladhikattā. **Assāti** licchavīraṅṅo. **Desanāyāti** saṅhasukhumāyaṃ suññatapaṭisaṃyuttāyaṃ yathādesitadesanāyaṃ. **Nādhimuccatī**ti na saddahati na pasīdati. **Tantidhammaṃ nāma kathentoti** yesaṃ atthāya dhammo kathīyati, tasmim̄ tesam̄ asatipi maggapaṭivedhe kevalaṃ sāsane tantidhammaṃ katvā kathento. **Evarūpassāti** sammāsambuddhattā aviparītadhammadesanatāya evaṃpākaṭadhammakāyassa **satthu**. **Yuttaṃ nu kho etaṃ assāti** assa paṭhamajjhānādisamadhigamena samāhitacittassa kulaputtassa etaṃ “taṃ jīvan” ti-ādinā ucchedādigāhagaṇaṃ api nu yuttanti pucchati. Laddhiyā pana jhānādhigamamattena na tāva vivecitattā “**tehi yuttan**” ti vuttaṃ **taṃ vādaṃ paṭikkhipitvā** Ti jhānalābhīnopi taṃ gahaṇaṃ “ayuttamevā” ti taṃ ucchedavādaṃ sassatavādaṃ vā paṭikkhipitvā. **Attamanā ahesunti** yasmā khīṇāsavo vigatasammoho tiṇṇavicikiccho, “tasmā tassa tathā vattuṃ na yuttan” ti uppannicchayatāya taṃ **mama vacanaṃ sutvā** attamanā ahesunti attho. **Sopi** licchavī rājā te viya sañjātanicchayatā **attamano aho**si. Yaṃ panettha atthato avibhattaṃ, taṃ suviññeyyameva.

Mahālisuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

7. Jāliyasuttavaṇṇanā

Dvepabbajitavatthuvaṇṇanā

378. “Ghositena (1.0344) seṭṭhinā kate ārāme” ti vatvā tattha koyaṃ ghosita-seṭṭhi nāma, kathañcānena ārāmo kārīto, kathaṃ vā tattha bhagavā vihāsīti taṃ sabbaṃ samudāgamato paṭṭhāya saṅkhepatova dassetuṃ “**pubbe kirā**” ti-ādi vuttaṃ. **Tatoti** allakappaṭṭhato. **Tadāti** tesam̄ taṃ gāmaṃ pavitṭhadivase. **Balava-pāyāsanti** garutaraṃ bahupāyāsaṃ. **Asannihiteti** gehato bahi gate. **Bhussatī**ti ravati. **Ghosakadevaputtotveva nāmaṃ aho**si saraghosasampattiyā. **Veyyattiye-nāti** paññāveyyattiyena. **Ghositaseṭṭhi nāma jāto** tāya eva cassa sarasampattiyā

ghositanāmatā.

Sarīrasantappanattanti himavante phalamūlāhāratāya kilantasarīrā loṇambila-sevanena tassa santappanattam pīnanattam. **Tasitāti** pipāsītā. **Kilantāti** parissantakāyā. Te kira tam vaṭarukkham patvā tassa sobhāsampattim disvā mahānubhāvā maññe ettha adhivatthā devatā, “sādhu vatāyaṃ devatā amhākaṃ addhānaparissamaṃ vinodeyyā”ti cintesum, tena vuttam **“tatha adhivatthā ...pe... nisīdīmsū”**ti. **Soti** anāthapiṇḍiko gahapati. **Bhatakānanti** bhatiyā veyyāvaccam karontānam dāsapesakammakarānam. **Pakatibhattavetananti** pakatiyā dātabbabbhattavetanam, tadā uposathikattā kammaṃ akarontānampi kammakaraṇadivasena dātabbabbhattavetanamevāti attho. **Kañcīti** kañcipi bhatakam.

Upecca parassa vācāya ārambhanam bādhanam **upārambho**, dosadassanavasena ghaṭṭananti attho, tenāha **“upārambhādhippāyena vādam āropetukāmā hutvā”**ti. Vadanti nindanavasena kathenti etenāti hi vādo, doso. Tam āropetukāmā, patiṭṭhāpetukāmā hutvāti attho. **“Tam jīvam tam sarīran”**ti, idha yaṃ vatthum jīvasaññitam, tadeva sarīrasaññitanti “rūpaṃ attato samanupassati”ti vādam gahetvā vadanti. Rūpañca attānañca (1.0345) advayaṃ katvā samanupassanavasena “satto”ti vā bāhirakaparikkappitam attānam sandhāya vadanti. **Bhijjāti** nirudayavināsavasena vinassati. **Tena** jīvasarīranam anaññattānujānanato, sarīrassa ca bhedadassanato. Na hettha yathā bhedavatā sarīrato anaññattā adiṭṭhopi jīvasa bhedo vutto, evaṃ adiṭṭhabhedato anaññattā sarīrassāpi abhedoti sakkā viññātum tassa bhedassa paccakkhasiddhattā, bhūtopādāyarūpavinimuttassa ca sarīrassa abhāvatoti āha **“ucchedavādo hoti”**ti.

“Aññam jīvam aññam sarīran”ti aññadeva vatthum jīvasaññitam, aññam vatthum sarīrasaññitanti “rūpavantam attānam samanupassati”ti-ādinayappavattam vādam gahetvā vadanti. Rūpe bhedassa diṭṭhattā, attani ca tadabhāvato attā niccoti āpannamevāti āha **“tumhākaṃ ...pe... āpajjati”**ti.

379-380. Tayidaṃ nesaṃ vañjhāsutassa dīgharassatāparikkappanasadisanti katvā ṭhapaniyoyaṃ pañhoti tattha rājanimilanaṃ katvā satthā upari nesaṃ “tena hāvuso suṇāthā”ti-ādinā dhammadesanaṃ ārabhīti āha **“atha bhagavā”**ti-ādi. **Tassā yevāti** majjhimāya paṭipadāya.

Saddhāpabbajitassāti saddhāya pabbajitassa “evamahaṃ ito vaṭṭadukkhato nissarissāmi”ti evaṃ pabbajjam upagatassa tadanurūpañca silam pūretvā paṭhamajjhānena samāhitacittassa. **Etam vattunti** etam kilesavaṭṭaparibuddhidīpanam “tam jīvam tam sarīran”ti-ādikaṃ diṭṭhisamkilesanissitam vacanam vattunti attho. **Nibbicikiccho na hotīti** dhammesu tiṇṇavicikiccho na hoti, tattha tattha āsappanaparisappanavasena pavattatīti attho.

Etamevam jānāmīti yena so bhikkhu paṭhamam jhānam upasampajja viharati, etam sasampayuttadhammam cittanti evaṃ jānāmi. **No ca evam vadāmīti** yathā diṭṭhigatikā tam dhammajātam sanissayaṃ abhedato gaṇhantā “tam jīvam tam sarīran”ti vā tadubhayaṃ bhedato gaṇhantā “aññam jīvam aññam sarīran”ti vā attano micchāgāham pavedenti, aham pana na evaṃ vadāmi tassa dhammassa supariññātattā, tenāha **“atha kho”**ti-ādi. Bāhirakā yebhuyyena kasiṇajjhānāni (1.0346)

eva nibbattenti āha “**kasiṇaparikkammaṃ bhāvantesā**” ti. Yasmā bhāvanānubhā-
vena jhānādhigamo, bhāvanā ca pathavīkasiṇādisañjānanamukhena hotīti saññā-
sīsenā niddisīyati, tasmā āha “**saññābalena uppannaṃ**” ti. Tenāha- “pathavīkasiṇa-
meko sañjānāti” ti-ādi. “**Na kallaṃ tassetan**” ti idaṃ yasmā bhagavatā tattha tattha
“atha ca panāhaṃ na vadāmī” ti vuttaṃ, tasmā na vattabbaṃ kiretaṃ kevalinā utta-
mapurisenāti adhippāyenāha, tena vuttaṃ “**maññamānā vadanti**” ti. Sesam
sabbattha suviññeyyameva.

Jāliyasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

8. Mahāsīhanādasuttavaṇṇanā

Acelakassapavattuvaṇṇanā

381. Yasmim (1.0347) raṭṭhe taṃ nagaraṃ, tassa raṭṭhassapi yasmim nagare
tadā bhagavā vihāsi, tassa nagarassapi etadeva nāmaṃ, tasmā **uruññāyanti** uru-
ññājanapade uruññāsaṅkhāte nagareti attho. **Ramaṇiyoti** manoharabhūmibhāga-
tāya chāyūdakasampattiyā, janavivittatāya ca manoramo. **Nāmanti** gottanāmaṃ.
Tapanam santapanam kāyassa khedanam tapo, so etassa atthīti tapassī, taṃ
tapassim. Yasmā tathābhūto tapanam nissito, tapo vā taṃ nissito, tasmā āha “**tapani-
ssitikan**” ti. Lūkham vā pharusam sādhusammatacāravirahato napasādanīyam
ājīvati vattatīti lūkhājivī, taṃ **lūkhājivim**. **Muttācārādīti ādi-**saddena parato pāḷiyam
(dī. ni. 1.397) āgatā hatthāpalekhanādayo saṅgahitā. **Uppaṇḍeti** Ti uhasanava-
sena paribhāsati. **Upavadatīti** avaññāpubbakaṃ apavadati, tenāha “**hīleti vambhe-
tī**” ti. **Dhammassa ca anudhammaṃ** ti ettha **dhammo** Nāma hetu “hetumhi ñāṇam
dhammapaṭisambhidā” ti-ādīsu (vibha. 720) viyāti āha “**kāraṇassa anukāraṇan**” ti.
Kāraṇanti cettha tathāpavattassa saddassa attho adhippeto tassa pavattihetubhā-
vato. Atthappayutto hi saddappayogo. Anukāraṇanti ca so eva parehi tathā vucca-
māno. **Parehīti** “ye te” ti vuttasattehi parehi. **Vuttakāraṇenāti** yathā tehi vuttaṃ,
tathā ce tumhehi na vuttaṃ, evam sati tehi vuttakāraṇena sakāraṇo hutvā
tumhākaṃ vādo vā tato paraṃ tassa anuvādo koci appamattakopi viññūhi gara-
hattabbaṃ ṭhānaṃ kāraṇam nāgaccheyya, kimevaṃ nāgacchatīti yojanā. “**Idaṃ vuttaṃ
hotī**” ti-ādinā tamevattham saṅkhepato dasseti.

382. Idāni yaṃ vibhajjavādaṃ sandhāya bhagavatā “na me te vuttavādino” ti
saṅkhepato vatvā taṃ vibhajitvā dassetuṃ “idhāhaṃ kassapā” ti-ādi vuttaṃ, taṃ
vibhāgena dassento “**idhekacco**” ti-ādimāha. Bhagavā (1.0348) hi niratthakaṃ
anupasamasamvattanikaṃ kāyakilamathaṃ “attakilamathānuyogo dukkho ana-
riyo anattasamhito” ti-ādinā (saṃ. ni. 3.1081; mahāva. 13; paṭi. ma. 2.30) gara-
hati. Sāttakaṃ pana upasamasamvattanikaṃ “āraññiko hoti, paṃsukūliko hoti”-
ti-ādinā vaṇṇeti. **Appapuññatāyāti** apuññatāya. **Tīṇi duccharitāni pūretvāti** micchā-

diṭṭhibhāvato kammaphalaṃ paṭikkhipanto “natthi dinnan”ti-ādinā (dī. ni. 1.171; ma. ni. 1.445; 2.94, 95, 225; 3.91, 115; saṃ. ni. 3.210; dha. sa. 1221; vibha. 938) micchādiṭṭhiṃ purakkhatvā tathā tathā tīṇi duccharitāni pūretvā. **Anesanavasena**ti kohaññe ṭhatvā asantaguṇasambhāvanicchāya micchājīvasena. **Ime dve**ti “appapuñño puññavā”ti ca vutte duccharitakārino dve puggale sandhāya.

“**Ime dve sandhāyā**”ti ettha pana dutiyanaye “appapuñño, puññavā”ti ca vutte succharitakārinoti ādinā yojetabbaṃ. Kammakiriyavādino hi ime dve puggalā. Iti paṭhamadutiyanayesu vuttanayeneva tatiyacatutthanayesu yojanā veditabbā.

Bāhirakācārayutto titthiyācārayutto, na vimuttācāro. **Attānaṃ sukheta**vāti adhammikenā sukkena attānaṃ sukheta, tenāha “**duccaritāni pūretvā**”ti. “**Na dāni mayā sadiso atthī**”ti-ādinā tissannaṃ maññanānaṃ vasena duccharitapūraṇamāha. **Micchādiṭṭhivasena**ti “natthi kāmesu doso”ti evaṃ pavattamicchādiṭṭhivasena. **Paribbājikāyā**ti pabbajjaṃ upagatāya tāpasadārikāya. **Daharāyā**Ti taruṇāya. **Mudukāyā**Ti sukhumālāya. **Lomasāyā**Ti tanutambalomatāya appalomāya. **Kāmesū**ti vatthukāmesu. **Pātabyatanti** paribhuñjitabbaṃ, **pātabyatanti** vā paribhuñjanakataṃ. **Āpajjantoti** upagacchanto. Paribhogattho hi ayaṃ **pā**-saddo, kattusādhano ca **tabba**-saddo, yathārucci paribhuñjantoti attho. Kilesakāmopi hi assādiyamāno vatthukāmantogadhoyeva.

Idanti yathāvuttaṃ atthappabhedam vibhajjanaṃ. **Titthiyavasena āgataṃ** attha-kathāyaṃ tathā vibhattatā. **Sāsanepī**ti imasmiṃ sāsanepi.

Arahattaṃ (1.0349) **vā** Attani asantaṃ “atthī”ti vippaṭijānitvā. Sāmantajappanaṃ, paccayaapaṭisevanaṃ, iriyāpathanissitanti imāni **tīṇi vā kuhanavatthūni**. **Tādiso vāti** dhutaṅga- (mi. pa. 4.2; visuddhi. 1.22) samādānavasena lūkhājīvi eva. **Dulla-****bhasukho bhavissāmi** duggatīsu upapattiyāti adhippāyo.

383. Asukatṭhānatoti asukabhavato. **Āgatā**ti nibbattanavasena idhāgatā. **Idāni**

gantabbaṭṭhānanti āyatim nibbattanaṭṭhānaṃ. **Puna upapattinti** āyatim anantara-bhavato tatiyaṃ upapattim, **puna upapattīti** punappunaṃ nibbatti. **Kena kāraṇe-nāti** yathābhūtaṃ ajānanto hi icchādosavasena yaṃ kiñci garaheyya, ahaṃ pana yathābhūtaṃ jānanto sabbam taṃ kena kāraṇena garahissāmi, taṃ kāraṇaṃ natthīti adhippāyo, tenāha “**garahitabbamevā**”ti-ādi. **Tamatthanti** garahitabba-sseva garaṇaṃ, pasamsitabbassa ca pasamsanaṃ.

Na koci “na sādhu”ti vadati diṭṭhadhammikassa, samparāyikassa ca atthassa sādhanavaseneva pavattiyā bhaddakattā. **Pañcavidhaṃ veranti** pāṇātipātādipa-ñcavidhaṃ veraṃ. Tañhi pañcavidhassa sīlassa paṭisattubhāvato, sattānaṃ vera-hetutāya ca “veran”ti vuccati. Tato eva **taṃ na koci “sādhu”ti vadati**, tathā diṭṭha-dhammikādi-atthānaṃ asādhanato, sattānaṃ sādhubhāvassa ca dūsanato. **Na niru-ndhitabbanti** rūpaggaṇe na nivāretabbaṃ. Dassanīyadassanattho hi cakkhupa-ṭilābhoti tesam adhippāyo. Yadaggena tesam pañcadvāre asaṃvaro sādhu, tada-ggena tattha saṃvaro na sādhuṭi āha “**puna yaṃ te ekaccanti pañcadvāre saṃva-ran**”ti.

Atha vā **yaṃ te ekaccaṃ vadanti “sādhu”ti** te “eke samaṇabrāhmaṇā”ti vuttā titthiyā yaṃ attakilamathānuyogādiṃ “sādhu”ti vadanti, mayaṃ taṃ na “sādhu”ti vadāma. **Yaṃ te ekaccaṃ vadanti “na sādhu”ti** yaṃ pana te anavajjapaccayapari-bhogaṃ, sunivatthasupārupanādisammāpaṭipattiñca “na sādhu”ti vadanti, taṃ mayaṃ “sādhu”ti vadāmāti evaṃ pettha attho veditabbo.

Evaṃ (1.0350) yaṃ paravādamūlakaṃ catukkaṃ dassitaṃ, tadeva puna saka-vādamūlakaṃ katvā dassitanti pakāsento “**evan**”ti-ādimāha. Yañhi kiñci kenaci samānaṃ, tenapi taṃ samānameva, tathā asamānaṃ pīti. **Samānāsamānatanti** samānāsamānatāmattaṃ. Anavasesato hi pahātabbānaṃ dhammānaṃ pahānaṃ sakavāde dissati, na paravāde. Tathā paripuṇṇameva ca upasampādetabbadha-mmānaṃ upasampādanaṃ sakavāde, na paravāde. Tena vuttaṃ “tyāhan”ti-ādi.

Samanuyuñjāpanakathāvaṇṇanā

385. Laddhiṃ pucchantoti “kiṃ samaṇo gotamo saṃkilesadhamme anava-sesaṃ pahāya vattati, udāhu pare gaṇācariyā. Ettha tāva attano laddhiṃ vadā”ti laddhiṃ pucchanto. **Kāraṇaṃ pucchantoti** “samaṇo gotamo saṃkilesadhamme anavasesaṃ pahāya vattati”ti vutte “kena kāraṇena evamatthaṃ gāhayā”ti kāraṇaṃ pucchanto. **Ubhayaṃ pucchantoti** “idaṃ nāmettha kāraṇan”ti kāraṇaṃ vatvā paṭiññāte atthe sādhiyamāne anvayato, byatirekato ca kāraṇaṃ sama-tthetuṃ sadisāsadisabhedam upamodāharaṇadvayaṃ pucchanto, **ubhayaṃ pucchanto** kāraṇassa ca tilakkhaṇasampattiyā yathāpaṭiññāte atthe sādHITE sammadeva anupacchā bhāsanto nigamento **samanubhāsati nāma. Upasaṃhari-tvāti** upanetvā. “**Kiṃ te**”ti-ādi upasaṃharaṇākāradassanaṃ. **Dutiya-padeti** “saṅghena vā saṅghan”ti imasmiṃ pade.

Tamatthanti taṃ pahātabbadhammānaṃ anavasesaṃ pahāya vattanasañkhā-taṅca samādātabbadhammānaṃ anavasesaṃ samādāya vattanasañkhātaṅca

atthaṃ. **Yojetvā**ti akusalādipadehi yojetvā. Akosallasambhūtaṭṭhena **akusalā ceva** tatoyeva **akusalāti ca** saṅkhaṃ gatāti **saṅkhātā** tattha purimapadena ekantākusale vadati, dutiyapadena taṃsahagate, taṃpakkhiye ca, tenāha “**koṭṭhāsaṃ vā katvā ṭhapitā**”ti, akusalapakkhiyabhāvena vavatthāpitāti attho. Avajjaṭṭho dosatṭho gārayhapariyāyattāti āha “**sāvajjāti sadosā**”ti. **Ariyā** nāma niddosā, ime pana katthacipi niddosā na hontīti **niddosatṭhena ariyā bhavituṃ nālaṃ asamatthā**.

386-392. Yanti (1.0351) kāraṇe etaṃ paccattavacananti āha “**yena viññū**”ti. **Yaṃ vā panāti** “yaṃ pana kiñci”ti asambhāvanavacanametanti āha “**yaṃ vā taṃ vā appamattakan**”ti. **Gaṇācariyā** pūraṇādayo. Satthuppabhavattā saṅghassa saṅghasampattiyāpi satthusampatti vibhāvīyatīti āha “**saṅghapasamsāyapi satthuyeva pasamsāsiddhito**”ti. Sā pana pasamsā pasādahetukāti pasādamukhena taṃ dassetuṃ “**pasīdamānāpi hi**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **pi**-saddena yathā anvayato pasamsā samucciyati, evaṃ satthuvippaṭipattiyā sāvakesu, sāvaka vipaṭipattiyā ca satthari appasādo samucciyatīti daṭṭhabbaṃ. **Sarīrasampattinti** rūpasampattiṃ, rūpakāyapāripūrinti attho. **Bhavanti vattāro** rūpappamāṇā, ghosadhammappamāṇā ca. Puna **bhavanti vattāro**ti dhammappamāṇavaseneva yojetabbaṃ. Yā saṅghassa pasamsāti ānetvā sambandho.

Tattha yā buddhānaṃ, buddhasāvakānaṃyeva ca pāsamsatā, aññesañca tadbhāvo jotito, taṃ viratippahānasaṃvaruddesavasena nīharitvā dassetuṃ “**ayama dhippāyo**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **setughātavirati** nāma ariyamaggavirati. **Vipassanā-mattavasenā**ti “aniccan”ti vā “dukkhan”ti vā vividhaṃ dassanamattavasena, na pana nāmarūpavavatthānapaccayapariggaṇhanapubbakaṃ lakkhaṇattayaṃ āropetvā saṅkhārānaṃ sammasanavasena. **Itarānī**ti samuccheda paṭippassaddhini-ssaraṇappahānāni. “**Sesan**”ti pañcasīlato añño sabbo sīlasaṃvaro, “khamo hoti”-ti-ādinā (ma. ni. 1.24; 3.159; a. ni. 4.114) vutto suparisuddho khantisāṃvaro, “paññāyete pidhiyyare”ti (su. ni. 1041; cūḷani. 60) evaṃ vutto kilesānaṃ samucchedako maggañāṇasaṅkhāto ñāṇasaṃvaro, manacchaṭṭhānaṃ indriyānaṃ pidahanavasena pavatto parisuddho indriyasaṃvaro, “anuppannānaṃ pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ anuppādāyā”ti-ādinā (dī. ni. 2.402; ma. ni. 1.135; saṃ. ni. 5.8; vibha. 205) vutto sammappadhānasaṅkhāto vīriyasaṃvaroti imaṃ saṃvarapañcakaṃ sandhāyāha. **Pañca kho panime pātimokkhuddesā**ti-ādi sāsane sīlassa bahubhāvaṃ dassetvā tadekadese eva paresaṃ avatṭhānadassanattaṃ yathāvuttasīlasaṃvarasseva puna gahaṇaṃ.

Ariya-aṭṭhaṅgikamaggavaṇṇanā

393. Sīhanādanti (1.0352) seṭṭhanādaṃ, abhītanādaṃ kenaci appaṭivattiyanā-danti attho. “Ayaṃ yathāvutto mama vādo aviparīto, tassa aviparītabhāvo imaṃ maggaṃ paṭipajjitvā aparappaccayato jānitabbo”ti evaṃ **aviparītabhāvāvabodhanatthaṃ**. “**Atthi kassapā**”ti-ādīsu yaṃ maggaṃ paṭipanno samaṇo gotamo vadanto yuttapattakāle, tathabhāvato bhūtaṃ, ekaṃsato hitāvihabhāvena atthaṃ, dhammato anapetattā dhammaṃ, vinayayogato paresaṃ vinayanato ca vinayaṃ

vadatīti sāmaṃyeva attapaccakkhatova jānissati, so mayā sayam abhiññā sacchikatvā pavedito sakalavaṭṭadukkhanissaraṇabhūto atthi kassapa maggo, tassa ca adhigamūpāyabhūtā pubbabhāgapaṭipadāti ayamettha yojanā. Tena “samaṇo gotamo ime dhamme”ti-ādinayappavatto vādo kenaci asaṃkampiyo yathābhūta-sīhanādoti dasseti.

“Evametam yathābhūtam sammappaññāya passati”ti-ādīsu (a. ni. 3.134) viya **maggañca paṭipadañca ekato katvā dassento. “Ayamevā”**ti vacanam maggassa puthubhāvapaṭikkhepanattham, sabba-ariyasādhāraṇabhāvadassanattam, sāsane pākaṭabhāvadassanattañca. Tenāha “ekāyano ayam bhikkhave maggo”ti, (dī. ni. 2.373; ma. ni. 1.106; saṃ. ni. 5.367, 384, 409)“eseva maggo natthañño dassanassa visuddhiyā”ti (dha. pa. 274),

“Ekāyanam jātikhayantadassī,
maggam pajānāti hitānukampī;
etena maggena tariṃsu pubbe,
tarissanti ye ca taranti oghan”ti. (saṃ. ni. 5.384, 409; mahāni. 191; cūḷani. 107, 121; netti. 170);

Sabbesu suttapadesesu abhidhammapadesesu ca ekovāyam maggo pākaṭo paññāto āgato cāti.

Tapopakkamakathāvaṇṇanā

394. Tapoyeva upakkamitabbato ārabhitabbato tapopakkamoti āha “**tapārambhā**”ti. Ārambhanañcetha karaṇamevāti āha “**tapokammānīti** (1.0353) **attho**”ti. **Samaṇakammasaṅkhātā**ti samaṇehi kattabbakammasaññitā. **Niccoloti** nissaṭṭhacelo sabbena sabbam paṭikkhattacelo. Naggiyavatasamādānena **naggo. “Ṭhitakova uccāram karoti”**ti-ādi nidassanamattam, vamtivā mukhavikkhālanādi-ācārassapi tena vissaṭṭhattā. **Jivhāya hattham apalikhati** apalihati udakena adhovanato. Duti-yavikkappi eseva nayo. “Ehi bhaddante”ti vutte upagamanasaṅkhāto vidhi ehibhaddanto, tam caratīti ehibhaddantiko, tappaṭikkhepena **na ehibhaddantiko. Na karoti** samaṇena nāma parassa vacanakarena na bhavitabbanti adhippāyena. **Puretaranti** tam ṭhānam attano upagamanato puretaram. Tam kira so “bhikkhunā nāma yādicchakī eva bhikkhā gahetabbā”ti adhippāyena na gaṇhāti. **Uddissakataṃ** “mama nimittabhāvena bahū khuddakā paṇā saṅghātam āpāditā”ti na gaṇhāti. **Nimantanam na sādīyati** “evam tesam vacanam kataṃ bhavissati”ti. Kumbhī-ādīsupi so sattasaññīti āha “**kumbhīkaḷopiyo**”ti-ādi.

Kabaḷantarāyoti kabaḷassa antarāyo **hotīti**. Gāmasabhāgādivasena saṅgama kittenti etissāti **saṅkitti**, tathā saṃhaṭataṇḍulādisañcayo. **Manussāti** veyyāvaccakaramanussā.

Surāpānamevāti majjalakkaṇappattāya surāya pānameva surāggahaṇena cetha merayampi saṅgahitam. Ekāgārameva uñchatīti **ekāgāriko**. Ekālopeneva vattatīti **ekālopiko**. Dīyati etāyāti **datti**, dvatti-ālopamattagāhi khuddakam bhikkhādānabhājanam, tenāha “**khuddakapātī**”ti. Abhuñjanavasena eko aho etassa

atthīti ekāhiko, āhāro. Taṃ **ekāhikaṃ**, So pana atthato ekadivasalaṅghakoti āha “**ekadivasantarikaṃ**”ti. “**Dvīhikaṃ**”ti-ādīsipi eseva nayo. Ekāhaṃ abhuñjitvā ekāhaṃ bhuñjanaṃ **ekāhavāro**, taṃ ekāhikameva atthato. Dvīhaṃ abhuñjitvā dvīhaṃ bhuñjanaṃ **dvīhavāro**. Sesadvayepi eseva nayo. Ukkaṭṭho pana pariyāya-bhattabhojaniko dvīhaṃ abhuñjitvā ekāhameva bhuñjati. Sesadvayepi eseva nayo.

395. Kuṇḍakanti tanutaraṃ taṇḍulasakalaṃ.

396. Saṇehi (1.0354) saṇavākehi nibbattavatthāni **sāṇāni**. Missasāṇāni **masā-ṇāni**, na bhaṅgāni. **Erakatiṇādīnīti ādi**-saddena akkamakacikadalīvākādīnaṃ saṅgaho. Erakādīhi katāni hi chavāni lāmakāni dussānīti vattabbataṃ labhanti.

Micchāvāyāmasaseneva ukkuṭṭikavatānuyogoti āha “**ukkuṭṭikavīriyaṃ anuyutto**”ti. Thaṇḍilanti vā samā pakatibhūmi vuccati “patthaṇḍile pāturaḥosī”ti-ādīsipi (ma. ni. 4.10) viya, tasmā **thaṇḍilaseyyanti** anantarahitāya pakatibhūmiyaṃ seyyanti vuttaṃ hoti. **Laddhaṃ āsananti** nisīdituṃ yathāladdhaṃ āsanaṃ. **Akopen-tvāti** aññattha anupagantvā, tenāha “**tattheva nisīdanasīlo**”ti. So hi taṃ acha-ḍḍento apariccajanto akopento nāma hoti. **Vikaṭanti gūthaṃ vuccati** āsayavasena virūpaṃ jātanti katvā.

Ettha ca “acelako hoti”ti-ādīni vatapadāni yāva “na thusodakaṃ pivatī”ti etāni ekavārāni. “Ekāgāriko vā”ti-ādīni nānāvārāni, nānākālikāni vā. Tathā “sāka-bhakkho vā”ti-ādīni, “sāṇānipi dhāreti”ti-ādīni ca. Tathā hettha vā-saddaggahaṇaṃ, pi-saddaggahaṇaṃca kataṃ. Pi-saddopi vikappattho eva daṭṭhabbo. Purimesu pana na kataṃ. Evañca katvā “acelako hoti”ti vatvā “sāṇānipi dhāreti”ti-ādi vaca-nassa, “rajojalladharo hoti”ti vatvā “udakorohanānuyogaṃ

anuyutto”ti vacanassa ca avirodho siddho hoti. Atha vā kimettha avirodhacintāya. Ummattakapacchisadiso hi titthiyavādo. Atha vā “acelako hoti”ti ārabhitvā tappa-saṅgena sabbampi attakilamathānuyogaṃ dassentena “sāṇānipi dhāreti”ti-ādi vuttanti daṭṭhabbaṃ.

Tapopakkamaniratthakathāvaṇṇanā

397. Sīlasampadādīhi vināti sīlasampadā, samādhisampadā, paññāsampadāti imāhi lokuttarāhi sampadāhi vinā na kadāci sāmaññaṃ vā brahmaññaṃ vā sambhavati, yasmā ca tadevaṃ, tasmā tesam tapopakkamaṇaṃ niratthakataṃ dassentoti yojanā. “**Dosaveravirahitan**”ti idaṃ dosassa (1.0355) mettāya ujupaṭi-pakkhatāya vuttaṃ. **Dosa**-ggahaṇena vā sabbepi jhānapaṭipakkhā saṃkilesa-dhammā gahitā, **vera**-Ggahaṇena paccatthikabhūtā sattā. Yadaggena hi dosarahitaṃ, tadaggena verarahitanti.

398. Pākaṭabhāvena kāyati gametīti **pakati**, lokasiddhavādo, tenāha “**pakati kho esāti pakatikathā esā**”ti. **Mattāyāti mattā**-saddo “mattā sukhapariccāgā”ti-ādīsu (dha. pa. 290) viya appatthaṃ antonītaṃ katvā pamāṇavācakoṭi āha “**iminā pamāṇena evaṃ parittakenā**”ti. Tena pana pamāṇena pahātabbo pakaraṇappatto paṭipattikkamoti āha “**paṭipattikkamenā**”ti. **Sabbatthāti** sabbavāresu.

399. Aññathā vadathāti yadi acelakabhāvādinā sāmaññaṃ vā brahmaññaṃ vā abhavissa, suvijānova samaṇo suvijāno brāhmaṇo. Yasmā pana tumhe ito aññathāva sāmaññaṃ brahmaññaṇca vadatha, tasmā dujjānova samaṇo dujjāno brāhmaṇo, tenāha “**idaṃ sandhāyāhā**”ti. **Taṃ pakativādaṃ paṭikkhipitvāti** pubbe yaṃ pākatikaṃ sāmaññaṃ brahmaññaṇca hadaye ṭhapetvā tena “dukkarati-ādi vuttaṃ, tameva sandhāya bhagavatāpi “pakati kho esā”ti-ādi vuttaṃ. Idha pana **taṃ pakativādaṃ** pākatikasamaṇabrāhmaṇavisayaṃ kathaṃ paṭikkhipitvā paṭisaṃharitvā **sabhāvatova** paramatthatova samaṇassa brāhmaṇassa ca **dujjāna-bhāvaṃ āvikaronto** pakāsento. **Tatrāpīti** samaṇabrāhmaṇavādepī **vuttanayeneva**.

Sīlasamādhipaññāsampadāvaṇṇanā

400-1. Paṇḍitoti hetusampattisiddhena paṇḍiccena samannāgato, **kathaṃ ugga-hesi** Paripakkañāṇattā ghaṭe padīpena viya abbhantare samujjalantena paññāveyyattiyena tattha tattha bhagavatā desitamattaṃ pariggaṇhanto tampi desanaṃ upadhāresi. **Tassa cāti** yo acelako hoti yāva udakorohanānuyogaṃ anuyutto viharati, tassa ca. **Tā sampattiyo pucchāmi**, yāhi samaṇo ca hotīti adhippāyo. **Sīlasampadāyāti iti**-saddo ādi-attho, tena “cittasampadāya paññāsampadāyā”ti pada-dvayaṃ (1.0356) saṅgaṇhāti asekkhasīlādikhandhattayasaṅgahitañhi arahattaṃ, tenāha “**arahattaphalameva sandhāya vuttan**”ti-ādi. Tattha **idanti** idaṃ vacanaṃ.

Sīhanādakathāvaṇṇanā

402. Anaññasādhāraṇatāya, anaññasādhāraṇatthavisayatāya ca **anuttaram** buddhasīhanādaṃ nadanto. Ativiya accantavisuddhatāya **paramavisuddham**. **Paramanti** ukkaṭṭham, tenāha “**uttaman**” ti. **Silameva** lokiyasīlattā. Yathā anaññasādhāraṇam bhagavato lokuttarasīlam savāsanam paṭipakkhavidhamsanato, evam lokiyasīlampi tassa anucchavikabhāvena sambhūtattā, samena samanti **samasa-** **manti** ayamettha atthoti āha “**mama sīlasamena sīlena mayā saman**” ti. “**Yadidaṃ adhisīlan**” ti lokiyam, lokuttarañcāti duvidhampi buddhasīlam ekajjham katvā vuttam. Tenāha “sīlepi” ti. **Iti imanti** evam imaṃ sīlavisayam. Paṭhamam pavattattā **paṭhamam**.

Tapatīti santappati, vidhamatīti attho. **Jigucchatīti** hīleti lāmakato ṭhapeti. **Niddo-** **sattā ariyā** ārakā kilesehīti. Maggaphalasampayuttā vīriyasaṅkhātā tapojigucchāti ānetvā sambandho. **Paramā nāma** sabbukkaṭṭhabhāvato. Yathā yuvino bhāvo yobbanam, evam jigucchino bhāvo **jeguccham**. Kilesānam samucchindanapaṭippa-
ssambhanāni **samucchedapaṭipassaddhivimuttiyo**. **Nissaraṇavimutti** nibbānam. Atha vā sammāvācādīnam adhisīlaggahaṇena, sammāvāyāmassa adhijeguccha-
ggahaṇena, sammādiṭṭhiyā adhipaññaggahaṇena gahitattā aggahitaggahaṇena sammāsaṅkappasatisamādhayo maggaphalapariyāpannā **samucchedapaṭipassa-** **ddhivimuttiyo** daṭṭhabbā. **Nissaraṇavimutti** pana nibbānameva.

403. Yam kiñci janavivittam ṭhānam idha “**suññāgāran**” ti adhippetam. Tattha nadantena vinā nādo natthīti āha “**ekatova nisīditvā**” ti. **Aṭṭhasu parisāsūti** khattiya-
parisā, brāhmaṇaparīsā, gahapatiparisā, samaṇaparīsā, cātumahārājikaparisā, tāvatimsaparīsā, māraparisā, brahmaparisāti imāsu aṭṭhasu parisāsu.

Vesārajjanīti (1.0357) visāradabhāvā ñāṇappahānasampadānimittam kutoci asantassanabhāvā nibbhayabhāvāti attho. **Āsabham ṭhānanti** seṭṭham ṭhānam, **uttamam ṭhānanti** attho. **Āsabhā** vā pubbabuddhā, tesam ṭhānanti attho.

Apica usabhassa idanti āsabham, āsabham viyāti āsabham. Yathā hi nisabhasa-
ṅkhāto usabho attano usabhabalena catūhi pādehi pathaviṃ uppīletvā acalaṭṭhā-
nena tiṭṭhati, evam tathāgatopi dasahi tathāgatabalehi samannāgato catūhi vesāra-
jjapādehi aṭṭhaparisāpathaviṃ uppīletvā sadevake loke kenaci paccatthikena aka-
mpiyō acalena ṭhānena tiṭṭhati. Evam tiṭṭhamānova tam āsabham ṭhānam paṭijā-
nāti upagacchati na paccakkhāti attani āropeti. Tena vuttam “āsabham ṭhānam
paṭijānāti” ti.

Sīhanādam nadatīti yathā migarājā parissayānam sahanato, vanamahimsama-
ttavāraṇādīnam hananato ca “sīho” ti vuccati, evam tathāgato lokadhammānam
sahanato, parappavādānam hananato ca “sīho” ti vuccati. Evam vuttassa sīhassa
nādam sīhanādam. Tattha yathā sīho sīhabalena samannāgato sabbattha visā-
rado vigatalomahaṃso sīhanādam nadati, evam tathāgatasīhopi dasahi tathāgata-
balehi samannāgato aṭṭhasu parisāsu visārado vigatalomahaṃso “iti rūpan” ti-ā-
dinā (saṃ. ni. 3.78; a. ni. 8.2) nayena nānāvīlāsasampannaṃ sīhanādam nadati.

Pañham abhisāṅkharitvāti ñātuṃ icchitamattham attano ñāṇabalānurūpaṃ
abhiracitvā **taṅkhaṇamevāti** pucchitakkhaṇeyeva ṭhānuppattikapaṭibhānena **vissa-** **jjeti**. **Cittam paritose**tiyeva ajjhāsayānurūpaṃ vissajjanato. **Sotabbañcassa**

maññanti aṭṭhakkhaṇavajjitena navamena khaṇena labbhamānattā. “Yaṃ no satthā bhāsati, taṃ no sossāmā”ti ādaragāravajātā **mahantena ussāhena sotabbaṃ** sampaṭicchitabbaṃ **maññanti**. **Suppasannā** pasādābhibuddhiyā vigatupakkilesatāya **kallacittā muducittā honti**. **Pasannakāranti** pasanhehi kātābbasakkāraṃ, dhammāmisapūjanti attho. Tattha āmisapūjaṃ dassento “**paṇitāni**”ti-ādīmāha. Dhammapūjā pana “**tathattāyā**”ti iminā dassitā. **Tathābhāvāyāti** yathattāya yassa vaṭṭadukkhanissaraṇatthāya (1.0358) dhammo desito, tathābhāvāya, tenāha “**dhammānudhammapaṭipattipūraṇatthāyā**”ti. Sā ca dhammānudhammapaṭipatti yāya anupubbiyā paṭipajjitabbā, paṭipajjantānañca sati ajjhattikaṅgasamavāye ekaṃsikaṃ tassā pāripūriti taṃ anupubbiṃ dassetuṃ “**keci saraṇesū**”ti-ādi vuttaṃ.

Imasmiṃ panokāse thatvāti “paṭipannā ca ārādhenti”ti etasmiṃ sīhanādakicca-pāripūridīpane pāḷipadese thatvā. **Samodhānetabbāti** saṅkalitabbā. **Eko sīhanādo** asādhāraṇo aññehi appaṭivattiyo seṭṭhanādo abhītanādoti katvā. Esa nayo sese-supi. **Purimānaṃ dasannanti**-ādito paṭṭhāya yāva “vimuttiyā mayhaṃ sadiso natthi”ti etesaṃ purimānaṃ dasannaṃ sīhanādānaṃ, niddhāraṇe cettha sāmivacanaṃ, tenāha “**ekekassā**”ti. “**Parisāsu ca nadati**”ti **ādayo parivārā** “ekaccaṃ tapassimṃ niraye nibbattaṃ passāmī”ti sīhanādaṃ nadanto bhagavā parisāyaṃ nadati visārado nadati yāva “paṭipannā ārādhenti”ti atthayojanāya sambhavato. Tathā sesesupi navasu.

“**Evan**”ti-ādi yathāvuttānaṃ tesamṃ saṅkaletvā dassanaṃ. **Te dasāti** te “parisāsu ca nadati”ti ādayo sīhanādā. **Purimānaṃ dasannanti** yathāvuttānaṃ purimānaṃ dasannaṃ. **Parivāravasenāti** paccekaṃ parivāravasena yojiyamānā **sataṃ**-sīhanādā. **Purimā ca dasā**Ti tathā ayojiyamānā purimā ca dasāti evaṃ **dasādhikaṃ sīhanādasataṃ hoti**. **Evaṃ vādīnaṃ vādanti** evaṃ pavattavādānaṃ titthiyānaṃ vādaṃ. **Paṭisedhetvāti** tathābhāvābhāvadassanena paṭikkhipitvā. Yaṃ bhagavā **udumbarikasutte** “idha nigrodha tapassī”ti-ādinā (dī. ni. 3.33) upakkilesavibhāgaṃ, pārisuddhivibhāgañca dassento sapaṇisassa nigrodhassa paribbājakassa purato sīhanādaṃ nadi, taṃ dassetuṃ “**idāni parisati naditapubbaṃ sīhanādaṃ dassento**”-ti-ādi vuttaṃ.

Titthiyaparivāsakathāvaṇṇanā

404. **Idanti** “rājagahe gijjhakūṭe pabbate viharantaṃ maṃ ...pe... pañhaṃ pucchi”ti idaṃ vacanaṃ. Kāmaṃ yadā nigrodho pañhaṃ pucchi, bhagavā cassa vissajjesi, na tadā (1.0359) gijjhakūṭe pabbate viharati, rājagahasamīpe pana viharatīti katvā “**rājagahe gijjhakūṭe pabbate viharantaṃ maṃ**”ti vuttaṃ, gijjhakūṭe viharāṇaṅcassa tadā avicchinnanti, tenāha “**yaṃ taṃ bhagavā**”ti-ādi. **Yogeti** naye, dukkhanissaraṇūpāyete attho.

405. Yaṃ parivāsaṃ sāmaṇerabhūmiyaṃ ṭhito parivasatīti yojanā. Yasmā sāmaṇerabhūmiyaṃ ṭhitena parivasitabbaṃ, na gihibhūtena, tasmā **aparivasitvā-yeva pabbajjaṃ labhati**. **Ākaṅkhati pabbajjaṃ, ākaṅkhati upasampadanti** ettha

pana **pabbajjā**-ggahaṇaṃ vacanasiliṭṭhatāvaseneva “dirattatirattaṃ sahase-
n”ti (pāci. 50) ettha dirattaggahaṇaṃ viya. **Gāmappavesanādīnīti ādi**-saddena
vesiyāvidhavāthullakumāripaṇḍakabhikkhunigocaratā, sabrahmacārīnaṃ uccāva-
cesu kiṃkaraṇīyesu dakkhānalasāditā, uddesaparipucchādīsu tibbachandatā,
yassa titthāyatanato idhāgato, tassa avaṇṇe, ratanattayassa ca vaṇṇe anattama-
natā, tadubhayaṃ yathākkamaṃ vaṇṇe ca avaṇṇe ca attamanatāti imesaṃ
saṅgaho veditabbo, tenāha “**aṭṭha vattāni pūrentenā**”ti. **Ghaṃsitvā koṭṭetvā** Ti ajjhā-
sayassa vīmaṃsanavasena suvaṇṇaṃ viya ghaṃsitvā koṭṭetvā.

Gaṇamajjhe nisīditvāti upasampadākammaṃ gaṇappahonakānaṃ
bhikkhūnaṃ majjhe saṅghatthero viya tassa anuggahattaṃ nisīditvā. **Vūpaka-
ṭṭhoti** vivitto. Tādisassa silavisodhane appamādo avuttasiddhoti āha “**kammaṭṭhāne
satim avijahanto**”ti. **Pesitacitto** nibbānaṃ pati pesitacitto taṃninno tappoṇo
tappabbhāro. Jātikulaputtāpi ācārasampannā eva arahattādhigamāya pabbajjā-
pekkhā hontīti tepi tehi ekasaṅgahe karonto āha “**kulaputtāti ācārakulaputtā**”ti,
tenāha “**sammadevāti hetunāva kāraṇenevā**”ti. “Otiṇṇomhi jātiyā”ti-ādinā nayena
hi saṃvegapubbikaṃ yathānusiṭṭhaṃ pabbajjaṃ sandhāya idha “sammadevā”ti
vuttaṃ. **Hetunāti** ñāyena. **Pāpuṇitvāti** patvā adhigantvā. **Sampādetvāti** asekkhā
silasamādhipaṇṇā nipphādetvā, paripūretvā vāti attho.

Niṭṭhāpetunti (1.0360) nigamanavasena pariyosāpetuṃ. “Brahmacariyapariyo-
sānaṃ ...pe... vihāsi”ti iminā eva hi arahattanikūṭena desanā pariyosāpitā. Taṃ
pana nigamento “**aññataro kho panā ...pe... ahoṣi**”ti vuttaṃ dhammasaṅgāha-
kehi. Yaṃ panettha atthato na vibhattaṃ, taṃ suviññeyyameva.

Mahāsīhanādasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

9. Poṭṭhapādasuttavaṇṇanā

Poṭṭhapādaparibbājakavatthuvaṇṇanā

406. **Sāvattiyanti** (1.0361) samīpatthe bhummanti āha “**sāvattiṃ upanissāyā**”ti. **Jetassa kumārassa vaneti** jetena nāma rājakumārena ropite upavane. Nivāsaphāsutādinā pabbajitā āramanti etthāti **ārāmo**, vihāro. Phoṭo pādesu jātoti **poṭṭhapādo**. Vatthacchāyāchādanapabbajūpagatattā **channaparibbājako**. **Brāhmaṇama-hāsāloti** mahāvibhavatāya mahāsāratāpatto brāhmaṇo. **Samayanti** sāmāññaniddeso, taṃ taṃ समयanti attho. **Pavadantīti** pakārato vadanti, attanā attanā ugga-hitaniyāmena yathā tathā samayaṃ vadantīti attho. “**Pabhutayo**”ti iminā todeyyajā-ṇusoṇisoṇadaṇḍādike saṅgaṇhāti, **paribbājakādayoti ādi**-saddena channaparibbā-jakādike. Tindukācīramettha atthīti tindukācīro, ārāmo. Tathā ekā sālā etthāti eka-sālako, tasmim **tindukācīre ekasālake**.

Anekākārānavasesesañeyyatthavibhāvanato, aparāparuppattito ca bhagavato ñāṇaṃ tattha patthaṃ viya hotīti vuttaṃ “**sabbaññutaññāṇaṃ pattharivā**”ti, yato tassa ñāṇajālatā vuccati, veneyyānaṃ tadantogadhatā heṭṭhā vuttāyeva. Veneyya-sattapariggaṇhanatthaṃ samannāhāre kate paṭhamāṃ nesaṃ veneyyabhāve-veva upaṭṭhānaṃ hoti, atha saraṇagamanādivasena kiccanipphatti vīmaṃsiyatīti āha “**kiṃ nu kho bhavissatīti upaparikkhanto**”ti. **Nirodhanti** saññānirodhaṃ. **Nirodhā vuṭṭhānanti** tato nirodhato vuṭṭhānaṃ saññuppattiṃ. **Sabbabuddhānaṃ ñāṇena saṃsanditvāti** yathā te nirodhaṃ, nirodhato vuṭṭhānañca byākarimṣu, byākarissanti ca, tathā byākaraṇavasena saṃsanditvā. **Hatthisāriputtoti** hatthisā-rino putto. “**Yugandharapabbataṃ parikkhipivā**”ti idaṃ parikappavacanaṃ “tādisaṃ atthi ce, taṃ viyā”ti. **Meghavaṇṇanti** rattameghavaṇṇaṃ, sañjhāppabhā-nurañjitameghasaṅkāsanti attho. **Paccagghanti** abhinavaṃ ādito tathāladdhavohā-rena (1.0362), anaññaparibhogatāya, tathā vā satthu adhiṭṭhānena so patto sabba-kālaṃ “**paccagghaṃ**” tveva vuccati, silādivuttaratanalakkhaṇūpapattiyā vā so patto “**paccagghaṃ**”ti vuccati.

407. **Attano rucivasena** saddhammaṭṭhitijjhāsayavasena, na parena ussāhitoti adhippāyo. “**Atippagabhāvameva disvā**”ti idaṃ bhūtakathanaṃ na tāva bhikkhācā-ravelā sampattāti dassanattaṃ. Bhagavā hi tadā kālasseva vihārato nikkhanto “vāsanābhāgiyāya dhammadesanāya poṭṭhapādaṃ anuggaṇhissāmī”ti. **Yannūnā-hanti** aññattha saṃsayaparidīpano, idha pana saṃsayaparidīpano viya. Kasmāti āha “**buddhāna**”ti-ādi. **Saṃsayo nāma natthi** bodhimūle eva samugghāṭitattā. **Parivitakkapubbabhāgoti** adhippetakiccassa pubbabhāgaparivitakko eva. **Buddhānaṃ labbhatīti** “karissāma, na karissāmā”ti-ādiko esa cittacāro buddhānaṃ labbhati sambhavati vicāraṇavasena pavattanato, na pana saṃsayavasena. **Tenā-hāti** yena buddhānampi labbhati, tenevāha bhagavā “**yannūnāhan**”ti. Parikappane vāyaṃ nipāto. “Upasaṅkameyyan”ti kiriyāpadena vuccamāno eva hi attho “yannū-

nā”ti nipātapadena jotiyati. Ahaṃ yannūna upasaṅkameyyanti yojanā. **Yadi panāti** idampi tena samānatthanti āha “**yadi panāhanti attho**” ti.

408. Yathā unnatappāyo saddo unnādo, evaṃ vipulabhāvena uparūpari pavattopi unnādoti tadubhayaṃ ekajjhaṃ katvā **pāḷiyam** “unnādiniyā”ti vatvā puna vibhāgena dassetuṃ “uccāsaddamahāsaddāyā”ti vuttanti tamatthaṃ vivaranto “**uccaṃ nadamānāyā**”ti-ādimāha. **Assāti** parisāya. **Uddhamṅgamanavasenāti** unna-tabahulatāya uggantvā uggantvā pavattanavasena. **Disāsu patthaṭavasenāti** vipulabhāvena bhūtaparamparāya sabbadisāsu pattharaṇavasena. Idāni paribbājaka-parisāya uccāsaddamahāsaddatāya kāraṇaṃ, tassa ca pavatti-ākāraṃ dassento “**tesañhi**”ti-ādimāha. **Kāmassādo** nāma kāmaguṇassādo. Kāmabhavādigato assādo **bhavassādo**.

409. Saṅṭhapesīti (1.0363) saṃyamanavasena sammadeva ṭhapesi, saṅṭhapa-nañcettha tiracchānakathāya aññamaññasmiṃ agāravassa jahāpanavasena ācā-rassa sikkhāpanaṃ, yathāvuttadosassa nigūhanañca hotīti āha “**sikkhāpesī**”ti-ādi. **Appasaddanti** nissaddaṃ, uccāsaddamahāsaddābhāvanti adhippāyo. **Nappamajjanīti** na agāraṃ karonti.

410. No āgate ānandoti bhagavati āgate no amhākaṃ ānando pīti **hoti. Piyasamu-dācārāti** piyālāpā. “Paccuggamaṃ akāsī”ti vatvā na kevalamayameva, atha kho aññepi pabbajitā yebhuyyena bhagavato apacitiṃ karontevāti dassetuṃ “bhagavantañhi”ti-ādiṃ vatvā, tattha kāraṇamāha “**uccākulīnatāyā**”ti, tena sāsane appasannāpi kulagāravena bhagavati apacitiṃ karonte vāti dasseti. **Etasmiṃ antare kā nāma kathāti** etasmiṃ yathāvuttaparicchedabbhantare kathā kā nāma. **Vippakatā** āraddhā hutvā apariyosītā. “Kā kathā vippakatā”ti vadanto atthato tassā pariyosāpanaṃ paṭijānāti nāma. “Kā kathā”ti ca avisesacodanāti yassā tassā sabbassāpi kathāya pariyosāpanaṃ paṭiññātañca hoti, tañca paresaṃ asabbaññūnaṃ avisa-yanti āha “**pariyantaṃ netvā demīti sabbaññupavāraṇaṃ pavāresi**” ti.

Abhisaññānirodhakathāvaṇṇanā

411. Sukāraṇanti sundaraṃ atthāvahaṃ hitāvahaṃ kāraṇaṃ. Nānātitthesu nānāladdhīsu niyuttāti nānātitthikā, te eva **nānātitthiyā** ka-kārassa ya-kāraṃ katvā. Kutūhalamettha atthīti kotūhalā, sā eva sālāti **kotūhalasālā**, tenāha “**kotūhaluppatti-ṭṭhānato**”ti. **Saññānirodheti** saññāsīsenāyaṃ desanā, tasmā saññāsahagatā sabbepi dhammā saṅgayhanti, tattha pana cittaṃ padhānanti āha “**cittanirodhe**”ti. Accantanirodhassa pana tehi anadhippetattā, avisayattā ca “**khaṇikanirodhe**”ti āha. Kāmaṃ sopi tesaṃ avisayova, atthato pana nirodhakathā vuccamānā tattheva tiṭṭhatīti tathā vuttaṃ. **Kittighosoti** “aho buddhānubhāvo bhavantarapaṭi-cchannaṃ kāraṇaṃ evaṃ hatthāmalakaṃ viya paccakkhato dasseti, sāvake ca edise (1.0364) saṃvarasamādāne patiṭṭhāpeti”ti thutighoso yāva bhavaggā pattharati. **Paṭibhāgakiriyanti** paḷāsavasena paṭibhāgabhūtaṃ payogaṃ karonto. **Bhavan-tarasamayanti** tatra tatra vuṭṭhanasamayaṃ abhūtaparikappitaṃ kiñci uppādiyaṃ vatthuṃ attano samayaṃ katvā. **Kiñciveva sikkhāpadanti** “elamūgena bhavi-

tabbaṃ, ettakaṃ, velaṃ ekasmiṃyeva ṭhāne nisīditabban”ti evamādikam kiñci-
deva kāraṇam sikkhakoṭṭhāsam katvā **paññapenti. Nirodhakathanti** nirodhasamā-
pattikatham.

Tesūti kotūhalasālāyam sannipatitesu titthiyasamaṇabrāhmaṇesu. **Ekacceti** eke.
Purimo Ti “ahetū appaccayā”ti evaṃvādī. Yvāyam idha uppajjati yojanā. **Samāpa-**
ttinti asaññabhāvāvaham samāpattiṃ. **Nirodhe** Ti saññānirodhe. **Hetum** **apassa-**
ntoti yena hetunā asaññabhāve saññāya nirodho sabbaso anuppādo, yena ca tato
cutassa idha pañcavokārabhave tassā uppādo, taṃ avisayatāya apassanto.

Nanti paṭhamavādiṃ. **Nisedhetvāti** “na kho nāmetaṃ bho evaṃ bhavissati”ti
evaṃ paṭikkhipivā. **Asaññikabhāvanti** muñchāpattiyā kiriyamayasaññāvasena
vigatasaññibhāvaṃ. Vakkhati hi “visaññī hutvā”ti. Vikkhambhanavasena kile-
sānam santāpanena **attantapo. Ghoratapo**ti dukkaratāya bhīmatapo. **Parimāriti-**
ndriyoti nibbisevanabhāvāpādanena sabbaso milāpitacakkhādindriyo. **Bhaggo**ti
bhañjitakusalajjhāsayo. **Evamāhāti** “evaṃ saññā hi bho purisassa attā”ti-ādi-ākā-
rena saññānirodhamāha. Iminā nayena ito paresu dvīsu ṭhānesu yathārahaṃ
yojanā veditabbā.

Āthabbaṇapayoganti āthabbaṇavedavihitam āthabbaṇikānam visaññibhāvāpā-
danapayogaṃ. **Āthabbaṇam payojetvāti** āthabbaṇavede āgata-aggijuhanapu-
bbakaṃ mantajappanam payojetvā sīsacchinnatādidassanena saññānirodha-
māha. **Tassāti** yassa sīsacchinnatādi dassitam, tassa.

Yakkhadāsīnanti (1.0365) devadāsīnam, yā “devatābhatiyoti” vuccanti. **Mada-**
niddanti surāmadanimittakaṃ supanam **devatūpahāranti** naccanagāyanādinā
devatānam pūjam. **Surāpātinti** pātipuṇṇam suram. **Divāti** atidivā ussūre.

Elamūgakathā viyāti imesaṃ paṇḍitamānīnam kathā andhabālakathāsadisī.
Cattāro nirodheti aññamaññavidhure cattāro nirodhe **ete paññapenti**. Na ca añña-
maññaviruddhanānāsabhāvena tena bhavitabbaṃ, atha kho ekasabhāvena,
tenāha “**iminā cā**”ti-ādi. **Aññenevāti** imehi vuttākārato aññākāreneva **bhavitabbaṃ**.
“**Ayam nirodho, ayam nirodho**”ti āmeḍitavacanaṃ satthā attano desanāvīlāsena
anekākāravokāram nirodham vibhāvessatīti dassanattam kataṃ **aho nūnāti** ettha
ahoti accharīye, **nūnāti** anussaraṇe nipāto. Tasmā aho nūna bhagavā anaññasā-
dhāraṇadesanattā nirodhampi aho accharīyam katvā katheyya maññeti adhi-
ppāyo. “**Aho nūna sugato**”ti etthāpi eseva nayo. Accharīyavibhāvanato eva cettha
dvikkhattam vacanaṃ, accharīyatthopi cettha **aho-saddo**. So yasmā anussaraṇa-
mukheneva tena gahito, tasmā vuttam “**aho nūnāti anussaraṇatthe**”ti. Kālapugga-
lādivibhāgena bahubhedattā **imesaṃ nirodhadhammānanti** bahuvacanaṃ, kusala-
saddayogena sāmivacanaṃ bhummatthe daṭṭhabbaṃ. **Ciṇṇavasitāyāti** nirodhasa-
māpattiyam vasibhāvassa ciṇṇattā. **Sabhāvaṃ jānāti**ti nirodhassa sabhāvaṃ
yāthāvato jānāti.

Ahetukasaññuppādanirodhakathāvaṇṇanā

412. Gharamajjheyeva pakkhalitāti gharato bahi gantukāmā purisā maggaṃ

anotaritvā gharājirena samatale vivaṭaṅgaṇe eva pakkhalanaṃ pattā, evaṃ sampadamidanti attho. Asādhāraṇo **hetu**, sādhāraṇo **paccayoti** evamādi vibhāgena idha payojanaṃ natthi saññāya akāraṇabhāvapaṭikkhepattā codanāyāti vuttaṃ “**kāraṇasseva nāman**” ti.

Pāliyaṃ “uppajjantipi nirujjhantipī” ti vuttaṃ, tattha “sahetū sappaccayā saññā uppajjanti, uppannā pana nirujjhantiyeva, na tiṭṭhanti” ti dassanattamaṃ “nirujjhanti” ti vacanaṃ, na nirodhassa sahetusappaccayabhāvadassanattamaṃ. Uppādo hi sahetuko (1.0366), na nirodho. Yadi hi nirodhopi sahetuko siyā, tassa nirodhenāpi bhavitabbaṃ aṅkurādīnaṃ viya, na ca tassa nirodho atthi. Tasmā vuttanayeneva pāliyā attho veditabbo. Ayañca nayo khaṇanirodhavasena vutto. Yo pana yathāparicchinna-kālavasena sabbasova anuppādanirodho, so “sahetuko” ti veditabbo tathārūpāya paṭipattiyā vinā abhāvato. Tenāha bhagavā “sikkhā ekā saññā nirujjhati” ti. (dī. ni. 1.412) tato eva ca idhāpi vuttaṃ “saññāya sahetukaṃ uppādanirodhaṃ dīpetun” ti.

Sikkhā ekāti ettha **sikkhā**ti karaṇe paccattavacanaṃ, eka-saddo aññapariyāyo “ittheke abhivadanti sato vā pana sattassā” ti-ādīsu (dī. ni. 1.85 ādayo; ma. ni. 3.21) viya, na saṅkhyāvācīti āha “**sikkhā ekā saññā uppajjantīti sikkhāya ekaccā saññā jāyanti**” ti. Sesapadesupi eseva nayo.

413. Tatthāti tassaṃ uparidesanāyaṃ. **Sammādiṭṭhisammāsaṅkappavasena pariyāpannattā āgatā**ti sabhāvato upakārato ca paññākkhandhe pariyāpannattā saṅgahitattā **tatiyā** adhipaññāsikkhā sammādiṭṭhisammāsaṅkappavasena āgatā. Tathā hi vuttaṃ “yā cāvuso visākha sammādiṭṭhi, yo ca sammāsaṅkappo, ime dhammā paññākkhandhe saṅgahitā” ti (ma. ni. 1.462) kāmāñcetha vuttanayena tissopi sikkhā āgatā eva, tathāpi adhicittasikkhāya

eva abhisaññānirodho dassito, itarā tassa sambhārabhāvena ānītā.

Pañcakāmaguṇikarāgoti pañcakāmakotṭhāse ārabba uppajjanakarāgo. **Asamuppannakāmacāro**ti vattamānuppannatāvasena asamuppanno yo koci kāmacāro yā kāci lobhuppatti. Purimo visayavasena niyomitattā kāmaguṇārammaṇova lobho datṭhabbo, itaro pana jhānanikantibhavarāgādippabhedo sabbopi lobhacāro kāmanatṭhena kāmesu pavattanato. Sabbepi hi tebhūmakā dhammā kāmaniya-ṭṭhena kāmāti. Ubhayesampi kāmasaññātināmatā sahacaraṇañāyenāti “kāmasaññā”ti paduddhāraṃ katvā tadubhayaṃ niddiṭṭhaṃ.

“Tatthā”ti-ādi (1.0367) asamuppannakāmacārato pañcakāmaguṇikarāgassa visesadassanaṃ. Kāmaṃ pañcakāmaguṇikarāgopi asamuppanno eva maggena samugghāṭiyati, tasmim̄ pana samugghāṭitepi na sabbo rāgo samugghāṭaṃ gacchati, tasmā pañcakāmaguṇikarāgaggahaṇena na itarassa sabbassa rāgassa gahaṇaṃ hotīti ubhayasādhāraṇena pariyāyena ubhayaṃ saṅgahetvā dassetuṃ pāḷiyaṃ kāmasaññāggahaṇaṃ katanti tadubhayaṃ sarūpato visesato ca dassetvā sabbasaṅgāhikabhāvato **“asamuppannakāmacāro pana imasmim̄ ṭhāne vaṭṭati”**ti vuttaṃ.

Sadisattāti kāmasaññādibhāvena samānattā, etena pāḷiyaṃ “purimā”ti sadisa-kappanāvasena vuttanti dasseti. Anāgatā hi idha “nirujjhati”ti vuttā anuppādassa adhippetattā, tenāha **“anuppannāva nuppajjati”**ti.

Nīvaraṇavivekato jātattā vivekajehi paṭhamajjhānapītisukhehi saha akkhātabbā, taṃkotṭhāsikā vāti **vivekajaṃ pītisukhasañkhātā**. Nānattasaññāpaṭighasaññāhi nipuṇatāya sukhumabhūtatāya **sukhumasaññā bhūtā** sukhumabhāvena, paramatthabhāvena aviparītasabhāvā. Jhānaṃ taṃsampayuttadhammānaṃ bhāvanā-siddhā saṅhasukhumatā nīvaraṇavikkhambhanavasena viññāyatīti āha **“kāmacchāndādi-oḷārikaṅgappahānavasena sukhumā”**ti. **Bhūtatāyāti** vijjamānatāya. **Sabbatthāti** sabbavāresu.

Samāpajjanādhiṭṭhānāni viya vuṭṭhānaṃ jhāne pariyāpannampi hoti yathā taṃ dhammānaṃ bhaṅgakkhaṇo dhammesu, na āvajjanapaccavekkhaṇānīti **“paṭhamajjhānaṃ samāpajjanto adhiṭṭhahanto vuṭṭhahanto ca sikkhati”**ti vuttaṃ, na “āvajjanto paccavekkhanto”ti. **Tanti** paṭhamajjhānaṃ. **Tenāti** hetumhi karaṇavacanaṃ, tasmā paṭhamajjhānena hetubhūtenāti attho. Hetubhāvo cettha jhānassa yathāvu-ttasaññāya uppattiyā sahajātādipaccayabhāvo kāmasaññāya nirodhassa upani-ssayatāva, tañca kho suttantapariyāyena. Tathā ceva saṃvaṇṇitaṃ “tathārūpāya paṭipattiyā vinā abhāvato”ti. **Etenupāyenāti** yvāyaṃ paṭhamajjhānatappaṭipakkha-saññāvasena “sikkhā ekā saññā uppajjati, sikkhā ekā saññā nirujjhati”ti (1.0368) ettha attho vutto, etena nayena. **Sabbatthāti** sabbavāresu.

414. Yasmā panettha samāpattivasena taṃtaṃsaññānaṃ uppādanīrodhe vuccamāne aṅgavasena so vuttoti āha **“yasmā panā”**ti-ādi. **“Aṅgato sammāsanaṃ”**-ti anupadadhammavipassanāya lakkhaṇavacanaṃ. Anupadadhammavipassa-nañhi karonto samāpattiṃ patvā aṅgato sammāsanaṃ karoti, na ca saññā samā-pattiyā kiñci aṅgaṃ hoti. Vuttañca **“idañca saññā saññāti evaṃ aṅgato samma-sanaṃ uddhaṭan”**ti. **Aṅgatoti** vā avayavatoti attho, anupadadhammatoti vuttaṃ

hoti. **Tadevā**ti ākiñcaññāyatana meva.

Yato khoti paccatte nissakkavacananti āha “**yo nāmā**”ti yathā “ādimhī”ti etasmim atthe “ādito”ti vuccati itaravibhattitopi to-saddassa labbhanato. Sakasmim attanā adhigate saññā sakasaññā, sā etassa atthiti **sakasaññī**, tenāha “**attano paṭhamajjhānasaññāya saññavā**”ti. **Sakasaññī**ti cettha upari vuccamāna- nirodhapādakatāya sātisayāya jhānasaññāya atthibhāvajotako ī-kāro daṭṭhabbo, tenevāha “**anupubbena saññaggama phusati**”ti-ādi. Tasmā tattha tattha sakasaññī- tāggahaṇena tasmim tasmim jhāne sabbaso suciṇṇavasībhāvo dīpitoti veditabbaṃ.

Lokiyānanti niddhāraṇe sāmivacanaṃ, sāmī-atthe eva vā. Yadaggena hi taṃ tesu seṭṭhaṃ, tadaggena tesampi seṭṭhanti. “Lokiyāna”ti visesanaṃ lokuttarasa- māpattīhi tassa aseṭṭhabhāvato. “**Kiccakāra kasamāpattīna**”ti visesanaṃ akicca- kāra kasamāpattito tassa aseṭṭhabhāvato. Akiccakāra katā cassā paṭusaññā kiccā- bhāvavacana to viññāyati. Yatheva hi tattha saññā, evaṃ phassādayo pīti. Yada- ggena hi tattha saṅkhārāvasesasukhumabhāvappattiyā pakativipassakānaṃ sammasitum asakkuṇeyyarūpena ṭhitā, tadaggena heṭṭhimasamāpattidhammā viya paṭukiccakaraṇasamatthāpi na hontīti. Svāyamattho paramatthamañjusāyaṃ **visuddhimaggasamvaṇṇanāyaṃ** āruppakathāyaṃ (visuddhi. ṭī. 1.286) savisesaṃ vutto, tasmā tattha vuttanayena (1.0369) veditabbo. Keci pana “yathā heṭṭhimā heṭṭhimā samāpattiyō uparimānaṃ uparimānaṃ adhiṭṭhānakiccaṃ sādheti, na evaṃ nevasaññānāsaññāyatana samāpatti kassacipi adhiṭṭhānakiccaṃ sādheti, tasmā sā akiccakārikā, itarā kiccakārikā vuttā”ti vadanti, tadayuttaṃ tassāpi vipa- ssaṇācittaparidamanādīnaṃ adhiṭṭhānakiccāsādhanato. Tasmā purimoyeva attho yutto.

Pakappetīti saṃvidahati. Jhānaṃ samāpajjanto hi jhānasukhaṃ attani saṃvida- hati nāma. **Abhisāṅkharotī**ti āyūhati, sampiṇḍetīti attho. Sampiṇḍanatto hi samu- dayatṭho. Yasmā nikantivasena cetanā kiccassa matthakappatti, tasmā phalūpacā- rena kāraṇaṃ dassento “**nikantiṃ kurumāno abhisāṅkharoti nāmā**”ti vuttaṃ. **Imā** idāni me labbhamānā **ākiñcaññāyatana saññā nirujheyyaṃ** taṃsamatikka me neva uparijhānatthāya cetanābhisāṅkharāṇasambhavato. **Aññā**ti ākiñcaññāyatana sa- ññāhi aññā. Tato thūlata rabhāvato **olārikā**. Kā pana tāti āha “**bhavaṅgasaññā**”ti. Ākiñcaññāyatana to vuṭṭhāya eva hi uparijhānatthāya cetanābhisāṅkharāṇāni bhavyeṃ, vuṭṭhānañca bhavaṅgavasena hoti. Yāva ca upari jhānasamāpa- jjanaṃ, tāva antarantarā bhavaṅgappavattīti āha “**bhavaṅgasaññā uppajjeyyaṃ**”ti.

Cetentovāti nevasaññānāsaññāyatana jhānaṃ ekaṃ dve cittavāre samāpa- jjanto eva. **Na ceteti** tathā heṭṭhimajjhānesu viya vā pubbābhogābhāvato pubbā- bhogavasena hi jhānaṃ pakappento idha “ceteti”ti vutto. Yasmā “ahametaṃ jhānaṃ nibbattemi upasampādemī samāpajjāmī”ti evaṃ abhisāṅkharāṇaṃ tattha sālāyasseva hoti, na anālayassa, tasmā ekaṃ cittakkhaṇikampi jhānaṃ pava- ttento tattha appahīnanikantikātāya **abhisāṅkharonto evā**ti attho. Yasmā panassa tathā heṭṭhimajjhānesu viya vā tattha pubbābhogo natthi, tasmā “**na abhisāṅkharo- tī**”ti vuttaṃ. “**Imassa bhikkhuno**”ti-ādi vuttassevatthassa vivaraṇaṃ. “**Svāyamattho**”- ti-ādinā tamevatthaṃ upamāya paṭipādeti.

Pacchābhāgeti (1.0370) pitugharassa pacchābhāge. **Tato** puttagarato. **Laddhaghamevāti** yato anena bhikkhā laddhā, tameva gharaṃ puttagehameva. **Āsana-sālā viya ākiñcaññāyatanasamāpatti** tato pitugharaputtagaraṭṭhāniyānaṃ nevasaññānāsaññāyatananirodhasamāpattinaṃ upagantabbato. **Pitugharaṃ amanasikarivāti** pavisitvā samatikkantampi pitugharaṃ na manasi katvā. Puttagharasseva ācikkhanaṃ viya ekaṃ dve cittavāre samāpajjitabbampi nevasaññānāsaññāyatanānaṃ na manasi katvā parato nirodhasamāpatti-atthāya eva manasikāro. Evaṃ amanasikārasāmañña, manasikārasāmañña ca upamupameyyatā veditabbā ācikkhanenapi manasikārasseva jotitattā. Na hi manasikārena vinā ācikkhanaṃ sambhavati.

Tā jhānasaññāti tā ekaṃ dve cittavāre pavattā nevasaññānāsaññāyatanasaññā. **Nirujjhantīti** padeseneva nirujjhanti, pubbābhisañkhāravasena pana upari anupādo. Yathā ca jhānasaññānaṃ, evaṃ itarasaññānaṃ pīti āha “**aññā ca oḷārikā bhavaṅgasaññā nuppajjantī**” ti, yathāparicchinnaṃ kālanti adhippāyo. **So evaṃ paṭipanno bhikkhūti** so evaṃ yathāvutte saññāgge ṭhito arahatte, anāgāmiṃ phale vā paṭiṭṭhito bhikkhu dvīhi phalehi samannāgamo, tiṇṇaṃ sañkhārānaṃ paṭippa-ssaddhi, soḷasavidhā nāṇacariyā, navavidhā samādhicariyāti imesaṃ vasena nirodhapaṭipādanapaṭipattiṃ paṭipanno. **Phusatīti** ettha **phusanaṃ** nāma vindanaṃ paṭiladdhīti āha “**vindati paṭilabhati**” ti. Atthato pana yathāparicchinnaṃ kālaṃ cittacet-sikānaṃ sabbaso appavatti eva.

Abhīti upasaggamattaṃ niratthakaṃ, tasmā “saññā” icceva attho. Nirodhapadena anantarikaṃ katvā samāpattipade vattabbe tesā dvinnaṃ antare sampajjanapadaṃ ṭhapitanti āha “**nirodhapadena anantarikaṃ katvā vuttan**” ti, tenāha “**anupaṭi ...pe... attho**” ti. **Tatrāpīti** tasmimpi tathā padānupubbhiṭṭhapanepi ayaṃ visesatthoti yojanā. **Sampajjanantassāti** taṃ taṃ samāpattiṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya tattha tattha sañkhārānaṃ sammāsanavasena pajānantassa. **Anteti** yathāvuttāya nirodhapaṭipattiyā pariyoṣāne. Dutiyavikappe **sampajjanantassāti** sampajjanakāri-noti attho, tena nirodhasamāpajjanakassa (1.0371) bhikkhuno ādito paṭṭhāya sabbapāṭihārikapaññāya saddhiṃ atthasādhikā paññā kiccato dassitā hoti, tenāha “**paṇḍitassa bhikkhuno**” ti.

Sabbākārenāti “samāpattiyā sarūpaviseso, samāpajjanako, samāpajjanassa ṭhānaṃ, kāraṇaṃ, samāpajjanākāro” ti evamādi sabbappakārena. **Tatthāti** visuddhimagge. (visuddhī. 2.867) **kathitatovāti** kathitaṭṭhānato eva **gahetabbā**, na idha taṃ vadāma punaruttibhāvatoti adhippāyo.

Evaṃ kho ahanti ettha ākāratto **evaṃ**-saddo uggahitākāradassananti katvā. **Evaṃ poṭṭhapādāti** ettha pana sampaṭicchanattho, tenāha “**su-uggahitaṃ tayāti anujānanto**” ti.

415. Saññā aggā etthāti **saññāggaṃ**, ākiñcaññāyatanānaṃ. **Aṭṭhasu** samāpattisupi **saññāggaṃ atthi upalabhatīti cintetvā**. “Puthū” ti pāḷiyaṃ liṅgavipallāsaṃ dassento āha “bahūnipī” ti. “**Yathā**” ti iminā pakāraviseso karaṇappakāro gahito, na pakārasāmaññanti āha “**yena yena kasiṇena**” ti, **pathavīkasiṇena karaṇabhūtenā**” ti ca. Jhānaṃ tāva yutto karaṇabhāvo saññānirodhaphusanaṃ sādhakatama-

bhāvato, katham kasiṇānanti? Tesampi so yutto eva. Yadaggena hi jhānānaṃ nirodhaphusanassa sādhakataṃ abhāvo, tadaggena kasiṇānampi tadavinābhāvato. Anekakaraṇāpi kiriyā hotiyeva yathā “assena yānena dīpikāya gacchatī” ti.

Ekavāranti sakim. **Purimasaññānirodhanti** kāmasaññādipurimasaññāya nirodhaṃ, na nirodhasamāpattisaññitaṃ saññānirodhaṃ. **Ekaṃ saññāgganti** ekaṃ saññābhūtaṃ aggaṃ seṭṭhanti attho heṭṭhimasaññāya ukkaṭṭhabhāvato. Saññā ca sā aggañcāti saññāggam, na saññāsu agganti. **Dve vāreti** dvikkhattuṃ. **Sesakasiṇesūti** kasiṇānaṃyeva gahaṇaṃ nirodhakathāya adhikatattā. Tato eva cettha jhānaggahaṇena kasiṇajjhānāni eva gahitānīti veditabbaṃ. “**Paṭhamajjhānena karaṇabhūtenā**” ti ārammaṇaṃ anāmasitvā vadati yathā “yena yena kasiṇenā” ti ettha jhānaṃ anāmasitvā (1.0372) vuttaṃ. “**Iti**” ti-ādinā vuttamevatthaṃ saṅgahetvā nigamanavasena vadati. **Sabbampīti** sabbam ekavāram samāpanna-jhānaṃ. **Saṅgahetvāti** sañjānanalakkhaṇena taṃsabhāvāvisesato ekajjhaṃ saṅgahetvā. **Aparāparanti** punappunaṃ.

416. Jhānapadaṭṭhānaṃ vipassanaṃ vaḍḍhentassa puggalassa vasena saññāñāṇāni dassitāni paṭhamanaye. Dutīyanaye pana yasmā vipassanaṃ ussukkāpetvā maggena ghaṭentassa maggañāṇaṃ uppajjati, tasmā vipassanāmaggavasena saññāñāṇāni dassitāni. Yasmā pana paṭhamanayo lokiyattā oḷāriko, dutīyanayo missako tasmā tadubhayaṃ asambhāvetvā accantasukhumaṃ subhaṃ thiraṃ nibbattitalokuttarameva dassetuṃ maggaphalavasena saññāñāṇāni dassitāni tatiyanaye.

Tayopete nayā maggasodhanavasena dassitā.

“Ayaṃ panettha sāro”ti vibhāvetuṃ tipīṭakamahāsivattheravādo ābhato. Nirodhaṃ pucchitvā tasmim̄ kathite tadanantaraṃ saññāñāṇupattiṃ pucchanto atthato nirodhato vuṭṭhānaṃ pucchati nāma, nirodhato ca vuṭṭhānaṃ arahattaphaluppattiyā vā siyā anāgāmiphalluppattiyā vā, tattha saññā padhānā, tadanantaraṃca paccavekkhaṇañāṇanti tadubhayaṃ niddhārento thero “**kiṃ ime bhikkhū bhaṇanti**”ti-ādimāha. Tattha “**kiṃ ime bhikkhū bhaṇanti**”ti tadā dīghanikāyatantiṃ parivattante imaṃ ṭhānaṃ patvā yathāvuttena paṭipāṭiyā tayo naye kathente bhikkhū sandhāya vadati.

Yassa yathā maggavīthiyaṃ maggaphalañāṇesu uppannesu niyamato maggaphalapaccavekkhaṇañāṇāni honti, evaṃ phalasaṃpattiyā phalapaccavekkhaṇañāṇanti āha “**pacchā paccavekkhaṇañāṇan**”ti. “**Idaṃ arahattaphalan**”ti idaṃ paccavekkhaṇañāṇassa pavatti-ākāradassanaṃ. **Phalasaṃdhisaññāpaccayā**ti phalasaṃdhisaṃhagatasaññāpaccayā. **Kira**-saddo anussaraṇattho. Yathādhiḡgata-dhammānussaraṇapakkiyā hi paccavekkhaṇā. Saṃdhisaṃsena cettha sabbaṃ arahattaphalaṃ gaḡitaṃ saḡacaraṇañāyena, tasmim̄ asati paccavekkhaṇāya asaṃbhavo evāti āha “**idappaccayā**”ti.

Saññā-attakathāvaṇṇanā

417. Desanāya (1.0373) saṇhabhāvena sārāmbhamakkhissādimalavisodhanato sutamayañāṇaṃ nhāpitaṃ viya, sukhumbhāvena tanulepanavilittaṃ viya, tilakkhaṇabbhāhatatāya kuṇḡalādi-alāṅkāravibhūsitāṃ viya ca hoti, tadanupasevato ñāṇassa ca tathābhāvo taṃsamaṅgino puggalassa tathābhāvāpatti, nirodhakathāya nivesanañcassa siraṡayanappavesanasadisanti āha “**saṇhasukhuma ...pe... āropitopi**”ti. **Tatthā**ti tassaṃ nirodhakathāyaṃ. **Sukhaṃ avindanto** mandabuddhitāya alabhanto. Malavidūsitatāya **gūthaṭṭhānasadisāṃ**. **Attano laddhiṃ attaditṭhiṃ**. **Anumatim̄ gaḡetvā**ti anuññaṃ gaḡetvā “edisō me attā”ti anujānāpetvā, attano laddhiyaṃ paṭiṭṭhapetvāti attho. **Kaṃ panā**ti oḡāriko, manomayo, arūpīti tiṇṇaṃ attavādānaṃ vasena tividhesu katamanti attho. **Pariharantoti** viddhaṃsanato pariharanto, nigūhantoti adhippāyo. Yasmā catusantatirūpappabandhaṃ ekaṡtavasena gaḡetvā rūpībhāvato “oḡāriko attā”ti pacceṡi attavādī, annapānopadhānatañcassa parikappetvā “sassato”ti maññati, rūpībhāvato eva ca saññāya aññattaṃ ñāyāgatameva, yaṃ vedavādino “annamayo, pānamayo”ti ca dvidhā voharanti, tasmā paribbājako taṃ sandhāyā “**oḡārikaṃ kho**”ti āha.

Tattha yaḡi attā rūpī, na saññī, saññāya arūpabhāvattā, rūpadhammānañca asaṅjānānasabhāvattā, rūpī ca saṃāno yaḡi tava matena nicco, saññā aparāparaṃ pavattanato tattha tattha bhijjatiṡi bhedaṡabbhāvato aniccā, evampi “aññā saññā, añño attā”ti saññāya abhāvato acetanoti na kammaṡa kāraḡo, phalassa ca na upabhuñjakoti āpannameva, tenāha “**oḡāriko ca hi te**”ti-ādi. **Paccāḡacchato**ti paccāḡacchantassa, jānatoti attho. “Aññā ca saññā uppajjanti, aññā ca saññā nirujjanti”ti kasmā vuttaṃ, nanu uppādapubbako nirodho, na ca uppannaṃ aniru-

jghakam nāma atthīti codanam sandhāyāha “**catunnañca khandhānan**” ti-ādi.

418-420. Manomayanti (1.0374) jhānamanaso vasena manomayaṃ. Yo hi bāhirapaccayanirapekkho, so manasāva nibbattoti manomayo. Rūpaloke nibbattasārīraṃ sandhāya vadati, yaṃ vedavādino ānandamayo, viññāṇamayoti ca dvidhā voharanti. **Tatrāpīti** “manomayo attā” ti imasmimpi pakkhe. **Dose dinneti** “aññāva saññā bhavissati” ti-ādinā dose dinne. Idhāpi purimavāde vuttanayeneva dosadassanaṃ veditabbaṃ. Ayaṃ pana viseso- yadi attā manomayo, sabbaṅgapaccāṅgī, ahīnindriyo ca bhavēyya, evaṃ sati “rūpaṃ attā siyā, na ca saññī” ti pubbe viya vattabbaṃ. Tenāha- “manomayo ca hi te” ti-ādi. Kasmā panāyaṃ paribbājako paṭhamaṃ oḷārikaṃ attānaṃ paṭijānitvā taṃ laddhiṃ vissajjetvā puna manomayaṃ attānaṃ paṭijānāti, tañca vissajjetvā arūpiṃ attānaṃ paṭijānātīti? Kāmañcetha kāraṇaṃ heṭṭhā vuttameva, tathāpi ime titthiyā nāma anavaṭṭhitacittā thusarāsimhi nikhātakhāṇuko viya cañcalāti dassetuṃ “**yathā nāma ummattako**” ti-ādi vuttaṃ. Tattha **saññāyāti** pakatisaññāya. **Uppādanirodhaṃ icchati** aparāparaṃ pavattāya saññāya udayavayadassanato. Tathāpi “saññā saññā” ti pavattasamaññaṃ “attā” ti gahetvā tassa ca avicchedaṃ parikappento sassataṃ maññati, tenāha “**attānaṃ pana sassataṃ maññati**” ti.

Tathevāti yathā “rūpī attā” ti, “manomayo attā” ti ca vādadvaye saññāya attato aññatā, tathā cassa acetanatādidosappasaṅgo dunnivāro, tatheva imasmiṃ vāde doso. Tenāha “**tathevassa dosaṃ dassento**” ti. **Micchādassanenāti** attadiṭṭhisāñkhātena micchābhīnivesena. **Abhibhūtattāti** anādikālabhāvitabhāvena ajjhotthattā nivāritañānacārattā. **Taṃ nānattaṃ ajānantoti** yena santatighanena, samūhaghanena ca vañcīto bālo pabandhavasena pavattamānaṃ dhammasamūhaṃ micchāgāhavasena “attā” ti, “nicco” ti ca abhinivissa voharati, taṃ ekattasaññitaṃ ghanaggahaṇaṃ vinibhujja yāthāvato jānanaṃ ghanavinibbhogo, sabbena sabbaṃ titthiyānaṃ so natthīti ayampi paribbājako tādisassa ñāṇassa paripākassa abhāvato vuccamānampi nāññāsi. Tena vuttaṃ “**bhagavatā vuccamānampi taṃ nānattaṃ ajānanto**” ti. Saññā nāmāyaṃ nānārammaṇā nānākkhaṇe uppajjati, veti cāti **saññāya** (1.0375) **uppādanirodhaṃ passantopi saññāmayam** saññābhūtaṃ **attānaṃ** parikappetvā yathāvuttaghanavinibbhogābhāvato **niccāmeva** katvā **maññati** diṭṭhimaññanāya. Tathābhūtassa ca tassa saṅhasukhumaparāmagambhīradhammatā na ñāyatevāti vuttaṃ “**dujjānaṃ kho**” ti-ādi.

Diṭṭhi-ādīsu “evametan” ti dassanaṃ abhinivisanaṃ **diṭṭhi**. Tassā eva pubbabhāgabhūtaṃ “evametan” ti nijjhānavasena khamanaṃ **khanti**. Tathā rocanaṃ **ruci**. “**Aññathā**” ti-ādi tesam diṭṭhi-ādīnaṃ vibhajitvā dassanaṃ. Tattha **aññathāti** yathā ariyavinaye antadvayaṃ anupaggamma majjhimā paṭipadāvasena dassanaṃ hoti, tato aññathāyeva. **Aññadevāti** yaṃ paramatthato vijjati khandhāyatanādi, tassa ca aniccatādi, tato aññadeva paramatthato avijjamānaṃ attānaṃ sassatādi **te khamati ceva rucati ca**. Āyujjanaṃ anuyujjanaṃ **āyogo**, tenāha “**yuttapayuttatā**” ti. **Paṭipattiyāti** paramattacintanādiparibbājakapaṭipattiyā. **Dujjānametaṃ** dhammataṃ tvaṃ “ayaṃ paramattho, ayaṃ sammuti” ti imassa vibhāgassa dubbibhāgattā. “Yadi etaṃ dujjānaṃ, taṃ tāva tiṭṭhatu, imaṃ panatthaṃ bhagavantaṃ

pucchissāmi”ti cintetvā yathā paṭipajji, taṃ dassetuṃ “**atha paribbājako**”ti-ādi vuttaṃ. **Añño vā saññatoti** saññāsabhāvato añño sabhāvo vā attā hotūti attho. **Assāti** attano.

Lokiyati dissati ettha puññapāpaṃ, tabbipāko cāti **loko**, attā. So hissa kārako, vedako cāti icchito. **Diṭṭhigatanti** “sassato attā ca loko cā”ti-ādi (dī. ni. 1.31; udā. 55) nayappavattaṃ diṭṭhigataṃ. Na hesa diṭṭhābhiniveso diṭṭhadhammikādi-atthanissito tadasaṃvattanato. Yo hi tadāvaho, so taṃnissitoti vattabattaṃ labheyya yathā taṃ puññañāṇasambhāro. Eteneva tassa na dhammanissitatāpi saṃvaṇṇitā daṭṭhabbā. Ādibrahmacariyassāti ādibrahmacariyaṃ, tadeva **ādibrahmacariyakam** yathā “vinayo eva venayiko”ti, (pārā. aṭṭha. 21) tenāha “**sikkhattayasāṅkhātassā**”ti-ādi. Diṭṭhābhinivesassa saṃsāravatṭe nibbidāvirāganirodhupasaṃvattanaṃ vaṭṭantogadhata, tassa vaṭṭasambandhanato ca. Tathā abhiññāsambodhanibbānāsāṃvattanañca (1.0376) daṭṭhabbaṃ. **Abhijānanāyāti** ñātapariññāvasena abhijānanatthāya. **Sambujjanatthāyāti** tīraṇapahānapariññāvasena sambodhanatthāyāti vadanti. **Abhijānanāyāti** abhiññāpaññāvasena jānanāya, taṃ pana vaṭṭassa paccakkhakaṇameva hotīti āha “**paccakkhakiyāyā**”ti. **Sambujjanatthāyāti** pariññābhisamayavasena paṭivedhāya.

Kāmaṃ taṇhāpi dukkhasabhāvā, tassā pana samudayabhāvena viṣuṃ gahitattā “**taṇhaṃ ṭhapetvā**”ti vuttaṃ. **Pabhāvanato** uppādanato. Dukkhaṃ pabhāventīpi taṇhā avijjādipaccayantarasaṃhitā eva pabhāveti, na kevalāti āha “**sappaccayā**”ti. **Ubhinnaṃ appavattīti** ubhinnaṃ appavattinimittaṃ, nappavattanti ettha dukkhasamudayā etasmiṃ vā adhigateti appavatti. Dukkhanirodhaṃ nibbānaṃ gacchati adhigacchati, tadatthaṃ paṭipadā cāti **dukkhanirodhagāminīpaṭipadā**. **Maggapātu-bhāvoti** aggamaggasamuppādo. **Phalāsacchikiriyaṃ** asekkhaphalādhigamo. **Ākāraṇti** taṃ gamanaliṅgaṃ.

421. Samantato niggaṇhanavasena todanaṃ vijjanaṃ **sannitodakaṃ**, **vācāyāti** ca paccatte karaṇavacananti āha “**vacanapatodenā**”ti. **Sajjhabbharitanti** samantato bhusaṃ aritaṃ **akamsūti** satamattehi tuttakehi viya tiṃsasatamattā paribbājakā vācāpatodanehi tuḍḍisu **sabhāvato vijjamānanti** paramatthasabhāvato upalabbhamānaṃ, napakati-ādi viya anupalabbhamānaṃ. **Tacchanti** saccaṃ. **Tathanti** aviparītaṃ **lokuttaradhammesūti** visaye bhuttaṃ te dhamme visayaṃ katvā. **Ṭhitasabhāvanti** avaṭṭhitasabhāvaṃ, taduppādakanti attho. **Lokuttaradhammaniyāmatanti** lokuttaradhammasampāpananiyāmena niyataṃ, tenāha “**buddhānañhī**”ti-ādi. **Edisāti** “dhammaṭṭhitatan”ti-ādinā vuttappakārā.

Cittahatthisāriputtapoṭṭhapādavatthuvaṇṇanā

422. **Sukhumesu atthantaresūti** khandhāyatanādīsu sukhumāñāgocaresu dhammesu. **Kusaloti** pubbe buddhasāsane kataparicayatāya cheko **ahosi**. **Gihibhāve ānisamsakathāya kathitattā** sīlavantassa (1.0377) bhikkhuno tathā kathānena vibbhamane niyojitattā idāni sayampi sīlavā eva hutvā cha vāre (dha. pa. aṭṭha. 37; jā. aṭṭha. 1.1.69) vibbhami. Kammasarikkhakena hi phalena bhavi-

tabbaṃ. **Mahāsāvaka**ssa kathiteti mahāsāvakaṃ mahākoṭṭhikattherassa apasādanakathitanimittaṃ. **Paṭiṭṭhātum asakkontoti** sāsane paṭiṭṭhaṃ laddhuṃ asakkonto.

423. Paññācakkhuno natthitāyāti suvuttaduruttasamavisamadassanasamattha-paññācakkhuno abhāvena. **Cakkhumāti** ettha yādisena cakkhunā puriso “cakkhumā”ti vutto, taṃ dassetuṃ “**subhāsītā**”ti-ādi vuttaṃ. **Ekakoṭṭhāsāti** ekantikā, nibbānāvahabhāvena nicchitāti adhippāyo. **Ṭhapitāti** vavatthāpitā. **Na ekakoṭṭhāsā** na ekantikā, na nibbānāvahabhāvena nicchitā vaṭṭantogadhabhāvatoti adhippāyo.

Ekamsikadhammavaṇṇanā

425. “Kasmā ārabhi”ti kāraṇaṃ pucchitvā “**aniyyānikabhāvadassanatthan**”ti payojanaṃ vissajjitaṃ. Sati hi phalasiddhiyaṃ hetusiddhoyeva hotīti. **Paññāpitaniṭṭhāyāti** paveditavimuttimaggassa, vaṭṭadukkhapariyosānaṃ gacchati etāyāti “niṭṭhā”ti vimutti vuttā. Niṭṭhāmaggo hi idha uttarapadalopena “niṭṭhā”ti vutto. Tassa hi aniyyānikatā, niyyānikatā ca vuccati, na niṭṭhāya. Niyyānaṃ vā niggaṃmaṃ nissaraṇaṃ, vaṭṭadukkhassa vupasamoti attho. Niyyānameva niyyānikaṃ, na niyyānikaṃ aniyyānikaṃ, so eva bhāvo aniyyānikabhāvo, tassa dassanatthanti yojetabbaṃ. “**Evan**”ti “nibbānaṃ nibbāna”ti vacanamattasāmaññaṃ gahetvā vadati, na pana paramatthato tesāṃ samaye nibbānapaññāpanassa labbhanato, tena vuttaṃ “**sā ca na niyyānikā**”ti-ādi. **Lokathūpikādivasenāti** ettha ādi-saddena “añño puriso, aññā pakati”ti pakatipurisantarāvabodho mokkho, buddhi-ādiguṇavinimuttassa attano sakattani avatṭhānaṃ mokkho, kāyapavattigati-jātibandhānaṃ appamajjanavasena appavatto mokkho, yaññehi jutena parena purisena salokatā mokkho, samīpatā mokkho, sahayogo mokkhoti evamādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Yathāpaññattāti** paññattappakārā

hutvā na niyyāti, yenākārena (1.0378) “niṭṭhā pāpuṇiyati”ti tehi paveditā, tenākārena tassā appattabbato na niyyāti. **Paṇḍitehi paṭikkhittā**ti “nāyaṃ niṭṭhā paṭipadā vaṭṭassa anatikkamanato”ti buddhādīhi paṇḍitehi paṭikkhittā. **Nivattati**ti paṭikkhepassa kāraṇavacanaṃ, tasmā tehi paññattā niṭṭhā paṭipadā na niyyāti, aññadatthu taṃsamaṅginaṃ puggalaṃ saṃsāre eva paribbhamāpentī nivattati.

Padhānaṃ jānanaṃ nāma paccakkhato jānanaṃ tassa pamāṇajetṭhabhāvato, itarassa saṃsayānubaddhattāti vuttaṃ “**jānaṃ passan**”ti. Tenettha dassanena jānanaṃ viseseti. Idaṃ vuttaṃ hoti- tumhākaṃ ekantasukhe loke paccakkhato ñāṇadassanaṃ atthīti. **Jānanti** vā tassa lokassa anumānavisayataṃ pucchati, **passanti** paccakkhato gocarataṃ. Ayañhettha attho- api tumhākaṃ loko paccakkhato ñāto, udāhu anumānatoti.

Yasmā loke paccakkhabhūto attho indriyagocarabhāvena pākaṭo, tasmā vuttaṃ “**diṭṭhapubbānī**”ti-ādi. **Diṭṭhapubbānī**ti diṭṭhavā, dassanabhūtena, tadanugatena ca ñāṇena gahitapubbānīti attho. Evañca katvā “**sarīrasaṇṭhānādīnī**”ti vacanaṃ samatthitaṃ hoti. “**Appāṭihīraka tan**”ti anunāsikalopaṃ katvā niddesoti āha “**appāṭihīrakaṃ tan**”ti “appāṭihīraṃ katan”ti evamettha vaṇṇenti. Paṭipakkhaharaṇato paṭihāriyaṃ, tadeva pāṭihāriyaṃ, uttaravirahitaṃ vacanaṃ. Pāṭihāriyamevettha “pāṭihīrakan”ti vā vuttaṃ. Na pāṭihīrakaṃ appāṭihīrakaṃ parehi vuccamāna-uttarehi sa-uttarattā, tenāha “**paṭiharaṇavirahitan**”ti. Sa-uttarañhi vacanaṃ tena uttarena paṭihāriyati ativiparivattiyati. Tato eva niyyānassa paṭiharaṇamaggassa abhāvato “**aniyyānikan**”ti vattabbataṃ labhati.

426. Vilāso liḷā. **Ākappo** kesabandhavatthaggaṇaṃ ādi-ākāraviseso, vesasaṃvidhānaṃ vā. **Ādi**-saddena bhāvādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. “**Bhāvo**”ti ca cāturiyaṃ veditabbaṃ.

Tayo-attapaṭilābhavaṇṇanā

428. Āhito ahaṃ māno etthāti **attā**, attabhāvoti āha “**attapaṭilābhoti attabhāvapaṭilābho**”ti. **Kāmabhavaṃ dasseti** tassa itaradvayattabhāvato oḷārikattā. **Rūpabhavaṃ dasseti** (1.0379) jhānāmanena nibbattaṃ hutvā rūpibhāvena upalabbhanato. **Samkilesikā dhammā nāma dvādasa akusalacittuppādā** tadabhāve kassaci samkilesassāpi asambhavato. **Vodāniyā dhammā nāma samathavipassanā** tāsāṃ vasena sabbaso cittavodānassa sijjhanato.

429. Paṭipakkhadhammānaṃ asamucchede pana na kadācīpi anavajjadhammānaṃ pāripūrī, vepullaṃ vā sambhavati, samucchede pana satī eva sambhavatīti **maggapaññāphalapaññā**-ggahaṇaṃ. Tā hi sakiṃ paripuṇṇā paripuṇṇā eva aparihānadhammattā. **Taruṇapīti**ti uppannamattā aladdhāsevanā dubbalā pīti. **Balavatuṭṭhī**ti punappunaṃ uppattiyā laddhāsevanā uparivisesādhigamassa paccaya-bhūtā thiratarā pīti. “**Yaṃ avocumhā**”ti-ādīsu ayaṃ saṅkhepattho- yaṃ vohāraṃ “samkilesikavodāniyadhammānaṃ pahānābhivuddhiniṭṭhaṃ paññāya pāripūrivepullabhūtaṃ imasmimyeva attabhāve aparappaccayena ñāṇena paccakkhato sampādetvā viharissati”ti kathayimha. **Tattha** tasmim vihare **tassa** mama ovādaka-

rassa bhikkhuno **evaṃ** Vuttappakārena vihaṇanimittaṃ pamodappabhāvitā **pīti ca bhavissati**, tassā ca paccayabhūtaṃ passaddhidvayaṃ sammadeva upaṭṭhitā **sati ca** ukkaṃsagataṃ ñāṇaṃca tathābhūto ca so vihāro. Santapaṇītatāya atappako anaññasādhāraṇo sukhavihāroti vattabbaṃ arahatīti.

Paṭhamajjhāne paṭiladdhamatte hīnabhāvato pīti dubbalā pāmojjapakkhikā, suvibhāvite pana tasmim paguṇe sā paṇitā balavabhāvato paripuṇṇakiccā pītīti vuttaṃ **“paṭhamajjhāne pāmojjādayo chapi dhammā labbhanti”**ti. **“Sukho vihāro”**ti iminā samādhi gahito. Sukhaṃ gahitanti apare, tesam matena santasukhatāya upekkhā catutthajjhāne “sukhan”ti icchitā, tenāha **“tathā catutthe”**ti-ādi. **Pāmojjaṃ nivattatīti** dubbalapītisaṅkhātāṃ pāmojjaṃ chasu dhammesu nivattati hāyati. Vitakkavicārakkhobhavirahena dutiyajjhāne sabbadā pīti balavatī eva hoti, na paṭhamajjhāne viya kadāci dubbalā. **Suddhavipassanā pādakajjhānamevāti** upari maggaṃ akathetvā kevalaṃ vipassanāpādakajjhānaṃ **kathitaṃ. Catūhi maggehi saddhiṃ vipassanā kathitāti** vipassanāya (1.0380) pādakabhāvena jhānāni kathetvā tato paraṃ vipassanāpubbakā cattāropi maggā kathitāti attho. **Catutthajjhānikaphalasangāhāni kathitāti** paṭhamajjhānikādikā phalasangāhāniyo akathetvā catutthajjhānikā eva phalasangāhāniyo kathitā. **Pīti vacanā meva katvā** Ti dvinnam pītiṃ ekasmiṃ cittuppāde anuppajjanato pāmojjaṃ pīti vacanā meva katvā. Pīti sukhaṃ apariccattatā, **“sukho ca vihāro”**ti sātisaṃyassa sukhavihārassa gahitattā ca **dutiyajjhānikaphalasangāhāni kathitā. Kāmaṃ paṭhamajjhānepi pīti sukhaṃ labbhanti**, tāni pana vitakkavicārakkhobhena na santapaṇītāni, santapaṇītāni ca idhādhippetāni.

432-437. Vibhāvanatthoti pakāsanattho sarūpato nirūpanattho, tenāha **“ayaṃ so”**ti-ādi. **Nanti oḷārikaṃ attapaṭilābhaṃ. Sappaṭiharaṇanti** parena coditavacanena saparihāraṃ sa-uttaraṃ. **Tuccho**ti musā abhūto. **Svevāti** so eva attapaṭilābho. **Tasmim samaye hotīti** tasmim paccuppannasamaye vijjamāno hoti. **Attapaṭilābhovēva niyyātesī**, na naṃ sarūpato nīharitvā dassesi. **Rūpādayo cettha dhammāti** rūpavedanādayo eva ettha loke sabhāvadhammā. **Attapaṭilābhoti** pana te rūpādike pañcakkhandhe upādāya paññatti, tenāha **“nāmaṃ attametaṃ”**ti. **Nāmapaṇṇattivasenāti** nāma bhūta paññattimattatāvasena.

438. Evaṃca pana vatvāti “attapaṭilābhoti rūpādike upādāya paññattimattaṃ”ti imamattaṃ “yasmim citta samaye”ti-ādinā vatvā. **Paṭipucchitvā vinayanatthanti** yathā pare puccheyyūṃ, tenākārena kālavibhāgato paṭipadāni pucchitvā tassa atthassa ñāpanavasena vinayanatthaṃ. **Tasmim samaye sacco ahoṣīti** tasmim atītasamaye upādānassa vijjamānatāya saccabhūto vijjamāno viya vattabbo ahoṣi, na pana **anāgato** idāni **paccuppanno** vā **attapaṭilābho** tadupādānassa tadā avijjamānattā. **Ye te atītā dhammā** atītasamaye atītattapaṭilābhassa upādānabhūtā rūpādayo. **Te etarahi natthi** niruddhattā. Tato eva **ahesunti saṅkhaṃ gatā. Tasmāti** tasmimyeva samaye labbhanato. **Sopi** tadupādāno (1.0381) **me attapaṭilābho tasmimyeva atītasamaye sacco** bhūto vijjamāno viya **ahosi. Anāgatapaccuppannānantī** anāgatānañceva paccuppannānañca rūpadhammānaṃ upādānabhūtānaṃ **tadā** tasmim atītasamaye **abhāvā** tadupādāno **anāgato paccuppanno** ca

attapaṭilābho **tasmiṃ** atītasamaye mogho tuccho musā natthīti attho. **Nāmamatta-
mevā**ti samaññā mattameva. **Attapaṭilābhaṃ paṭijānāti** paramatthato anupalabbha-
mānattā.

“**Eseva nayo**”ti iminā ye te anāgatā dhammā, te etarahi natthi, “bhavissanti”ti
pana saṅkhyāṃ gamissanti, tasmā sopi me attapaṭilābho tasmiṃyeva samaye
sacco bhavissati. Atītapaccuppannānaṃ pana dhammānaṃ tadā abhāvā tasmiṃ
samaye mogho atīto mogho paccuppanno. Ye ime paccuppannā dhammā, te eta-
rahi atthi, tasmā yoyaṃ me attapaṭilābho, so idāni sacco. Atītānāgatānaṃ pana
dhammānaṃ idāni abhāvā tasmiṃ samaye mogho atīto mogho anāgatoti evaṃ
atthato nāmamattameva attapaṭilābhaṃ paṭijānāti imamatthaṃ atidisati.

439-443. Saṃsanditunti samānetuṃ. Yasmiṃ samaye khīraṃ hotīti yasmiṃ
kāle bhūtopādāyasaññitaṃ upādānavisesaṃ upādāya khīrapaññatti hoti. **Na
tasmiṃ ...pe... gacchati** khīrapaññatti-upādānassa dadhi-ādipaññattiyā anupādā-
nato. Paṭinīyatavattukā hi ekā lokasamaññā, tenāha “**ye dhamme upādāyā-**
”ti-ādi. Tattha saṅkhāyati etāyāti **saṅkhā**, paññatti. Niddhāretvā vacanti vadanti
etāyāti **nirutti**. Namanti etenāti **nāmaṃ**. Voharanti etenāti **vohāro**, Paññattiyeva.
Esa nayo sabbatthāti “yasmiṃ samaye”ti-ādinā khīre vuttanayaṃ dadhi-ādīsu ati-
disati.

Samanujānanamattakānīti “idaṃ khīraṃ, idaṃ dadhī”ti-ādinā tādise bhūtopādā-
yarūpavisesa loka paramparābhataṃ paññattiṃ appaṭikkhipitvā samanujānanaṃ
viya paccayavisesavisiṭṭhaṃ rūpādikhandhasamūhaṃ upādāya “oḷāriko attapaṭilā-
bho”ti ca “manomayo attapaṭilābho”ti ca “arūpo (1.0382) attapaṭilābho”ti ca tathā
tathā samanujānanamattakāni, na ca tabbinimutto upādānato añño koci attho
atthīti attho. **Niruttimattakānīti** saddaniruttiyā gahaṇūpāyamattakāni. “Satto
phassoti hi saddagahaṇuttarakālaṃ tadanuviddhapaṇṇattiggahaṇamukheneva
tadatthāvabodho. **Vacanapathamattakānīti** tasseva vevacanaṃ. **Vohāramattakā-
nīti** tathā tathā vohāramattakāni. **Nāmapaṇṇattimattakānīti** tasseva vevacanaṃ,
taṃtaṃnāmapaññāpanamattakāni. **Sabbametanti** “attapaṭilābho”ti vā “satto”ti vā
“poso”ti vā sabbametaṃ **vohāramattakaṃ** paramatthato anupalabbhanato,
tenāha “**yasmā paramatthato satto nāma natthī**”ti-ādi.

Yadi evaṃ kasmā taṃ buddhehipi vuccatīti āha “**buddhānaṃ pana dve kathā**”-
ti-ādi. Sammutiyā vohārassa kathanāṃ **sammutikathā**. Paramatthassa sabhāva-
dhammassa kathanāṃ **paramatthakathā**. Aniccādikathāpi paramatthasannissita-
kathā paramatthakathāti katvā **paramatthakathā**. Paramatthadhammo hi “anicco,
dukkho, anattā”ti ca vuccati, na sammutidhammo. Kasmā panevaṃ duvidhā
buddhānaṃ kathāpavattīti tattha kāraṇamāha “**tattha yo**”ti-ādinā. Yasmā parama-
tthakathāya saccasampaṭivedho, ariyasaccakathā ca sikhāppattā desanā, tasmā
vineyyapuggalavasena sammutikathaṃ kathentopi bhagavā paramatthakathaṃ-
yeva kathetīti āha “**tassa bhagavā āditova ...pe... katheti**”ti, tenāha “**tathā**”ti-ādi,
tenassa katthaci sammutikathāpubbikā paramatthakathā hoti puggalajjhāsaya-
vasena, katthaci paramatthakathāpubbikā sammutikathā. Iti vineyyadamanakusa-
lassa satthu vineyyajjhāsaya vasena tathā tathā desanāpavattīti dasseti.

Sabbattha pana bhagavā dhammataṃ avijahanto eva sammutiṃ anuvattati, sammutiṃ apariccajantoyeva dhammataṃ vibhāveti, na tатtha abhinivesātidhāvanāni. Vuttañhetam “janapadaniruttiṃ nābhiniviseyya, samaññaṃ nātidhāveyyā” ti.

Paṭhamam sammutiṃ katvā kathanam pana veneyyavasena yebhuyyena buddhānam āciṇṇanti tam kāraṇena saddhiṃ dassento “**pakatiyā panā**” ti-ādi-māha. Nanu ca sammuti nāma paramatthato avijjamānattā abhūtā, tam katham buddhā kathenti āha “**sammutikatham kathentāpi**” ti-ādi. **Saccamevāti** (1.0383) tathameva. **Sabhāvamevāti** sammutibhāvena tam sabhāvameva, tenāha “**amusāvā**” ti. Paramatthassa pana saccādibhāve vattabbameva natthi.

Imesam pana sammutiparamatthānam ko viseso? Yasmiṃ bhinne, buddhiyā vā avayavavinibbhoge kate na tam saññā, so ghaṭapaṭādippabhedo sammuti, tabbipariyāyato paramattho. Na hi kakkhaḷaphusanādisabhāve ayam nayo labbhati. Evam santepi vuttanayena sammutipi saccasabhāvā evāti āha “**duve saccāni akkhāsī**” ti-ādi.

Idāni nesam saccasabhāvam kāraṇena dassento “**saṅketavacanam saccanti** gāthamāha. Tattha **saṅketavacanam saccam** viṣamvādanābhāvato. Tattha hetumāha “**lokasammutikāraṇam**” ti. Lokasiddhā hi sammuti saṅketavacanassa avisaṃvādanatāya kāraṇam. Paramo uttamo attho **paramattho**, dhammānam yathābhūtasabhāvo. Tassa **vacanam saccam** yāthāvato avisaṃvādanavasena ca pavattanato. Tattha kāraṇamāha “**dhammānam bhūtalakkhaṇam**” ti, sabhāvadhammānam yo bhūto aviparīto sabhāvo, tassa lakkhaṇam aṅganaṃ ñāpananti katvā.

Yadi tathāgato paramatthasaccam sammadeva abhisambujjhitvā ṭhitopi

lokasamaññaṃ gahetvāva vadati, ko ettha lokiyamahājanehi visesoti āha. “**Yāhi tathāgato voharati aparāmāsan**”ti-ādi. Lokiyamahājano appahīnaparāmāsattā “etaṃ mamā”ti-ādinā parāmasanto voharati, tathāgato pana sabbaso pahīnaparāmāsattā aparāmasanto yasmā lokasamaññāhi vinā lokiyo attho loke kenaci duviññeyyo, tasmā tāhi taṃ voharati. Tathā voharanto eva ca attano desanāvilāsena veneyyasatte paramatthasacce paṭiṭṭhapeti. **Desanaṃ vinivaṭṭetvā**ti heṭṭhā pavattitakathāya vinivaṭṭetvā vivecetvā desanaṃ “aparāmāsan”ti taṇhāmānaparāmāsa-ppahānakittanena **arahattanikūṭena niṭṭhāpesi**. Yaṃ yaṃ panettha atthato na vibhattaṃ, taṃ suviññeyyameva.

Poṭṭhapādasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

10. Subhasuttavaṇṇanā

Subhamāṇavakavatthuvaṇṇanā

444. “**Aciraparinibbute**”ti (1.0384) satthu parinibbutabhāvassa cirakālatāpaṭi-kkhepena āsannatā dassitā, kālaparicchedo na dassitoti taṃ paricchedato dassetuṃ “**parinibbānato uddhaṃ māsamatte kāle**”ti vuttaṃ. Tattha **matta**-ggahaṇena kālassa asampunṇataṃ joteti. Tudisaññito gāmo nivāso etassāti **todeyyo**. Taṃ panesa yasmā soṇadaṇḍo viya campāṃ, kūṭadanto viya ca khāṇumataṃ ajjhāvasati, tasmā vuttaṃ “**tassa adhipatittā**”ti issarabhāvatoti attho. **Samāhāranti** sannicayaṃ. **Paṇḍito gharamāvaseti** yasmā appatarappatarepi vayamāne bhogā khiyanti, appatarappatarepi sañciyamāne vaḍḍhanti, tasmā viññujātiko kiñci vayaṃ akatvā āyameva uppādento gharāvāsaṃ anutiṭṭheyyāti lobhādesitaṃ paṭi-pattiṃ upadisati.

Adānameva sikkhāpetvā lobhābhibhūtatāya **tasmimyeva ghare sunakho hutvā** nibbatti. Lobhavasikassa hi duggati pāṭikañkhā. **Ativiya piyāyati** pubbaparicayena. **Piṇḍāya pāvisi** Subhaṃ māṇavaṃ anuggaṇhitukāmo. **Niraye nibbattissasi** Katokā-sassa kammassa paṭibāhituṃ asakkuṇeyyabhāvato.

Brāhmaṇacārittassa bhāvitataṃ sandhāya, tathā pitaraṃ ukkaṃsento ca “**brahmaloke nibbatto**”ti āha. **Taṃ pavattiṃ pucchīti** sutametaṃ mayā “mayhaṃ pitā sunakho hutvā nibbatto”ti tumhehi vuttaṃ, kimidaṃ saccanti pucchi. **Tatheva vatvā**ti yathā pubbe sunakhassa vuttaṃ, tatheva vatvā. **Avisaṃvādanatthanti** saccāpanatthaṃ “todeyyabrāhmaṇo sunakho hutvā nibbatto”ti attano vacanassa avisaṃvādanatthaṃ avisaṃvādabhāvassa dassanatthanti attho. **Sabbaṃ dassesīti** buddhānubhāvena so sunakho taṃ sabbaṃ netvā dassesi, na jātissaratāya. Bhagavantaṃ disvā bhukkaraṇaṃ pana purimajātisiddhavāsanāvasena. **Cuddasa pañhe pucchitvā**ti “dissanti hi bho (1.0385) gotama manussā appāyukā, dissanti dīghāyukā. Dissanti bāvābādādhā, dissanti appābādādhā. Dissanti dubbaṇṇā,

dissanti vaṇṇavanto. Dissanti appesakkhā, dissanti mahesakkhā. Dissanti appabhogā, dissanti mahābhogā. Dissanti nīcakulīnā, dissanti uccākulīnā. Dissanti duppaññā, dissanti paññāvanto”ti (ma. ni. 3.289). Ime cuddasa pañhe pucchitvā, aṅgasubhatāya kiresa “**subho**”ti nāmaṃ labhi.

445. “Ekā ca me kaṅkhā atthi”ti iminā upari pucchiyamānassa pañhassa pageva tena abhisāṅkhatabhāvaṃ dasseti. **Visabhāgavedanā**ti dukkhavedanā. Sā hi kusalakammanibbatte attabhāve uppajjanakasukhavedanāpaṭipakkhabhāvato “visabhāgavedanā”ti. Kāyaṃ gāḷhā hutvā bādhati piḷetīti “ābādho”ti ca vuccati. **Ekadese uppajjitvā**ti sarīrassa ekadese utṭhitāpi **ayapaṭṭena ābandhitvā viya gaṇhāti** aparivattabhāvakaraṇato, etena balavarogo ābādho nāmāti dasseti. **Kicchajīvitakaroti** asukhajīvitāvaho, etena dubbalo appamattako rogo ātaṅkoti dasseti. **Utṭhānanti** sayananisajjādito utṭhahanaṃ, tena yathā tathā aparāparaṃ sarīrassa parivattanaṃ vadati. **Garukanti** bhāriyaṃ kicchāsiddhikaṃ. **Kāye balaṃ na hotīti** etthāpi “gilānassevā”ti padaṃ ānetvā sambandhitabbaṃ. Heṭṭhā catūhi padehi aphāsuvihārābhāvaṃ pucchitvā idāni phāsuvihārasabbhāvaṃ pucchati, tena saviseso phāsuvihāro pucchitoti daṭṭhabbo, asatipi atisayatthajotane sadde atisayatthassa labbhanato yathā “abhirūpāya deyyaṃ dātabban”ti.

447. Kālañca samayañca upādāyāti. Ettha **kālo** nāma upasaṅkamanassa yuttapattakālo. **Samayo** Nāma tasseva paccayasāmaggī, atthato tajaṃ sarīrabalañceva tappaccayaparissayābhāvo ca. **Upādānaṃ** nāma ñāṇena tesam gahaṇaṃ sallakkhaṇanti dassetuṃ “**kālañcā**”ti-ādi vuttaṃ. **Pharissatīti** vaḍḍhissati.

448. Cetiyaraṭṭheti cetiraṭṭhe. Ya-kārena hi padaṃ vaḍḍhetvā vuttaṃ. Cetiraṭṭhato aññaṃ visumyevekaṃ raṭṭhanti ca vadanti. **Maraṇapaṭisaṃyuttanti** maraṇaṃ (1.0386) nāma tādisānaṃ roga vaseneva hotīti yena rogena taṃ jātaṃ, tassa sarūpapucchā, kāraṇapucchā, maraṇahetukacittasantāpapucchā, tassa ca santāpassa sabbalokasādhāraṇatā, tathā maraṇassa ca appatikāratāti evaṃ ādinā maraṇapaṭisaṃyuttaṃ sammodaniyaṃ kathaṃ kathesīti dassetuṃ “**bho ānandā**”ti-ādi vuttaṃ. **Na randhagavesī** māro viya, **na vīmaṃsanādhippāyo** uttaramāṇavo viyāti adhippāyo. **Yesu dhammesūti** vimokkhupāyesu niyyānadhammesu. **Dharantīti** tiṭṭhanti, pavattantīti attho.

449. Atthappayuttatāya saddapayogassa saddappabandhalakkhaṇāni tīṇi piṭakāni tadatthabhūtehi silādīhi dhammakhandhehi saṅgayhantīti vuttaṃ “**tīṇi piṭakāni tīhi khandhehi saṅgahetvā**”ti. **Saṅkhittena kathitanti** “tiṇṇaṃ khandhāna”ti evaṃ gahaṇato sāmāññato cāti saṅkhepeneva kathitaṃ. “**Katamesaṃ tiṇṇan**”ti ayaṃ adiṭṭhajotanā pucchā, na kathetukamyatā pucchāti vuttaṃ “**vitthārato pucchi-ssāmī ‘ti cintetvā ‘katamesaṃ tiṇṇan’ti āhā**”ti. Kathetukamyatābhāve panassa therassa vacanatā siyā.

Silakkhandhavaṇṇanā

450-453. Silakkhandhassāti ettha itī-saddo ādi-attho, pakārattho vā, tena “ariyassa samādhikkhandhassa ...pe... patiṭṭhāpesi”ti ayaṃ ettako pāṭho dassitoti

daṭṭhabbaṃ tenāha “**tesu dassitesū**” ti, uddesavasenāti adhippāyo. **Bhagavatā vuttanayenevā**ti sāmāññaphaladesanādīsu bhagavatā desitanayeneva, tenassa suttassa satthubhāsita bhāvaṃ jinavacanabhāvaṃ dasseti. **Sāsane na sīlameva sāro**ti ariyamaggasāre bhagavato sāsane yathā dassitaṃ sīlaṃ sāro eva na hoti sāravato mahato rukkhassa papaṭikaṭṭhāniyattā. Yadi evaṃ kasmā idha gahitanti āha “**kevalaññhetam patiṭṭhāmattakamevā**” ti. Jhānādi-uttarimanussadhamme adhi-gantukāmassa adhiṭṭhānamattaṃ tattha appatiṭṭhitassa tesam asambhavato. Atha vā **na sīlameva sāro**ti kāmāñcetta sāsane “maggasīlaṃ, phalasīlan” ti idaṃ loku-ttarasīlampi sārameva, tathāpi na sīlakkhandho eva sāro atha kho samādhikkhandhopi paññākkhandhopi (1.0387) sāro evāti evamettha attho daṭṭhabbo. Purimo eva sāro, tenāha “**ito uttari**” ti-ādi.

Samādhikkhandhavaṇṇanā

454. Kasmā panettha thero samādhikkhandhaṃ puṭṭho indriyaṣaṃvarādike vissajjesi, nanu evaṃ sante aññaṃ puṭṭho aññaṃ byākaronto ambaṃ puṭṭho labujaṃ byākaronto viya hotīti īdisī codanā idha anokāsāti dassento “**kathañca māṇava bhikkhu ...pe... samādhikkhandhaṃ dassetukāmo ārabhi**” ti āha, tenettha indriyaṣaṃvarādayopi samādhi-upakārataṃ upādāya samādhikkhandhapakkhi-kāni uddiṭṭhānīti dasseti **rūpajjhānāneva āgatāni, na arūpajjhānāni** rūpāvacaracatu-tthajjhānadesanānantaraṃ abhiññādesanāya avasaroti katvā. Rūpāvacaracatu-tthajjhānapādikā hi sapaṇibhaṇḍā chapi abhiññāyo. Lokiyā abhiññā pana sijjha-mānā yasmā aṭṭhasu samāpattīsu cuddasavidhena citta-paridamanena vinā na ijjhanti, tasmā abhiññāsu desiyamānāsu arūpajjhānānīpi desitāneva honti nānanta-riyabhāvato, tenāha “**ānetvā pana dīpetabbāni**” ti. Vuttanayena desitāneva katvā ṣaṃvaṇṇakehi pakāsetabbānīti attho. Aṭṭhakathāyaṃ pana “catutthajjhānaṃ upa-sampajja viharati” ti imināva arūpajjhānānīpi saṅgahitanti dassetuṃ “**catutthajjhā- nena hī**” ti-ādi vuttaṃ. Catutthajjhānañhi rūpavirāgabhāvanāvasena pavattaṃ “arū-pajjhānan” ti vuccatīti.

471-480. Na citte kaggatāmattakenevāti ettha heṭṭhā vuttanayānusārena attho veditabbo. Lokiyassa samādhikkhandhassa adhippetattā “**na citte ...pe... atthī**” ti vuttaṃ. Ariya-saddo cettha suddhapariyāyo, na lokuttarapariyāyo. Tathā heṭṭhāpi lokiyābhiññāpaṭisambhidāhi vināva arahatte adhigate nattheva uttariṃkaraṇīyanti sakkā vattuṃ yadatthaṃ bhagavati brahmacariyaṃ vussati, tassa siddhattā. Idha pana lokiyābhiññāpi āgatā eva. Sesam suviññeyyameva.

Subhasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

11. Kevaṭṭasuttavaṇṇanā

Kevaṭṭagahapatiputtavattuvaṇṇanā

481. Pāvārikambavaneti (1.0388) pāvārikaseṭṭhino ambabahule upavane. Taṃ kira so seṭṭhī bhagavato anucchavikaṃ gandhakuṭiṃ, bhikkhusaṅghassa ca ratti-ṭṭhānadivāṭṭhānakuṭimaṇḍapādīni sampādetvā pākāraparikkhitaṃ dvārakoṭṭhaka-sampannaṃ katvā buddhappamukhassa saṅghassa niyyātesi, purimavohārena pana “pāvārikambavanan”ti vuccati, tasmīṃ pāvārikambavane. **Kevaṭṭoti idaṃ tassa nāmaṃ** kevaṭṭehi saṃrakkhitattā, tesam vā santike saṃvaḍḍhitattāti keci. “Gahapatiputtassā”ti ettha kāmaṃ tadā so gahapatiṭṭhāne ṭhito, pitu panassa acirakālaṃkatatāya purimasamaññāya “gahapatiputto” tveva vohariyati, tenāha “**gahapati mahāsālo**”ti. Mahāvibhavatāya mahāsāro, gahapatīti attho ra-kārassa kāraṃ katvā “mahāsālo sukhumālo ahan”ti-ādīsu (a. ni. 3.39) viya. **Saddhāsampannoti** pothujjanikāya saddhāya vasena saddhā samannāgato.

Samiddhāti sammadeva iddhā, iddhiyā vibhavasampattiyā vepullappattāti attho. “Ehi tvaṃ bhikkhu anvaddhamāsaṃ, anumāsaṃ, anusaṃvaccharaṃ vā manu-ssānaṃ pasādāya iddhipāṭihāriyaṃ karohi”ti ekassa bhikkhuno āṇāpanaṃ tasmīṃ ṭhāne tassa ṭhapanāṃ nāma hotīti āha “**ṭhānantare ṭhabetū**”ti. **Uttarimanussānaṃ dhammatoti** uttarimanussānaṃ buddhādīnaṃ adhigamadhammato. Niddhāraṇe cetam nissakkaṃ. Iddhipāṭihāriyañhi tato niddhāreti. **Manussadhammato uttarīti** pakatimanussadhammato upari. **Pajjalitapadīpoti** pajjalanto padīpo.

482. Na dhamsemī Ti guṇasampattito na cāvemi, tenāha “**sīlabhedan**”ti-ādi. **Vissāsaṃ vaḍḍhetvā** bhagavati attano vissatthabhāvaṃ brūhetvā vibhūtaṃ pākaṭaṃ katvā.

Iddhipāṭihāriyavaṇṇanā

483-4. Ādīnavanti (1.0389) dosaṃ. **Gandhārīti cūḷagandhārī**, mahāgandhārīti dve gandhārīvijjā. Tattha **cūḷagandhārī** nāma tivassato oraṃ matānaṃ sattānaṃ upapannaṭṭhānajānanavijjā. **Mahāgandhārī** tampi jānāti tato uttaripi iddhividhaññā-ṇakappaṃ yebhuyyena iddhividhakiccaṃ sādheti. Tassā kira vijjāya sādha-ko puggalo tādise desakāle mantaṃ parijappitvā bahudhāpi attānaṃ dasseti, hatthi-ādīnīpi dasseti, dassanīyopi hoti, aggithambhampi karoti, jalathambhampi karoti, ākāsepi attānaṃ dasseti. Sabbaṃ indajālasadisam daṭṭhabbaṃ. **Atṭoti** dukkhito bādhitō, tenāha “**pīḷito**”ti.

Ādesanāpāṭihāriyavaṇṇanā

485. Kāmaṃ “**cetasikan**”ti padaṃ ye cetasi niyuttā citta sampayuttā, tesam sādharmaṇavacanaṃ, sādharmaṇe pana gahite cittaviseso gahitova hoti, sāmāññajotānā ca visese avatiṭṭhatīti cetasikaggahaṇassa adhippāyaṃ vivaranto “**somanassa-domanassaṃ adhippetan**”ti āha. Somanassaggahaṇena cettha tadekaṭṭhā rāgādayo, saddhādayo ca dassitā honti, domanassaggahaṇena dosādayo. Vitakkavicārā pana sarūpeneva dassitā. **Evaṃ tava manoti** iminā ākārena tava mano pavattoti attho. Kena pakārena pavattoti āha “**somanassito vā**”ti-ādi. “**Evaṃ tava mano**”-ti idaṃ pana somanassitatādimattadassanaṃ, na pana yena yena somanassito vā domanassito vā, taṃ taṃ dassanaṃ. **Dutiyanti** “itthampi te mano”ti idaṃ. **Itipīti** ettha **īti**-saddo nidassanatto “atthīti kho, kaccāna, ayameko anto”ti-ādīsu (saṃ. ni. 2.15; 3.90) viya, tenāha “**imañca imañca atthaṃ cintayamānan**”ti **pi**-saddo vuttatthasampiṇḍanatto. Parassa cintaṃ manati jānāti etenāti **cintāmaṇi**. Tassā kira vijjāya sādhaṃ puggalo tādise desakāle mantam pariappitvā yassa cittaṃ jānitukāmo, tassa diṭṭhasutādivisesasañjānanamukhena cittācāram (1.0390) anuminanto kathetīti keci. Apare “vācam niccharāpetvā tatha akkharasallakkaṇava-senā”ti vadanti.

Anusāsanīpāṭihāriyavaṇṇanā

486. **Pavattentā**ti pavattanakā hutvā, pavattanavasenāti attho. “**Evan**”ti hi padaṃ yathānusiṭṭhāya anusāsanīyā vidhivasena, paṭisedhavasena ca pavatti-ākāraparāmasanaṃ, sā ca sammāvitakkānaṃ micchāvitakkānañca pavatti-ākāradassanavasena pavattati tatha ānisaṃsassa ādīnavassa ca vibhāvanatthaṃ. **Aniccasaññameva** na niccasaññanti attho. Paṭiyogīnivattanatthañhi **eva**-Kāraggaṇaṃ. Idhāpi **evaṃ** saddaggahaṇassa attho, payojanañca vuttanayeneva veditabbaṃ. **Idaṃ**gahaṇepi eseva nayo. **Pañcakāmaguṇikarāganti** nidassanamattaṃ daṭṭhabbaṃ, tadaññarāgassa, dosādīnañca pahānassa icchitattā, tappahānassa ca tadaññarāgādikhepanassa upāyabhāvato tathā vuttaṃ duṭṭhalohitavimocanassa pubbaduṭṭhamasakhepanūpāyatā viya. **Lokuttaradhammamevāti** avadhāraṇaṃ paṭipakkhabhāvato sāvajjadhammanivattanaparaṃ daṭṭhabbaṃ tassādhi-gamūpāyānisamsabhūtānaṃ tadaññesaṃ anavajjadhammānaṃ nānantariyabhāvato. **Iddhividhaṃ iddhipāṭihāriyanti dasseti** iddhidassanena parasantāne pasādādīnaṃ paṭipakkhassa haraṇato. Iminā nayena sesapadadvayepi attho veditabbo. **Satataṃ dhammadesanāti** sabbakālaṃ desetabbadhammadesanā.

Iddhipāṭihāriyenāti sahayoge karaṇavacanaṃ, iddhipāṭihāriyena saddhinti attho. **Ādesanāpāṭihāriyenāti** etthāpi eseva nayo. Dhammasenāpatissa āciṇṇanti yojanā. “Cittācāram ṇatvā”ti iminā ādesanāpāṭihāriyaṃ dasseti. “**Dhammaṃ desesi**”ti iminā anusāsanīpāṭihāriyaṃ “**buddhānaṃ satataṃ dhammadesanā**”ti anusāsanīpāṭihāriyassa tatha sātīsayatāya vuttaṃ. **Sa-upārambhāni** patirūpena upārambhi-

tabbato. **Sadosāni** dosasamucchindanassa anupāyabhāvato. Sadosattā eva **addhānaṃ na tiṭṭhanti** Cirakālaṭṭhāyīni na honti. **Addhānaṃ atīṭṭhanato na niyyanti** phalena hetuno anumānaṃ. Aniyyānikatāya hi tāni anaddhaniyāni. **Anusāsani-pāṭihāriyaṃ anupārambhaṃ** visuddhippabhavato, visuddhinissayato (1.0391) ca. Tato eva **niddosaṃ**. Na hi tattha pubbāparavirodhādidosasambhavo. Niddosattā eva **addhānaṃ tiṭṭhati** paravādavātehi, kilesavātehi ca anupahantabbato. **Tasmāti** yathāvuttakāraṇato, tena sa-upārambhādiṃ, anupārambhādiṃ cāti ubhayaṃ ubhayattha yathākkamaṃ gārayhapāsaṃsabhāvānaṃ hetubhāvena paccāmasati.

Bhūtanirodhesakavatthuvaṇṇanā

487. **Aniyyānikabhāvadassanattanti** yasmā mahābhūtapariyesako bhikkhu purimesu dvīsu pāṭihāriyesu vasipatto kusalopi samāno mahābhūtānaṃ aparise-
sanirodhasaṅkhātāṃ nibbānaṃ nāvabujjhi, tasmā tāni niyyānāvahatābhāvato aniyyānikānīti tesāṃ aniyyānikabhāvadassanattāṃ. Tatiyaṃ pana takkarassa eka-
ntato niyyānāvahanti tasseva **niyyānikabhāvadassanattāṃ**.

Evametissā desanāya mukhyapayojanaṃ dassetvā idāni anusaṅgikampi dassetuṃ “**apicā**”ti-ādi āraddhaṃ. **Mahābhūte pariyesantoti** aparisesaṃ nirujjha-
navasena mahābhūte gavesanto, tesāṃ anavasesanirodhaṃ vīmaṃsantoti attho. **Vicaritvāti** dhammatāya codiyamāno vicarivā. Dhammatāsiddhaṃ kiretaṃ, yadidaṃ tassa bhikkhuno tathā vicaraṇaṃ, yathā abhijātiyaṃ mahāpathavika-
mpādi. **Mahantabhāvappakāsanattanti** sadevake loke anaññasādhāraṇassa buddhānaṃ mahantabhāvassa mahānubhāvātāya dīpanattāṃ. **Idaṅca kāra-
ṇanti** sabbesampi buddhānaṃ sāsane īdiso eko bhikkhu tadānubhāvappakāsano hotīti idampi kāraṇaṃ dassento.

Katthāti nimitte bhummaṃ, tasmā **katthāti** kismiṃ ṭhāne kāraṇabhūte. **Kiṃ āga-
mmāti** kiṃ ārammaṇaṃ paccayabhūtaṃ adhigantvā, tenāha “**kiṃ pattassā**”ti. **Teti** mahābhūtā. **Appavattivasenāti** anuppajjanavasena. **Sabbākārenāti** vacana-
tthalakkaṇādisamuṭṭhānakalāpacuṇṇanānattekattavinibbhogaṃ vinibbhoga- sabhā-
gavisabhāga-ajjhātikabāhiraṅgahapaccayasamannāhārapaccayavibhāgākā-
rato, sasambhārasaṅkhepasasambhāravibhattisalakkhaṇasaṅkhepasalakkhaṇa-
vibhatti-ākārato cāti sabbena ākārena.

488. Dibbanti (1.0392) ettha pañcahi kāmagaṇehi samaṅgībhūtā hutvā vica-
ranti, kiṇanti, jotanti cāti devo, devaloko. Taṃ yanti upagacchanti etenāti **devayāniyo**.
Vasaṃ vattentoti ettha **vasavattanaṃ** nāma yathicchitaṭṭhānagamanaṃ. Cattāro
mahārājāno etesaṃ issarāti **cātumahārājikā** yā devatā maggaphalalābhino tā
tamattāṃ ekadesena jāneyyumaṃ buddhavisayo panāyaṃ pañhoti cintetvā “na
jānāmā”ti āhaṃsu, tenāha “**buddhavisaye**”ti-ādi. Ajjhottharaṇaṃ nāmettha nippīḷa-
nanti āha “**punappunaṃ pucchati**”ti. **Abhikkantatarāti** rūpasampattiyā ceva paññā-
paṭibhānādiguṇehi ca amhe abhibhuyya paresaṃ kāmāniyatarā. **Paṇītarā** Ti uḷā-
ratarā, tenāha “**uttamatarā**”ti.

491-3. **Devayānīyasadiso** iddhividhañāṇasseva adhippetattā. “**Devayānīyama-ggoti vā ...pe... sabbametam iddhividhañāṇasseva nāman**” ti idaṃ pāḷiyam attha-kathāsu ca tattha tattha āgataruḥhivasena vuttaṃ.

494. **Āgamanapubbabhāge nimittanti** brahmuno āgamanassa pubbabhāge uppajjananimittaṃ. **Pāturahosī** Ti āvi bhavi. **Pākaṭo ahosī** ti pakāso ahosi.

497. **Padesenā** ti ekadesena, upādinnakavasena, sattasantānapariyāpannenāti attho. **Anupādinnakepī** ti anindriyabaddhepi. **Nippadesato** anavasesato. **Pucchāmū-ḷhassā** ti pucchitum ajānantassa. **Pucchāya dosam dassetvā** ti tena katapucchāya pucchitākāre dosam vibhāvetvā. Yasmā vissajjanaṃ nāma pucchānurūpaṃ pucchāsabhāgena vissajjetabbato, na ca tathāgatā virajjhivā katapucchānurūpaṃ vissajjenti, atthasabhāgatāya ca vissajjanassa pucchakā tadattham anavabujjhantā sammuyhanti, tasmā pucchāya sikkhāpanam buddhāciṇṇam, tenāha “**puccham sikkhāpetvā**” ti-ādi.

498. **Appatiṭṭhā** ti appaccayā, sabbaso samucchinnakāraṇāti attho. **Upādinnam yevā** ti indriyabaddhameva. Yasmā ekadisābhimukham santānavasena saṅghite rūpappabandhe dīghasamaññā tam upādāya tato appake rassasamaññā tadubha-yañca visesato rūpaggaḥamukhena gayhati, tasmā āha (1.0393) “**dīghaṅca rassañcāti saṅghānavasena upādārūpaṃ vuttan**” ti. Appaparimāṇe rūpasanḥgāte aṇusamaññā, tam upādāya tato mahati thūlasamaññā. Idampi dvayaṃ visesato rūpaggaḥamukhena gayhati, tenāha “**imināpī**” ti-ādi. **Pi**-saddena cettha “saṅghānavasena upādārūpaṃ vuttan” ti etthāpi vaṇṇamattameva kathitanti imamattham samuccinatīti vadanti. **Subhanti** sundaram, iṭṭhanti attho. **Asubhanti** asundaram, aniṭṭhanti vuttaṃ hoti. Tenevāha “**iṭṭhāniṭṭhārammaṇam panevam kathitan**” ti. Dīgham rassam, aṇum thūlam, subhāsubhanti tisu ṭhānesu upādārūpasseva gahaṇam, bhūtarūpānam visum gahitattā. **Nāmanti** vedanādikkhandhacattukkam tañhi ārammaṇābhimukham namanato, nāmakaraṇato ca “nāman” ti vuccati. Heṭṭhā “dīgham rassan” ti-ādinā vuttameva idha ruppanatthena “rūpan” ti gahitanti āha “**dīghādibhedam rūpañcā**” ti. **Dīghādī** Ti ca **ādi**-saddena āpādīnañca saṅgaho daṭṭhabbo. Yasmā vā dīghādisamaññā na rūpāyanavattukāva, atha kho bhūtarūpavattukāpi. Tathā hi saṅghānam phusanamukhenapi gayhati, tasmā dīghara-ssādiggahaṇena bhūtarūpampi gayhatevāti “dīghādibhedam rūpa” micceva vuttaṃ. **Kim āgammā** ti kim adhigantvā kissa adhigamahetu. “**Uparujjhatī**” ti idaṃ anuppādanīrodham sandhāya vuttaṃ, na khaṇanīrodhanti āha “**asesametam nappavattatī**” ti.

499. **Viññātabbanti** visiṭṭhena ñātabbam, ñāṇuttamena ariyamaggañāṇena paccakkhato jānitabbanti attho, tenāha “**nibbānassetam nāman**” ti. Nidissatīti nida-ssanam, cakkhuvīñṇeyyam. Na nidassanam **anidassanam**, acakkhuvīñṇeyyanti etamattham vadanti. Nidassanam vā upamā, tam etassa natthīti **anidassanam**. Na hi nibbānassa niccassa ekassa accantasantapaṇītasabhāvassa sadisaṃ nida-ssanam kutoci labbhatīti. Yam ahutvā sambhoti, hutvā paṭiveti tam saṅkhatam uda-yavayantehi sa-antam, asaṅkhatassa paṇa nibbānassa niccassa te ubhopi antā na santi, tato eva navabhāvāpagamasanḥkhāto jarantopi tassa natthīti āha “**uppā-**

danto ...pe... anantan” ti. “Titthassa nāman” ti vatvā tattha nibbacanaṃ dassetuṃ “papanti etthāti papan” ti vuttaṃ. Ettha hi papanti pānatitthaṃ. **Bha-kāro kato** niruttinayena. Visuddhaṭṭhena vā **sabbatopabhaṃ**, kenaci anupakkiliṭṭhatāya samantato pabhassaranti attho (1.0394). Yena nibbānaṃ adhigataṃ, taṃ santatipariyāpannānaṃyeva idha anuppādanirodho adhippetoti vuttaṃ “**upādinnakadhammajātaṃ nirujjhati appavattaṃ hoti**” ti.

Tatthāti “viññāṇassa nirodhenā” ti yaṃ padaṃ vuttaṃ, tasmim. “**Viññāṇan**” ti viññāṇaṃ uddharati vibhattabbattā **etthetaṃ uparujjhatīti** etasmim nibbāne etaṃ nāmarūpaṃ carimakaviññāṇanirodhena anuppādavasesaṃ nirujjhati anupādisesāya nibbānadhātuyā, tenāha “**vijjhātadīpasikhā viya apaṇṇattikabhāvaṃ yāti**” ti. “Carimakaviññāṇan” ti hi arahato cuticittaṃ adhippettaṃ. “**Abhisankhāravīññāṇassāpī**” ti-ādināpi sa-upādisesanibbānamukhena anupādisesanibbānameva vadati nāmarūpassa anavasesato uparujjhanassa adhippetattā, tenāha “**anuppādavasesaṃ uparujjhatīti**” ti. **Sotāpattimaggañāṇenāti** kattari, karaṇe vā karaṇavacanaṃ. **Nirodhenāti** pana hetumhi. **Etthāti** etasmim nibbāne. Sesamettha yaṃ atthato na vibhattaṃ, taṃ suviññeyyameva.

Kevaṭṭasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

12. Lohiccasuttavaṇṇanā

Lohiccabrāhmaṇavathuvaṇṇanā

501. Sālavatikāti (1.0395) itthilingavasena **tassa gāmassa nāmaṃ**. Gāmaṇikābhāvenāti keci. Lohito nāma tassa kule pubbapuriso, tassa vasena **lohiccoti tassa brāhmaṇassa** gottato āgataṃ **nāmaṃ**.

502. “Diṭṭhigatan” ti laddhimattaṃ adhippetanti āha “**na pana ucchedasassatānaṃ aññataran**” ti. Na hi

ucchedasassatagāhavinimutto koci diṭṭhigāho atthi. “**Bhāsati yevā**”ti tassā laddhiyā loke pākaṭabhāvaṃ dasseti. Attato añño paroti yathā anusāsakato anusāsitaḅbo paro, evaṃ anusāsitaḅbatopi anusāsako paroti vuttaṃ “**paro parassāti paro yo**”ti-ādi. **Kim**-saddāpekkhāya cettha “**karissati**”ti anāgatakālavacanaṃ, anāgatepi vā tena tassa kātabbaṃ natthīti dassanatthaṃ. **Kusalaṃ dhammanti** anavaḅjjadhammaṃ nikkilesadhammaṃ vimokkhadhammanti attho. “Paresaṃ dhammaṃ kathessāmi”ti tehi attānaṃ parivārāpetvā vicaraṇaṃ kiṃ atthiyaṃ āsayabuddhassāpi anurodhena vinā taṃ na hotīti tasmā **attanā paṭiladdhaṃ ...pe... vihātaḅbanti vadati**. Tenāha “evaṃ sampadamidaṃ pāpakaṃ lobhadhammaṃ vadāmi”ti.

504. Soti lohicco brāhmaṇo.

508. Kathāphāsukatthanti kathāsukhatthaṃ, sukkena kathaṃ kathetuñceva sotuñcāti attho. **Appeva nāma siyā**ti ettha pītivasena āmeḅitaṃ daṭṭhabbaṃ. Tathā hi taṃ “buddhagajjitaṃ”ti vuccati. Bhagavā hi īdisesu ṭhānesu visesato pītiso-manassajāto hoti. Tenāha “**ayaṃ kirettha adhippāyo**”ti-ādi.

Lohiccabrāhmaṇānuyogaṇṇanā

509. Samudayasañjātīti āyuppādo. Anupubbo kampī-saddo ākaṅkhanattho hotīti “**icchatīti attho**”ti vuttaṃ. Sātisayena vā (1.0396) hitena anukampako anugaṇṇanako **hitānukampī**. **Sampajjati**ti āsevanalābhena nippajjati balavatī hoti, avaggahāti attho, tenāha “**niyatā hotī**”ti. **Niraye nibbattati** micchādiṭṭhiko.

510-11. Dutiyaṃ upapattinti “nanu rājā pasenadī kosalo”ti-ādinā dutiyaṃ upapattiṃ sādhanayuttiṃ. Kāraṇaṅhi bhagavā upamāmukhena dasseti. **Ye cimetī** ye ca ime kulaputtā dibbā gabbhā paripācentīti yojanā. **Asakkuṇantā** upanissayasampattiyā, ṅāṇaparipākassa vā abhāvena. Ye pana “paripaccanti”ti paṭhanti, tesaṃ “dibbe gabbhe”ti vacanavipallāsenā payojanaṃ natthi. Attho ca dutiyavikappe vuttanayena veditaḅbo. Ahitānukampitā ca taṃsamaṅgisattavasena. Divi bhavāti **dibbā**. Gabbhenti paripaccanavasena santānaṃ pabandhentīti **gabbhā**. “**Channaṃ devalokānan**”ti nidassanavacanametāṃ. Brahmaloḅkassāpi hi dibbagabbhabhāvo labbhateva dibbavihārahetukattā. Evañca katvā “bhāvanaṃ bhāvayamānā”ti idampi vacanaṃ samatthitaṃ hoti. Bhavanti ettha yathāruḅi sukhasamappitāti bhavā, vimānāni. Devabhāvāvahattā **dibbā**. Vuttanayeneva **gabbhā**. **Dānādayo devalokasaṃvattaniyapuñṅavisesā**. **Dibbā bhavāti** devalokaḅpariyāpannā upapattibhavā. Tadāvaho hi kammabhavo pubbe gaḅhito.

Tayocodanārahavaṇṇanā

513. Aniyamitenevāti aniyameneva “tvāṃ evaṃdiṭṭhiko evaṃ sattānaṃ anattassa kāraḅo”ti evaṃ anuddesikeneva. **Mānanti** “ahametaṃ jānāmi, ahametaṃ passāmi”ti evaṃ paṇḅitamānaṃ. **Bhinditvāti** vidhametvā, jahāpetvāti attho. **Tayo satthāreti** asampāḅdita-attahito anovāḅdakarāsāvako, asampāḅdita-attahito ovāḅdaka-

rasāvako, sampādita-attahito anovādakarasāvakoti ime tayo satthāre. Catuttho pana sammāsambuddho na codanāraho hotīti “tena pucchite eva kathessāmi”ti codanārahe tayo satthāre paṭhamaṃ dassesi, pacchā catutthamaṃsatthāraṃ. Kāmañcetha catuttho satthā eko adutiyo anaññasādhāraṇo, tathāpi so yesaṃ uttarimanussadhammānaṃ (1.0397) vasena “dhammamayo kāyo”ti vuccati, tesaṃ samudāyabhūtopi te guṇāvayave satthuṭṭhāniye katvā dassento bhagavā “ayampi kho, lohicca, satthā”ti abhāsi.

Aññāti ya-kāralopena niddeso “sayamaṃ abhiññā”ti ādīsu (dī. ni. 1.28, 37, 52; ma. ni. 1.284; 2.341; a. ni. 2.5; 10.11; mahāva. 11; dha. pa. 353; kathā. 405) viya. **Aññāyāti** ca tadatthiye sampadānavacananti āha “**ājānanatthāyā**”ti. Sāvakattaṃ paṭijānitvā ṭhitattā ekadesenassa sāsanaṃ karontīti āha “**nirantaram tassa sāsanaṃ akatvā**”ti. **Ukkamitvā vattantīti** yathicchitaṃ karontīti attho. **Paṭikkamantiyāti** anabhiraṭṭiyā agāravena apagacchantiyā, tenāha “**anicchantiyā**”ti-ādi. **Ekāyāti** ekāya itthiyā. **Eko iccheyyāti** eko puriso tāya anicchantiyā sampayogaṃ kāmeyya. Osakkanādimukhena itthipurisasambandhanidassanaṃ gehasita-apekkhāvasena tassa satthuno sāvakesu paṭipattīti dasseti. Ativiya virattabhāvato **daṭṭhumpi anicchamānaṃ**. **Lobhenā**ti parivāravasena uppajjanakalābhasakkāralobhena. **Tattha sampādehīti** tasmim paṭipattidhamme patiṭṭhitaṃ katvā sampādehi. **Ujumaṃ karohi** kāyavañkādivigamena.

515. Evaṃ codanaṃ arahatīti evaṃ vuttanayena sāvakesu appossukkabhāvāpādane niyojanavasena codanaṃ arahati, na paṭhama viya “evarūpo tava lobhadhammo”ti-ādinā, na ca dutiyo viya “attānameva tāva tattha sampādehī”ti-ādinā. Kasmā? Sampādita-attahitatāya tatiyassa.

Nacodanārahasatthuvaṇṇanā

516. “Na codanāraho”ti ettha yasmā codanārahatā nāma satthuvippaṭṭipattiyā vā sāvakavippaṭṭipattiyā vā ubhayavippaṭṭipattiyā vā, tayidaṃ sabbampi imasmim satthari natthi, tasmā na codanārahoti imamatthaṃ dassetuṃ “**ayañhī**”ti-ādi vuttaṃ.

517. Mayā (1.0398) **gahitāya diṭṭhiyāti** sabbaso anavajje sammāpaṭṭipanne paresaṃ sammadeva sammāpaṭṭipattim dessente satthari abhūtadosāropanavasena micchāgahitāya nirayagāminiyā pāpadiṭṭhiyā. **Narakapapātanti** narakasañkhātaṃ mahāpapātaṃ. Papatanti tatthāti hi papāto. **Saggamaggathaleti** saggagā-mimaggabhūte puññadhammathale. Sesamaṃ suviññeyyameva.

Lohiccasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

13. Tevijjasuttavaṇṇanā

518. Uttarenāti (1.0399) ettha **ena**-saddo disāvācīsaddato pañcamī-antato adū-

rattho icchito, tasmā uttarena-saddena adūratthajotanaṃ dassento “**adūre uttarapa-**
sse”ti āha. Akkharacintakā pana ena-saddayoge avadhivācini pade upayogava-
canaṃ icchanti. Attho pana sāmivaseneva icchitoti idha sāmivacanavaseneva
vuttaṃ.

519. Kulacārittādīti ādi-saddena mantajjhenābhirūpatādisampattiṃ saṅgaṇhāti.
Mantasajjhāyakaraṇatthanti āthabbaṇamantānaṃ sajjhāyakaraṇatthaṃ, tenāha
“aññesaṃ bahūnaṃ pavesanaṃ nivāretvā” ti.

Maggāmaggakathāvaṇṇanā

520. “Jaṅghacāran” ti caṅkamato ito cito ca caraṇamāha. So hi jaṅghāsu kilama-
thavinodanatto cāroti tathā vutto. Tenāha “anucaṅkamantānaṃ anuvarantānaṃ”-
ti. **Tenāti** ubhosupi anucaṅkamanānuvicāraṇānaṃ labbhanato. Sahāyā hi te añña-
mañña sabhāgavuttikā. “Maggo”ti icchitaṭṭhānaṃ ujukaṃ maggati upagacchati
etenāti maggo, ujumaggo. Tadañño amaggo, tasmim **magge ca amagge ca. Paṭipa-**
danti brahmalokagāmmimaggassa pubbabhāgapaṭipadaṃ.

Niyyātīti niyyāniyo, so eva “**niyyāniko**” ti vuttoti āha “**niyyāyanto**” ti. Yasmā niyyā-
tapuggalavasena niyyānikabhāvo, tasmā “niyyāyanto”ti puggalassa yoniso
paṭipajjanavasena niyyāyanto maggo “**niyyāti**” ti vutto. **Karotīti** attano santāne
uppādeti. Uppādentoyeva hi tattha **paṭipajjati** nāma. Saha byeti vattatīti saha byo,
sahavattanako. Tassa bhāvo **sahabyatāti** āha “**sahabhāvāyā**” ti-ādi. Sahabhāvoti
ca salokatā, samīpatā vā veditabbā, tenāha “**ekattāne pātubhāvāyā**” ti. **Sakameva**
ācariyavādanti attano ācariyena pokkharasātinā kathitameva ācariyavādaṃ.
Thometvā paggaṇhitvā “ayameva ujumaggo ayamañjasāyano” ti pasamsivā
ukkamsivā. **Bhāradvājopi** (1.0400) **sakamevāti** bhāradvājopi māṇavo attano āca-
riyena tārukkhena kathitameva ācariyavādaṃ thometvā paggaṇhitvā vicaratīti
yojanā. **Tena vuttanti** tena yathā tathā vā abhinivīṭṭhabhāvena vuttaṃ pāliyaṃ.

521-2. Aniyyānikā vāti appāṭihāriyāva aññamaññassa vāde dosaṃ dassetvā
aviparītatthadassanattaṃ uttararahitā eva. Aññamaññassa vādassa ādito viru-
ddhaggahaṇaṃ **viggaho**, sveva vivadanavasena aparāparaṃ uppanno **vivādoti**
āha “**pubbuppattiko viggaho aparabhāge vivādo**” ti. **Duvidhopi eso** viggaho, vivā-
doti dvidhā vuttopi virodho. **Nānā-ācariyānaṃ vādatoti** nānārucikānaṃ ācariyānaṃ
vādabhāvato. **Nānāvādo** nānāvidho vādoti katvā.

523. Ekassāpīti tumhesu dvīsu ekassāpi. **Ekasminti** sakavādaparavādesu eka-
smimpi. **Saṃsayo natthīti** “maggo nu kho, na maggo nu kho” ti saṃsayo vicikicchā
natthi. Añjasāyanabhāve pana saṃsayo. Tenāha “esa kirā” ti-ādi. Bhagavā pana
yadi sabbattha maggasañño, **evaṃ sati** “**kismim vo viggaho**” ti **pucchati**.

524. “Icchitaṭṭhānaṃ ujukaṃ maggati upagacchati etenāti maggo, ujumaggo.
Tadañño amaggo” ti vutto vāyamatto. **Sabbe teti** sabbepi te nānā-ācariyehi vutta-
maggā.

Ye pāliyaṃ “addharyā brāhmaṇā” ti-ādinā vuttā. Addharo nāma yaññaviseso,
tadupayogibhāvato “addharyā” tveva vuccanti yajūni, tāni sajjhāyantīti **addharyā**,

yajubbedino. Ye ca tittiri-isinā kate mante sajjhāyanti, te **tittiriyā**, yajubbedino eva. Yajubbedasākhā hesā, yadidaṃ tittiraṃ. Chando vuccati visesato sāmavedo, taṃ sarena kāyantīti **chandokā**, sāmavedino. “**Chandogā**”tipi paṭhanti, so evattho. Bahavo irayo etthāti bavhāri, irubbedo. Taṃ adhiyantīti **bavhārijjhā**.

“Bahūnī”ti (1.0401) etthāyaṃ upamāsaṃsandana- yathā te nānāmaggā ekaṃsato tassa gāmassa vā nigamassa vā pavesāya honti, evaṃ brāhmaṇehi paññāpiyamānāpi nānāmaggā brahmalokūpagamanāya brahmunā sahabyatāya ekaṃseveva hontīti.

527-529. Va-kāro āgamasandhimattanti anathako va-kāro, tena vaṇṇāgamena padantarasandhimattaṃ katanti attho. **Andhapaveṇīti** andhapanti. “**Paññāsasaṭṭhi andhā**”ti idaṃ tassā andhapaveṇiyā mahato gacchagumbassa anuparigamanayogyatādassanaṃ. Evañhi te “suciraṃ velaṃ maggaṃ gacchāmā”ti evaṃ saññino honti. **Nāmakamyevāti** atthābhāvato nāmamattaṃyeva, taṃ pana bhāsitaṃ tehi sārasaññitampi nāmamattatāya asārabhāvato nihīnamevāti āha “**lāmakamyevā**”ti.

530. Yatoti bhummatthe nissakkavacanaṃ, sāmāññajotanā ca visese avatiṭṭhatīti āha “**yasmiṃ kāle**”ti. **Āyācantīti** patthenti. Uggamaṃ lokassa bahukārabhāvato tathā thomanāti. Ayaṃ kira brāhmaṇānaṃ laddhi “brāhmaṇānaṃ āyācanāya candimasūriyā gantvā loke obhāsaṃ karontī”ti.

532. Idha pana kiṃ vattabbanti imasmiṃ pana

appaccakkhabhūtaṣṣa brahmuno saḥabyatāya maggadesane tevijjānaṃ kiṃ vattabbaṃ atthi, ye paccakkhabhūtānampi candimasūriyānaṃ saḥabyatāya maggaṃ desetum na sakkontīti adhippāyo. “**Yatthā**”ti “idha panā”ti vuttamevatthaṃ paccāmasati.

Aciravatīnadi-upamākathāvaṇṇanā

542. Samabharitā Ti sampuṇṇā. Tato eva **kākaḥpeyyā**. **Pārā**ti paratīraṃ. **Apāranti** orimatīraṃ. **Ehī**ti āgaccha.

544. Pañcasīla ...pe... veditabbā yamaniyamādibrāhmaṇadhammānaṃ tadantogadhābhāvato. **Tabbiparītā**ti pañcasīlādiviparītā pañca verādayo. “Punapī”ti vatvā “**aparampī**”ti vacanaṃ itarāyapi nadi upamāya saṅgaṇhanatthaṃ.

546. Kāmayitabbaṭṭhenāti kāmaniyabhāvena. **Bandhanaṭṭhenā**ti teneva kāmetabbabhāvena sattānaṃ cittassa ābandhanabhāvena. Kāmañcāyaṃ **guṇa**-saddo (1.0403) atthantaresupi diṭṭhappayogo, tesam panettha asambhavato pārisesaññāyena bandhanaṭṭheyeva yuttoti dassetuṃ “**anujānāmī**”ti-ādīnā atthuddhāro āraddho, **esevā**ti bandhanaṭṭho eva. Na hi rūpādīnaṃ kāmetabbabhāve vuccamāne paṭalaṭṭho yujjati tathā kāmetabbatāya anadhippetattā. Rāsattā-ānisaṃsaṭṭhesupi eseva nayo tathāpi kāmetabbatāya anadhippetattā. Pārisesato pana bandhanaṭṭho gahito. Yadaggena hi nesam kāmetabbatā, tadaggena bandhanabhāvo cāti.

Koṭṭhāsattāhopi tesu yujjateva cakkhuviññeyyādikoṭṭhāsabhāvena nesam kāmetabbato. Koṭṭhāse ca guṇa-saddo dissati “diguṇaṃ vaḍḍhetabban”ti-ādīsu, sampadāṭṭhopi-

“Asaṅkhyeyyāni nāmāni, saṅgaṇena mahesino;

guṇena nāmamuddheyyaṃ, api nāmasahassato”ti. (dha. sa. atṭha. 1313;

udā. atṭha. 53; paṭi. ma. atṭha. 76);

Ādīsu sopi idha na yujjati anuddhaṭo.

Cakkhuviññeyyāti cakkhuviññāṇena vijānitabbā, tena pana vijānanaṃ dassana-mevāti āha “**passitabbā**”ti. “Sotaviññāṇena sotabbā”ti evamādi **etenupāyenā**ti atidissati. Gavesitampi “iṭṭhan”ti vuccati, taṃ idha nādhippetanti āha “**pariyiṭṭhā vā hontu mā vā**”ti. **Iṭṭhārammaṇabhūtā**ti sukhārammaṇabhūtā. **Kāmaniyā**ti kāmetabbā. Iṭṭhabhāvena manaṃ appāyantīti **manāpā**. **Piyajātikā**ti piyasabhāvā.

Gedhenāti lobhena abhibhūtā hutvā pañcakāmaguṇe paribhuñjantīti yojanā. **Mucchākāranti** mohanākāraṃ. **Adhi-osannā**ti adhiggayha ajjhosāya avasannā, tenāha “**ogāḥhā**”ti. **Pariniṭṭhānappattā**ti gilitvā pariniṭṭhāpanavasena pariniṭṭhānaṃ upagatā. **Ādīnavanti** kāmaparibhoge sampati, āyatiñca dosaṃ **apassantā**. Ghāsa-cchādanādisambhoganimittasaṃkilesato nissaranti apagacchanti etenāti nissaraṇaṃ, yoniso paccavekkhitvā tesam paribhogapaññā. Tadabhāvato **anissaraṇapaññā**ti imamatthaṃ dassento “**idametthā**”ti-ādīmāha.

548-9. Āvarantī Ti (1.0403) kusalappavattiṃ āditova nivārenti. **Nivārentī**Ti niravasato vārayanti. **Onandhantī**ti ogāhantā viya chādenti. **Pariyonandhantī**ti sabbaso chādenti. **Āvaraṇādīnaṃ vasenā**ti āvaraṇādi-atthānaṃ vasena. Te hi āse-

vanabalavatāya purimapurimehi pacchimapacchimā daḷhataratamādibhāvappattā vuttā.

Saṃsandanakathāvaṇṇanā

550. Itthipariggahe sati purisassa pañcakāmaguṇapariggaho paripuṇṇo eva hotīti vuttaṃ “**sapariggahoti itthipariggahena sapariggaho**” ti. “**Itthipariggahena apariggaho**” ti ca idaṃ tevijjabrāhmaṇesu dissamānapariggahānaṃ duṭṭhullatamapariggahābhāvadassanaṃ. Evaṃbhūtānaṃ tevijjānaṃ brāhmaṇānaṃ kā brahmunā saṃsandanā, brahmā pana sabbena sabbaṃ apariggahoti. **Veracittena avero**, kuto etassa verappayogoti adhippāyo. **Cittagelaññasāṅkhātenā**ti cittuppādagelaññasāññitena, tenassa sabbarūpakāyagelaññabhāvo vutto hoti. **Byāpajjenā**ti dukkhena. **Uddhaccakukkuccādīhīti ādi**-saddena tadekaṭṭhā saṃkilesadhammā saṅgayhanti. Appaṭipattihetubhūtāya vicikicchāya sati na kadāci cittaṃ purisassa vase vattati, pahīnāya pana siyā vasavattananti āha “**vicikicchāya abhāvato cittaṃ vase vatteti**” ti. **Cittagatikā**ti cittavasikā, tenāha **cittassa vase vattanti**” ti. **Na tādiso** Ti brāhmaṇā viya cittavasiko na hoti, atha kho vasībhūtajjhānābhiññatāya cittaṃ attano vase vattetīti **vasavattī**.

552. **Brahmalokamaggeti** brahmalokagāmimagge paṭipajjitabbe, paññapetabbe vā, taṃ paññapentāti adhippāyo. **Upagantvā**ti amaggameva “maggo” ti micchāpaṭipajjanena upagantvā, paṭijānitvā vā. **Pañkaṃ otiṇṇā viyā**ti matthake ekaṅgulaṃ vā upaḍḍhaṅgulaṃ vā sukkhatāya “samatalan” ti saññāya anekaporisaṃ mahāpañkaṃ otiṇṇā viya. **Anuppavisantī**ti apāyamaggaṃ brahmalokamaggasaññāya ogāhayanti. Tato eva **saṃsīditvā visādaṃ pāpuṇanti**. Evanti “samatalan” ti-ādinā vuttanayena. **Saṃsīditvā**ti nimmujjitvā. **Sukkhatarāṇaṃ maññe tarantī** Ti sukkhanaditarāṇaṃ taranti maññe. **Tasmā**ti yasmā tevijjā amaggameva “maggo” ti upagantvā saṃsīdanti, tasmā. **Yathā** (1.0404) **teti yathā** te “samatalan” ti saññāya pañkaṃ otiṇṇā. **Idheva cāti** imasmiñca attabhāve. **Sukhaṃ vā sātamaṃ vā na labhantī**ti jhānasukhaṃ vā vipassanāsātamaṃ vā na labhanti, kuto maggasukhaṃ vā nibbānasātamaṃ vāti adhippāyo. **Maggadīpakanti** maggadīpakābhimataṃ. “**Iriṇan**” ti araññāniyā idaṃ adhivacananti āha “**agāmakaṃ mahāraññan**” ti. Migaruru-ādīnampi **anupabhogaruukkhehi**. **Parivattitumpi na sakkā honti** mahākaṇṭakatāya. **Ñātīnaṃ byasanaṃ vināso ñātibyasanaṃ**. Evaṃ **bhogasīlabyasanaṃ** Veditabbāni. Rogo eva byasati vibādhatīti **rogabyasanaṃ**. Evaṃ **diṭṭhibyasanaṃ** pi daṭṭhabbaṃ.

554. **Jātasamvaḍḍhoti** jāto hutvā samvaḍḍhito. **Na sabbaso paccakkhā honti** paricayābhāvato. **Ciranikkhantoti** nikkhanto hutvā cirakālo. **Dandhāyitattanti** vissajjane mandattaṃ saṅkavutti, taṃ pana saṃsayavasena cirāyanaṃ nāma hotīti āha “**kaṅkhāvasena cirāyitattan**” ti. **Vitthāyitattanti** sārājittattaṃ. Aṭṭhakathāyaṃ pana vitthāyitattaṃ nāma chambhitattanti adhippāyena “**thaddhabhāvaggahan**” ti vuttaṃ.

555. **U**-iti upasaggayoge **lumpa**-saddo uddharaṇattho hotīti “**ullumpatū**” ti

padassa **uddharatū**ti atthamāha. Upasaggavasena hi dhātu-saddā atthavisesavuttino honti yathā “uddharatū”ti.

Brahmalokamaggadesanāvaṇṇanā

556. Yassa atisayena balaṃ atthi, so “**balavā**”ti vuttoti āha “**balasampanno**”ti. Saṅkhaṃ dhamayatīti **saṅkhadhamako**, Taṃ dhamayitvā tato saddapavattako. **Appanāva vaṭṭati** paṭipakkhato sammadeva cetaso vimuttibhāvato.

Pamāṇakataṃ kammaṃ nāma kāmāvacaraṃ pamāṇakarānaṃ saṃkilesadhammānaṃ avikkhambhanato. Tathā hi taṃ brahmavihārapubbabhāgabhūtaṃ pamāṇaṃ atikkamitvā odissaka-anodissakadisāpharaṇavasena vaḍḍhetuṃ na sakkā. Vuttavipariyāyato pana **appamāṇakataṃ kammaṃ nāma rūpārūpāvacaraṃ**, tenāha “**tañhī**”ti-ādi. Tattha arūpāvacare odissakānodissakavasena pharaṇaṃ na labbhati, tathā disāpharaṇaṃ.

Keci (1.0405) pana taṃ āgamanavasena labbhatīti vadanti, tadayuttaṃ. Na hi brahmavihāranissando āruppaṃ, atha kho kasiṇanissando, tasmā yaṃ suvibhāvitaṃ vasībhāvaṃ pāpitaṃ āruppaṃ, taṃ “**appamāṇakataṃ**”ti vuttanti daṭṭhabbaṃ. Yaṃ vā sātisayaṃ brahmavihārabhāvanāya abhisāṅkhatena santānena nibbatitaṃ, yañca brahmavihārasamāpattito vuṭṭhāya samāpannaṃ arūpāvacara-jjhānaṃ, taṃ iminā pariyāyena pharaṇappamāṇavasena **appamāṇakataṃ**ti vattuṃ vaṭṭatīti apare. Vīmaṃsitvā gahetabbaṃ.

Rūpāvacarārūpāvacarakammeti rūpāvacarakamme, arūpāvacarakamme ca sati. **Na ohīyati na tiṭṭhatīti** katūpacitampi kāmāvacarakammaṃ yathādhigate mahaggatajjhāne aparihīne taṃ abhibhavitvā paṭibāhitvā sayaṃ ohīyakaṃ hutvā paṭisandhiṃ dātuṃ samatthabhāve na tiṭṭhati. **Laggitunti** āvarituṃ nisedhetuṃ. **Ṭhātunti** paṭibalo hutvā ṭhātuṃ. **Pharivāti** paṭippharivāti. **Pariyādiyivāti** tassa sāmattiyaṃ khepetvā. Kammaṃ pariyādiyaṃ nāma tassa vipākuppādanaṃ nisedhetvā attano vipākuppādananti āha “**tassa vipākaṃ paṭibāhitvā**”ti-ādi. **Evaṃ mettādivihārīti** evaṃ vuttānaṃ mettādīnaṃ brahmavihāraṇaṃ vasena mettādivihārī.

559. Aggaññasutte ...pe... alathunti aggaññasutte āgatanayena upasampadañceva arahattañca alathuṃ paṭilabhiṃsu. Sesāṃ suviññeyyameva.

Tevijjasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

Niṭṭhitā ca terasasuttapaṭimaṇḍitassa sīlakkhandhavaggassa atthavaṇṇanāya

Līnatthappakāsanāti.

Sīlakkhandhavaggaṭīkā niṭṭhitā.

